

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1959. LXIII. évfolyam 3-4. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

KIRÁLY ISTVÁN, KLANICZAY TIBOR, SÖTÉR ISTVÁN, TOLNAI GÁBOR

SZERKESZTŐ:

KLANICZAY TIBOR

A SZEMLE ROVATOT SZERKESZTI:

HORVÁTH KÁROLY

Az Irodalomtörténeti Közlemények 1959/3—4. számának munkatársai: József Farkas tudományos munkatárs, kandidátus, Szauder József osztályvezető, kandidátus, Horváth Károly tudományos munkatárs, Pirnat Antal tudományos munkatárs, kandidátus, Fenyő István kiadó-vállalati lektor, V. Kovács Sándor tudományos munkatárs, Kókay György könyvtáros, Beke Ödön egyetemi tanár, akadémikus, Bognár András tanár, Levárdy Ferenc tanár, Eckhardt Sándor ny. egyetemi tanár, doktor, Mezősi Károly múzeumigazgató, tanár (Kiskunfélegyháza), Molnár István tanár, Kosjár Márton egyetemi hallgató (Szeged), Kunszery Gyula tanár, Stoll Béla tudományos munkatárs, Némethi Lajos főiskolai igazgató (Eger), Szabolcsi Miklós osztályvezető, Illés László tudományos munkatárs, Bóka László egyetemi tanár, akadémiai levelező tag, Gyenis Vilmos egyetemi tanársegéd, Vujicsics D. Sztoján egyetemi lektor, Tarnai Andor tudományos munkatárs, Varjas Béla tudományos munkatárs, Somogyi Sándor tudományos munkatárs, Szilágyi Péter tanár, Harsányi Zoltán tanár, Zimándi P. István tudományos kutató.

Szerkesztőség: Budapest, XI. Ménesi út 11—13.

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:

KOMLOVSZKI TIBOR

GÖNDOLATOK A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IRODALMÁRÓL II.

(A szocialista realizmus elemei a magyar irodalomban)

A Tanácsköztársaság létrejötte nagy lehetőségeket teremtett a magyar irodalom fellendülése számára; a proletárdiktatúrában megvolt az objektív és szubjektív feltétele annak, hogy nemzeti irodalmunk igazi nagy irodalomná növekedjék. Egy új, eszmeiségében magasabb szintű, nagy formagazdagságú s a néptömegekhez közelálló irodalom megteremtésének igénye már a forradalmak előtti esztendőekben az irodalmi köztudat középpontjába került, nemcsak a Nyugat-mozgalmat túlhaladó fiatal írógenerációnál (Kassák Lajos, Komját Aladár, Nagy Lajos és mások), de magában a *Nyugat* fővonalában is. Mőricz Zsigmond fogalmazta meg ezt az igényt a legpregnansabban: „... a mi íróink közt senki sincs, aki a nép számára dolgozzon: mi mind, valami hamis látás és beállítás alapján, a nép nagy életét s bölcsességét akarjuk kiszívni, hogy mézzé kenjük a legfelső réteg, a nép kizsákmányolói számára. Osztályérdekek szolgálatában áll a magyar ki irodalom. Hogy legyen belőle nagy cél s nagy föladat nélkül nemzeti vagy világszerte ható nagy kultúra?”¹ A proletárforradalom most meghozta ezt az áhított „nagy célt és nagy föladatot” a magyar írók számára. Mert miként 1848/49-ben, az 1919-es proletárforradalomban és szabadságharcban is a társadalmi rend forradalmi megváltoztatása együtt járt a nemzeti függetlenségért vívott küzdelemmel és e forradalmi harc a nemzetközi haladás élvonalába lendítette hazánkat. Nép és nemzet, magyarság és emberség összeforrott a Tanácsköztársaság idején s ez az irodalom eszmeiségének nagy emelőjévé vált.

Irodalmunk magasabb eszmeiségének kibontakozását jelentős mértékben elősegítette, hogy a proletárforradalom előtti esztendők társadalmi és irodalmi fejlődése következtében a modern polgári irodalom és a munkásirodalom fejlődésútja találkozott már a proletárforradalom küszöbén, aminek következményeként a Tanácsköztársaság győzelme után a haladó magyar írók — ha nem is mindegyikük fenntartás nélkül — *egységesen* állást foglaltak a Tanácsköztársaság mellett, s vállalták célkitűzéseinek írói szolgálatát. A proletárforradalom első percében tehát irodalmunk *jósodrában* — s nem periférikusan csupán — jött létre nemzeti irodalmunk egységének, a szocializmus eszmei alapján álló egységének a lehetősége.²

A haladó magyar írók eszmei felemelkedése, az, hogy a szocializmus ígézetének légkörében érzelmileg és eszmeileg is készek a szocialista világnézet befogadására, szorosan együtthaladt a sokoldalú formai gazdagodás lehetőségével. Ez időre már kialakult a modern magyar vers a *Nyugat* költőinél, a *Ma* körében pedig kísérletek indulnak az Európa-szerte akkor legújyszerűbb költészet, az expresszionista líra létrehozására. A világháború éveiben — különösen a forradalmi erjedés következtében — felbomlik, fellazul a regény szorosan kötött formája, ugyanakkor kialakul a nagyobb líraisággal telített, az érzelmeket és indula-

¹ MŐRICZ ZSIGMOND: Píszmóvedomec. Pesti Hírlap 1918. VI. 2. — E kérdés részletesebb kifejtését l. „Rohanunk a forradalomba” c. munkámban, 99—100., 114. és 136.

² A haladó magyar íróknak a proletárforradalomba torkolló eszmei fejlődésútját e tanulmány első részében részletesen elemzem. Gondolatok a Tanácsköztársaság irodalmáról I. ItK, 1959. 2. sz.

tokat közvetlenebbül, nyersebben kifejező novella-forma is. Ezzel egyidejűleg mind nagyobb teret kap az irodalmi igényű publicisztika az egyes írók munkásságában, hiszen a felfokozódó aktivitás, részvétel a mindennapi küzdelemben, kevésbé teszi lehetővé a gondolatok és érzelmek szépirodalomra érlelődését, műfaji megformálódását. E változások mindenekelőtt a líra és a próza-irodalom terén egy olyan nagy formagazdagságú új irodalom kikovácsolódásának a lehetőségeit rejtették magukban, amely a szocialista világhoz való kötöttségével és társadalmi szemléletével egyaránt a szocialista realizmus közvetlen előkészítője lehetett volna — s bizonyos fókig lett is — modern irodalmunkban. De az akkori mozgalmas korszak, a forradalmi változások a drámaírás számára is kedvező időt teremtenek. És az az eszmei forrongás, amely a proletárforradalom kulturális életét jellemezte, természetesen segítőtleg járult az új gondolatok, utak és irányok vállalásához.

*

Nemzeti irodalmunk fellendítését, világirodalmi nivóra való emelkedését a proletárdiktátúra nagyfokú erkölcsi és anyagi támogatással, a haladó írók fokozatos átnevelését célzó irodalompolitika kialakításával is elősegítette. Az irodalmat egész szélességében átfogó szervezeti kereteket, az Írói Szakszervezet, valamint az Írói Direktórium és Választmány felállításával a proletárdiktátúra már az első hetekben létrehozta. Miként arra az Írók Szakszervezete alakuló ülésén Barta Lajos rámutatott, olyan időkben, amikor „egy társadalom omlik össze és egy új társadalom alakul, a Szakszervezet éppen arra kell, hogy az alakulás minden mozzanatánál jelen legyen és beleépítse az új társadalom épületébe az irodalmat”. Ugyanezen az ülésen Osvát Ernő (aki ekkor már az Írói Direktórium elnöke volt) a következőkben körvonalazta a szakszervezet feladatát az összegyűlt háromszáz író előtt: „Jövőbeli munkánknak az írói szabadság, a kritika függetlensége és az írói egzisztencia biztosítottága kell, hogy alapját képezze. Mert sem ezek a kérdések, sem az irodalom maga, amely a jobb lehetőségek megálmodása, a jövőbelátás és mint ilyen az emberi haladás folytonosságát szolgáló társadalmi tevékenységek fényoszlója kell, hogy legyen, a jövőbeli társadalmában még nincs. Ezeknek a jegyében kell szakszervezetünket megalakítani.” Bíró Lajos felszólalása még közvetlenebbül érinti az irodalom szervezésében akkor felmerülő konkrét problémákat. Teljes joggal hangsúlyozza az előttük álló nehézségeket, hogy „a vezetőségnek olyan munkát kell elvégeznie, amelyre nincs minta, nincs semmiféle történelmi példa. Ezt a feladatot még súlyosbítja az a lerongyoltság, amelyben négy és fél éves háború után társadalmunk van”. Szól az országot körülvevő gazdasági blokádnak következtében előállott óriási papírhányról és az egyéb körülményekről, amelyek átmenetileg nehezítik az írók alkotó tevékenységét. De bizakodik abban, hogy „az irodalmi produkcóra vonatkozó korlátozottság, minden megszorítottság, megszűkítettség csak a pillanat kényszerűsége, egy átmeneti időnek a kényszerűsége. A végső cél az írók és az irodalom teljes és tökéletes szabadsága. A szakszervezet feladata lesz, hogy az átmeneti időt tűrhetővé és minél rövidebbé tegye”.³

Bíró Lajos másutt, egy cikkben az Írói Szakszervezet és a Szocialista Párt viszonyával foglalkozva kifejti: „ahhoz, hogy valaki író legyen, nem kell a Szocialista Párt tagjának lenni — aki a szocialista pártba belép, az ennek az elhatározásnak minden konzekvenciáját vonja le becülettel —, a szocializmustól azonban senki se feltse az irodalmat és a művészetet, és politikában járatan írók és művészek ne ugorjanak be a szocializmus rágalmozóinak, — minél inkább vérévé lett valakinek a szocialista meggyőződés, annál inkább látni fogja, hogy nem igaz, hogy a szocializmus emberszemlélete, társadalomszemlélete, történelem-

³ Barta Lajos, Osvát Ernő és Bíró Lajos felszólalását az Írók Szakszervezete alakuló ülésén ismerteti: Megalakult az Írók Szakszervezete. Fáklya 1919. V. 13.

⁴ BÍRÓ LAJOS: Az Írói Szakszervezet és a Szocialista Párt. Vörös Ujság 1919. V. 16.

szemlélete, művészi szempontból meddő és szimplista módon egyszerűsítő, — ellenkezőleg; új és termékenyítő szempontokat adhat a leggazdagabb tehetségnek . . .⁴

Mint a szakszervezet megalakulása körüli újságcikkekből és felszólalásokból kitűnik, a szakszervezet nem csupán szervezetiileg fogta össze az egész haladó nemzeti irodalmat, de az írók szószólója is volt az élet minden kérdésében, s az írók szociális problémáinak megoldása mellett ideológiai nevelésüket is feladatának tartotta, hogy a szocializmus eszméit minél előbb elsajátíthassák. Éppen az őszinte szókimondás, a nehézségek és a pillanatnyilag korlátozott anyagi lehetőségek nyílt feltárása szerezte meg az írók széles táborának bizalmát a szakszervezet vezetői, s rajtuk keresztül a proletárhatalom állama iránt.

A szakszervezettel párhuzamosan, de mint kinevezett állami irányító szerv működött az Írói Direktórium — mai szóval: végrehajtó bizottság — és az Írói Választmány; az irodalmi élet irányítása azonban ezekben a szervezetekben is az írók kezében volt. Az Írói Direktórium és Választmány, valamint a Szakszervezet vezetőségének személyi összetétele biztosította, hogy az irodalmi élet irányítása a haladó magyar irodalom *különböző* csoportjai és irányzatai legjobb képviselőinek kezében legyen, létrehozva a vezetésben is a haladó irodalom nemzeti egységét. E vezető szervezetekben találkoztak a közös ügy, a nemzeti irodalom fellendítése szolgálatában a modern polgári irodalom, a volt *Vörösmarty Akadémia* és a munkás-irodalom, a kommunista és más munkásírók legjelentősebb képviselői. A tizenegy tagú Írói Direktórium hét tagja a volt Vörösmarty Akadémiához tartozott; Babits Mihály, Barta Lajos, Bíró Lajos, Kassák Lajos, Móricz Zsigmond, Révész Béla és Szini Gyula — kívülük Balázs Béla, Komját Aladár és Osvát Ernő vett részt a Direktórium munkájában és hivatalból Lukács György népbiztos. Az Írói Választmány tagjai között kilenc került ki a Vörösmarty Akadémia íróiból: Füst Milán, Gárdonyi Géza, Gellért Oszkár, Heltai Jenő, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Laczkó Géza, Schöpplin Aladár és Tóth Árpád. Ugyanígy különböző csoportok és irányzatok vezető íróiból alakult az Írói Szakszervezet Elnöksége és Végrehajtó Bizottsága is.⁵ A vezető szervek ilyen összetétele az irodalom irányításának eszmei és művészi színvonalát egyaránt biztosította. Igaz, mindezzel az irodalom egységének elsősorban szervezeti keretét teremtették meg akkor, ezeket a proletárdiktatúra szellemének megfelelő tartalommal kitölteni még elvégzendő feladat maradt.

Az írói alkotómunka anyagi és egyéb feltételeit — a lehetőségekhez képest — a proletárdiktatúra állama messzemenően biztosította. A jelentősebb írókat rendszeres havi

⁵ Az Írói Szakszervezet alakuló ülésén a következő vezetőséget választották: Elnök: Bíró Lajos. Alelnökök: Osvát Ernő, Révész Béla, Babits Mihály. Titkár: Barta Lajos. A Végrehajtóbizottság tagjai: Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Nagy Lajos, Szomori Dezső, Schöpplin Aladár, Szini Gyula, Elek Artur, Heltai Jenő, Komját Aladár és Kassák Lajos. (Fáklya 1919. V. 13. Megalakult az Írók Szakszervezete.) — A Közközlésügyi Népbiztosság a következő írókat nevezte ki az Írói Direktórium, illetve a Választmány tagjaiként: Direktórium tagok: Babits Mihály, Balázs Béla, Barta Lajos, Bíró Lajos, Kassák Lajos, Komját Aladár, Móricz Zsigmond, Osvát Ernő, Révész Béla, Szini Gyula és hivatalból Lukács György, közoktatásügyi népbiztos. A Választmány tagjai: Berkes Imre, Bresztovszky Ede, Déry Tibor, Elek Artur, Farkas Antal, Fülep Lajos, Füst Milán, Gárdonyi Géza, Gellért Oszkár, Halasi Andor, Hajdu Henrik, Heltai Jenő, Jób Dániel, Kabos Ede, Karinthy Frigyes, Kortsák Jenő, Kosztolányi Dezső, Laczkó Géza, Lesznai Anna, Mikes Lajos, Moly Tamás, Nagy Lajos, Révész Mihály, Rozványi Vilmos, Schöpplin Aladár, Szabó Dezső, Szász Géza, Tóth Árpád és Várnai Zseni. (Népszava, 1919. V. 11. Az Írók Direktóriuma és Választmánya.) — Összehasonlítás végett az alábbiakban közöljük a Vörösmarty Akadémia tagjainak névsorát, *dőlt betűkkel* azok neveit, akik a Tanácsköztársaság irodalmi szerveiben (Írói Direktórium, Választmány és Szakszervezet) vezető szerepet vittek: Ady Endre, Ambrus Zoltán, *Babits Mihály, Barta Lajos, Bíró Lajos, Bródy Sándor, Füst Milán, Gárdonyi Géza, Gellért Oszkár, Hatvány Lajos, Heltai Jenő, Herczeg Ferenc, Ignótus, Juhász Gyula, Kaffka Margit, Karinthy Frigyes, Kassák Lajos, Kiss József, Kemény Simon, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula, Laczkó Géza, Lengyel Menyhért, Molnár Ferenc, Móricz Zsigmond, Révész Béla, Schöpplin Aladár, Szép Ernő, Szini Gyula, Szomory Dezső és Tóth Árpád.* (Pesti Hírlap 1918. XII. 3. A Vörösmarty Akadémia alakuló ülése.)

előlegben, a fiatal írókat ösztöndíjban részesítette.⁶ Ugyancsak a szabad írói alkotómunkát segítette elő, hogy a proletariátus hatalma államosította a könyvkiadást. Nyerészkedésre törekvő tőkések helyett az állam vásárolta meg a kiadásra benyújtott műveket s ezáltal lehetővé vált, hogy a művek irodalmi értékét szintén írók döntsék el; a már említett Választmány tagjai voltak egyben az állami könyvkiadás lektorai is.⁷ Korábban — évszázadokon át — a hatalom birtokosai ellenére, de gyakran elszakítva a néptömegektől is, írtak, dolgoztak a haladó írók; most a néptömegek erején épülő proletárhatalom segítő támogatásával munkálkodhattak, s amint ez tudatosodott bennük (részben épp a szakszervezet ideológiai nevelőmunkája következtében), azonnali emelő erővé vált az irodalomban. A könyvkiadás államosítása mellett nagy jelentőséggel bírt, hogy a Tanácsköztársaság művelődési politikája újabb és újabb néptömegeket tett „az irodalom fogyasztóivá”, hogy a proletárdiktatúra az olvasóközönség hallatlan kiszélesedését is magával hozta, ami nagy előrelendítője a mindenkori irodalomnak. Az írók újra egyek lehettek vérükkel, a péppel.⁸

*

Mindezek a helyes irodalompolitikai intézkedések is hozzájárultak, hogy bár a Tanácsköztársaság alig négy és fél hónapig állott csak fenn, ami nem tette lehetővé a nagy tervek és szándékok valóra érlelődését s nagy irodalmi alkotások születését sem, e rövid idő alatt is *fordulatot jelző változások* mentek végbe irodalmunk fővonalában és egy olyan minőségében új, szocialista irodalom elemei kezdtek kibontakozni — támaszkodva irodalmunk korábbi, szocialista irányba tartó elindulásaira, hajtásaira —, amelyet később a szocialista realizmus fogalmával határoztak meg. Itt kell kitérnünk arra a problémára, hogy a szocialista irodalomnak azok az eredményei, amelyek a Tanácsköztársaság idején valóvá értek a magyar irodalomban, a *szocialista realizmus elemei* létrejöttének tekinthetők-e, mivel ezen alkotó módszer elvei csak 1934-ben nyertek konkrét elvi megfogalmazást. Valóban, ha a szocialista realizmust dogmatikusan értelmezzük, mint valamiféle előírást, receptet az írók számára, amit elméletileg konstruáltak meg, nem beszélhetünk a magyar szocialista realizmus elemeinek létrejöttéről a Tanácsköztársaság irodalmában. De ha azt tekintjük, hogy a szocialista realizmus fokozatosan jött létre magában az irodalomban és első elméleti megfogalmazói csupán egy valóságban meglevő folyamatot rögzítettek és határoztak meg, akkor e folyamat, a szocialista realizmus kibontakozásának egyik legjelentősebb állomásaként kétségtől a Tanácsköztársaság irodalmát tekinthetjük a magyar irodalomban. Scserbina vetette fel a Szovjetunió „realizmus-vitájában”,⁹ hogy a szovjet irodalom fejlődésútjának egyik nehézsége volt, „hogy az irodalomtudományban elterjedt a dogma. A skolasztikus ferdítéseknek eredménye az lett, hogy a módszert kiszakították a talajából. A szocialista realista módszer fogalmát születése első napjától elvonatkoztatták életadó alapjaitól, így labilis, ingatag tézissé vált, s megszűnt az irodalom tapasztalatainak egyenes következtetése lenni. Természetesen minden általánosítás bizonyos mértékben a konkrét anyagtól való elvonatkoztatással jár együtt, azonban a szocialista realista módszert — amelyet a művészi megismerés

⁶ Az Írói Direktórium javaslatára 143 író havonta rendszeresen kapott előleget és 58 fiatal író ösztöndíjat; az így kifizetésre előírányzott összeg meghaladta az évi 5 millió koronát.

⁷ A megjelenésre beadott művek elbírálásáért kifizetett összegek nyugtái között ott találjuk Füst Milán, Kosztolányi Dezső, Schöppflin Aladár és Várnai Zseni nevét.

⁸ A néptömegek és az írók szorosabb kapcsolatának egyik előmozdítója volt, hogy a Tanácsköztársaság idején igen gyakran tartottak előadásokat az írók, legtöbbször a színházi előadások előtt, vagy azok szüneteiben. Az írók e munkásságáról l. „Írók a közművelés szolgálatában” c. cikkemet, Népművelés 1959 március.

⁹ A vitát ismerteti és Scserbinát idézi NYÍRÓ LAJOS: A szovjet realizmus vita tanulmányai. A MTA Irodalomtörténeti Intézetében 1958. december 17-én tartott vita jegyzőkönyvi kivonata (kézirat). Bp. 1959.

és megtestesítés lelkének tekintünk — mesterséges módon leválasztották a művészet élő testéről, s látszatszerű, megfoghatatlan dologgá deformálták.” A szocialista realizmus elméletének az élettől, az írói gyakorlattól történt eltávolodása, megmerevedése azonban — bár károkat okozott a szocialista irodalom fejlődése során —, semmiképpen sem változtatja meg azt az objektív irodalomtörténeti tény, hogy a munkásmozgalomhoz kapcsolódó irodalom fejlődésében fokozatosan elérkezett a szocialista realizmus alkotó módszerének gyakorlatához, s ennek a gyakorlatnak megvalósult alkotásaiból vonták le az elmélet egyes tételeit.

A szocialista realista irodalom — és általában a művészetek — kifejlődését az élet siettette. Amint a történelemben feltűnik a munkásmozgalom, az irodalomban is megindul a munkásélet ábrázolása. S ahogyan fokozatok vannak a munkásmozgalom fejlődésében a kezdeti megmozdulásoktól az utópisztikus, majd a tudományos szocializmusig, s a tudományos világnézet létrejöttétől a proletárforradalom győzelméig egy országban, és később a kommunista világmozgalom megszűléséig, ugyanígy létrejöttek a fokozatok a munkás-ábrázolásból kinövő, szocialissá, majd szocialistává váló irodalomban is. Az utópisztikus szocializmus eszméitől áthatott polgári írók után — akik még csupán a szenvedő embert látják a munkásokban —, következő lépés a kései realisták s a naturalisták munkásábrázolása. Ők már a munkásmozgalom történelmi elhivatottságát is érzékelték, a munkásember kiszolgáltatottsága mellett ezért erejét is felvillantják az általuk ábrázolt alakokban. A következő fokozat, amikor már a munkásmozgalomból kinövő, vagy a munkásmozgalomhoz csatlakozó írók tollával formálódik meg a dolgozó ember alakja. Ez az irodalom eszmeiségében a szocialista mozgalomhoz kapcsolódik. Ebből következően két vonatkozásban is kiszélesedik a korábbi „szocialis” irodalom ábrázolásmódjához képest: megjelenik az osztályharc szemlélete (a proletariátus végső győzelmét felvillantó elvont jövő felvázolásával vagy anélkül), másrészt pedig már nem csupán a munkásalakok rajzában, hanem általánosságban is bármilyen irodalmi hős megformálásánál érvényesül a szocialista világnézet. (Megjegyzendő, hogy ezt az irodalmat kifejlődése során a szociáldemokrata ideológia revizionista törekvései gyakran hátráltatóan befolyásolták.) Ezt követi az íróknak a szocializmus tudományos világnézetével, a marxizmus-leninizmussal való fokozatos megismerkedése, s annak szélesebb körű elfogadása. A tudományos világnézet és a jelentős írói tehetség szerencsés találkozása új módszereket alakított ki az irodalom gyakorlatában (szórványosan, egyes íróknál már a proletárforradalom győzelme előtt). Ez az új módszer lehetőséget nyújt az íróknak a valóság mélyebb megragadására, az élet összefüggéseinek sokoldalúbb ábrázolására; eszmeiség és művészi megformálás tekintetében egyaránt a legmagasabb igényeket támasztja e módszer az íróval szemben, ám ugyanakkor a legtöbb lehetőséget is nyújtja számára a művészi alkotás létrehozásában. Ezt a módszert határozták meg elméletileg a szocialista realizmus fogalmával.¹⁰

A Tanácsköztársaság idején az írók különböző csoportjai természetszerűleg más-más módon közelítettek a szocialista eszmeiségű és nagy formagazdagságú irodalom megalkotásához, melynek során — együttesen nézve — a szocialista realizmus néhány alapvető elemét munkálták ki. Mindenekelőtt kialakult a Tanácsköztársaság idején a haladó írók között a szocialista írói magatartás, a társadalmi fejlődés tudatos szolgálatának vállalása a proletárforradalomban és a szocialista társadalom kiépítése során, s ez lényegében a szocialista realizmus alapvető eleme. Az irodalom, mivel nemcsak tükrözi a valóságot, de annak alakulására is jelentős hatással van a maga eszmeiségével, emberformáló művészi erejével, jelentős cselekvő szerepet ad az íróknak is a társadalmi fejlődés alakításában. Az írók általában nem mindig ismerik fel az irodalom társadalomalakító szerepét, egyedül a szocialista irodalomban

¹⁰ E gondolatör részletesebb kifejtése egy később megírandó tanulmány feladata, most csupán vázlatosan érintjük.

válíkat tipikus írói magatartássá a nép, a társadalmi fejlődés tudatos szolgálata, ezért alapvető jelentőségű e magatartás kialakítása a Tanácsköztársaság irodalmi életében. „Nem nézhetjük a történelmi távlat csúcsáról a dolgok folyását. Nekünk gondolattal, tettel, akarattal, a vér, az idegek tüzével és cselekvőképességével *bele kell magunkat vetni a küzdelembe...*” — írta Barta Lajos,¹¹ s ez nem csupán az ő magatartását magyarázza meg, de írók egész széles körének állásfoglalását is. A feladatok e tudatos vállalása csendül ki Móricz Zsigmond somogyi riportjaiból, s az olyan közvetlenül agitatív erejű publicisztikai cikkeiből, mint például a *Tőke*, vagy *A szentjakabi iskola*.¹² Ez fűti, forrósitja fel Juhász Gyula — Gorkij üzenetére reagáló — írásának sorait: „Gorkij lelkes és örvendetes üzenete a magyar szellemi munkásoknak új erőt ad a további küzdelemre a proletariátus végső diadaláért. Petőfi utódai, a Világ szabadság pirosló zászlaja alatt rendületlenül megyünk előre az igazság szebb és jobb világa felé!”¹³ Írásművek egész sora teszi magáévá a társadalmi fejlődés, a szocializmus tudatos vállalásának gondolatát, elvetve az individualizmus, a *l'art pour l'art* esztétikáját. Jellemző például, hogy még Kosztolányi Dezső is eképpen tekint a forradalmak előtt vallott nézeteire a Tanácsköztársaság első napjaiban: „Mi, akik ma élünk, nem is tudjuk, hogy valójában mennyire polgári volt minden művészetünk. A tőke csíráján mindent szolgálatába szegődített. Az író, akit gyermekkorától nevelt, észre sem vette, hogy évek során micsoda gondolatokat és kétségeket vetelt el, nem látta, hogy ~~mi~~ben korlátozta szabad mozgását.”¹⁴ Elméletileg Nagy Lajos fogalmazza meg a legvilágosabban a világszemlélet, az írók tudatos állásfoglalásának szükségességét: „Nem lehet az emberről írni, hogy a művész erkölcsé ne színezzé át a munkáját, *nem lehet az emberről és társadalmáról írni ülést nélkül*; tehát az író mindig kárhoztat és áhít.” Majd később: „Az írói alkotásnak értékét a belőle kisugárzó, az olvasó lelkét átfűtő agitatív erő teszi, tehát az írói alkotásnak tendenciái vannak. Vannak, mert az agitatív erő valamiktől *el* és valamik *felé* tör. Ezek a tendenciák szinte rejtettek és így mintegy szándéktalanok, mert a művészet nem kigondolás, hanem intenció — mégis az igazi írók sokban mindig tudatosak is.”¹⁵

A szocialista társadalmi fejlődés tudatos vállalásának egyik következménye, hogy a Tanácsköztársaság irodalmában szinte általánossá válik a múlt osztályharcos szemlélete és ábrázolása, az élet új jelenségei iránti fogékonyság, közvetlen ábrázolásuk igénye és gyakorlata. Az új élet egyes jelenségeinek ábrázolása elsősorban a líra, a karcolat, a rövid jelenet és a publicisztika műfajaiban indult meg. Nemcsak regény vagy egész estét betöltő színdarab — amelyeknek megírása hosszabb időt vesz igénybe — nem születhetett a Tanácsköztársaság négy és fél hónapja alatt, de még a viszonylag kevesebb munkát igénylő novella vagy elbeszélés is alig. S ezt nemcsak az idő rövidsége magyarázza. Olyan izgalmas, új élményekkel zsúfolt hónapok ezek, hogy nagymértékben lekötik az alkotóművészek figyelmét, gondolatvilágát. Ennek következtében az új élet ábrázolása azokban a műfajokban indult meg, amelyek lehetővé teszik az eseményekre való azonnali reagálást, a mindennapi életbe való közvetlen belenyúlást: a líra, az irodalmi riport és karcolat, portré, valamint az irodalmi igényű publicisztika területén.

A haladó írók legszélesebb egysége a bűnös múlttal, a régi világ uraival s egész rendjével — társadalomszemléletével, erkölcsi felfogásával stb. — való szembefordulás kérdésében bontakozott ki, de legtöbbször az új élet ábrázolásának igényét is hangoztatták. „Dózsa György szellemét kell megidéznünk; az iskolai padból tisztelt nagy nevek viselőit kell meztelenül

¹¹ BARTA LAJOS: Lenin tanít. Fáklya 1919. V. 4.

¹² MÓRICZ ZSIGMOND: Tőke. Pesti Futár 1919. IV. 4. — A szentjakabi iskola. Somogyi Vörös Ujság 1919. IV. 15. — Móricz Zsigmond Tanácsköztársaság-alatti munkásságát részletesen elemzi CZINE MIHÁLY tanulmánya: Móricz Zsigmond a forradalmakban. ItK, 1959. 2. sz.

¹³ Gorkij Maxim üdvözlése. Népszava 1919. III. 30. — Gorkij üzenete. Délmagyarország 1919. IV. 2. (A névtelenül megjelent cikk JUHÁSZ GYULA írása.)

¹⁴ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Az új színház. Színházi Élet 1919. III. 30.

¹⁵ NAGY LAJOS: Világszemlélet az irodalomban. Vörös Lobogó 1919. IV. 10.

látunk a piacon...” — fogalmazza meg például Krúdy Gyula az írók egyik fontos feladataként a történelmi igazság szellemében fogant művek írását, hogy felvilágosítsák vele a néptömegeket: „A sokáig bolondított, jelszavakkal vágóhídra vagy követválasztásra vitt népnek kell először felnyitni a szemét, megmutatni neki a történelmi hazugságokat.”¹⁶ Ám ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy új regényhősökkel kell felváltani a régieket az irodalmi ábrázolásban, s kijelenti: „Itt tíz esztendeig nem lehet egyebet írni se regénybe, se színdarabba: mint Magyarország történetét, mostani napjait.”¹⁷ Karinthy Frigyes a Martinovics kivégzését ábrázoló jelenet, a *Vérmező* megírásán kívül kis humoreszkben figurázza ki az élettől elszakadt író, aki nem képes a mának írni, követni az események gyors menetét s „átalussza” az élet nagy lehetőségeit.¹⁸ Kosztolányi Dezső a proletárgyerekek múltbéli szenvedéseit megható színekkel festő karcolata mellett a proletárdiktatúra megújuló színvonaláról és új közönségéről ír.¹⁹ Bródy Sándor a régi világot bíráló önéletrajzi „napló-részlet” után megírja az *Orgonavirágot*,²⁰ Barta Lajos *Forradalom* című jelenetét *A sötét ház* és az *Uriás földje* szomszédságában,²¹ Nagy Lajos *Az úr haragja* című novelláját a *Kétkedő polgártárs* mellett írja.²² Móricz Zsigmond Dózsa Györgyről készül regényt írni s riportorozatán túl, regénytervet is dédelget magában a somogyi termelőségvetkezetekről.²³ Krúdy Gyula tetemre hívja a múlt bűnös úri Magyarországot s riportot ír a Fejér megyei termelőségvetkezetekről, vagy a Szigetet a proletárforradalom napjaiban elfoglaló boldog gyerekesegről.²⁴ S kiszélesíthetjük példatárunkat olyan prózáírókkal, mint Szini Gyula, Szép Ernő, Nagy Endre és mások.²⁵ Még Szomaházy István is úgy írta meg a régi úri világot kigúnyoló novelláját, hogy a proletárdiktatúrában új életet kezdő kispolgári rétegek emberi felemelkedésére is céloz benne.²⁶

Ugyanezt a jelenséget látjuk a Tanácsköztársaság költészetében is. Tóth Árpád a proletárforradalom mellett lelkesítve szimbolikus képsorba foglalja a tőkés kizsákmányolás embertelenségét is (*Az új isten* képeire gondoljunk: a tőke csápjai „feltörték finom Velőért a költő zengő agyát”). Juhász Gyula nemcsak a régi világ bűneit ostromozza, de — a franciák által megszállt, a Tanácsköztársaságtól elszakított Szegeden! — megírja szép vallomását a proletariátus mellett: *A Munkásotthon homlokára* valóban életerőt, hitet és reményt fasz-

¹⁶ KRÚDY GYULA: Új történelmet kell írni. Magyarország 1919. IV. 16.

¹⁷ KRÚDY GYULA: Régi és új regényhősök. Magyarország 1919. III. 25.

¹⁸ KARINTHY FRIGYES: Vérmező. Színházi Élet 1919. VII. 6. — Rip. Színházi Élet 1919. IV. 27.

¹⁹ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Csúnya Mariska — Szép Mariska. Pesti Napló, 1919. V. 11. — Az új színház. Színházi Élet 1919. III. 30. — Nevek nélkül. Uo. 1919. VI. 15.

²⁰ BRÓDY SÁNDOR: Egy élet története. Magyarország 1919. III. 30. — Orgonavirág. Kéziratban maradt fenn. Bemutatták 1919. V. 1.

²¹ BARTA LAJOS: Forradalom. Kéziratban maradt fenn. Bemutatták 1919 májusában. — A sötét ház. Nyugat 1919. V. 1—16. E darabot még 1918 nyarán írta Barta Lajos, de csak 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején közölheték. — Uriás földje. Fáklya 1919. IV. 20.

²² NAGY LAJOS: Az úr haragja. Fáklya 1919. V. 8. — Kétkedő polgártárs. Április 1919. IV. 25.

²³ MÓRICZ ZSIGMOND DÓZSA-regény tervéről a Néplap ad hírt. A Néplap szépirodalmi programja. Néplap 1919. IV. 13. — Somogyi riportjait l. Pesti Hírlap 1919. IV. 15., 16. és 17., valamint A somogymegyei földműves szövetkezetek c. riportjait. — Termelőségvetkezeti regénytervről a Somogyi Vörös Ujság 1919. IV. 20-i számában a lap egyik munkatársa ír.

²⁴ KRÚDY GYULA: Milyen Magyarország? Pesti Futár 1919. V. 16. — A gyalogúton. Magyarország 1919. IV. 9. — Fehérvári könyv. A termelőségvetkezetek Fejérmegyében. (A füzet névtelenül jelent meg, de Krúdy szerzőségét a stílusjegyzéseken túl a Földművelésügyi Népbiztosságnak ezen írásért Krúdy nevére kiállított nyugtája is bizonyítja.) — Szegény gyerekek a Szigeten. Az Érdekes Ujság 1919. V. 1.

²⁵ SZINI GYULA: A polgártárs. Vasárnapi Ujság 1919. VI. 1. — Fiaim tűzkeresztje. Az Ember 1919. VII. 3. — SZÉP ERNŐ: Monokli. Vasárnapi Ujság 1919. VI. 22. — Vasárnap. Pesti Futár 1919. III. 28. — NAGY ENDRE: Mese az apostolról. Vasárnapi Ujság 1919. VI. 8. — Egy fejmunkás naplója. Pesti Hírlap 1919. V. 1. és 8.

²⁶ SZOMAHÁZY ISTVÁN: Az elakadt vonat. Új Idők 1919. V. 20.

tott a proletárdiktatúra újbóli megteremtéséért küzdő szegedi munkások között.²⁷ A múltat osztályharcos szemlélettel elítélő költemények — vagy egyéb írások — mellett költők egész sora szól az új élet küzdelmeiről, gondjairól és boldogságáról és sok szenvedélyes hangú költemény izgat, mozgósít a Tanácsköztársaságot megtámadó imperialisták elleni honvédő harcra. Komját Aladár a forradalmat győzelemre vezető kommunisták képét mintázza meg költeményeiben, Kassák Lajos az ifjúmunkások lelkesedését örökíti meg *Boldog köszöntés* című versében, meleg líraisággal zeng az új életről Somlyó Zoltán. Oláh Gábor, Lányi Sarolta, Várnai Zseni, Barta Sándor, Kahána Mózes, Farkas Antal, Benjámin Ferenc, Peterdi Andor és sok más költő ír a proletárforradalom célkitűzéseinek tudatos szolgálatában.²⁸

A magyar irodalomnak a szocializmus irányába történt e nagyarányú kiszélesedése — amely már a szocialista realizmus elemeit is magában hordozta — nem történhetett volna meg anélkül a fejlődés nélkül, amely a századforduló óta irodalmunkban végbement, létrehozva a szocialista tendenciák egész sorát. Ennek szórványos kezdetei a XIX. század végére nyúlnak vissza, a munkásmozgalomhoz közelálló, de mindenesetre a munkásokkal rokon-szenvező költők (sok esetben csupán műkedvelők) megjelenéséig. A XX. század elején a *Népszava* köré csoportosuló költők Csizmadia Sándorral az élen már az első lépéseket teszik a szocialista magyar irodalom felé.²⁹ Központi témájuk még a munkásság nyomora, kiszolgáltatottsága, de — ha gyakran elvontan is — a forradalmi lázadás hangja is megszólal már költészetükben. Ugyanakkor a *Nyugat* indulása körüli „városias” (polgári-kispolgári) irodalomban szintén kifejezést nyert a magyar munkáosztály jelentkezése, amiből fokozatosan kinő a proletariátussal szimpatizáló, megmozdulásait üdvözlő lírai állásfoglalás — elsősorban Ady Endre, s mellette Juhász Gyula és mások verseiben. Ady fellépése nagy lendületet adott a szocialista magyar irodalom kifejlődésének. Csizmadia Sándor és általában a *Népszava* költői is megénekelték már ugyan a proletariátus erejét és az osztályharc szükségszerűségét is némelykor, de mindennek a magyar történelmi fejlődéssel való szerves összekapcsolása Ady Endre költészetében vált valóra. Ő emelte be a proletariátust a magyar köztudatban a nemzetbe, és annak is élére; költészetében a Magyarország demokratikus átalakításáért folyó forradalmi harc vezető erejévé nőnek „vérei, a magyar proletárok”. Fellépése forradalmasítóan hat magán a munkásirodalmon belül is, elég, ha Kassák Lajos és a köré csoportosuló költők új kezdeményezéseire utalunk. Kassák Lajos és köre új hangot üt meg irodalmunkban, midőn megszólaltatja a proletariátus pátozát, és készülődését a forradalmi küzdelemre. Megszólalásuk még sokban elvont, az expresszionizmus formaruhájában tetszelegnek, de nemcsak a munkásírók (szociáldemokraták és mások) epigon verselésével szemben, hanem a modern polgári írók jórészéhez képest is ők jelentik az újat, tartalmilag és formailag is a

²⁷ TÓTH ÁRPÁD : Az új isten. *Nyugat* 1919. IV. 1. — JUHÁZS GYULA : A munkásotthon homlokára. *Délmagyarország* 1919. VII. 15.

²⁸ KOMJÁT ALADÁR : Új Internacionále (Bp. 1919.) c. kötetében. — KASSÁK LAJOS : Boldog köszöntés. *Ma* 1919. VII. 1. — SOMLYÓ ZOLTÁN : Bölcsődal. *Az Érdekes Ujság* 1919. VI. 12. — A falu. *Uo.* 1919. VI. 19. — A könyvek. *Uo.* 1919. VII. 25. — Dalol a föld. *Borsszem Jankó* 1919. V. 4. — Testvérek Májusa. *Uo.* 1919. V. 11. — OLÁH GÁBOR : Jer édesanyám. *Proletárgyerekek játéka*. Kéziratban maradtak fenn, első ízben közli REMETE LÁSZLÓ : Irodalom, forradalom 1917—1919. Bp. 1919. — LÁNYI SAROLTA : Tavasz 1919-ben. *Nyugat* 1919. IV. 1. — VÁRNAI ZSENI : Vörös Május. *Népszava* 1919. V. 1. — Eredj fiam. *Uo.* 1919. III. 25. — BARTA SÁNDOR : Tábórozás új földeken. *Ma* 1919. VII. 15. — KAHÁNA MÓZES : Vörös vers. *Ma* 1919. VI. 1. — A poétáknak mindenfelé. *Uo.* 1919. VI. 15. — FARKAS ANTAL : Jón az ősém. *Népszava*, 1919. III. 26. — Vörös zászló. *Világsszabadság* 1919. IV. 1. — BENJÁMIN FERENC : A munka. *Világsszabadság* 1919. V. 25. — Vörös madarak. *Uo.* 1919. IV. 12. — PETERDI ANDOR : Vörös vitéz. *Népszava* 1919. V. 11. — Természetesen nem soroltuk fel e költők összes — a Tanácsköztársaság idején írt — költeményeit, csupán a legjellegzetesebbeket.

²⁹ E kérdést részletesebben kifejti KOMLÓS ALADÁR : A magyar szocialisztikus líra előzményei és kezdetei. *MTA. I. osztályának Közleményei*. X. kötet. 3—4 sz.

legforradalimbibbat a tizes évek magyar irodalmában. S ha sokban problematikus is költészetük, éppen elvont, olykor formajátékká stilizálódó túlzott formakísérletezéseik következtében, Ady Endre mellett ők küzdenek a legkövetkeztesebben az imperialista háború ellen, s körükből — Kassákkal szembe fordulva — nő majd ki a forradalmi proletárirók azon csoportja (Komját Aladár és köre), amely már a pártos irodalom első képviselőjének tekinthető irodalmunkban.

Három ízben érintkezett, került közelebb egymáshoz a modern polgári irodalom és a munkásirodalom, s mindegyik találkozás termékenyítő hatásának bizonyult. Első érintkezésük a Népszava Olvasótár megindítása volt 1908-ban, olyan írók közelítettek általa — átmenetileg — a munkásmozgalomhoz, mint Kosztolányi Dezső vagy Oláh Gábor. A következő állomás az 1912-es „vörös csütörtök”, amelynek során első ízben mutatkozott be a magyar munkáosztály a maga erejének tudatában, s e forradalmi fellépése széles visszhangzott a polgári irodalomban is. Ady Endre közvetlenül forradalomra buzdító versei mellett Babits Mihály, Bródy Sándor, Kaffka Margit, Kosztolányi Dezső, Bíró Lajos, Gábor Andor és mások örökítik meg e nagy nap lázas hangulatát. A harmadik találkozásuk már a világháború közepén történik, a háborúellenes irodalmi mozgalom keretében. Ennek jellemzője, hogy Ady Endre mögé már a modern polgári irodalom egész sor jelentős képviselője zárkózik fel a forradalmi változás igényét hangoztatva, s erősen antimilitarista hangja mellett formaművészetében is jelentős szinten csatlakozik a munkásirodalom akkori élesapata. Jellemző, hogy az 1918-as polgári demokratikus forradalom idején olyan szocialista írókat, mint Kassák Lajos és Révész Béla, bevásároltak a Vörösmarty Akadémia tagjai közé. A modern polgári irodalom és a munkásirodalom — amely legjobb képviselőiben szintén magas formakultúrát képviselt már ekkor — találkozása a proletárforradalom küszöbén nagymértékben meggyorsította egész haladó irodalmunk szocialistává fejlődésének ütemét.

A Tanácsköztársaság melletti egységes kiállást, a szocializmus építése tudatos szolgáltatának vállalását — mint láttuk — haladó irodalmunk legjellemzőbb magatartásának tekinthetjük a Tanácsköztársaság napjaiban. Persze, rövidlátás lenne a proletárdiktatúra idején keletkezett szép írásaik alapján szinte valamennyi író — ha csak átmenetileg is — szocialistának vagy éppen kommunisztának tekinteni: nagy többségükben nem voltak azok. Ekkora világnézeti változás máról holnapra nem is mehetett végbé bennük. A kommunista írók csoportja kiszélesült a Tanácsköztársaság idején: a proletárdiktatúra magasztos eszméi és hősi küzdelmei jónéhány olyan író edzettek kommunisztává, akik korábban a haladó polgári irodalom táborához tartoztak — mint például Balázs Béla, Barta Lajos, Gábor Andor, Illés Béla és Nagy Lajos. Ugyanakkor eszmeileg magasabb szintre emelkedtek a már korábban kommunista írók is — éppen Kassák Lajos írói körével vitatkozva, mint Komját Aladár vagy Lengyel József. A haladó magyar írók zöme-egésze tehát — bár még csak ismerkedett, „barátkozott” a szocializmus eszméivel — a történelem vaslogikáját követve ráébredt egy új, emberségesebb világ felépítésének nagy lehetőségére, és maga is a megtisztulás, megváltozás vágyában égve vállalta az új világ építésének feladatát.

A haladó magyar írók szocialistává „nevelését” a szocialista irodalom kibontakozását célzó elvi viták is segítették. Részben e vitákon keresztül érvényesült az irodalom pártirányítása. Elsősorban természetesen az irodalom szervezeti keretein keresztül érvényesült a párt irányító munkája. Egyrészt az Írói Direktóriumban, Választmányban és a Szakszervezet vezetőségében helyet foglaló kommunista írók és a velük együtt haladó író társaik munkásságán keresztül, másrészt Kun Béla és egyes írók közvetlen találkozásai, eszmecseréi, vagy újságpolemiai révén. A kommunista pártirányítást Lukács György népbiztos, Komját Aladár, Balázs Béla és Barta Lajos tevékenysége mellett Kassák Lajos és a szocialista Révész Béla is támogatta az Írói Direktóriumban való közreműködésük során. Kun Béla közvetlen irányító szerepére többen is visszaemlékeznek. Barta Lajos emlékezése szerint Kun Béla külön is tanácskozott Osvát Ernővel, a Direktórium elnökével egy-egy fontosabb irodalmi problémáról, s több ízben adott különféle irodalmi feladatot számára. Krúdy Gyula is

említést tesz egy találkozósról, amelyen Kun Béla kifejtette irodalompolitikai nézeteit az összehívott polgári írók előtt. A kommunista pártirányítást segítette elő az is, hogy egyes kommunista vezetők — elsősorban Kun Béla és Szamuely Tibor — több ízben is felkeresték az írókat az Otthon körben és elbeszélgettek velük az aktuális politikai kérdésekről.³⁰

A pártirányítás szempontjából is, de a szocialista irodalom elvi tisztasága és mielőbbi széleskörű kifejlesztése érdekében is nagy jelentőségűek voltak a Kun Béla és egyes írók között kialakuló viták. Kun Béla közvetlen reagálását az irodalmi kérdésekre első ízben Bíró Lajosnak az Írói Szakszervezet alakulásakor elmondott azon beszédrészlete váltotta ki, amelyben az író szerint a szakszervezeti tagság azt jelenti, „hogy az illető egyúttal tagja lett a szocialista pártnak”. S még hozzáfűzi, hogy „a szocialista párt tagsága egyáltalában nem jelent valami súlyos lelki kényszerszt”.³¹ Kun Béla már a következő napokban reagált erre egyik előadásában, hangsúlyozva, hogy „a szocialista párt tagjának lenni igenis súlyos lelki kényszerszt jelent”, az íróktól azonban senki sem követeli meg — ahhoz, hogy írhasson a proletárdiktatúrában —, a szocialista párttagságot. Bíró Lajos nyilatkozatában elfogadja Kun Béla elvi álláspontját, és saját korábbi nézeteit módosítva kijelenti: „ahhoz, hogy valaki író legyen, nem kell a szocialista párt tagjának lenni — aki a szocialista pártba belép, az ennek az elhatározásnak minden konzekvenciáját vonja le becsülettel”.³²

Másik irodalmi vitáját Kassák Lajossal és csoportjával, az aktivistákkal folytatta Kun Béla. A vitát tulajdonképpen Kunfi Zsigmondnak az országos pártkongresszus ülésén elhangzott beszéde váltotta ki, amelyben általában is a proletárdiktatúra következetes alkalmazása ellen szólott, de különösen fel akarta számolni a proletárdiktatúrát a szellemi és tudományos élet területén. „A proletariátus diktatúrájának ebben a tíz hétben minden szellemi és tudományos élet abszolút pangása észlelhető — állította —, rémület ül azokon az embereken, akiknek produkálni kellene és tudnának is...”.³³ Vele vitatkozva fejtette ki Kun Béla azt az álláspontját, hogy „az a szellemi élet hanyatlott le, az a kútmérgező szellemi élet, amely a burzsoázia szolgálatában állott, amely a burzsoá állam erőszakos szervezete volt és az a része, amelyet burzsoá szépirodalomnak neveztek. Új szellemi életnek, új kultúrának kell támadnia magából a proletariátusból és én bízom a proletariátus termelőjében, abban a termelő erőben, amely intézményeket lerombolt és intézményeket alkotott, hogy meg fogja találni a szellemi élet terén is a maga kivirágzását. Kétségtelen, hogy ez nem a Ma irodalma, amely a burzsoá dekadencia terméke. Új szellem fog megnyilatkozni a proletár szellemi élet terén, amelyből a proletariátus szelleme fog kivirágozni.”³⁴ Kassák Lajos és Szélpál Árpád a Ma írócsoportjának nevében visszaautásítja Kun Béla azon állítását, mintha az ő művészetük a „burzsoá dekadencia terméke” lenne. Kassák Lajos jogosan hivatkozik az aktivista írócsoport olyan politikai érdemeire, mint az antimilitarista mozgalom írói támogatása, s különösen a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalommá való fejlesztésében vállalt tevékenysége. „Ha Ön talán nem tudná, kedves Kun elvtárs, kénytelen vagyok elmondani, hogy akkor, amikor Ön még az orosz testvérek harcában dolgozta fel erejét, mi már szóban és írásban a kommunizmusért agitáltunk Magyarországon. Mikor Ön még Oroszországban volt és itt mindenki maga alá rohadta a kiegyezési politika egyéni előnyeit, mi a Károlyi-forradalom első napján külön számot adtunk ki a Ma-ból, amelyben kiáltványt írtunk a kommunista szovjet-köztársaságért, tudományos és szigorú bírálatot mondtunk az őszirózsás forradalomról és kiáltványokat írtunk a forradalmi művészetek felszabadításáért.” Ám ugyanakkor azt a korábbi elméletét is megismétli e cikkében, hogy „minden pártpolitikán,

³⁰ BARTA LAJOS szóbeli közlése. — KRÚDY GYULA: A bolsi. A tegnap ködlovagjai c. kötetében. Bp. (1924)

³¹ Megalakult az írók szakszervezete. Fáklya 1919. V. 13.

³² BÍRÓ LAJOS: Az írói szakszervezet és a szocialista párt. Vörös Ujság 1919. V. 16.

³³ Kunfi Zsigmond felszólalását közli: Népszava 1919. VI. 13.

³⁴ Kun Béla válaszát közli: Vörös Ujság 1919. VI. 14.

nemzeti és faji ideológián túl a soha be nem érhető végcél felé indítottuk el harcunkat az emberért”, vagyis a Tanácsköztársaság idején továbbra is fenntartja a lenini pártosság eszméjével szembeni álláspontját.³⁵ Kassák Lajos hangja korrekt és tisztelettudó vitapartnerével szemben. Szélpál Árpád viszont már fölényesen utasítja vissza Kun Béla bírálatát: „Mi, akik a kapitalista rend utolsó, legrohadtabb fázisába születünk bele... és a forradalom harsonái voltunk évek óta, felemelt fővel mosolygunk, amikor felelőtlen felületességgel a burzsoá dekadencia bélyegét próbálják ráncsütni.” Ám amit művészetük eszmeiségéről kifejt, éppen nem őket, hanem Kun Bélát igazolja: „Igaz az, hogy pártokhoz sohasem tartoztunk, mert a pártot a forradalmak konzerválóinak tartjuk és tiltakozunk minden pártművészet ellen, mint a művészet forradalmi erejének elikkasztása ellen. De tiltakozunk minden osztályművészet ellen is, mert a művészet mindig forradalmat jelent, tehát nem egy osztály szellemi szükségletének passzív kielégítését, hanem az egész emberiség aktív életformáját, mely szükségképpen mindig előtte jár a tömegeknek.”³⁶

Az aktivisták programját Osvát Ernő már a Tanácsköztársaság első heteiben bírálta túlzott formajátékuk miatt.³⁷ A Kun Bélával folytatott vita után egyre többen kifogásolják a *Ma* sokszor érthetetlen nyelvét, az egyes túlzottan formalista írásait. Az *Iffjú Proletár* cikkírója³⁸ csakúgy, mint Szakasits Árpád, aki a munkásság szemével nézve kifogásolja, hogy „a *Ma* irodalma a forradalmat öntudatosan harcoló proletariátus irodalma volna”. Hangsúlyozza, hogy Kassák Lajosnak azzal az állításával száll vitába itt, amely „a *Ma* irodalmát egyetlen forradalmi, a művészi létre egyedül jogos irodalomnak tartja”. Helyesen állítja, hogy „az irodalomnak ezekben a gyönyörű, vajdó, harcos időkben az a feladata, hogy kiforgassa a lelkeket a múltból és új ideálokat, új erkölcsöt, új művészetet prédikáljon. De prédikáljon úgy, hogy a tömeg, amelyet végre is a maga számára akar megnyerni — meg is értse... A *Ma* nem így cselekszi!”³⁹ Szakasits Árpád szavai a Kassák-vita lényegére világítanak rá. A Tanácsköztársaság kultúrpolitikája ugyanis a különböző irodalmi irányzatok egymás mellett élésének lehetőségét megteremtette. A vita az aktivisták körül azért éleződött ki és kapott külön hangsúlyt, mert gyakran kommunista irodalomnak nevezték irányzatukat, ez pedig szükségszerűen járt azzal, hogy a lenini pártosság eszméjét valló írók — s olykor politikusok, mint pl. Kun Béla — határozottan szembeforduljanak a nézeteikben és írói gyakorlatukban megbújó antimarxista elemekkel. A Kassák-csoport írói közül néhányan a későbbi esztendőik során a kommunista világmozgalomhoz csatlakoztak — mint például Barta Sándor vagy Káhána Mózes —, a Kassák Lajos és a nézeteiket revideálni nem tudó többi író és a kommunista írók közti nézeteltérés azonban egyre mélyült a Tanácsköztársaság tragikus bukása után, s az ellenforradalmi idők hajszoltságában különböző irányzatok szembenállásává alakult. A későbbi évek vitáinak eszmei gyökerét már a Tanácsköztársaság idején vallott ellentétes nézeteikben meglelhetjük.

A Kassák Lajos és a *Ma* körül kialakuló vitát bonyolította az a korábbi, már a Tanácsköztársaság első heteiben meginduló sajtóvita, amelynek során egyes szociáldemokrata írók irodalmi formába csomagolt politikai támadást indítottak a művelődési politika kommunista irányítása ellen, s amelyet ennél fogva a Kassák-csoport „formalizmusa” elleni támadásnak tüntettek fel. Kéri Pál és Göndör Ferenc fogalmazta meg a Lukács György, Balázs Béla, Kassák Lajos és Máca János ellen írt támadássorozatot, amely mögött azonban Weltner Jakab és más szociáldemokrata vezeték álltak. Azon hamis vád ürügyén, hogy Lukácsék „hivatalos irodalomnak” kiáltották ki az aktivisták csoportját, azt követelték, hogy a kom-

³⁵ KASSÁK LAJOS: Levél Kun Bélához a művészet nevében. *Ma* 1919. VI. 15.

³⁶ SZÉLPÁL ÁRPÁD: Kun Bélának. *Ma* 1919. VI. 15.

³⁷ OSVÁT ERNŐ: A *Ma* propaganda előadása. Magyarország 1919. IV. 12.

³⁸ Iffjú Proletár 1919. VII. 20. Aktivizmus, vagy a kultúrájában forradalmasított ember.

³⁹ SZAKASITS ÁRPÁD: A *Ma*. Új Idők 1919. VII. 10.

munista vezetők — Lukács György és Balázs Béla — adják át a kulturális politika irányítását „kipróbált szocialista kezekbe”, azaz önekik. Rövid sajtóharc bontakozott ki a *Népszava* és a *Vörös Ujság* között, amely a kommunista vonal győzelmével végződött; az egyesült párt vezetősége Lukács György mellett foglalt állást, és néhány hétre betiltották a támadást megindító folyóiratot, Göndör Ferenc lapját, *Az Embert*.⁴⁰ Ennek a vitának jelentősége volt a forradalmi szocialista irodalom további fejlődése szempontjából is, mert leleplezte az irodalmi szociáldemokratizmus helytelen elvi vonalát és káros gyakorlatát a proletárdiktatúra körülményei között, s az elvi tisztázódásnak ez a folyamata lehetővé tette a munkásosztályhoz hű szociáldemokrata írók nagyobb tisztánlátását és a forradalmi szocialista irodalomhoz való közeledését. Ugyanakkor — a későbbiek során — e vita annyiban bonyolította az aktivisták és Kun Béla közötti nézeteltérés teljes elvi tisztázását, hogy Kun Béla ismert megjegyzése után megújuló erővel indítottak igazságtalan, a formalista mozzanatokát gúnyosan túlhangsúlyozó támadásokat, ami az amúgy is nehéz helyzetet még jobban elmérgesítette.⁴¹

Az aktivisták elméletei és írói gyakorlata körüli viták azért is kerültek az irodalmi élet középpontjába, mert munkásságukkal kapcsolatban a szocialista irodalom kimunkálásának legfontosabb problémái merültek fel. Mindenekelőtt a kommunista pártosság, az irodalom pártirányításának a kérdése. Mint láttuk, az irodalom pártirányítása a gyakorlatban lényegileg megvalósult a Tanácsköztársaság irodalmi életében. Elméletileg azonban az aktivisták jórésze kitartott amellett a — még a polgári demokratikus forradalom idején megfogalmazott — nézetük mellett,⁴² hogy a mindennapi politikában támogatják a kommunista párt irányvonalát és egész tevékenységét, azonban nem lépnek be a pártba és — ha kell, a párt irodalompolitikájával szemben is — a maguk sajátos irodalmi nézeteit érvényesítik. E vitához kapcsolhatjuk azt a szélesebbre hullámzó kérdésfeltevést az írók körében, hogy a Tanácsköztársaság politikájának, a szocializmusnak tudatos írói támogatása feltétlenül szükségessé teszi-e az íróknak a szocialista pártba való belépését. Mint fentebb láttuk, Kun Béla — ma is helyesnek mondható — válasza erre az volt, hogy ez nem feltétele a proletárdiktatúra alatt az írói munkának. Feltétele azonban: a szocialista világnézet elfogadása. Az aktivisták felfogása azért volt helytelen és súlyosabban mérlegelendő, mert ők kifejezetten a művészetet visszahúzó, elsekélyesítő körülménynek tartották a párttagság vállalását, s különösen azért, mivel „kommunista irodalomnak” nevezték el saját művészi irányzatukat.

Ugyancsak az aktivisták körüli vitákban merült fel az irodalmi színvonal kérdése, az irodalom és a tömegek kapcsolatának, viszonyának a problematikája is. A proletárforradalom irodalma természetszerűleg a gáttalan individualizmus visszaszorítását jelentette a művészetben; az élet irányításába bekapcsolódó tömegek a maguk vágyainak, akarásainak kifejezését várták a forradalmi művésztől. Hevesy Iván fogalmazza meg a tömegek aktivitásán épülő új kultúra szükségességét az aktivisták folyóiratában, a *Maban*: „Az új társadalom, amelynek most küszöbén állunk, felszabadítja és felszínre hozza a tömegeket. A felszabadult mérhetetlen erők és energiák egyensúlyba jutva és teljes hatóerejüket kifejtve, új, egyetemes kultúrát fognak létrehozni. Ez az új kultúra egész biztosan újra csak kimagasló, teremtő egyénekből fog formát kapni, kicsúcsosodni, de az is bizonyos, hogy ez a kultúra az egész társadalommal szellemi közösségben lesz és a tömegekkel szoros kontaktusban marad, mert hiszen a tömeg fog benne megnyilvánulni, a tömeg lelke fog neki életet adni. Az individuális kultúra helyébe a tömegek kultúrája lép, az egyéni művészet helyébe a szociális művészet.”⁴³

⁴⁰ E sajtóvitát l. *Az Ember* 1919. IV. 15. — *Vörös Ujság* 1919. IV. 16. és 17. — *Népszava* 1919. IV. 17. — *Vörös Ujság* 1919. IV. 18.

⁴¹ E gúnyos hangú támadások *Az Ember* csaknem minden számában megtalálhatók. Nemsokkal utóbb a Színházi Élet is bekapcsolódott a Kassák-csoport elleni támadóhadjáratba.

⁴² Az aktivisták e nézeteit részletesebben ismertetem e tanulmány első részében. Gondolatok a Tanácsköztársaság irodalmáról I. ItK, 1959. 2. sz.

⁴³ HEVESY IVÁN: Tömegkultúra — tömegművészet. Ma 1919. IV. 10.

Vele ellentétben, ugyancsak a Maban Szélpál Árpád így fogalmazza meg az új líra fontosabb sajátosságait: „Az új líra tehát nem az individuum állásfoglalása az étellel szemben, sem az individuum himnusza az életért, de nem is a tömegek hangja. Az új líra az alkotó dinamikájának materializálása, annak a harcnak az eredője, melyet az individuum ellen, a tömegek ellen és az élet ellen: az univerzalizálásért harcol.” Majd így részletezi elméletét: „A tömeg ellen. Mert ez önmaga hangsúlyozásával az élet egy részét jelenti. Önmaga bőrtönét, mert monumentalitásán túl hatalmasabb monumentalitást nem, vagy csak az individuum zárt obeliszkjében lát. A tömeg ellen, mert kimerül az élet keresésében. A tömeg ellen a tömegért, hogy kereső masszája elől elrúgva a határokat és célokat: újabb és újabb lehetőségek felé taszítsa.”⁴⁴ E vita szorosan kapcsolódik az irodalmi közérthetőség problematikájához, ami elméletileg szintén az aktivisták programja körüli irodalmi hadakozásban vetődött fel.⁴⁵

A megteremtendő új irodalom sajátosságos vonásait kutatva, egész sor elképzelés és meghatározás született a Tanácsköztársaság idején. Az írók általában abból a gondolatból indultak ki, hogy az irodalom egésze sokkal dinamikusabb lesz a korábnál, hiszen a forradalmi változások megörökítése ezt automatikusan hozza magával. Általánosságban a monumentalitás irányába gondolták kibontakoztatni az irodalmat, s különösen a drámai irodalmat, ezáltal akarták érzékletesebbé tenni a cselekvő tömegek erejét, megjeleníteni a néptömegekben rejlő életért. A *dinamika* (mely a forradalmi mozgást fejezte ki) és a *monumentalitás* (amely a tömeget jelentette meg elképzeléseikben) mellé harmadik vonásnak a felfokozott *pátosz* igénylése került, mint az új irodalom megformálásának alapvető sajátossága. Az új művészet „centrális élményének” a töretlen életérzést fogták fel, vagyis az én és a világ, az ember és a természet egységének, egybeolvadásának élményét. Ez az egybeolvadás a mindenséggel adja meg az egyénnek az egyéni lét korlátain túli kiteljesedés érzetét, más szóval: az osztály nélküli társadalmat megvalósító ember — hiszen bizonyos naivitással ezt hamarosan elérhetőnek hitték 1919 írói —, akinek most már a természet legyőzete maradt életcéljával, már nem az arasznyi emberi lét problémáival vívódik, hanem az egész kozmosz valóságával. Ebből az elképzelésükből adódott, hogy — a legkülönbözőbb irányzatokhoz tartozó írók — szinte egyértelműen úgy képzelték el, hogy az irodalom a kommunista társadalomban fokozatosan elveszíti bizonyos kialakult sajátosságait, elsősorban a tragédiát a drámában, a tragikus mozzanatokot a lírában és epikában, s az új — a szocialista — dráma, líra vagy epika az emberek közötti harmonikus életviszonyokon épülve, részben az ember és természet konfliktusait állítja majd az ábrázolás középpontjába, másrészt pedig az irodalom elmélyül a lélekrajz, a kifinomult lélekelemzés irányába. Meglepő rokonvonásokat találunk ebben a vonatkozásban például az aktivista Barta Sándor és az impresszionista Kosztolányi Dezső, a kritikus látószögű Schöppflin Aladár, vagy az irodalmi életben irányító szerepet vállaló Balázs Béla ekkori nézeteiben. „A társadalmi szabadság, a vágatás, az örök mozgás pedig — írja Barta Sándor — a mimes apró szép halála is egyúttal, s a kő, a vas, a falak, az anyag tiszteletben tartása. Ugyanúgy az irodalomban: az apró, a helyben forgó emésztés közben kicsúszott szépségek, helyébe a nagy vonalakban, széles tereken és mindig új utakra indult emberekkel (mert ez a legmaximálisabb témalehetőség) indul meg a cselekvés. A tragédia végét jelenti ez, mert az erősek mindig és mindenek keresztlül harapják magukat ezer retteneten át a jobbjért. A fűlsíktó, poros tragédiák eltűnnek, mert a tragédiák ma nem egyebek, mint az erősek köré bunkóztak alul maradt élete. Az alul maradtak élete pedig többé nem lesz probléma.”⁴⁶ Kosztolányi Dezső szerint is: „A költészet útja a kommunista államban nyíltégyenes. Megszűnnek a 'társadalmi problémák', melyeket eddig a költők lelkiismerete tartott számon és átveszi tőlük az állam, mely egy pár rendelettel gyökeresen elintézi.”⁴⁷ Schöppflin Aladár

⁴⁴ SZÉLPÁL ÁRPÁD: Az új líra felé. Ma 1919. VI. 1.

⁴⁵ L. SZAKASITS ÁRPÁD és az Ifjú Proletár fentebb említett cikkét.

⁴⁶ BARTA SÁNDOR: A kultúrájában forradalmasított ember. Ma 1919. VI. 1.

⁴⁷ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Mi tűnik el? Színházi Élet 1919. IV. 13.

szintén az irodalom tartalmi-lényegbeli megváltozását várja: „Egész tömege a motívumoknak, amelyek ma uralkodó szerepet játszanak, el fog tűnni vagy át fog alakulni. A mai irodalomban például uralkodó szerepet játszanak az olyan társadalmi és lélektani komplikációk, melyeket a szegénység és gazdagság, az üzlet, a spekuláció, a rang és osztálykülönbség teremt az embernek — ez majd mind el fog maradni, ha nem lesznek szegények és gazdagok, üzérkedők és spekulánsok, elnyomók és elnyomottak . . . Egy új irodalom fog következni, amelyben kevesebb lesz az aktuális elem, a jelen körülményeivel való kapcsolat, több az általános emberi tartalom és több a koncentráció: az emberiség a külvilágtól inkább vissza fog fordulni a maga belseje felé.”⁴⁸ Hasonló elképzeléseket fejtet Balázs Béla is: „A kommunista társadalomban úgyis megszűnnek majd a „külső élet körülményei” dráma- és motívumok lenni. A mindenki számára biztosított emberhez méltó élet nem szolgáltat többé témát a „társadalmi drámák” számára és a lélek közös gyökerű legmélye fog majd felvirágozni a színpadon.”⁴⁹

Igen fontos mozzanata az új irodalom kibontakozása körüli vitának az a kérdésfeltevés, hogy az irodalom szabadsága mennyire hordja magában, tételezi fel a rossz bírálatát, a hibák ostromozását, a forradalom menete, a szocializmus megvalósítása közben. Legkifejezöbben Magyar Lajos fogalmazta meg ezt a problémát. Megállapítja, hogy „a forradalomnak szüksége van a kritikára. A forradalom önmagát kritizálja, visszatér önmagába, kijavítja, helyesbíti önmagát. . . . A kritika szükséges. Amikor egy régi világ dől össze, egy régi állam rombolódik szét és egy új állam, új termelési rend épül, elkerülhetetlenek a hibák. A forradalom vihara fenéig felkavarta a régi társadalom mocsarát. Csoda-e, ha iszap, sár is kerül a felszínre? Nem csoda, természetes, érthető dolog, hogy a roppant népmozgalom folytán üvöltözők, huligánok, stréberek, karriercsinálók, érdemtelenek, zöldek is felszínre vetődnek. A proletariátus most keresi az utakat, a szervezőket, a dolgozókat és végzetes hiba lenne, ha minden bajon, tévedésen kétségbeesnénk. De éppen olyan hiba lenne, ha nem gyűjtanók meg a kritika mécsesét, nem világítanók meg a hibákat, botlásokat, kisiklásokat.”⁵⁰

Az eddigiekben vázolt problémafelvetések a Tanácsköztársaság irodalmi életének mozgalmasságát, friss szellemiségét mutatják; a többi irodalmi vitával együtt egy igen gazdag, sokoldalú irodalom kibontakozásának biztos előjelei. A viták során már több olyan kérdéskomplexummal találkozunk, amelyek — ha első megfogalmazásukban sok tévedést is tartalmaznak — lényegében már a szocialista realizmus problémakörébe vágnak. A viták során felmerült különböző álláspontok védelmezői legtöbbször vállalták a szocialista társadalom építését; az irodalom szocialista eszmeiségének követelményéből bontották ki az irodalom tartalmi és formai megújulásának, újszerűségének — általuk elképzelt — vonásait.

Eszmei újszerűsége mellett bizonyos mértékig formai téren is teremtett sajátosan új lehetőségeket a Tanácsköztársaság irodalma. Igaz, lényeges formai változás alig képzelhető el ily rövid — néhány hónapos — időszak alatt. A Tanácsköztársaság elbukott, mielőtt új eszmeiségű irodalma kialakíthatta volna a maga sajátos megjelenítési formáit, mielőtt az új tartalom meglegelte volna az őt legjobban kifejező formanyelvet. Mégis, van bizonyos változás, alakulás ezen a téren is. Elsősorban az akkor keletkezett írások érzelmi telítettségében, forradalmi pátozásban érzékelhető ez, ami irodalmunkban minden eddiginél gazdagabb líraiságot, forradalmi romantikus szárnyalást teremt. Talán éppen az írók lelki átalakulásából következik, hogy szinte mindegyikükönél megfigyelhető a kitárulkozás vágya, s bizonyára ez eredményezi, hogy a kimondottan expresszionista — aktivista — írócsoporton túl számos más írónál is találunk ekkor expresszionista stíuselemeket. Emellett az a körülmény, hogy a népet érdeklő kérdések kerültek az irodalmi ábrázolás középpontjába, a művészi kifejezőmód bizonyos fokú letisztulásához, szükségszerű egyszerűsödéséhez is vezetett, folytatva és

⁴⁸ Az irodalom a kommunista társadalomban. Vasárnapi Ujság 1919. IV. 13. A cikk névtelenül jelent meg, de stílusáról ráismerni SCHÖPFLIN kezzenyomára.

⁴⁹ BALÁZS BÉLA: A nép színháza. Fáklya 1919. IV. 22.

⁵⁰ MAGYAR LAJOS: Kritika. Az Ember 1919. V. 29.

továbbfejlesztve a háború alatt megindult ilyen irányú kezdeményezéseket. Nem az írói stílus nivellálódásáról, az egyéni hangütés valamiféle közös formába kényszerüléséről van szó, ellenkezőleg: az egyéni stílus még színesebbé válik azáltal, hogy az állásfoglalás szenvedélye párosul mellé. Elég, ha Móricz Zsigmond vagy Krúdy Gyula ekkor keletkezett prózájára, Tóth Árpád vagy Juhász Gyula költeményeire utalunk. Móricz Zsigmond írásaiban a mindig is jelen levő romantikus elemek, hőseinek nagyvívóesztése stb. — sokkal konkrétabbak, valóságizűbbek, amikor az életben is nagy hősi tettek születnek, s ezeket színezi át a maga romantikus színeivel. Krúdy Gyula sejtelmes hangulatú történeteinek alakjai is tapinthatóbb, emberibb közelségbe kerülnek, mihelyt az író a mindennapok szegényemberét akarja vidítani velük. S ugyanígy a lírában: Juhász Gyula vagy Tóth Árpád megőrzi sajátos formaalkatukat, de letisztultabb, a külsőleges formai eszközöktől ment, magasabbra szárnyaló költészetet hoznak létre azáltal, hogy verseikkel a magáraébredt ember nagy igazságainak igéit szórják el a milliók között. Ez a folyamat, amit — jobb híján — a stílus demokratiálódása folyamatának nevezhetünk, tehát elsősorban a tartalom és forma kölcsönhatásából következik, de tudatosan is segíti, sietteti kibontakozását az új irodalom kialakítására irányuló írói szándék.

Mindezek következtében racionálisabb lesz a versek felépítése; közvetlenebbé válnak a költemények immanens szerkezete és az eszmei mondanivaló közötti összefüggések. Olyan versnél, mint például Tóth Árpád *Az új isten* című költeménye, ez rögtön szembe-tűnik, ahogyan szakasról szakaszra hullámszik át és sodor magával a vers gondolati emelkedése a proletárforradalmat általánosságban szimbolizáló hűvös költői képtől az egyéni-emberi megváltozás, megtisztulás vágyának szenvedélyes kifejezéséig. De bizonyos mértékig megtalálható ez a racionálisabb versépítés még az expresszionista költők akkori munkásságában is, a legjobb példa erre Kassák Lajos *Boldog köszöntés* című költeménye, amely az ifjúmunkásokat, „az idő megjelölt küldötteit” állítja a maguk közvetlen emberségében és mégis a küzdelmeik által szinte emberfölöttivé magasítva, a költői ábrázolás középpontjába. Bár az expresszionista költők — vagy ahogyan csoportjukat elnevezték: az aktivisták — ideológiája, esztétikai szemlélete meglehetősen telítve volt formalista elemekkel, költői gyakorlatukban a racionális versépítés és a közérthetőbb külső forma felé ebben az időben ők is törekedtek. Bizonyos fokú változást mutat a Tanácsköztársaság irodalma a költői képalkotás tekintetében is: a reménytelenség csüggeteg képeit a reménység és bizakodás képei, hangulatelemei váltják fel, ami romantikusabbá, színesebbé varázsolja egész költészetünket a Tanácsköztársaság napjaiban.

*

Szólni kell még a Tanácsköztársaság irodalmának egy igen fontos problémájáról, arról a tényről, hogy a proletárdiktatúra utolsó két hónapjában lényegesen kevesebb írás látott napvilágot, mint az előző hónapokban. Különösen a volt polgári írócsoporthoz tartozó írók közül „hallgattak el” többen. Milyen körülmények okozták ezt? Mindenekelőtt az az egyre súlyosabbá, szinte katasztrofálissá váló papírhány, ami az imperialisták ellenséges blokádjá következtében állt elő. A papírhány okozta nehézségekről már a polgári demokratikus forradalom idején sok szó esik a napisajtóban, s a számos napilap stb. megjelentetése következtében a helyzet állandóan rosszabbodik. Részben emiatt, részben politikai okokból a volt polgári napilapok — amelyekbe az írók nagy többsége írt a Tanácsköztársaság első hónapjaiban, mint a *Világ*, *Pesti Hírlap*, *Magyarország*, *Pesti Napló* stb., hogy csak a legjellegzetesebbeket említsük — nem jelennek meg többé,⁵¹ s megszűnik jónéhány folyóirat is. A tervezett új irodalmi folyóiratok viszont még nem indultak meg. Nyilvánvaló, hogy a

⁵¹ A volt polgári napilapok beszüntetéséről l. Vörös Ujság 1919. VI. 14. Az országos pártgyűlésről szóló beszámolót.

megmaradt lapok, irodalmi és kulturális folyóiratok, mint például a *Nyugat*, a *Ma*, az *Érdekes Ujság*, s a Szocialista Irodalmi Művészeti és Tudományos Társaság folyóirataként új formában megjelenő *Új Idők* nem tudták rögtön pótolni a megjelenési lehetőségek így támadt hiányát. A Szellemi Termékek Országos Tanácsának egy fennmaradt jegyzőkönyve szerint három új irodalmi folyóiratot kívántak megjelentetni, egy kéthetenként napvilágot látó szépirodalmi folyóiratot Osvát Ernő szerkesztésében (helyettese Nagy Zoltán), s egy hasonló lapot *Testvér* címen, ezt Komját Aladár szerkesztette volna. Barta Lajos *Emberiség* címen indított új hetilapot, amelynek azonban csupán egyetlen féligkész példánya maradt fenn.⁵² Bölöni György említi, hogy Pogány József közoktatásügyi népbiztos megbízásából ő is előkészítette egy irodalmi folyóirat kiadását, amelyet rajta kívül még Hevesi Sándor, Karinthy Frigyes és Kosztolányi Dezső szerkesztett volna.⁵³ Mindezek a kezdeményezések azonban már nem valósulhattak meg, a Tanácsköztársaságot megdöntötték, még mielőtt az új folyóiratok napvilágot láthattak.

De voltak az egyes írók „elhallgatásának” más okai is. Az írók nagy részét a proletárforradalom felemelő ereje magával sodorta, de nem minden írónál volt ez a melléállás egyértelmű, fenntartás nélküli elfogadása az új világrendnek. Minden forradalmi változástól az emberek saját vágyképeik megvalósítását várják, így voltak ezzel 1919-ben az írók is. Sokukat elsősorban a Tanácsköztársaság függetlenségi küzdelme állított érzelmileg az új rend mellé — s közrejátszott az is, hogy polgárháború nélkül győzött a proletárforradalom. Emellett az imperialista háborúért felelős úri osztályok meggyűlölése és a világforradalom várása, sőt elkerülhetetlenségének tudata lélektanilag is elősegítette csatlakozásukat a Tanácsköztársaság mellé. Az emberiségnek a véres háborúból való felemelkedését, önszmelését látták a szocialista forradalomban. Tudatukban és érzelmileg is elfogadták a szocializmust, de a szocializmus tudományos világnézete még kevésbé volt ismert előttük. Mindebből következett, hogy amikor az osztályharc élesedni kezdett és a Tanácsköztársaság fokozatosan terrort kényszerült alkalmazni az ellenforradalmi burzsoázia letörésére, egyes polgári írók értetlenül álltak e jelenség előtt és visszahúzódtak. Mások az ellenséges blokádból származó gazdasági nehézségek, a közellátási zavarok láttán — amihez egyes túlzó, a kispolgárság bizonyos rétegeit sértő intézkedések is járultak — húzódtak vissza a közvetlen cselekvéstől. Általánosabb átmeneti megtorpanást okozott az imperialista támadások fokozódása és a fronthelyzet rosszabbodása a proletárdiktatúra utolsó két hónapjában, valamint az annyira várt világforradalom elmaradása, s az a körülmény, hogy Szovjet-Oroszország maga is élethalál harcot vívott ebben az időben s nem volt képes katonailag a Magyar Tanácsköztársaság segítségére sietni. Több író a proletárdiktatúra elkövetett hibái készítették tépelődésre, elsősorban az elmaradt földosztás. Mindehhez járult egyes szektás hangoskodók indokolatlan támadása a polgári oldalról érkező írók ellen. Együttvéve ezek az okok eredményezték egyes polgári írók befeléfordulását, töprengését s némelyikük időleges elhallgatását.

Kimondottan ellenforradalmi jellegű megnyilvánulás tulajdonképpen csak két író esetében volt a Tanácsköztársaság napjaiban. Halasi Andor említi és Kassák Lajos is emlékezik rá,⁵⁴ hogy Szabó Dezső élesen antiszemita és kommunistaellenes beszédet mondott az Írói Választmány ülésén még 1919 májusában, s Szini Gyula szállt szembe akkor vele. Szabó Dezső valójában már a proletárforradalmat köszöntő cikkében⁵⁵ felemás álláspontot foglalt el a proletárforradalmat illetően. Lelkesen üdvözli a proletariátust, amely megtörte a mindent kiszípolozó, elembertelenítő tőke hatalmát, ám ugyanakkor a fajiság álláspontját

⁵² A Szellemi Termékek Országos Tanácsa Sajtódirektóriumának 1919. VI. 11-i jegyzőkönyve. Párttörténeti Intézet Archívuma. — Az *Emberiség* c. lapra MOLNÁR ISTVÁN hívta fel a figyelmemet.

⁵³ BÖLÖNI GYÖRGY: *Vörös lobogó. Pirkadása a magyar égnek*. Bp. 1959. 42.

⁵⁴ HALASI ANDOR: *Előszó*. Uo. 19. — Kassák Lajos: *Egy ember élete*. VIII kötetében.

⁵⁵ SZABÓ DEZSŐ: *Az egész emberért*. Nyugat 1919. IV. 1.

vallja és olyan internacionalizmus megvalósulását óhajtja, amelyben „minden fajiság kítárhajta szárnyai teljes szélességét”. Az irodalom fejlődése számára is kedvező lehetőségeket lát a proletárdiktatúrában: „Nagy szintetikus képei a kornak, a roppant szenvedés és a megmozdult jövő sohasem volt gazdagabb tér egy hatalmas szociális irodalomra, mint most.” De azt is leszögezi, hogy az új irodalmat és művészetet valamiféle osztályfeletti művészetnek óhajtja: „A művész, mint művész semmilyen osztály, semmilyen párt embere, semmiféle-ista nem lehet s felül minden világnézeten egyetlen világnézete van: az Ember. Ez az óriási szintézis, amelyben minden benne van: a múlt minden munkája, a jövő minden álma, a szavatlan anyagok, a természet boldog tágassága, a tágabb űr rohanó világai s a teremtetten Isten.” Ez a mindent magába ölelő szintézis, amit Szabó Dezső „a teljes ember” kibontakozásának tekint, s amelynek a kommunizmus „csak állomása” szerinte, nem más, mint „Szent Ágoston és Marx”, a keresztény ideológia és a marxizmus valamiféle összeegyeztetése, vagyis Szabó Dezső korábbi nézeteinek forradalmi mezbe való beöltöztetése.⁵⁶

Ennek a szemléletnek következménye, hogy már április elején a *Levelek Kolozsvárra* első levelében, amelyben lelkendezve ír a proletárdiktatúráról („Oh, mennyi étellel lehet most itt élni. Most már lehet hinni, most már kell tenni és akarni.”), írók egész sorát támadja, amiért vállalják a proletárforradalom írói szolgálatát. Eleinte úgy tűnik, csak azokat gúnyolja irodalmi levelében, akik a kommunizmus mezét gyorsan magukra öltve igyekeznek mindenkit túlkiabálni az irodalomban: „Író barátaim most nagyon el vannak foglalva, mert múltjuk kommunista elemeit kotorják elő. Nem is képzeltem, hogy mennyi rengeteg kommunizmus volt eddig Magyarországon. Mindenik kimutatja, hogy már a dadáját is elvtársnak hívta, diákkorában Marx-szal aludt el.” De — burkoltan — megtámadja Móricz Zsigmondot is, törtetőnek bélyegzi, amiért „most a tőkéről botrányozik a Pesti Futárban”, Szép Ernőt „Pingipangi barátunk”-nak csúfolja és színejátszó kaméleonnak, Kassák Lajost és táborát „kedves hátulgombolósok és boldog analfabéták” együttesének.⁵⁷ A további levelekben fokozza csipkelődő támadásait, gúnyolja „Barta Lajos szovjet-novelláját a Fáklyában”, s általában az írókat, akik részt vesznek az Írói Szakszervezet munkásságában.⁵⁸ Április vége felé már teljesen iránytvesztetten, kiábrándultan írja: „Nincs isten a látszatok mélyén, nincs elosztó igazság, részeg bordélyos rángatja a fekete hajót és jajgat most már minden éjszaka.”⁵⁹ Május végén pedig már olyan nézeteket hangoztat, olyan elméletet fogalmaz meg, amely már előre veti a későbbi, a forradalmak bukása utáni keresztény-szocialisták szociális demagógiáját: „a most vajdúd Internacionálé a keresztényül megtisztult emberiség szent összefogása lesz” — írja. Az életről — a proletárdiktatúra mindennapjáról — már csak teljes idegenkedéssel tud szólni: „De a napok töltik belém a valóságot és úgy tele vagyok undorodással, haraggal és fájdalommal, hogy nem fér belém a tavasz és nem terem bennem kacagás többé.” Majd így folytatja: „Sohasem voltam annyi húrral keresztény, mint most.” S az osztályharcra szembenálló „emberi egyenlőség” alapján veszi védelmébe Werbőczyt, „az emberi szabadság lassú haladásában” egy előretett lépésnek tartja az ő jogrendszerét.⁶⁰ Szabó Dezső fokozatos — bár burkoltan történt — szembefordulása a proletárdiktatúrával teljesen nyilvánvaló, a problémát inkább az okozza, hogyan vált lehetségessé e támadó élű írásainak megjelentetése a Tanácsköztársaság idején. Ugyanezt a problémát veti fel az, hogy az *Elsodort falu* 1919 májusában került kiadásra. Nyilvánvalóan arról van szó, hogy a háború ellen és a tőkés világ ellen általában oly radikális álláspontot hangoztató Szabó

⁵⁶ L. NAGY PÉTER: Szabó Dezső indulása. Bp. 1958.

⁵⁷ SZABÓ DEZSŐ: Kolozsvári levelek. Vörös Lobogó 1919. IV. 17. (Első levél). A Móricz és más írók elleni támadása itt még burkolt, de szavaiból világosan felismerhető, hogy kiket támad.

⁵⁸ SZABÓ DEZSŐ: Levelek Kolozsvárra. Uo. 1919. V. 16. (Harmadik levél).

⁵⁹ SZABÓ DEZSŐ: Levelek Kolozsvárra. Uo. 1919. IV. 26. (Második levél).

⁶⁰ SZABÓ DEZSŐ: Levelek Kolozsvárra. Uo. 1919. VI. 18. (Negyedik levél).

Dezső iránt — akit kortársai a polgári radikalizmus szélső baloldalán helyet foglaló írónak tudtak — oly nagy volt az előlegezett bizalom, hogy írásait eleve (s különösebb ellenőrzés nélkül) feltételezhetően a proletárforradalom mellett valónak, de semmiesetre sem vele szembenállónak vélték és természetesnek tartották leközlését.⁶¹ Másrészt pedig éppen Szabó Dezső felemás cikkei is tanúskodnak arról, milyen szélesre — olykor túl szélesre — tárták az irodalmat irányító szervek az irodalmi szabadság kapuit.

A másik kimondottan ellenforradalmi megnyilvánulás az írók között Szász Zoltánnak a proletárforradalmat támadó beszéde volt, amelyet 1919. július 7-én tartott az Otthon körben. E beszéd következtében került sor arra az ismert incidensre, amiről Lengyel József részletesen ír visszaemlékezésében.⁶² Szász Zoltán felszólalásának ellenforradalmi hangütése annyira nyilvánvaló volt, hogy — beszéde következtében — felbomlott a Magyarországi Újságírók Szakszervezete, amelynek ülésén hangzott el Szász Zoltán felszólalása; az öntudatos, forradalmár újságírók a vezetőséggel együtt kiléptek a Szakszervezetből és megalakították a Tanácsköztársaságot híven szolgáló Szocialista-Kommunista Újságírómunkások Forradalmi Szervezetét.⁶³

Szabó Dezső vagy Szász Zoltán magatartásához viszonyítva tudjuk csak igazán felmérni a magyar írók töprengő, befeléforduló „elhallgatását” a Tanácsköztársaság utolsó heteiben. Hogy mennyire nem igazi elhallgatásról, végleges hátatfordításról, vagy méginkább szembenállásról van szó az írók zöménél, bizonyítják a Tanácsköztársaság utolsó két hónapjában megjelent írások, valamint azok a korabeli feljegyzések, vallomások, amelyeket a későbbi évek során egyes írók hagyatékában leltek. Jellemző például, hogy Móricz Zsigmond, aki május közepétől „hallgatott”, egyik visszamaradt jegyzete szerint a következőkön töpreng 1919 júniusában:

„Fegyelem és munka kell a művelődéshez.

Most a harc tisztára a munka alól való felszabadulásért folyik.

Mi fogja előidézni a munkakényszer?

Eddig előidézte a nyomor és a profitéhség.

Ki fogja elvégezni azt a munkamennyiséget, amit eddig az éhség kényszerített ki a tömegből?

Ki fogja elvégezni azt a rendszerető termelésre irányító munkásságot, amit eddig a profitvágy izgatott ki a vállalkozókból?...”⁶⁴

A haladó magyar írók a Tanácsköztársaság utolsó percéig az új világrend szellemében írtak és alkottak. Köztudomású, hogy a művészi alkotómunkának több fázisa van, és már annak befejezését jelenti a kész mű. A Tanácsköztársaság leveretése következtében számos — a szocializmus szellemében fogant — befejezett írásmű nem láthatott már napvilágot, ezek jórészt megsemmisültek a fehérterror esztendeiben. Somlyó Zoltán verskötete például már csaknem készen állott a nyomdában a Tanácsköztársaság utolsó napjaiban.⁶⁵ Hozzá kell tennünk, hogy sok elkészült írásmű kiadatása is késett az óriási papírhány miatt, ezek a művek szintén megsemmisültek a proletárforradalom bukása utáni időkben. Számos író még az alkotás korábbi fázisaiban tartott, nekikezdett új művek írásának, vagy még csak

⁶¹ BARTA LAJOS szóbeli közlése szerint Az elsodort falu már kinyomtatva, kötés előtti állapotban feküdt az egyik nyomda pincéjében, amikor a Tanácsköztársaságot kikiáltották, s a proletárdiktatúra alatt nem olvasták el újra, úgy jelentették meg.

⁶² Szász Zoltán ellenforradalmi beszédének szövegét eredeti jegyzőkönyv alapján közli: Pesti Futár 1919. IX. 19. — LENGYEL JÓZSEF: Visegrádi utca. Bp. 1957. 181—186.

⁶³ Megalakult a Szocialista—Kommunista Újságírómunkások Forradalmi Szervezete. Vörös Újság 1919. VII. 10.

⁶⁴ Móricz Zsigmond jegyzetét közli MÓRICZ VIRÁG: Apám regénye. Bp. 1953. 192—193.

⁶⁵ SOMLYÓ GYÖRGY említi Somlyó Zoltán Válogatott versei utószavában. SOMLYÓ ZOLTÁN: Válogatott versek. Bp. 1953. 232.

töprengett a problémákon — mint Móricz Zsigmond is —, ez azonban hozzátartozik az írói munka jellegéhez. Mennyire nem általános elhallgatásról van szó, bizonyítja az is, hogy a Tanácsköztársaság utolsó húsz napjában — 1919. július 10-e és augusztus 1-e között — több mint 155 ezer koronát fizettek ki részben az akkor írt, de a bukás miatt már meg nem jelenhetett, részben a tervezett és készülő művekért az íróknak.

Hogy az írók „elhallgatása” mennyire csak átmeneti jelenség volt, a fentiekből nyilvánvaló. Ha az imperialista túlerő támadása katonailag meg nem dönti a Magyar Tanácsköztársaságot, a kommunistáknak lehetőségük nyílt volna hibáik kijavítására, legyűrték volna belső nehézségeiket, és az írók zöme továbbra is segítette volna őket az új világ építésében. Alexej Tolsztoj életútja, aki szovjetellenes emigránsból fejlődött — hazatérte után — a szovjet irodalom és a szocialista realizmus egyik legjelentősebb alakjává, bizonyító példa lehet a magyar írók nyilván bekövetkező fejlődése szempontjából, ha Magyarországon a Tanácsköztársaság tartósan fennmarad. És ez nem frázis, hiszen a Tanácsköztársaság fennmaradása feltételezi a szovjet és magyar csapatok találkozását, s ennek következtében az országot körülvevő imperialista antant-csapatok visszaszorítását, tehát az írók számára egyik legfájdalmasabb kérdés, a nemzeti függetlenség kérdésének pozitív megoldását, Trianon elkerülését. A Tanácsköztársaság fennmaradása az ellenforradalmi burzsoázia kísérleteinek szétzúzása után a forradalmi terror és a hadikommunizmus intézkedéseinek fokozatos csökkentését jelenti, a fokozatos átmenetet a szocializmus konszolidálódására, az építkezési feladatokra. Jelenti a parasztpolitika hibáinak kiküszöbölését, valószínűleg — a fennálló szövetségek megtartása mellett — ez részleges földosztást eredményezett volna. Minderre történtek is kezdeményezések, amint azt az utolsó hetek tanácsüléseinek s más szerveknek fennmaradt jegyzőkönyvei következtetni engedik.⁶⁶

E változtatásokra azonban már nem kerülhetett sor. A Tanácsköztársaság leverése után vad ellenforradalmi terror következett az irodalmi életben is. Írókat börtönöztek be, hallgattattak el, vagy szorítottak évtizedekre emigrációba. De a magyar írók 1919 után is magukban hordozták a forradalmi korszak élményét: e rövid időszak hatása — csalódások és elvfeledások mellett is — felismerhető a két háború közötti irodalmunk egész arculatán, mind a *Nyugat*, mind pedig az új irodalmi mozgalmak íróinál. A két háború közötti munkásságukat csak úgy tudjuk igazán megérteni, ha ismerjük és figyelemmel kísérjük az 1918/19-es forradalmak idején keletkezett írásaikat, kibontva azokból akkori élményanyaguk s akkori érzelmviláguk egész tartalmát.

Фаркаш Йозеф

РАЗМЫШЛЕНИЯ О ЛИТЕРАТУРЕ ВЕНГЕРСКОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКИ II.

(Зачатки социалистического реализма в венгерской литературе)

В настоящей статье автор излагает и анализирует — в качестве продолжения появившейся под подобным названием в предыдущем номере журнала «Историко-литературные Сообщения» работы — взятые на себя задания сознательных венгерских прогрессивных писателей, служивших целям пролетарской революции 1919 года. Статья распространяется на деятельность органов управлявших в то время литературной жизнью на деятельность Директории и Комитета писателей, далее Профсоюза писателей, так же как и на изложение выдвинутых принципиальных дискуссий, новых литературных представлений. Автор подробно занимается с теми чертами литературы Венгерской Советской Республики, которые уже тогда создали элементы социалистического реализма в современной венгерской литературе. В заключение автор анализирует своеобразные проблемы последних двух месяцев пролетарской революции. Наряду с касающимися идейного содержания вопросами в статье приводятся также и возникающие формальные проблемы.

⁶⁶ L. SZEMERE VERA: A munkás-paraszt szövetség egyes kérdései 1919-ben. Párttörténeti Közlemények 1959. 1. sz.

KAZINCZY ÚTJA A JAKOBINUS MOZGALOM FELÉ

(Szempontok, adalékok.)

A jakobinusok oldalára álló Kazinczy nem volt forradalmár. Ez a különben eléggé ismert tény nehezíti annak vizsgálatát, miben is állott fejlődése a jakobinus mozgalomban való részvételéig. Útjának több mozzanata azonban oly mértékben térítette el kora felvilágosult nemeseitől, hogy e „kilengésében” nemcsak az eszmei és érzelmi forradalmasodás alapféléit tanulmányozhatjuk, hanem azokat a lépcsőfokokat is, amelyeken Kazinczy a forradalmi szemléletű összeesküvők mellé emelkedett.

Az *első* — akaratlan, bár erkölcsi síkon előkészített — lépés arra az időre esett, amikor régi vallásos hite összeomlott: 1779-re.

A *másodikat* — már öntudatosan — akkor tette meg, amikor feltűnő, sőt kihívó buzgalommal vállalkozott — a maga új meggyőződése szerint — a felekezetiesség nélküli, felvilágosult, a maga idején modern állampolgári nevelés meggyökereztetésére: ez 1786-tal vette kezdetét.

A spekulatív valláskritika helyébe most az állampolgárok közös világi és felvilágosult nevelésére irányuló gyakorlat lép. S e gyakorlat már a legelején feszültté teszi azt a kettősséget, amely a régi vallásos hit összeomlásával állt elő a lélekben; feszültté, mert a vallástalanság és a vakhit szélsőségeinek elkerülésére kigondolt józan, felvilágosult deista vallássosság „békítő” koncepcióját már 1786-ban aláaknázza, s reménytelenné teszi — *A vallástalan* c. vers tanúsága szerint — valami be sem vallott vonzódás, önkénytelen azonosulás a vallástalannal.

E kettősség közti feszültség nem válhat fejlesztő, tovább lendítő erővé, ha pusztán elméleti síkon marad meg. 1789—90-ben ez a két szélsőség, irreligio és fanatizmus közt megtartott egyensúly elvész; ami 1786-ban még a lélek magába zárt, elméleti vitája volt a két egyformán végletes állásfoglalással, az most a zajló társadalmi, politikai élet nyomása alá kerül; a spekulatív természetű feszültség a nemzeti és társadalmi küzdelmek magasabb áramkörébe kapcsolódik, s általuk éleződik ki; s a kiéleződést a feszültség feloldódása, a középút elvetése, az egyértelmű állásfoglalás megjelenése követi nyomon. Így ez a *harmadik mozzanat* Kazinczy fejlődésében a legösszetettebb, legjellemzőbb is a jakobinizmus perspektívájában.

A kihívóan antikonzervatív világi nevelés *iskolái* harcosából most nő ki a radikális felvilágosult tanok *közéleti, lapszerkesztő* bajnoka. S ha a folyóirat programjában még benne van is — a közönségre való tekintettel — az irreligio s a fanatizmus közti középút hirdetése — a valóság, a gyakorlat elragadja a szerkesztőt: a fanatizmust nem lehet *ekkor már* a középútról támadni, csak az ellenkező táborból. Így jut el Kazinczy 1789—90-ben a materialista Holbachig, de túl rajta a társadalombíráló Helvetiusig és Rousseau-ig, s a Rousseau-tól inspirált és *Diogenesi* különtségében különösen merész Wielandig, a társadalom fenyegetéséig. A valláskritika síkjáról most már eltökélten a politika, a társadalom megváltoztatásának feladatkörébe nőnek át gondoljai.

Végül különös jelentőséggel bír jakobinussá fejlődésében egy olyan mozzanat, melyet általában nem szokás számbavenni és nehéz negyediknek mondani, mert végigkísérve az

eddig felmért három lépcsőfokot, Kazinczy emberségének épp olyan alapvonása, mint a radikalizálódó felvilágosultság — lévén vele egylényegű : az *érzületi síkon* is korán végbement, kiteljesült felvilágosodás, a személyiség érzelmi világának az autonóm erkölcs jegyében, teljes világi öntudattal való kibontakozása. Az a műfordító és író pedig, aki egész lelkével beleérezte magát az általa fordított Gessnerbe és Wielandba, Klopstockba és Goethebe, Shakespeare-be és Rousseau-ba, Voltaire-be, Lessingbe és Holbachba, aki az életöröm anakreoni, gessneri, wielandi érzelmvilágának kéjes, vágyakkal s szépségekkel telt atmoszféráját éppen úgy a felszabadult ember mohóságával engedte hatni magára, mint Ossian vagy Veit Weber ködös, borongós, hősi légkörét — az nem tűrte el a kivirult esztétikai világképének megsemmisítésére irányult ostoba reakció támadásait és fojtogatását ; hogy Dayka az ő lelki rokona, alighanem ez években, 1791—94-ben tűnhetett föl neki először, Dayka anakreoni felszabadultsága és lázadó szentimentalizmusa azonban elfulladt, elveszett a reakció gyilkos szorításában. Kazinczy esztétikai, szépírói életérzése viszont sokkal gyökeresebben nőtt egybe a felvilágosodás radikális társadalmi tanításaival, mint Dayka világiassága. Így amikor 1793—94-ben egész addigi emberi, szépírói, költői világát, s vele egybevágó felvilágosult gondolkodását fenyegette megsemmisítéssel a ferenci reakció, — az érzületi lázadás, a szépírói, világi életérzés védelmében feltámadó indulat a radikális felvilágosult ember elméleti készségét mozgósította benne, s ez lényegében már egyetértést jelentett azokkal a barátokkal, akiket már régóta csodált — Hajnóczyval — vagy sokra tartott, bizalmára érdemesített — Szentmarjayval — : csak a felszólítás hiányzott ahhoz, hogy soraikba lépjen. Lázadásánál és azoknál az erőknél fogva, melyeket e lázadás mozgásba hozott, ellenállásra feszített a lelkében, jakobinus volt már — noha a forradalmi erőszak szélsőségességének elméleti belátásáig, vagy gyakorlati követelményeinek fölméréséig sem osztályhelyzete, sem műveltsége, sem hátralevő ideje miatt már nem juthatott el.

A tételes vallás, a hit összeomlása a lélekben ; valláskritika és valamiféle középut keresése irreligió és fanatizmus közt ; a materializmus elfogadása és a társadalom új útjának nyomozása a törvényalkotásban ; végül az elevenén sebzett, vérig sértett polgári szépírónak fellázadása az elnyomó rendszer ellen : ezek azok a mozzanatok, lépcsőfokok, melyeken át Kazinczy eljutott a jakobinus mozgalomba. A végén mintha kör zárulna be : mert ha az elején, 1779-ben az ideológiai krízis — a hitbeli megrendülés — rombolta le a fanatizmus gátjait a szépíró nagy lendületű s termékenységgel fejlődése előtt, a végén, 1794-ben a kifejllett, az esztétikai gyönyörűség minden válfajában otthonos szépíró haragja vetette harcba a radikális felvilágosultnak despotizmus elleni érveit, tudatos állásfoglalását...

Még egy vonás kíséri ezt a fejlődést : Kazinczy külön volt, s különállásának tudata, 1782-től kezdve, amikor Szánthó Jánosnak megírta, hogy kiválasztottnak érzi magát, 1793-ig, amikor Wieland külön *Diogenes*-ével vallotta meg ezt ország-világ, s a hamarosan felfigyelő könyvrendőrség előtt is, sohasem gyengült benne — talán csak 1790-ben — különállásának tudata. Van ebben valami kényszerű is, hiszen szélesebb műveltséggel, sokoldalúbb tehetséggel és finomabb élvező, megértő képességgel harcolt a felvilágosodásáért, mint alkotóerőben egyenrangú társai, a szikárabb Batsányi, a zseniális Kármán vagy a fegyelmezetlenszerű Verseyhy ; de ugyanakkor erős individualizmus, sőt hiúság is vegyült jellemébe ; s objektív helyzete — mert írónak valóban a legkülönb volt — meg e különállásának öntetszelgő felékesítése egymást is táplálta, erősítve benne a lázadásnak, a közönséges — Orpheusa szerint a gubába vagy bársonyba öltözött köznép — fölötti állásának, irodalmi vezerségének tudatát.

Lázadását azzal a császári-rendi kompromisszummal szemben, melynek csak hitvány közönségességét, értelemellenességét láthatta, a maga külön, kiemelkedő, fanyarodó külön voltának ez az érzése is táplálta.

E vázlatos áttekintésnek ezúttal csak néhány pontját tölthetjük ki részletesebb elemzéssel. A fejlődésmenetnek inkább csak néhány olyan pontját vizsgálónk meg, amelyek mindeddig homályban maradtak vagy téves értelmezésben részesültek (az 1779-i válság és következményei, az 1786-os vers, az *Orpheus* világa, a Wieland-fordítás). Szükségtelen részleteznem Kazinczy iskolafelügyelői működésének tartalmait — ezeket S. Heksch Ágnes marxista igényű, jelentős tanulmányban elemezte (*Kazinczy és II. József művelődéspolitikája*. Ped. Szemle 1956. 1—2. sz.), Kazinczy szabadkőművességről és jakobinus kapcsolatairól pedig Jancsó Elemér írt többször is, legutóbb *Kazinczy Ferenc útja a jakobinus-mozgalom felé* c. tanulmányában (a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Emlékkönyvében, 1956.). Mindkét dolgozat két nagyjelentőségű előmunkálatra támaszkodhatott: *Hencze Béla* kitűnő doktori értekezésére (*Kazinczy és a francia felvilágosodás*. Budapest 1928. Bibliothèque de l'Institut Français à l'Université de Budapest 6.) és azokra a nagyszabású, a jakobinusideológia és szervezkedés tekintetében alapvető forráskiadványokra s elemzésekre, melyek Benda Kálmánnak köszönhetők (*Kazinczy-levelek*. It. 1949. *A magyar jakobinusok iratai*. I—III. Bp. 1952—57. *A magyar jakobinusok*. Aurora VIII. Bp. Bibliotheca 1957.). Ezek alapján ma már monografikus alapossggal rajzolható meg Kazinczy jakobinus útja — feltéve, hogy olyan jelentős műveknek, mint amilyen az *Orpheus*, s a Holmann-fordítás volt, részletes feldolgozása megtörténik.¹

1. Kazinczynak — de akárkinek — jakobinizmusához a tételes vallással való leszámolás, a hitbéli megrendülés nyitotta meg az utat? S mennél nagyobb volt a vallásosság, összeomlásából annál nagyobb erővel támadt fel a kétely: a lélek csak súlyos krízis után állíthatja helyre — már másként — egyensúlyát.

A mélyen vallásos apa s a kollégium „rettenetesen tudós teológussá” nevelte a fiatal Kazinczyt — s hogy e tanulmányokkal párhuzamosan nőtt benne a rajongás a modern poézis és a képzőművészet, vagyis a vallási igazolás nélküli profán szépség iránt, a feszültség sem maradhatott el a lélekből: az ortodox, a művészetben csak haszontalanságot látó vallási tanítás és a művészetben való önfeledt gyönyörködés közt egyre mélyülő ellentét.

A szikra e kirombanni kész erők közé egy 1779-es vitán csapódott be. Milecznél, a tornai uradalom fiskálisánál volt patvarián, s már megnyerte főnöke jó véleményét azzal a higgadt, sztoikus magatartásával, melyet egy halálos villámcsapásokkal teli viharos úton tanúsított a remegő ügyvéd oldalán; még inkább tetszett a principálisnak, hogy abban az asztal fölötti hitvitában, melyben Hajnalkőy plébános érvei elakasztották őt, a közbelépő Kazinczy „szórá a locusokat”, megnevezé, melyike hol áll a bibliában s legyőzte a katolikus papot. Ez, meglepetésében, hogy a fiatalember ennyire tudós teológus, elhívja magához.

Itt, s ekkor, 1779-ben omlik össze Kazinczy eddigi vallásos világképe. A pap, a *savoyai vikárius*nak ez a magyar változata (ahogy Kazinczy nevezi őt) először a *haszontalan teológiai* tanulmányokért kárhoztatja az ifjút — tanult volna inkább matézist, fizikát, filozófiát, históriát — azután sorra veszi „tanulásait”, kezdve Kálvin teológiáján. Isten létéről, a gondviselésről, a lélek halhatatlanságáról lehetett szó.

A megrendülés részletes leírása a *Pályám Emlékezetében* olvasható: térden állva könyörög a kegyelemért, „az egyiptusi sötétségben” „rettenetes villámsugár” lobban fel szemei előtt, közeljut a kétségbeeséshez, a megbóduláshoz, a vallás apológiáját kezdi el írni — de mind hiába. „Éppen ez a dolgoztatás a legirtóztatóbb örvényekbe merít el, melyet képzelhetni.” Csak régi professzora, Szentgyörgyi István — aki felvilágosult ember lévén,

¹ Igen jellemző, hogy HENCZE mindmáig alapvető dolgozata után 10 évvel PINTÉR, népszerű irodalomtörténetében (A m. irod. tört. Franklin 1938. I—II), nem hogy Henczét nem említi bibliográfiájában, de húsz lapnyi Kazinczy fejezetében egy mondatot sem ír le az *Orpheus*ról.

² Erről először és utoljára úgy, mint Kazinczy fejlődésében jelentős eseményről HENCZE írt nyomtatékosan, persze csak a felvilágosult eszmeiség szempontjából.

maga is áteshetett egy ilyen krízisen — nyugtatja meg, a lelkiismereti problémák tiszta elmével való megoldásának keresését kövte lelkére. Hencze Béla említett tanulmányában azt a finom megállapítást teszi, hogy „Szentgyörgyihez való viszonyában a vikárius attitűdjét tanítványához, festi; — a mezei séta a Pó-menti jelenet szcenizálása” (5), s így a fiatal Kazinczy lelkülete két „savoyai vikárius” tanítása közt küzd, vergődik az igazságért.

Hajnalkővel fenntartott kapcsolatának ismert bizonyítéka a pap francia nyelvű levele (1780. máj. 29.), melyből kitűnik — hiszen már Kazinczy ad neki kölcsön vallás- és királyellenes könyveket! —, hogy Kazinczynak a tételes vallással élesen szembeforduló felvilágosult magatartása és műveltségi alapjai 1779–80-ra vezethetők vissza.

Szentgyörgyi neve még tovább kíséri Kazinczyt; másodszor is, harmadszor is olyankor hivatkozik rá, amikor döntő világnézeti kérdéseket visz szőnyegre; úgy tetszik, őrá, új lelki nyugalmának kimunkálójára emlékszik vissza, valahányszor a lélek halhatatlanságának tételtét vagy az igazságtalan társadalmi rendet bírálja — mintegy ahhoz a nemes alakhoz igazodván vissza, aki világnézetileg új útra térését 1780 körül igazolni tudta.

A döntő tehát az, hogy 1779–81 közt a felekezetiességtől s babonától ment, fanatizmustól és dogmáktól teljesen „megtisztított” vallásnak laikus, deista fogalma válik lelkében s elméjében uralkodóvá. De jellemző, hogy azok a tanulságok, melyeket Voltaire-ből, Rousseau-ból (főműveit 1780 körül már ismerhette, 1782-ben a *Confessions*-t idézi Szánthó Jánosnak) és Wielandból meríthetett, *most még nem* viszik túl az egyházak ellen forduló, felvilágosult vallásosság fokán. Forradalmasító tanulásaiknak átvételére később, 90 és 93 közt érik meg az idő.

Rendkívüli azonban az a hatás, mellyel a hitbeli megrendülés a teológiai tudásnak és a szépirodalomban való gyönyörködésnek az értékrendjét módosította. Teológus társai a szépirodalmat mondták haszontalannak, Hajnalkő a teológiai műveltségről bizonyította be, hogy haszontalan: a mérleg most erőteljesen átbillen a szépirodalom oldalára — lényegében minden gát leomlik a profán, gyönyörködtető művészet gyakorlása előtt. Az 1779-es és 80-as válság s átalakulás nélkül Kazinczy nem indult volna el ily lendülettel szépírói pályáján.³ Véletlen volna-e, hogy minden korai, nagy vállalkozása 1780 körül kezdődik? A Gessnerhez írt 1782. okt. 19-i levél tanúsága szerint Kazinczy 1779-ben ismerte meg igazán Gessner művét,⁴ s 1–2 évvel azután készült el fordításával, tehát legkorábban 1780-ban foghatott hozzá. Johann Martin Millernek Kazinczyhoz intézett 1782. júl. 6-i válaszevele pedig elárulja, hogy Kazinczy 1781–82-ben már a Siegwart fordításán is dolgozott, mellyel 1783. nov. 10-én lett kész (ld. levelét Millerhez, 1783. nov. 11.). De ugyanakkor, 82 végén vagy 83 elején fordulhatott a Sturm und Drang másik jelentős személyiségéhez, Johann Caspar Lavaterhez is, aki 1783. júl. 28-i levelében ír vissza neki mentegetődzve a nagyon késedelmes válasz miatt. Chodowieckit, Lavater sziluettképeinek készítőjét is ekkortájt ismerhette meg. Így a Gessner- és Miller-fordítás munkájában, valamint a hozzájuk fűződő, s a 22 éves magyar fiatalember számára valóban megtisztelő, európai nevű írók ismeretségét szerző levelezésben mindjárt a vallási krízis után kialakulhatott Kazinczynak élete végéig követett irodalmár magatartása és szépírói gyakorlata, melybe a metszetek, finom illusztrációk készíttetése révén szinte észrevétlenül lopta be képzőművészeti ízléstörvényeit. Az 1777-es, tehát legelső súlyos irodalmi élmények is — Báróczy és Baróti Szabó olvasása — csak a gessneri, milleri mű fordításának nagyobb sodrában —, s a vallás cenzúrája alól fölszabadultani — válhattak szerves részeseivé irodalmárkodásának.

³ Jeles életírói s monografusai (VÁCZY, NÉGYESSY) nem látják a kapcsolatot 1779 krízise s a szépirodalom azután kezdődő, mohó művelése között.

⁴ A Pályám Emlékezete szerint már diákkorában megszerette Gessner néhány idilljét, melyre egy göttingai Musen-Almanachban akadt rá (ld. A Pályám Emlékezete. ABAFI kiad. 24–25.).

A korábban még a vallásos hit korlátai közé szorított szépirodalmi élvező, gyönyörködő magatartás most teljes erővel tört elő, s hozzá ez a gyors előrenyomulás a magyarországi „nagyok” felől az európai „nagyságok” felé, a beavatottság fölemelő érzelme különleges megvilágításba helyezhette az ifjú literátort, legfőképpen önmaga előtt; a fordulat eddig vizsgált két mozzanatához, a vallásihoz és a szépirodalmihoz most egy harmadik járul: a kiválasztottságnak, a közönséges emberektől való elkülönülésnek tudata. „Elmélkedtem a sorsomon. Tapasztaltam azt, hogy a Természet engemet nem a közönséges modellbe öntött... Hogy Sonderling nem vagyok, azt tapasztaltam; de azért nevemet mégsem írtam a közönséges emberek katalógusába... ritka embernek tetszem, mert nékem ritka ember tetszik...” Ezt a vallomását, Rousseau *Confessions*-jának idézése után Szánthó Jánoshoz írja 1782. júl. 4-i levelében, s benne azt is fölfedi, mely írók sugallották neki ezt a különködő érzést, magatartást. „...Olvastam, mondom, Gessnert, s ő vont el azoktól a *veszedelmektől*, melyekre *védelmére elégtelen ifjúságunk rohan*; ő *képzette szívemet*... Hozzá fogtam fordításához... Olvastam annak utána Siegwartot, ez tőlem szintoly kedvességet nyert, mint Gessner... Ez a két darab az, kedves barátom! amelynek szívem *ártatlanságát*, tiszta és naponta nevedő *erkölceimet*, és így mind világi, mind mennyei boldogságomat köszönhetem.” Sajátságos, hogy szavakig, fordulatokig egyezően ugyanezt írja — jó három hónap múlva — Gessnernek is: „Ja, mein edlester Freund, Sie haben mich *Tugend, Unschuld* und höhere Empfindungen gelehrt, und *mein Herz*, in denen Jahren, die *vor unerfahrene Jünglinge so sehr gefährlich sind* — Sie und Miller verwahrt, *gebildet* und erzogen” (I. köt. 38—39). Oly ítéletet közöl tehát Szánthóval, amely elhatározottan kialakult benne önmagáról, s amelynek alapelveit Rousseau-ból és Gessnerből veszi, amint egymásbamosódnak előtte, vagy inkább áttetszenek egymáson: mert Gessneren keresztül már Rousseau felé lát előre, noha Rousseau-ban ekkor még a gessnerivel rokon vonásokat élvezi igazán. Így kezdi alakítani benne Rousseau és Gessner együttes hatása az „elkülönözés”, a kiválás, a mások előtt járás majd félszeg, majd merész, kihívó tudatát.

A valláskritikai álláspont kialakulása, a szépirói pályakezds nagy lendülete és a hivatástudatnak a kiválasztottságban, a különállásban való meghatározása: három olyan alaptényező, melyet nem hagyhatunk számon kívül, ha Kazinczynak jakobinussá fejlődését az egyéniség bontakozásának, a társadalmi változásokra adott sajátos válaszainak tükrében akarjuk tisztázni.

2. Kifejezetten azért lép be II. József iskolareformjának harcosai közé, mert hivatásának érzi a felekezetiesség nélküli, fanatizmus és ateizmus szélsőségeit egyformán elkerülő, felvilágosult humanista állampolgári nevelés ügyének felkarolását. Hogy mindebben különös illúziók hatottak közre II. József rendszerének s céljainak félreismerésével együtt, azt újabban Heksch Ágnes — említett dolgozatában — jól elemzi. — Kazinczy életírói általában elmulasztják összekapcsolni egymással a tételes vallásban való megrendülésének élményét, és a közös iskolák szervezését vállaló állami tisztviselői feladatát, pedig a kettő egy fejlődésvonalba tartozik. Úgy érezhette, hogy fejlődésének az 1779-i megrendülés árán elért eredményeit most széles körökre áraszthatja szét az országban. „Pedagógiai működésében vitathatatlanul küldetést lát” — hangsúlyozza Heksch (94), s találóan idézi Horváth Ádámnak a Kazinczy elhatározását mérlegelő sorait is: „Te csakugyan nálam szerencsésebb vagy, hogy hivatalbeli foglalatosságid egytermészetűek azzal a tárggyal, melyért velem együtt a haza szeretetéből magánosan is dolgozol” (1789. jan. 9.).

Az idézett tanulmány feleslegessé teszi, hogy most iskolafelügyelői s szervezői működésével is foglalkozunk. S elegendő utalni arra, hogy szépirodalmi tevékenysége még nagyobb lendületet vett (1787-től már a Bácsmegyeyn dolgozik s hamarosan létrehívja a kassai Társaságot, meg folyóiratát), miközben különállásának tudata is csak erősödhetett, főleg a támadások következtében, melyeket erélyesen végzett hivatali munkája váltott ki minden felekezet oldaláról. Annál is inkább elég csak utalni ezekre, mert egyik, 1786-ban írt verse *világnézeti*

(valláskritikai), *szépirói* (költői), és *különműd* (morális) magatartásának szinte egységbe foglalása, utalva fejlődésének egyik legjellemzőbb állomására is. A *vallástalan* c. hosszabb töredékről van szó, melyet azért is részletesebben kell vizsgálnunk, mert értelmezésébe minduntalan tévedés, félreértés csúszik be.

A vers eredeti címe abban a levélben, melyet Kazinczy Ráday Gedeonhoz intézett 1786. okt. 19-én, *Gróf X X X Ferenchez* volt — Ráday válaszelevelében kíváncsian kérte a vers befejezését, de maga Kazinczy is jelentékeny írásnak érezte, mondanivalójánál fogva is, mert világos kifejezése volt tovább mélyülő válságának, a középúton megállni nem tudásának, és műfaji jellege miatt is, mert első próbája volt a később kibontakozó didaktikus-filozófikus episztolastílusnak. „Derülni kezdte setétem, de a világosság még nem vala elválasztva a setétségtől. Ezen kétes fényben rettentett némelyeknek valóban rettenetes libertinizmusuk, mely nékem most is rettenetes, mint mindig volt. Azt hittem, hogy *nincs központ* s erőnek erejével a másik extrémumhoz tolakodtam. Szentnek akartam ismerni, ami ezzel a más szélén áll ellenkezésben. Magá ez az erőlködés is azt csinálta, hogy a *középpont körül állongjak*. Üstökön kapott a világosság, mint Szent Pált —, de nem a Szent Pálé!”⁵ Vessük össze e sorokkal a vers kezdetét:

Elázott szemmel s szánakozva nézem én
Az esztelenség vakmerő bolondjait,
Akik, magoknak tetszvé, a megtévedés
Egyik széléről a másikra térnek el,
S kevélyen néznek vissza már az elhagyott
Ösvényre, melyen a vakhit vas láncokon
Köfözve tartja vért könyvező foglyait.⁶

Az egyezés feltűnő; az „esztelenség vakmerő bolondjainak” viselkedése — az ő élménye; ő maga az, aki az egyik végtől a másikba csap át — a vakhit vastag homályából kiszabadulva kevélyen, önhittén valami lidérces világosságban⁷ látja önállósulni magát, az individualista szélső magatartásával: „Hazám, barátom, istenem magam vagyok...”. S e másik végtelbe hullás, vergődés — rettentéi őt.

Innen a középút keresése. Téved tehát Jancsó Elemér, aki — 89 és 93 közé helyezve a verset! — egyértelmű s a materialista nézeteket bevezető hitvallásnak tekinti.⁸ Nem az, bár lényegét tekintve — mint látni fogjuk — közel áll ahhoz. Kazinczynak a „középpont körül állongásának” reménytelen kifejezése ez, a középút-keresés elhatározott szándékának kinyilvánításával, miközben a szándékon kifog a valóság.

A szándékot nemcsak a fent idézett hosszabb prózai vallomásából ismerjük, hanem magának a Rádayhoz intézett levélnek e soraiból is: idezárom „egy még csak most kezdett jambusomnak elejét, melybe a superstitiót és irreligiót szándékozom eleven színnyelvel lefesteni”. Az Akad. Kézirattár Abafi idézte töredékében pedig a verset „a vallástalanok ellen” készült „didaktikus töredék”-nek nevezte.⁹ Hogy ez a szándék teljes összhangban van a közös iskola szervezésére készülődő Kazinczy elgondolásaival — hiszen a közös iskola „filozófusi és valóban keresztyén institutum” — nyilvánvaló. Szándéka szerint a vers tehát

⁵ Akad. Kézirattár Nyelvtört. 40. 41.

⁶ A verset a sajtó alatt levő pótkötetben álló, eddig ismeretlen levél versmelléklete szerint idézem, nem Abafi kiadása szerint. A levél kiadója a pótkötetben: Cs. GÁRDONYI KLÁRA.

⁷ Lidérctüznek nevezi a közművesség titkainak kódéből kicsillámolt ezidőtájt, ld. DAIMONIA c. töredékét, ABAFI kiad. 161. Vonatkozik ez a prózai vallomásban említett „rettenetes libertinizmusra” is.

⁸ JANCÓS E. i. m. 379—80.

⁹ ABAFI: Kazinczy összes költeményei. I. (Aigner) 1879. 287.

a tételes vallással, superstícióval éppen úgy mint a vallástalansággal, ateizmussal szembenálló Kazinczy külön útját hirdeti. Az elkülönülésnek, a harmadik úton járni akaró felvilágosult humanistának a hitvallása ez, amelyből tételes döntés a materializmus vagy az istentagadás mellett még nem olvasható ki.

Mégis: rejtve, érzületileg, az esztétikai ábrázolás szintjén a vallástalanok felé hajlik az író szimpátiája. Elsősorban az első személyű közlésnek sajátos átcsinálása árulkodik erről: legelején az író beszél első személyben, majd leíró rész következik, ebből azonban úgy ágazódik ki a vallástalanoknak előbb többes, első, utóbb egyes első személyű önvallomása, hogy valami rejtett módon, „szöveg alatt”, az író hangja csendül bele a vallástalanéba; nem lehet szó azonosulásról azokkal a vallástalanokkal, akiknél az előbb a „bolondság csengetyűi”-re mutatott rá; de igenis lehetséges oly szándéktalan egybeesés a vallástalan és Kazinczy között, amelyet szépírói-világi öntudata, érzülete, autonóm erkölcsi felfogása minden oldalról ösztönözhetett. — Különben a vers ott szakad félbe, magaspontján, ahol a tulajdonképpeni vádak következnének az ateisták ellen: idáig pedig éppen a *vallástalan* önvallomásának lendületével szárnyalt fel előadása, melyet oly érzelmi részvétel színez és hevít át, amilyen a vakhitűek elítélésében nem lehetett. — Végül pedig a villámcsapásról szóló sorok is valami szubjektív mozzanatról árulkodnak. A Hajnalkővel folytatott vitának előadását — „rettenetes villámsugár fellobbanása az egyiptusi sötétségben” — a *Pályám Emlékezetében* a már említett, villámcsapásokkal terhes vihar leírása és Kazinczy akkori állásfoglalásának ismertetése előzte meg: itt még ő volt nyugodt a fizikai világba hasító villámok között, s mindjárt utána az ő „egyiptusi homálya”-t szakította széjjel az öntudat villámfénye. A viharos, villámfényes úton kocsikázás szerény életrajzi ténye erősen egybeesésbe kerül a nagy megrendüléssel, melyet — kevéssel a kocsizás után — Hajnalkő valláskritikája váltott ki lelkében.

A *Pályám Emlékezetében* ezt írta: „Azt forgatá” (ti. Milecz), „hogy a baj minket is érhetett volna” (a villám a közelükben sujtott halálra egy embert). „Forgassuk azt is, hogy nem ért, s hálás szent örömben... elkezdém előtte fejteni gondolkozásomat, hogy mikor lehet, örülni kell, s túrni panasz és jajgatások nélkül, amit meg nem változtathatunk.”¹⁰ Magasabb síkon, nagyobb öntudattal, a tény esetlegességét levetkőzve — 7 év múlva — A *vallástalanban* már így fényesíti ki a bizonyára emlék-ihlette képet:

Nem ijeszt minket a menny fellobbant tüze,
Nem ijeszt földet rendítő dördülete,
Ha csap, könnyebben s kínok nélkül dülök el
A semmiségbe: hogy ha nem csap, hasztalan
S gyermekhez illő volt a gyáva rettegés.

A reszkető Milecz arca; a „bajt jobb jó kedvvel túrni” példája; a beszélgetés a véletlen s hirtelenül jövő halálról, és arról, hogy ha nem ért el a villám, örülnünk kell: bizonyára ezek a szubjektív emlékezők inspirálták, távolról, a vallástalan „fentebb” szavait. S ha így van — legalább igen valószínű —, akkor a fenti érveken túl ez is amellett bizonyít, hogy a vallástalan önjellemező szavaiban már teljesen Kazinczy életérzése, erkölcsisége, valláskritikája bújik meg, a középpút, az egyensúly elvesztésének sejtelmével...

A nyílt, tételes állásfoglalás és szándék — mindkét szélsőséget megbélyegzi; az érzület, a művészi megformálás azonban azt árulja el, hogy szíve s erkölcsé a vakhitűekkel szembenálló, a vallástalanok oldalára vonja őt.

A verset 1786-ban nem lehetett befejezni. Hiába írta kíváncsian Ráday Gedeon: „Ha azon elkezdett jambusok egészen elvégződnek, kedvessen veszem, ha velem párban közölni méltóztatik.” A befejezés — már nem a versben, hanem az ember állásfoglalásában — 1790-ig, vagy inkább 1794-ig váratott magára.

¹⁰ Pályám Emlékezete. Abafi kiad. 46—47.

3. „Az elme, ha egyszer megindul, megy és meg nem áll, ahol *kell*. . . Ez vala az én esetem is. — Istent nem tagadtam soha . . . nem tagadta meg soha ő szeretetét szívem . . . De a lelket nem hittem többé halhatatlannak. A természet, mondtam magamban, soha nem áll el a maga oeconomiájától. Lenni-vírtani-elhalni! imhol az a törvény, amelyet magának minden teremtményeire nézve kiszabott . . . eljő az idő, hogy megszűnök lenni! — Mi a lélek? azt senki nem tudta még . . . Ekkor ragadt meg az isteni gondviselés s a hóhérszínig vitt . . . Vigyáztam, hogy a halál és a carnificina instrumentumai, melyek szemem előtt voltak, és amelynek láncá lábamon és kezemen csörgött, az Igaznak keresésébe ne egyveledjenek. S nem is egyveledtek! . . . Nem ismerem az Istent és lelkemet: de szeretem és ezt függésben lenni érzem őtőle. Ebből áll religióm.”¹¹ 1803-ban — amikor e sorokat írta — Kazinczy a retusálás ellenére sem tagadta meg az átlagosnál messzebb ment felvilágosult meggyőződését. A természet ökonómiájának emlegetése még ekkor is Holmann-nak holbachi ihletésű művére való rejtett utalás, melyet börtönébe is magával vitt, nehogy az erőszak elfojtsa az igazság útjának keresését . . . S régi műveiből egyedül *Orpheusát* nem tagadta meg. Többeknek is megírta, először Kozma Gergelynek, 1802. dec. 1-én, hogy „kivéven egynehány lapjait Orpheusomnak, semmit nem olvashatok azokból, amiket valaha közrebocsátottam”.¹² Ez a makacsság utólag is bizonyítja, hogy az út, mely a „hóhérszínig vitte”, az elmélkedés, a nagyra növés útja is volt, a kiteljesedésé.

Melyek lehettek az *Orpheusnak* még a börtönének után is kedvelt „egynehány lapjai”? Bizonyára azok, amelyeket ő maga emelt ki Arankának, 1790. március 25-i levelében. Ebben hangzik fel híres elszánásának szövege: „Én megmakacsítottam magamat kicsikarni a superstitio kezéből a véres tört és irtóztató képéről lekapni az álortót . . .”, s mindjárt ez után: „Csak attól tartok, hogy lángoló felgyulladásaim által el ne rontsam igyekezeteimnek boldogulhatóságait. Olvassa meg, akinek esze és szíve van, Orpheusom bévezetését, olvassa meg pag. 90. azt, amit Rousseau-ból fordítottam, és azt, amit Kallós által fordítottam Helvetiusból — olvassa meg tulajdon gondolkozásomat Orpheusom II. kötetében¹³ a lélek halhatatlansága felől s látni fogja, ki vagyok s áldani fog, ha én már régen nem lézek is. Valakinek fel kelle támadni, mert már többé szenvedni nem lehet, amit csinálnak.”¹⁴

„Ha valakit mély álomból akarunk felébreszteni, nem elég egy kevésbé billenteni egyik karját; jól rázd meg s azonnal talpra kél. — De az ilyes szándékok elérésére csak *némely* ember született: az, aki kész magát áldozatul vetni ki a hazafiak haragjának ex sensu veri patriotismi” — vallja meg közel egy időben fenti vallomásával,¹⁵ s mindez az *Orpheusnak* nemcsak különös, általa később is becsült értékei mellett, hanem az *Orpheusnak* elsősorban Kazinczy eszmevilága forradalmasodásában betöltött szerepéről tanúskodik.

Az *Orpheus*, mely inkább egy nagy egyéniség lázas fejlődésének, eszmei állásfoglalásának tükré, semmint sikeres folyóirat, eldőnti A *vallástalan* c. versben már élükre állított kérdéseket.

Hogy Kazinczy ekkor már tagadja a lélek halhatatlanságát, azt — láttuk — maga is bevallja, de Hencze Béla kimutatta a Holmannra-hivatkozás, s a Holmann-fordítás mögött — Holbachot is,¹⁶ sőt, az ateizmus valószínűségének gyanúját is szóba hozta.¹⁷ Forradalma-

¹¹ Puky Ferenchez, 1803. III. 3-án, ld. VÁCZY: Kazinczy Levelezés. III. köt. 35.

¹² VÁCZY: Kazinczy Levelezés. II. köt. 514.

¹³ A Halak Havi 2. számban, nem kötetben! A Horváth Ádámmal írt episztola jegyzeteiben.

¹⁴ VÁCZY: Kazinczy Levelezés. II. köt. 51—52.

¹⁵ I. m. II. köt. 118. Arankához.

¹⁶ HENCZE i. m. 8., 11—13., 49—50.

¹⁷ Hivatkozva Horváth Ádám egy levelére, melyben ez a maga istenhitét szembe-
szögezi Kazinczy felfogásával. (VÁCZY: Lev. I. köt. 417. HENCZE: 14. I.)

sodása az idézett levelekből 1790 elején vagy az év közepén felhangzó s ezért nagyon korán elégedetlen, türelmetlen kifakadásaiiban („lángoló felgyulladásaim”, „már többé szenvedni nem lehet, amit csinálnak”, „áldozatul vetni ki magát a hazafiak haragjának”) már tetten érhető, ez persze a külön útra térésnek minden eddiginél szélsőségesebb, már nem „közép-utas”, hanem végletesen felvilágosult bevallását hozza magával. Az *Orpheus* Bévezetésében hirdetett óvatosság — „kerülni fogom a mérges érdeklését annak, ami embertársaim szeme előtt szent” —, az a tartózkodás, mellyel csak „Józan Gondolkozás”-nak nevezi feltett tárgyát, okai lévén azt „nem nevezni Világosodásnak, Aufklärungnak, Eclaircissementnak”, annak okoskodó belátása, hogy „chimérai szándék az, amely a köznépet — a gubába vagy bárszonyba öltözött köznépet — megvilágosítani igyekszik; „mert érzem, hogy a Világosság elfogadására kevés emberek, és csak a jószívűek alkalmatosok” — mindez az óvatosság, programszerű tartózkodás egyszerre semmivé lesz, mihelyt polémiába ereszkedik Horváth Ádámmal a lélek halhatatlansága felől.¹⁸ Szentgyörgyi István nemcsak alakjára emlékezve vele együtt vallja, Holmann után, hogy „a teremtői mindenhatóságnak nem volt talán lehetetlen a testet annyira raffinírozni, hogy gondolkozhasson. — Valóban a testet és annak természetét, tehetségeit nem esmerjük még jól. Test egy szikra, test egy marok puskapor: de vesd össze, meglátod, micsoda előre nem képzelt effektusa lesz. S nem lehet-e valami ilyes a lélek is?” Hencze ezt a Holmann-tól vett hasonlatot meggyőzően vezeti vissza Holbach kedvenc képére a lélek mozgásáról.¹⁹

Maga is érzi, hogy túllépett óvatos célkitűzésein. A *Jegyzések* végén kénytelen bevallani: „ezeket úgy mondom, mint filozófus, nem mint keresztyén” és óvni a tömeget, a közönséges embereket az ő példájának — végletesen külön útnak — követésétől: „Gyengébb lelkek! ne kívánczozzatok le a benneteket szerető anya karjairól a síkra! Itt állani, lépni veszedelmes: amott nyugodalmasan ülhettek!”

Az *Orpheus*ban a valláskritikai, a lélek halhatatlansága körüli problémákat már a politikai aggodalom tetézi, enélkül érthetetlenek lennének a szerkesztő hevesen „lángoló felgyulladásai”, kifakadásai. A fanatizmussal leszámoló Kazinczy a despotizmus és fanatizmus szövetségétől fél a legjobban: csatlakozik ugyan a nemzeti mozgalomhoz, de hamar csatlakozik benne. Fővágya már ama, Arankához intézett híres levele szerint is: „evertere superstitionem, opprimere Tyrannismum, beneficere.” A lelkiismereti — vallás és gondolat — szabadság elméleti, elvont fejlődésmenete kiszélesül egyéniségében, a történelmileg kiéleződő helyzetben gyakorlati, konkrét társadalmi vívmányok összefüggő, törvényesített, intézményi egészének követelésévé alakult át. A protestánsok nem lehetnek csak toleratusok — adja Kazinczy Eszterházy püspök ajkára²⁰ célzatosan —, mert polgártársaink az ország törvényeiben: íme a tolerancia túllépése a *vallásszabadság* elismerésével. Közismert harcos kiállása Helvetius-szal a *gondolatszabadság* mellett: „Mit árthat gondolatainknak szabad kimondása? Gyakorta az elmének eltévelyedése a setétségnak legbelsőbb kebeléből is sugárt hozott ki. Csak azok a tévelygések hintettek a Nép közé meghasonlást és zenebonákat, amelyek a Fanatizmust és Superstitiót akarták szentnek tartattni.”²¹ Horvát Ádám Bürger utáni fordításával — *A Prométheus tüzével* — szintén a *gondolat*- és a *sajtószabadságot* hirdeti: „Illendő-e, hogy tégedet | Élő Istentől eredett | Tűz-láng, az ember fia | A halandó kárhozzasson? | A gondolat gátoltasson | És a Typográfia?²² A „prusz király” elmélkedései folytatásában *A Törvényszabadságról*²³ a *nemi erkölcs* polgári felfogása mellett tör lándzsát: „Nem köt-e a Törvény becstelenséget a titkos lebetegedéshez? Nem arra a kéntelenségre vettetik-e az a szegény lágyszívű s erkölcstelen szeretője által elcsábított lányka, hogy a kettő közt

¹⁸ Orpheus I. Halak Hava XVI. közlemény 192—95.

¹⁹ HENCZE, i. m. 11.

²⁰ Orpheus II. köt. Rák Hava, XVI. közlemény.

²¹ Orpheus, Vízöntő Hava, III. közl. 19—20.

²² Uo. II. köt. Oroszlán Hava IX. közlemény.

²³ Uo. II. köt. Szűz Hava, 312—354. — A jegyzet a 337. lapon.

válasszon egyet, becsületét akarja-e, vagy méhében lévő gyümölcsét elveszteni? Nem a Törvényben van-e a hiba, ha ez erre a rettenetes kéntelenségre vettetett?”; és „lángoló felgyulladásában” Kazinczy kihívó jegyzetet fűz a „lebetegedő házak” intézményének passzusához: „Nálunk híre sincs, s az, aki ennek felállítását javasolni merészlené, készüljön néki, hogy akármely tiszta életű légyen különben, irreligiositással s erkölcselenséggel piszkoltatik bé. De micsoda az ily piszok annak, akit szíve javallata jutalmaz?”

Mindez szoros összefüggésben van Kazinczynak a magyar törvényalkotást befolyásolni akaró nagy fordításaival vagy közleményeivel. Elsősorban *A Törvényszabásról* c., erőteljes rousseau-i magyarázatával, melynek Mózes, Lycurgust és Numát elének rajzoló példái mintha csak a súlyos konklúzió kedvéért adtak volna elő. „Egy úton jártak a régi törvényszabók mindég. Mindenike oly kötelet keresett, amely a polgárt a hazához, és a polgárt a polgárhoz szorítja; s fel is találta azt majd házi szokásaikban, majd...” Másként van a jelenben: „A mi törvényeink arra való, hogy bukjunk meg fejedelmeink előtt, vaktában teljesítsük, amit parancsolnak, másnak a zsebjéből ne lopjunk, s gazdagon fizessük a haza tölvajait. Öszvegyűléseink egyedül a templomban esnek meg, oly isteni tisztelet végett, melyben nem lelünk semmit, amely bennünket nemzeti különbségünkre s hazánk szeretetére emlékeztessen; — vagy *játékszíneinkben*, melyeknek kapuit pénzfizetéssel nyithatjuk meg s ahol elpuhult játszóink csak szerelemről tudnak szólni, vagy haszontalan, üres erkölcsöt vesztegető csevegést visznek véghez —; vagy oly *közönséges innepléseink* alatt, hová a megvetett népek közelíteni nem szabad... Támasztják-e fel ezek bennünk a hazai szeretetet? —”²⁴ E súlyosan zengő intés szava Kölcséy hangzott el. „Mi köt most titeket, mint egész néptömeget együvé? Hol a szellem, mely kisebb-nagyobb mértékben minden keblen keresztülrángoljon? *Játékszíneitek?* bújdokló vándorok sátorai, hol különben is minden alak idegen. *Gyűléseitek?* egyik osztály kirekesztő tulajdona, hol az a lehetőség gyéren jelen meg. *Egyházaitok?* azokban meghasonlítottok, s felekezet lelke szállt belétek. És azok a ti versenyeitek, azok a ti *köstermeitek* dicsőséges gondolatok ugyan; de kevés számra vagynak kivetve. Mi más lenne az, ha...”²⁵

Az első kötet 4. füzetében (Bika Hava) Wályi András fordítása *A népesítésről*; majd uo. *Anglia és Magyarország igazgatások formájának előadása* („hazafitársunk gróf ... r ... j-től”); végül a II. kötet Iker Havi és Szűz Havi füzetében folytatólagosan „*Azon okokról, amelyek szerint Uj Törvényeket szabni vagy a régieket eltörölni kelltek?* A II-ik Fridrich prussziai király írásai közül”: ez a három, együttvéve terjedelmes írás bontja ki célzatosan Kazinczynak a polgári szabadságot óvó törvényalkotásról és közboldogságról vallott elveit. *A népesítésről*-ben többek között a kereskedelem és ipar fejlesztésének szükségességéről van szó: „Míg a szűk határu tartományokban valamely projectista azt nem találja fel, hogy az ember kevesebbel is jóllakhasson, mint eddig, azon kell mesterkedni, hogy a kereskedelem, a fabrikák, a kézi mesterségek tökéletes virágzásra hozattassanak.” — Az Anglia és Magyarország közti párhuzammal a nemesi-nemzeti alkotmányosság alapjait erősíti — bár az „angliai lakosok szabadságát” a magyar *nemesi* szabadsággal veti össze a fordító. — A II. Frigyes „*Törvényszabásról*” szóló művéből pedig Széphalmy — maga Kazinczy — rengeteg tanulságot kínál a helyzetet törvény szerint megváltoztatni akaró, józan gondolkodású embereknek: tanítja, hogy „minden nemzeteknek különös és különböző törvényeik voltak”, hogy a „közönség javáért készült” törvények tartottak legtovább, és azoknak a törvényalkotóknak a művei, akik a „Nemzetnek hajlandóságait, indulatját, természetét” eléggé ismerték; hogy demokrácia, arisztokrácia és monarchia az „igazgatás” fő formái; és hogy a férfi és nő viszonyában éppúgy változtatni kell a nőt nyomó törvényeken, mint a gazdag és szegény viszonyában a szegénység helyzetén: mert „mely szörnyű hizak van a gazdag és szegény fekvése közt” (333).

²⁴ Uo. I. köt. 1. füzet. XX. sz. közlemény, 97—99.

²⁵ Mohács

Ez utóbbi írásokról csak túlzás nélkül mondhatnók, hogy meghaladták volna az országgyűlés felvilágosult, olvasott nemeseinek eszmei, politikai színvonalát; de másként festenek, ha Kazinczy Helvetius-, Rousseau- és Voltaire-propagandájának, holbachii ismeretelméletének, valamint heves antiklerikalizmusának keretében állítjuk őket. Az *Orpheus* első kötete ily értelemben van tele oly művekkel, amelyek a nemzeti öntudat megváltoztatásának főszekkerévé a haladó filozófiai és politikai reflexiót teszik: Helvetius levele, Révai Miklósnak az „együgyű tiszta terméset” „csoda fényét” magasztaló verse, „Póp Newtonra” írt verses tisztelgése (Szilágyitól), Wieland *Diogenes*-ének töredéke Vitéz Imrétől (melyben arról van szó, hogyan tömök be a nagyok s a gazdagok a hízelkedők száját), egy tanmese a sasról, mely mint király, széttépi a kisebb madarakat, a Rousseau-i *A törvényszabásról*, egy ossziáni részlet, egy kástneri epigramm a „szabadság szent vasát” forgató Brutusról, a magyar nyelv tüzes propagandája, a Horváth Ádámhoz írt episztola valláskritikai-materialista Jegyzései, a „Brassó körül 1781-ben talált vadembernek leírása” Rousseau kiigazítása céljából, hódolásként az értelemmel tökéletesen bíró „társaságos élet” előtt, *A népesítésről* szóló fordítás, az *Anglia és Magyarország igazgatásának összevetése*, a *Négy berlini prot. gyűlékezést esedezése II-dik Fridrich királyhoz* (melyre válaszul a teljes fejedelmi tolerancia kijelentését kapták), a *Vallás-türedelem. Persiai rege* — megannyi támadás a fennálló rend ellen elvont elméleti, allegorikus vagy politikai síkon.

Nem mondható el ugyanez az *Orpheus* második kötetéről. Nem hiányzik belőle ugyanaz a szenvedély, ugyanaz a tematika: de valami egyéb megfontolás vagy szükségszerűség háttérbe szorította.

Itt két jelentős, nagyobb ideológiai-politikai értekezés — a II. Frigyes-féle törvényszabás gondolatai és a *Skizzek a Voltaire életéből* — mellett csak kisebb írások képviselik Kazinczy világnézeti és politikai elveit: egy jegyzet gr. Eszterházy Károly tolerancián túlmutató magatartásáról (Rák Hava XVI.), egy másik jegyzet Szatmári Paksi Mihály verséhez (a vallásbeli versengések „boldogtalan idejéről”) (uo. XVIII), b. Orczy Lőrinc szép búcsúzása Abaújszántó Rendeitől (1784. okt. 14-én; Orszlán Hava V), Horváth Ádám-nak Bürger utáni fordítása, *A Prometheus tüze* (uo. IX). De bekerült ide egy olyan verszet is, melyért — isten szeretetére, s a király tiszteletére tanít — Széphalmynak (Kazinczynak) jegyzetben kellett mentegetnie magát, mondván, hogy a beajánlott művecske „sok esztendővel íródott ezelőtt”. — S kétségtelen az is, hogy Orczy megkapóan jobbjágybarát búcsúzásának közvetlen közelébe egy olyan frivol, mérges gúnyolódású versike került, amely rendezés a szerkesztőnek legalábbis valami be sem vallott bosszúságáról tanúskodik. Az Orczy-beszéd lényege ebben csendül ki: „itt” (ti. a megyeházában) „veszi orvoslását és könnyebbítését terhének” (ti. a jobbjágy), „mivel itt ülnek és vigyáznak azon személyek, kiket az ország a szegények pártfogására kirendelt és az helyes panaszokat az Igazság mérő serpenyőjében hányván törvényes ítéletet tesznek”. Közvetlenül e búcsúbeszéd előtt, mely a szegénység elismerten jogos panaszának, bajának orvoslásául mégiscsak a nemesi igazságszolgáltatás eszméjét állítja, Aranka Haschka nyomán készített fordítást olvasni *Az igazság képére*. „Világ kurvája! ki minden tirannusnak! Abroszt emelsz buja fajtalanságának! Jer!... A megbántódott Emberség nevébe! Előbb is serpenyőd csapom szemed közbe!...” Úgy hat, Orczy átértzett, szép, de nemesi igazsághite mellett, mint egy groteszk, polgári fintor. — A *Skizzek a Voltaire életéből* pedig azért sajátságosak, mert nem a támadó, harcos Voltaire-t, hanem a vallásosságát bizonyító, tehát mentegetett Voltaire-t mutatják be. Az *Orpheus* első kötetében általános volt a támadás: támadó írásokkal, Helvetiusával és Rousseau-éval kezdődött, az agresszív II. Frigyesével folytatódott, s közben még a Göttingai Berekből is a „szabadság szent vasával” ugrott elő a szerény prof. Kástner, annak a Bürgernek és Goecking-nek bizalmas barátja, akiket szintén Kazinczy vitt a nagyközönség elé magyarul. A második kötet Voltaire-je a vallásosságáról testimoniálist adó Voltaire, akit holmi „széles tudományú, a naturalisták ellen küzdő magyar író” támadásai, vádaskodásai ellen kell így

megvédeni — elhallgatva azt is, hogy itt Molnár János kanonokról van szó. Valami fontos oknak kellett közbejőnnie, hogy Molnár kanonok dühe egyáltalán figyelembe véssék Voltaire bemutatásában.

Valóban az *Orpheus* második kötete másmilyen körülmények közt szerkesztődött, mint az első. A „gyorsan változó magyar ég alatt” — mint Batsányi írta — szükség volt a megfontolásra, még inkább az alkalmazkodásra. Kazinczy szívvel-lélekkel csatlakozott a nemzeti mozgalomhoz, de vér nélkül diadalmaskodó bajnokainak nemesi önelégültségétől éppen úgy félt, mint Batsányi. S amikor a diéta — jún. 10-én — összeült, már észre kellett vennie a regresszív tendenciát. A *Hadi és Más Nevezetes Történetek* már felpanaszolta, hogy „az új tanítás módjának végét szakasztották, és a régi, otromba s zűrzavaros tanítás módját vitték be ismét annak helyébe az iskolákba”,²⁶ a *Mindenes Gyűjtemény* szítja a közös iskola elleni felháborodás tüzeit.²⁷ Wályi András, Kazinczy iskolalátogatója, a katolikus vallásra való áttérést forgatja fejében, hogy mentse bőrét s főleg alkalmaztatását. Kazinczynak pedig az április 9-én átvett végzés értelmében át kell adnia hivatalát. Bukásának sokan örültek.²⁸ Barátja, Hajnóczy, aki „mindig leste a francia revolúciónak előmenetelét és róla protokollokat vitt” — Kazinczy „sok ízben lelte őt abban a dologban”²⁹ — 20 nappal később búcsúzik el megyéjétől, nem várva meg kibuktatását.³⁰

Az *Orpheus* első kötetének anyaga Váczy szerint áprilisban már nyomdába adatott³¹ — a második kötet összeállítására tehát a gyorsan változó viszonyoknak — s azok még gyorsabb benyomásának — hatása nyomta le bélyegét.

Mindegy most már, milyen rendben szerkesztődött össze a füzetek anyaga: hogy pl. Ráday Gedeon még 1790. augusztus 30-án is változtatna a „negyedik darabba bemenendő munkácskáin” — és hogy az Iker Havi (májusi) számban — XI. sz. közleményként — Kazinczynak egy 1790. okt. 9-i dátumú versfordítása áll. Tény az, hogy a szerkesztés tiszta elv-szerűsége is felborult.

Kazinczy — óvatosan, bár elveit fel nem adva — idomult a győzedelmeskedve máris reakciónak mutakozó nemesi-nemzeti ellenálláshoz. Ennek megfelelően az *Orpheus* II. kötetét az „aktuálpolitikai” írások lepik el. De azért azt a „magyar hajnalhasadást”, melyet Darvas Ferenc helytartótanácsos *Hazaifüi Intése* jövendölt, nemcsak *Csokonai* viszonzta az ő ismert furcsa-hitetlen módján, hanem Kazinczy is, mikor néhány lappal Darvas nagyhangú szózata után (az Iker Havi szám VIII. közleményeként) a *Schiller Tolvajai* Moór Károlyának hörgését hallatta: „Hosszú jó éjtszaka! nem piroslik néked többé a hajnal!” Lehet, hogy csak önkénytelen, szándéktalan kontrasztba került ez a két, Kazinczytól közölt hajnal-kép: mindenesetre szimbolikusan ütközött össze egymással.

Az *Orpheus* II. kötetét — az Iker Havában — *Darvas Hazaifüi Intése* nyitja meg, *Friedrich Freyherr von der Trenck* Sáray Sámuel fordította verse (Glückwunsch An Die Ungarn, Szerencsekívánás a Magyarokhoz, a III. közl. alatt) folytatja, gr. *Teleki József* ugcsoai főispán beszéde naív, csodák és gondviselés hitében alakult történelemszemléletével viszi tovább (1790. ápr. 29.) és Dayka *Győzelem jövendölés* c. verse (1788) fejezi be egy időre, egy minden tekintetben álproblémának — a végelgyengülő török fölötti magyar győzelemnek — előhozásával. Most már II. Frigyes Törvénysszabásának és a schilleri — *Haramiak*-béli — monológnak közlése sem tartja fel a szerkesztés hanyatlását: Kazinczy közreadja az általa nem éppen szeretett „kanonok Molnár János”-nak *Múlándóság* c. versét;³² minden

²⁶ VÁCZY: Kazinczy F. élete és kora 1915. 363.

²⁷ Uo. 362.

²⁸ Uo. 368. 70.

²⁹ Jegyzések a magyar jakobinusok históriájához. Ld. Fogságom Naplója. Geréb-féle kiadás. Új könyvtár 15. sz. 262—63.

³⁰ BÓNIS GYÖRGY: Hajnóczy József Bp. 1954. 52.

³¹ VÁCZY: i. m. 276.

³² Iker Hava, XII. közlemény.

megjegyzés, polémia nélkül publikálja Horváth Ádámnak a lélek halhatatlansága hitében dözsölő verseit, előbb a *Lelekemhez, születésem napján*,³³ kevésse utána az *Új esztendő hajnala*³⁴ címűt. A Rák Havi füzetben pedig a szerkesztő — mentegette Voltaire-t a Skizzekben — a régiséghez hajlik vissza, a 17. században jól éneklő Kazinczy Andrásához,³⁵ vagy a még jobb verselő Molnár Alberthez.³⁶ Köszönetet intéz Pézelivel Az Ország Rendeihez, midőn 1790-ben máj. 11-én a közdolgok folytatására a magyar nyelvet rendelték,³⁷ és A Szala vármegyei koronaőrző nemes seregnek — Budára indulásával kapcsolatos — szépségét énekelte.³⁸ Az Oroszlán Havi füzetben Zichy Károly országbíró beszéde, Virágnak A győzedelmeskedő magyar sereghez intézett verse, Verseghynek Emlékesztető Oszlopa, b. Orczy Lőrinc úr búcsúzása (1784. okt. 14-én) Abaújvármegye Rendeitől van hivatva alátámasztani a nemesi-nemzeti fordulatot, s csak a Haschka után készült Az Igazság képe,³⁹ s A Prometheus tüze Bürger után⁴⁰ tanúskodik valami másfajta felfogásról. Az utolsó füzetben, a Szűz Havában mindössze a „prussz király elmékedéseinek folytatása” (IV. közl.) mutatja a szerkesztő makacsságát, a maga világnézetét e folyóiratban védelmezendő — egészében feladja hadállásait.

Visszavonulni sem tud máshová, mint ahová az *Orpheus* maga jelöli ki helyét: a szépirodalmi lázadás sajátos területére.

Az *Orpheus* szépirodalmi vonatkozásait eddig csak részben tárgyaltuk: a józan gondolkodás, a nyelv tökéletesítése és a „Magyar Történetek” célkitűzései részben azokon a darabokon keresztül valósultak meg, melyeket idéztünk. De az egész termésnek egy része túlhullámozott az említett célkitűzéseken: s Kazinczy többet, szorongató helyzetéből szabadítót várt tőlük.

S ez a termés szépirói alkotásának, szépirói szerkesztő-munkájának első széles mezejű kibontakozását mutatja.

4. Részletes tárgyalás helyett csak jelzem, hogy az *Orpheus* a kor magyar irodalmi, költői irányait a legösszetettebb, a legsokszínűbb foglalatba zárja: mert benne az uralkodó ideológiai és politikai direktívák mögött négy-öt rétegben burjánzik fel az ízlésben-formában átalakuló magyar költészet. Gyöngyösies-amadés nemzeti énekköltés, deákos klasszicizmus, ányosi szentimentalizmus, német Sturm und Drang, olaszos rokokó — Maggi, Leméne, Metastasio nevét már a szonett magyarra hódításának vágya is kíséri —, ködös ossziáni „preromantika”: mindez együtt kavargat a két kötet lapjain. A magyaros formáktól a görög—római mértékes versekig és a nyugat-európai formákig minden megtalálható benne, a nyelv tömöríteni tudását próbára tevő kísérletekkel éppúgy, mint az ortográfiai ízlés vitáival...

Az *Orpheus* első füzetének is legelején gr. Pálffy Károlynak a voltaire-i Henriást fordító Péczelihez írt levele áll, s kevésse utána a Helvetius-fordítás; az *Orpheus* utolsó füzetét anakreontika önti el vergiliusi szépségkultusszal, fabulákkal, szerelmes oktatásokkal együtt.

A szépirodalom duzzad fel az *Orpheus* második kötetében: a költő lázadását jelenti be, még magasabb fokon, mint az ideológiai propaganda elméleti műveivel.

A szépiró elszakadása az *Orpheus*-féle propagandisztikus folyóirattól nemcsak a mostoha viszonyokra adott felelet, hanem elsősorban a szépiró nagy kötetekkel előlépő vagy kilépni akaró gesztusa.

Ami ismeretelméleti-valláskritikai motívum volt az *Orpheus*-ban, az *Holmann holbachi* könyvének (*Die Oekonomie der Natur*. Berlin (Bécs) 1782) fordításában teljesült ki; ami a törvényekre vonatkozó újító szándékait illeti, azok a *Contrat Social* fordításában folytatód-

³³ 1789. V. 11. Iker Hava, IX. közlemény.

³⁴ 1789. jan. 1. Iker Hava, XIII. közlemény.

³⁵ Rák Hava, XI—XII. közlemény.

³⁶ Rák Hava, I. közlemény.

³⁷ Rák Hava, XVI. közlemény.

³⁸ Rák Hava, XVII. közlemény.

³⁹ Oroszlán Hava, IV. közlemény.

⁴⁰ Horváth Ádám fordítása, IX. közlemény.

tak; ami a polgári erkölcsnek már az Orpheusban is éles követelésként tűnt fel II. Frigyes reflexióinak fordításában és jegyzeteiben, az egyenest vadító, megfélemlítően agresszív témába-formába öltözött a *Lanasszax* és a goethei *Stella* fordításában — a férfi két szerelmes nő boldog bírázásán eléggül ki, úgy, hogy maguk a nők osztoznak, önként, egy férfi szerelmén. Az orpheusi *Osszian-kultusz* egész kis „rembrandti tablót” — Kazinczy nevezi így — eredményez Veit Weber *Vak Lantos*ának magyaráztásával, egy vad-romantikusan lázító szerelmi történettel. S a költő-szerkesztő a Musen-Almanachok mintájára évi panorama-köteteket akar készíteni legjava költészetünkről. Az 1791-ik évre meg is jelennek a *Heliconi Virágok* — s e tekintélyes részében az *Orpheus* termését verscsokorba fűző kötethez a legvilágosabban bizonyítja: a felvilágosult ideológus propagandáját organikusan folytatja — csak mezt, fegyvert váltva — a költő, a szépíró.

Talán egyik művében sem oly indulatokkal, oly kíméletlen támadásokkal a fennálló rend ellen, mint a wielandi *Diogenes*ben (Szókratész Mainomenosz — Az az A szinopei DIOGENESZ dialógusai.⁴¹ Az 1790-ben már elkészült mű kiadására 1793-ban került sor: s a már komoruló magyar égbolt alatt Kazinczy e művében kilobbannak azok a lángok, melyek Holmann és Rousseau kéziratok fordításaiban még elfulladtak. A legszélsőségesebben külön — de társadalomkritikai — álláspontból bírál Diogenesének, ez élvező és mégis ártatlan, e művelt és mégis természetes alakjának maszkjában. A nagyon is összetett, nem is ellentmondás nélküli műnek „vezérszólama”, az uralkodó világnézet és a fennálló társadalom elvetése, a kivonulás ebből a világból. Híres, utóbb klasszikussá formálódó magyar irodalmi motívumok egész tárháza ez a kis könyv. Íme az egyik: „csak azt tudnám elfelejteni, hogy tízezer embertársaitoknak nincs annyijok, hogy a mord esztendő részének alkalmatlanságait elszenvedhessék, minthogy ti márványpalotákban laktok; — hogy nincs mivel befedezni testek mezítelenségét, mert a körültekintő szolgáló rabok gazdag köntösökbe öltöznek; — hogy nincs annyijok, amivel jóllakhassanak, mert ti egyszeri vendégségekben nyeltek el azt, amivel hetekig érhatték volna bé magokat egynehány ezerek.”⁴² Tiborc panaszaának első — még különös, magányos — megfogalmazása ez.

Legszeb az azonban az a kifakadása, amely az örökös megváltásról szóló Kőlcsey-beszéd végén olvasható, súlyos fenyegetést látszik előlegezni, 1790—93-ban: „De tegyünk fel még egy esetet, Filomedon, mely annyira lehetséges, hogy egy bizonyos órával sem bízathatjuk magunkat, hogy meg nem történik. Tízezer embernek kétség kívül tizenkilencezer és nyolcszáz karral van több karja, mint száz embernek. Annál pedig nincs semmi bizonyosabb, mint hogy Achájában száz hozzád hasonló birtokú emberhez képest vannak tízezer olyanok, akik egy támadható zenebona által többet nyerhetnének, mint veszthetnének. Tegyük fel már, hogy ez a tízezer egyszer számbavenné karjainak számát, s a volna kálkülusának produktuma, hogy éljenek erejekkel, vessék ki a gazdagokat mostani birtokokból s osszák fel újra a köz nyereséget. ... minden a hajdani egyenlőségbe dől vissza, s — egy szóval, te csak annyit kapnál, amennyit az az alacsony sorsú mesterember, aki lábaidat felsaruzza...”⁴³

Ez már — antikos, külön, némileg utópikus-rousseau-i köntösben is — forradalmi fenyegetőzés volt. Magyarország „korintusi papjai” — mint Kazinczy írja — nem is túrték el a lázadó literátor e könyvét: gyorsan betiltották.

De Kazinczy már azon a fokon állott fejlődésének, hogy nem állhatott meg. „Az elme, ha egyszer megindul, megy és meg nem áll...” Csak megismerkednie kellett a magyar jakobinusokkal: elég volt ennyi ahhoz, hogy a saját hosszú fejlődéséből adódó következtetéseket levonva, soraikba lépjen.

⁴¹ Ajánlásával ismét az ő „savoyai vikáriusának”, Szentgyörgyi Istvánnak adott tiszteletet.

⁴² Diogenes 53—54.

⁴³ Uo. 158—159.

KAZINCZYS WEG ZUR JAKOBINERBEWEGUNG

Die vorliegende Arbeit behandelt die geistige Entwicklung von Ferenc Kazinczy, des hervorragenden Schriftstellers der ungarischen Aufklärungsepoche, den Radikalisierungsprozeß seiner Ideen, seiner Weltanschauung. Im ursprünglichen Sinne des Wortes war Kazinczy kein Revolutionär, doch in seiner Entwicklung ist er dennoch in so großem Maße von den Wegen der aufgeklärten Edlen seiner Zeit abgerückt, daß bei der Untersuchung seiner Lebenswege auch die Stufen verfolgt werden können, über welche Kazinczy auf die Höhe der revolutionär gesinnten Verschwörer (ungarische Jakobinerbewegung) emporstieg. Der Gang und die verschiedenen Etappen der ideologischen und moralischen Revolutionierung von Kazinczy wird skizzenhaft analysiert. In der ideologischen Entwicklung Kazinczys unterscheidet der Verfasser drei Stufen, bzw. Etappen: der erste bedeutende Fortschritt wird durch den Zusammenbruch seines alten religiösen Glaubens gekennzeichnet (1779); die zweite Stufe erreichte er, als er es unternahm die konfessionalitätenlose, aufgeklärte Staatsbürgererziehung einzuführen (seit 1786). Schließlich gelangt Kazinczy durch seine öffentliche Tätigkeit als Zeitungsredakteur, als Verfechter der radikalen aufgeklärten Lehren zur letzten Etappe seiner Entwicklung (1789—91). In diesen Jahren wird Kazinczy ein Anhänger des materialistischen Holbach, der Gesellschaftskritik von Helvetius, Rousseau und Wieland, ein Kämpfer gegen die Gesellschaft der Unterdrückten.

Az Akadémia és az Irodalomtörténeti Társaság újjászervezése után az első években irodalomtörténeti folyóirataink főként elvi jelentőségű tanulmányokat közöltek. Ezekben megindult irodalmunk múltjának marxista szempontú újjáértékelése. Később azonban egyre nagyobb számban adtak ki adat-publikációkat, filológiai jellegű dolgozatokat. Sőt mintha egyes számokban ezek szerepeltek volna túlnyomólag. Ugyanakkor egyre több kritikai kiadás, dokumentum-gyűjtemény jelent meg, ezek természetesen inkább részleteket feltáró kutatómunka, mint összefoglaló elvi-ideológiai értékelés eredményei. Igaz, hogy másrésről ugyanabban az időben irodalomtörténészeink olyan fontos elvi vitákat is tartottak, mint amelyek a romantika és a realizmus körül zajlottak, marxista szellemű nagy monográfiák jelentek meg, és elkészült irodalmunk történetének népszerűsítő jellegű kézikönyvéből az első kötet, mely a magyar irodalomtörténet 1849-ig terjedő korszakának első ízben adta marxista igényű szintézisét, mégis az adatközlések nagy száma, a filológiai jellegű dolgozatok feltűnő meg-növekedése bizonyos nyugtalanságot keltett, hogy a pozitívizmus valamiféle újjáéledésétől kell tartanunk. A pozitívizmus ugyanis a tudományos kutatásban az az irányzat, amely a közvetlen tapasztalati tényekhez tapad, és visszariad a mélyebb összefüggések feltárásától, magasabb szempontú, elvi megvilágításától. Ezt a nyugtalanságot fokozta az a bálvélemény is, amely tulajdonképpen a szellemtörténeti irány örökségeként maradt ránk, a szellem-történészek voltak ugyanis azok, akik az aprólékos, részleteket is megvilágító filológiai munkát sivár pozitívizmusnak tekintették.

Ennek a problémának a felmerülése arra indította a Magyar Irodalomtörténeti Intézetet, hogy vitaülésen foglalkozzék a pozitívizmus kérdéseivel, elsősorban az adatgyűjtő filológiai kutatómódszerek és a pozitívista tudománytörténeti irányzat összefüggéseinek problematikájával.

A vitaindító előadást e sorok írója tartotta, a jelen cikkbe azonban a hozzászólók kiegészítéseit, megállapításait is belefoglalta.¹

*

A pozitívizmus mint tudománytörténeti irányzat a XIX. század második felében uralkodott el Európa-szerte. Elterjedése kétségen kívül összefügg a pozitívista filozófia tanainak népszerűvé válásával a polgári értelmiség köreiben. Ez a pozitívista filozófia — főképviselői Auguste Comte, John Stuart Mill és Herbert Spencer — a polgári forradalmak után kialakult állapotokat konzerválni akaró, további mélyreható társadalmi változásokat nem kívánó nyugati burzsoázia nézeteit tükrözi. Erre mutat ismeretelmélete, mely agnosz-

¹ A referátum eredeti szövege a pozitívizmus világirodalmi vonatkozásait is bőven tárgyalta, ennek túlnyomó részét a végleges szövegből elhagytuk. A referátum szövege, valamint a vita teljes anyaga megtalálható a Magyar Irodalomtörténeti Intézet archívumában. A vitáról rövid összefoglalás olvasható folyóiratunk e számának más helyén.

tikus beállítottságú, erre mutat szociológiája, mely az alapvető kérdésekben statikusnak fogja fel a társadalmat mind Comte-féle autoritativ, mind Mill-féle liberális reformista, mind Spencer-féle evolucionista alakjában.²

Agnoszticizmusának megfelelően a pozitivizmus a részletkutatásokra, a pusztá indukcióra és az analízisre irányította a figyelmet az egyes szaktudományok területén is. A hipotézisektől és a nagyobb összefüggések keresésétől iparkodott távoltartani a kutatókat. A társadalomtudományokban inkább a pszichológiai elemző mint a történeti-genetikus eljárásoknak kedvezett, és a természettudományos módszerek mechanikus-metafizikus átvételére buzdított.

A pozitivistá irodalomtörténetírásnak két főtípusa alakult ki: a francia—angol és a német típus. Az előbbi irányzat főképviselője Hippolyte Taine (tőle persze a németek is sokat tanultak). Taine ismert miliőelméletével a szintézis-alkotásra is irányító szempontokat igyekezett adni. Az a törekvése, hogy az irodalmi jelenségek megértő megmagyarázásának, genetikus vizsgálatának igényét hangoztatta — a régebbi, pusztán a klasszicizáló poétika szabályai alapján való esztetizálással szemben — termékenyen segítette elő szaktudományunk további fejlődését. Lélektani analízáló módszere is — egyoldalúságai ellenére — számos fontos tényező meglátására vezette az irodalomtörténészeket. Másrészt azonban az összes történelmi jelenségnek a „három erőre” (faj, környezet, időpont) való mechanikus visszavezetése súlyos hibákat eredményezett.³ A faj (race) alaptényezőként való felvétele egyfelől az örökléstan tényezőik túlbecsülésére, biológiai determinizmusra vezetett, másfelől lehetőséget adott egy egyoldalú nacionalista irodalomszemlélet kialakulására. A környezet (milieu) egyáltalán nem jelenti Taine-nél a valóságos társadalmi erővel való számolást, az időpont (moment) Taine megfogalmazásában inkább a megelőző művészek örökségének, a „hatás”-nak a figyelembevételét írja elő. Így a miliő-elmélet nem tudott igazi történeti szemléletet kialakítani.

A pozitivizmus alapvetően statikus, tehát lényegében történetietlen szemléletmódján a spenceri evolúció sem segített, hiszen ez csak azonos elemek váltakozó szétbomlásán (disszolúció) és egyesülésén (integráció) alapul. Brunetière a műfajok és a francia klasszicizmus eszményeinek történetére alkalmazta a spenceri evolúciót, de ezzel nem tudott eljutni az igazi irodalomtörténeti genezishoz.⁴ Ezt a francia iskola tagjai közül kétségkívül Gustave Lanson közelítette meg leginkább filológiai-történeti módszere segítségével, a tapasztalás és a ráció elvének együttes alkalmazásával.⁵

A német pozitivizmus — főképviselői Wilhelm Scherer és tanítványai: Erich Schmid, Muncher, Lachmann — szűkítette le a pozitivistá analízist a pusztá filológiai adatkutatásra.⁶ A német iskola a magasabb, filozófikusabb szempontok érvényesítését elvben is elvetette, az irodalomtudomány feladatát egyedül a részletadatok pontos feltárásában és kritikai vizsgálatában látta. Ők tették az irodalomtörténész központi feladatává a száraz, szemponttalan filologizálást. Vasszorgalommal kétségtelenül hatalmas kutatómunkát végeztek, kritikai kiadások, adattömegeket felhalmozó bibliográfiák, minuciózus hatás-kimutatók, részletpublikációk az eredményei lankadatlan fáradozásaiknak. Azonban az ő gyakorlatuk eredményezte elsősorban a filológiai munkának a pozitivizmussal, tehát egy agnosztikus szemlélettel való

² L. erről: Akagyémija Nauk SzSzsZr Isztorija Filozofiji. II. k. Moszkva. Comte. Mill. 194—201. 208-210. HARALD HOFFDING: Histoire de la Philosophie Moderne. Paris 1932. II. k. 2. rész. 840—953.

³ H. TAINÉ: Histoire de la littérature anglaise, Paris, 1864. I. k. Az angol irodalom története. Ford. Csiky Gergely. 1881. I. k. Bevezetés.

⁴ BRUNETIÈRE: L'évolution des genres dans l'histoire de la littérature, Paris 1898. — BRUNETIÈRE: Histoire de la littérature française classique. Paris 1912.

⁵ G. LANSON: Méthodes d'Histoire Littéraire. Paris 1925. PIERRE LEGUAY: Universitaires d'aujourd'hui. G. Lanson. Paris 1912. 69—141.

⁶ MARHOLZ: Literaturgeschichte und Literaturwissenschaft. Leipzig 1932. Kroeners Taschenausgabe 89. sz.

összekapcsolását, nem egyszer téves azonosítását is, és így hozzájárult a filológia, mint segéd-tudomány értékének a devalválásához a későbbi köztudatban.

A pozitivizmus, minthogy — alapelveinek megfelelően — az induktív és analitikus módszereket fejlesztette ki, valóban kedvezett a filológiai részletkutatásoknak. A filológia módszerei azonban (szövegmegállapítás, interpretáció, forráskritika, biográfiai gyűjtőmunka) nem a pozitivizmus hatására születtek meg, hanem jóval előbb kialakultak már, úgy hogy keletkezésükben a pozitivizmusnak nem is lehetett szerepe. A filológiai módszereket a görög—latin klasszikus szövegek hiteles helyreállításának és értelmezésének az igénye teremtetten meg a renaissance idején, majd mikor a romantika a nemzeti múlt felé fordította a figyelmet, ezeket a módszereket az újabb nemzeti irodalmak vizsgálatakor is alkalmazni kezdték.

A nagy európai irodalmakban a múlt század második felében megvalósult nagy irodalomtörténeti munkálatok nem csupán a pozitivizmusnak az adatgyűjtést elősegítő tendenciájának köszönhetik létüket, hanem tudományunk természetes fejlődésének is, mely e sok feltárt adat hiányában egyszerűen nem tudott volna kibontakozni. Hogy a század végére elkészült a *Petit de Julleville*-féle nyolckötetes francia irodalomtörténet, a *The Cambridge History of English Literature* és nem kevesebb, mint ötvennyolc német irodalomtörténeti kézikönyv, ezt a nemzeti klasszikusok kritikai kiadásainak, az elkészült bibliográfiáknak, írói életrajzoknak, részletpublikációknak lehet köszönni. Mint majd látni fogjuk, ezeket a nélkülözhetetlen részletmunkálatokat, sajnos, csak részben végezte el a mi magyar irodalomtörténetírásunk a pozitivista korszakban.

A múlt századi nagy filológiai eredmények tehát csak részben a pozitivizmus hatása alatt jöttek létre. A pozitivizmusnak mint irodalomtörténeti iránynak — sem taine-i, sem brunetiére-i, sem schereri alakjában — nem sikerült megragadni az irodalmi fejlődés egzakt törvényszerűségeit, sőt egyes mesterséges konstrukcióival (mint pl. a miliő-elmélet) nem egyszer tévútra is vezette a kutatást. Igyekezett ránevelni az irodalomtörténészeket az irodalmi jelenségek kialakulásának beható elemzésére, de ugyanakkor statikus szociológiája miatt lényegében történetietlen volt, és inkább csak a lélektani analízis területén ért el jelentősebb eredményeket. Érdeme volt, hogy a tények tisztelétére nevelt, a dilettáns elképzelések elvetésére, ilyen értelmű tudományos lelkiismeretességre.

*

A magyarországi pozitivizmus történetét egy pontosan meghatározott dátummal szokták kezdeni, ez pedig 1871, amikor Pauler Gyula akadémiai székfoglaló értekezése tárgyául a történetírás pozitivista irányának fejtegetését választotta.⁷ Pauler Comte filozófiáját és Buckle, valamint Draper történetírói irányát fejtegeti,⁸ és úgy ünnepli az új módszert, mint amely reményt nyújt arra, hogy a történetírás egzakt tudománnyá fejlődjék. A *Századok* 1873. évi folyamában pedig még részletesebb előadásban ismerteti Comte nézeteit és következtetéseket megállapítja: „Hogyha a történelmet valódi tudománnyá akarjuk emelni, mindenekelőtt vizsgálni kell minden tüneményben, ha vajon jelentkezik-e bennük a fokozódás és hanyatlás, mit én egyébiránt kétségtelen dolognak tartok, de amit a leglelkiismeretesebb indukció útján is konstatálni kell, nemcsak — mint Comte véli — a legelőhaladottabb, hanem az összes nemzetek történetéből. Ezt követni kellene azon vizsgálatnak, miképp viszonyulnak, miképp hatnak és hatottak egymásra az elszigetelt tünemények pályái, és talán eljövend az idő, midőn e viszonyokat matematikailag is lehetend fixirozni.” (*Századok* 1873. 235.)

⁷ PAULER GYULA: A pozitivizmus hatásáról a történetírásra. — *Századok* 1871. okt. 527—545. — PAULER GYULA: Comte Ágost s a történelem. *Századok* 1873. 226—241., 390—406. — PAULER GYULA: Szent István és alkotmánya. *Századok* 1879. 2—31.

⁸ H. T. BUCKLE: *History of Civilization in England, 1857—1861. I—II.* k. BUCKLE H. TAMÁS: *Anglia Művelődésének Története. Magyarul kiadják: Endrődi Sándor, Fendler József, György Aladár, György Endre, Láng Lajos és Márkus Miklós.* Pest, Aigner Lajos, 1873. J. W. DRAPER: *History of the Intellectual Development of Europe.* 1863.

1879-ben *Szent István és alkotmánya* c. tanulmánya bevezetésében Pauler igen plasztikusan, költői képpel világít rá a pozitivisták kutatói eljárás lényegére, a múlt tényeit szétszórta mozaik-kövekhez hasonlítva, amelyeket *nem szabad* előre elképzelt rend szerint összeilleszteni, hanem csak próbálgatással; ha hézagok maradnak, akkor sem tölthetjük be azokat hipotézisekkel, mert így „sáncot emelnék az igazság ellen”, hanem hagynunk kell, hogy az utókor találja majd a hiányzó köveket. A mozaik-hasonlat kétségtelenül igen találóan állítja elének a pozitivisták módszer értékét és gyengeségeit, a megbízható tények gyűjtésére buzdító jellegét és a helyes szintézisalkotásra való képességét.

A pozitivisták műveket hamar megismeri a magyar közönség. Buckle könyve már 1873-ban megjelenik magyar fordításban *Anglia művelődésének története* címen. Taine angol irodalomtörténetét 1880-ban adják ki Csiky Gergely fordításában.

Paulernek a pozitívizmust népszerűsítő működésével és általában a pozitívizmusnak a történetírásban érvényesülő térfoglalásával párhuzamosan a hetvenes években alakul ki az irodalomtörténetírás és kritika területén is egy újabb irányzat, egy újabb nemzedék irányzata. A Scherer-iskola hatása az egyetem germanisztikai tanszékén keresztül már 1875-től határozottan érezhető, amikor Heinrich Gusztáv lesz a német irodalom tanára. Heinrich éles iróniával és polemikus élel bírál minden olyan irodalmi koncepciót, mely nem tapad szigorúan a kritikailag ellenőrzött tényanyaghoz. Heinrich a Scherer-iskolából a filológiai pontosságot, az illúziótlan szintézis-nélküliséget és az aprólékos hatáskereszt asszimilálját, a szorgalmas és hatalmas tényanyag birtokában levő szaktudós szűkkörű fölényeskedésével gúny tárgyává téve minden filozófikus igényű irodalomszemléletet. A „harcosan pozitivisták” Heinrich neve jelöli talán legszimbolikusabban a pozitívizmusnak azt az irányzatát nálunk, amelyet az irodalom filozófiai vonatkozású kérdéseivel szemben való elvi elzárkózás, a magasabb szintéziseknek eleve visszautasítása és filológus-filiszteres lenézése, a szorgalmas és öncélú anyaggyűjtés, az irodalmi hatások öncélú kimutatása jellemez. Lényegileg ez az irányzat az, amely a köztudatban pozitívizmus néven ismeretes bizonyos pejoratív értelmezéssel.⁹

De voltaképpen a pozitívizmus talajából nőtt ki az irodalomtörténészeknek az a másik csoportja is, amelyet Horváth János nyomán „franciás iskolának” szoktunk jelölni. Ne feledjük el először is azt, hogy Riedl is tanul Scherertől, előadásait hallgatja Berlinben, Scherertanítványokkal később is levelez. A legfőbb indítást nem Berlinből kapja, hanem Párizsból. Ő lesz Taine legjelentősebb hazai követője, levelez is vele, hogy mennyire hívévé válik, azt talán a Horváth János elmesélte anekdóta világítja meg legjobban. Eszerint egy ízben megkérdezték Péterfy Jenőt, hogy mi lett volna Taine-ből, ha magyar földre kerül. Mire Péterfy így válaszolt: Riedl Frigyes.¹⁰

Riedl egy kritikával bontja ki az új irány zászlaját. A *Pesti Napló* 1877. július 22-i számában mérsékelt hangon ugyan, de határozottan taglalja Gyulai Pál *Budapesti Szemléjének* hibáit, hogy e folyóirat nem elég korszerű, nem tartja eléggé számon az európai tudomány újabb jelenségeit, és jellemző módon már ekkor Darwin és Taine ismertetésének elhanyagolását kéri tőle számon. A cikkben Riedl különösen Taine stílusművészetét emeli ki. (A cikk címe: *A Budapesti Szemlééről*.) Gyulai nem zárkózik el az újabb nemzedék törekvései elől, megnyitja folyóiratát Riedl, s a vele baráti viszonyban álló, elégedetlenségében osztozó, bár nézeteiben tőle és Taine-től is sok tekintetben különálló Péterfy Jenő előtt. A Horváth János említette „baráti csoport”, mely a *Budapesti Szemle* fiatalabb munkatársai közül alakul meg a 70-es évek elején, s mely „a Gyulai utáni kritikai és esszéi irodalom leglényegesebb neveit egyesíti” — lényegében az elemző módszert, az irodalmi művek lélektani analizisét, a Gyulai-féle normatív esztétikai ítéelő irányzat helyett a magyarázó, az adottságokból levezető eljárás-

⁹ Heinrichről: PUKÁNSZKY BÉLA: A százéves magyar irodalom-tudomány. Szeged. 1928. Széphalom könyvtár 6. sz. — BLEYER JAKAB: Heinrich Gusztáv. Bp. Sz. 1922. — PETZ GEDEON: Heinrich Gusztáv. EPhK 1922.

¹⁰ HORVÁTH JÁNOS: Riedl Frigyes (Akad. emlékbeszéd) Bp. 1928.

módot hozza be irodalmunkba és irodalmi kritikánkba. Ez pedig éppen a pozitivisták meghonosította módszer.

Nem véletlen, hogy a hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején Taine műveinek egész sora jelenik meg magyar fordításban, az első fordító maga Péterfy, aki a *Franciaország klasszikus filozófusai a XIX. században* c. Taine-mű elé írt előszavában már kételyeit fejezi ki Taine elmélete iránt, az *Angol irodalom története*-ben kifejtett miliő-elméletet pedig határozottan visszautasítja. Esszéírására viszont hatott Taine-nek az a törekvése, hogy minden művész alkotásmódjának titkát az egyéniség vezető képességének (faculté-maitresse) megállapításával oldja meg, ebben találva meg a kulcsot az alkotásmódhoz is. Péterfynek e tekintetben is vannak fenntartásai. De főleg a miliő-elméletet bírálja, azonban a szkepticizmus-agnoszticizmus oldaláról, és ez a szemlélet Péterfyt annál inkább a pozitivizmushoz kapcsolja. Az viszont éppen nem pozitivistá vonás Péterfynél, hogy a természettudományos módszereknek a történeti tudományokra való alkalmazását határozottan elveti. Péterfy túl is halad a pozitivizmuson, de számos kérdésben találkozik vele. Alexander Bernát szerint Taine-hez „a lélektani elemző erő”, „a modern mindent megértő, a gondolat legmélyére leszállni tudó” kritikusi magatartás kapcsolja — tegyük hozzá, hogy még ezenkívül egy bizonyos tudományos szenvedélytelenség, a hidegen boncoló ész attitűdje, ezért becsüli Péterfy Rankét Macaulay ellenében.¹¹

Riedl közvetlen Taine-tanítvány, mindvégig megtalálható nála a milieu-elméletben szereplő hármas erő keresése és kimutatása, ő is, mint mestere minduntalanul a természettudományból vett példákkal igazolja azt, hogy az irodalmi jelenségek szükségképpen a környezeti hatások folyamánként jönnek létre. Talán Madách-esszéje a legtipikusabb ebből a szempontból, egyébként az irodalomtörténetírói gyakorlat Riedlnél, Taine-nél sem merev, Riedlnél talán még kevésbé, ő egyes konkrét megállapításait nem pusztán az elmélet alapján, hanem — mint Horváth János mondja — „nagy műveltsége, finom intuíciója, erős átélése, emberi és művészi, morális és esztétikai fogékonysága műszereivel a tények ismeretétől korlátozott és inspirált fantáziája erejével vezeti le.”¹²

Ez a „franciás iskola” — melynek Péterfy, Riedl a vezető egyéniségei, az utóbbi tipikusabban „franciás”, mint az előbbi — abban is különbözik a külföldi pozitivistáktól, hogy még fokozottabb hangsúlyt vetnek az írói egyéniség megértésére és megvilágítására. Így a taine-i elméletből nagy szerepet játszik náluk a „faculté-maitresse”. Még a Taine-t erősen bíráló Péterfy Jenő is tagadva bár, de alkalmazza ezt a módszert; Eötvös egyéniségében a legmélyebb réteget az érzelmesség és gondolkodás harmóniájában találja meg, Kemény eszmévilágát és művészetét szintén egy alapvető vonásból vezeti le, „az ész és szív világa”-nak, „mély gyökerű” antagonizmusából. Riedl Arany János lényegét a magyar népi alkatból (mint race-ból) következő érzékenységgel párosult józanságnak és az egyéniség „faculté-maitresse”-ének ti. Arany „túlérző fajvirág” voltának kontemplatív, befelé forduló, tépelődő érzékenységének az ötvözetében állapítja meg. A pozitivista elmélet hiányosságainak hatása náluk, hogy az írói egyéniségnek a történelmi viszonyokkal kapcsolatos fejlődésére nem fordítanak elég gondot, a megrajzolt írói egyéniség valahogy absztrakttá, a történelmi fejlődéstől elvonatkoztatott lényeggé lesz. Riedl könyvében is talán az, amit a leginkább hiányolunk, hogy Arany a történelmi fejlődés által meghatározott változásai elsikkadnak: a fiatal és az öreg Arany vonásai összemosódnak, vagy hogy a kritikus az egyéniség belső ellentmondásaként fog fel olyan tulajdonságokat, amelyek másként jelentkeznek a szabadságharc előtti Aranyánál és másként a kiegyezési kor keserű, kiábrándult öreg költőjénél.

A „franciás iskola” az európai színvonal igényével lépett harcba, és harcolt mindvégig. Péterfy és Riedl nem egyszer felléptek a kiegyezési kor öntelt nacionalizmusa ellen, és a tudományosság igényeit emelték a nemzeti öncsalás kényelmes érzelmessége és illúziói helyébe.

¹¹ ALEXANDER BERNÁT: Péterfy Jenőről. TAINÉ: Franciaország Klasszikus filozófusai a XIX. században. (Fil. írók tára. 4. k.) A 2. kiad. bevezetőjében.

¹² Id. cikk.

Idézhetjük Péterfy cikkeit: *A nemzeti genius-ről és Moldován Gergely Magyarok, románok c. könyvéről*. Ismeretes Riedl polémiája a hunmondák és a kuruc költészet kérdésében. E téren nem egyszer találkoztak a germanisták száraz filológiai iskolájával, akik a „hatáskereséseknek” szinte divatjával mutogatták ki, mit köszönhet irodalmunk a többi európai irodalomnak.

Ez az álláspont — különösen a millennium felé haladó kor nacionalista színvakságában — tartalmazott sok hasznos elemet. De a „franciások” — a „germanisták” még inkább — nem egyszer talán túlságosan messze is mentek e téren: nemcsak a káros nemzeti illúziók, hanem a haladó és forradalmi hagyományok és a magyar nép költői alkotóerejének (pl. népköltészeti vonatkozásban) értékelése is hiányt szenvedett miatta. A germanisták, főleg Heinrich befolyása az irodalmi hatások egyoldalú hangsúlyozásával is sok hibára adott alkalmat. A cél a hatások filológiai kimutatása lett, nem vizsgálták a hatás történeti feltételeit, a recepció módját, az írói egyéniség átalakító erejét. A hatást Heinrich „par excellence irodalomtörténeti kategóriának” tekintette — Pukánszky szerint¹³, — és az ő befolyására került a kutatás előterébe a tárgytörténet. A „franciás” és a „németes” pozitivisták meglehetősen szemben álltak egymással, ellentétük a pszichológia, ill. a filológia domináló szerepének a vitájává mélyült. Heinrich meg volt győződve arról, hogy a Scherer-iskola gyökerében is más, mint a francia pozitívizmus.

A germanisták működésének megvolt az a jó hatása, hogy a lelkiismeretes és körültekintő munka kötelezettségét tudatossá tette. A német tárgytörténeti hatásoknak a többi külföldi befolyás rovására való kiemelése azonban pl. a felvilágosodás korának bemutatásában a magyar haladó hagyomány leszűkítését eredményezte.

Riedl kis összefoglaló könyve, *A magyar irodalom főirányai* (1896) a nagy európai szellemi áramlatok megjelenését mutatja meg a magyar irodalomban, a hegeli történet-szemléletre emlékeztető dialektikával, miért is a szellemtörténészek is hivatkoztak rá. A kis műben a történelmi eszmék keletkezése már a taine-i tényezőkkel sincs motiválva — ezeket egyébként nem hiányolnánk benne —, de így a mű egy tisztán idealisztikus eszmetörténet képét mutatja. Beható bírálatát lényegében a szellemtörténet kritikája hivatott megadni, viszont a millenniumi korban a könyv mégis egy bizonyos ellensúlyt jelentett Beöthy Zsolt művével, *A magyar irodalom kis tükré*-vel szemben. (1896.) Beöthy Zsolt a pozitivista kor harmadik típusa,¹⁴ aki Taine elméletéből kialakította a millenniumi időszak alatt a magyar uralkodóosztály nacionalista illúzióinak legjobban megfelelő irodalomtörténetírást. Taine-t éppen nem lehet a francia nacionalizmus típusának tekinteni, hiszen azért írta meg az *angol* irodalom történetét, hogy nemzeti elfogultság nélkül vizsgálhassa meg a milieu-elmélete szerint ható „erők” működését egy nemzet szellemi életében. A herderi Volkstumból átszármazott race-fogalom azonban alkalmat adott Beöthynek arra, hogy a „nemzeti szellem” egy elképzelt képét tegye a magyar irodalom örök eidosává. A taine-i race Beöthy irodalomelméletében mint *nemzetiség* szerepel, ezzel hangsúlyozni akarja Beöthy, hogy a nemzetiség nem biológiai, hanem történeti fogalom; ehhez járulnak a *korszerűség*, a *viszonyok* (milieu), a *hagyomány* (moment) és az *írói egyéniség*, mint az irodalmi alkotást meghatározó további tényezők. Az írói egyéniség Beöthynél főleg a lángelmét jelenti, a lángelme hatása juttat szerinte érvényre egy-egy irodalmi irányt. Itt Beöthy nem a taine-i hanem a carlyle-i, történet-felfogás híve, Carlyle szerint a nagy egyéniség az, akinek az ereje a történelem motorja. A lángelme-elméletben az irodalomtörténet területén a szükségszerűség és a véletlen kategóriáinak a figyelembe nem vételéről, a történeti személyiség helytelen értelmezéséről van szó. Az irodalomtörténet feladata Beöthy szerint a nemzeti erőnek megnyilatkozását megmutatni az irodalmi művekben, illetve a nemzeti erőnek az idegen hatásokat önmagához hasonlító működését ábrázolni. A

¹³ Id. cikk.

¹⁴ KÉKY LAJOS: Beöthy Zsolt. Költők és írók. Kisfaludy Társ. kiadása.

nemzeti erő, az „örök nemzeti eidos”, vagy a taine-i terminológiával a magyar „caractère essentiel” jelképe a sokat idézett „volgai lovas”, akinek alaptulajdonságai a „nyugodtság, bátorság, józanság, tisztánlátás és uralkodó érzése a népéhez tartozás tudata” — nem nehéz ebben a magyar uralkodó osztályok Deáknál, Keménynél, Gyulainál is kifejtett magyar jellem-eszményét felfedezni. A polgári pozitívizmusból így lesz nemesi-polgári nacionalista ideológia. Ez egyébként Taine hazájában sem ismeretlen jelenség. Brunetiére így fetisizálta, saját pozitivistá evolucionizmusának ellentmondva, a XVII. századi „józan, az adott kereket elfogadó, ellenük nem lázongó francia polgár” jellemét a francia eidosává, és izlését, a XVII. századi klasszicizmust a francia izlés örök és egyedül igazán nemzeti megnyilvánulásává, és így hadakozott vele a Dreyfus-pör idején a XVIII. század, a romantika, Zola és az újabb írók ellen. Beöthy is az általa megállapított „örök magyar eidos” hiánya miatt állapította meg a Nyugat íróiról, hogy csak nyelvben magyarok, de szellemben nem.

A pozitivista fejlődésmélet — amelynek mechanikus jellegére a valósággal nem koncordáló voltára már rámutattunk — szintén megtalálta a maga magyar adeptusát Bodnár Zsigmond működésében.¹⁵ A Taine-tól már említett, de Fouilléenél rendszerré lett eszme-erők, idée-force-ok elméletét kombinálta Bodnár Spencer Herbert első korszakának kétütemű fejlődésméletével. Spencernél homogén-heterogén, integráció-disszolvúció fázisváltakozás szerepel, Bodnárnál viszont az actio és a reactio, majd a realizmus és az idealizmus alternálódása az irodalmi fejlődés mindent meghatározó tünete, az idealizmus korszakai a szép—jó—igaz eszméjének egységesülését és a tekintély uralmát jelentik, míg a realizmus a tekintélyek bomlását és az eszmék elkülönülését hozza magával. Bodnárt a pozitívizmusnak sem hazai, sem külföldi képviselői nem értékelték, ő maga is szembenállt mindenkivel, de ez nem változtat azon a tényen, hogy az ő rendszere is pozitivista eszmevilágból nőtt ki, mechanikus törvényszerűségével jellegzetesen pozitivista konstrukció. Bodnár nem csinált iskolát, de a kétfázisú fejlődés, hatás-ellenhatás mechanikus elve később kísértett irodalomtörténetírásunkban, az integráció-disszolvúció elv is az irodalmi jelenségeknek a formaörzés-formabontás váltakozásával való immanens magyarázatában.

Az elvből „filozófiátlan” germanisták, a franciások, a nemzetközpontú elmélet és a mechanikus fejlődés-rend pozitivistái mellett a kor legjellegzetesebb irodalomtörténész-típusa a minden elmélet nélküli adatgyűjtő, biográfus vagy bibliográfus, olyan mint pl. Ferenczi Zoltán, aki Petőfi, Deák, Rimay, Csokonai, Eötvös életrajzával, a Petőfi Múzeum szerkesztésével, szövegközléseivel komoly hasznót jelentett tudományunknak. Róla tartott nekrológiájában Császár Elemér azt mondta,¹⁶ hogy Ferenczi „túlzott lelkiismeretességgel” gyűjtötte bele az anyagot a biográfiába, ma úgy érezzük, hogy az sem árott volna, ha még több adatot hord össze, és még gondosabb kritikával vizsgálja meg őket, akkor még jobban tudnánk használni munkája eredményeit. Az anyaggyűjtés hőrozsza azonban kétségtelenül a *Magyar írók* szerzője, Szinnyi József, akinek szorgalmáról, odaadó, áldozatos munkájáról ma is legendás történeteket mesélnek egymásnak a filológusok.

Így a XX. század elejére Európában és nálunk is a pozitívizmus talaján, de részben magának szaktudományunknak fejlődéséből is következően a kutatási módszerek egész sokasága fejlődött ki. Mikor Dézsi Lajos 1902. szeptemberében megnyitó előadást tartott a budapesti egyetemen, az irodalomtörténeti kutatás feladatairól szólva, nem kevesebb mint hét érvényes módszert különböztetett meg, ezek a filológiai, az esztétikai, a fejlődéstörténeti, a történelmi, a történelem-lélektani (Taine milieu-elmélete), az erkölcsi (Carlyle), az összehasonlító és a lélektani módszerek. A pozitívizmusra jellemző módon ezeket az eljárásokat nem foglalja össze nála magasabb egység, magasabb cél, magasabb módszer. A célok, amelyeket hallgatói elé tűz: irodalmunk még feltalálható emlékeinek gyűjtése, filológiai kritika és óvatosság a hipotézisek-

¹⁵ NAGY JÓZSEF: Bodnár Zsigmond. ItK 1908. 1—16.

¹⁶ CSÁSZÁR ELEMÉR: Ferenczi Zoltán emlékezete. Akad. Emlékezés. Budapest. 1930.

ben, az irodalmi művek forrásainak kimutatása. Az irodalomtörténet pedig lényegében szerinte írói életrajzokból és irodalmi műveknek elsősorban műfaj történeti elemzéséből áll.¹⁷

A biográfikus tárgyalási mód jellemzi a kor első összefoglaló irodalomtörténeti kézikönyvét, a többek által írt képes magyar irodalomtörténetet, a nagy Beöthy. A mű tervezetét 1892-ben állították össze, a tervezetből világos, hogy az előkészítő értekezés határozata maga írta elő a biográfikus feldolgozást. Ez a sok szerző alkotta konglomerátum, valamint *A műveltség könyvtárában* megjelent *A magyar irodalom története* sem tekinthető úgy, mint a pozitívista kor irodalomtörténeti tudásának foglalata és rendezése. A korban sem tekintették annak. Nemcsak mi, de a pozitívista irodalomtörténészek is érezték a magyar Petit de Julleville, a magyar Scherer, a magyar Goedeke vagy a magyar *The Cambridge History of Literature* hiányát.

Ezért az Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága (Beöthy, Császár, Ferenczi, Heinrich, Négyesy, Riedl) 1911-ben elhatározta egy hatkötetes magyar irodalomtörténeti kézikönyv létrehozását.¹⁸ Megállapította, hogy míg 1910-ig Németországban 58 tudományos irodalomtörténeti kézikönyv iratott, nálunk csak Toldy és Beöthy iskolai irodalomtörténetei tekinthetők összefoglaló munkáknak. Hivatkoztak a francia, angol, olasz példákra is. A szerkesztési elveket a következőkben állapították meg: A módszer legyen a legszorosabban tudományos és kritikai. A főcél annak megállapítása: mennyit tudunk, mennyi van eddig pontosan lerögzítve, és a világirodalmi hatásokat mennyire sikerült eddig felmérni. Legyen a kézikönyvben részletes bibliográfiai repertorium, index. Az értékelés legyen óvatos. A művelődéstörténeti, művészettörténeti, nyelvtörténeti kapcsolatokra, stílus, verselés, műfaj történeti szempontok érvényesítésére is felhívja a bizottság a szerkesztők figyelmét. Beöthy javaslatára az irodalomtörténet tárgyalásának alapja a nemzet politikai története lett volna, és ez határozta volna meg a periodizációt is: „mivel a nemzet sajátos gondolat- és érzésvilágának kialakulására a politikai események döntő hatással vannak, s az irodalom mint a nemzet életének legfőbb tökre, tartalmát, irányait aszerint változtatja, ahogyan változnak a politikai viszonyok, jogosnak tartjuk, ha irodalmunk életében is a nemzet életébe mélyen benyúló politikai eseményeket választjuk nyugvópontul.” Ezek alapján e hat kötet tartalma ez lett volna: 1. Középkor, renaissance 1526-ig. 2. Politikai és vallási harcok, 1526—1711. 3. A nemzeti szellem elernyedésének és felújulásának kora 1711—1825. 4. Reformkor. 5. Abszolutizmus kora, 1849—1867. 6. A legújabb kor 1867-től.

A tervezett „legnagyobb Beöthy” nem jött létre, csak annak egy kései, ugyancsak pozitívista szellemű, mégpedig a szó legszűkebb értelmében pozitívista változata: a nagy Pintér. Legtálálóbban Horváth János jellemezte: bibliographie raisonnée, egy kronológiai rendbe rakott Szinnyei. Már ti. a kisbetűs részek. A nagybetűs részek ugyanis egyszerű tartalmi kivonatok, részben régebbi irodalomtörténészek véleményeinek reprodukálásai, Pintérnek a bevezetésben kifejtett elveinek is megfelelően: ő szerinte ugyanis az irodalomtörténet „tekintélyeken alapuló tudomány”. A pozitívista iránynak egy másik későbbi hajtása a pozitívista irodalomelméletet megfogalmazó *Bevezetés az irodalomtudományba* Tolnai Vilmos tollából. A mű erősen praktikus — kézikönyv jellegű, elméleti fejtegetés nem sok van benne, de részletesen tárgyalja a filológiai részletmunka, szövegkritika és főleg a hatáskutatás kérdéseit. Sok elavult tétele mellett is részben használható éppen a filológiai fejezetek miatt, de itt is figyelembe kell vennünk azt, hogy a filológia módszerei is fejlettebbek ma már, mint a pozitívizmus korszakában.

A pozitívizmus lényegében az irodalmi jelenségek *magyarázatára* (s nem értékelésére) törekvő irányzat, mely végeredményben agnosztikus magatartást jelentene elvileg az irodalom

¹⁷ DÉZSI LAJOS: Az irodalomtörténetírás módszerei. ItK 1903. DÉZSI LAJOS: A magyar irodalomtörténeti kutatás feladatairól. ItK. 1904.

¹⁸ CSÁSZÁR ELEMÉR: A magyar irodalom története. Akadémiai Értesítő 1911. 277—296.

tényeivel szemben. A pozitivisták tárgyilagossága azonban nagyon is viszonylagos. Már szölkünk arról, hogy a pozitivistá filozófia hogyan kapcsolódik a 48-as forradalmak után egyre konzervatívabbá váló polgárság politikai-társadalmi magatartásához. Franciaországban a Dreyfus-ügy nemcsak személyükben, de irodalomtörténetírói nézeteikben is befolyásolja a pozitivistákat. Brunetiére még inkább jobbra tolódik, s csatlakozik a XVII. századi klasszicizmust örök példának tekintők és a felvilágosodást, valamint a romantikát a francia szellem konzervatív szellemű megfogalmazása értelmében elvetők táborához. Lanson viszont balra halad, a polgári radikalizmus irányába, és e szellemben írja meg Voltaire-monográfiáját.

A mi pozitívizmusunk lényegében a kiegyezési kor ideológiájának, a Kemény- és Gyulai-féle nemesi liberalizmusnak egy modernebb, polgáríbb változata. Már tudniillik ami a „francia iskolát” illeti. Beöthyékről ezt aligha lehet elmondani. A *Nyugat* megjelenésekor a pozitivistá irodalomtörténészek többségét az ellentáborban találjuk, itt ki kell emelnünk Riedl Frigyes nagyobb fogékonyságát, s általában több alkalommal megnyilvánuló humanizmusát. Riedl Vajdát, Reviczkyt, Komjáthyt tudatosan a hivatalos felfogással ellentétes módon magyarázza hallgatóinak; az első világháború alatt pedig több ízben a béke mellett tesz hitet.¹⁹ Benne, de főleg Péterfyben a *Nyugat* esszéistái bizonyos mértékig előfutárokat tiszteltek, ez szintén gondolkozásuk polgáríbb jellegére utal, amely az akadémikus pozitivistá irányhoz képest előrelépés is, bár az országban igen időszerű demokratikus kulturális fejlődés szempontjából nem volt elég.

*

A huszadik század elején elinduló irodalomtörténész és kritikus nemzedék számára tehát már a pozitívizmusnak több irányzata is ott áll hagyományként.²⁰ Az ún. franciás irányra, Péterfyre, Riedlre szívesen hivatkoznak a *Nyugat* esszéistái, kritikusai, így Schöpplin Aladár, Király György, mint elődeikre. Ennek megvan a maga filozófiai-világnézeti háttere: a magyar polgári radikalizmus ideológiáján érezhető Comte, Mill, Spencer, Taine és az ún. neopositivisták, így Wundt és Mach hatása. A *Huszadik Század* cikkei állandóan hivatkoznak rájuk, és a Galilei-körben is minduntalanul szó van a pozitivistá gondolkodókról.

De megvannak a maga irodalomtörténeti, alkotásmódszertani okai is. Nem jelentéktelen, sőt egyáltalán nem elhanyagolható, hogy a pozitívizmus mint tudományos irányzat, ugyanakkor működik Európa-szerte, amikor az irodalmi naturalizmus virágzik. Gondoljunk arra, hogy például Franciaországban Flaubert-től Zolaig a prózaírók legjelentősebbjei arra törekcsenek, hogy a művészetet a tudomány szintjére emeljék, hogy a szenvedélytelen tiszta megfigyelés módszerével próbáljanak alkotni, és ez jelentős mértékben éppen a pozitivistá iskolának, a pozitivistá tudományos módszernek az irodalmi alkotásra való átvitele. Gondoljunk arra, mennyi a rokon-vonás a Taine elméletében szereplő race és milieu fogalmak és Zola „roman expérimental” koncepciója között! Nincs ok nélkül, hogy nálunk az az irodalomtörténész, aki objektív, megértő, értékelő és érdekes ismertetéseket írt Zola regényeiről, akkor, amikor nálunk Zolát ismerni kezdik, Riedl Frigyes volt. Az a Riedl, aki nemcsak a pozitivistá kutató módszert, de a Taine-féle filozófiai alapvetést is magáévá tette. Riedlnél ez természetesen csak „megértés”, de a *Nyugat* első korszakának kritikusainál egyenesen harci feladat a naturalizmus hazai jelentkezéseinek a védelme, vagy azoknak az íróknak a védelme, akikben a kor a naturalista irány magyar képviselőit látta, a fiatal Móriczban, Kaffkában, Török Gyulában.

A polgári radikalíusok modernebb pozitívizmusával szemben a magyar irodalomtörténetírásnak hivatalos, akadémikus törzs-iskolája is pozitivistának nevezte magát. Jellemző

¹⁹ GYENES ISTVÁN: Riedl Frigyes. Bp. 1937.

²⁰ A huszadik századi pozitívizmusról szóló fejezetet a korreferátumok alapján állította össze a cikk szerzője, főleg NAGY PÉTER, KLANICZAY TIBOR, REJTŐ ISTVÁN, SZABOLCSI MIKLÓS és VARGHA KÁLMÁN hozzászólásai alapján.

Császár Elemérnek 1929-ben a *Budapesti Szemlébe* írt összefoglaló tanulmánya, mely az akkori hivatalos irodalom-felfogást összegezte és határozottan pozitivistának vallja Toldytól kezdve minden elődjét, magát Toldyt is, és erről az alapról polémia szál a szellemtörténetesekkel. Ez a hivatalos, akadémikus törzsgárda egyszerre támaszkodik a Heinrich-féle német orientációjú, magát teljesen a szemponttalan, öncélú adatkeresésben kiélő pozitivista irányzatra, a Beöthy-féle pozitivista nacionalizmusra és a Gyulai-féle konzervatív szemléletű esztétizálásra. Jellemzőek Császár dolgozatai ebből a szempontból, ezek rendszerint szerkezetileg két részből állnak: az első rész Heinrich módszerű száraz hatáskutatás és adatbogarászás, a második része esztétizálás és a nemzeti szellem megnyilvánulásának kimutatása az irodalmi műben. Ez az esztétizálás konvencionális, megkövült szölamok ismételtetésévé válik a két háború közti pozitivistáknál, legszélsőségesebb formában Pintér Jenőnél.

A két világháború közti akadémikus pozitivistáknál csupán a módszer pozitivista, a világnézeti tartalom már nem a Comte-, Taine-, Mill-féle agnoszticizmus, hanem a magyar uralkodó osztályok konzervatív nacionalizmusa. Ez a reakcióssá válás megindul már az első világháború előtt, a tízes években.

Jellemző ebből a szempontból az *Irodalomtörténet* folyóirat és az Irodalomtörténeti Társaság fejlődése. Ez a társaság és folyóirata úgy indul, hogy az akadémikus irodalomtörténettel szemben valamiféle frissebb levegőt jelent, az irodalomtörténet eredményeinek az életbe való bevitelét „az irodalomtörténet és az élet kapcsolatának” jelszavával követeli. Az *Irodalomtörténet* programcikke az 1912-es első számban ezeket tartalmazza.

Alig múlik el egy év, és az ilyen célkitűzésekkel induló *Irodalomtörténet* már a magyar szellemi élet jobbszárnyán, újabb egy-két év múlva pedig szélsőjobb-szárnyán áll. 1914–1917-ben szinte minden munkatársával együtt egybehangoz a konzervatív irodalomszemléletet képviseli. 1913-tól kezdve nem szűnik meg a *Nyugat* íróit — elsősorban Adyt — támadni, sőt ízléstelen értetlenséggel szidalmazni. Szellemében tükröződik a század elején radikális elvekkel elinduló értelmiség egy részének az a pálfordulása, teljesen retrográddá válása, melyet legfeltűnőbben talán Pintér Jenő pályája szimbolizál.

Az a világnézeti szakadás tehát, amely a pozitivista francia irodalomtörténeteszek második (Taine-t követő) nemzedékére jellemző, és amelyet Brunetiére és Lanson ellentétes útja jelképez, nálunk is bekövetkezett. Franciaországban a Dreyfus-ügy robbantotta ki, nálunk Adynak és a *Nyugat* mozgalmanak eltérő megítélése.

Így azután érthető, hogy ugyanakkor, amikor a pozitívizmus és a naturalista irodalmi irányzat kapcsolata egészen kézenfekvő, pozitivista szemléletű irodalomtörténeteszek és kritikusok nem szűnnek meg világnézeti okokból támadni a naturalizmust, mint Brunetiére és a mi hivatalos akadémikus pozitivistáink! Sőt nemcsak kimondottan világnézeti, de ízlésbeli okokból is. A kritika történetében ugyanis nem ritka az az eset sem, amikor valaki a saját maga által vallott és hirdetett módszertani és esztétikai elvek ellenére egy régebbi ízlésirány belénevelt belső parancsára elveti a művészet hasonló gyökerű kortárs-jelenségeit.

A két világháború közt is érezhető a franciás iskola és a germanisták tanítványainak a kettőssége, az irodalomtörténeti vizsgálat módszerei szempontjából. Míg a Heinrich-iskola mereven kitart a leglaposabb pozitivista módszer mellett, addig a Riedl-követők sokkal rugalmasabbnak bizonyultak, annyira, hogy jelentős részük a két világháború közt kibontakozó szellemtörténeti irány híve lett, vagy legalábbis sokat tanult annak új szempontjaiból. Elég itt Horváth Jánost és Turóczy-Trostler Józsefet említenünk, akik mindketten sok indítást kaptak Riedltől, azaz a magyar pozitívizmus színvonalasabb, ún. franciás irányától, s akik új módszereket, új megoldásokat keresve határozottan elkülönültek a Heinrich nyomán haladó kései pozitivistáktól. A Riedl-követők így lényegében túl is haladnak a pozitívizmuson, nem is lehet őket többé pozitivistáknak nevezni.

A két háború között tehát a pozitivista irodalomtörténetírás nagyjából egységesnek mondható, s vezére egyúttal az irodalomtudomány legfőbb posztjainak betöltője is a Heinrich-

tanítvány: Császár Elemér. A magyar pozitívista irodalomtörténetírás e nemzedékébe olyan neves tudósok sorolhatók, mint például György Lajos, Alszeghy Zsolt, Gálos Rezső, akik gyakran értékes anyagfeltáró munkát és részletkutatásokat folytattak. Egészében véve ez a nemzedék azonban a magyar pozitívizmus epigon nemzedéke már; tudományos produkciójuk szinte önmagában felfedi a pozitívista irány perspektívtávlanságát és terméketlenné válását. Pintér Jenő irodalomtörténete a legbeszédesebb jele a magyar pozitívizmus dekadenciájának. Mégis — a hatalmi helyzetet illetően — ezek a kései pozitivisták alkotják az irodalomtudomány vezető csoportját, a Horthy-rendszer politikáját támogatva.

*

Az előző fejezetekben már megkíséreltük megmutatni, hogy a filológiai munka, kritikai kiadások, bibliográfia, gondos adatgyűjtések és anyagkritikán alapuló életrajzok készítése magában véve még egyáltalában nem pozitívizmus. Ezt a nagyarányú munkát a pozitívista korban a nagy irodalmak kutatói, németek, franciák, angolok, olaszok el is végezték, mint ezt már kifejtettük. Nálunk is sok minden történt. Hatalmas történeti forrásgyűjtemények, a Nyelvemléktár, szótárok, a Régi Magyar Költők Tárának kötetei, Régi Magyar Könyvtár, kiadások, életrajzok, a Szinnyei-féle írói lexikon, repertórium születtek meg, történelmi, nyelvészeti, irodalomtörténeti könyvészeti folyóiratok (*Századok*, *Ethnográfia*, *Magyar Nyelv*, *Magyar Nyelvőr*, *Nyelvtudományi Közlemények*, az Abafi-féle *Figyelő* és utódja, az *Irodalomtörténeti Közlemények*, *Egyetemes Philológiai Közöny*, *Magyar Könyvszemle*) indultak és gyűjtötték össze gazdag termést. E nélkül az anyag nélkül mi sem tudnánk dolgozni. Mégis ahhoz képest, amit kellett volna tenni, és lehetett volna tenni, a filológiai adatgyűjtő módszer segítségével, nem eleget tett ez a kor. Nem az a baj, hogy túlságosan sok adat gyűlt össze, hanem hogy nem gyűlt össze elég. Gondoljuk el, hogy a Kazinczy-levelezést és a Havas-féle Petőfit leszámítva, nincs egyetlen egy kritikai kiadásunk sem, mely a kor színvonalán állott volna. A kor eszménye, esztétikai-etikai mintaképe Arany János volt. Mégsem készült el egyetlen olyan kiadása sem, mely pl. műveinek variánsait tartalmazta volna, vagy az első kiadások megjelölésén túlmenő jegyzet-apparátussal rendelkezett volna. Életrajza is a XX. század harmincas éveiben jelent meg először Voinovich tollából. Sorolhatnánk a példákat.

Az, hogy a pozitívista korszakban sok adatgyűjtő munkát elvégeztek a kutatók, nem jelenti azt, hogy a pozitívista filológia nem hagy hátra kívánni valót. Az indukció és a dedukció-feltételezik egymást és nem mindegy, hogy hogyan és milyen anyagot gyűjtünk lelkiismeretes filológiai akribiával. Haladó és forradalmi hagyományaink legalábbis részben való elhanyagolásával a pozitívizmus az adatok tekintetében sok olyan üres lapot hagyott számunkra, amelyet a mi filológusi munkánknak kell majd teleírni.

Ez az elhanyagolás az oka, hogy a pozitívista korszakban készült kiadványok nem mindig megbízhatóak. E szempontból az első világháború előtti nemzedék publikációi hitelesebbek, mint a pozitívizmus epigonjaié. De a régebbi kiadványokban is vannak feltűnő hiányosságok. Így Fraknói Vilmos kiadta a vatikáni levéltárból a Zrínyire vonatkozó adatokat, egyetlen egy kivételével, mely arról szól, hogy Zrínyi az 1659. évi országgyűlésen élesen és eredményesen szállt szembe a jezsuiták érdekében előterjesztett törvényjavaslattal. Riedl és Tolnai leleplezték Thaly kuruc-hamisításait, de utána a pozitivisták nem állították össze a valóban hiteles kuruckori verseket, különösen nem azokat, amelyek a jobbagság érzelmeinek adnak hangot. Ez a feladat a felszabadulás utáni magyar irodalomtörténetírásra várt. A kései pozitivistákat még inkább vezették az uralkodó osztály érdekei filológiai munkáikban is. Jellemző példa György Lajosnak a megcsonkított Hermányi Dienes-kiadása. Nem tekinthetünk tehát a pozitívizmusra, különösen magyar viszonylatban és ezen belül az utolsó évtizedeket illetően, mint a filológia valami nagy és mindenben példamutató iskolájára.

Nemcsak a filológiai munka tárgya, de hogyanja is más már, mint a pozitívista korban volt. Egy egyszerű példa a „mikrofilológia” területéről beszédesen illusztrálja ezt. A poziti-

vista kritikai kiadásokban a szövegvariánsok összefüggéstelen adathalmazt alkotnak, a filológia új módszerei szerint készült kiadásokban — könyvnyomtatáskori írók esetében — a szövegkialakulás geneziséét mutatják meg. A pozitivizmus éppen történetietlensége miatt voltaképpen nem tudott mit kezdeni a tényekkel, vagy inkább csak lineárisan rakta őket egymás mellé. Ennek az iránynak az irodalomtörténészei minduntalanul beleragadnak az apró tényekkel ékesített — ez irány nagy képviselőinél művészien meglevenített — miliórajzba. Taine híres angol irodalomtörténete is inkább hivatott tollal megfestett korképek sorozata, mint igazi fejlődésábrázolás. Riedl *A magyar irodalom főirányai* című szép összefoglalásának is alaphibája a szerkezeti aránytalanság, az egész munkának csaknem harmadát Mátyás humanista udvarának kétségtelenül írói verve-vel megírt tablója foglalja el. Az irodalmi jelenségeket rendszerint az egyes korokon belül valamely mechanikus elv szerint, tipológiailag vagy műfajilag rendezik. Ilyen szerkezetű a Petit de Julleville-féle nagy francia irodalomtörténet is, ahol pl. Hugót három helyen (epikánál, drámánál, líránál) is keresni kell, hogy pályájáról képet kapjunk. Riedl Frigyes a XVII. századról készített egyetemi jegyzetében például felvesz egy 1600-tól kb. 1670-ig terjedő korszakot, s ezen belül előbb az ellenreformáció íróit, majd a protestáns írókat, azután az epikusokat, végül a lírikusokat tárgyalja. Ennek az a következménye, hogy Rimay János Zrínyi és Gyöngyösi után kerül sorra. A két világháború közti pozitivizmus történetietlen szemléletére a Pintér-féle irodalomtörténet alapján a példák sorozatát lehetne idézni.

Mindezek arra mutatnak, hogy olyan területeken is, ahol a pozitivisták valóban nagy anyaggyűjtő munkát végeztek, van még bőven tennivaló. Egyre inkább bebizonyosodik, hogy a pozitivista életrajzok és kritikai kiadások még adatkezelésükben sem képeznek ma már biztos alapot, ezért világsszerte újakkal kell őket pótolni.

Így tehát az elmúlt években a filológiai kutatások megsokszorozódását nagy részben maga az élet, tudományunk fejlődése tette szükségessé, egyrészt haladó hagyományaink feltárásának a feudális-kapitalista korszakban történt elhanyagolása és klasszikusaink munkásságának reakciós célzatú eltorzításai miatt, másrészt a magyar irodalom marxista szintézise megírásának előfeltételeként.

A szovjet irodalomtörténészek is egyik legsürgetőbb feladatuknak tekintették az orosz klasszikusok hiteles szövegének helyreállítását és publikálását, melyet a cári idők kiadáspolitikája megcsontított vagy eltorzított.

Az, hogy irodalomtörténetírásunk e szakaszában a filológiai munkák nagyobb fellendülése indokolt volt, nem jelenti azt, hogy jelenleg nem állhat fenn az a veszély, hogy egyes kutatók túlságosan elvesznek a részletkutatásokban, és elvi jelentőségű problémákkal nem foglalkoznak, szétaprózódás, de esetleg elvi bizonytalanság miatt is. A pozitivizmus „továbbélése” ilyen értelemben lehetséges napjainkban is, és ezért ügyelnünk kell arra, hogy a filológiai munka ne vonja el irodalomtörténészeinket az elvi jelentőségű problémákkal való foglalkozástól, inkább segítse azt, sőt magát a filológiai munkát is elvi szempontoknak kell irányítaniuk.

Ezek az elvi szempontok az irodalomtörténeti folyamat marxista szemléletéből fakadnak: mindnyájan érezzük, hogy mennyi adat hiányzik még, hogy azokat a bonyolult osztályviszonyokat, tudat-formalakulásokat fel tudjuk tárni, amelyek valamely irodalmi jelenséget létrehoztak. Mert azt mi is hisszük, nemcsak a pozitivisták, hogy tudományunk el fog jutni az irodalmi mű valóban tudományos magyarázatához. Csakhogy mi nem a pozitivisták agnosztikus szemlélete, vagy olyan mesterkélt konstrukciói mint a milieu-elmélet, vagy a Spencer—Brunetiére-i evolúció alapján hisszük ezt, hanem a marxista társadalomfejlődés ismeretében, és nem a mechanikus gyűjtő, kapcsoló, összehasonlító eljárások, hanem a magabbrendű dialektikus módszer segítségével.

LE POSITIVISME DANS L'HISTORIOGRAPHIE LITTÉRAIRE

L'auteur retrace le développement et l'évolution de la philosophie et de l'histoire littéraire positiviste en Europa ainsi que l'avènement et le rôle des manières de voir positivistes d'Auguste Comte, de John Stuart Mill et de Herbert Spencer quant'à l'histoire littéraire. Il constate que la philosophie positiviste reflète les idées bourgeoises voulant conserver l'état des choses développé après les révolutions bourgeoises et déclinant les changements fondamentaux allant plus loin. Voilà ce que nous montrent l'ontologie positiviste qui est agnostique et la sociologie positiviste qui, en substance, voit la société comme étant statique. L'étude analyse en détail les diverses méthodes de l'histoire littéraire positiviste, ainsi que les divers types de celle-ci (écoles de Taine, de Brunetière, de Scherer etc.)

L'étude présente ensuite l'histoire du positivisme littéraire hongrois, et constate que deux tendances s'y manifestent, l'une d'inspiration française (Riedl, Péterfy), l'autre d'inspiration germanique (Heinrich, Császár). L'auteur examine enfin de près les relations entre le positivisme et les recherches philologiques, et tient à accentuer qu'un essor de la philologie n'implique pas nécessairement une tendance positiviste, les recherches philologiques étant indispensables pour n'importe quelle étude d'histoire littéraire.

I.

Az irodalom felépítmény-jellegéből következik, hogy az irodalom fejlődésének immans — csak irodalmi viszonyok által meghatározott — törvényszerűségei, legalábbis olyanok, amelyek több hosszabb korszakon keresztül érvényesek maradnának, nincsenek.

A régi magyar irodalom korszaka, mint többé-kevésbé egységesnek tekinthető irodalomtörténeti periódus, lényegében egybeesik a magyar társadalom történetének feudális periódusával, sőt a feudalizmus, mint uralkodó társadalmi forma, jó háromnegyed évszázaddal túl is éli azt az időpontot, amellyel a hagyomány szerint — s valószínűleg helyesen — az irodalmi régiség korát le szoktuk zárni.

Az elmondottakból következik, hogy régi irodalmunk fejlődésének törvényszerűségeit, melyeknek egyik vetülete a hagyomány és megújulás dialektikus ellentétpárjában ragadható meg, nagy vonásokban a magyar feudális társadalom fejlődésének egyes állomásai határozzák meg.

Az irodalom fejlődésének társadalmi meghatározottságát természetesen sohasem szabad vulgárisan felfognunk. Itt csak négy fontos mozzanatra szeretném felhívni a figyelmet. (Mutatis mutandis természetesen ugyanezek a szempontok érvényesek a többi felépítmény-jellegű jelenségre is.)

1. Az irodalom csak igen ritkán (a régiségben általában még ritkábban, mint ma) tükrözi közvetlenül a társadalmi alapot. Az irodalmi tükrözés közvetlen tárgya a végső fokon ez által az alap által meghatározott emberi tudat. Az egyes irodalmi jelenségek okaként ezért tűnnek először szemünkbe szellemi-ideológiai áramlatok, s ezek hatása sokszor lényegesen szélesebb, mint amennyi a társadalmi alap természetéből mechanikusan következne.

2. A társadalmi tudat fejlődése a legritkább esetben megy végbe oly módon, hogy a társadalmi forma megváltozásával a régítől teljesen független, azzal semmiféle történelmi összefüggésben nem levő új tudatformák jönnek létre. (Az ilyen „katasztrofális” változás csak egyes népek fejlődésében fordul elő; az emberiség egészének gondolkodásában ilyen ugrás eleve lehetetlen.) A megváltozott alápnak megfelelő új tudat az esetek többségében a *régiből* fejlődik ki, a társadalom fejlődésének megfelelő módon meghaladva, de ugyanakkor magába foglalva a gondolkodás régi formáit.

Ebből következik, hogy a közvetlenül megelőző korszak az irodalomtörténet minden egyes periódusát igen nagy mértékben determinálja, és hogy még a régen meghaladott koroknak, irányzatoknak, műveknek is megvan a fejlődésben elfoglalt helyüktől függő történeti értékük, még abban az esetben is, ha konkrét hatásuk ma már alig mutatható ki.

3. Egyes irodalmi művek nem csupán mint ilyen „történelmi előzmények” vannak jelen a későbbi korok kultúrájában, hanem, mint a művészi alkotások általában, megőrizhetik aktivitásukat az őket létrehozó társadalmi alap megszűnése vagy megváltozása után is, és végső fokon esztétikai értéküknek megfelelő mértékben a nemzeti, szerencsés esetben az egyetemes emberi kultúra eleven részei lehetnek a későbbi korokban is.

Az esztétikai érték természetesen nem az egyedüli meghatározója művek, vagy belőlük levonható irodalmi elvek, alkotási módszerek továbbélésének. Különösen hangsúlyozandó ez a régi magyar irodalom esetében, ahol sajnos, eléggé korlátozott azoknak az alkotásoknak a száma, amelyek a legmagasabb szinten, adekvát módon rögzíténék a maguk korát. Az esztétikai érték mellett nagy súllyal esik latba az írói szándékban, az alkotók emberi és politikai magatartásában megnyilvánuló erkölcsi érték, melynek a megfelelő művészi kifejezés nem feltétlenül velejárója, de amely a megformálás feltűnő gyengeségei ellenére számos alkotásnak vagy életműnek vitathatatlanul előkelő helyet biztosít kulturális örökségünkben. (Az esetleges félreértések elkerülése érdekében hangsúlyozzuk: az esztétikai és erkölcsi érték fogalmát dialektikusan és társadalmilag meghatározottnak fogjuk fel.)

Az irodalmi hagyomány továbbélésének konkrét formáit, amelyeken keresztül az előbb jelzett esztétikai és erkölcsi értékelési szempontok is érvényesülnek, *közvetlenül*, azonos társadalmi-politikai problémák több korszakon keresztül fennmaradó vagy újra előtérbe kerülő aktualitása, valamint bizonyos, többé-kevésbé jogosult történelmi analógiák határozzák meg. Így akár hosszú ideig elfelejtett művek, sőt korszakok hatása újra aktivizálódhatnak, ha a társadalom fejlődése során egy későbbi korban ismét analóg, vagy annak felfogható problémák kerülnek előtérbe.

4. Az irodalmi alkotás közvetlen anyaga a nyelv. A nyelvi jellegű kifejező eszközök és formák (irodalmi nyelv, stílus, versformák) fejlődése szintén társadalmilag meghatározott, de más módon, mint általában a felépítményé. Így bizonyos nyelvi formai jelenségek hagyományformáló ereje függetlenné válhatik az őket viselő művek tartalmától, társadalmi tendenciájától.

II.

Mielőtt a hagyomány és megújulás viszonyát a régi magyar irodalom egyes nagyobb szakaszaiban részletes vizsgálódás tárgyává tennők, még egy fogalom tisztázására van szükségünk: mit értünk a magyar történelem feudális periódusában az irodalom fogalmán?

Irodalomtörténetírásunk gyakorlata — oly értelemben, hogy mivel foglalkoztak az irodalomtörténészek, illetve mivel való foglalkozást éreztek feladatuknak — e kérdésre már a polgári korszakban eléggé egyértelmű választ adott, s a válasz helyességét a marxista irodalomtörténetírásnak sincs oka kétségbevonni. A társadalmi tudatformák mai differenciáltsága a polgári társadalom kifejlődése nyomán jött létre, így a mai irodalom-fogalom visszavetítése egy olyan korba, amikor e fejlődés még sem indult, vagy csak igen primitív stádiumban volt, súlyos hiba volna. A feudális társadalom *kialakulásának időpontjában még joggal az irodalomhoz számíthatjuk a társadalmi tudat minden nyelvi formában rögzített megnyilvánulását.*

E meghatározás bizonyos fokig magyarázatra szorul. Az irodalom nyelvi formákhoz kötöttsége természetes és magától értetődő. Definíciónkban mégis hangsúlyoznunk kellett, mivel a polgári irodalomtudomány egyes kiváló képviselői — pl. Horváth János — véleményünk szerint túlságosan merev határvonalat vontak a mai értelemben vett irodalom írásos és szóbeli hagyomány útján rögzített előzményei közé. Az írásos hagyományozódás a nyelvi formákban rögzített társadalmi tudat hagyományozódásának csak egyik — a jelenkor felé haladva kétségtelenül mindinkább uralkodóvá váló, de a feudalizmusban még korántsem kizárólagos — módja.

Az írásbeliség és szóbeliség viszonyának részletes tárgyalására ebben az összefüggésben nem kívánunk kitérni, csupán azt akarjuk hangsúlyozni, hogy az írásbeliséget a régiségben nem tekinthetjük az irodalom-fogalom meghatározó kritériumának, ezzel szemben a nyelvi megformáltság az írott irodalomra és a szóbeli költészetre, s a kettő között határesetet képező formákra („közköltészet”) egyaránt természetesen jellemző.

Ugyanazon elveknek az alapján, amelyek segítségével az irodalom fogalmát kiterjesztettük a szóbeli költészetre, különbséget kell tennünk az irodalom mint a társadalmi tudat egy speciális megnyilvánulása, és a szélesebb értelemben vett írásbeliség között.

Az irodalom fogalmának minden korban nélkülözhetetlen kritériuma, annak az alkotó és a közönség viszonyában realizálódó *társadalmi* jellege. Mindazok az írott szövegek, amelyeknek jellege e *viszony* lehetőségét kizárja, kezdettől fogva csak az írásbeliség, de nem az irodalom emlékei.

× Nyelvi megformáltságról, nyelvi formában való rögzítettségről beszéltünk a megelőzőkben. Véleményünk szerint e megformálásra, és ezen keresztül a forma és tartalom bizonyos rögzítésére irányuló tendencia különbözteti meg in statu nascendi az irodalmat a társadalmi tudat minden egyéb, szintén nyelvi kifejezésre jutó megnyilvánulásától (amennyiben e megformáltság és rögzítettség az alkotó és a közönség irodalmi viszonyának előfeltétele).

A *formában rögzítés* feltételei természetesen sok tekintetben különböznek a szóbeli s az írásbeli terjedés, hagyományozódás esetén. A szóbeliség nem nélkülözhet bizonyos elsődlegesen mnemotechnikai elemeket (stereotip fordulatok, versformák, mesemenetek). Ugyanezen okból tipikusan jellemző a szóbeli költészetre a dallam és a szöveg szoros kapcsolata.

A szóbeli alkotás változatlan fennmaradása, terjedése mindezek ellenére térben és időben erősen korlátozott, a folyamatosan megmaradó aktualitáshoz kötött. Az írásbeliség az irodalmi alkotás lényegét jelentő *rögzítés* követelményeit sokkal jobban biztosítja, és függetlenné teszi az alkotót a szóbeliség számos kötöttségétől. Ugyanakkor a szóbeli költészet sok formai eleme éppen az írott irodalomban éri el legteljesebb kibontakozását, válik bizonyos esztétikai tartalmak nélkülözhetetlen hordozójává (vers !).

× Az írásbeliség e lehetőségei azonban csak igen lassan éreztetik hatásukat, így az írott irodalmak kezdeti periódusaikban formáikat, alkotási módszereiket még a szóbeliségből merítik. Ennek egyik legszembetűnőbb következménye minden primitív irodalomban, így a régi magyarban is, a verses műfajok döntő túlsúlya, s az énekelt vers hosszú fennmaradása. De a szóbeliségbe nyúlnak a legkorábban megjelenő prózai műfajok gyökerei is, melyek közül a hazai irodalomban is az elsők közé tartoznak a mítosz-monda-legenda-mese minden tartalmi különbségük ellenére sok közös formai sajátyságot mutató műfajai.

Az írott és szóbeli költészet most jellemzett viszonya a magyar irodalomban természetesen nem tud tisztán és korlátlanul érvényesülni, annak következtében, hogy az írott magyar irodalom nem a korábbi hazai szóbeliségből bontakozik ki, hanem a már kifejezett nyugati keresztény kultúra kész eredményeinek átplántálása útján jön létre.

Az irodalom mint a társadalmi tudat *minden* nyelvi formában rögzített megnyilvánulása, természetesen számos ma már egymástól teljesen elkülönült társadalmi tudatforma (filozófia, teológia, különböző társadalmi és történeti, sőt természettudományok, jog stb.) csíráit magában foglalja. A különböző tudatformák differenciálódása a magyar irodalom egész régi korszakán keresztül végig kísérhető igen bonyolult folyamat, melynek eredményeként az irodalmi régiség korának lezáródása körüli időben kezd csak nagy vonásokban kibontakozni a mai értelemben vett szépirodalom, mint a valóság nyelvi formákban való *művészi* tükrözésének speciális tudatformája.

Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy a tükrözésnek a szépirodalomra oly jellemző speciális formája a régi irodalomból hiányzik. Éppen ellenkezőleg, a régi irodalom fogalmának komplex voltát az okozza, hogy a művészi megismerés a fejlődés során időben általában megelőzi a fogalmi megismerést, s a feudalizmus kora irodalmának igen sok műfajában (történetírás, filozófia, vallásos és politikai vitairodalom, különböző agitatív és didaktikus műfajok) a valóság megközelítésének művészi és egyéb formái szinte felbontathatlan egységben vannak jelen.

A régiség egyes irodalmi irányzatai szinte sohasem csak irodalmi irányzatok, hanem többnyire egybeesnek olyan nagy ideológiai áramlatokkal, amelyek a kultúra minden (vagy igen sok) területét érintik, s megértésük így csupán az adott áramlat teljes (szépirodalmi és nem szépirodalmi jellegű) hagyatékának feltárása útján válik lehetségessé.

Az egyes ideológiai áramlatok konkrét történelmi tartalmuknak megfelelően a tükrözés különböző formáit más-más mértékben veszik igénybe. Más tehát a szépirodalom, filozófia, teológia, képzőművészet, zene stb. szerepe, jelentősége a középkori kereszténységben, a reneszánszban, a reformációban és ellenreformációban stb.

Az egyes tudatformák differenciálódása (tehát a mi esetünkben a szépirodalom elkülönülése a társadalmi tudat egyéb nyelvi formában rögzített megnyilvánulásától) és fejlődése, tökéletesedése éppen ezeknek a szellemi, ideológiai áramlatoknak a társadalom fejlődése, tehát az osztályharc menete által meghatározott fejlődésén, harcán keresztül valósul meg.

Fontos aspektusa az irodalom fejlődésének a nyelvi kifejezőeszközök (irodalmi nyelv, stílus stb.) fejlődése. Ennek megismerése sem lehetséges a művészi tükrözés speciális jegyeit nem, vagy csak alig mutató jelenségek figyelembevétele nélkül.

A szépirodalom és az egyéb tudatformák kölcsönhatása a forma és tartalom egész területén természetesen minden kor irodalmának sajátja, de a régi irodalomban a társadalmi tudat differenciálatlanabb volta miatt sokkal szembetűnőbb, sokkal erősebben meghatározza az irodalomtörténetírás tárgyát és módszerét, mint a későbbi korokban.

III.

Irodalmunk régi korszaka, mint már több ízben hangsúlyoztuk, történelmünk feudális periódusával esik egybe. A feudalizmust megelőző barbár törzsi-nemzetségi társadalomnak írott irodalma valószínűleg nem volt. E kor szóbeli költészetéről az emlékek gyér száma, kései és töredékes volta miatt, csak igen vázlatos és bizonytalan ismeretekkel rendelkezünk. Így a magyar irodalomtörténetet mint egy speciális tudatforma legalábbis nagy vonásaiban rekonstruálható folyamatos fejlődésének történetét a feudális társadalom kialakulásával, a magyar állam megalapítása körüli időben kell elkezdenünk.

A magyar államalapítás a feudális fejlődésnek a hazai társadalomban már nyilván meglevő elemeire támaszkodva, lényegében idegen, nyugat-európai példák segítségével történt meg. Az európai feudalizmus nélkülözhetetlen támasza volt a keresztény egyház, melynek nálunk Szent István idejében nyugati, latin szertartású változata honosodott meg.

A vallásos ideológia ettől kezdve egészen a XVIII. századig megőrizte szinte kizárólagos uralmát vagy legalábbis döntő szerepét.

Régi irodalmunk fejlődésének egyik fontos mutatója a továbbiakban éppen az a folyamat, amelynek során — lényegében a kapitalista termelési mód elemeinek a feudalizmuson belüli felhalmozódásával párhuzamosan — a vallásos ideológia mindinkább világi tartalmakkal telítődik, illetve fokozatosan átengedi helyét világi jellegű ideológiáknak.

A feudalizmus kialakításával a magyar társadalom struktúrája ugrásszerűen, forradalmian megváltozott. Az új alapnak megfelelő új tudat — történelmünkben először és utoljára — nem a régiből, a hazai előzményekből fejlődött ki, hanem a nyugaton már kialakult egyházi ideológia kész formáinak átvétele útján jött létre. Az új feudális, keresztény kultúra meghonosítása a törzsi-nemzetségi társadalom ideológiája ellen folytatott kegyetlen harc árán sikerülhetett csak.

A papi réteg monopóliumát képező, és kizárólag latin nyelvű egyházi kultúra természetesen nem válhatott azonnal az egész nép, de még csak az egész uralkodó osztály sajátjává sem. Így az egyház minden igyekezete ellenére, a megelőző kor szóbeli költészete, bár fokozatosan módosulva, közeledve az uralkodó keresztény ideológiához, tovább élt; a papság ellenszenve csak azt tehetette lehetetlenné (bár azt sem teljesen!), hogy írásban is megőrökítsék.

A korai feudalizmus kultúrájának e kettősségét hiba lenne a lenini kettős kultúra fogalmával azonosítanunk. Egyrészt a haladást, legalábbis a fejlődés kezdeti periódusában, nem a szóbeli költészet, hanem az uralkodó osztályhoz tartozó papi réteg írásbelisége képviselte; másrészt a szóbeli hagyomány korántsem minősíthető egyértelműen „népkultúra”-nak, hiszen az írástudatlan világi feudálisok műveltségének is csak ez lehetett az egyetlen formája.

A továbbiakban figyelmünket az írott irodalomra fogjuk koncentrálni, amely az államalapításkor meghonosított latin nyelvű papi írásbeliséggel kezdődik, de ugyanakkor hangsúlyozni kívánjuk, hogy az írott irodalom és a szóbeli kultúra között — amely abban a mértékben, ahogy a „magasabb” műveltség megszűnik papi privilégium lenni, s mindjobban áthatja az uralkodó osztály egészét, egyre inkább *paraszi*, „népkultúrává” válik — mindenkor megvan a kölcsönhatás, mely majd az irodalmi régiség periódusának lezáródása után a polgári nemzettévalás korában fog különös jelentőséget nyerni (irodalmi népiesség).

A feudális társadalomra jellemző primitív — és ezért merev — munkamegosztás a kulturális életben is tükröződik. Az írásbeliségnek, s a feudalizmus hivatalos ideológiájának hordozója, továbbmunkálója ~~nem~~ az egész uralkodó osztály, hanem, mint már jeleztük, annak csupán egy szűkebb, zárt rétege, a klérus. De hasonló a helyzet a szóbeli kultúra területén is. A hivatásos énekmondók *rendje*, ha megközelítően sem olyan zárt egység, mint a klérus, mégis eléggé élesen elkülönül a nép többi rétegétől.

E merev kaszt-szerű csoportok fellazulása, végső soron feloldódása a társadalom alapvető osztályaiban (és ugyanakkor koncentrációja az *értelmiségi* rétegben) a modern, tehát polgári jellegű osztályviszonyok kialakulásának egyik tünete, bár — hangsúlyoznunk kell — korántsem mechanikus függvénye.

A feudalizmus korát helytelen volna egységesnek és változatlanak tekintenünk. A magyar társadalom az alatt a 8 évszázad alatt, melyet egységesen mint a feudalizmus korát jellemeztük, az éppen hogy felbomlott ősközösségi társadalomtól az éppen kialakuló kapitalizmusig, a fejlődés hatalmas útját járta be. E hosszú fejlődési folyamat eleje és végpontja között, ha vannak is közös vonások, amelyek alapján az egész korszakot egy társadalomtörténeti periódusként jellemezhetjük, a különbségek szinte lemérhetetlenek.

Az irodalmi régiség korát ennek megfelelően szintén csak viszonylag tekinthetjük egységesnek; ezen belül számos, egymástól lényeges vonásokban különböző alperiódust kell megkülönböztetnünk.

A periodizáció igen bonyolult problematikáját most nem kívánjuk behatóbb vizsgálat tárgyává tenni. Az egyes konkrét alperiódusok határainak pontos megvonására, illetve az irodalomtörténetírás gyakorlatában úgyis meglevő periódushatárok jogos voltának indoklására vagy cáfolására tehát nem vállalkozunk. Csupán a periodizáció olyan problémáira szeretnénk felhívni a figyelmet, amelyek a hagyomány és megújulás problematikájával közvetlen összefüggésben vannak. (Közvetve persze a periodizáció *minden* kérdése összefügg az általunk vizsgált problémákkal!)

Az irodalom fejlődésében az osztályharc tükröződik. Az osztályharc során természet-szerűleg maguk a harcban álló osztályok is fejlődnek. Az irodalom tehát egyszerre tükrözi az antagonisztikus osztályellentéteket, s az egyes társadalmi osztályokon belül a fejlődés alacsonyabb vagy magasabb színvonalán álló típusok, rétegek ellentéteit.

A régi irodalom periodizációja — mivel az alapvető ellentét az egész korszakon keresztül lényegében ugyanaz marad — éppen e másodlagos ellentétekre kell hogy támaszkodjék.

A társadalom mozgására a feudalizmus korában általában jellemző — és e törvényszerűség különös hangsúlyt kap a sajátos kelet-európai viszonyok között —, hogy a *fejlődés az alapvető társadalmi ellentét* (tehát a földesúr és a jobbágy ellentéte) *által meghatározott módon, de nem annak közvetlen megoldása felé irányul*. A kapitalizmus tehát általában nem úgy jön létre, hogy a kizsákmányolt jobbágyság legyőzi a nemességet és így megszünteti

a feudalizmust (bár ez a tendencia is mindenütt tagadhatatlanul jelen van), hanem úgy, hogy a két primér ellentét osztályon kívül létrejön egy harmadik, a polgárság, és ez győzi le a nemességet, átalakítva a kizsákmányolás feudális formáit annak kapitalista formáivá.

A polgárság e harcában a feudális rend megdöntéséért szövetséget köt a parasztsággal, de ugyanakkor a parasztság kisajátításában, bér munkássá tételében a nemességre is támaszkodik. (Innen a kompromisszum számtalan formája a burzsoázia és a nemesség között, a harc minden nem kifejezetten forradalmi periódusában.)

Kelet-Európában, ahol megfelelő erős polgárság nem tudott kialakulni, ez a képlet úgy módosul, hogy a kapitalista termelési mód elemeinek a feudalizmuson belüli lassú felhalmozódása során maga a feudális uralkodó osztály, illetve annak egy része alakul át kapitalista jellegű osztállyá, veszi át a burzsoázia funkcióját a feudalizmus megszüntetésében.

Az irodalom fejlődésének menete nagyjából követi a társadalom fejlődésének most vázolt menetét. A régi magyar irodalom története ennek megfelelően két nagy periódusra osztható. Az első a feudális rend kialakulásának és megszilárdulásának periódusa, mely az államalapítástól a Hunyadiak centralizációs kísérletéig terjed. A második, időben valamivel rövidebb, de lényegesen gazdagabb irodalmi hagyatékkal rendelkező nagy periódus a Hunyadiak centralizációs kísérletétől a polgári forradalom közvetlen előkészítéséig, a reneszánsztól a felvilágosodás ideológiájának megjelenéséig nyúlik. A második periódust éppen a kapitalista termelési mód elemeinek a feudalizmuson belüli lassú felhalmozódása jellemzi.

IV.

Egyetlen nép fejlődése sem képzelhető el elszigetelten, a körülötte élő, vele kapcsolatban levő népek fejlődésétől függetlenül.

A földrajzi egymás mellett élés — az egymás mellett élő társadalmak fejlettségének megfelelő formákban — szükségszerűen gazdasági, politikai és szellemi kapcsolatokat hoz létre, s e kapcsolatok nagy mértékben befolyásolják (jellegüknek megfelelően siettetik vagy hátráltatják) az adott nép fejlődését.

E folyamat eredményeként az egymás mellett élő népek társadalmi berendezkedése és kultúrája is nagy mértékben egymáshoz hasonul. Így jönnek létre az egyes nagyobb kultúrkörök (ilyen pl. a feudalizmusban a nyugat-európai és a bizánci kereszténység, a mohamedanizmus stb.).

E kultúrkörök szerepét a polgári tudomány idealista beállítottsága és sovínisza szempontjai miatt nagy mértékben eltúlozta és eltorzította, az örök európai, keleti stb. „szellem” megnyilvánulásainak fogva fel azokat, és valamely kultúrkörhöz való tartozás tényéből következtetéseket vonva le az adott nemzet alacsonyabb- vagy magasabbrendűségéről stb.

Létüket és jelentőségüket emiatt tagadni helytelen volna. Feladatunk éppen az, hogy kialakulásuk és felbomlásuk törvényszerűségeit, és szerepüket az egyes nemzeti kultúrák fejlődésében a történelmi materializmus módszerei segítségével helyes megvilágításba helyezzük.

Az általunk vizsgált korszak viszonylag zárt kultúrköröi a feudális társadalmi rend talaján jöttek létre, annak alapján, hogy bizonyos, egymással többé-kevésbé szoros gazdasági és politikai kapcsolatban álló népek szükségszerűen a feudalizmus fejlődésének hasonló útjára léptek.

Feudális jellegükből következik, hogy mindegyiküknek megvan a maga saját vallásos ideológiája, amelynek nevével az imént jellemeztük őket, s mindaddig, amíg az ideológia alapvető formája a vallásos, kultúrájuk fejlődése egymástól élesen elkülönülő utakon történik.

A további fejlődés során egyre élesebben elkülönülnek egymástól az egyes kultúrkörökön belül a sajátos nemzeti kultúrák, s ugyanakkor — a kapitalista világpiac kialakul-

lásával és a vallásos ideológia háttérbe szorulásával párhuzamosan — maguk az egyes kultúrkörök egyre közelebb kerülnek egymáshoz, egyre inkább egymásba olyadnak.

Valamely kultúrkörhöz való tartozás természetesen nemcsak a fejlődés pillanatnyi állapotának jellemzője, hanem nagy mértékben meghatározza a fejlődés további menetét is.

E szempontból a következő tényezőket kell hangsúlyoznunk:

1. Ha egy népnek valamely kultúrkörhöz való tartozása már megszilárdult, ez elősegíti további kapcsolatainak fejlődését e körön belül, ugyanakkor gátolja — bár soha nem akadályozza meg teljesen — hasonló kapcsolatok létrejöttét más kultúrkörökbe tartozó népekkel.

2. Az adott kultúrkörön belül, a fejlettebb népek eredményei serkentően hatnak az elmaradottabbakra, azáltal, hogy lehetővé teszik bizonyos, még csak csirájukban meglevő új jelenségek tudatosodását s így gyorsabb kibontakozását.

3. E kapcsolatok a kulturális hagyománykincs egy részének kicserélődését, közössé válását is jelentik (így válik pl. a magyarság a klasszikus ókor hagyományainak is örökösévé már a feudalizmus korában), s ezáltal a kapitalizmus korában kialakuló világkultúra (világ-irodalom stb.) előkészítői.

Régi irodalmunk fejlődését a fent elmondottak értelmében erősen determinálja a magyarság helyzete abban a nyugati keresztény kultúrkörben, amelybe az államalapítással beilleszkedett.

A magyar középkor irodalmi hagyatéka viszonylag szegényes. Ennek oka nem *általában* a feudális ideológiában keresendő — más országokban a feudális (egyházi) ideológia alapján is jöttek létre örökbecsű, tehát a maguk korát adekvát módon tükröző alkotások, addig, amíg ez az ideológia megfelelt a társadalmi alap fejlettségének —, hanem a feudalizmus fejlődésének hazai sajátosságaiban, illetve a magyar feudalizmusnak a fejlettebb nyugat-európai országokhoz fűződő — e sajátosságok által meghatározott — viszonyában.

Az államalapítás első évszázadaiban a magyarországi klérus, ugyanakkor, amikor minden erejével elfojtani igyekezett a még pogánykori tartalmakkal telített, tehát az új társadalmi rend számára veszélyes szóbeli kultúra megnyilvánulásait, megelégedhetett az egyházi ideológia legegyszerűbb, legáltalánosabb — ezért mindenhol, ahol a nyugati típusú feudalizmus meghonosodott, érvényes, de ugyanezen okból a legkevesebb művészi értéket jelentő — eredményeinek passzív átvételével.

A magyar feudalizmus viszonylag kései kialakulásával, s ebből következő primitívebb jellegével függ össze az is, hogy az uralkodó osztály világi jellegű kultúrája (lovagi kultúra) szinte teljesen hiányzik. Magyar trubadúrok, minnesangerek aligha voltak, csak a lovagregény műfajának hazai — feltehetően eléggé szűk körökre szorítkozó — elterjedéséről vannak megbízhatónak tekinthető értesüléseink. Mire e műfajok kialakulására, illetve meggyökeresedésére sor kerülhetett volna, a fejlődés nyilván már túlhaladt rajtuk, a reneszánsz kultúra viszonylag korán megjelenő formáival szemben aktualitásukat veszítették.

V.

A magyar középkor viszonylag legjelentősebb alkotásai a *nemzeti* problematika első jelentkezéseihez kapcsolódnak (krónikák, magyar szentek legendái stb.).

Megszoktuk, hogy a nemzet fogalmát a polgári nemzetével azonosítsuk, holott a legtöbb nemzet kialakulásának gyökerei (mint nemzetnek is, nemcsak mint etnikai egységnek!) mélyen visszanyúlnak a feudalizmus korába.

A nemzetek kialakulásának folyamatát *Engels* a következőkben jellemzi: „Miután a nyelvcsoportok már elhatárolódtak... természetes, hogy adott alapjai lettek az államalakításnak, s hogy a nemzetiségek kezdtek *nemzetekké* fejlődni. Hogy milyen hatalmas volt ez az elem már a IX. században, azt mutatja a lotharingiai keverékállam gyors összeomlása. Habár a nyelv- és országhatárok az egész középkoron át eléggé távol estek egymástól, de

mégis minden nemzetiséget — talán Itáliát kivéve — egy nagy önálló állam képviselt Európában, és a mind világosabban és tudatosabban fellépő törekvés *nemzeti* államok létesítésére — a haladás egyik *leglényegesebb* rugója a középkorban.” (Kiemelések tőlem. P. A.)

Ugyanakkor, amikor hangsúlyozzuk, hogy a nemzettévalás folyamata a legtöbb európai nép esetében már a feudalizmus igen korai szakaszában megindult, természetesen azzal is tisztában kell lennünk, hogy a feudális és a polgári nemzetfogalom között lényeges minőségi különbségek vannak.

E különbségek közül most csak néhányat szeretnénk megemlíteni:

1. A polgári nemzet törvényszerűen *mindenütt* kialakul, ahol a kapitalista fejlődés egy nagyobb összefüggő etnikai egységet talál, mely az egységes nemzeti piac alapjává válhatik.

A feudális nemzet kialakulása sokkal esetlegesebb. Feltétlenül valamely nagyobb etnikai egységre támaszkodik, de nem minden ilyen etnikai egység tud már a feudalizmusban nemzetté válni. A nemzeti törekvések megszilárdulása nagy mértékben függ az önálló állam kialakítására irányuló tendenciák sikerétől. Ha ezek valamely okból megghiúsulnak, maguk az őket éltrehozó nemzeti törekvések is hosszú időre szinte teljesen eltűnhetnek, s az adott nemzetiség uralkodó osztálya teljes mértékben azonosulhat az államalkotó nemzet uralkodó osztályával. Így a magyarországi nemzetiségek közül a középkorban a magyaron kívül csak a horvátok körében tud valamiféle önálló nemzeti tudat megszilárdulni.

2. A polgári nemzet az adott etnikai egységen belül a társadalom valamennyi osztályát magában foglalja (hiszen a nemzeti burzsoázia éppen a kizsákmányolók és kizsákmányoltak e virtuális egysége segítségével tudja a maga uralmát biztosítani).

A feudális nemzet fogalma viszont csak az adott *állam* (melynek, mint láttuk, többnyire valamely etnikai egység az alapja, de területén helyet foglalhatnak más etnikai egységek is) privilegiált osztályaira vonatkozik — mivel az osztályellentétek a feudalizmusban sokkal kevésbé leplezettek, mint a kapitalizmusban —, többnyire tekintet nélkül az etnikai hovatartozásra. Tehát pl. a szlovák nemes „a szent korona tagja”, része a magyar feudális nemzetnek, de a magyar jobbágynem.

A feudális nemzet-fogalom Magyarországon, mint erre több ízben is utaltunk, már a középkorban (a reneszánszt megelőző periódusban) kialakult, és lényegében azonos, bár igen sok szempontból megváltozó formában uralkodó maradt egészen a felvilágosodás ideológiájának megjelenéséig.

A nemzeti ideológia fejlődését röviden a következőkben vázolhatjuk:

Kialakulása természetesen a királyi udvarban indult meg, hiszen a nemzeti törekvések először éppen a királyság politikájában realizálódtak.

Mohács után, amikor az idegen és hatalmát főleg Magyarországon kívüli birtokaira alapozó dinasztia uralma állandósult, a nemzeti öntudat már elég erős volt a nemesség legnagyobb részében arra, hogy ezt királyával szemben is fenntartsa, sőt erősítse. (Ebben persze a független erdélyi állam kialakulása is segítette. A speciális erdélyi öntudat szerepéről itt most nem szólunk, bár az is részletes vizsgáldást érdemel.)

A XVI. században az áruterelés előrehaladott volta következtében világszerte megjelenik a gyarmati kizsákmányolás. Ez Ausztria felől a magyarságot is veszélyeztette, s már azt megelőzően megjelent határainkon a barbár török invázió veszélye is, mely a termelőerők elpusztításával az egész addig kialakult nyugati típusú, a mohamedán feudalizmusnál lényegesen fejlettebb társadalmi rendjének lerombolásával fenyegette népünket. Magyarország népei a feudális nemzet keretében vették fel először a harcot e két ellenség ellen.

E harc során a nemzeti problematika a XVI. századtól kezdve központi helyet kap irodalmunkban.

E fejlődést elősegíti az is, hogy a vallásos ideológia kozmopolita elemei a reformációval erősen háttérbe szorulnak, sőt a vallásos (protestáns) ideológia a XVII. század végéig nemzeti tartalmak elsőrendű hordozójává válik.

Az osztrák gyarmatosítási törekvések a polgári nemzettéválást objektíve hátráltatják, amennyiben hátráltatják az ország gazdasági fejlődését, és hátráltatják az ideológia eszközeivel is (ellenreformáció, barokk).

A polgári nemzettéválás előfeltételeit a gyarmatosítás ellen irányuló, egyelőre még feudális, rendi nemzeti mozgalmak igyekeznek megteremteni, s a polgári nemzeti ideológia első elemei is e mozgalmak körében bukkannak fel.

A török hódítás hatása nemzeti ideológiánk fejlődésére sokkal egyneműbb, mivel a török hódítók és a magyarság között számottevő művelődési kapcsolatok nem jöttek létre (más kultúrkör!). Itt főként a következő tényezőket kell figyelembe venni: 1. A magyarság törökellenes harcának világpolitikai jelentősége fokozta a magyar feudális nemzet öntudatát. („Európa védőbástyája”) — 2. A török hódítás elleni sikeres ellenállás előfeltétele a nemzeti egység megvalósítása lévén, e harc követelményei elősegítették az egység szükségességének tudatosodását, de ugyanakkor az ország központi területeinek török megszállása hosszú időre megakadályozta annak gyakorlati megvalósítását, s megkönnyítette az osztrák gyarmatosító törekvés győzelmét.

VI.

A nemzeti ideológia kialakulásának problémái már át is vezetnek minket a magyar feudalizmus történetének a reneszánszsal kezdődő második fő periódusába. E periódusnak azokkal a problémáival, amelyek az irodalom fejlődését is jelentősebb mértékben befolyásolták, egy kissé részletesebben kívánunk foglalkozni, mivel e korszak helyiel-közzel már klasszikus értékeket is felmutató irodalmának története jelenti a felvilágosodással kezdődő modern magyar irodalom közvetlen előtörténetét.

A reneszánszsal kezdődő periódus politikai történelmének főtrendenciáját Nyugat-Európában Engels a következőkben jellemzi: „A városi polgárokra támaszkodó királyság megtörte a feudális nemesség hatalmát és megalapította a nagy, lényegükben nemzeti jellegű monarchiákat, amelyekben a modern európai nemzetek és a modern polgári társadalom kifejlődhettek.” Közismert, hogy e fejlődés Kelet-Európában lényegesen más feltételek között zajlott le.

A városi polgárság csirái itt is kialakultak már a középkorban, de ez a polgárság a XVI—XVII. században mutatott tiszteletre méltó kulturális teljesítményei ellenére sohasem tudott a nemzeti fejlődés vezető elemévé válni.

A mezőgazdasági termelés az iparival, a falu a várossal szemben hazánkban — ugyanúgy, mint Kelet-Európa legtöbb országában — egészen a XIX. század második feléig megőrizte vezető szerepét, s e tény irodalmunk fejlődésében szinte napjainkig érezteti hatását.

A centralizált, nemzeti jellegű monarchia kialakulását a török és német invázió veszélye Magyarországon nagy mértékben siettette, s e formáció létrehozására a XV. században, tehát a legfejlettebb nyugat-európai országokkal majdnem egyidőben, Hunyadi János és Mátyás politikájában megtörténtek az első kísérletek. E korai centralizációs kísérletek osztálybázisa azonban lényegesen különbözött a nyugatitól. A polgárság fejletlen volta miatt a XV. századi centralizált magyar állam csak igen korlátozott mértékben támaszkodhatott a városokra, s így legfőbb bázisát a köznemesség alkotta, s vezérkarában jelentős szerepük volt a klérus államhivatalnoki funkcióit betöltő elemeinek.

A XV. századi centralizált magyar állam most vázolt osztálybázisa lényegében még középkori jellegű. A feudális tartományurak hatalmi túlsúlyával szemben a kisebb nemesség egész Európában és az egész középkorban mindig a királyságnál keresett menedéket, s ugyanígy középkori eredetű az egyházi rend szerepe a magasabb képzettséget igénylő állami funkciókban.

A XV. századi magyar centralizációs kísérlet osztálybázisának e középkori jellege egyben annak labilis voltát is érthetővé teszi. A köznemesség mint rend, az erős központi hatalom híve, egyénenként azonban az egyes köznemesek a feudális oligarchák familiárisaiként tudják csak fenntartani magukat, s vezetőiknek egyéni ambíciója, hogy maguk is ilyen oligarchákká váljanak. Ugyanígy kétarcú a centralizációt támogató magasabb klérus is. Mint állami hivatalnokok a centralizáció hívei, mint hatalmas főpapi birtokok haszonélvezői részei az ezzel szembenálló főúri osztálynak. (Kitűnő példa minderre Janus Pannonius és Werbőczy életrajza.)

A Hunyadiak centralizációs kísérletének most vázolt középkori jellege teszi érthetővé, hogy ideológiájának és művészetének alapszínezete még szintén középkori eredetű, függetlenül attól, hogy a centralizációt támogató vagy ellenző rétegek kifejezője (lásd pl. Thuróczy krónikáját vagy Temesvári Pelbárt műveit, de ugyanígy a kor gótikus képzőművészetét is). Ugyanakkor azonban azt tapasztaljuk, hogy ennek az ideológiának és művészetnek van egy magasabb rétege is, amelyet a kor legmodernebb, lényegében már teljesen polgári fogantatású kulturális áramlatának, a reneszánsznak tartalmi és formai jellemvonásai határoznak meg.

A külföldi eredetű ideológiai áramlatok, mint már hangsúlyoztuk, meggyorsíthatják bizonyos jelenségek tudatosodását és ezáltal megerősödését, de csak abban az esetben, ha ezek a jelenségek legalábbis csirájukban az adott nép társadalmában már megtalálhatók.

Ha a XV. század második felének legfejlettebb olasz városállamai és az egykorú Magyarország társadalmi és gazdasági struktúrájának közös, újszerű elemeit keressük, ezt csak az áruterelés és pénzgazdálkodás nálunk is fokozódó szerepében találhatjuk meg. Az áruterelés és különösen a pénzgazdálkodás első kristályosodási pontjai a városok mellett Nyugat-Európában is az egyházi nagybirtok és a királyi udvar. Magyarországon a városok primitívebb volta miatt — legalábbis az irodalom fejlődése szempontjából — még csak az utóbbi kettő jöhet számításba. (Gazdaságtörténeti szempontból feltétlenül nagy szerepe van a paraszti és köznemesi áruterelésnek, a városoknak stb., de ezek a tényezők még csak a régi formákban tudatosodnak!)

Az új kultúra társadalmi bázisa így a XV. században még igen szűk. A gazdasági alap fejlődése a pénzgazdálkodás és áruterelés felé minden jel szerint még olyan gyenge, hogy az olasz reneszánsz serkentő példái nélkül valószínűleg nem is hozta volna még létre a megfelelő tudatformákat. A reneszánsz kultúra tehát először csak azok körében terjedhetett, akiknek, mint a legmagasabb egyházi és állami funkciók ellátóinak vagy várományosainak, szükségük és módjuk volt ezzel a kultúrával annak szülőhelyén, Itáliában közvetlenül megismerkedni, vagy onnan származó szakembereket alkalmazni. Ez magyarázza, hogy az új, legfőbb vonásait tekintve már polgári jellegű gondolkodás és művészet első jelentős képviselői, művelői és befogadói (mecénásai) a *feudális* társadalom vezető köreiből, elsősorban a főpapságból kerülnek ki (Vitéz János, Janus Pannonius).

Mindebből korai reneszánsz irodalmunknak bizonyos exkluzív jellege következik, mely a humanista latin nyelv kizárólagos használatában jut a legvilágosabban kifejezésre.

E viszonylag szűk köröket érintő XV. századi humanizmus mégis olyan tendenciák kifejezője, amelyek irodalmunk fejlődésében a következő periódusban uralkodó szerephez jutnak.

Az áruterelés és pénzgazdálkodás szerepének erősödését sem a feudális anarchia tombolása Mátyás halála után, sem a Mohács után állandósult háborúk és idegen uralom nem akadályozhatta meg tartósan.

E fejlődés a társadalom valamennyi osztályának törekvéseire rányomta bélyegét. A parasztság és a polgárság a feudális kötöttségek megszüntetéséért vagy legalábbis enyhítéséért küzdve igyekezett a maga *áruterelését* fokozni, de *ugyanerre* törekedett a nemesség is, csakhogy éppen megfordítva, a feudális terhek növelése, a jobbágyság röghözköttése, s a robotmunka fokozott kizsákmányolása útján.

Az árutertermelés és pénzgazdálkodás nemcsak a kapitalizmusra jellemző. Többé-kevésbé kiterjedt mértékben minden osztálytársadalomban megtalálható, és szerepe különösen nagy volt a klasszikus antik rabszolgatartó gazdálkodásban. Az árutertermelés tehát kialakulhat, s ki is alakul a feudalizmusban is, mielőtt az túljutott legkezdetibb, barbár periódusán, anélkül, hogy a feudális társadalom *feudális* jellegét (tehát azt a tényt, hogy a kizsákmányolás uralkodó formája a jobbágyparasztok kizsákmányolása gazdaságon kívüli kényszer segítségével) azonnal közvetlenül érintené. E feudális árutertermelés kapitalista árutertermeléssé s ennek megfelelően a feudális társadalom polgári társadalommá csak akkor alakul át, ha az áruvá változtatható terméktöbbség nagyobb részét már szabad bér munka felhasználásával állítják elő. A paraszti kisárutertermelés és a céhes kisipar tehát ugyanúgy megfér a feudalizmus keretein belül, mint a jobbágyparasztok robotmunkájára alapozott árutertermelő földesúri nagyüzem.

Ugyanakkor mindkét forma — a paraszti és polgári kisárutertermelés, valamint a földesúri nagyüzem —, az egyik közvetlenebbül, a másik közvetve, a kapitalizmus felé mutat. A terméktöbbség további növelése ugyanis a paraszti-kispolgári árutertermelésben rövid időn belül (mivel idegen munkaerőre más módon nem tehet szert), a feudális nagyüzemben jóval lassabban (mivel a jobbágyságnak mint ilyennek a kizsákmányolása még jóideig, de nem akármeddig fokozható) csak bér munka felhasználásával válik lehetségessé.

A reneszánsz társadalmi tudat, mint már hangsúlyoztuk, polgári eredetű társadalmi tudat, de mint ilyen, a legkorábbi. Elsősorban a polgárság árutertermelő mivolta jut benne kifejezésre. Ez végső soron a magyarázata a szintén árutertermelő antik rabszolgatartó társadalom ideológiájával és művészetével való nagyfokú azonosulásnak. Ugyanakkor a reneszánsz tudatban a burzsoáziaának bér munkát (azaz nem rabszolga- vagy jobbágymunkát) kizsákmányoló jellege — tehát éppen az a jellemvonása, amelyik megkülönbözteti az összes korábbi, árutertermelő is folytató társadalmi osztálytól — még teljesen háttérben marad. E sajátosság különben megfelel a reneszánsz polgárság helyzetének a termelésben. A polgárság többsége, még a legfejlettebb itáliai városokban is, elsősorban közvetlen termelő (kézműves kisiparos). A polgárságnak ez a még meglevő közvetlen kapcsolata a termeléssel magyarázza a reneszánsz embertípus sokoldalúságát, s különösen jól tapintható a kor képzőművészetének és kézműiparának szoros kapcsolatában.

A reneszánsz kultúra most-vázolt vonásai lényegesen közelebb visznek a magyarországi humanizmus legfőbb jellemvonásainak megértéséhez. A reneszánsz ideológia, amennyiben a polgárság *árutertermelő* mivoltának kifejezője, abban a mértékben hatolhat be a nemesség gondolkodásába, amilyen mértékben ez a társadalmi osztály maga is áttér a pénzgazdálkodásra és az árutertermelésre, függetlenül attól, hogy ennek ellenére megmarad feudális, tehát jobbágymunkát kizsákmányoló osztállynak.

A humanista műveltség magyarországi recepciója tehát egy feudális folyamat (az uralkodó osztály életforma-váltása, amely azonban feudális jellegét még alig érinti) tudatosodása olyan gondolkodásformákban, amelyek eredetüket tekintve már nem feudális jellegűek.

Miután röviden vázoltuk az uralkodó osztály tudatának fejlődését a reneszánsz korban, vizsgáljuk meg azokat az ideológiai áramlatokat, amelyekben a vele szemben álló osztályok (parasztság és polgárság) törekvései jutnak kifejezésre.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy ugyanakkor, amikor az uralkodó osztály világi jellegű ideológiájának kialakulása annak legmagasabb rétegeiben már megindult, az alacsonyabb társadalmi osztályok törekvései, legalábbis az irodalom területén, még szinte kizárólag vallásos formában jelentkeznek. E jelenség megértéséhez a középkorvégi magyar társadalom néhány sajátosságát, valamint a keresztény ideológia bizonyos jellemvonásait kell tisztáznunk.

A parasztság többsége még a falusi földközösségben él. Ennek megfelelően, tudata — már amennyire rekonstruálható, hiszen kultúrája majdnem teljesen szóbeli — való-

színiüleg szintén alig jutott még túl az ősközösségre jellemző primitív babonás, misztikus formákon.

Így az osztályharc új követelményeinek megfelelő ideológia közvetlen befogadója is csak egy szűkebb rétege lehetett. (Ez természetesen nem jelenti azt, hogy forradalmi helyzetekben e réteg mögé nem zárközhatott fel az egész parasztság.) E réteg a mezővárosok polgársága, amely már valamennyire szabad volt, nemcsak a feudális kötöttségektől, hanem a faluközösség kötöttségeitől is.

A paraszti osztályharc ideológiáját a feudalizmus korában egész Európában a városi polgárság szolgáltatta. E polgárság a magyar feudalizmus teljes kibontakozása idején, a XIV—XV. században, már a mi társadalmunkban is jelen van, de, mint már többször hangsúlyoztuk, igen fejletlen, gyenge, s azonkívül többségében idegen nemzetiségű. Az egyszerű ártermelés, amit ez a polgárság folytat, teljesen beleillik a feudalizmus gazdasági rendjébe (bár ugyanakkor bomlasztja is azt!), s a magyarországi polgárság a középkor végén még csak az egyszerű ártermelés szervezeti kereteinek, a céhrendszernek kiépítésénél tart, tehát egy olyan szervezet megerősítésénél, amelynek majdani lerombolása után bontakozhatik ki csak belőle az igazi burzsoázia.

Mindez már magában is kielégítően magyarázná, hogy a parasztság és a polgárság antifeudális törekvései, e lényegüket tekintve polgári törekvések (amennyiben győzelmük esetén közvetlenül a kapitalista társadalom kialakulására vezettek volna, míg a feudális nagybirtok kibontakozó ártermelése csak hosszú kerülő után torkollott ugyanide), miért tudatosodtak először vallásos, tehát tipikusan feudális jellegű formákban.

Régi irodalmunk alapvető tendenciáinak még teljesebb megértése érdekében szükségesnek érezzük a középkori vallásos ideológia néhány fontos sajátosságának további rövid elemzését. A kereszténység, mint minden olyan vallás, amely osztálytársadalmak terméke (buddhizmus, mohamedanizmus stb.), az uralkodó osztályok érdekében, de a kizsákmányoltak számára készült. A kizsákmányolás adott formájának — így a mi esetünkben, a feudalizmusnak — fennmaradása szempontjából egy bizonyos határig, addig, ameddig nem fenyeget az a veszély, hogy a hitelenségben mutatott példát a nép is követheti, közömbös tehát, hogy az uralkodó osztályok tagjai hisznek-e vagy sem. Ugyanakkor a tudományos megismerésben elért legfontosabb eredményeket, amelyeknek egy bizonyos minimuma elengedhetetlenül szükséges, hogy az ember szakítani tudjon a primitív misztikus elképzelésekkel, minden osztálytársadalomban meglevő művelődési monopóliumuk révén, először az uralkodó osztályok tagjai tudják áttekinteni. Ebből következik, hogy az uralkodó osztály kultúrájának világi oldala minden osztálytársadalomban kialakul, mihamar az túljutott fejlődésének legkezdetibb, barbár periódusán.

E törvényszerűség alól nem kivétel a feudalizmus sem. A reneszánsz bizonyos szempontból Nyugat-Európában is a feudális kultúra világi oldalának betetőződését jelenti. Irodalmának különösen nemzeti nyelvű ága tematikában, forma- és motívumkincsben legalább annyit köszönhet a középkor lovagi költészetének, mint az antikvitásnak, s a fejedelmi és főpapi udvarok szerepéről sem szabad megfeledkezni e kultúra kialakításában. Nálunk az uralkodó osztály világi kultúrájának kialakulása, eltekintve a nemzeti ideológia bizonyos elemeinek már korábbi kikristályosodásától, lényegében egybeesik a reneszánsz kultúra már vázolt recepciójával.

A világi ideológia (művészet stb.) a fejlődésnek ebben a korai periódusában tehát úgy jelenik meg, mint ami az urak magánhasználatára készült, szemben az alacsonyabb társadalmi osztályok lelki táplálékának szánt vallással. (Vö. Engels fejtegetéseit az angol materializmus kialakulásáról, *Előszó A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig angol kiadásához.*)

A nemesség és főpapság e világiasságával a polgárság és a parasztság a maga vallásságát szegezi szembe. A keresztény vallás születése pillanatában az ókori társadalom

elnyomott osztályainak ideológiája volt, s a Bibliából legalább annyi érv bányászható ki a társadalmi egyenlőtlenség ellen, mint amennyit a papság addig kibányászott annak igazolására.

A vallás előírásainak megtartása, mint már említettük, az uralkodó osztály számára közbűös, sőt egyenesen kényelmetlen mindaddig, amíg az alacsonyabb társadalmi osztályok megtartják azokat. Nem így vetődik fel a kérdés a tömegek előtt; ha rákényszeríthetnék az urakat bizonyos „erények” (szegénység, alázatosság, önmegtartóztatás stb.) gyakorlására, az végeredményben osztályharcuk győzelmét, a kizsákmányolás adott formáinak megszüntetését jelentené.

Az antifeudális ideológia e vallásos formáinak fejlődése, mivel a feudalizmus alapvető osztályellentétét tükrözi, annak egész történelmét végigkíséri. Formái a hivatalos vallás előírásainak szó szerint vételétől, túlteljesítésétől (polgári eredetű misztikus, asketikus áramlatok) a nyílt eretnekségig, s azon túl a feudális renddel való erőszakos leszámolásra buzdító agitációig terjednek (mint pl. a huszitizmus), az osztályharc mindenkori állásának megfelelően.

Bármilyen nagy is azonban az ellentét valamely eretnek-mozgalom és a hivatalos egyház társadalmi programja között, ideológiáik filozófiai tartalma — amennyiben a megismerésnek ugyanazt a primitív, misztikus fokát képviselik — lényegében igen közel áll egymáshoz. A filozófiai tartalomnak ez az azonossága egyben a kifejezési formák, tehát az irodalmi formák szerves kapcsolatát is megmagyarázza. Az eretnek-mozgalmak — a reformációt is beleértve — a középkori egyházi irodalomtól kölcsönzik frazeológiájukat (műfajok, stílus stb.), s a katolikus egyház irodalma is állandóan az eretnekségek által továbbfejlesztett formák felhasználásával gazdagodik.

A polgári eredetű vallásos ideológiák nemcsak a parasztságot mozgósítják, hanem hatnak magára a feudális osztályra is. E hatást közvetlenül a világi feudálisok és a klérus közötti, mindig meglevő ellentét teszi lehetővé. A népi vallásos mozgalmak, amennyiben a feudális osztály világiassága ellen irányulnak, felhasználhatók a klérus számára a világi feudálisok ellen, amennyiben pedig egyházellenesek, jó szolgálatokat tesznek a világi feudálisoknak a papság ellen (egyházi vagyon szekularizációja a reformációban stb.).

A magyar társadalomnak a nyugati keresztény kultúrkörben elfoglalt meglehetősen perifériális helyzetének megfelelően, e vallásos mozgalmaink is mindig másodlagos jellegűek, ideológiájuk a fejlettebb országokban alakul ki, s mire nálunk hatásuk kibontakozhatik, általában már kialakul megszűlő, feudalizált változatuk is.

Így antifeudális, paraszti tömegeket forradalmasító hatásuk csak kivételes helyzetekben bontakozik ki, nagyobb időtávon, éppen ellenkezőleg, a feudális rendszer megerősítését szolgálják, amennyiben lehetővé teszik az uralkodó osztálynak, hogy a vallás régi, kompromittált formáit (amely formákat már az urak önmaguk számára is túlhaladottnak érznek, mivel életformájuk, mint láttuk, bizonyos szempontból szintén polgárosodik) olyan újjakkal helyettesítse, amelyek jobban megfelelnek a vallás eredeti funkciójának a feudális társadalmi rendben, tehát, mivel még nem veszítették hitelüket a tömegek előtt, alkalmasabbak azok fékentartására. (Nem is beszélve azokról a közvetlen előnyökről, amelyek pl. a reformációban a világi földesuraknak jutottak: egyházi birtokok, jövedelmek, közvetlen beleszólás kifejezetten egyházi ügyekbe stb.)

A feudális kultúra világi és vallásos oldala természetesen egymással szoros dialektikus kölcsönhatásban fejlődött.

A középkori eretnek-mozgalmak — így a huszitizmus is — elszigetelt jelenségek maradtak. Rövid idő alatt vagy kiirtották őket, vagy az egyházi demagógia eszközeivé silányultak. Áttörő győzelmet nálunk ugyanúgy, mint Európa többi országában; csak a Lutherral kezdődő reformáció tudott aratni, éppen az időközben kiforrott, világi jellegű humanista kultúra bizonyos eredményeinek felhasználásával. E győzelmet elősegítette a főpapság ugyanolyan okokból származó, minden korábbit meghaladó elvilágiasodása is.

Ettől kezdve megfigyelhetjük, hogy a haladó vallásos mozgalmak ideológiája egyre nagyobb mértékben telítődik világi elemekkel. Erdélyben egy elszigetelt vallásos mozgalom, az unitarizmus a XVI. század utolsó harmadában már majdnem a felvilágosodás ideológiáját anticiplálja, közel jár a vallás teljes megszüntetéséhez.

A reformáció győzelme ugyanakkor együtt járt a reneszánsz kultúra egyre szélesebb köröket érintő recepciójával. A XVII. század első felére a humanista műveltség — természetesen erősen vulgarizálódott formában — már az uralkodó osztály egészének közkinccse (lásd pl. a kor világi kéziratos költészetét), s a reneszánsz művészet bizonyos elemei már a népművészetbe is kezdenek behatolni.

Mindez együtt járt a reneszánsz kultúra arisztokratikus jellegének bizonyos feloldódásával (de nem teljes eltűnésével, mivel a magyar reneszánsz mindvégig elsősorban az uralkodó osztály kultúrája maradt, s primitívebb viszonyainknak megfelelően a polgárság és a kisebb nemesség tömegei számára is csak egészen vulgarizált változata volt elérhető), mely annak nemzeti nyelvűvé válását, s ezáltal régi irodalmunk legkiemelkedőbb alkotásainak, Balassi és Zrínyi műveinek létrejöttét teszi lehetővé.

A világi irodalom magyar nyelvűvé válásához az eszközöket a vallásos irodalom teremte meg, amely sokkal szélesebb körökhöz szólva, már jóval korábban rákényszerült a vulgáris nyelv használatára (középkori magyar nyelvű kódexek, reformáció).

Irodalmunk XVI—XVII. századi fejlődését az osztályharc már említett fő tendenciái (harc a földesúri áruterelésért, tehát a második jobbágysággal, és a paraszti és kispolgári áruterelésért, tehát a második jobbágyság ellen) határozták meg. E harc látszólag már az első nagy összecsapásban (Dózsa-felkelés) eldőlt a nemesség javára. Ennek ellenére a küzdelem még két évszázadon keresztül tovább folyt, s csak a Rákóczi-felkelés bukása után jutott valamennyire is nyugvópontra a szabad paraszti és velük együtt a városi polgári törekvések teljes vereségével. A második jobbágyságnak e végleges győzelmét, közvetlenül a paraszti és polgári termelőerőknek az idegen hadseregek garázdálkodása miatt bekövetkezett nagyfokú pusztulása tette lehetővé (mezővárosok pusztulása, városok visszafejlődése).

A XVI—XVII. században a török és német hódítók elleni harc állandóan előtérben álló problémái az imént jellemzett osztálytendenciák bonyolult összefonódását idézték elő. Az idegen uralom a társadalom valamennyi osztályának érdekét sértette, s így az ellene folytatott küzdelem időről időre újra létrehozhatta az egyébként ellentétes osztálytörekvések pillanatnyi egységét a török-, illetve németellenes nemzeti összefogás síkján. E nemzeti egységtörekvések politikai és ideológiai vezérkarát az a főnemesség szolgáltatta, amely ugyanakkor az idegen uralom legfőbb politikai és ideológiai szálláscsinálója is volt. A török hódítás közvetlen következménye a XVI. századi feudális anarchiának, az osztrák gyarmatosítást pedig az tette lehetővé, hogy a török elleni védelem terheit a nemesség az idegen dinasztiára igyekezett áthárítani.

A nemesség e kettős szerepét az teszi érthetővé, hogy az arisztokrácia mint rend, és uszályában az egyes köznemések is, az idegen uralomra támaszkodott, nemcsak a honvédelem, de az osztályharc kérdéseiben is. Ugyanakkor egyes képviselőinek, éppen a leghatalmasabbaknak (Bocskay, Zrínyi, Rákóczi), bizonyos mértékig megvolt a lehetőségük arra, hogy összefogva elsősorban a köznemességgel mint renddel, de azon túl a társadalom alacsonyabb rétegeivel is (parasztság, polgárság), korlátozva a többi arisztokratát és kiszorítva az idegeneket, az ország egészét vagy annak egy jelentős részét (Erdély és Kelet-Magyarország) a maguk uralma alatt egyesítsék. Mindez természetesen csak addig volt lehetséges, amíg a köznemesség, s még inkább azok a bizonyos alsóbb társadalmi rétegek, elegendő anyagi és politikai erővel rendelkeztek. Nem véletlen, hogy az utolsó nagy haladó főnemesi írók (Rákóczi, Bethlen Miklós) még szoros kapcsolatban vannak az utolsó jelentős szabad paraszti és polgári törekvésekkel, s hogy ezek végleges veresége után e főúri írótypus is eltűnik irodalmunkból.

A feudális nagybirtok áttérése az áruterelésre egyfelől a nemesség életforma-váltását, bizonyos polgárosodását hozza magával. E fejlődés nálunk, mint már kifejtettük, a reneszánsz

kultúra (helyesebben a humanizmus, mivel ez utóbbin általában a reneszánsz irodalmi vetületét szokták érteni, s nálunk csak ez az irodalmi vetület fejlődik ki igazán, reneszánsz képzőművészetünk a polgárság alárendelt helyzete miatt mindig provinciális marad) meggyökerezésében tudatosul. Ugyanez a folyamat azonban nemcsak a nemesség bizonyos polgárosodását eredményezi, hanem azt is, hogy — a második jobbság győzelmével párhuzamosan — a nemesség mint feudális osztály megszilárdul.

Az árutermelő földesúri nagyüzem kifejlődésében rejlő e második tendencia kibontakozása egybeesik a XVI. század második felétől kezdve Európa sok országában megfigyelhető refeudalizálódási tendenciával. Ez utóbbinak oka persze nemcsak ebben rejlik, hanem a világkereskedelem súlypontjának az Atlanti-óceán partjára való áttolódásában, valamint egyes nemzetek, így pl. a németek és olaszok egység-törekvéseinek kudarcában is. E refeudalizálódási tendencia a legpregnansabban az ellenreformáció győzelmeiben jut kifejezésre, a művészet síkján pedig a barokkban találja meg a maga megnyilvánulását. Az ellenreformáció és a barokk társadalmi bázisa tehát egybeesik, a kettőt mégsem szabad összetéveszteni. Egyrészt a barokk megjelenik ott is, ahová az ellenreformáció nem ér el (pl. Németország protestáns részein), másrészt az ellenreformáció egyes jelentős íróinál (pl. Pázmány) a tipikusan barokk formai eszközöknek egészen alárendelt szerepük lehet.

Az uralkodó osztály kultúrájában a barokk elemek felhalmozódása nálunk a XVII. század elejétől kezdve figyelhető meg jelentősebb mértékben. A már vázolt haladó törekvések központi szerepe miatt e barokk jelenségek irodalmunkban 1711-ig megmaradnak másodlagos színező motívumoknak, illetve csak másod-, harmadrendű íróknál válnak uralkodókká. Az egyetlen, nemcsak hogy szabályt erősítő, de egy általános érvényű szabály jelenlétére utaló kivétel e téren Gyöngyösi.

A Rákóczi-szabadságharc leverését követő periódusban válik csak a barokk stílus irodalmunkban — ugyanúgy, mint képzőművészetünkben — általánosan uralkodóvá, de e korszak már régi irodalmunk elhalásának periódusa. Az osztrák gyarmatosítással kompromisszumra lépett arisztokrácia kizárólagos uralma hosszú időre megbénítja azokat a haladó mozgalmakat, amelyek jelentős irodalmi alkotásokat inspirálhatnának.

A termelőerők lassú felhalmozódása, s ennek megfelelően a tudomány, sőt az irodalmi kifejező eszközök lassú fejlődése, természetesen e korban sem szünetel.

A XVIII. század utolsó harmadára az idegen uralom kezd ismét kényelmetlenné válni a nemességnek is, és ami még fontosabb, kezd bebizonyosodni, hogy jobbságunkkal a nemesi birtok termelékenysége már tovább nem fokozható. A robotoltató földesúr tehát előbb-utóbb arra kényszerül, hogy bér munkát kizsákmányoló kapitalistává váljék. A társadalmi tudat régi formái e nagy átalakulást már csak akadályozzák. Új polgári tartalmú, világi ideológiára van szükség, amelyet a francia felvilágosodás irodalma szolgáltat majd.

A modern magyar irodalom, annak ellenére, hogy számos olyan tendencia is tovább él benne, amely valamilyen formában már a régiben is kitapintható, lényegében a régi irodalom tagadásával kezdődik.

Antal Pirnát

DIE PROBLEME DER BASIS UND DES ÜBERBAUS IN DER ALTEN UNGARISCHEN LITERATUR

Der Verfasser untersucht die Problematik des Kampfes zwischen Alt und Neu, sowie die der Tradition und Neuerung in der alten ungarischen Literatur. Der Gang und die Veränderungen der Ausbildung von nationaler Selbsterkenntnis und Selbstbewußtsein wird einer ausführlichen Analyse unterworfen. Der Verfasser verfolgt die Entwicklung der religiösen Ideologie und die zunehmend bedeutendere Rolle der Weltlichkeit. Auch die Entwicklung der Literatursprache und ihrer Gattungen wird untersucht, um die Gesetzmäßigkeiten des Kampfes zwischen Alt und Neu, des Weiterlebens und Verschwindens der Traditionen nachzuweisen.

Siker és hírnév

Feltűnő az a gyors és általános siker, melyet a „Kesergő Szerelmek” egycsapásra aratott, különösen ha az akkori kezdetleges kiadási és terjesztési lehetőségekkel számot vetünk. A kötet megjelenéséről az első híradás a *Magyar Hirmondó* és a *Magyar Kurir* 1801. augusztus 4-i számában tűnik fel, a kiadó jóvoltából, propagandisztikus céllal. Takáts József e hirdetést úgy fogalmazta meg, hogy a nemesi olvasóközönség felfigyeljen rá, az érdeklődést felkeltse soraikban, de ne sértse meg a hagyományos ízlést. „... a Poézis által jávúl — szól a hirdetés — s tsínosodik meg — is főképpen a Nyelv; annak szívre ható ereje által ébred legkönnyebben a Jónak és Szépnek nemesebb ízlése. — Ezen kívánatos haszonnak bizonyos reménysége fejében adódtak — ki mostanság *Himfy Szerelmei*. Ugyan is olly eleven színekkel, olly ártatlan etsettel festi Himfy 20 Énekekben, s 200 Dalokban a Szerelmek keserveit, hogy mind-egygyikéből azonnal kitündöklök a szűz szemérem, az állhatatos hívség, a rövid és értelmes Vers nemében a legszebb gondolatok változó bősége, a ritka könnyűség, s a tiszta igaz Magyar ajaknak kényes tulajdona.”¹ A megjelenés utáni hónapokban Takáts ugyan még nincs megelégedve az eredménnyel, a következő évben azonban már felvillanyozottan tudósítja arról bécsi ágensét, Légrády Imrét, hogy „a Himfy igen kapós, kivált Pesten”.² Derekasán gyarapszik még az előfizetők száma is: hallatlan valami volt ez oly irodalmi viszonyok közepette, amikor Kazinczy *Messziására* a két magyar hazában mindössze tizenhárom prenumeráns akadt! Vagy amikor Földi János a terjesztésre küldött tíz darab *Bácsmegyeyből* két év alatt még két példányt sem képes eladni.³ Ilyen állapotok közt kiugró a „Himfy” sikere, éveken keresztül a nemesi kúriákban vissza-visszatérő irodalmi beszédtema e kis könyvecske, kézről kézre adják, mindenkinek el kell olvasni. Az eddig csak kalendáriumok, anekdotagyűjtemények, verses históriák, ponyvaízü románok olvasásában kedvét lelő nemesség olvassa előszeretettel, a siker tehát kétszeres. S bár Kisfaludy a közvetlen kitarulástól tudatosan idegenkedve, nemesi tartózkodásból, s félelemből, műve sikere fölötti aggályból név nélkül jelentette meg könyvét, a siker nyomán az inkognitó fátyla hamar fellebben (hisz egy csomó barát tud a szerző kilétéről), s az egész ország megismeri a vidéki kúriájában élő szerző nevét. A bizonytalanságot s szenvedéseket véglegesen felváltja a siker és a hírnév.

Sőt, a diadal nemcsak erkölcsi, hanem anyagi természetű is: Takáts 524 forint 56 fillér haszonnal zárja a mű kiadását. Első verseskönyv, melyre nem fizet rá a gazdája!⁴

* Részlet egy nagyobb tanulmányból. Dolgozatom műfaji, szerkezeti, általában formai kérdésekkel foglalkozó részeinek közlésétől — terjedelem hiányában — itt el kellett tekintennem, s a mű egyes érzelmi-gondolati szálai közül is csak a fontosabbakat érintettem.

¹ Magyar Kurir 1801. III. 159—160.

² Légrády id. kézirat: Jegyzések Légrády Imre udv. agents munkácskájából. MTA Kézirattár. M. Irod. Lev. 4-r. 124 sz.

³ KULCSÁR ADORJÁN: Olvasóközönségünk 1800 táján. Bp. 1943. 23.

⁴ Sághy Ferenc levele Kisfaludyhoz. MTA. Kisfaludy Társ. Gyűjt. Levelek.

Nemes Kiss István, a pénzsóvárságáról s gátlás nélküli üzelmeiről hírhedt könyvkötő — megérezve a „Himfy”-ben rejlő lehetőségeket — azonnal egyezsége lép a jelentkező plagizátorok egyikével, Dési Nagy Sándorral, s megveszi tőle a *Szerelem győtreim* című írásművet huszonöt forintokért.⁵ Bosszankodnak is ezen Kisfaludyék eleget : „... Alig támadt Himfynek híre, mindjárt egy ízetlen erdélyi ember által kívánta majmoztatni ; sőt a *Szerelem győtreim*eit Himfy szerzeménye gyanánt árulta” — írja Takáts Légrádynak. Alig néhány évvel a megjelenés után már se szeri, se száma az országban keringő utánzatoknak, plagizálásoknak.

Miben rejlett az oka ennek a meglepetésszerű, bámulatosságnak ? Tárgyi és elvi okok egyaránt közrejátszottak ebben. A mű megjelenésekor, 1800 körül *alig van könyv Magyarországon*. Tetőpontjára hág Ferenc császár abszolútizmusa, a kölcsönkönyvtárakat betöltják, a műveket a titkosrendőrség szaglássza (persze, hogy hallgatnak az írók), a cenzúra nem elegendő, recenzuráló bizottság is szükségeltetik... Vajon ki mér írni akkor, amikor a hazai nemesi értelmiség elrémítésére 1802 júniusában ismét kivégeznek két fiatal jogászbembert ? Amikor a véreskezdő uralkodó s bürokrata rendszere senkitől és semmitől nem irtózik jobban, mint a kiművelt emberfőktől ?⁶

Nem mernek írni az írók, de nincs is igen, aki írjon. Vetélytársaktól tartani éppen nem kell, kevés a lírikus. Dayka, Szentjóni Szabó meghalt, Verseggy börtönben ül, a megfélemlített Csokonai nem is gondolhat kiadásra, Faludi, Révai, Baróti Szabó kötetei inkább csak nyelvi szempontból érdekesek. Gyöngyösi Jánostól, de Mátyási Józseftől sem lehet sokat várni. Az előző években mindössze két verseskötet jutott napvilágra : a porladozó Anyosé (1798) s Virág Benedeké (1799). Ugyanakkor az irodalom iránt érdeklődő, az irodalmat igénylő réteg egyre szaporodik. Mint ismeretes, a gabonakonjunktúra, a nemesség nagy gazdasági fellendülése életformáját is átalakítja. Nemcsak gazdasági szükségletei nőnek meg, hanem fokozódnak kulturális, tehát szépirodalmi igényei is. E nemesség szellemi életét a régi, konzervatív, terézianus koncepcióhoz simuló, osztályon belüli politizálás tölti ki leginkább, emellett persze szórakozni is óhajt — így olyan irodalom után áhítozik, amely leköt, gyönyörködtet, de súlyosabb társadalmi vagy morális problémák elé nem állít. A magyar jakobinus-mozgalom vérbefojtása után, az udvarral kötött kompromisszum szellemében politizáló nemességnek olyan irodalom kell, amely nem zavarja meg a „tavaszi csendes háború és országos eső” idilli felhőtlenységét. Ebből a szempontból pedig a „Himfy” kiválóan megfelel.

A „Himfy” sikerének társadalmi okát kutatva még egy rendkívül fontos tényezőt ki kell emelnünk. A nemességnek ebben az időben nemcsak szellemi, kulturális igényei nőnek meg, hanem egy mélyebb, sokkal nehezebben megfogható folyamat is végbemegy nála, mégpedig a lelki, érzelmi élet területén. A személyes érzelmi élet a felvilágosodás és a szentimentalizmus hatására Európa-szerte a művészet homlokterébe kerül. Az európai eszmék, a felvilágosodott tematika, ha szűrt is, de mégiscsak eljut hozzánk, hat, erjeszt és átalakít, főleg irodalmunkban. A felvilágosodás eredményei — hazai üldöztetése ellenére — lassan mégiscsak beérnek nálunk is, a haladottabb rétegeknél politikai síkon is, az elmaradott, konzervatív szellemű nemességnél pedig csak érzelmi síkon. Ezt az érzést nagy mértékben elősegíti egy fontos gazdasági és egy fontos politikai tényező : a napóleoni idők anyagi gazdagodása és az 1790—92-es nemesi ellenállás. Ezek fogékonyabbá teszik a nemességet az új gondolatok iránt. A felsorolt gazdasági, politikai, kultúrtörténeti tényezők alakítják át a nemesség érzelmvilágát a századforduló táján. Az eddig kicsinyes gazdálkodási foglalatosságokba vagy még kicsinyesebb családi pörökbe, legjobb esetben vármegyei politizálásba merülő nemesség most már teljesebb, tágabb életre vágyik, nemesebb érzelmekre, felszabadultabb kapcsolatokra. A „Kesergő Szerelem” a nemesség érzelmi átalakulásának is megfelelő

⁵ WALDAPFEL JÓZSEF : Ötven év Pest-Buda irodalmi életéből. Bp. 1935. 130.

⁶ WERTHEIMER EDE : Ausztria és Magyarország története a XIX. század első tizedében. Bp. 1884—90. II. k. 53. — ANGYAL DÁVID : Magyar politikai perek a XIX. század első éveiben. Századok 1916. 433—443.

kivetítése volt. A nemes érzelmek közül éppen a legszemélyesebbet, a *szerelmet* választja témájául. Sikerének elvi oka — úgy hisszük — elsősorban itt keresendő.⁷ Irodalmunkban ennek előtte a szerelem csak megtúrt jelenség lehetett, járulékos elem vallásos vagy moralizáló művekben (pl. Gyöngyösinél). Igaz ugyan, hogy szentimentális írónk műveiben a szerelem érzelmének már központi helyet biztosítanak (Dayka, Kármán), de az ő alkotásai a nemesség számára idegenek maradtak, a felvilágosult eszmékkel való szorosabb érintkezésük és sok esetben tárgyi megközelíthetetlenségük miatt. Kísfaludy viszont a szerelmet úgy avatja világi jellegűvé, minden járulékos szereptől menten, öncélúan a költészet témájává, hogy sehol sem sérti meg a hagyományos nemesi közlés és gondolkodásmód konvencióit, normáit. Tágasabb kaput nyit a személyes érzelemvilág alapvető köre ábrázolásának, polgárjogot vív ki a morális, patrióta vagy tudós indíték nélküli önkifejezésnek, meggyökereztetni a poétaság, költészet immanens voltát a széles köztudatban; de mindezt óvatosan, gátszakadás nélkül, a nemesi életforma, etika álláspontjaival egyeztetve.⁸ Világosság, poétaság, egyéni érzelmkifejezés terén messzemenően újat ad, de mindig kompromisszumban a régivel, megszokottal, bevett hagyománnyal, kerülve minden összeütközést elvek és eszmények között. A hagyományokra nemcsak figyelmet fordít, de belőlük nő ki: egyik érdeme, hogy sikerül átmentenie a nemesség reprezentáns íróit, Gyöngyösit, Amadét, Gvadányit a felvilágosodás s vele együtt a szentimentális ízlés nagy vízvázalasztóján. *Új köntösben adja a megszokott régít*, emellett a közfelfogással okosan egyeztetve felveti a társadalmi valóság egyes izgató problémáit — eldobja az avulót, de megtartja a százados gyakorlat kialakította formakincset, jó érzékkel idomul az új idők követelményeihez —, ezzel nyeri meg magának a széles olvasóközönséget.

Élmény és irodalom

A költészethez az élmények sokasága, egyéni válsága, s a kor egyes fontos problémáinak átélése vezeti el Kísfaludyt. Mindennek lírai kivetítésére, feloldására hivatott nála a poézis. A „Kesergő Szerelem” felveti a kortudat fontos, Kísfaludyt is kínzó kérdéseit, de sajátos módon, a *szépirodalmiság köntösében*, nem tárgyi; racionális értelemben, hanem a szubjektum szempontjából, művészi eszközökkel. A szerelem érzelemvilága, az emberi egyéniség jelentősége, s a természethez, a világhoz való viszonya, szív és ész problémája, a szülőföldhöz, hazához kapcsolódás mind felmerül a „Himfy”-ben, de merőben lírai átélésben. Nemcsak a költő sajátjai e problémák, a kor vemhes velük, de így *egybegyűjtve*, egy lírai én feltárása, szabad érzelemnyilvánítása útján Kísfaludy vall először róluk, ad művészi választ rájuk. Egy egyéniség sorsán át, közvetve, mondhatnánk „átpárolva” vetődnek fel a kérdések, ideológikus súlyuk így jóval kisebb, kevésbé nehezedik az olvasókra.

Élmények tengeréről, érzelmek kavargásáról szólottunk, szenvedélyekről, felfokozott hevületről, az átélés ihletéről, mely parancsolóan ragadtat tollat a költővel. Olvasván azonban a művet, éreznünk kell mégis: más az élmény s más a mű. Benne van érzelm és szenvedély, de nem az eredeti forró hévvel, hanem irodalmiasítva, azaz formálva, hűtve, bizonyos normákon átszűrve, kialakult értékrendszerhez alkalmazva. Ugyanakkor — s itt mutatkozik meg a művészi véna — az eredeti élmények, érzelmek ereje átsüt ez irodalmiasított, stilizált formán, folyvást érződik, már nem hevít, ám mégis melegít.

Ez a mű jellegét alapvetően meghatározó *szűrés* leginkább a nemesi közízléssel kiegyező *kompromisszumból fakad*. A költő, érzelmeinek belső intenzitása, feszítő ereje ellenére sem óhajtja feladni a magyar nemesember úri tartózkodását, semmiképp sem kíván kilépni osztálya konvencionális magatartásformáiból. Születő művében ennek hatására csöndesíti le az érzelmek áradását, ez hozza létre lelkében a minden lírával, igazi önkifejezéssel voltaképp ellenkező

⁷ HORVÁTH JÁNOS: Kísfaludy Sándor. Bp. 1936. 24., ill. 40.

⁸ Utal erre HORVÁTH JÁNOS is: i. m. 4.

transzfigurációs folyamatot, stilizáló gyakorlatot.⁹ Irodalmi mintái — az itthoniak, a francia lírikusok is, de Petrarca kivált — is erre készítetik, nemkülönben az, hogy művét házassága előtt, immár Szegedy Rozira vonatkoztatva írja.

Egy sor hazai előítélettel, rosszhiszeműséggel kell megküzdenie! Az előszót szánja arra, hogy felvegye ezek ellen a harcot. Valósággal apológiáját adja ebben a szerelmi költészetnek, vélt ellenfelekkel hadakozva. Igazolásul, mentségül világirodalmi példára hivatkozik, köztük persze Petrarcára is. Hiszen „... A Magyar Nyelvben is — fejtegeti — valóban már több Éneklője a Szerelemnek: de vagy csak egy-egy kevés Énekekben, s az elegyes munkák között mintegy elhintve.” Műve polgárjogát leginkább a nyelvművelő feladatokra hivatkozva kísérli meg elfogadtatni. Hasonlóan az előszóhoz, mottóit is önigazolásul sorakoztatja fel. A jegyzőfüzetéből már jól ismert Parny-, Petrarca-, illetve Rousseau-idézet a hazai „beaux esprits”, „dévots”, a széplelkek és bigottok várható támadásai ellen készült pajzsoknak. Érti, hogy új utat kezdeményez — szüksége van a tekintélyekre.

Kisfaludy igen intenzív, eredeti élménysorozata a művészi ábrázolás, formába öntés során kihűl, „irodalmi”-vá merevül. *Élmény és irodalmi megformálás szüntelen eltérése, különbsége hozza létre a mű rejtett, vibráló feszültségét*, mely ebből a feloldatlan és kielégíthetetlen ellentmondásból újul meg állandóan. „Szabályos líra”, „tárgyasított” önkifejezés, „alakított” érzelmi állapot, „élménytelenített” élmény, „megfegyelmezett” ihlet — csupa antinómia, csupa olyan forrás, melyből a „Kesergő Szerelem” sajátos, egyedi, par excellence feszültsége táplálkozik.

A mű lírai jellege, s a bűvópatakként végighúzóódó epikus vonások közti kettősség tovább erősíti ezt a műben rejlő alapfeszültséget. Sovány és vérszegény az epikai váz, de ahhoz mégis elegendő, hogy foglyul ejtse a lírai költőt, hogy az életrajzi keretek szabta körből ne tudjon kitörni. A mű „cselekménye” időnként új medret, új sikot ad a lírának, bárha alig néhány vonásból áll: elválás, katonaság, ostrom, a fogság, a hazatérés s az újabb csalódás — de emellett ott villóznak a költő képzeletében a múlt történései is, a gyermekkor, az ifjúság, a badacsonyi szüret, a hajdani boldogság.

Merőben szokatlan, a mű feszültségét fokozó vonás továbbá az is, hogy Kisfaludy alkotás közben többször szól alakuló, formálódó művéről, *személyes vallomást tesz róla* (pl. 141. dal). A lírai költőnek műve mellett eddig el kellett személytelenednie, el kellett tűnnie. Ebben az új, a költői szubjektivitás korlátait ostromló jelenségben még ott van az előző hagyomány Zóilus-Momuszt riasztó sablonja is, ám mégis az új személyesség, újfajta bensőség megnyilvánulásával van dolgunk. *Alkotó és mű* különállásának, állandó dualizmusának modern esztétikai kategóriája a felvilágosodás első hulláma után nagyobb nyomatékkal a „Kesergő Szerelem”-ben tűnik fel először. Kisfaludy nem rejt el költészete indítóokát — megvallja, hogy azért ír, mert ezzel akarja kiönteni, kisírni magából bánatát (190. dal). Fel sem merül előtte a vallási előírás vagy a társadalmi hasznosság szempontja, tudatosan irodalmi művet ír, művészi alkotást készít. Lírai vallomása, önkifejezése közben tudatában állandóan ott él, hogy érzelmei egy tőle eltérhetetlen s mégis független közegbe, a *műalkotásba* ömlenek, formálódnak. A művészi teremtés, a poétai hivatás tudatával együttjár a műgond, az esztétikai igényesség szintén modern kategóriája is, mely fékezi, gátolja, de segíti is az érzelmei kifejezését. De ez a műgond még a passziózó nemesúr kedvteléséből fakad, s nem — mint Csokonainál — a tudatos művész igényességéből, alkotói érzékenységéből. Érzelmi spontaneitás és műgond születő ellentéte tovább motiválja, új színnel gazdagítja a „Kesergő Szerelem” feszültségét.

Hogy mennyire tudatosan vállalja, érzi át a költői szerepet, mutatja az, hogy állandóan közönséget tételez fel. Kontaktust tart fenn az olvasókkal, tanácsokat ad, panaszkodik, a szó szoros értelmében megjátssza magát, előadja panaszát vélt közönségének (29., 52., 73., 134., 141., 174. dal). Horváth János ezt a korizlésből fakadó stilizálásból eredezteti. „Mint a

⁹ A stilizálásról részletesen szól HORVÁTH JÁNOS: i. m. 41.

szarvas, kit megére A vadásznak fegyvere" fut magányába, a „vadságot bujdossa”, a „tenger habjaival elegyíti siralmát” — tehát látszólag elvonul a világtól, ugyanakkor pedig a közönségnek panaszkodik. A „Kesergő Szerelem” feszültsége tehát *író és olvasó* sajátos viszonylatából is ered.

Nem kevésbé sugalmazza a feszültséget a téma, a mindenható szerelemmel, az étellel, a környező valósággal, vagy önmagával való küzdelem, remény és reménytelenség váltakozása (33., 36. dal). Elbukik és mégis újra remél, szerelme eleve reménytelen, de egy-egy reménysugár mégis megcsillan előtte (45., 98. dal). Viszont ha egy pillanatra reménnyel kecsegteti is magát, nyomban siet erre e legmélyebb reménytelenség hangján válaszolni. A költő érzelmi hullámozása mind újabb ellentmondást (és érdeklődést) vált ki az olvasóból. Végetetül a többirányú feszültséget tovább fokozza még a tartalom és forma folytonos ellentétével is, komor, fájdalmas mondanivalóját játékos, játszian zenei formában adva elő. Az életuntságot, leverő bánatot, halálvágyat árasztó mondanivalót a szabályos, könnyed, dalszerűen vidám forma különös ízzel ellenpontozza.

Minden él, mozog, vibrál, izzik e műben, minden ellentmondásosan feszült, kontrasztokban formált. Élmény és irodalom, líra és epika, alkotó és mű, író és olvasó, remény és csüggedés, tartalom és művészi megformálás ellentétsorozata csak úgy árasztja a konvencionális alkotásmódot fellazító, nyugtalanító, sejtelmes feszültséget. Ez az érzelmi hullámozás, ez a kielégíthetetlen, nyugvópontra sosem jutó feszültség a „Kesergő Szerelem” legfontosabb jellemvonása, líraiságának legfőbb varázsa.

A „Kegyetlen Kegyes”

Miért e bánat, e halálvágy, e vége nem szakadó gyötrődés? A költő csak azt adja tudtunkra, hogy egy „gőgös szép” megsebzette szívét. Azt már viszont sehol sem teszi hozzá: *ki ez a gőgös szép, miért és hogyan* sebezte meg őt. Csupa általánosság, homályos kitétel, semmi közelebbi meghatározó jellemvonást nem árul el a központi nőalakról. Még neve sincs, csak azt tudjuk meg róla, hogy szép, de elérhetetlen. Jellemző jegyeit összeállítva jól látható, hogy azok mily szűk körben mozognak. „Keményszívű”, „érzéketlen”, „kegyetlen istenné” kinek ő „hatalma kényyében” esett, „imádott vad istenné”, „vad szív”, „gőgös ellenség”, „érc-szívű”, „tyrann”, „megnevezhetetlen”, „imádott öldöklő”, ki „mint a kőszál hajt-hatatlan” stb. E nőalak kőszobor, nem pedig valóságos női kép. ¹⁰ Igaz, hogy Szegedy Róza hideg, tartózkodó, gőgös volt, de a „Himfy nőalakja” még vele sem lehet azonos, annyira absztrahált, jellegtelen, karakterizálatlan, csak közhelyekből megformált. A humanizmus udvari szerelemtanának kanonizált nőalakja ez, a *Hölgy ideálképe, évszázadok óta jól ismert a világirodalomban, s nálunk is*. Ilyen „Kegyetlen Kegyes” például Petrarca Laurája, nálunk szintén számos változatára találunk Balassi óta. A nőalak hagyományos, a humanizmus készletéhez visszanyúló, merőben stilizált megformálása — egy reális érzelm árnyékában — a költő élményeinek említett óvatos megszüréséből, a közizlés előtti behódolásból ered. A nemesi tartózkodás szólal meg itt is, a konvenció, mely egy reális, hús-vér nőalak lírai ábrázolását nem tartotta összeegyeztethetőnek az úri mentalitással. A transzfigurálás, az absztrahált, ellégiesített nőalak szükségképpen hűti, csöndesíti az érzelmkifejezést.

Ezzel az átvett, intellektuális fogantatású humanista szerelemtanál Kisfaludynál viszont szemben áll az érzelmeknek külsőleges formákon átsűrű heve, intenzitása. A költőben az élmény oly erős, hogy humanista sablonok, stilizált viszonylatok mellett is folyvást érződik. Újabb meg újabb dalok, énekek sokasága kell ahhoz, hogy a költő kifejezhesse érzelmeit, s még a „kegyetlen kegyes” irodalmias figurájának *szüntelen* emlegetése, az utána való *lankadatlan* sóvárgás is ezt az alapélményt közvetíti. Így születnek meg a „Kesergő Szerelem” új

¹⁰ Vö. HORVÁTH JÁNOS alapvető megállapításait: i. m. 42—43.

darabjai, melyekben a költő lényegében ugyanazt énekli, ám a dalok *mennyisége, együttes súlya* az eredeti, hamisítatlan érzelmeket interpretálja.

Elvont, nem jellemzett, magasabb régiókba transzponált nőalak tehát „Himfy” szerelme, mégis mily érzékletesen, finoman jellemzett külső szépségében! Mily gazdag hasonlatokkal, jelzőknek, metaforáknak micsoda pazarságával formálja meg vonásait Kisfaludy! Évszázados hagyományokra támaszkodik ebben is. Már a széphistóriák szerzői, s a XVII. századi énekköltők remekeltek a női test megérezkítésében (pl. *Eurialus és Lucretia*, *Árgirus históriája*, *Vásárhelyi Daloskönyv*), Gyöngyösinél pedig a női test szépségének egész kultusza bontakozik ki, jóllehet még barokk tematikai konvenciókkal terhelten. Velük szemben Kisfaludy, bár sokat vesz át a megelőző költészeti hagyományból, mégis mindig talál valami újat, ha mást nem, egy jelzőt, hogy kedvese szépségét, szemét, hangját, mozdulatát megénekelje (66., 79., 89., 90., 94., 112., 118., 150. dal, VII., XIII., XIX. ének stb.). S bár azt vallja, hogy szerelme szépségét szavakban visszaadni képtelen, mégis itt van igazán elemében. Így születik meg Petőfire emlékeztető, éppen ezért el nem feledhető sora a 102. dalban: „Mondd meg, minek nevezzetek . . .” A X. vagy a XIX. ének pedig nyilvánvalóan mutatja, hogy Kisfaludy — folytatva és továbbfejlesztve a XVII–XVIII. századi kéziratos énekköltészet örökségét — mennyire elszakadt már minden egyházi kötöttségtől. A női szépség rajzában a nagy ideológiai cezúra különbözteti meg elődeitől: Gyöngyösi és a kéziratos énekköltők még innen vannak a felvilágosodáson, Kisfaludy pedig már túl. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Kisfaludy erotikája távolról sem éri el a Csokonai megvalósította felszabadultságot, vitalitást, életörömből fakadó spontaneitást (*Csókok!*), a nemesi konvenciók követése ezt számára nem teszi lehetővé. A költő szerelmét mindig testi, általános fiziológiai megnyilvánulásokban rajzolja, szerelme következtében vére kering, szíve remeg, idegei vonaglanak, vagyis mozgásképzetekkel konkretizálja a lelki, érzelmi folyamatokat (pl. 127., 153. dal). Humanista sablon ez ismét, szintén konvencionális jellegű, de Kisfaludy az eddignél nagyobb nyomatékot helyez e fiziológiai megnyilvánulások lélektani eredetének tükrözésére. Nemegyszer túlmegy a humanista sablonokon egy olyan fordulattal, amely már a lelki, érzelmi folyamatokhoz visz közel. A fiziológiai ábrázolásból a lelki ábrázolásba továbbmenő, lehatoló folyamat igen jól követhető a sokszor idézett, szállóigévé híresült 7. dalban:

Mint a szarvas, kit megére
A vadásznak fegyvere,
Fut, — de későn —, foly már vére,
Vérzik tőle a csere:
Úgy futok én a pár szemtől,
A seb mellyem ballyában;
Ázik a föld keservemtől,
Lábam minden nyomában.
De hajh! mennél tovább érek,
Annál jobban gyúl a méreg,
S bellyebb rögzik szívembe; —
Futok, hajh — de vesztembe.

Itt is klasszikusan, tisztán vesz át egy széltében elterjedt európai lírai közhelyet, de a dal végét pszichés fordulattal zárja, s a mondanivaló súlyát erre a részre helyezi át. A sablont — a megsebzett szív képét — éppen arra használja fel, hogy az érzelmi, lelki válságra utaljon.

Az eddigi fejtegetésekből kitűnt, hogy Kisfaludynak a szerelemről alkotott felfogása erősen tapad a megelőző hagyományhoz. Miben mutat fel mégis újat? Hősnének szerelmi érzése vajon csak a humanista és a barokk érzelmiség továbbfejlesztése lenne? Ezt az eddiginél kötetlenebb, áradóbb, erőteljesebb szerelmi hevület, a pszichológiai folyamatok meg-

növekedett súlya is cáfolja — vannak azonban egyéb újat jelző vonások is. Ilyen például, hogy a költő rendkívüli méretekben megnöveli a szerelmet, elhatározóvá, az életben döntővé, majdnem szimbolikus szerepűvé teszi, nagybetűs értelmet, szinte mítikus jelentést tulajdonítva számára. Ez az emberfeletti, transzcendenssé növelt szerelem azonnal, egy szempillantás alatt jön létre, megrohanja és legyűri áldozatát, időről, folyamatról nem lehet szó (4., 106., 153. dal). Ha a szerelem keletkeznék, akkor ellene hatásosan küzdeni is lehetne, ellensúlyozására is nyílnék mód. A szerelem uralja a költő világképét, involvál magában mindent. Így volt ez Petraracánál is, ám ezt a szerelmi ihletettséget magyar földön Kisfaludy teszi általánossá. Ugyanakkor osztozva a közönség konzervatív érzületében, némileg el is laposítja azt. A koncipiálás, mérlegelés, sőt méricskélés következtében a szerelem élménye elveszti eleven, bensőséges színeit. A formulaszerűség tehát a „Himfy” szerelemábrázolásában is dominál, de jelen vannak már a köztudatba bejutott újabb, szentimentális érzelmfajták is.

Kedvesét magasztalva, lénye bájoságát is megénekli.

A báj mellyel teszi s mondgya, —
Ennek a szív olly bolondgya ;

— írja a 132. dalban. A báj iránt való érzék megint csak a humanista klasszikából ered, majd elterjedt költői témává a rokokó teszi, — ennyiben tehát Kisfaludy újra konvencionális motívumot elevenít fel. A bájos nő képe azonban nála részben mégis már más, mint a Palotahölgy reneszánsz típusa — nála ez az új, szentimentális érzelmi hullámból is táplálkozik, mely nem egy udvari magatartás járulékos elemének, hanem a nő lényéből közvetlenül fakadó tulajdonságnak, az igazi poézis méltó tárgyának tartja a báj. Ugyanakkor jelezniük kell azt is, hogy Kisfaludy lírájának külsőséges, nem jelentékeny mozzanata a báj — igazi, centrális szerephez Csokonai juttatja költészetében. A fogalom átalakulása, gazdagodása mutatója annak, hogy a nő addigi félreszorított, elnyomott helyzetéből ekkor kezd kibontakozni nálunk.

A „Kegyetlen Kegyes” alakja, a szerelem ábrázolása alátámasztja azt, amit az élmény és irodalom viszonyáról az előzőkben kifejtettünk. Kisfaludy az új életérzés nyomán magasabb, központibb helyre állítja a szerelmet, megnöveli jelentőségét világról alkotott összképében, új, szentimentális vonásokkal gazdagítja, de mindig a régi hagyomány felhasználásával, sosem sértve a meglevőt, a kialakultat. S ennek érdekében eredeti érzelmein — ha szükségét látja — alakít, módosít. Úgy újít, úgy kezdeményez a szerelem lírikumában, hogy közben mindig széleskörűen felhasználja a megelőző évszázadok költői gyakorlatát, az újabb vonásokat mindig a régiékből fejleszti tovább, sosem határolja el mereven azoktól. A XIX. század elejének nemesi olvasóközönsége a „Kesergő Szerelm”-ben megtalálhatta a szerelmi költészetnek azokat az ihlet típusait, amelyeket Balassi óta az énekköltők, Gyöngyösi és Amadé kialakítottak, — így könnyen befogadta, magáévá tette azt a pluszt is, amelyet Kisfaludy hangsúlyosabb, s koncentráltabb szerelmi érzése jelentett.

Az Én és a Világ

A Kisfaludy előtti költészet kevésbé ismerte el az emberi személyiség egyéni önállóságát. A lírai költő személye műve mellett elhalványult, az olvasót az alkotó kiléte nemigen érdekelte. A költő e téren is tovább lép, művében ugyanis — az eddigi konvencionális lírai önábrázoláson felül — valami megcsillan már az emberi Én polgárosodás felé mutató, nagyjövőjű kategóriájából is. Az egyéniség erőteljesebb szerepeltetéséhez a költőt az 1796-os esztendő eseménysorozata vezeti el, amikor annyi új benyomás, tapasztalat közepette kell ráébrednie tulajdon önmagára. Nem egynek, esetlegesnek tekinti önmagát, hanem sajátosnak, mindentől különbözőnek, szubsztanciának. Kutatja, vizsgálja, fürkészi önnön elméjét, szívét,

annyira fontosnak érzi a világban tulajdon súlyát. (A 117. vagy a 163. dalban például meg is szólítja önmagát, kérdéseket tesz fel a lírai hősnek, éneje alteregójának.) Forrása lesz ez egy újabb ellentétben alapuló feszültségnek: önmagát ugyanis — összhangban a korizléssel — álarccal fűdi el, Himfyvé stilizálja, másrészt viszont megsokszorozza egyéni alkata szerepét a világban. Önmaga elrejtésének s központba állításának két pólusa szüntelen egybejátszik, villódzik, hullámszik. A szentimentális ízlés irányítja az énré, az emberi lélekre, az érdeklődés sugarát, s líraian először Kisfaludy éli át nálunk a korszak új, ihlető élményét.

De az Én szerepének megnövelése szükségképpen hozza magával az ellentétes oldal, a kívülről világ, a természet ábrázolásának átalakítását is. Ha a lírai hős emberfelettivé fokozódott, hasonlóan meg kell növelni a világ, a környező természet arányait is, amelyben él. A világ azonban még így is csak arra szolgál, hogy a költő lelkében dúló érzelmi vihart aláfesse, illusztrálja, lírai önkifejezését előmozdítsa. Reális természetábrázolás ilyen szituációban nem jöhet létre, hiába kóborol sokat a különféle idegen tájakon. Ez a táj így komor lesz; bánatos, kietlen, elrettentő, mint amilyen bús, borús költőjének szíve, melynek e természet kivetített mása (31., 48., 75., 77., 103., 166. dal, II., IV., V. és XXI. ének). Példának idézzük két strófájából:

A havasnak oldalában
Keletkező patak te!
Melly a fenyők homályában
Búsan zúgva szakadsz — le,
És tétova csavarogva
Fába, szirtbe ütődöl,
Míg küszködve, és zokogva
A tengerbe vergődöl: — (75. dal)

vagy:

Éjféli vagy, — nem alhatom —
Komor az éj, s fekete:
S dühösködő indulatom
A szabadba kergete:
Szemmeredve nézek bele
Az éj setét kormába;
Üvölt a mord éjszaka szele
S kapkod fejem hajába (77. dal)

Emlékezetes, szuggesztív képek — de a természeti tájról el mitsem árulnak! Még a mű színhelye is csak elnevezés kérdése. Tudjuk, hogy a Bakonyban, a költő szűkebb pátriájában gyökerezik a cselekmény, de Kisfaludy még csak meg sem kísérel jellemezni, tipizálni ezt a bakonyi tájat. Csupa kontúrtalesz általánosságot ad a „Himfy”-t körülvevő világról, közelebbit sosem tudunk meg arról a tájról, ahol tartózkodik.

Azaz mégsem — egyszer egy nagy élmény kapcsán olyan tájképet rajzol, amely kiemelkedik az ábrázolás realizmusával. A Colle di Tenda roppant hegyóriásait éneklí meg, melynek naplójában is elragadtatott lapokat szentel. Ez felejthetetlen volt — valósággal ömlik belőle a szó, amikor a hegyek újonnan megismert borzalmas világáról szól. Az egész VIII. éneket a szédítő hegytömbök megénekelésére szánja. Ez áll szívéhez közel: csupa rendellenesség, disszonancia, minden bizarr, feszült, rendkívüli; itt aztán bőszséggel nyílik alkalom kép- és hanghatások elegyítésére, fokozott mozgalmasságra. A dörgő vizek, a gördülő sziklák, a morgó fergeteg világának és ellentmondásokkal viaskodó, magára hagyott énjének kontrasztját éli át. Küzdeni a természettel, szembeszegülni az elemekkel — van ebben már valami a romantikából. Idézzük a VIII. ének bevezető versszakát:

Itt a komor enyészetnek
 Borzasztó bús honnyában,
 Minden földi rettenetnek
 Fojtó, zúzó markában,
 Hol a havas kőszálai
 Az egekig merednek,
 S feneketlen nyílásai
 A poklokra dőlednek ; —

De ez még nem romantikus igazán, csak afelé mutat, azt készíti elő. Az utóbbi négy sor poláris ellentétei még a valóság eltúlzásán alapulnak, a költő még nem növeszti meg tájbrázolását irracionális vonásokkal.

Jelentős szerepet tölt be tehát a természet megjelenítése a „Kesergő Szerelem”-ben, de az én ábrázolásának problémái mögött mégis elhalványul, funkciója másodlagos, járulékos. A virágzó, kibomló, ezer csodával ékes természet éppúgy, mint a viharos, háborgó vagy a kietlen egyaránt egy, azonos funkciót tölt be — az egyén súlyának, jelentőségének felnagyítását. Kisfaludy művében az egyéniség fontosabb, mint a természet, a külvilág immár — először a hazai költészetben — csak keret az ember élete, tevékenysége számára.

Szív és ész

Már az első daltól kezdve számos alkalommal felveti a költő a szív és ész dualisztikus ellentétpárját. Közhely ez a szentimentális irodalomban, Kisfaludy is az ezzel kapcsolatos, sablonná vált szív-ideált önti formákba. Azonban ennél többet is : az ő szív-kultusza mögött egy kavargó élménytömeg átéltsége, hite áll. A szív primátusát Kisfaludy saját közvetlen élettapasztalatain keresztül is magáévá teszi, s az őszinte érzelem melege átforrósítja az erről vallott szokványos sémákat. Amit átél, s amit maga körül lát, tehát a változások seregét gondolatilag megmagyarázni, feloldani nem tudja, így kénytelen a szív elsőségéhez menekülni. (37., 43., 84., 104., 165. dal.) S mert e felfogást éppen nem elvileg tette magáévá, hanem egyéni balsorsán keresztül értette meg, ezért ennek kifejezése dalaiban állandóan visszatér.

A szív minden, azt tartom én,
 Mindennek az eleje

írja az 5. dal elején, de ugyanezt variálja a 18., 26., 105., 151. és 174. dalban is. Kisfaludy spontaneitásra hajló, ösztönös, érzelmekben élő ember — amit hisz, nagyon hiszi —, s azt nem egyszer, de számtalanszor akarja kimondani.

Semmiképp sem véletlen, hogy már az 1. dalban, ahol először szerepel szív és ész ellentétének gondolata, ezzel párhuzamosan feltűnik a *sors* válságkifejező, a romantika felé mutató kategóriája is. A súlyos dilemmákkal vívódó európai kortudat teremti újjá a sorsfogalmat, a csődöt mondott ráció helyébe léptetve világmagyarázatul. A forradalmi és napóleoni idők annyi kérdést vetnek fel, s hagynak megoldatlanul, hogy magyarázatul csak ez az idealista, transzcendens fogalom szolgál : a világ s az emberek sorsa tőlük független erők kezében van.

Kisfaludynál a sorsfogalom felhasználása is lényegében régi és új mozzanatok egyeztetése jegyében történik. A sors ugyanis a humanizmus óta sztereotip stílusjegy a költészetben, s a költő is az évszázadok óta állandósult irodalmi frazeológia részeként használja fel. (Pl. IV. ének negyedik versszakában *jene sorsom*, a VIII. ének tizedik strófájában *üldöző sors*, a 148. dalban *Szüntesd, óh sors, haragodat*.) Ugyanakkor azonban — mint ezt már több esetben láttuk — e sémakereteken is átsüt az eredeti érzelem, az ismeretlen, vak erők miatti kétségbeesés. A „Kesergő Szerelem” jelzi, hogyan alakul át a XVIII—XIX. század fordulóján a humanista sorssztereotípa a romantikus ember kínzó problémájává.

A sorsfogalom gyakori használata tükrözi, milyen mélyen éli át a költő, de egész nemzedéke is, a *háború* rettenetét. Hosszú éveken át tart az öldöklő vérzivatar, mely majd egész Európát előnti, s a körülmények őt is cselekvő részesévé tették a szörnyűségnek. Kisfaludy a jelképpé növelt sors haragját látja a háborús égzengésben. A mű kezdetben elkészült strófáit, a 6. és a 14—16. dalokat a puskaporfüst légköre ihlette elsőnek. A 14. dalban Milánó körülvételét, a 15-ben az ostromot magát, a 16-ban pedig fogságbaesését írja le. Eredeti, sajátos élményét itt is a sztereotíp, költői terminológia kellékeivel fejezi ki (hangfestő igék, igésítés, alliterációk), mégis átsejlik rajtuk valami a belső indulat intenzitásából. Legvilágosabban megfigyelhető ez a 15. dalban:

Hajnal alig kerekedett
 S a francz had felzendüle ;
 Marsnak dühe lobbót vetett,
 S haragja megdörögde.
 A mozsarak mennydörögve
 Veszedelmet bocsátanak ;
 Az ércztorok dörögve
 Ezer halált okádnak.
 Halál dúl, ront, öl mellettem,
 S mind alattam, mind felettem ;

A közelmúlt háborús eseményeinek egész éneket szentel Kisfaludy, a III. számút, mely a napóleoni korszaknak szinte tükörképe. Érezni lehet benne az akkori idők háborús zűrzavarát, a felfordult Európa bizonytalan világát. A csaták, szenvedések, az inség és a halál divinált képei sorjáznak egymás után. A háború elsepri a megszokott úri élet nyugalalmát, trónusok omlanak, alkotmányok bomlanak, összedől mindaz, amit Kisfaludy az uralkodó osztály tagjaként hagyományosan kialakultnak érzett. Ismerjük neveltetését, így cseppet sem csodálkozhatunk azon, hogy mindezért a forradalmi mozgalmakat, a „pokol Párizs”-t teszi felelőssé:

E veszélynek itt e földön
Szajna ! te vagy forrása ;
 Pokol-Párizs ! általad lön
 A világnak bomlása !

1795, Martinovicsék kivégzése után vagyunk, s ez volt a hazai nemesi közvélemény. Egyértelműen elítéli a francia forradalmat, ám csömörig elege van már a harcokból. Elemi erővel, frenetikusan tör ki belőle a békevágy, s ajkán egy nagylélegzetű békehimnusz születik:

Jöjj-el, jöjj-el, áldott béke !
 Jöjj-le hozzánk az égből !
 A föld egész kerekége
 Így kiált az inségből

írja éneke végén. Egy sokat szenvedett nemzedék lírai jankiáltása sir fel a „Kesergő Szerelem” e soraiban.

Szív és ész szüntelen ellentétpárját, a szív elsődlegességének hitét tehát nemcsak a kesergő szerelmek, Medina és Róza táplálják, hanem — hasonló súllyal — a közélet, a forrongó világ problémái is. Magánélet és külvilág, a valóság erői oly megpróbáltatásoknak vetik alá Kisfaludyt, hogy ezeknek magyarázata, feloldása csak szív és sors szubjektív, homályos, pusztán érzelmileg adott relációi által sikerülhet. A vészek elől menedék egyedül a bensőség lehet — ez vezeti őt el eddig nem tapasztalt, új intimítások ihletéhez is.

Idegenben, hazájától, megszokott környezetétől távol, sok sanyarúság közepette írja művét — vigaszul az emlékezés kínálkozik. Megszépítő ködén át régebbi élete vonásait idézi fel, de — s ez jellegzetes — nem a bécsi testőrvek korából, hanem ifjúsága otthon töltött időszakából. Szemében Bécs immár a jelen szenvedéseinek okozójává sűrűsödött, ezzel szemben a hazai környezet, a magyar nemesi életforma az elvesztett boldogság, a zavartalan, harmonikus nyugalom letéteményesévé vált. Így fejlődik ki ihletében a *boldog múlt és a sivár jelen* újabb ellentétpárja, melyet felvet mindjárt műve elején, az I. énekben. A hazai lírában újszerű intimitás: egy költő nemcsak jelenben adja magát az olvasónak, hanem múltját is kitárja! „Egek be boldog voltam!” — ez a kontraszt igen alkalmas arra, hogy hangsúlyozza, kiemelje a jelen szenvedéseit. (Ezt az ellentétpárt a 9., 97., 104. és 137. dalban is megénekl.)

Boldog múlt — mi tette boldoggá? Nem vall erről, illetve egy poétai sablonnal üti el: ti. azzal, hogy nem volt szerelmes, s ennek köszönhetette boldogságát. Jelen kedvteléseiről ellenben gyakorta szól, így módunkban van visszafelé következtetni. Hányattatásaiban mi vigasztalja hát? Régi barátja, az Amati-féle *hegedű* enyhíti sorsát. A pozsonyi diákevek óta sokszor üdítette fel magát húrjaival. Draguignanba, s alighanem német földre is magával vihette kiváló hangszerét. E kinti hegedülésekről emlékezik meg a „Kesergő Szerelem” 96. dalában. — Kedvtelése sorában számolhatjuk a *lovaglást* is: a 173. dalban ír vágatásairól, s arról, hogyan beszél lovával, „kedves fakó”-jával, „szép paripá”-jával. A *történelem*, a múlt emlékeivel való foglalatosság továbbra is szintén gyönyörűséget jelent számára. Emlékezetében a várromok nagyjövőjű képei együtt jelennek meg a hajdani eszményekkel, a görög-római hősiességgel, az antik polgárerény kultuszával (3. dal). Az omladékok emléképei nyomán lelkében rejtetten tovább él az ősi dicsőség vágya, későbbi regeihlete ennek nyomán alakul majd. Elvonja a történelem, a „fellebbezés” a mindennapitól, a sivár sorstól, a költő tudatosan idézi fel magában a hétköznapiiságon felülemelkedő érzelmeket s gondolatokat.

Vigasztalást adnak számára az esteli *séták*, a csörgedező csermely partján, a kies tájakon való magányos bolyongás, vagyis az emberektől való elkülönülés. A séta odahaza mindig jól beillett az úri élet kereteibe, a birtokos nemes kedvtelve, időnként vadászatgatra járta birtoka határát. Ugyanakkor a séta elválhatatlan tartozéka az új szentimentális ízlésnek s életformának is, s ennek nyomán egyre nagyobb szerepet kezd kapni az emberek életében. Lehetővé teszi — rövid időre — a kiszakadást, izolálódást az emberi társadalomból, s egy-szersmind az egyén önvizsgálatát. (Ld. a 135., 146. és 156. dalban.)

A költő nem veti meg a dohányfüstöt, az egyedüllét óráiban pipájában is enyhülést talál.

Én itt fekszem és dohányzom
A kedvetlen homályban (XIV. ének)

Csoportosan eregetem
Égő pipám kék füstjét (100. dal)

Nem új jelenség a dohányfüst az európai irodalomban, de idehaza sem, — elég, ha Falud erről írt „sonetto”-jára gondolunk. Amit viszont Kisfaludy a dohányzáshoz sajátosan hozzá kapcsol, az jellegzetesen újfajta emberi bensőség már — tudniillik a pihenés. A harcos, imádkozó, újabban a szerelmes alakok mellé sorakozik nála a *pihenő ember* képe. A teljes emberi élethez ez is hozzátartozik, s erről a „Himfy”-ben olvashatunk irodalmunkban először. A lírai önkifejezés új fázisa nyílik meg e téma felvetésével. (Nagy fejlődési sor kezdődik meg vele,

alig egy évtizeddel később Berzsenyi a *Levéltőredék barátnémhoz*-ban mennyivel intimebben, bensőségesebben, felfokozottabban dolgozza fel már ezt a témát !)

A magányos andalgásban, hegedűszóban, dohányfüstben, sebes vágatásokban, múlt fölötti málázásban leli hát örömét. A magányos pihenést kivéve a hazai nemesség hétköznapijai teltek el ilyesmikkel, e szórakozások az udvarházi élet alkotórészei voltak. Ezek okoznak örömet a sivár jelenben, megsokszorozva, felfokozva, a kereteket kitágítva ez után vágyódik a múltban is. Múlt és jelen újszerű szentimentális intimitása nála tehát egy fokozatosan retrográddá váló szemléletből fakad: a nemesi életforma áhításából. Végző soron Kisfaludy az úri élet zavartalansága, biztonsága után vágyódik. A mezei gazda, a magyar nemesember patriarkális életmódja tűnik előtte — Bécs és a hányattatások után — optimumnak. (Életének későbbi alakulásához itt lényeges szempontot kapunk !)

S bár más helyzetben, merőben más feltételek közt jött létre, Kisfaludynak e sóvárgása az idillikusnak tartott nemesi életstílus után Orczy Lőrincre, ifjúsága egyik mintaképére emlékezteti az olvasót.

E nemesi-úri élet utáni vágy fonódik össze ihletében a múlt-jelen ellentét egyik változatával, egy ugyancsak ekkortájt kezdeményezett intimitással, a *gyermekkor emlékeztelével* (2. dal). A téma Szentjóbi Szabó Lirájában tűnik fel először (*Tavaszi, A gyermekkor emlékeztete*), de Kisfaludynál már sokkal szubjektívebben, közvetlenebbül jelenik meg. Ritka a nem boldog gyermekkor, az emlékezés chiaroscurója mindent megszépít, így lesz a gyermekkor Kisfaludynál is a tűnt boldogság jelképévé. Példának idézünk 27., illetve 57. dalából:

Ott, a hol én nevelkedtem,
Egy dombról egy patak folyt;
Hányszor ott nem estvéledtem! —
Éltem akkor boldog volt.

Gyermekségem szép ideji,
Be hamar elmúlátok!
Éltemnek örömei,
Be rövidék valátok! —

Sűrűn idézett strófája az első — méltán. Sikerült benne maradéktalanul felkeltenie a gyermekkorra emlékezés nosztalgikus hangulatát. E témájára is elmondható, az, ami az eddigiekre is állt, hogy egyszerre modern is, nem is, egyszerre sugároz újszerű bensőséget, s tapad a régi szemlélethez. Említett 27. dalában a legegyszerűbb eszközökkel tud oldott, szórt hangulatot teremteni, sőt itt már számára nem annyira az ábrázolás a lényeges, mint inkább az általa felkeltett hangulat, az olvasó érzelmvilágának megmozgatása. Az életképszerűséggel, az „estvéledtem” igével a hazai táj, otthoni környezet varázsával képes elzsongítani az olvasókat. E lány, tűnődő érzelmi állapotot játékos, könnyed sorok váltakozásával, keresetten zöngés szavakkal és sűrű alliterációival éri el a költő.

De nemcsak a tűnt gyermekkor, hanem az oly emlékezetes badacsonyi szüret is a boldog múlt, tehát a hazai nemesi léttartalmak emlékképévé jegecesedett Kisfaludy lelki-világában. A téma hordozta érzelmiség azonban nem egysíkú. Badacsony — a Dunántúl, sőt az édes haza szimbólumává vált a hosszú kényszerű külföldi tartózkodás idején (71., 107—109. dal; XVI. ének). Ugyanekkor ez a patriotizmus keveredik a Róza utáni vággyal, s az idillikus úri élet utáni sóvárgással. Ez az összetettség van meg kínzó honvágyában is. Európa legszebb tájait járja be, eljut oda, hol előtte még magyar költő sosem járt, mégis mindenünnen hazavágyik. Önfeledten gyönyörködik a tájak csodás látványában, de életét csak az otthoni keretekben tudja elképzelni. Élményei nyomán akkor látóköre egy időre kitágul, a hazai élet utáni epedése következtében azonban egyszersmind provinciálissá is válik. Európát csak úgy tudja érzékelni, hogy az *elválasztja* őt a hazai környezettől. Világosan kitapintható ez a 12. dalban:

Országok, népek, nemzetek,
 Puszták, folyók, városok,
 A nagy tenger és szigetek
 Rengengeteg, havasok
 Választyák már a kegyetlent — stb.

Száma — s ebben marad messze a kortárs Batsányi mögött — ez az elválasztás a fontosabb...

Múlt és jelen kontrasztja is — csakúgy, mint az eddig tárgyalt ellentétpárok — tanúskodik arról, hogy régi és új milyen sajátosan keveredik Kisfaludy látásmódjában. Egy újabb érzelmvilág alakulását anticipáló nála az, hogy az emberi élet intimitásait (gyermekkor emlékezete, kedvtelések, honvágy stb.) líraian feltárja, ugyanakkor azonban feltétlenül a múlt hagyományához kapcsolja őt, hogy e bensőségek kiteljesedését, a teljesebb élet megvalósulását retrográd módon egy avuló, a fejlődést mindjobban gátló életformában látja. Sajátosan átmeneti, két irányba mutató alakja Kisfaludy a magyar költészet fejlődésének — a „Kesergő Szerelem”-ben tapintható ki ez leginkább. Világnézete, szemlélete, látásmódja gyökeresen az úri rend tudatvilágához köti, érzelmisége, érzelmítípusai, poétai érzékenysége, intimítások iránti hajlama viszont — ha távolról is — már az új modern költőtípust előlegezi.

Megújult remények

1797 októberében végre megkötik a campoformiói békét: Kisfaludy számára ez megcsillantja a hazatérés reményét (152. dal). Úgyis egyre inkább nyugtalanítja a honvágy. „A világból kiszakadva” nagy élmény volt, de elege van már belőle. Mélázó, szelíd hangulatok lepik el, fájdó szívvel vágyódik haza. Az otthon mindig a Dunántúl, közelebbről a Balaton-felvidék: a domborodó kalapú Somló, a Marcal, a sümegi vár, hol ifjúságát töltötte (182. dal). Errefelé lakik Szegedy Róza is.

Az utolsó dalcsoportokban egyre több hát az andalgó, puhaszelíd, molszerű érzelem, egyre nyugodtabb, leszűrtebb a kifejezés — mind többet látunk következő műve, a *Boldog Szerelem* hangulatiságából. A XVIII. énekben dicsőíti a házasságot, vajon dicsőítené-e akkor, ha nem lenne még mindig semmi reménye? Már sejtet, érezet valamit — előkészíteni, finoman átvezetni kívánja az olvasókat egy merőben más hangulat- és érzelmvilágba. Az átmenet már itt megindul. Hasonló jellegű a 157. dal kis epikus miniatűrje is — a csókolózó galambok előtt merengő leányka bájos interieurje —, nincs már szó az érzelmek háborgásáról. Ilyen megnyugtatóan, ugyanakkor újabb várakozást felkeltően írja le hazatérése folyamatát is, a haza köszöntését, az első otthoni találkozást kedvesével: mindez ismét hullámmzást idéz elő remény és kétség között.

A hazatérésekor átélt nagy tengeri vihar is helyet kap művében, a jól sikerült tárgyi leírást (mindig erős oldala volt!) átszínezi a lírai személyesség:

Most egyszerre, (irtózással
 emlékezem még erre)
 A szelek nagy ordittással
 Zúdultak a tengerre;

írja a XVI. énekben. A nagy vihart a 155. dalban is megénekli:

Zúg a zápor, — ordított a szél, —
 Csikorog a rengeteg;
 Dörög az ég, — fél, a mi él, —
 Iszonyú a fergeg! —

Otthon, odahaza van — mi lesz vele ezután? Meglágyul-e a „gőgös szép”? Egy pillanatra úgy látjuk: igen, a 191—198. dalok legalábbis ezt sejtetik, de az utolsó strófák újra reménytelenséget sugároznak, kedvese nem őt szereti. Újabb csalódás, a mű a teljes lemondás, csüggedés hangján fejeződik be. Meglehet, hogy ezután akarta az olvasókat elvezetni az egymásratalálás boldogító napjáiig, hiszen a mű töredékben maradt. De már ekkor megfogant lelkében dalciklusa ellenpárjának, a „Boldog Szerellem”-nek gondolata, ihlete kifogyott, s a mű így is kerek egész. Két év bűja, bánata, válsága és szenvedése, egy fejlődésben levő lélek izgatató formálódása és kitárulása — ez a „Kesergő Szerellem”...

Ízlések különjelesége és egysége

Az első kérdés, amely a mű eszmei és érzelmi szálainak fölfejtése után azonnal fölmerül — az *ízlésirány* problémája. Melyik az az ízlésirány, melynek segítségével a költő ezt a kevert, elegyes, nagyon is sokrétű érzelmekomplexumot tükrözni, visszaadni képes? Kétségtelen az, hogy a „Kesergő Szerellem” esetén *egységes ízlésről beszélni nem lehet*. A XVIII. század vége irodalmi áramlatainak kölcsönhatásából fakad ez leginkább: az 1790-es évek magyar irodalmában ugyanis számos ízlésváltozat él egymás mellett, hat párhuzamosan, s e korszakban nemigen lehet meghúzni az egymásutániság vonalát. A nyelvi szempontú irodalmiság, az átvételek programjából eredően az írók általában nem ragaszkodnak mereven elvileg kifejeződött ízlésirányokhoz, minden ízlés jó, amellyel a nyelvet, stílust fejleszteni lehet. Ez az esztétikai közszellem nagyban hatott a fiatal Kisfaludyra; már Pozsonyban, majd Bécsben egész sor ízlésváltozatot ismert meg, emellett épp ez években van — ízlésbelileg is — alakulóban, fejlődőben. Pozsonytól Draguignanig, s onnét a Rajnáig sok minden hatás van rá.

Ha egységes ízlés nem is, ízléstörzs azonban kétségtelenül megállapítható a „Kesergő Szerellem”-ben, s ez a *szenzimentalizmus nemesi változata*. A XVIII. század nagyhatású ízlés-áramlata, a szenzimentalizmus a forradalom után Európa-szerte erősen megváltozik. Külügződik belőle minden lázadó, a fennálló társadalmi rendet etikájában, moráljában támadó jelleg, erőtlenné válik a társadalmi indíték, s helyébe lép — egyre fokozódó súllyal — a privatizáló magatartás. A különböző európai irodalmak szenzimentalizmusában divattá válik a társadalom előtti menekülés, a természet külsőségeinek kedvelése, de nem társadalmi meghatározottsággal, mint azelőtt, nem egy új etikai értékrend meghirdetése jegyében, hanem ellenkezőleg, éppen a társadalmi harcoktól, közügyektől való visszariadás következtében. A nemesi szenzimentalizmus, a forradalmi helyzet termékeként, a magánéletbe való bezárkózás, a szűkkörű intimitás hirdetője lesz a legtöbb európai irodalomban.

Nálunk azonban a speciális történelmi-társadalmi viszonyok következtében nem ily egyértelmű a nemesi szenzimentalizmus szerepe. A forradalom, a napóleoni háborúk okozta mélységes megrendülés hozza létre nálunk is, de a köztudat ebből fakadó alakulásához egyenrangú komponensként társul a gyarmati helyzet következtében a nemzeti lét fenyegetettsége, sőt egyes íróknál a feudalizmus fokozódó válsága révén a társadalmi lét bizonytalanná válása is (pl. Berzsenyinél). Kisfaludy nemesi szenzimentalizmusát főképp osztályának elhatalmasodó veszélyeztetettsége — válsága hozza létre, s ezt motíválja még a forradalomtól való visszaborzadás, a háborús szenvedések sora. Mindez együttvéve eredményezi nála a hazai nemesi lét ideálképe utáni vágyódást, mely ideálkép a hányattatások, a súlyos megpróbáltatások, a különböző élmények zuhatagában a megingathatatlan harmónia egyedüli letéteményesének tűnik. Ez a szenzimentális alapélmény a szerelem szférájában fejeződik ki, mert hányattatásainak, a hazai ideálvilágtól való elszakadottságnak legutolsó oka, megkoronázója a fehér arcú magyar leány, kit minden sóvárgása ellenére sem kapott meg, s ki éppen ezért elérhetetlenül a hazai föld, a valószínűtlen aranjuezi boldogság, derű, nyuga-

lom szimbólumává magasodott. A mi viszonyaink közt ez a nemesi szentimentalizmus nem reakciós jelenség, mert — bár egy maradvány, megcsontosodottá vált életformához való ragaszkodás kapcsán —, hathatósan elősegíti az érzelmek polgárosodását, finomulását: meghirdeti a személyiség szabad, kötetlen, minden oldalú kibontakozásának gondolatát (pl. szerelem érzelmvilága; egyéni kedvtelések; ráeszmélés a természetre stb.). Mindehhez járul, hogy Kisfaludy ízlésbeli kezdeménye 1790 után s 1825 előtt, azaz *nemességünk polgári funkciók ellátására való áttérésének szakaszában történik, tehát egy igen jelentős társadalmi és nemzeti folyamatot támaszt alá ideológiailag.*

A szentimentális ízléstörzsről kívül a barokkos *humanista* ízlés vonásai szintén jól kivehetők a „Kesergő Szerelem”-ben. A humanizmus Kisfaludy számára főleg petrarcái örökség, másrészt a deákos-barokkos hazai költészet hagyománya is (pl. Gyöngyösi!). Humanista jellegű már a mű témája, a kesergő szerelem, a kielégítetlen vágy (provánszi trubadúrok), a szív, a test, s az érzékek jogainak elismerése, továbbá a „Kegyetlen Kegyes” absztrahált nőalakja, az udvarló tónus, Himfynek, a katonaembernek epekedése a távolból, s részben maga a stilizáltság is, az érzelmek elfedése, irodalmiasítása. Ugyancsak humanista vonás az érzések általánossága, ködössége, a minél kevesebb tárgyiasítás, a konkretizálástól való tartózkodás, nemkülönben a szépség és a báj elvont kultusza is. Végül pedig a mű emelkedett tónusa, gondos és szabályos érzelmi megformálása, arányos, kerek, befejezett szerkezete, világos és választékos stílusa is a humanista irányra utal.

Jócskán találunk a műben *rokokó* sajátosságokat is, bár az alapvető rokokó vonások, az optimizmus, a derűs életöröm, a játékos naivság, hiányoznak belőle.¹¹ Ugyanakkor a szerelem ábrázolásában számos rokokó jellegzetességre lelünk, s ebből az ízlésből fakad részben a nőalak centralitása, a mű effeminált jellege is. Az egyéni boldogság sóvárgó keresése is a rokokóból ered, s ezzel kapcsolatban a harmónia utáni vágy ugyancsak. Idekapcsolja továbbá a művet hajlama a finom pikantériára, s a női szépség analizálására. Innen fakad fejlett érzéke a pici, a finom, a hajlékony, a kellemek graciozitása iránt, a nagyfokú muzikalitás, a dekoratív hajlandóság, s részben a már említett stilizáltság. A keserűdes ízek, érzésellentétek, a kevert érzetek kedvelése is rokokó vonás Kisfaludynál, a mű érzelmi tompitottsága, műves megkomponáltsága, aprólékos, részletező kifejezőmódja szintúgy ez ízlésben gyökerzik. Végül igen sokat merít a költő a rokokó líra érzécsiklandó, közvetett és burkolt erotikájából: a suhanó fátylak, libbenő selymek, egy lehelletnyi kis kendőcske, a kedves cipellő élesztik költészetét. Idefüzi stílusbeli színessége, jelzőgazdagsága, természetesen a Faludi-féle rokokó műdalra épült verselése is.

Szentimentalizmus, barokkos humanizmus és rokokó mellett, hogy a kor ízlésspektruma teljes legyen, még a csírázni kezdő romantika elemeit is megtaláljuk. Kisfaludy szereti a picit, az aprót, a miniatúrát — de ugyanúgy szereti (ha nem jobban) a nagyot, a hatalmas, a monumentalitásában borzalmast. A Colle di Tenda vagy a tengeri vihar barokkos ábrázolásában vannak már bizonyos romantikát sejtető vonások is. A sors átalakuló problémája, a természettel, világgal küzdő ember megnövelt alakja, az egyéniség mindenekelőtti-sége, a messzi tájakra kivetettség — vajon nem romantikus attitűdök-e?

A műben tehát heterogén irányok vegyülnek egymással. Ilyen sokszínű nagyjából a kor irodalma is, általában az érzelmi többrétűség, valami sajátos vibráló hullámlás, ellentétekbe ácsapás, belső ellentmondás jellemzi. Ebből fakad a „Kesergő Szerelem” ismert *chiaroscuro*-ja is, a sötéttiszta, az édes kín, a sírva vigadás jelensége. „... a magyar szív kedvvel hártás sebjei” — így szól róla később Kisfaludy.¹²

¹¹ Az alábbiakban HARSÁNYI ISTVÁN: *Rokokó ízlés a magyar irodalomban* (Bp. 1930.) c. művének megállapításait is felhasználom.

¹² M. M. II. k. 178. és 71.

Ott szeretem andalogva
A bú karján nyavalyogva,
Táplálni az édes kint,
Valamíg az éj nem int,

(44. dal)

Sok és nagy a mit szenvedek én !
Az avúltt kín új kint szül ;
De mind ez ő-értte lévén,
Nincsen édesség nélkül.

(47. dal)

Fény és árny, fájdalom és öröm kontrasztjára s egyszerre, egy dalihletben való megjelenítésére az egykorú európai lélek azonnal rezonál. Gondoljunk csak Kölcsey sötéttisztájára: végtelen hullámlás az érzelmek között, örök szivárványosság, ellentétekben hányódás, felhő és napsugár.¹³ Ilyen, de ideológikus erő nélkül, csak érzelmi alapon a Kisfaludyé is.

Az irányok különfélesége ellenére a mű mégis egységes. Azzá teszi a költő vigyázó egygyéformálása, szemléletéből fakadó okos egyeztetése: a humanista és rokokó vonásokat, elemeket igen ügyesen, s óvatosan elegyíti a meghatározó szentimentális tendenciákkal. Az ő nemesi szentimentalizmusa szerves folytatása s kiteljesülése az addigi ízlésszereknek, a diszparát ízlésekből művészién építi fel sokrétű, mégis homogén művét. Ezért nem vált ki tiltakozást a minden téren konzervativizmusra hajló nemességből, ezért honosodik meg oly rendkívül hamar, s oly széles körben az általa képviselt érzelmiség. A hazai szentimentalizmus úttörése Ányos, Dayka és Szentjóni nevéhez fűződik, ám meggyökereztetése Kisfaludy érdeme.

Petrarkizmus és a magyar hagyományok

A „magyar Petrarca” — másfélszáz évig visszhangzott ez az értéktétel a hazai irodalomtörténetírásban. Előbb elismerően, utóbb lenéző, kicsinylő hangsúllyal. A petrarkizmus vádja oly régi, mint maga a mű, már Schedius Lajos 1802-ben írt recenziója az olasz költővel hozza kapcsolatba.¹⁴ A pozitívista iskola azután kedvére kiélte magát a hatások keresésében. Imre Sándor tárgyilagosan még csak átvételekről szól, ám Rényi Rezső szerint már az is, hogy Kisfaludy Sándor a szerelem dalnoka lett, Petrarca érdeme — a költő „egyedüli magyar petrarkista”, „petrarkista ő minden ízében”.¹⁵ A kérdés valóban tudományos vizsgálatával először Angyal Dávid foglalkozott, megállapítva az egyes dalok mottóinak petrarcai lelőhelyét, s ebből vonva le következtetéseket az átvételekre.¹⁶ A két költő viszonyát utóbb Szabó Mihály tisztázta megnyugtatóan és kielégítően.¹⁷

Szabó Mihály megállapítja, hogy a „Kesergő Szerelem” 200 dalából, s 21 énekéből összesen 77-ben találunk petrarcai hatást, de ebből igen kevés, mindössze 13 a teljesen petrarcai anyagot átvevő strófák száma. Tíz Himfy epedését festi, három pedig kedvese alakját.

¹³ SZAUER JÓZSEF: Kölcsey Ferenc. Bp. 1955. 22. és 26.

¹⁴ Zeitschrift von und für Ungern 1802. I. k. 234—239.

¹⁵ IMRE SÁNDOR: Az olasz költészet hatása a magyarra. Bp.Sz. 1878. 16. k. 297.; RÉNYI REZSŐ: Petrarca és Kisfaludy Sándor. Bp. 1880. 23., 73., 75., 88. — Túlzó vélemények még pl. DENGÍ JÁNOS: A Kesergő Szerelem. Temesvár 1882. 12., 27.; VASS BERTALAN: A szonett és jelesebb művelői. Székesfehérvári ciszterci kat. főgimn. értes. 1888/89. 90.; MALLY FERENC: Petrarca hatása Kisfaludy Sándorra. Szegedi m. áll. Klauzál gimn. értes. 1927/28. 9—28. stb.

¹⁶ ANGAL DÁVID: Kisfaludy és Petrarca. ItK 1891. 93—101., 181—195.

¹⁷ SZABÓ MIHÁLY: Kisfaludy Sándor és Petrarca. Bp. 1927.

A szorosan utánzó dalok tehát mind szerelmiek. A költő a többi átvételben átformálja a petrarcai anyagot, a gondolatot Petrarcától veszi, de saját ihletével is gazdagítja, sőt a petrarcai mottó vagy dalötlet egy sor strófában csak kiindulópontul szolgál. A mű alapproblémáit felvető, legszebb és legfontosabb énekek, dalok mind teljesen eredetiek, Petrarcától függetlenek. Az eredeti strófák rendre epikus jellegűek, illetve, ahol Kisfaludy epikai mozzanatokat fest, ott sosem nyúl kölcsönzéshez. Ezzel szemben csak 25 az olyan eredeti költemények száma, amelyben Himfy vágyódását éneklí, s csak kilenc a kedveséről szólóké.¹⁸ Elgondolkoztató számok! Erősítik a legújabb kutatásnak azt a — más problémánál megállapított — nézetét, hogy 1770 és 1820 között líránk egyre jobban epikus alapelemeket szív magába.¹⁹

A petrarcai kölcsönzések mellé latin költőkből származó átvételek is sorakoznak, a francia líra hatása összesen 19 dalra terjed ki, a német líra pedig a később keletkezett strófához adott impulzust.²⁰ Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ezek az átvételek alig árnyalatiak, egy-egy kép, legfeljebb egy hasonlat kölcsönzéséről van szó. A korszaknak az eredetiségről alkotott fogalma merőben más, mint a mai, a kölcsönzések nem csorbitják Kisfaludy oly sokszor büszkén emlegetett eredetiségét. A hatások túlnyomórészt formai jellegűek, a lényegben, az új érzelmekben, eszmékben a költő mindig eredeti. Méltán tarthatjuk őt *első eredeti lírikusaink egyikének*.

A régebbi kutatás ugyanakkor, amikor az idegenből való átvételeket erőszakolta, éppen a kézenfekvő összefüggések vizsgálatát mulasztotta el, elsiklott a „Himfy”-nek, mint a *hazai líra fejlődményének* vizsgálatra fölött. A kapcsolat pedig itt tartalmi és formai téren egyaránt sokkal számottevőbb. Kisfaludy egy élő, eleven, több évszázados lírai fejlődés láncolatába kapcsolódik. Így pl. a mindennel dacoló, mindennél erősebb szerelemmel már *Telamon* széphistóriájában találkozunk, úgyszintén az *Eurialus és Lucretia*-ban, de megvan számos virágénekekben is, s Zrínyi *Idiliümában* is megtaláljuk.²¹ A XVII—XVIII. századi *névtelen kézíratos énekköltésben* pedig már a kesergő szerelmes alapattitűdje is kialakul: gondoljunk a bújdosó énekek egyre növekvő sokaságára, melyekben az idegen országban hányódó, itthon hagyott kedves után epekedő magyar katona lírai panasza szólal meg. (*Vásárhelyi Daloskönyv, Szíveket újító bokréta* stb.)²² A „Himfy” koncepciójában voltaképp ezt a gazdag előzményű motívumot fejleszti tovább — „... a szerelmi költészet a függetlenségi harcok századában „kesergő szerelem”: a kedves kérelése, vágyakozás valami nagy messzeségből, talán éppen börtönből vagy táborból, intés a hűségre, keserű szemrehányás a hűtlenség miatt” — írja a probléma szakértője, Esze Tamás. A kézíratos énekköltésben az érzelem nemegyszer jelenik meg epikai keretben, például a *Bám elfelejtésére* kezdetű versben.²³ Ebben egy árnyékos völgyben pihenő, kedvese után vágyódó hőst ismerünk meg, ki beszédbe elegyedik az arra repülő sólyommal. A sólymot egy holló üldözi, s a hős — enyhítésül — versével ajándékozza meg. (Hasonló kép merül fel — magasabb síkon — a „Kesergő

¹⁸ E részben SZABÓ MIHÁLY id. művének megállapításait használom fel.

¹⁹ A realizmus kérdései a magyar irodalomban (SZAUDER JÓZSEF korreferátuma) Bp. 1956. 77.

²⁰ A pozitívista kutatás megpróbálta latin auktorok utánzójának megtenni a költőt, így MEZŐ FERENC, ki Tibullusszal veti össze (Tibullus a magyar irodalomban, Bp. 1908.) s BARABÁS ÁBEL, ki Propertiuszal hasonlítja. (Propertius és Kisfaludy Sándor szerelme. Temesvár 1902.)

²¹ STOLL BÉLA: Magyar széphistóriák. Bp. 1955. 22—35., 36—140. — ZRÍNYI MIKLÓS: Válogatott művei. Bp. 1952. 262.

²² Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig. Bp. 1953. Magyar Klasszikusok; Virágénekek és mulatónóták. Összeállította STOLL BÉLA. Bp. 1956.; Vásárhelyi Daloskönyv, kiadta FERENCZI ZOLTÁN. RMK. 15. k. Bp. 1899.; Szíveket újító bokréta, kiadta VERSÉNYI GYÖRGY. RMK. 35. k. Bp. 1914.; Szentsei Daloskönyv, kiadta BUDA JÁNOS. Bp. 1943.; Szádeczky: Miscellanea, kiadta VARGA IMRE. Bp. 1955.; Pannonhalmi Énekeskönyv, kiadta GÁLOS REZSŐ. Győr. 1930.

²³ Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig. Bp. 1953. 420.

Szerellem" 100. dalában. Az ilyen fél-lírai, fél-epikai fogantatású költemények szerte az országban terjedtek, költőnk bizonyosan sokat ismert közülük. Az énekköltésben megtaláljuk a múlt és jelen szembeállításának csiráját is (pl. a *Szívetek újító bokréta* 42. dalában); a „Kegyetlen Kegyes” alakját számtalan változatban (vö. *Vásárhelyi Daloskönyv* 17. és 85. sz., *Pannonhalmi Énekeskönyv* 22., 23., 43., 44. sz. darabja stb.); a női szépség gazdag erotikájú, részletesen kidolgozott ábrázolását (*Szentsei Daloskönyvben*, *Szívetek újító bokréta*); ide vezethető vissza Kisfaludy művének hasonlat- és jelzőgazdagsága, metafora-, kép- és versmondat-sztereotípiája is. A XVII—XVIII. századi névtelenek népszerűsítik el országszerte a Balassival meginduló szerelmi költészetet, a Győrött és Pozsonyban diákoskodó Kisfaludy Sándor el sem kerülhetne volna ösztönző hatásukat. Belőlük bőségesen megtanulhatta a szerelmi költészet tartalmi-formai kelléktárát, nem volt szüksége arra, hogy Petrarcát plagizálja.

S ott van a költő, aki egymaga tárháza a szerelmi költészetnek, kinek művei helyet foglaltak minden valamirevaló nemesház könyvespolcán: *Gyöngyösi*. Ő is híve az „omnia vincit amor” elvének, főművei, a *Murányi Venus* és a *Kemény János emlékezete* ezt a szemléletet sugározzák. Az érzéki szerelem tolmácsolásában pedig felülmúlhatatlan. Büszke arra, hogy a szerelem tudósa, költészetében a szerelem érzelmvilágának egész köre ki van merítve. Gyöngyösi is tudatosan épít a hangulatra, ő is előszeretettel alkalmaz leírásokat az ömlő, legforróbb líraiság kellős közepén. Sőt Gyöngyösi és Kisfaludy abban is egyeznek, hogy a szerelmet Gyöngyösi is mozgásképzetek felidézésével ábrázolja, a szerelem nála sem más, mint ellentétes érzelmek harcának mozgásszerű megjelenítése (chiaroscuro!)²⁴ Mindenképpen indokolt tehát Trencsényi-Waldapfel Imre megállapítása: Kisfaludy „... Gyöngyösivel kezdi azoknak a költőknek a sorát, akiknek a maga költészete létrejöttét köszönheti”.²⁵ Egy ponton azonban jóval felül is haladja első mesterét — a minden egyéb szempontot mellőző, szemléletbeli konvencióktól megszabadult *világiság* területén.

Az elődök sorában számottevő *Amadé* László lírája is, ő munkálta ki ugyanis a magyar szerelmi dal típusát. Első szubjektív költőink egyike, az őszinteség, egyéniség, eredetiség híve, sokat tanulhatott tőle Kisfaludy. Versei abban a korban csak kéziratban terjedtek, de ez nem akadály, hiszen Pozsonyban élt és működött, s költőnk éveken át tartózkodott ebben a városban. Amadénál tűnik fel első ízben — ha csirában is — az Én költészete, emellett a XVIII. században ő a par excellence szerelmi költő — Himfy előtt. Ő is állandóan remény és kétség közt vergődik, ő sem tolmácsol egynemű érzelmeket. „Zrínyi lírájától Kisfaludy Sándor költeményéig Amadé a legfontosabb láncszem” — írja monográfiája, Gálos Rezső.²⁶ Amadé verseiben nemegyszer egészen himfys hangot anticipál, például *Ah már egyszer engeszteld meg* c. dalában:

Az tengernek szélvész után
Habjai apadnak,
Az egeknek fölhek után
Csillagi ragyognak:
Én szívem is már habozott,
Fénycsillagom homályozott;
Juttasd már partjához,
Égő fáklyájához.²⁷

²⁴ E részben felhasználom NAGY LÁSZLÓ: *Gyöngyösi és a barokk*. Bp. 1929. c. művének egyes megállapításait.

²⁵ WALDAFFEL IMRE: *Gyöngyösi-dolgozatok*. Bp. 1932. 32.

²⁶ GÁLOS REZSŐ: *Báró Amadé László*. Bp. 1937. 147. — Vö. még NÉGYESY LÁSZLÓ: *Várkonyi báró Amadé László versei*. Bp. 1892. 33.

²⁷ NÉGYESY i. m. 101.

Idézhetnénk még hasonló részleteket az *Áldott vagyok, én reményem, Állhatatlan én reményem, Azt gondoltam nincs már kétség...*, *Ki bémorult az jölyhőben...*, *Mennyi kínzást ad egy szem...* kezdetű költeményeiből is.

A magyar szerelmi líra közvetlenül „Himfy”-hez vezető fejlődésvonalát elvi síkon tehát a következőképp húzhatjuk meg: széphistóriák—virágénekek—Gyöngyösi—Amadé—Kisfaludy Sándor. Formai téren ezt a fejlődésvonalat Faludi és Révai szerelmes versei egészítik ki.

Volt és elevenen élt tehát idehaza egy szerelmi lírai hagyomány, melyre költőnk támaszkodott. Impulzusért igazán nemcsak Petrarcahoz fordulhatott. Persze nem kívánjuk bagatellizálni azt a tényt, hogy inspirálóként, példaképül, felszabadítólag Petrarca hatott rá (meg Rousseau, s részben a francia lírikusok), hogy a szerelmi költészet igazi mintájának Petrarca énekeit tekintette, de azt hisszük, akkor járunk a helyes úton, ha elvetjük a pozitívizmus dogmává kövesedett „magyar petrarkista”-tételét, s ezzel szemben a költő szellemi őseit, elődeit hasonló mértékben a hazai hagyományban is keressük.

A Liza-kérdés

Az eddigi kutatás téves, egyoldalú ítéleteit elemezve a másik, hasonló „tengeri kígyó”-t is említenünk kell: az ún. *Liza*-komplexumot. Ki volt a Himfy-dalok igazi műzsája? Egészen 1874-ig egyértelmű volt a válasz: a költő felesége, Szegedy Róza. A kérdés vitatottá akkor lett, amikor Toldy Ferenc ez idő tájt tartott akadémiai felolvasásában revideálta az annak előtte maga által is képviselt álláspontot, s a Himfy központi nőalakjának, ihlető műzsájának Pepi grófnét tette meg.²⁸ S mi volt Rózával? „Róza hasznos, *partie*-nak — olvassuk — rég ki volt már ugyan szemelve; de e tervben még most édes-keves része volt szívének.”²⁹ Mindezt Toldy az 1797. május 5-én Vizkeletyhez, s 1797. július 7-én Takátszhoz írt levelekkel kívánja bizonyítani. Új véleményét kritikátlanul átvették az utódok is, Gyulai, Beöthy Zsolt és mások. Sőt Gyulai egyetemi előadásában már azt tanítja, hogy „Rozália sem tárgyat, sem lelkesedést nem adott a Kesergő Szerelemhez.”³⁰ Beöthy pedig a nagy millenáris albumokban, irodalomtörténeti diszkiadásokban hintette el ezt a szemléletet.

Az 1930-as években lángolt fel ismét a Liza-kérdés, még szélsőségesebb elképzelésekkel. Pais Károly azt az állítását kockáztatta meg, hogy a „Kesergő Szerelem”, sőt a többi Kisfaludy-mű hősnője zalabéri Horváth Róza, ki 1795-ben tizennégy esztendőös bakfis volt, s akivel a költő egy bálon néhány fordulót táncolt. Pais szerint Szegedy Rózának még a „Boldog Szerelem”-hez sincs köze, pusztán a „Két szerető szívnek története” keletkezésében játszott bizonyos szerepet.³¹ E megalapozatlan állításokat Gálos Rezső könnyűszerrel visszaszűrtette, ám sajnos Pais később — semmiképpen sem akarván elismerni a költő és Szegedy Róza kapcsolatának igazi hitelét — még a gógánfai kikoszarozást is kétségbe vonta, irodalmi legendának titulálta.³²

Hol az igazság hát a Himfy-dalok műzsája körül? Véleményünk szerint a „Himfy” műzsájával kapcsolatos kérdésfeltevés, s a belőle adódott polémia voltaképp nem lényeges kérdés körül forogtak. Ilyen szertelen, féktelen embernél, mint Kisfaludy, naivság feltenni, hogy egy nőt választ műzsájául. Nem volt monogám természet — nem volt a költészetében

²⁸ Régi véleményét utoljára a „Magyar költők élete” c. művében fejti ki (Pest 1870. I. k. 318.), újabb nézete kifejtését ld.: TOLDY: Kisfaludy Sándor vegyes leveleiről. KTÉVI. 1875. X. k. 197—208.

²⁹ TOLDY i. m. 200.

³⁰ GYULAI PÁL: A magyar irodalom története 1807—1848. Egy. jegyzet. 84.

³¹ PAIS KÁROLY: A két Kisfaludy Sándor. Cegléd 1937. 16.

³² GÁLOS REZSŐ: Kisfaludy Sándor Lizája. ItK. 1938. 19—30., ill. PAIS KÁROLY: Kisfaludy Sándor két Rózája. ItK. 1942. 271.

sem. A „Kesergő Szerelem”-ben a *Női* énekélte meg, benne volt ebben a szőkefürtű Weinstein Teréztől a három kikapós Thiess-leányig a lányok, asszonyok egész sora, egész élete — legfőképpen valóban Szegedy Róza. Ő volt az utolsó szerelme hányattatása előtt, őt nem sikerült megkapnia, ő maradt otthon, a hazai földön, rá gondol legtöbbször. De nem egyedül őrá! Ha így lenne, csak fellelhetnők a zalai lány ismerős vonásait a műben, valami speciálisan rá jellemzőt — de ilyesminek nyomát sem találjuk.

Az irodalomma szűrődött-stilizálódott élmények kifejezési jellegéből is következik, hogy a műnek nincs egyetlen nőre visszavezethető műzsája. A „Kesergő Szerelem” annyira minden más érzelmi motívumot összesít magában, egy olyan válság, lelki átalakulás feltárása, hogy egyetlen ihlető műzsa feltételezésének már a mű alapvető intenciói is ellentmondanak. Kisfaludy egy letűnt világot, egy jobb, boldogabb életet óhajt vissza, asszonyaival együtt. Az eredeti élmények, érzések a korizléshez való egyeztetés, idomulás során — mint annak idején mondtuk — egy transzfigurációs folyamaton mennek keresztül, s e folyamat során a „Kegyetlen Kegyes” testetlen nőalakja absztrahálódik Kisfaludy költészetében. Ilyen lírai absztrakció csak több, már leülepedett érzelmek összefogásából állhat elő, élmények sokasága kell ahhoz, hogy kialakuljon a nő alakjával kapcsolatban az az általános érzelmentípus, mely a „Kegyetlen Kegyes” stilizált figuráját ihleti. A „Kesergő Szerelem” műzsája az a sok nő, akit Kisfaludy Bécsben s ezután megismert, akiknek kedvencük volt, s akikhez — sorsa által messze sodorva — szenvedélyesen visszavágyott.

István Fenyő

LES PLAINTES AMOUREUSES

L'étude analyse l'oeuvre la plus importante de Sándor Kisfaludy, qui est le cycle de poèmes intitulé „Les Plaintes Amoureuses”. Il examine d'abord les raisons idéelles et objectives de son grand succès et il en voit la cause principale dans le fait que par suite de l'essor économique de la noblesse hongroise de ces temps, les prétentions de celle-ci quant à la culture — et donc aux belles-lettres aussi — avaient augmenté. Ceci a lieu au moment-même où la vie intérieure de l'individu commence à subir dans les arts l'influence du sentimentalisme qui, s'épandant de plus en plus dans toute l'Europe, commence à jouer en Hongrie aussi un rôle prépondérant. La cause principale du succès de Kisfaludy est qu'il livre un vaste espace à la représentation de l'amour et qu'il introduit l'autoexposition sans motif moral, patriotique ou raisonné. En suivant le nouveau cours sentimental de la vie intérieure, le poète donne à l'amour une position centrale, il lui donne une plus grande importance dans la création d'un tableau d'ensemble de la vie, tout en tenant compte toujours du legs du passé et sans offenser le présent ou ce qui s'était formé. Nous pouvons observer continuellement dans l'oeuvre du poète l'antagonisme de „coeur et esprit”: les épreuves de la réalité auxquelles Kisfaludy a été soumis ne peuvent être expliquées seulement par les relations subjectives du coeur et de la fatalité. Dans les „Plaintes Amoureuses” l'affliction, la crise et les souffrances de deux années, l'émouvant déploiement et épanchement d'une jeune âme trouvent leur expression poétique.

A DÓZSA-HÁBORÚ HUMANISTA EPOSZA

(Stephanus Taurinus de Switawia : *Stauromachia*)

A felszabadulás utáni évek egy elfeledett XVI. századi eposzíró tettek ismertté : Taurinus Istvánt. Főműve, az 1514. évi parasztháborúról szóló *Stauromachia*, szinte egyidőben jelent meg latinul és magyarul. Az újra felfedezett költő személyének, és addig kevésbé ismert munkájának értékelése körül élesen megoszlottak a vélemények. Voltak, akik téma-választására hivatkozva irodalmunk értékes hagyományainak sorába iktatták. Az összefüggéséből kiragadott idézetek, valamint az eposz egészének történelmietlen megvilágítása valóban igazolni látszott ezt a felfogást. De voltak, akik a hely, az idő és a körülmények reális mértékű számbavétele alapján kétségbevonták a humanista Taurinusnak még burkolt formában megnyilatkozó plebejus-rokonszenvét is, és ennek megfelelően parasztellenes alkotásnak minősítették a *Stauromachiát*.

A vitás kérdések eldöntéséhez szükség lett volna az egyes tézisek részletesebb bizonyítására, ezt azonban nem végezték el. Pedig e probléma tisztázása korántsem tekinthető pusztán filológiai feladatnak : végre is határozott választ kell adnunk arra, vajon a parasztháború egyetlen egykorú költői feldolgozásának hol a helye és mi a jelentősége a magyar irodalom történetében.

1.

Hunyadi Mátyás halála nemcsak a központosított monarchia gazdasági politikai szerkezetében hozott változást, de jelképes cezúrát jelentett a szellemi életben is. A Magyarországra behívott és itt patronált olasz humanisták jó része elhagyta az országot, a többiek pedig nem volt, ami különösképp ide vonzotta volna. A gyengülő olasz kapcsolatok helyébe a gyorsan növekvő német befolyás lépett. Ennek egyik fontos következménye az lett, hogy az egyetemre indulók mind nagyobb hányada törekedett immár Bécs felé Itália helyett.

A magyarság élénkülő bécsi és általában német kapcsolatai egyszersmind kapunyitást is jelentettek az idegen humanisták előtt, s végsősoron a Habsburg expanziós törekvések kilátásait javították meg. Ezeknek a törekvéseknek képviselői közé tartozik Taurinus (Stieröxel) is.

Stieröxel István minden valószínűség szerint német eredetű morvaországi család gyermeke volt.¹ Pályafutását mindvégig befolyásos német és magyar mecénásainak köszön-

¹ JUHÁSZ, LADISLAUS : De vita operibusque Stephani Taurini Olomucensis. p. III—V. A Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum c. sorozatban megjelent *Stauromachia*-kiadás bevezetője. A továbbiakban mindig erre a kiadásra utalunk. Minthogy Juhásznak ez az összeállítás tartalmazza legteljesebben a költő életrajzi adatait, ezek átvételekor külön nem hivatkozunk rá. A kötet *Introductio*-jában adott (1944-ig terjedő) Taurinus-bibliográfiában foglaltakra is csak nagyon indokolt esetben térünk ki.

Kiegészítések a Juhász által ismert irodalomhoz : MÜLLER, FR (EDRICH) : Gleichzeitige Aufzeichnungen von Thomas Wal, Johannes Mildt und einem Heltauer aus den Jahren 1513—1532. Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. 1879. (XV) 53. Utal rá : ADLEFF

hette, következésképp családja nem tartozhatott a magasabb rangúak sorába. Zwittauban született,² talán 1480—85 között. Társadalmi felemelkedése érdekében mindenekelőtt támogatóra volt szüksége. Kapóra jött hát számára az a körülmény, hogy egyik rokona, Martinus Iglaviensis a közeli Olmützben élt, s vállalta azt a feladatot, hogy beajánlja őt az ottani tehetősebb körök jóindulatába. Stieröxel tehát itt kezdhetette meg tanulmányait.

Olmütz ez idő tájt valóságos kulturális központ volt.³ Számos költő és tudós fordult meg falai között, közülük nem egy véglegesen csatlakozva a Habsburg-barát Thurzó Szaniszló körül kialakult humanista társasághoz. A tudós püspök minden igekezte arra irányult, hogy a város ne maradjon afféle provinciális központ, hanem minél nagyobb mértékben bekapcsolódjék a közép-európai humanizmus egyetemes hálózatába. Ezért tartott fenn állandó kapcsolatot pl. Celtis Konráddal és a bécsi egyetemi körökkel. A Thurzók-patronálta humanisták közül nem egy ezáltal került ki a nemzetközi élet színterére.

Stieröxelnek is, amennyiben életcéljának megvalósítását biztosítani akarta, a Thurzók pártfogását kellett megszereznie. Martinus Iglaviensis ebben is iparkodott segítségére lenni. Először is sikerült megnyernie Stieröxel támogatójául az egyébként ugyancsak Celtis-barát Olmützi Ágostont, aki nemrég tért haza Itáliából, és ekkor már olmützi és brünni prépost volt. A prépost nagybátyja pedig Stiborius András, épp Thurzó Szaniszló dúsgazdag kanonokja volt. Bátran feltételezhető tehát, hogy így módon (Iglaviensis szorgalmazása folytán, de Olmützi közbenjárására) sikerült Stieröxelnek bejutnia az áhított védőszárnyak alá.

Életének és későbbi pályafutásának igen fontos mozzanata volt ez, mert nemcsak mecénást szerzett magának, hanem hangsúlyozottan humanista gondolkodású pártfogót, akinek környezete is hasonló emberekből tevődött össze. Stieröxel olmützi tanulmányairól egyébként elég keveset tudunk. Feltehetően premontrei kézben levő iskolában sajátította el az előirt ismereteket — nyilván az ars dictandi fokáig —, Sinapinus Márton és mások irányítása mellett. Stieröxel fejlődése szempontjából nem volt közömbös, hogy premontrei kezek alatt nőtt fel. Egyrészt, mert a rend — alapvető életelvéből következő — nem aszketikus hajlamú, magányba vonult embereket nevelt, hanem ellenkezőleg, városi, világi társadalmi életre

NORBERT: Adalékok az erdélyi német kalendáriumi irodalom történetéhez. Kolozsvár 1907. 25. — TURÓCZI-TROSTLER, JOSEF: Entwicklungsgang der ungarischen Literatur. II. Bp. 1930. 25. — Zichy-okmánytár. Kiadta Lukcsics Pál. XII. köt. (1931). 382, 394. — KLEIN, KARL KURT: Fünf Briefe Adrian Wolfhards. Siebenbürgische Vierteljahrschrift, 1934 (LVII), 289—297. (Mindegyik megjelent Arbenz *Vadianische Briefsammlung*-jában.)

Újabb irodalom, 1944—1958. GERÉB LÁSZLÓ: Taurinus és a Paraszti Háború. (Az 1946-ban megjelent fordítás bevezető tanulmánya. 6—9. 1.) — KÓSA JÁNOS, Budapest 1946. 304—305. (ism.) — H. L.: Világosság 1946. 169. sz. (ism.) — SZ. NAGY MIKLÓS, Válasz 1946. 92—94. (ism.) — GERÉZDI RABÁN, It. 1947. 75—77. (ism.) — GERÉB LÁSZLÓ: A magyar renaissance költői. Bp. é. n. (1947). 25—29., 129—130. — SZÉKELY GYÖRGY—GERÉB LÁSZLÓ: A magyar parasztháborúk irodalma. 1437—1514. Bp. 1950. — KARDOS TIBOR, It. 1950. 119—125. (ism.) — KARÁCSONYI BÉLA, Századok 1950. 419. (ism.) — KLANICZAY TIBOR: A régi magyar irodalom. I. Bp. 1951. Egyetemi jegyzet. (1954-ben 3. kiadás.) — KARDOS TIBOR: A magyar vigjáték kezdetei. Kodály-Emlékkönyv 1953. 141—142. — GERÉB LÁSZLÓ: A hazai osztályharcok irodalma. 1525—1660. Bp. 1955. 92. — KARDOS TIBOR: A magyarországi humanizmus kora. Bp. 1955. — KOMLÓS ALADÁR: Tegnapi és ma. Bp. 1956. 346. — V. KOVÁCS SÁNDOR: Taurinus és Sallustius „Catilina”-ja. ItK 1956. 319—322. — CAPESIUS, BERNHARD: Német humanizmus Erdélyben. Korunk 1957. 1272—1277. — KARDOS TIBOR válasza Capesiussnak. Korunk 1957. 1277—1281. — Vita a magyar irodalmi barokk kérdéseiről. It. 1957. 58. — A magyar irodalom története 1849-ig. Szerk.: BÓKA LÁSZLÓ—PÁNDI PÁL. Bp. 1957.

² „de Switawia”. Gerézi Rabán új adata. It. 1947. 76. Vö. Stauromachia I. 227—229. Születési évére nézve: JUHÁSZ: De vita operibusque... etc.

³ Wotke értékes közlésein kívül (*Der Olmützer Bischof*... usw.) rövidre fogott összefoglalásuk miatt jól használhattam még: WENZEL GUSZTÁV: Négy egykorú Thurzó püspök. Bp. 1878. 62.; NAGL-ZEIDLER: Deutschösterreichische Literaturgeschichte. Wien 1899. 470—471.

készítette elő tagjait. Másrészt pedig, mert mindennemű munkálkodását erős germán szellem és germanizáló törekvés hatotta át.

A fiatal Stieröxel lelkében nyilvánvalóan mély nyomokat hagyott tanításuk, s ami előnyös volt számára: áthágásuk nélkül is belevethette magát a városi, pontosabban a Thurzó Szaniszló körül zajló humanista életbe. Élt is a lehetőséggel. Érdekes ezzel kapcsolatban megemlíteni, hogy már itt sem a papi pálya vonzotta. Olmützi barátainak javarésze jogtudós volt, vagy lett, mint pl. Clementius János, Renatinus György, Wilharticz Vencel és mások, és ő maga is a jogtudomány szakemberévé vált.

Stieröxel 1500—1501-ben fejezte be olmützi iskolai tanulmányait és ezáltal megszerezte azt a jogi képesítést, amely bizonyos értelmiségi (literatus vagy klerikus) munkakör betöltéséhez kellett valamely főúri udvarban, hiteleshelyen, vagy a kancelláriában. Olmützi tartózkodása, tudományának gyarapodásán kívül elősegítette világnézeti fejlődését is, amelyet egyfelől a premontrei nevelésből következő, erősen *németes* meggyőződés, másfelől pedig nem valami szemellenzős látásmód, hanem a Thurzóktól inspirált nagyönis *humanista* jellegű gondolkodásmód jellemezte.

Támogatói jóvoltából tovább folytathatta tanulmányait az európai hírű bécsi egyetemen, ahová hihetőleg a XVI. század első évében érkezett meg. A századfordulón I. Miksa humanisztikus törekvéseinek következményeként Bécs került az eddig nagy vonzóerőt gyakorló budai királyi udvar helyébe. A császár környezetében ekkor már olyan neves tudományos és közéleti személyiségekkel találkozunk, mint Cuspinianus, Perger, Gracchus Pierius és Fuchsmagen. Bécs pedig valóságos középpontjává vált a humanizmus délről észak felé irányuló áramlatának. A szellemi élet fókuszában, az egyetemen sikeres csatát vívott az új világnézet a középkorival. Celtis Konrád meghívása is ebben az összefüggésben nyert igazán nagy jelentőséget.⁴ A skolasztikusok ellenállása ugyan még sokáig tartott, de harcuk egyre reménytelenebbé vált, mert az általános érdeklődés nem a középkori teológia, hanem inkább az antik klasszikusok iránt fokozódott. Horatius, Ovidius, Vergilius és Martialis neve már a XV. század második felében ott szerepelt a kollégiumok tematikájában, és érdekes, hogy rajtuk kívül Lucanus az, aki 1458-tól kedvelt auktora volt a bölcsészeti kar előadóinak. Természetes, hogy ez a különben sem teljes névsor a humanizmus erősödésével párhuzamosan egyre inkább kibővült.

I. Miksa császár politikai törekvéseihez Celtis szolgáltatta az ideológiai alapot. Célul tűzte ki az addig kellően fel nem derített német múlt irodalmi és történelmi emlékeinek feltárását. A humanisták ez irányban folytatott széleskörű könyvtári és levéltári kutatásai nem is maradtak eredménytelenek. Nekik köszönhető, hogy számos középfelnémet költői alkotás megmenekült az enyészettől, köztük Hroswitha drámái és a *Gudrun*. Ezzel a nagyarányú munkával függ össze Celtis legértékesebb felfedezésének, Tacitus *Germaniájának* 1500-as kiadása is. A *Germania* megjelenése nemcsak anyagát tekintve jelentős. Tacitus koncepciójában ugyanis élesen politikus párhuzam: a veszélyessé váló, hatalomra törő barbárság, és az elpuhult, mindamellett évezredek műveltségét magában hordozó klasszikus világ szembeállításának hatalmas körvonalai bontakoznak ki. Tendenciája persze egyértelmű, hiszen Tacitus, a germánokról szóló, reális megvilágítású tudósításának élet pozitív cézzal fordította saját társadalmi osztálya ellen.

Celtis a maga közéleti és irodalmi működésében mutatis mutandis pontosan így járt el. A hajdani germán dicsőség felidézését tükörnek szánta kortársai számára, a fényes múlthoz méltó jövő biztosítása végett. Épp ezért a vezető körökkel kapcsolatos társadalomkritikáját helyenként ha élesen fogalmazta is meg, alapjában véve sohasem került szembe I. Miksa terveivel, sőt éppenséggel sikeres megvalósulásához járult hozzá.

⁴ Ezzel kapcsolatban — gazdag tényanyagáért — ma is ASCHBACH bécsi egyetem-történetének 2. kötete (Die Wiener Universität und ihre Humanisten. Wien 1877.) az alapvető forrás.

Celtis Konrád sajátosan német humanista eszméi a bécsi egyetemről kiindulva egyre nagyobb hullámverést okoztak. Tanár kollégáinak legtöbbje (Collimitius, Velocianus és mások) ugyancsak ilyen szellemben tartotta előadásait, tanítványaik nagy része pedig ezeket az eszméket befogadva, vagy hatásuk alá kerülve távozott a legkülönbözőbb német és külföldi humanista udvarokba.

Említettük az intenzív magyar–német kapcsolatok kérdését. A bécsi egyetem viszonylatában ez annyit jelentett, hogy az universitas egyik népes nemzetét (natio) a magyar alkotta, attól eltekintve, hogy hozzá tartoztak még a kis létszámú szláv, görög és román nemzetiségű tanulók is. A komplex összetétel volt az oka annak, hogy az Olmützből Bécsbe érkezett⁵ fiatal premontrei klerikus szintén a magyar tanulók anyakönyvében szerepelt mindig. Stieröxel itt már teljességgel kiszakadt mindenféle teológiai hatás köréből. Élete, gondolkodásmódja és célkitűzései is ízig-vérig humanista környezetéhez igazodott. Görög és latin írók intelmeit tekintette kánonnak s a középkor *vallis lachrymarum* hitét a *carpe diem* elvével cserélte fel. Úgy látszik, olyannyira magáévá tette a humanista gondolkodást, hogy mesterei, Pyckel (Celtis), Tanstetter (Collimitus) és Resch (Velocianus) példáján felbuzdulva szükségesnek találta, hogy maga is új nevet keressen. Ettől kezdve mindig és mindenütt úgy emlegették, mint *Taurinus* Istvánt.

Egyetemi éveiben a facultas artium hallgatója volt, ahol Collimitius, Velocianus és Celtis előadásait hallgatta. A tanulmányok két legfontosabb területe egyrészt a régebbi és újabb írók műveinek magyarázata, másrészt a retorika és poétika tudománya volt. Ezeknek a feladatoknak hármójuk közül talán Celtis felelt meg a legjobban, mert nemcsak magas akribéiával készült kiadásai (Seneca, Apuleius, Tacitus, Ligurinus, etc.) szereztek neki előkelő hírnevet, de az ókori auktorok műveire alapozott verstani és szónoklattani munkáival is nagy hatást ért el.

Taurinus is elsősorban tőle sajátította el a poétika és általában az ékesszólás mester-ségbeli fogásait. Alapos retorikai készsége miatt kérhették fel 1507-ben a László királyról szóló hagyományos egyetemi emlékbeszédre is. Tudomásunk szerint más efféle megbízást nem kapott. Tanulmányaiban minden akadály nélkül haladt ugyan előre — megszerezte a magiszteri, majd a doctor artium fokozatot, végül is mint a római és a kánonjog doktora hagyta el az egyetemet —, de olműtzi tapasztalatain okulva, feltehetően eleve nagyobb jelentőséget tulajdoníthatott befolyásos hatalmú mecénások megnyerésének, mint átmeneti értékű egyetemi sikernek. Talán ebben a felfogásban rejlik annak magyarázata is, miért voltak már ekkor oly széleskörűek közéleti kapcsolatai.

Jövője biztosítása végett nem volt lényegtelen, hogy Bécsben új patrónust sikerült szereznie Hohenzollern György brandenburgi örgróf személyében. Taurinus ezáltal abba a kedvező helyzetbe került, hogy a világi gróf a Thurzó-főpapokkal együtt valóban minden feltételt biztosított számára, további karrierje érdekében. Egyébként Joachimus Vadianushoz fűzte a legerősebb barátság. A svájci humanista Celtis, Camers és Cuspinianus tanítványa volt, s mint ilyen, teljesen magáévá tette tanításukat. Celtisnek (1508-ban bekövetkezett halála után) nemcsak hivatalbeli, de eszmei örököse is lett. Távolról sem volt olyan eredeti tehetség, mint mestere, a közös ügyet azonban jól tudta szolgálni. Maradéktalanul Celtis nyomán járt a legfontosabb ideológiai kérdésben, a humanizmus németessé színezése tekintetében, sőt a német polgárság erősödő nemzeti öntudatának fokozása érdekében túl is lépett a celtisi agitáció határain.⁶ A gyakorlati szervezőmunkában is iparkodott hasonlóvá válni Celtishez. Sikerült maga körül tömörítenie a leginkább Celtis régi embereiből korábban kialakult humanista kört. Működésük maradó érdeme mesterük szellemi örökségének megőrzése és szétsugárzása volt. És ezenkívül persze nemcsak antik írókat népszerűsítettek

⁵ GERÉZDI id. cikke, It. 1947. 76.

⁶ NADLER: Literaturgeschichte des deutschen Volkes. I. 1939. 329.

(Platón, Petronius stb.), kortársaik munkáját jelentették meg (Arbogastus Glaronesius, Lucius Florus stb.), görög műveket fordítottak és dolgoztak át latinra (Homeros *Badrachomyomachidját* stb.), de maguk is ontották a carmeneket, panegyricusokat és oratiokat. Az élénk alkotói kedvet egyébként az ambíció kívül nyilvánvalóan az is messzemenően ébrentartotta, hogy hozzájuk tartozott a város két legelőkelőbb nyomdása, Vietor Jeromos és Syngrenius János is.

Taurinus már egyetemi évei idején személyes jóviszonyt teremtett — Vadianuson kívül — a legnevesebb közéleti személyiségekkel. Közéjük tartozott Cuspinianus, akinek a Dunai Tudós Társaság tagjaival, továbbá Bakócz Tamással voltak meglehetősen erős kapcsolatai, aztán Capinius, az erdélyi szászok pártfogója, valamint a kiváló görögszakértő Cospus, akihez különben a magyarok közül Werbőczyt is személyes barátság fűzte. Természetes, hogy más, Taurinushoz hasonló kaliberű humanista is kereste Vadianus ismeretségét és jóindulatát, és így ezekkel is biztosan kiépítette összeköttetéseit. E tekintetben Fabri, Wolphardus, a körmöcbányai Miklós mestertől támogatott ifj. Agricola és Bartholomeus Frankfordinus említhető meg a Bécsben tartózkodók közül, de talán ide sorolhatjuk még Fabri magyar barátját, Nagyszombati Mártont is.

Az ismert nevű bécsi tekintélyek és a szűkebb baráti kör névsora azt tanúsítja, hogy Taurinus eléggé egyértelmű következetességgel tájékozódott Magyarország felé. S ne felejtjük el még azt sem, hogy a Thurzók befolyása is itt érvényesülhetett legerősebben, akárcsak a hatalmas magyarországi birtokokkal rendelkező Hohenzollern György hatalma.

Mit adott Bécs Taurinus számára? Az egyetemi évek nemcsak társadalmi rangot hoztak és biztosítottak neki, de ezenkívül világnézetének kifejlődésében is döntő fontosságú szakaszt jelentettek. Olmützből még ki nem kristályosodott nézetekkel jött Bécsbe: a Thurzók-tól belé plántált *humanizmus* iránti vonzalommal, és a premontrai nevelés következtében kialakult erősen *németes* meggyőződéssel. Celtis és Vadianus különben is nagy hatása talán azért lett oly maradandóvá Taurinus életszemléletében, mert e két egyéni felfogással erősödött tanítást mintegy szintetizálta a *németes humanizmus* eszményképében. Ettől kezdve — bármint változtak is életkörülményei — világnézete nem fejlődött mássá, legfeljebb részleteiben és időnként módosult, de az alap azonban, amelyből kiindulva megítélte a világ jelenségeit, mindig ez maradt.

II.

Úgy látszik, hogy Taurinus leginkább Bakócz Tamással és környezetével került közelebbi összeköttetésbe magyarországi kapcsolatainak kiépítése közben. Ez érthető is, hisz az érseki udvar nemcsak politikai meggondolásból, hanem tudományos céljai érdekében is széleskörű külföldi összeköttetésekkel rendelkezett, s nem lehet kétséges, hogy Bécs ezek közül is előkelő helyet foglalt el. Bakócz többféle módon igyekezett német kapcsolatait elmélyíteni. Egyrészt magához hívta a humanistákat, nem letelepedés végett, csak hogy ittlétükkel emeljék udvarának hírnevét. Így került Esztergomba a bécsi humanizmus ünnepeit képviselője, Vadianus is. Rajta kívül elsősorban baráti körének tagjai keresték fel Bakócznak a kortársakat is elkápráztató, fényes rezidenciáját. Másrészt védenceit a bécsi egyetemre küldte tanulni. Így tett pl. egyik rokona, Szilágyi Ambrus, valamint a tanulmányútra induló Naganart Mihály iskolamester esetében is.⁷ A német és magyar humanisták kölcsönös áramlása Bécs és Esztergom között láthatóan rendszeressé vált. Nincs tehát semmi meglepő abban, hogy Vadianus személyes jóbarátja, a Thurzók és Hohenzollern György pártfogoltja Bakócz Tamás érseki udvarába került jogszakértői minőségben.

⁷ KLIMES PÉTER: Bécs és a magyar humanizmus. Bp. 1932. 38. és 67.

Taurinus István feltehetően 1511 őszén érkezett meg magyarországi állomáshelyére, de nem sokáig maradt ott, mert Bakócz még ez év októberében elindult Rómába, s kíséretében ott volt ő is. 1512. január 30-án érték el útjuk végcélját, és több mint másfél évig maradtak a Városban. A fiatal humanista idejének nagy részét erősen igénybe vették a rendkívül élénk diplomáciai akciók, így a maga számára bizonyára kevésbé tudta gyümölcsoztetni hosszas római tartózkodását. Noha itteni életéről semmi közvetlen forrásból származó adatunk nincs, annyit mégis tudunk, hogy irodalmi foglalatosságai során egy bizonyos görög verset latinra fordítva, pentameterekre dolgozott át. Ami pedig közéleti munkásságát illeti, az meg nyilvánvalóan összefonódott a Bakócz életéből ismert mozzanatokkal. Az érsek egyébként kíséretével, köztük Taurinussal együtt, 1513. november 6-án indult vissza Rómából, s a következő év januárjában lépett ismét magyar földre.⁸ Útja előbb Esztergomba vezetett, ahonnan kb. három napi pihenő után indult Budára, hogy ismertesse a király és a főrendek előtt tárgyalásai eredményét. Taurinus, mint eposzából kiderül, ezúttal is a főpap kíséretében volt.

Közben a belpolitikai helyzet egyre bonyolultabbá vált. Egymást érték a különféle tárgyalások, amelyeknek nagy részén nyilván Taurinusnak is részt kellett vennie. Erre enged következtetni április 28-án kelt, Vadianushoz írt levele is, amelyben arról panaszkodik bécsi barátjának, hogy úgyszólván egyetlen percével sem rendelkezhet nagy elfoglaltsága miatt. Megkockáztathatnánk azt a feltevést, hogy a bulla kihirdetésével kapcsolatban Taurinus maga is több helyen megfordult, ami valószínű is, de nincsen rá semmi adatunk. Azt azonban tudjuk, hogy az események további kibontakozásának már nem lehetett tanúja, mert májusban Bécsbe utazott, hihetően a Miksa császárhoz segítségért küldött Kövendi Székely Miklóssal együtt.⁹ Egyébként Taurinus diplomáciai működéséről mit sem tudunk, annyi azonban biztosra vehető, hogy útja jó alkalmat kínált számára korábbi bécsi kapcsolatainak megerősítésére és megújítására egyaránt. Élt is ezzel a lehetőséggel. Tudjuk, hogy találkozott Vadianus baráti körével, Collimitiussal és Spiegellemel mindenestre.

Nyár volt, amikor visszaérkezett Magyarországra. Időközben impozáns méretekre nőtt a keresztesek élet-halál csatája a feudális kizsákmányolók ellen. Taurinus nem a fenyegetett Budára, hanem Esztergomba sietett, hogy bécsi úttjáról jelentést tehessen Bakócznak, s várja további intézkedéseit. Az élénk diplomáciai élet valóban nem sok pihenőt hagyhatott neki, mert a harcoló jobbágyság sorozatos kezdeti sikerei lázas készülődéssel vegyes kapkodást váltott ki az oligarchák körében. Bakócznak egyre kényelmetlenebb lett a helyzete. Őt okolták a történetekért, s nem felejtették el szemére hányni jobbágy származását sem. Csak nagy tekintélyének és finom diplomáciai érzékének köszönhetette egy esetleges konfliktus elkerülését. Taurinus, mint Bakócz belső titkos embere, kétségkívül sok mindenről és jól volt tájékozva. Jó információit hivatali kötelességből tett utazásai során kiegészíthette, így aztán többet láthatott és hallhatott, mint az 1514-es eseményeket megörökítő humanista kortársai közül bármelyik. Részletes tudósítása bizonyítja, hogy május 28-án jelen volt például azon a budai koronatanácson, amelyen Bakócz Tamás is erőteljes intézkedéseket sürgetett — pro domo sua ? — a parasztság ellen.

Taurinus a parasztháború leverése után, augusztus végén már nem volt Esztergomban. Valószínűleg Budára ment, majd innen indulhatott el kb. szeptember első napjaiban olmützi és neissei látogatására. Mindkét városban patrónusait kereste fel. Olmützben Thurzó Szaniszlót és persze humanista körét, ahol a régebbi ismerősökön kívül az egykori Celtis-tanítvánnyal, Dubravius János főesperessel is találkozhatott. Dubravius is a Thurzók pártfogoltja volt, s nyilván általuk került később, 1517-ben a magyar királyi udvarba, II. Lajos tanítójának. Taurinus Olmütz után Neisset is felkereste, ahol Thurzó János boroszlói püspök és Hohen-

⁸ FRANKÓI VILMOS: Erdődi Bakócz Tamás élete. Bp. 1889. 141—142.

⁹ MÁRKI: Dózsa György. Bp. 1913. 260.

ollern György vendége volt. Látogatása fontos eseménye maradt életének. Mint maga Imondja, egy ízben Thurzó symposionra hívta meg a neissei előkelőségeket (köztük Wilharticz Vencelt), amelyen ő, Taurinus is megjelent. Beszélgetés közben ráterelődött a szó a magyarországi, nyáron történt eseményekre. Thurzó — s bizonyára a többiek is — biztatták a versíró, tollat is jól forgató vendéget, hogy írja meg a parasztháború történetét mindenki emlékezetére és okulására. Taurinus eleinte szabódott, de a téma, az irodalmi hírnév mégiscsak csábította. Végül is ígéretet tett arra, hogy mindent töviről-hegyire meg fog írni. Ekkor, ezen az estén született meg a *Stauromachia* megírásának gondolata. Taurinus nem tesz említést, hogy szóba került-e a születendő munka műfaja, vagy sem. Tekintettel azonban eposzának elkészülte után tett ama kijelentésére, hogy „*sed etiam multo plura perscripsimus*”,¹⁰ hihető, hogy a symposion résztvevői csupán prózai feldolgozásra gondoltak eredetileg.

Az olmtüzi és a neissei vendégjáró körút nem tartott hosszú ideig. Október második felében Taurinusnak már ismét Esztergomban kellett lennie, különben a Krakkóból Magyarországon keresztül Bécsbe igyekvő ifj. Agricola nem vihette volna magával Vadianushoz 28-án írott levelét. Ettől az időtől kezdve újra itt és Budán folyt a fiatal humanista élete. Nemcsak Bakócz udvarába érkeztek vendégek rövidebb-hosszabb időre, mint pl. Borgbirus, Neisse tudós matematikusa, ki 1515-ben sejtetőleg Taurinus 1516-ban megjelent üdvözlő versével¹¹ távozott Bécsbe könyve kinyomtatása végett, de Taurinus is gyakori látogató lehetett Budán, a humanizmus magyarországi fő centrumában. Ilyeténképpen egyre inkább beleilleszkedett hazai humanizmusunk légkörébe. A királyi udvarban többször is találkozhatott Thurzó Elekkel és az ott látogatóban járó Thurzókkal, meg Hohenzollern Györggyel, akiknek palotái egy utcában állottak Taurinus majdani patrónusának, Várdai Ferencnek palotájával.

Várdai 1514-ben lett erdélyi püspök. Ezzel magyarázható, miért találkozhatott Taurinus már itt Budán a gyulafehérvári székeskáptalan több tagjával, akikkel nyilván ismeretséget is kötött. Ez a kölcsönös ismerkedés annál is inkább könnyebben mehetett, mert Szeremlyéni Ferenc préposton, Megyericsi János és Tordai Salathiel főespereseken (a kancellária tagjain) kívül Várdai püspök budai palotájában megfordult Wolphardus, az egykori bécsi barát is. Ugyancsak itt találkozhatott Taurinus többek között Szalkai László váci püspökkel, Nagyszombati Márton későbbi pártfogójával, továbbá Gosztonyi János győri püspökkel és Frangepán Gergellyel, akiket név szerint is említ eposzában.

Az 1510-es évek közepe tájától a Thurzók és Piso Jakab közvetítése révén Erasmus kultusza egyre erősödött a budai udvarban. Taurinusról ezzel kapcsolatban úgyszólván semmit sem tudunk. Annyi az egyetlen támpont, hogy a görög nyelv kérdésében Erasmussal szemben reuchlinista volt. Álláspontját talán a nála tapasztalható Bécshez való szívós ragaszkodás magyarázza. Azt sem tudjuk, meddig vallotta ezt a felfogást, de hogy egy időben szí-

¹⁰ TAURINUS: *Stauromachia*. Ed.: L. JUHÁSZ. Bp. 1944. Dedicatio, 4.

¹¹ Borgbirus könyvéről: DENIS, MICHAEL: *Wiens Buchdruckergeschicht bis MDLX*. Wien 1872.

Az „ad lectorem” címzett hexastichon egy „Intervallum” c. rovatban foglalt történelmi feljegyzést szed versebe a következőképpen:

Quod tres inuicti magno cum Caesare reges
Consensu unanimi foedera pacis agunt.
Quod Mariam duxit Ludouicus, Maximiliano
Quod pulchre veneri pulchrior Anna datur.
Quod que suis reges fatis reginaque cessit
Hec brevis et lectu digna habet historia.

A vers alatt Taurinus jelmondata: „Tempus hominibus coticula”. A szöveget Gerézdi Rabán szívességéből közlöm.

vesen forgatta Reuchlin munkáit, arra talán elég bizonyíték a *Batrachomyomachia*-átdolgozás mélyreható ismerete és részlegesen kimutatható hatása is.¹² Mindent összevéve, Esztergom és Buda jó iskolát jelentett a fiatal Taurinusnak. Ez a két, élénk külföldi kapcsolatokkal, fényes történelmi és humanista múlttal rendelkező város az állami, tudományos és művészeti életben betöltött nagy jelentőségét ekkor is megtartotta még, és korántsem lényegtelen, hogy épp itt ismerkedett meg hazai humanista világunkkal.

Nem tudjuk biztosan, de valószínű, hogy Bakócz kíséretének tagjaként Taurinus is részt vett az 1515-ös bécsi kongresszuson. Lehetséges, hogy Vadianussal ekkor történt személyes találkozáskor, de lehet, hogy meglehetősen sűrű levelezésük alkalmával vetődött fel az a javaslat, hogy Olmützi Ágostonnak Vadianussal történt levélváltásait közzé kellene tenni. Nehéz lenne megállapítani, hogy a kiadás gondolata Taurinusé volt-e vagy sem, de az a tény, hogy Vadianust, a vele folytatott levelezésében még egy évvel később is ez foglalkoztatja, sejtetni engedi, hogy a gyűjtemény összeállításának és publikálásának ötletéhez elég sok köze lehetett Taurinusnak.

Úgy látszik, hogy Bakócz fiatal jogszakértője 1514-től fokozódó érdeklődéssel fordult az irodalom felé. Csakhogy ez még eléggé megoszlott a magyar és a német, ill. külföldi irodúra területe között. Sajnos ekkori irodalmi „működéséről” igen keveset tudunk. Egy Martialis modorában írott epigramma és a már említett üdvözlő vers mindaz, amit különben is gyér számú alkalmi költeményeiből erre az időszakra datálhatunk.¹³ 1516 után pedig még tudomásunk sincsen arról, hogy újabb, efféle rövidebb verseket írt volna. Ezeknél sokkal fontosabb azonban számunkra, hogy itt, Bakócz udvarában, hozzáfogott eposzához. Erre azért kell nyomatékosan utalnunk, mert e körülménynek ismerete és kellő számbavétele nélkül nem találhatunk rá a *Stauromachia* megértéséhez vezető helyes útra.

III.

Az 1517-es év új szakaszt nyitott a költő életében. A váratlanul közbejött események további társadalmi előrehaladást hoztak számára. Várdai Ferenc ugyanis az 1517 tavaszán elhunyt Megyericsei János megüresedett székesegyházi kanonoki székét Taurinus Istvánnal kívánta betölteni.

Gyulafehérvár, a maga patinás múltjával és élénk korabeli közéletével, egyik fő fészke volt az erdélyi humanizmusnak, így Várdai voltaképpen nemcsak helyi, de országos viszonylatban is tisztos történelmi hagyomány letéteményesévé vált püspökké történt kinevezésekor. A gyulafehérvári humanizmusnak olyan kiváló alakjai működtek már előtte, mint Kálmáncsehi Domonkos, Bachkay Miklós és Geréb László. Várdai igyekezett továbbéltetni és virágoztatni ezt a hagyományt. Képzettsége meg is volt ehhez. Elsőrangú olasz egyetemek, Padova, Bologna és Róma neveltje volt, az egykorúak szerint ékesszólása, stílusa elegáns, érdeklődött a régiségek és ritkaságok iránt, amellet mecénási gesztusaival is iparkodott növelni hírnevét. Mint minden reneszánsz főúr, Várdai is szeretett volna valamiféle humanista udvart kialakítani maga körül, de ez nem sikerült.

Ennek nemcsak az volt az oka, hogy közéleti szereplése miatt távol Gyulafehérvártól, leginkább Budán tartózkodott, hanem ennél több is. Várdai emberi tulajdonságai jellegzetes arisztokrata osztálygöggel párosultak. Alárendeltjeit sokszor lenézte, az elnyomott népet pedig megvetette. Ha kissé meghökkentő is olvasni Pelei Tamás gyulafehérvári humanista

¹² Taurinus görögös műveltsége (ha nem is tarthatunk róla sokat) mindenestre jelentősebb, mintsem elhallgassuk. Igaz, hogy feltevésünket csak egyetlen adat teszi valószínűvé (*theta* helyett *tita*-t ír!), de ez kétségtelenül reuchlinista jellegű újgörög fonetika.

¹³ *Stauromachia*. Ed. JUHÁSZ. Introductio, p. VI. (Opera Taurini).

feljegyzését, mégis hiteles tényként kell tudomásul vennünk, hogy Várdai egyáltalán nem volt népszerű, még kanonokjai körében sem. Sokan azért imádkoztak Istenhez, (e kortársi dokumentum szerint), hogy szabadítsa meg őket „a Francisco Vardai episcopo et prelado nostro”. Elképzelhető, hogy mi volt róla a jobbágyok véleménye: „non tanquam patronus, sed tyrannus et depopulator”-nak tartották¹⁴ és „rustici vocitant communiter Ekewezlew Ferenc pyspek”.¹⁵

Nem lehet probléma ezek után az sem, hogy milyen visszhangja volt itt az 1514-es eseményeknek. Várdai már azáltal keresztezte Bakócz terveit, hogy a pápai bullának Gyulafehérvárra leküldött kivonatát nem engedte kihirdetni. Addig halogatta a kereszteshad felállításáról szóló intézkedés közzétételét, míg időközben megérkezett Bakócz letiltó rendelkezése. Sokkal energikusabb magatartást tanúsított viszont akkor, amikor Dózsa György csapatai ellen kellett fellépnie. Várdai nem csupán Szapolyai beavatkozását sürgette, hanem ő maga is fegyveresen jelent meg csapata élén. A püspök politikai nézeteiben osztozott természetesen környezete is. Pelei feljegyzései arról tanúskodnak, hogy a gyulafehérvári humanista közvélemény Dózsát „latro inclytus”-nak tekintette és fenntartás nélkül magasztalta Temesvár felmentőjét, mert a vár kétségtelenül a keresztesek kezébe jutott volna, „ni Johannes Scepusius vaivoda Transylvanus ocus praecucurrisset et suppetias tulisset”. Vajon milyen is lehetett volna a közhangulat ott, ha nem ilyen, ahol Várdai meghitt barátjaiként Szapolyai János, Tomori Pál, Drágffy János, Barlabássy Lénárd és Barlabássy János szerepelnek?

Szükségtelen részletezni, kik voltak név szerint a Gyulafehérvárott élő pap-humanisták. Némelyiket már a budai kancelláriából ismerhette Taurinus, de máskülönben is találkozhatott nevükkel részint közéleti munkásságuk, részint ezen kívül irodalmi alkotásaik révén. A Várdai-környezet levegője minden alapvető politikai kérdésben szemmel láthatóan megegyezett a Bakócz-udvarával, csak épp a mecénás személye változott meg, kit történetesen nem hogy belekeverték volna a különféle gyanúsítgatásokba, de egyenesen ünnepeltek is. Nem sok oka lehetett volna hát Taurinusnak ahhoz, hogy Várdai ajánlatát elutasítsa és nem is tette ezt. Így aztán 1517-ben kilépett Bakócz Tamás szolgálatából és elfoglalta új helyét. A megváltozott életkörülmények természetesen új problémákat vetettek fel előtte. Mint Várdai püspök vikáriusa működött Gyulafehérvárott — emelkedett hát a ranglistán —, megnövekedett munkájához persze megnövekedett jövedelem is járult.¹⁶ Taurinus ugyanis nemcsak a kanonoki, hanem a hunyadi főesperesség birtokaiból eredő javadalmat is megkapta. Munkaköre a jelek szerint eléggé igénybe vehette idejét, mert panaszkodik, hogy egyik napról a másikra itt sem kevesebb a teendője, mint amennyi Bakócznál volt. Ilyen körülmények között természetesen alig lehetett szó arról, hogy eposzán dolgozzék, illetőleg befejezze azt. De talán nem is nagyon törekedett erre, hiszen elsősorban jogtudós volt, nem poéta.

Az újonnan érkezett Taurinus Wolphardussal kereste a konszenzust. Ez a találkozás azért érdekes különösképpen e két Bécshez hű humanista esetében, mert közös költői becsapásuk közös téma kidolgozására ihlette őket: az 1514-es parasztháború megéneklésére. Wolphardus „De cruciferorum tumultibus bellisque libellus” c. műve ekkor, 1517-ben már készen állott, Taurinus pedig befejezetlenül, de majdnem készen hozta magával Esztergomból a kéziratot. Wolphardus eposzáról csak annyit tudunk, hogy Várdai Ferenc volt a központi hőse, azt azonban nem, hogy nyomtatásban is megjelent volna. Ez utóbbi adat különben jól kiegészíti a Peleitől felvázolt Várdai-képet. A jelek ugyanis arra mutatnak, hogy az erdélyi püspök szűkmarkúságból (vagy fogyatékos irodalmi ízlése miatt?) mellőzte a róla szóló

¹⁴ Mindkét Pelei-idézet KELÉNYI B. OTTÓ: Egy magyar humanista glosszái Erasmus „Adagia”-jához. Bp. 1939. 65.

¹⁵ KELÉNYI: i. m. 64. Kelényi nem tud mit kezdeni az „Ekewezlew” jelzővel. A magunk részéről az 1100 körüli esztergomi zsinat határozatainak 37. cikkelye alapján értelmezzük.

¹⁶ A Taurinus-birtokok sorsához nyújt adalékot Várdai 1520-as gyulafehérvári számadáskönyve. Zichy-okmánytár XII. 382. és 394.

panegyricus közzétételét, elárulva, hogy 'egyszersmind semmibe veszi pártfogoltjának néhány éve még Miksa császárhoz,¹⁷ most pedig neki címzett elismerő sorait. A panegyricusra visszatérve még annyit kell megjegyeznünk, hogy Várdai alakjának kiemelése egyébként több szempontból is érthető. Egyrészt, mert az eposz a környezetében élő, sőt pártfogását élvező humanista tollából született meg, másrészt, mert a püspök maga is ténylegesen hozzájárult a parasztháború leveréséhez. Igen valószínűtlennek látszik, hogy a gyulafehérvári udvarba érkező Taurinus ne ismerte volna Wolphardusnak ezt a munkáját, sőt mondhatnánk, lehetetlenség. Ha pedig ez így van, akkor nem egészen alaptalan az a feltevés sem, hogy a Várdairól szóló költemény nyomokat hagyott a *Stauromachia* Gyulafehérvárott készült részében is.

Taurinus itteni életéről semmit nem tudunk. A püspöki udvar humanistái bizonyára barátságra léptek az újonnan érkezett költővel, de ez a barátság nem lehetett olyan meghitt, őszinte, mint amilyen Bécsben szövődött Taurinus és a német humanisták között. Bizonyítja ezt az a tény, hogy míg Taurinus a Gyulafehérvárt felfedezett Janus Pannonius-kéziratokat sem ismerte, addig kitűnően volt tájékozva a bécsi könyvújdonságokról, s leveleivel gyakran felkereste az akkor már Svájcban élő Vadianust is. Azt kell hinnünk, hogy Várdai vikáriusa csak tagja volt ennek a társaságnak, de nem lelke is egyúttal. Tudósításából tudjuk, hogy költői munkálkodását is félbeszakította, amióta Esztergomból eljött. Saját bevallása szerint betegsége kényszerítette 1518-ban arra, hogy ismét munkát alá fogja kéziratát. Valószínű, hogy az illetéknépp állandó irodalmi munkával eltöltött év egyetlen eseménye Nagyszombati Márton látogatása lehetett. Nagyszombati tulajdonképpen Várdaival tárgyalt, de adatok híján is egészen bizonyosra vehetjük, hogy Taurinusnál és Wolphardusnál is megfordult, s talán olvasta is Wolphardus már kész, s Taurinusnak csaknem bevégzett munkáját. E két mű ismeretét már csak azért is feltételezhetjük, mert sajátos módon néhány évvel később Nagyszombati is hasonló epikus költeménnyel állott elő.

A *Stauromachia* nyomdára kész kézirata a Hohenzollern Györgyhez intézett *Dedikációval*, a műhöz bécsi mintára hozzácsatolt *Indexszel*,¹⁸ valamint az *Epilogussal* együtt 1519 tavaszán készült el. Taurinus Bécsbe küldte Fabri Ulrikhoz és Erdélyi Székely Ferenchez, akiknek dicsőítő verseivel kibővíve nyáron kerülhetett ki Syngrenius nyomdaprése alól *Stauromachia, id est cruciatorum servile bellum* címmel. Közben Taurinus egészségi állapota egyre rosszabbodott, úgyhogy Nagyszebenbe kellett mennie Selingus András orvosdoktorhoz gyógykezelés céljából. Segítségre azonban már itt sem talált, és még művének megjelenése előtt, 1519. június 11-én Nagyszebenben meghalt.¹⁹

IV.

Taurinus élete utolsó négy évében eposza megírására fordította szabad idejét. A gondolat tehát négy esztendő alatt vált materiális valósággá. A költő több ízben is hivatkozott arra, hogy hivatali elfoglaltsága mennyire akadályozta őt a munkában és sokszor bizony éjszakáiból áldoz fel, hogy folytathassa.

Ilyesféle mentegetődzését természetesen hiba lenne szó szerint valóságként elfogadnunk — beletartozott ez a művekhez írt előszavak humanista sablonjába —, de kétségtelenül látszik bizonyos kidolgozatlanság, elkapkodottság a *Stauromachián*. Ennek azonban inkább

¹⁷ DENIS, i. m. 70. címszó.

¹⁸ Ilyen pl. Lucius Florustól Vietornál és Syngreniusnál, valamint Adipis Vallensis humanistának Vietornál megjelent kötete is. (DENIS, i. m. 55/a és 157. címszó). Az efféle könyvbeosztás egyébként más bécsi kiadónál is szokásos volt.

¹⁹ Pontos adatokat szolgáltat az alábbi egykorú nagyszebeni feljegyzés, amely szerint: „17. Juni. Isto die Stephanus thaurinus vicarius albensis circa horam primam meridiei in ciuitate Cibini-ensi obiit. Sepultus ante Ciborium in choro ecclesie parochialis.” Archiv des Vereines für sieben-bürgische Landeskunde. 1879. 53.

az lehet az oka, hogy rendszertelen periódusokban dolgozott rajta, és az időszaki gyors munkatempót többször is a teljes pangás váltotta fel.

Aligha lehet kérdéses, hogy az 1514-es, Neisse-ban lezajlott Thurzó-symposion csak az ötletet adta Taurinusnak, és a tulajdonképpeni munkát csak visszatérte után, Bakócz környezetében, valószínűleg Esztergomban kezdte el. De ha nem is így lenne, mit sem változtatna azon a tényen, hogy a mű első — nagyobbik — része az érseki udvarban készült. A hely, az idő és a körülmények eleve meghatározták mindazt, amit ennek az eposznak el kellett mondania Bakóczról, Dózsáról és a parasztháborúról általában, de persze egyúttal azt is, amit nem kellett, vagy nem lehetett. Az ebből szükségszerűen következő egységes vonalvezetést a további vizsgálatok is igazolni fogják.

Az Esztergomban megírt *Stauromachia*-énekek központi alakja csakis Bakócz Tamás lehetett, a mellékfigurák pedig a környezetéhez tartozó, vagy vele közeli kapcsolatban álló budai főurak. A költő nyilatkozatát pedig, amely szerint Esztergomban a kéziratot „*paene . . . ad umbilicum perduxissemus*”, minden bizonnyal úgy kell értelmezni, hogy a IV. ének már készen állott, mikor vikárius lett.

Ezt a feltevést támogatni látszik az, hogy az első négy ének főúri szereplőivel már egyáltalán nem találkozunk az V. énekben. Helyettük új figurák lépnek fel Dózsa ellen, s ők egytől-egyig Taurinus új környezetéhez tartoznak. Úgy látszik, a költő tolla (az alapeszme feláldozása nélkül) gyorsan átváltott Várdainak és baráti körének magasztalására.

A *Stauromachia* utolsó éneke olyannyira elkülönül az előzőktől, annyira szerves egész, hogy ismerve a szerző alkotói módszerét, valamint „esztétikai” felfogását, nyugodtan élhetünk a gyanúpörrel, önállósága, eredetisége tekintetében. Fenntartásunkat arra alapozzuk, hogy Taurinusnak ismernie kellett Wolphardus már említett eposzát, amely Várdai és társainak dicsőségét zengte (alighanem a *Miksa-panegyricus*ban alkalmazott technikával, csak kisebb méretekben és konkretizáltnak) Dózsa György és a paraszthad leveréséért. Nem volna hát túlságosan merész dolog arra gondolni, hogy a *Stauromachia* V. éneke sokban tekinthető Wolphardus elveszett költeménye áttételes lecsapódásának.

Az eposz dedikációjából kiviláglik, hogy Thurzó püspök nem pusztán időtöltésül ajánlotta a költőnek a parasztháború eseményeinek megörökítését, hanem mintegy politikai feladatként (*πολιτικόν ζήτημα*) bízta rá. A tematika határvonalainak megválasztásából (tam initium, quam exitum) és a kidolgozásból megállapítható, hogy Taurinus nemcsak a lényeges dolgokra összpontosította figyelmét, mert főúri osztályszempontja megkívánta, hogy mellőzhető mozzanatokot is részletezzon (Bakócz római útja, Beriszló Péter levele, a kolozsvári és a váradi csata). Ez az eljárása megfelelő lett volna történeti mű vagy verses krónika megírásához, de egyáltalán nem lehetett alkalmas eposzi feldolgozás számára. Nem is lett belőle eposz a hagyományos értelemben véve. Aszükségszerű epikai egyensúly hiánya miatt Taurinus minduntalan átlendült a különféle műfaji határokon. A *Stauromachia* nagyobbik része jobbára Bakócz-defensio, vele szemben az V. ének pedig egy Várdai-panegyricus benyomását kelti. Ugyanilyen kedvezőtlen a helyzet a részletek kidolgozása tekintetében is. Az eposzba bedolgozott orációk sem felelnek meg egészen a klasszikus előírásoknak, jóllehet Taurinus szemmel láthatóan törekszik ezek megtartására. Bakócznak és az udvari főneméseknek Dózsaék ellenmondott beszédei pedig valósággal kimerítik a cohortatio ismérveit (kevés híján elszakadva a főcselekménytől, pontosabban minden cselekvéstől), Dózsa ceglédi beszéde sem annyira programbeszéd, mint inkább invectiva. Látni lehet ezek után, hogy a *Stauromachia* eposzjellege nem minden esetben megtámadhatatlan.

Ilyen kifogásolható téma-körülhatárolás, önkényes szereplőváltoztatás és műfaji elmosódottság után természetesen, hogy a szerkezet sem lehet kifogástalan. Dózsa főhősként való mellőzését — amely egyedül biztosíthatta volna az egységes, kerek kompozíciót —, csak súlyosbította Taurinus szervilizmusa, amelyet patronáló urai iránt táplált. Előbb Bakócz kedvéért (ab ovo Leda) Rómába és vissza vezeti az olvasót 327 soron keresztül, majd Bakócz-

nak és a budai nagyuraknak összesen több száz sort kitevő beszédeivel untat, végül az eposz utolsó énekében színhelyet és szereplőket változtatva fejezi be művét. A szükségszerű összekötő kapocs persze minden esetben a második helyre szorított Dózsa és hadserege, a kiemelt személyek erőltetett szerepeltetése pedig csak arra jó, hogy felhívják a figyelmet a szerkezet hibáira. A kompozíció azonban nemcsak egészében véve elhibázott, sikertelen sokszor a részletek váltakozása is. Némi túlzással azt mondhatnánk, hogy a *Stauromachia*-ban előadott eseményekből csak az tud logikusan következő eseménysorozatot összeállítani magának, aki a többi, nem tárgyalt tényekkel is többé-kevésbé tisztában van.

Mindezek a hibák Taurinus jobbágyellenes nézőpontjából fakadnak. Ezt az ideológiai alapot („alapeszmet”), Bakócz szájába adva a szavakat, egy ízben maga is megfogalmazza (IV. 52–54.). A nemességnek ez a természetes felsőbbrendűsége egyesegyedül az uralkodó osztály szemlélete volt, s hogy Taurinus azonosította magát ezzel, pályafutásából, társadalmi helyzetéből ítélve: nem meglepő. Az eposz alap gondolata ebből a tételből aztán könnyen kibontható: *Marte, quod, iniusto Ungariam quicumque petisset, nemo victor abiit* — és így eposza értelmezéséhez is megadja a kulcsot: a parasztság fegyvert merészelt fogni „természetes urai” ellen, ezért szükségképpen buknia kellett. Mi ez, ha nem az 1514. évi dekrétum 14. cikkelyének kísérteties visszacsengése?

Ilyen megfontolások alapján költőnk számára úgyszólván önként adódtak mindazok az irányadó szempontok, amelyeket eposzában követnie kellett, a művészi és látszata kedvéért pedig az általa jól ismert retorikai és poétikai szabályok megtartására kellett csak vigyáznia ahhoz, hogy vállalt feladatának a tőle telhető legjobb módon megfeleljen. Nem tévesztette szem elől egy pillanatra sem, hogy milyen olvasóközönségnek ír, igyekezett hát mindenképpen éreztetni, milyen nagyfokú erkölcsi romlottságot lát a jobbágyok, és főként Dózsa cselekedeteiben. Célja érdekében eléggé hatásosan festi azt a lehetőséget is, mi lett volna, ha győz az elnyomott jobbágság. A kellemetlen perspektíva felvillantása azonban csak egyik feladata volt. Munkáját tulajdonképpen a nemesség magasztalása végett írta, így művével kettős feladatot iparkodott megoldani a pro és kontra ábrázolás megvalósításával (*genus mixtum causarum*).

Utaltunk arra, hogy a *Stauromachia* megírásának politikai tendenciája volt. Taurinus ennek a feladatának úgy tett eleget, hogy Bakócz védelmében Dózsát támadta. Ezt a rafinált eljárást a retorika sablonos szabályai között bárki fellelheti, innen vette a költő is a *refutation*-nak ezt a dialektikus alkalmazását. Az események elbeszélésében látszólag objektív nyugalommal igyekezett megőrizni a „*historiae veritas*”-t, retorikai tanulmányaiból tudva, hogy ez a *conditio sine qua non*-ja annak, hogy az általa képviselt ügyhöz mások jóindulatát is elnyerhesse. A benevolentia elnyerését alkalmas helyzetekben igyekezett is gyümölcsöztetni különféle „*celtisi intelmek*” beiktatásával. Ennek értelmében a nemesi tunyaságot éppúgy kipellengérezi (IV. 7–151., 374–400., V. 16–17.), mint a polgári parazita kényelem-szeretetet (III. 336–352.)

Taurinus tisztában volt azzal, hogy sok függ a művészi jellemzéstől. Ez kétszeresen igaznak érződött az ő esetében, mert kizárólag ezen a módon lehetett csak Dózsát befeketíteni, s ugyanakkor fölébe emelni minden ellenségét — a történelmi igazságtalanság és a patrónusi kegyek biztosítása érdekében. Az ilyenkor szokásos eljárással élve, éppen ezért az alapeszméhez igazodva alakította ki eposza hőseinek jellemét, tudva azt, hogy jellemük alapján könnyű lesz majd céljaikat elmondani.

Mivel Dózsa György az eposznak mind az öt énekében végig szereplő személy, legfőbb alakja a nemesek ellen harcoló jobbágságnak, őt kellett a legkedvezőtlenebb színben megvilágítani.

Taurinus a retorika szabályai szerint, hallgatólágoosan, felveti a kérdéseket: *an voluerit? an potuerit? an fecerit?* Bizonyításában is a hagyományokat követi, amikor *ex causa* és *ex vita* kimutatja, honnan hová vezetett az általa és nemesi olvasóitól is elítélt

Dózsa György útja? Szinte magától értetődő, hogy először is Dózsa származásával foglalkozik. (I. 381—383., II. 82—92. Beriszló Péter is céloz rá: I. 513—515.). Megemlíti iskolázatlanságát (*educatio*) és pallérozatlan lelkivilágát (*natura animi*). Elejt egy-két szót nagyeréről is (*habitus corporis*), ami a retorika mestereinek tanítása szerint ilyen összefüggésben, mint Dózsánál is (*educatio*!) a vadságra való hajlam csalhatatlan jelképe.

Taurinus eposza szerint Dózsa kapzsi, nagyravágyó, karrierista, magánérdeke kedvéért túlteszi magát minden általánosan elfogadott erkölcsi normán: szőszegő, erőszakos, kétszínű. Ez a lelki beállítottság aztán mindenre inspirálja az embert (*an voluerit?*). Mit tett Dózsa a továbbiakban a költő szerint? Bakócz hazaérkezése után, kihasználva az adódó alkalmat (*occasio — argumentum artificialis*) demagóg beszédet mond Budán, mire a tömeg „megtévesztve” a szolamoktól, csatlakozik hozzá (*an potuerit?*). Megteremtődött tehát az eszköz is Dózsa céljaihoz, és ezzel eljutott Taurinus addig a pontig, ahonnan kénye-kedvére vádolhatta a parasztszert és seregét (*an fecerit?*). A jobbágyok harci cselekményeit eltúlozva és felnagyítva részletezgeti sokszor naturalista kéjelgéssel, sokszor ügyetlen egyoldalú megvilágításban, s mindenért „Zeglius”-t teszi felelőssé (*argumentum*). A költő még arra is talál módot, hogy a cselekmény bonyolításával a retorikusok által oly hathatósan tartott szempontra, a szavak és tettek közti ellentmondásra (*μέθοδος σύγκρουσιν*) is hozzon fel példát. Dózsa minden beszédében hangoztatja Taurinus szövegében, hogy ő sem különb a másik jobbágnál, egyútté az elnyomottakkal és mindenét kész megosztani velük az igazságosság, az egyenlőség érdekében. A *Stauromachia* úgy cáfolja Dózsát, hogy amikor vadászkalandjából megrakodva tér vissza, a leírás szerint lopva teszi meg az utat sátrába, csak hogy ne kelljen zsákmányát senkivel se megosztania.

A Dózsa elleni gyűlöletet a vele elmondott beszédekkel kívánta maximálisra fokozni a költő. A beszédek tartalma egyáltalán nincs ellentétben a személyéről elmondottakéval éppúgy, mint az eposz általános tendenciájával. A Taurinustól részletesen „idézett” beszédek persze egytől-egyig a költő stilizálásai, csak a gondolatmenet egyezhet meg a tulajdonképpen elhangzottakkal. Minél élesebben és erőszakosabban támadta tehát Dózsa a nemességet az eposzban, a bősz részletezés csak felháboríthatta a nemesi olvasót és permanensen fokozhatta gyűlöletét ellene és a parasztság ellen, más szóval: mindinkább sikerült a költőnek igazi céljához közelednie.

Nem hiába írták elő a retorikai szabályok az előzetes megcáfolás szükségét (*προόληψις*), Taurinus is gondoskodik erről. Dózsa fellépését a lehető legsötétebb színekkel kezdi ismertetni (I. 345—374.). Ilyen előkészítés után nem csoda, ha a beszéd veszt hiteléből, ha ugyan el nem vesztí az egészet. Az már csak természetes, hogy a belőle levonható tanulságok ugyancsak negatívvá lesznek így; és végeredményben a szónok emberi becsületét kezdi ki. Taurinus a Dózsa-beszédek megírásakor ügyesen él a tartalmi fokozásról szóló sablonnal is (*gradatio*). Dózsa első beszédében még a török ellen buzdít, a másodikban már a nemesek ellen tüzeli a népet, a harmadikban pedig a Taurinustól oly lelkiismeretesen eltorzított nemesellenes kegyetlenkedéseket nevezi Dózsa a maga dicsőségét biztosító nagy tetteknek. A legtöbbet vitatott beszéd, a ceglédi is, csak egyetlen célt szolgálhatott az aulikus lelkű humanista tollán: a harag, a gyűlölet affektusainak erősítését.

A teljes egészében sötét színű jellemzés azonban nélkülözötte volna azt a fontos következményt, hogy a költő mondanivalója reálisnak tűnjék. Taurinus nem feledkezett meg erről a retorikai tanácsról sem, de nem is lett volna tanácsos ez a feledékenység, mert ha az urakkal való összehasonlításkor mindig Dózsa húzza a rövidebbet, sőt parasztjaival együtt ráadásul gyáván viselkedik a csatában is (V. 85—99, III. 15., 22—25., 61—62., V. 73—74.), azzal akaratlanul is kisebbednek a nemesi győzelmek értékei, egyben növekednek a vereségek kellemetlen kicsengései.

Meg kellett hát keresni azt az alkalmat, amikor Dózsa György jó tulajdonságairól, tiszteletet gerjesztő magatartásáról is lehet beszélni. A költő szerint ez az alkalom a temesvári

csata leírásakor adódott és ezenkívül még a kivégzőkor. A választás indokolása kézenfekvően egyszerű. Először azért, mert Dózsa ebben a csatában fogságba esett. S vajon mi nagyobb hősi tett: egy jelentéktelen, jellemtelen, gyáva parasztvezér legyőzése (ahogyan eddig bemutatta), vagy pedig egy hőiesen harcoló veszélyes ellenség kézrekerítése? Dózsa dicséretét tehát többszörösen felülmúlja a temesvári győzők éltetése. Másodszor: Dózsa férfias bátorsággal viselkedett kivégzésekor — a *Stauromachia* szerint is. Ez némi összehasonlítással kínálkozhatott közte és Csáky Miklós között. Csáky magatartása jó indok volt Taurinus eszmei koncepciójának alkalmazásához, a magyar nemesség elkorcsosulásának bemutatásához és bírálathoz. Így válhatott ez a rész megjobbulásra ösztönző kemény bírálattá, melynek gyökerei — jelen esetben — Celtisig mennek vissza. Végül harmadszor: ez a Dózsa-ábrázolás mindamellett, hogy ennyire kiaknázható volt a nemesi érdekek szolgálatára, megfelelt az eposz dedikációjában hangoztatott „történelmi igazság” megőrzése elvének is.

Más feladatok vártak Taurinusra a nemesi szereplők jellemzésénél. Mivel Dózst igen nagy történelemhamisítás árán képmutatónak igyekezett jellemezni, tág tere nyílt arra, hogy tetszése szerint részletezhesse mindazt a rosszat, amit csak akar. Ebbeli törekvését csak amiatt a kellemetlen körülmény miatt kellett korlátoznia, hogy Dózsa fellépését a nemesi közvélemény mindinkább a jobbagyszármazású Bakócz Tamás kezdeményezésével hozta kapcsolatba. Taurinusra várt, hogy a *Stauromachiában* egyensúlyt teremtsen és tartson a történelmi valóság és ura érkei között, ha nem is sikerül Bakócz javára billenteni a mérleg nyelvét.

Ez azonban nem ment könnyen, mert az érsek nem volt hadvezér, s Dózsa győztes harci kardjával csak Bakócz harcias oratóját tudta szembeállítani. Bakócz nagyságának érzékeltetésére művészi megoldásra volt szükség, s Taurinus ezúttal megfelelt feladatának. Olyan jól csoportosította az eseményeket, hogy végül is meg tudta éreztetni Bakócz Tamás nagy közéleti súlyát, a lényegében passzív magatartása ellenére. A *Stauromachiában* ugyanis azt olvassuk, hogy míg Beriszló Péter levele hatástalan marad, II. Ulászló király, a primus inter pares biztatására pedig mindössze lassú nemesi készülődés a felelet, továbbá Báthory István fellépése sikertelen, sőt menekülni kényszerül, hogy életét megóvhassa, Csáky püspök meg Dózsa táborában leli halálát, végül Perényi Imrének a koronatanácsban elmondott beszédére egyenesen a mozgalom terjedése a válasz, addig Bakócz buzdítására a gubacsi első nagy nemesi győzelem következik.

Nem minden tanulság nélkül való rámutatni, milyen különbségek vannak a Dózsa- és Bakócz-beszédek között. Dózsa oratói nem csupán tartalmukkal váltották ki az olvasó haragját, de formailag is mások, mint ahogy a retorikai iskolák tanítják az ilyen beszédek felépítését, stílusát. A strukturális gyengeség elsősorban a budavári beszédre vonatkozik, a stílus válogatás nélküli (vagy válogatottan) barbár volta pedig jobbára a ceglédi beszédre. Más a helyzet Bakócznál, aki humanista ember, céljának megfelelő beszédformában (jelen esetben deliberatio-ban) csillogtatja nagy tudását, s kelt széleskörű hatást érveivel. A szabályos felépítésű beszédben a rövid bevezető (prooemium) után rátér a feladatra (narratio), végül történelmi példákkal (exempla) bőségesen alátámasztja állítását, miszerint az, amire a nagyurakat buzdítja: igazságos, tisztességes, törvényes. Nem tagadja, hogy komoly erőpróbát jelent majd a végrehajtása, de ha tétlenek maradnának, igen kedvezőtlenül alakulna Magyarországon a nemesség jövője sorsa (argumentatio). A tettekre buzdítást rövid peroratio zárja be.

Bakócz hatásának ily mértékű felduzzasztása természetesen nemcsak Dózsa nyomasztó fölényét volt hivatva ellensúlyozni. Taurinus ahhoz is érvet akart szolgáltatni, hogy e tekintélyes diplomata-főpap igenis jelentősen hozzájárult Dózsanak és paraszthadseregének leveréséhez — és ezzel eljutottunk a Bakócz-ábrázolás másik kérdéséhez.

Ismeretes, hogy a retorikai szabályok teljes szabadkezet biztosítanak a költőnek abban a tekintetben, hogy mit tart fontosnak, mit nem, mit akar elhallgatni, mit felnagyítani, vagy kisebbiteni a történelmi igazság megsértésének látszata nélkül. Taurinus nagyította

Bakócz (valószínűleg egyetlen nevezetesebb) Dózsa-ellenes beszédének visszhangját (*docilitas*), mert ezt kamatoztatni tudta *defensio*-jában, ugyanakkor nem hallgatta el, hanem mellékessé fokozta le épp a leglényegesebb problémát: a pápai bulla kérdését.

A *Stauromachia* bevezető része két érdekes mozzanatot tartalmaz ezzel kapcsolatban. Az egyik az, hogy a kapzsiság, fősvénység, az arany utáni vágy háborúságot támaszt a népből (I. 62.), ezt aztán újra megismétli még két ízben (III. 330., 336.). Hivatkoztunk már arra, hogy ez a szemlélet összefüggésbe hozható a nem nemes Dózsa György pénzsóvár, hatalomra és gazdagságra vágyó lelkeletével, s így természetesen az általa kirobbantott háborúval is. A gazdasági okok emlegetése tehát kettős funkciót tölt be: egy külföldi humanista józan meglátásait a magyar jobbágyság helyzetéről (*historiae veritas*!) és Bakócz felelősségének csökkentését. Meg kell jegyeznünk, hogy az eposz egy másik helyén Taurinus azt mondja, hogy egyenesen a nemesség a bűnös a történelemért (III. 319—320.). Ez a részlet Perényi Imre beszédében fordul elő, s nincs kizárva, hogy Perényi valóban felvetette Bakócz felelősségének kérdését. A költő úgy látszik ezt sem hagyta ki a beszéd megverselésekor, csak éppen átfogalmazhatta. Elvégre Bakócz is nemes volt, ilyenképpen a név megnevezése nélkül, valóban a nemesség robbantotta ki a háborút.

A *Stauromachia* bevezetésének másik érdekes részlete a pápai bulláról szól. Taurinus nem hallgatja el, hogy valóban átvette a bullát X. Leótól. Ám itt költői szabadsággal úgy beszél, mintha Bakócz valamiféle rossz sejtelmektől gyötörve, kedve és szándéka ellenére fogadta volna csak el (I. 129—130.). Hazatérése után az érsek aztán ismételtén utalt arra, hogy római útjára csakis a király és a háza érdekében vállalkozott, s minden, amit tett, ezt a célt szolgálta (I. 307—310.) —, de a bulla további sorsáról hiába keresünk felvilágosítást az eposzban. Taurinus ezzel az eljárásával lényegében Quintilianus hasznosnak tűnő tanácsát alkalmazta a gyakorlatban, aki javasolja, hogy le nem tagadható dolgokat, amennyiben nem lehet jelentéktelenné minősíteni, úgy kell ábrázolni, mintha azt más, hasznos szándékkal hajtották volna végre.

Bakócz Tamás mellett ott vannak az eposzban a többi feudális urak is. Taurinusnak még nehezebb dolga volt velük, mint másokkal az eddigiek folyamán, mert passzív szereplők felvonultatása művésziatlenné tesz minden költői művet. Már pedig Bakócz körül csakis ilyen passzív figurákra találhatott a költő. György pécsi püspök klasszikus veretű epideiktikus szónoklattal köszönti az érseket, de alakja aztán végképp eltűnik a *Stauromachiából*. Beriszló Péter retorikus felépítésű, de tartalmilag (történeti forrásként) maximálisan megbízhatatlan levele, II. Ulászló alig számbajöhető megnyitó beszédei éppen másodiklagos fontosságúak, mint Bornemisza János buzdító beszéde a gubacsi csata előtt, pedig Taurinus ezeket nagy jelentőségű történelmi dokumentumként kívánta megörökíteni. Viszonylag Perényi Imre dörgedelmes orációja kelthet leginkább figyelmet tartalmasságával. A beszédnek efféle hosszabb szövegű beiktatása (III. 230—325.) mindamellet nem volt szerencsés eljárás, mert Taurinus eposzának méretei az aránytalanság hibájának elkerülése nélkül nehezen bírják el ezt a megterhelést. A *Stauromachia* főúri szereplői ténylegesen nem voltak szembeállíthatók Dózsával, mert hisz csatában nem vettek részt, aki pedig részt vett — Bornemisza kivételével — csúfos vereséget szenvedett (Csáky, Báthori). De hogy fölébe kerülhessenek a parasztszervezők, arra mégis kísérletet kellett tennie Taurinusnak — céljai érdekében. Dózsa társadalmi helyzetében marasztalja el leginkább és ez nagyon érthető is, mert itt tettek helyett elegendő volt eleve adott tényeket összevetni. Dózsa alacsony származásának felhánytorgatásakor az uralkodó osztály tagjainak nemesi őseire hivatkozik, mint érdemre. Dózsa tanulatlanságát pedig (út egyet a műveletlen ferenceseken is) a főurak és főpapok humanista műveltségével állítja szembe. Valóságos kis elogiumot zeng egy-egy feudális, de legtöbbször egyházi főemberről.

Meglepő, hogy II. Ulászló mennyire jelentéktelen epizódfigura az események forgatagában. Sőt, még amikor szerepel, akkor sem feltétlen hódolattal ír róla a költő, hanem

előnytelen megvilágításba is helyezi olykor-olykor. Csattanós példa a király erélytelenségéhez. pl. az a jelenet, amikor a gubacsi csatában elfogott parasztoknak általános kegyelmet ígér, majd szavainak elhangzása után nyomban elkezdődik a nemesektől irányított jobbágyskizálás undorító, precíz és hosszas részletezése.

A többiekől eltérően Báthori, Bornemisza és Csáky volt az, aki szembe mert szállni Dózsaival, ill. hadseregével. Taurinus a csatáról alattomban megszökött Báthorival éppen olyan szűkszavúan foglalkozik, mint a győztes Bornemiszával. Nem így tesz azonban Csáky Miklós esetében. A *historiae veritas* és az ehhez jól kapcsolódó celtista kritika érdekében itt megengedte magának a csanádi püspök szégyenteljes meghunyászkodásának meglehetősen hosszú leírását. Csáky, Dózsa előtt mondott, történelmileg fiktív, csupán költőileg kialakított beszédében hivatkozik ugyan a vezér minden jó tulajdonságára, és az első pillanatban azt a benyomást kelti, mintha Dózsa szívtelen lenne, amikor kérését nem hallgatja meg. A püspök magatartása mindamellett nem a legkedvezőbb fényt hinti még a püspöki kar többi tagjára sem. Lehet, hogy az egyházi körök nagyobb megdöbbenésére iktatta be eposzába, de az sincs kizárva, hogy a Bakócz—Csáky közti súrlódások is hozzájárultak a kedvezőtlen beállításhoz (erre ugyanis Taurinus nem volt kényszerítve).

A főurak bemutatásának új szakasza kezdődik az V. énekkel. Az eddigi szereplőkről szó sem esik többé (Bakóczról sem!), helyettük Várdai Ferenc, Szapolyai János és több, hozzájuk tartozó erdélyi főúr lép a színre. Várdai lelkes méltatást kap mindjárt az ének elején. Jellemzésébe mindazok a pozitív vonások bele vannak sűrítve, amelyek az eddigi, Bakócz mellett szereplő nagyurakéban benne voltak. Megtudjuk, hogy Várdai jeles nemesi ősök sarja, nagy műveltségű humanista, nem úgy, mint Dózsa. Buzdító beszédet mond a jobbágyskizálás érdekében, ám az ő tüzes orációja nem marad pusztába kiáltott szó, mint ezt Beriszló, Perényi vagy II. Ulászló esetében már láttuk. Szapolyai hallgat a püspök szavára, fegyvert ragad — és győz. Várdai sikere tehát teljes.

Szapolyai János is többszörösen fontosabb személy, mint a Bakócz-defensio „hadvezére”. Báthori István megkapta ugyan az „achillesi” jelzőt, de még nemesi olvasói előtt is nyilvánvaló volt, hogy az összehasonlítás enyhén szólva erőltetett. Szapolyai személye már csak azért is igen fontos lehetett Taurinus számára, mert ő az egyetlen hadvezér, akit nemesi részről leginkább fel lehetett léptetni Dózsa ellen. Köztudomású, hogy a retorikai és poétikai sablonok részletesen foglalkoznak a hadvezérek bemutatásakor alkalmazandó költői technikával. Ezek mind megegyeznek abban, hogy igen hatásos, ha a költő történelmi párhuzamokat keres hősének szemléletes jellemzése céljából. Taurinus kihasználva a lehetőségeket, Szapolyait hőrosszá magasztosítja, jóllehet főúri körökben egyébként nem tartották valami jó taktikus hadvezérnek. Tehette azt annál inkább, mert Szapolyai-vívta meg a döntő, számára győzelemmel végződő temesvári csatát. Kritikátlan magasztalása azonban (akárcsak Várdaié) nemigen tarthat igényt a jellemzés megnevezésére, inkább a panegyricus ábrázolási eljárásához áll közel. Taurinus azt akarja elhitetni, hogy Szapolyai hibátlan, feddhetetlen jellem, jó tulajdonságait, érdemeit nem lehet eléggé magasztalni. A harcban Achilles módjára küzd, s herkulisi erejével nincs, aki szembe merészelne szállni. Ha már mindenképp ragaszkodott a költő az antik hasonlatokhoz, bátran hozzátehetné volna még, hogy eme „nagyszerű” férfiú bizony Nero-t túlszárnyaló, hátborzongató nyugalommal nézte végig Dózsa kivégzését.

Várdai és Szapolyai mellett sorra feltűnnek a többi „győztes vezérek” is: Drágffy János, Bánffy János, Thormai János, Barlabássy Lénárd és Tomori Pál, akiket mind úgy ismerünk, mint a gyulafehérvári püspöki udvar gyakori vendégeit, ill. nem egyet, mint a székesegyház donátorát. Jellemzésükre nem vállalkozott Taurinus, csak éppen jelezte, hogy „félelmetes” hadviselő nemesekről van szó. És persze a dicséretes özönéből nem marad ki nemesi származásuk gondos említése. Ennél többre nem számíthattak ők maguk sem, tekintettel arra, hogy elfogulatlan mércével mérve még ennyit sem érdemeltek meg.

A szereplő személyek retorikai előírásoknak megfelelő jellemzésén kívül természetesen más művészi eszköz is a költő rendelkezésére állott. Az eposzírók hagyományos kellékei, az anticipáció, az epizód és a mitológia helyet kapott a *Stauromachiában* is, csak kissé ügyetlenül kapcsolódva a főcselekményhez.

Taurinus anticipáló kijelentései mind a jobbágyságra vonatkoznak. A II. énekben a Werbőczy-féle jobbágyellenes törvényekre utal, amikor a parasztságnak még az ivadékait is el akarja rémíteni valamiféle „példás” megtorlással (II. 44.) mindenféle 1514-hez hasonló lépéstől. Később Dózsa sorsáról nyilatkozik Csáky szájába adva a fenyegetést, mondván, hogy a büntetést nem kerülheti el tetteiért, társai fogják majd elevenen szétmarcangolni (III. 155—156.). Bakócz azzal érvel, hogy a felelősségre vonás elől csak ideig-óráig szökhet el Dózsa, de meg nem menekülhet előle (IV. 75.). Mészáros Lőrincnek is megígéri II. Ulászló az állítólag valóra vált tűzhalált (IV. 269.). Végül Zsigmond király szellemalakban jelenti meg Tomori Pálnak a váradi csata előtt: „*Ultimus hic confictus erit*”. (V. 360.)

Az anticipációnál nagyobb teret, de (talán Lucanus példájára) kevés jelentőséget kap a mitológia. Taurinus nem juttat cselekménybonyolító szerepet egyetlen mitológiai alaknak sem. Rendszerint akkor lépteti fel őket, amikor a tényleges történelmi helyzetből úgysem következnek más, mint ami be is következik. Teljesen értelmetlen, de nem magyarázhatatlan, a *Stauromachia* epizódjai sorában az V. ének alvilági jelenete (199—268.). A Csáky Miklósnak itt adott költői igazságszolgáltatásra valószínűleg azért volt szükség, mert az eposznak ez a része Gyulafehérvárott készült, a csanádi püspökkel nyilván rokon-szenvező Várdai környezetében. Ha meggondoljuk, hogy Csáky éppúgy ellenezte és megtagadta a bulla kihirdetését, mint ahogyan ezt Várdai is tette Bakócz utasítása ellenére, akkor ez talán elég magyarázatul szolgál Taurinus eljárásához. Hasonlóan rosszul illeszkedik a mű egészébe, de ugyancsak érthető tendencia következtében került bele az eposzba Dózsa vadászepizódja (IV. 401—434.). Itt a részegséget, a mértéktelen borivást kárhoztatja Taurinus (sablonos téma volt ez akkor), azt állítva, hogy a jobbágyság temesvári veresége ezzel hozható összefüggésbe. Ez minden, ami hozzákapcsolja a *Stauromachia*hoz (utilitatis causa). Az előbb említett elíziumi leírásról még ez sem mondható el túlságos bátorsággal, mert meglehetősen elkülönül az eseményektől.

Érdekes röviden megemlékezni az eposz leíró részleteiről, természeti képeiről. Régi költészettani szabály, hogy a mondanivaló változatosabbá tétele érdekében kívánatos mindazon vidékeket megrajzolni, ahol a mű jelentősebb szereplői élnek, utaznak, harcolnak. Taurinus természetesen ezt sem hanyagolta el. Gondosan részletezte római útjukat és szépen vázolta fel nemcsak a korabeli Buda (I. 181—199.), hanem Pest (IV. 119—128.) látképét is. Szempontjai, amelyeket érvényesít rövid leírásában, teljesen megfelelnek a quintilianusi retorika ún. „*laudatio urbium*” előírásainak. Ezek a földrajzi leírásai azonban csak betétek, amelyeknek szoros kapcsolata nincsen a fő eseményekkel. Vannak viszont olyan célzatos természeti leírásai is, amelyek (éppúgy, mint Liviusnál), már összhangban állnak műve észmei beállítottságával.

A nagylaki csata második napja előtti hajnalról pl. azt olvassuk, hogy valamiféle borút, szomorúságot árasztott, a felkelő napot pedig baljóslatú ködök takarták gyászos homályba. A lehangothság érzetése eléggé indokolt volt Taurinus részéről: a nagylaki összecsapás a nemesi hadak kudarcával végződött. Ezután az sem meglepő, hogy a parasztháború vérbefojtása után, az eposz befejezésében feltűnik a szivárvány is. Nem látszik érdemlegesnek a *Stauromachia* csatajeleneteinek részletesebb vizsgálata. Kiütközik belőlük a sokszor végletekbe menő naturalizmus (ez Taurinus forrásaival, főleg a *Pharsaliával* és a *Batrachomyomachiával* magyarázható), de egyébként művészi szempontból egyiket sem lehetne jól meg-szerkesztett csataképnek minősíteni.

A *Stauromachia* befejezése, éppúgy, mint minden porcikája, igazodik a retorikai szabályokhoz. Ezért áll az epilógus végén a költő imája II. Lajos királyért (V. 475—499.).

Nem lehet valósan értékelni Taurinus művét, ha nem tekintjük át igen röviden az eposz eddig felfedezett vagy még ki nem mutatott, de valószínű forrásainak mineműségét és tanulságait. Az eddigi kutatások azt mutatják, hogy a *Stauromachia* egy közvetlen és kortársi élményekből konstruált történelmi eseménynek széleskörű olvasmányanyagból származó szókészletével, sőt, rövidebb-hosszabb szókapcsolataival megalkotott verses irodalmi feldolgozása. Éppen ennél fogva a felhasznált forrásanyag is elválasztható a reális történelmi tényekre (ezek részben közvetve, részben közvetett formában juthattak a költőhöz), valamint az irodalmi előzmények ábrázolási és szövegkészletére. Az utóbbi is különféle módon olvadt bele az eposzba. Egy részük formálisnak nevezhető, betű szerinti vagy legalábbis értelmileg teljesen egyező átvétel, míg más részük, mint irodalmi minta, a tartalmi párhuzamon túlmenően funkcionális azonosságot is ellát az adott művön belül. Tekintettel arra, hogy a *Stauromachia* forrásai nagy mértékben fel vannak derítve, ezeknek az eredményeknek ismételése teljesen célszerűtlen lenne. Általánosságban a következőket vázolhatjuk fel.

Az eposz egészéhez Lucanus *Pharsalia*a adta meg az indítékot. Nyilvánvalóan azért, mert ott is polgárháborúról van szó. Ez a választás jellemző egyébként Taurinus világnézetére is: a parasztháborút így fogta fel. De hogy mily lucanusi patricius-göggel vélekedett minderről, elárulja címválasztása, amely valószínűleg a homéroszi *Batrachomyomachia*ra megy vissza. Ez a gúnyos címadás is bizonyítja, hogy a költőnek semmi helye a néppel szimpatizáló humanisták sorában. Az eposz különben nemcsak alaphelyzetét, hanem főhős nélküliségét, és megoldásait tekintve is (pl. a mitológia háttérbe szorítása, eltérően a hagyománytól) a mintául vett *Pharsalia* nyomán halad.

A szövegátvételek kérdésével Császár Zoltán foglalkozott legutóbb. Kimutatta, hogy mily meghökkentő méreteket ér el a Lucanustól átvett verssorok számaránya.²⁰ Ha ehhez hozzávesszük az ugyancsak általa felkutatott (néha nem egészen meggyőző) átvételeket is, kétségtől szokatlanok kell minősítenünk, mint ahogy szokatlanok tűnhetett már valamelyik kortárs olvasónak is (Wolphardus? Nagyszombati?), amikor még kéziratban láthatta az eposzt. Ha ez nem így történt volna, akkor Taurinus aligha mentegette volna magát oly hosszasan a kölcsönzés vádjá alól épp abban a korban, amikor az efféle nem volt feltűnő, hisz közfelfogásként divott.

Juhász László azt feltételezi, hogy a Bécsben megjelent Reuchlin-féle *Batrachomyomachia* nemcsak a címhez, de az eposz egész vázának („ossa”) felépítéséhez is példa gyanánt állhatott Taurinus előtt.²¹ Ha nagy vonalakban megpróbálunk párhuzamot vonni a két mű között, valóban találhatunk közös vonásokat. De ez összefügghet a közös témával is (orációk, csata, mitológikus alakok). Abban viszont nem téved, hogy Taurinus forgatta a bécsi kiadást és használt is fel velőle, amit ez a passzus is igazolja:

Stauromachia :

Dixit. At hunc contra sic est affata Minerva :
Alme parens, nec, si fusam fractamque viderem
Hanc plebem, ferrem auxilium, quod perfida nostras

²⁰ A *Stauromachia* antik és humanista forrásai. Bp. é. n. (1937).

²¹ Juhász megállapítása id. kiadásának *De Stauromachia* c. fejezetében (XIII. 1.) található. A *Batrachomyomachia* említett átdolgozását VARGHA ANNA adta ki Bartholomaeus Frankfordinus Pannonius: Opera quae supersunt c. kiadványában. BSMRAe. Bp. 1945. Appendix I. Az alább közölt versrészletek összevetésének nemcsak az a pozitív jelentősége van, hogy bizonyítottá teszik az átvételt, hanem, hogy egyúttal élesen rávilágítanak Császár Zoltán már korábban idézett forráskimutatásainak leginkább sebezhető pontjára is. Császár szerint itt Ovidius volt a forrás, holott a *Metamorphosis* általa megjelölt helyein (XIII. 324—327., 798—799.) csak erőltetett helyzeti párhuzamosság fedezhető fel, nem pedig egyezés.

Non tam contemnit, quam spernit turpiter artes.

— — — — —
Nam templis legata meis legere sigilla,
Lampada, campanas, calices, gutturnia, mappas,
Vexilla et pateras et pulvinaria, lances
Atque arae induvias et tintinabula, acerras,
Summatimque uno complectar ut omnia verbo,
Nulla malam plebem nostri reverentia tangit.

— — — — —
Annue, quo tecum pugnas spectemus ab alto
Aethere, — — — — —

(V. 377—380., 392—397., 400—401.)

Batrachomyomachia :

Dixerat ; hunc contra sic est affata Minerva :
O genitor, nec, si fusos fractosque viderem,
Muribus auxilium ferrem, nem numina nostra
Lesere et positas templis rosere coronas.
Haud opus exhaustos oleo nunc dicere lynchos,
Sed magis atque magis mentemque animumque remordet,
Quod nuper factam tenui de stamine pallam
Assiduoque opere intextam, pulcherrima visu
Quae fuit et nostra multum spectabilis arte,
Rosere et laceram liquere foramine multo.

— — — — —
Ergo omnes loeti pugnam spectemus ab alto !

(205—214., 231.)

A verses források megvizsgálása egy érdekes tanulság leszűrésére is alkalmat ad, nevezetesen Taurinus igen erős bécsi kapcsolatahoz. A csatajelenetekben bővelkedő *Marcellus-panegyricus* ugyanis a jelek szerint nem ismerte, mert egyszer sem merített belőle, de a Syngreniusnál és Vietornál 1512-ben megjelent *Guarinus-panegyricus*, ahol csak lehetett, felhasználta.

Keveset foglalkoztak a *Stauromachia* prózai irodalmi mintáinak kérdésével. Szerintünk a már eddig kimutatott (sallustiusi) mintákon kívül az sem lehetetlen, hogy Dózsa belső jellemzése egyrészt budavári beszéde előtt, másrészt magában a beszédben, Liviusra megy vissza. A párhuzamosság megléte nem áll vitán felül, vezér-típusról lévén szó az esetlegességgel is számolni kell, a Hannibal jelleméről festett kép néhány részlete azonban megérdemel egy futólagos megjegyzést.²²

A források ismeretével függ össze, de azért e problémától el is választandó a stílus kérdése. Taurinus szókészlete materiálisan az antik klasszikusok és humanisták műveiből állott össze az eposz megírásakor. Szempontjai határozták meg aztán, mit hol hasznosítson. Stílusa nem egyszer ott ünnepélyes és keresetten fennkölt, ahol világnézeti meggyőződése miatt igen távol kerül a történeti igazságtól — és ez elkerülhetetlenné tette számára a tények igazi tartalmának és a stílus összehangolásának megvalósítását (ductus subtilis). Dózsa tényleges győzelmeit pl. hosszú főúri orációkkal iparkodik ellensúlyozni (supervacua operositas). Egyébként ezek a beszédek, némi jóindulattal nézve, ha nem is lépik át a hagyományos

²² Taurinus, I. 351—358. passim, I. 403—410. passim. Livius, Ab urbe condita, XXI. 4. 5—10. passim.

eposzi kereteket, mindenesetre tesznek bizonyos közeledést a később Nagyszombatinál kibontakozott adhortációs stílusmegoldás felé.

A *Stauromachia* stílusának élénkítésére felhasználja ugyan Taurinus a szokványos retorikai díszítő elemeket, így a tropust (Monarcha Transsilvanensis — Szapolyai stb.), a szentenciát (Sero Phryges sapiunt, IV. 189. stb.), az anaphorat (I. 165—167., 284—285, 291—292.), stb. mindezek ellenére azt kell mondanunk, hogy célját még így is csak részben éri el. Sokat rontanak a gyalultatlanul átvett szövegrészek is, mert egyenetlenné teszik az eposz szövegét. A kelletténél többször felbukkanó ritka szavak is zavarják a könnyű megértést, csakúgy, mint germanizáló latin mondatszerkezetei.

Visszatekintve az eposz keletkezésének körülményeire és az elemzés tanulságaira, summa summarum a következőket kell megállapítanunk. Taurinus műve, az életrajzi adatok és a humanista retorika fényénél, minden kétséget kizáróan nemesi szemlélettel átitatott alkotás. Olyan, amely nem szolgált, de nem is akart sem polgári, még kevésbé plebejus célokat szolgálni. Formai szempontból sem vélekedhetünk túlzott elismeréssel róla. Mint eposz, az epigon humanizmus sikertelen eposzi törekvéseinek jellegzetes terméke s egyetlen, viszonylagos erősségének legfeljebb retorikai kidolgozását tekinthetjük.

Korabeli jelentősége a magyar költészet szemszögéből ítélve persze nem csekély, sőt a Jagello-kor reprezentáns humanista alkotása minden tekintetben, az idő azonban, amely nemcsak az embereknek, hanem az ember alkotta műveknek is próbaköve, nem kedvezett a *Stauromachiának*. Ma már nem is annyira költői, mint inkább (bizonyos fokig) történeti forrásértéke van.

V.

Taurinus életművének „chef-d'oeuvre”-je kétségkívül a *Stauromachia*. Jóllehet irodalmunk történetében ma már úgy tartjuk nyilván, mint az első magyar tárgyú eposzt, a XVI. század világánál, ha hitelt adhatunk Janus Pannonius állítólagos *Annales*e létezésének, ha feltételezzük Báthori Miklós (sírfeliratából valószínű) verses történeti munkáját, valamint ide soroljuk Woplhardsnak valóban elkészült eposzát, Taurinust úgy kell tekintenünk, mint a magyar epikai költészet hagyományaiba sikerrel beleilleszkedő német humanistát, akinek műve erényeivel és hibáival együtt vitathatatlan részévé vált a magyar irodalomnak.

Taurinust, mint író, sokáig nem fedezték fel. Szomorú dicsősége Márki Sándornak, hogy 1889-ben, a *Stauromachiát* ismertető és értékelni próbáló tanulmányában még ezt írhatta: „Mint költeményt, idáig senki sem méltathatta”.²³ Márki a liberális polgári tudós mértékével mér. Hosszú tartalmi ismertetései és gyakori idézetei (sajnálatos, de erre szükség volt, ha nem is ebben a dolgozatban), jóindulatú, sokszor értékes és érdekes megfigyeléseivel keverednek. Megállapításainak zöme fölött azonban ma már igen eljárt az idő.

Márki úttörő jelentőségű dolgozata után csaknem fél századnak kellett elteltie, míg újabb Taurinus-értékelés született. Horváth János a magyar humanizmusról írott monográfiájában (1935) részletesen foglalkozott a költővel és az eposszal. Az általa megrajzolt arckép megadta az alapját minden további Taurinus-tanulmányozásnak. Észrevételei mindig a kérdés lényegét érintik, bár láthatóan csak az irodalmi-esztétikai területeken mozognak. Teljesen egyetértünk Horváth Jánosnak azokkal a megállapításaival, amelyekben a *Stauromachia* tendenciáját és művészi felépítését értékeli. Nekünk is az a véleményünk, hogy Taurinus „A történeteket az udvariak szempontjából fogja fel, Bakóczot az ismert vádakkal ellentétben a mozgalom és elítélőjének, leverésében jószótönzőnek tünteti fel.” Az eposz pedig „szerkezetileg töredezett; színterei, történései, személyei átmenet nélkül váltják egymást, cselekvényében nincs szerves fejlődés.”²⁴

²³ Katholikus Szemle 1889. 210.

²⁴ HORVÁTH JÁNOS: Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus. Bp. 1944. (2. kiad.) 203.

Horváth Jánost követően Császár Zoltán kutatta fel igen alaposan a *Stauromachia* antik és humanista forrásait (1937). Az eredmény váratlan volt és a nagy számban kimutatott szövegátvételek Császár előtt elhomályosították a mű egészét a részekkel szemben. Ennek következtében nem egyszer szélsőséges véleményt kockáztatott meg. Szerinte pl. „*Taurinus nemcsak hogy nem költő, hanem versfaragónak is ritkán nevezhető, hiszen sorainak nagyrészt készen vette át antik és humanista költőktől.*”²⁵

Merőben új értékeléssel állott elő Geréb László 1946-ban, majd fenntartva álláspontját, 1950-ben.²⁶ Túl merész ítéletei, élesen szimplifikáló módszere Császár Zoltán magabiztosságára emlékeztetnek. Csakhogy, amíg Császár messzemenően negatív, addig Geréb gátlás nélkül pozitív magatartást tanúsít Taurinus művével szemben. Tanulmányyszerű elemzésében történelmietlenül kezeli ugyan a *Stauromachiát*, de természetesen tesz több helytálló megállapítást is. Helyesen figyel fel pl. arra, hogy Taurinus művének alaphangja „*mindvégig egységes*”. Valóban, a *Stauromachiát* világnézeti szempontból — sorról sorra haladva — nem is lehet másként, mint *egységesen negatívként* megítélni. Gerébnek is erre az eredményre kellett volna jutnia, ő azonban megkerüli az elméletét felborulással fenyegető buktatót, mondván, hogy a költő „*csak sorok között mondhatta el véleményét*”. Ezzel oly tág teret nyit a legkülönbébb magyarázatoknak, hogy további gondolatmenetét már nem követhetjük egyetértéssel. Bizonyításai zavarosak. Egyfelől elismeri, hogy az eposz Bakócz udvarában és érdekében keletkezett és íródott, másfelől — teljesen megalapozatlanul — azt állítja, hogy a *Stauromachia* szövegében azért vannak értelmi zökkenők, mert a költő az elkészült műből utólagosan (!) *Bakócz-ellenes részleteket* volt kénytelen törölni.

A jobbágymészárlások leírásának sem az a szerepe állítólag, hogy Taurinus az eposz népellenes alapeszméjének megfelelően megörökítse a háborút indító parasztok bűnhődését, nem, mert Geréb szerint ez épp ellenkezőleg, a költő nép iránt titkolt rokonszenvét van hivatva kifejezni a sorok közt is olvasni tudóknak azon az alapon, hogy „*az urak hóhérmunkájának számos leírása sem merőben szadista kéjelgés: valósággal ítélet a hóhérok jeleit*”.

Geréb László bírálói közül Sz. Nagy Miklós már 1946-ban, Gerézi Rabán pedig 1947-ben rámutatott a taurinusi eposz „haladó jellegének” tarthatatlan voltára.²⁷ Gerézi még arra is vállalkozott, hogy pár sorban felvázolja, milyen helyes szempontok alapján juthatunk közelebb az író és műve megértéséhez. Rajtuk kívül 1950-ben Karácsonyi Béla is erélyesen cáfolta a *Stauromachia* állítólagos haladó tendenciájának legendáját. „*Itt a legjobb ideje — írta —, hogy irodalomtörténészeink egy kis része végre szegényebb legyen egy illúzióval, s lássa be, hogy a Jagello-korabeli humanistáinkból nem lehet szimpatizánsokat csinálni a parasztháború számára.*”²⁸ Érvei, amelyeket a marxista történettudomány megvilágításában felvonultat, perdöntőek és igazolják a túlzottan pozitív Taurinus-kép történelmietlenségét. Ugyanezen az elutasító nézeten van Klaniczay Tibor *A régi magyar irodalom* c. egyetemi jegyzetének I. kötetében.²⁹

Kardos Tibor is foglalkozott Taurinussal 1955-ben megjelent nagy szintézisében.³⁰ Helyeseljük, hogy a költőt és művét a magyar történelmi fejlődés menetébe helyezve vizsgálja, az viszont sajnálatos, hogy gondolatmenetének széleskörű távlata végül azt eredményezte, hogy lemondott az egységesen összefogott tárgyalásról. Így aztán eposzelemzésről

²⁵ CSÁSZÁR ZOLTÁN, i. m. 44.

²⁶ Taurinus: A Paraszti Háború. Ford.: Geréb László. Bp. 1946. 6—9. 1. SZÉKELY—GERÉB: A magyar parasztháborúk irodalma. Bp. 1950. 119—121.

²⁷ SZ. NAGY MIKLÓS kritikája: Válasz 1946. GERÉZI RABÁN bírálata: It. 1947.

²⁸ Századok 1950. 419.

²⁹ Bp. 1954. (3. kiad.). 127—129. Klaniczay jegyzetén alapuló, hasonló álláspontot foglal el: CSANDA SÁNDOR: A magyar irodalom története a XVI. század végéig. Bratislava 1956. 50. (főiskolai jegyzet).

³⁰ A magyarországi humanizmus kora. Bp. 1955.

szó sincs, Taurinus művét sem igen tekinti másnak, mint szövevényesen megkonstruált ideológiai fejtegetései egyik fő forrásának. Eljárása annyiban jogos, hogy a *Stauromachia* valóban legjobban kiaknázható forrásaink közé tartozik, ha 1514-ről van szó, költői alkotás-ként való méltatásáról azért mégis kár volt lemondani.

Nyilván a mélyebb analízis hiányának következménye Kardos határozatlan válasza is épp a legfontosabban, az eposz irodalomtörténeti helyének kijelölése kérdésében. Míg egyik szavában kellő nyomatékkal fogalmazza meg Taurinusnak Bakóczot mentő szándékát (azaz jobbjágyellenes tendenciáját), addig a másikon már utat enged az ezzel ellenkező véleménynek is. „Az sem hallgathatjuk el — írja —, hogy a szereplők jellemzése szónoklatokkal a klasszikus nyomokon haladó humanista történetírásnak olyan jogása, amelynek segítségével óvatosabb szerzők sok mindent közölhettek a nyilvánossággal. Így volt ez Taurinus esetében is...”³¹ Kár, hogy Kardos Tibor nem látta szükségét annak, hogy tételét igazolja is.

Meggyőződésünk szerint ugyanis az általa említett általános elv igaz ugyan, de Taurinusra vonatkoztatva már aligha az. Mert miféle különállást, miféle óvatosságot vár Kardos Tibor attól a Thurzókat, Bakóczot és Várdait szolgáló famulus-költőtől, akiről nincs egyetlen korabeli adat, amely ne tanúsítaná, hogy a Dózsa-háború alapvető megítélésében teljesen egyetértett kenyéradó gazdáival?

Legújabbban a Bóka László és Pándi Pál szerkesztette magyar irodalomtörténet I. kötete értékelte a költő működését.³² A Jagello-kori irodalomról adott jellemzés helyes marxista megvilágításba helyezi Taurinus szerepét és általában a *Stauromachiát*. Nemcsak korabeli jelentőségét hangsúlyozza a valóságnak megfelelően, de kellő határozottsággal utal az eposz minden ízében parasztteljes jellegére is.

A *Stauromachia* irodalmi hatásáról, Taurinus utóéletéről nincs sok mondanivalónk. Az egyetlen nyilvánvaló hatást Nagyszombati Márton carmenjére tette. Ezt részletesen és teljesen meggyőzően Gerézi Rabán mutatta ki legutóbb, Nagyszombatról írott összefoglaló tanulmányában.³³ Ha az általa felemlített példák számát növelhetnénk is (Gerézi nem törekedett teljességre), a következtetések mit sem változnának. Taurinus eposza Mohács után, a reformáció korszakában, az anyanyelvű irodalom hihetetlen ütemű térhódítása és fejlődése idején nem volt időszerű. Témája és latin nyelvűsége miatt későbbi korok sem nyúltak vissza hozzá. Szövege — évszázadokra terjedő feledés után — 1809-ben jelent meg újra, Engel *Monumenta Ungricá*jában. Ez a második bécsi kiadás azonban csak a *Dedicat*ot, Fabri és Székely Ferenc carminait tartalmazta a *Stauromachián* kívül, mellőzve az *Index*et és az *Epilog*ust. Engel, Taurinus elfeledett művének újrafelfedezésével, igen hasznos szolgálatot tett a magyar irodalomnak és történettudománynak. Az általa közreadott szöveg a meglehetősen következtetlen helyesírás, a helyenként zavaróan bizonytalan interpunkciók és a nyilvánvaló sajtóhibák ellenére is jól használhatónak bizonyult sokáig. A modern igényeknek azonban már nem felelt meg. Juhász László újabb napvilágot látott kritikai kiadása³⁴ végül is segített a problémákon, de nem az egészen. Ahhoz, hogy a teljes, napjainkig fennmaradt Taurinus-oeuvre hozzáférhető legyen, publikálni kellene még a kisebb verseket, a leveleket és az életrajzi szempontból fontos dokumentumokat is.

Abban a reményben fejezzük be fejtegetéseinket, hogy vázlatos tanulmányunkkal az eddigieknél részletesebben sikerült rámutatnunk mindazon német és magyar társadalmi

³¹ KARDOS, i. m. 371.

³² A magyar irodalom története 1849-ig. Bp. 1957. 48.

³³ ItK 1958. 125, 134—136. KARDOS id. művében messzebb is vezet, ami elképzelhető, de megfontolandó. GERÉZI LÁSZLÓ: A hazai osztályharcok irodalma. 1525—1660. c., 1955-ben megjelent könyvében Taurinus hatását egészen Zrínyiig felviszi — az eposzi közhelyek kölcsönös meglétére hivatkozva (92.).

³⁴ *Stauromachia*. Ed. JUHÁSZ. Bp. 1944. BSMRAe. A könyv, a rajta szereplő évszám ellenére, csak egy évvel később jelent meg.

és kulturális körülményekre, amelyek közelebb visznek a Jagello-kori irodalom egyik jelentős, de korántsem nagy haladó költőjének, Taurinus István humanista életművének megértéséhez.

Sándor V. Kovács

DAS HUMANISTISCHE EPOS DES DÓZSA-KRIEGES

(Stephanus Taurinus de Switawia: *Stauromachia*)

Der Verfasser behandelt die Wiener Studien (1501—1511) des Stephan Taurinus (Switawia, cca. 1480—5 — Cibinium, 1519) sowie seine politische und literarische Tätigkeit in Ungarn (1511—1519). Er weist auf die grosse Wirkung von Celtis und Vadianus hin und analysiert dann das Hauptwerk des Dichters, das in der Umgebung von Tamás Bakócz in Esztergom, bzw. von Ferenc Várdai in Gyulafehérvár entstanden ist.

Er ist der Meinung, das Werk *Stauromachia* (1519) sei kein echtes Epos, sondern ein charakteristisches Produkt des Epigonen—Humanismus; denn die Gesänge von 1 bis 4 machen den Eindruck einer selbständigen Bakócz-Defension, der 5. Gesang zeigt wieder die Einwirkung des Várdai—Panegyricus auf. Im weiteren beweist der Verfasser, dass auch die Bearbeitung der Details den Forderungen der klassischen Epen nicht entspricht. Die Orationen der Hochadeligen sind wahrhaftige Kohortationen, die Deklamation von György Dózsa in Cegléd ist ebenfalls eher eine Invektive, als eine Programmrede.

Die Struktur des Werkes *Stauromachia* ist (wegen feindlicher Einstellung des Dichters den Leibeigenen gegenüber) im Grunde genommen verfehlt. Seiner Grundidee treu („Marte, quod, iniusto Ungariam quicumque petisset, nemo victor abit“; Ungaria: procures Hungariae) verleumdet der Dichter das ganze Werk hindurch Dózsa, den Führer der kämpfenden Bauern und feiert die allen Lobes unwürdigen Feudalaristokraten.

Der Verfasser wertet die Prosaquellen (Sallustius usw.) sowie auch die poetischen (Lucanus, usw.), gibt eine kurze Stilanalyse und behauptet dann zusammenfassend, dass Taurinus mit seinem Werke *Stauromachia* nicht den Interessen des Bürgertums und noch weniger den des unterdrückten Volkes diene oder dienen wollte. Sein Epos, eine representante humanistische Schöpfung der Jagello-Zeit, kann heute für nicht mehr als eine mit Kritik verwendbare historische Quelle betrachtet werden.

KÓKAY GYÖRGY

KAZINCZY ÉS AZ ELSŐ MAGYAR ÚJSÁGOK

A magyar felvilágosodás írói közül kevesen ismerték fel oly mértékben az időszaki sajtó jelentőségét, mint Kazinczy Ferenc. Ez nemcsak abban nyilvánult meg, hogy első irodalmi folyóiratainknak, a *Magyar Museum*nak és az *Orpheus*nak a megindítása az ő nevéhez fűződik, hanem abban az élénk és állandó érdeklődésben is, amellyel a korabeli magyar újságokat figyelemmel kísérte. Jelentőségüket főleg a nemzeti nyelv és irodalom fejlesztése érdekében tett szolgálataikban látta, de magasra értékelte azt a szerepet is, amelyet az — irodalmi és szellemi központ hiányában — egymástól elszigetelten élő írók összefogása és a magyar társadalom látókörének bővítése érdekében tettek. Kazinczy tisztában lehetett azzal, hogy e feladatot a ritkábban megjelenő és csak szűkebb réteget érdeklő folyóiratoknál, az újságok sok szempontból jobban el tudják végezni: ezeket ugyanis hetenként kétszer adták ki és előfizetőik száma is nagyobb volt. Ő mégis folyóirat alapítását választotta, ami azzal magyarázható, hogy Kazinczy, noha elismerte a hírlapok jelentőségét, azoknak irányával nem mindenben értett egyet. Igényességének nem tetszett, hogy a lapok irodalmi rovataikban, mellékleteikben válogatás nélkül helyt adtak mindenféle munkának. Ezért Kazinczynak a XVIII. századi magyar hírlapirodalommal kapcsolatos megnyilatkozásai között egyformán találkoznak elismeréssel és bírálattal.

Számára az újságolvasás nem volt újdonság: nem az első magyar lappal, az 1780-ban indult *Magyar Hirmondó*val kezdődött. Gyermekkori visszaemlékezései között élénk színekkel festi azt a képet, amint nagyatyja, Bossányi Ferenc nemesi kúriája előtti tornácán üldögélve az erlangeni német és a lipcsei latin nyelvű újságokat olvasgatja, beszédbe elegyedve közben a ház előtt elhaladókkal.¹ Az első magyar nyelvű újság megindítását mégis nagy eseménynek tartotta, szerkesztőjéről igen meleg hangon emlékezett meg: „Ráth Máttyás, győri evangélikus predikátor 1780. január első napján kezdé el a magyar újságlevelek kiadását, s hálátlan volna a maradék, ha feledhetné, hogy nemzetünknek nem más vala, mint ő, igazi Prometheusa.”² Kazinczy húsz éves volt ekkor, pályájának kezdetén állt; Váczy János többek között Ráth példájában keresi az első ösztönző hatást, amely Kazinczyt a nemzeti nyelv és művelődés szolgálata felé irányította.³ Annyi minden esetre kétségtelen, hogy Kazinczy, noha Ráth és főleg a későbbi szerkesztő, Barczafalvy Szabó Dávid nyelvében és stílusában talált kivetni valót, mégis védelmébe vette őket azokkal szemben, akik velük kapcsolatban csak a hiányosságaikat emlegették. Ő azt a tényt, hogy végre volt magyar újság, amely rendszeresen hírt adott az írók munkásságáról, mindennél többre értékelte. A *Magyar Hirmondó* 1782. április 3-i számában róla is jelent meg közlemény, amelyben a szerkesztő megleghangú buzdítás kíséretében arról tájékoztatta olvasóit, hogy mivel foglalkozik, és mik a távolabbi tervei. Nemzeti nyelvünknek és irodalmunknak tett szolgálatai mellett, Kazinczy az első magyar újság jelentőségét még abban látta, hogy tágitotta a magyar társadalom provinciálisan szűk érdeklődési körét, és növelte műveltségét: „Mik valának eddig összejövéseink falukori, mint arról üzött discussiók, hogy a sárga kopó-e jobb, vagy az a fekete, s hanyadikunk tudá az Atlanticus tenger keletre fekszik-e tőlünk, vagy nyugotra?” — írja Ráth Máttyásra való visszaemlékezésében az első hírlap előtti állapotokról.⁴

A *Magyar Hirmondó* politikai lap lévén, csak időnként, a többi külföldi és belföldi hírek között hozott irodalmi vonatkozású cikkeket. Az időrendben ezután következő magyar újságnak, Szacsavay Sándor bécsi *Magyar Kurirj*ának már külön rendszeresen megjelenő irodalmi melléklete is volt: a *Magyar Musa*. Ez első ízben kísérlete meg maga köré tömöríteni a kor jelentékenyebb íróit. És bár hozott könyvismertetéseket is, és jelentek meg benne versek,

¹ KAZINCZY FERENC: Pályám emlékezete. Bp. 1956. 12.

² Uo. 55.

³ VÁCZY JÁNOS: Kazinczy Ferenc és kora. Bp. 1910. 96–98.

⁴ KAZINCZY; i. m. 55.

cikkek Batsányitól, Kazinczytól, Baróti Szabótól is, Kazinczy mégsem volt megelégedve a *Magyar Musdál*: verseinek nagy részét színvonalatlan, izlésnélküli műveknek tartotta. Pedig Szacs vay amellett, hogy közölte Kazinczy versét (*Az esthajnalhoz* címűt) az újság 1791. évi mellékletében, elismeréssel is írt Kazinczyról. Kazinczyt azonban nemcsak az izlésbeli különbség tartotta vissza Szacs vayval való jóviszonytól, hanem más is. Bár politikailag hasonló volt a pályakezdésük (mindketten jozefinisták voltak), Szacs vay felvilágosult világ nézete ellenére azonban nem bizonyult olyan személyiségnek, aki alkalmas lett volna a magyar írók összefogására. Túlzott individualizmusa sokszor személyeskedő féltékenységre vezetett és ezért általában nem volt népszerű a magyar írók körében. Amikor például Péczeli folyóirata, a *Mindenes Gyűjtemény*, az első kísérlet alkalmából részvétlenségbe fulladt, Szacs vay kárörvendező, sőt rágalmozó megnyilatkozásokat közölt lapjában Péczelivel kapcsolatban. Kazinczy ekkor Péczelihez írt levelében Szacs vayt mélységesen elítélte, irigységgel és nemtelenséggel vádolta.⁵

Kazinczy és Péczeli József, a *Mindenes Gyűjtemény* szerkesztője közti viszony már közvetlenebb volt, bár ez sem volt híján bizonyos nézeteltéréseknek. Ezek azonban — hasonlóképpen a Ráth Mátyás esetéhez — sohasem tudták elhomályosítani azt a tiszteletet és megbecsülést, amelyet Kazinczy irányában érzett. Szorgalmas olvasója volt a *Mindenes Gyűjteménynek*; bizonyítja ezt Péczelihez 1789. október 23-án írott levele. Ebben azt írja, hogy bécsi útiról visszatérve az édesanyjánál összegyűlt *Mindenes Gyűjtemény*-számokat 1—2 óra alatt végigfutotta. Tartalma lelkesedéssel töltötte el: „Által ölelem az Urat, a legbuzgóbb Hazafiusággal és örvendezek az Urnak magának, a Hazának, és magamnak. Lám mire mehet a szíves igyekezet!” Igaz, az elismerés mellett egészen őszintén, ugyanebben a levélben annak is kifejezést ad, hogy a lapban „férges gyümölcsöket” is lehet találni, de ezeket feledtetik az értékes cikkek. Ugyanekkor vette védelmébe Péczelit, Szacs vayval szemben: „Hadd öntse ki dühös irigységét Szacs vay nemtelen Satyrájában, az igazabb Itélő az Úrtól meg nem fogja soha vonni javallását. Én részemről semmit annyira nem óhajtok, mint azt, hogy ezen Levelek továbbá is follyanak.” Péczeli mindezek ellenére kezdetben mégis bizalmatlan volt Kazinczyval szemben. Erdemeit elismerte ugyan, de hivatalos működését a jozefinista iskolaügy terén gyanakodva figyelte. A *Mindenes Gyűjtemény* 1790. január 20-i számában helyt adott Kazinczy irodalmi munkásságáról szóló közleményének: „Ez a fáradhatatlan Hazafi az alatta levő oskolák vigyázóinak meg-parantsolta, hogy a Német nyelvet is szorgalmatosan taníttassák ugyan; de azért a Haza nyelvét is minden igyekezettel boldogítsák; mert Tsászári Felsegeknek éppen nem tétlja az Anyai nyelvnek el-törlése.” Péczelit azonban ez nem győzi meg, tudja, hogy ahol nincsenek Kazinczyhoz hasonlóak, ott súlyos veszélyben forog a nemzeti nyelv ügye: „Ha mindenütt így tselekednének, úgy kedves nyelvünk talán nem halna meg olly hamar: de hány Kazintzyk vagynak a Hazában, és hányan lesznek ezután?” Ő minden esetre aggódik, „mert sok helyen már azt is meg parantsolták, hogy a Magyar Orthografiát ne tanítsák, mert nem szükség, hogy a gyermek Magyarul tudjon írni...” „Mi lesz mind ezekből egyéb, hanem idővel mind a nyelvnek, mind a Nemzetnek el-töröltetése!” A február 20-i számban kissé megnyugodva közli Kazinczy hivatalos beszédét, amelyet a normás iskolák látogatói előtt mondott. Örömmel olvasta a beszédből, „hogy amellyeket minden okos Hazafijak kárhoztatnak a Normákban, ugyan azokat kárhoztatja ez az éles elméjű s a dolognak nem tsak külső hártáját, hanem belső valóságát néző Nagy Hazafi is.” Mégis szükségét érzi, hogy Kazinczynak a német nyelv tanításáról vallott nézetével kapcsolatban — azzal ti., hogy a német nyelv tanítása a felvilágosodást fogja szolgálni — megjegyezze: „E’ jó lenne, ha tsak eddig menne. De a Németek se szerették volna ez előtt 50 esztendőkkkel, ha a Francziák úgy világosították volna őket, hogy született nyelveket elnyomták volna... Nékünk is sokba lesz a megvilágosodás, ha az által Nemzeti nyelvünk s bélyegünk (character) eltöröltetik.” A nemzeti nacionalista mozgalomhoz közel álló Péczeli a bécsi kormánypolitika gyarmatosító és elnémetesítő szándékait tisztában felismerte, mint a jozefinista Kazinczy. A közeli események, II. József rendszerének a bukása eltávolította azonban a köztük meglevő ellentéteket. A *Mindenes Gyűjtemény* május 5-i számában már Kazinczy tudósítását olvashatjuk Orczy Lászlónak, a nemzeti ellenzék egyik vezérének Kassára érkezéséről. Kapcsolataiknak csak Péczeli korai halála vetett véget. Kazinczy meleg hangon emlékezik meg róla is: „Nem a legszebb, de a legnagyobb fényben Péczeli ragyoga köztünk. A hőselkü férfi nem gondola nevével, melynek képzelhetetlen sietéssel írkált könyvei által nem ígérhete tartósságot, nem gondola erszényével, nem gondola életével, mindenét áldozatba hozá az ügynek, eléggé megtulmazzva, ha ő vesz is, csak az gyarapodjék... Ez vala vég sóhajtása: vég lehellésem is hazámnak szolgáljon!”

⁵ Kazinczy Ferenc levele Péczeli Józsefhez. Alsó-Regmetz 1789. okt. 23. — Levelezése I. 522.

⁶ Uo.

⁷ KAZINCZY: Pályám emlékezete. I. k. 107.

Kazinczy — bármennyire is elismerte Ráth Mátyás, Szacsvey és Péczeli érdemeit — újságaiknak irodalmi színvonalával nem volt megelégedve. Fejlett irodalmi ízlésének visszaszítói volt, hogy a lapok gyakran egészen igénytelen, kezdetleges munkákat is közltek. Ő éppen ellenkező célt akart elérni a folyóirattal: nem kiszolgálai szándékozott az akkor amúgyis elég alacsony közizlést, hanem nevelni kívánta az írókat és olvasókat egyaránt. A *Pályám emlékezetében* azt írja, hogy csak oly folyóirat képes a szellemi művelődés emelésére hatni, mely íróinkat rettegteni tanítja, hogy több gonddal irjanak, s olvasóinkat több elmélettel olvasni, s nem vaktában hinni, mit nekik ez vagy amaz író mond. E programjának megvalósítása végett hozta létre Batsányival és Baróti Szabó Dáviddal a *Magyar Museumot*, az első magyar irodalmi folyóiratot; Batsányival való szakítása után pedig az *Orpheust*. Ennek bevezetésében rámutatott arra, hogy lapja részben hasonló kíván lenni az előzményekhez: a *Magyar Hirmondóhoz*, a *Hadi történetekhez* és a *Mindenes Gyűjteményhez*, részben azonban különbözni is fog tőlük. Tehát folyóiratát bizonyos fokig az első magyar hírlapok folytatásának is tekintette. Kazinczy ezután sem lett hűtlen a hírlapokhoz: mint folyóiratszerkesztő is szorgalmas olvasójuk maradt.

Ebben az időben indult (1789 júliusában), Bécsben, Görög Demeter és Kerekes Sámuel szerkesztésében a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* című újság. E lap (mely 1792-től kezdve felvette az első magyar újság nevét: ez is *Magyar Hirmondó* lett) élenként bekapcsolódott a nemesi ellenzéki mozgalomba és nagy érdemeket szerzett a nemzeti nyelv és irodalom fejlesztése terén. Szerkesztői Görög Demeter és Kerekes Sámuel Bécsben egész kis társaságot hoztak létre az újság körül; és az országban elszórtan élő írókat is össze kívánták fogni lapjuk által. Bár elsősorban politikai hírekről tudósítottak, igen gyakran közöltek irodalmi jellegű cikkeket is. A korszak valamennyi jelentékeny írójával kapcsolatban voltak: beszámoltak munkáikról, közölték műveiket és mindent elkövettek annak érdekében, hogy munkásságukat minél szélesebb körben megismertessék és támogassák.

Kazinczyval is jó viszonyban voltak. Először az 1789. dec. 4-i számban, a kassai magyar társaság ismertetésével kapcsolatban írtak róla. 1790. január 22-én a *Mindenes Gyűjtemény* nyomán közlik, hogy Kazinczy Klopstock Messiását, Gessner munkáit, és a Hamletet szándékozik magyarra fordítani és kiadni. Majd ezt írják: „Ez a nagy érdemű Hazafi a maga kormányozása alatt lévő iskolák tanítóinak szívekre kötötte, hogy Őfelsége rendelése szerint a német nyelvet szorgalmatosan tanítsák ugyan, de emellett a hazai nyelvet is minden igyekezettel gyarapítsák: mivel a Fejedelemnek éppen nem célja anyanyelvünket eltörölni. Az egek éltessék s szaporítsák kedves Hazánkban a Kazinczyakat.” Ők is, akár csak Péczeli, azt hangsúlyozzák, hogy Kazinczy a német nyelv mellett nagy súlyt helyezett a magyar nyelv tanítására is. Láttuk, hogy Péczelit ez csak részben nyugtatta meg, és ennek hangot is adott lapjában. Görögék ugyan mást nem fűztek hozzá a fentiekhez, de Kazinczy egyik leveléből tudjuk, hogy az a beszéde, amelyben ezekről a kérdésekről szólt, és amit ki is nyomtatott, a bécsi magyar újságok körében nagy feltűnést keltett.⁸ A nemesi mozgalom hívei aggódva figyelték Kazinczy hivatalos tevékenységét II. József szolgálatában, de megnyugodtak, mikor látták, hogy Kazinczy kiállt a nemzeti nyelv fejlesztésének az ügye mellett.

Görögék általában minden magyar íróról hírt adtak nem törődve világnézeti és személyi ellentétekkel. Éppen ezért hallgattak arról a szakadásról, amely Kazinczy és Batsányi között történt, de továbbra is tájékoztatták olvasóikat külön-külön mindegyikük tevékenységéről. 1790. március 2-án, az okok elhallgatásával, egyszerűen bejelentették, hogy Kazinczy a *Hamlet* fordításán kívül, egy más munkán is dolgozik, amit *Orpheus* névvel fog megjelentetni.

Kazinczy 1790 márciusában levélben fordult a *Hadi Történetek* szerkesztőségéhez.⁹ Görögék csaknem teljes egészében közölték a levelet lapjukban ezzel a bevezetéssel: „Nem egy tekintetben tselekszünk úgy hisszük a Hazának kedves dolgot, ha előtte esmeretes hívfiának, Kazinczy Ferenc Urnak ugyan csak az ő dolgában hozzánk utasított betses Levelét, kevés híjján vele közöllyük.” Kazinczy azzal kezdi, hogy elismerését fejezi ki Görögék újságának: azt írja, hogy mindig örömmel olvassa litteratóri tudósításait. Mindjárt fel is akarja használni a lap nyilvánosságát: arra kéri a szerkesztőket, fordítsák le valakivel Rousseau-nak az *Emberek Hasonlatosságáról* írt művét, mert ő a *Messias* és egyéb munkái miatt ehhez nem jut hozzá. Ezután saját munkásságáról ír, majd rátér a latin nyelv visszaszorításáért és a magyar nyelv előtérbe helyezéséért folyó harcra, amely küzdelemnek Görögék is lelkes harcosai voltak: „Ha a Deák Nyelvet vesszük-el: úgy örökösen bé-zárjuk a Tudományok el-terjedése előtt az utat. Egészen a Rhetoricáig, az az életünknek tsak-nem fele részéig azt a nyomorultt konyhai deákságot tanulnánk egyedül, amellyet ekkoráig Oskoláinkban és Oskoláinkon kívül hallottunk, s nem lessz időnk Valóságoknak tanulására . . . Ha a Magyar Nyelvet hozzuk-bé, állani fogunk: ha a Deák Nyelv hozatik vissza, később vagy előbb el-ől az ide-

⁸ Kazinczy levele Kovachich Márton Györgyhöz. Kassa 1790. márc. 19. — II. 50.

⁹ *Hadi és Más Nevezetes Történetek* (HMNT) 1790. I. 415–419. — Kazinczy Lev. II. 45–47., 554.

genek özöne s Nemzetünk korts-zürzavar lessz." Számbaveszi az írókat, akik „rész szerint írni, rész szerint fordítani készek”. A Fejedelem szerinte hajlik a vármegyéek e kérésének teljesítésére, „készek az írók is a Saturnusi időnek közelébb vonására, mely Leopoldnak a trónusra léptével virradni kezd”, most a rendeken a sor, hogy a jövő országgyűlésén a magyar nyelv jogait törvénybe iktassák. Kazinczy azért tartotta szükségesnek a nyelvi harcra Görögöknek ilyen részletesen írni, mert II. József halála után sokan a konzervatív nemzeti körökből a német nyelvvel szemben a latin nyelvet kívánták hivatalossá tenni, ezt tekintvén a nemesség anyanyelvének. Kazinczy és íróink java része amikor ezek ellen a törekvések ellen fellépett, tulajdonképpen a feudalizmus ellen is harcolt. E harcban Görögök nagy segítséget nyújtottak: újságuk által a nemzeti nyelv iránti szeretetre neveltek. A konzervatívokat nem annyira támadni, mint inkább megnyerni igyekeztek; e téren is hasonlítottak elképzeléseik Kazinczyéhoz. Kazinczy ezt felismerte és igyekezett is felhasználni az újságot erre a célra.

1790 július elején Prónay Sándor bárónak pl. azt javasolta, hogy ajánljon fel néhány aranyat a magyar játszó társaságnak a *Hamlet* eljátszására. Ennek szerinte hamar híre menne az egész országban, és „minden újság fogja hirdetni Excellenciád hazafiasságát.”¹⁰ A *Hadi Történetek* szerkesztői a szeptember 3-i számban közlik Prónay ajánlatát, s Kazinczy tervét a nevek említése nélkül ugyan — de kétségtelen, hogy erről van szó. Kazinczy ugyanis 1790. augusztus 15-én Kassáról Ráday Pálnak a többi között azt írta, hogy az *Avertissement*-jét elküldte a *Hadi Történetek*nek és a *Magyar Kurir*nak. A levél idevonatkozó része pedig majdnem szóról szóra megegyezik a *Hadi Történetek* e közleményével.¹¹

Kazinczy a *Hadi Történetek* című bécsi lapot tehát fegyvertársának tekintette részben a nemzeti nyelvért folyó küzdelemben, részben pedig a főrendek megnyerése érdekében. Sokra becsülte azonban azt a szolgálatot is, amelyet azáltal tett a bécsi újság a magyar irodalomnak, és személy szerint neki is, hogy tudósította a kb. másfélezernyi előfizetőjét és olvasóját készülő és elkészült munkáiról. Az említettekben kívül tudósítást találunk Kazinczy műveiről az 1791. március 4-i számban is. Itt a Júlia leveleiről, a Diogeneszről, Gessner *Idilljeiről*, az *Anti-machiavelliről*, valamint a *Messias*ról tudósít. Ez utóbbival kapcsolatban a szerkesztők meg is jegyzik, hogy ők maguk is előfizetnek rá, és vállalkoznak arra, hogy másoktól is beszédjék az előfizetési díjat. Ismeretes, hogy Kazinczynak a *Messias* fordítása elhúzódsága miatt mennyi kellemetlensége volt az előfizetőkkel; Arankának is azt ígérte, hogy a *Magyar Hirmondóban* fogja bejelenteni a megjelenését¹² (erre azonban nem került sor). A *Magyar Hirmondó* 1793. aug. 2-i számában a Diogenesz és a Herder megjelenéséről ad hírt. Hogy e hírek mennyire értékesek lehettek a kortársírók számára, bizonyítja Földi János levele, aki megírja, hogy a *Magyar Hirmondóban* olvasta e két mű megjelenését, és csak azt sajnálja, hogy a tartalmáról nem tudósítottak.¹³

Kazinczy Görög Demeterrel személyesen is több ízben találkozott.¹⁴ Bécsi útjai alkalmával nem mulasztotta el ő sem — mint általában a Bécsbe ellátogató magyar írók — fölkeresni a bécsi *Magyar Hirmondó* szerkesztőit. Görög összeköttetései segítségével a legkülönbözőbb módon sietett segítségére a nála megforduló íróknak. Kazinczy egyik látogatása alkalmával pl. a bécsi Artaria nevű képművész üzletében Görög Demeter közbejárására kapott engedélyt arra, hogy a képeket végignézhesse akkor is, ha nem vásárol belőlük. Műveit is rendszeresen megküldötte számára, sőt olykor nagyobb példányszámmal is helyezett letétbe Görögéknél.¹⁵ Készülő munkáira pedig, mint láttuk, náluk is elő lehetett fizetni.

Mindezek ellenére nem hiányzik Kazinczynál Görögékkal szemben sem a bírálat. Igaz, hogy ez nagyrészt nem is őket illette, hanem inkább azokat a sajtóviszonyokat, melyek rövid enyhülés után, főleg I. Ferenc uralomra jutásával, ismét egyre kedvezőtlenebbé váltak. Az újságokat ismét megnyomorította a cenzúra, és ennek következtében azok tartalma egyre színtelenebbé vált. Erről írja Kazinczy 1793 elején: „A libertas proelit ugyan megerősíték a Diaetalis Deputatiónban lévő tzopfos és tzopftalan papok. Őket a frantzia veszedelem elkészerítette alles zu wagen, s készebbek, mint, mint a legkisebb tsekélységet is elveszteni. Az

¹⁰ VÁCHY I. m. 319.

¹¹ HMNT 1790. szept. 3. és Kazinczy: Levelezése II. 96.

¹² Kazinczy levele Aranka Györgyhöz 1792. ápr. 29. — Kazinczy ugyanis felkérte a Mindenes Gyűjtemény és a *Hadi Történetek* szerkesztőit, hogy segítsenek a készülő *Messias*-fordításához előfizetőket gyűjteni. Péczeli és Görög ezt szívesen meg tették, sőt ismételt közleményeikkel túlságosan is nyugtalanították azt a néhány olvasót, akik előfizettek rá, mert Kazinczy művének megjelenése egyre később. A kép teljességéhez meg az is hozzátartozik, hogy a közléseknek és Kazinczy barátai fáradozásainak sem lett sok eredménye: 1791. április 8-ig összesen 13 előfizető jelentkezett! Ekkor írta Kazinczy elkeseredésében: „Átkozom azt az órát, amelyben eszembe jutott, hogy írjak, nyomtassak, költsek...” (Ld. CZEIZEL JÁNOS: Kazinczy Ferenc élete és működése. Bp. 1930. 160–164.)

¹³ Földi levele Kazinczyhoz. 1793. aug. 22. — II. 308.

¹⁴ Kazinczy Levelezése. I. 518., Páláym emlékezete. I. k. 154. és a Magyar Jakobinusok Iratai. Bp. 1952. III. 368.

¹⁵ Kazinczy levelei Döme Károlynak. 1791. ápr. 1, 10. — II. 182, 188.

újságokat nagyon herélik a censorok. Azért olly rossz mostan a Kerekesé. Magam láttam a Deákban, mint törölle ki a Budai Censor a Custine humanitásának igen ártatlan emlékezetét. S mikor ennyire megyen a dolog, el vész a kedvem újságokat hordatni.”¹⁶

Kazinczy neve is eltűnik végleg a bécsi *Magyar Hirmondó*-ból: a magyar jakobinusok perében elítélt költőről nem írhattak többet. De Kazinczy szabadulása után ismét érdeklődéssel fordult a magyar újságok felé; ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy amikor 1803-ban megszűnt a *Magyar Hirmondó*, így írt erről: „Igen szép kegyelem Ő Felségétől, hogy a jövődöbeli Palatinus neveltetésére Görög Urat felvevén, a Nemzetnek kívánságát teljesíti; de kár, hogy megszűnt a Hirmondó...”¹⁷ Egy 1804-ben írt levelében pedig Nagy Gábertől a *Magyar Kurir* egyik számát kéri azzal az indokolással, mert ő azt nem kapta meg a postán.¹⁸ A XIX. század elején lezajlott nagy vitákban írott cikkei és tanulmányai is részben az időszaki lapokban jelentek meg.

Kazinczy és az első magyar hírlapok kapcsolatának áttekintése során láttuk, hogy már a fiatal költőre is volt hatással az első magyar újság: talán annak példája is részes abban, hogy Kazinczy a nemzeti nyelv kiművelésének lelkes harcosa lett. De az bizonyos, hogy az első magyar irodalmi folyóiratok létrehozásához az utat az első magyar hírlapok egyengették: ezekre mint folyóirata előzményeire Kazinczy is hivatkozik. És egészen kétségtelen az is — Kazinczy maga írja —, hogy főképpen folyóiratai hozták őt levelezésbe kortársaival.¹⁹ Tehát az időszaki sajtó szerepe Kazinczyra hatásaiban sem volt jelentéktelen.

BEKE ÖDÖN

A BOTANIKUS CSOKONAI

A nemzeti irodalom felújulásának korában Debrecen előkelő helyet foglal el irodalmunk történetében. Költői az eddigieknél nagyobb ízléssel dolgoznak, s itt él a magyar irodalomnak Petőfi Sándorig legnagyobb tehetsége: Csokonai Vitéz Mihály. Ezeket az írókat azonban a költészetten kívül más is összekapcsolja: a természet szeretete, a természettudományokkal való foglalkozás. E téren különben Debrecen szinte régi hagyományra tekinthet vissza, hisz itt működött az első magyar fűvészkönyvnek, az 1578-ban megjelent Herbáriumnak híres szerzője, Melius Juhász Péter. Debrecen város orvosa volt az *Új füves és virágos magyar kert* (1775) írója, Csapó József, és Földi János apósa, a híres Weszprémi István is. Földi 1791-ben nyerte el a hajdukerületi orvosi állást a szomszéd Hajduhadház székhellyel.

Csokonai rokona és jó barátja volt a két nagy természettudós, Földinek és Fazekasnak, de nem lehetetlen, hogy Diószegi Sámuel is atyafija, mert anyja neve Diószegi Sára volt. Sokkal erősebb volt azonban a baráti kötelék, amely Csokonait hozzájuk, különösen Földihez fűzte. Megható az a szeretet, amely ehhez a sokat szenvedett emberhez köti, s nemcsak a nagy tudóst tiszteli benne, hanem a költészetben is mesterének tekinti. Anakreoni dalaihoz írt jegyzeteiben (1803) így nyilatkozik: „Ifjúi tehetségeimnek s addig szerzett olvasásomnak az oskolai korlátok közül való kivezéréseért, a régi jó ízlésnek az újabbakkal való egybekötéséért tek. Kazinczy Ferenc úrnak s néhai tudós Dr. Földi János úrnak tartozom.”¹

Földi halála mélyen megrendíti, s megírja egyik legszebb költeményét: *Dr. Földi sirhalma felett* címmel.² Elhatározza, hogy megírja Földi életrajzát. Márton József tudós bécsi professzort és híres szótárírórt még Földi halála évében értesíti e tervéről: „Én az Úrnak ezt a literaria tudósítását másikkal fogom megköszönni, ti. ezen munkámmal: »Néhai D. Földi Jánosnak életének és munkáinak történetei, caractere, lelke és felvizsgálása, recensiója, egy barátja, társa és tisztelője által.« Megérdemli ez a nagy lélek, kiről tulajdonképpen el lehet mondani, hogy nemzete szerelme emésztette meg, megérdemli, mondom, hogy minden hazafi sírja után is temjéneze !!!”³

¹⁶ Kazinczy levele Aranka Györgynek, 1793. jan. 5. (II. 281.)

¹⁷ Kazinczy Levelezése III. 27.

¹⁸ Kazinczy levele Nagy Gábornak. 1804. febr. 24. III. 170.

¹⁹ Pályám emlékezte. I. k. 112.

¹ HARSÁNYI-GULYÁS-féle kiadás. I. 144. Hozzájuk intézi Anakreoni dalaihoz írt Ajánlását is (I. 165). Alkalmatosságra írt versei közt van „Dr. Földiről egy töredék. Készült 1801-ben, midőn Földi a magától Linné systemája szerint magyarul kidolgozott Természeti Históriajának első darabját nyomtatás alá adná.” (HARSÁNYI-GULYÁS kiadás I. 311.)

² Hátrahagyott költeményei között is van egy szép bölcselekedő vers: Csokonai és Földi közt való beszéd (II. 387).

³ A levél kelte: 1801. március 19., úgy látszik, hibás, mert már mint néhairol ír, pedig Földi április 6-án halt meg.

Az életrajz, sajnos, sohasem készült el, mert nem tudta Földi özvegyétől megszerezni Földi hátrahagyott iratait, köztük rövid önéletrajzát, pedig éveken át mindent elkövetett, hogy megkaphassa.⁴

Nagyon fontos Csokonainak az a levele, melyet 1803. január 19-én írt Széchenyi Ferenc grófnak, melyben Földi kézíratain kívül gyűjteményéről is megemlékezik, s a Múzeum számára megvételre ajánlja. A levél erre vonatkozó részlete a következő: „Így a Museum számára alázatosan bátorodom néhai D. Földi Jánosnak, a természeti historiára 15 eszt. alatt öszveszedett gyűjteményeit recommendálni. Az ő célját és szándékát bőven méltóztatik esmérni Exellentiad az ő fűvésztudományáról kiadott »Kritika és Rajzolat« nevű proludiumából. Tehát röviden szólván, ő azt akarta, hogy a természeti historiának mind a három országát magyar nyelven kiadja, még pedig a Linné systemája szerint. Ki is jött az állatoké: de — fájdalom! épen a mely holnapba az világot látott, abban költözött el a tudós és szorgalmatos író. A botanicára is, valamint szintén a mineralogiára, már öszveszedett ő minden materiálékát, úgy hogy azok csak a rendbeszedő és elrakó kezeket várják. Egy europai nemzet sem dicsekedhetik még azzal, hogy önéki tiszta, világos, okos, és systematica nomenclatióval bíró naturális historiája volna. Homály, zűrzavar és egész chaos uralkodik a németbe szintűgy mint a franciába, vagy akármelyikbe. A magyar mutathatott volna ebben a fontos pontban remeket, ha a halál tőlünk nem irigyltet volna Földiben ezt a szerencsénket. Én az említett tudóssal hat esztendeig voltam szoros barátságban, esmérem studiumit, esmérem kézírásait. Ha méltóztatik Exellentiad parancsolni: az özvegytől megalkuszom azokat.”

Földi hatásának egyik érdekes bizonyítéka, hogy mikor Csokonai a honfoglalásról írandó eposzának a tervével foglalkozik, egy ismertetőt akar erről kiadni s megküldeni a „hazabeli Tudósok javának”; ennek a címe majdnem azonos lett volna Földi első művével: »Rövid Kritikai Rajzolatja egy nagy Magyar Epopeiának, melynek neve Árpád, vagy a Magyarok megtelepédése« (Kazinczyhoz 1804. június 14-én írt levélből).

Fazekashoz való barátságának szép bizonyossága *Főhadnagy Fazekas úrhoz* című költeménye, melyben egyik látogatását adja elő. E versnek a végét már azért is érdemes közölni, mert az első költemény a magyar irodalomban, amelyben Linné neve szerepel:

Már meglátott: gereblyéjét
És kapáját elteszi,
S félig harmatos Linnéjét
Pipája mellé veszi.
Jer, barátom! lépegecsünk
Kis kertetnek útain.
S dohogás nélkül ne vessünk
Mások bolondságain.

Jer, s érezzük, hogy nagy telket
Többször fának ad az ég,
S kis jószágot és nagy lelket
Birni boldogabb sors még.
Jer, e répánál térdeljünk,
Jer, kacsint e tulipánt,
Jer, e töknél süvegeljünk:
Mind használ ez, s egy se bánt.

Fazekas is írt verset Csokonaihoz, az egyiket *Csokonai neve napjára*, a másikat már *Csokona V. M. hály halálára*.

Kevesen voltak abban a korban, akik Csokonainál jobban ismerték Földi műveit és munkásságát,⁵ de más botanikai munkák is megfordultak kezén. Kleist fordításához írt jegyzeteiben ezt találjuk: „*Uszkuruc*, vadberkenye. *Sorbus aucuparia* L. Felföld.” (I. 693.) Ez a név csak Veszelszkinek *A növény-plánták országából való erdei, és mezei gyűjtemény* (Pesthen 1798) című művében található: „Berkenye-fa: a Tót vármegyékben *Uszkurutz-fa* a neve; Süvöltin-Körtvély. Tót. *Woskerusse*; *Skorucha*.” Tehát Veszelszki művét okvetlen ismerte Csokonai. A régebbi irodalomból ismerte Melius *Herbáriumát*. Meliust nagy és tudós embernek mondja és sajnálja, hogy nincs most keze ügyében, hogy utána nézhetne valaminek. Nagyra becsülte „Ápáczai Csere Jánosnak a XVII. század közepén Erdélyben kiadott *Encyclopaediáját*, mely avagy csak azért is emlékeztetre méltó, hogy ő minden technicus terminusokat magyarul tézsen ki a tudományokon keresztül” (Széchenyi Ferenchez írt levele, 1803. január 19. i. m. II. 735.).

A külföldi botanikusok között jól kellett ismernie Linné műveit, mert költeményeire írt jegyzeteiben majdnem minden növénynek megadja a Linné alkotta tudományos elnevezést. Idézi C. Ph. Funke *Naturgeschichte und Technologie* (Braunschweig 1791) című többkötetes munkáját (i. m. I. 204.). Említi még Plinius *Historia Naturalisát*, Millington angol botanikust, de más természettudományi műveket is idéz, így Blumenbachnak, a híres német zoológusnak és anatómusnak *Handbuch der Naturgeschichte* című műve VI. kiadását (Göttingen 1799).

⁴ L. Csokonainak 1804. június 14-én Kazinczyhoz írt levelét (VÁJOZ JÁNOS: Kazinczy levelezése III. 200).

⁵ A számóca c. anakreoni verséhez írt jegyzetben hivatkozik is Földi munkájára: „Olvasd végig, Dr. Földi Jánosnak Rövid kritikáját és rajzolatját a magyar fűvész-tudományról. Bécsben. 1793. 8.” (I. 206.)

Raffnak Fábán által fordított *Természeti Históriaját* (Veszprém 1799) csak azért említem, mert Haraszi Gyula Csokonai életrajzában azt állítja, hogy e művet „hozzáadásokkal” költőnk fordította le.

Csokonainak botanikai készségét költeményeihez írt jegyzetei bizonyítják.

Így *Amaryllis* (Idyllium Schraud kir. tanácsosné halálára) című művének egyik részlete így hangzik: „Édes dísz az én kertemnek úgy virítál te mint a májusi rózsza, nem érhetted az ősz: s úgy hervadál el, mint ama rózsza, mely sárga mint a nárcis, és balzsamos mint a viola.” A májusi rózsáról ezt jegyzi meg: „Már itt akár a R. Cinnamomea, akár a R. Damascena értetődjék, mind egy, mert a rózsák többnyire májusban virágznak, kivéve a hónapos rózsát, R. omnium Calendarum.” A másik rózsához: „Rosa lutea. Sárga rózsza” (I. 332).

Ugyanebben a műben írja: „Fűzfa alatt nőtt az én Múzsám, nem diadalmi babérok alatt.” Itt megjegyzi: „Hogy babér és laurus nobilis Linné, mindegy, másutt megmutatom.”

Ugyanitt mondja: „Jól esik, ha myrtus viselte homlokomon ligeti estikék hervadoznak.” A jegyzetben is: „Hesperis tristis, Linné.”

Kleist fordításához írt jegyzeteiben már bővebben ír a virágról: „Estike, Hesperis Plinii: Hesperis tristis, Linn. egy barátság, és külső tekintetére nézve szomorú virág, melynek nappal semmi illatja nincs, de estve elkezdvén, egész éjjel a nap felköltéig olyan kellemetes szagot bocsát, mint az apró viola, vagy a jácint. Van szelid is, vad is: ezt a debreceni erdőn is leltem.”

Ebből az idézetből kiderül, hogy Csokonai maga is botanizált. Érdekes az is, hogy az *estike* nevet Diószegi—Fazekas alkotásának szokták tartani, pedig az 1807-ben megjelent *Magyar Füvészkönyvet* megelőzte Csokonai Kleist-fordítása. Ennek első kiadása ui. 1802-ben jelent meg Komáromban, de a jegyzetek csak a második kiadáshoz voltak csatolva, ez azonban már Csokonai halála után, 1806-ban került ki a sajtó alól Nagyváradon.

Szintén a Kleist fordítások jegyzeteiben találjuk: *Kankalin, jülvirág, keztyüvirág, papagáj, mennyország kulcsa*, *primula auricula*. Linn. Diószegiéknél ennek nevei: *jülvirág, medvejülv*, melyek már Benkőnél is megvannak, a *Primula veris* nevei pedig: *Kásavirág, Sz. György virága, sárga Kükörs, Kesztüvirág, kankalin*. Benkő az utóbbi kettőt zárójelben közli, amivel azt jelzi, hogy az illető nevek nem használatosak, vagy helytelenül használják őket. A *mennyország-kulcsa* a *Primula veris* nevéként Keszthelyen a Magyar Tájszótár szerint valóban használatos. A *papagáj* név azonban máshonnan nincs kimutatva.

Több botanikai megjegyzést találunk az *Anakreóni dalokban*. Ezek a következők:

„Melius vagy Horhi Juhász Péter, a maga Magyar Herbáriumában, a bellist rukercnek nevezi: jó lesz tehát a magyar botánikusnak így írni Linné szerént. »962. Bellis perennis, százsorszép rukercz. Bellis annua, egyévi, vagy *kékellő rukercz*.« Itt ebben az én versemben az a kellemetes piros kis gömbölyű virág értetődik, melyet kertjeinkben állandó gyökerekről szaporítunk, és százsorszépnek nevezünk.”

Itt meg kell jegyeznünk, hogy Csokonai téved, mikor azt állítja, hogy Melius nevezi a bellist rukercnek. Meliusnál e név nem fordul elő, hanem Pétsi Lukács 1591-ben megjelent *Keresztyn Szűzeknek tisztességes Koszorúja* című művében, s Földi is innen idézi Kritika és Rajzolatjában, Csokonai nyilván itt találta.

„Szamóca néven nevezik a Duna mellett, túl-a-Dunán, és a felföldön a földi epert, néhol pedig annak csak egyik fajtáját. Jobb is volna, legalább fűvészkönyveinkből azt a zavarék földi eper nevet kivetni; és ezt a három különböző nemet, ami magyarul *szamóca, szeder és eperj*, Linnénél pedig *rubus, fragaria, és morus*, ilyen formán rendelni el. 632. *Rubus fruticosus*, szúrós szederj; vagy ha a *rubus*nak jó nemi nevet találánk, a *szederj* maradna fajnévnek. 633. *Fragaria vesca* enni-való *szamóca*, mert van olyan *fragaria* is, amelynek epres vagy enni-való bogyója nem terem. 1055. *Morus alba*, fehér vagy halvány szeder; *Morus nigra*, fekete vagy savanyú szeder. Így nem lenne a mi természeti históriánkban annyi zűrzavar és ambiguitás; nem zavarnók össze a *fragariát* és *Morust* az *eper* név alatt, s *szeder* név alatt a *Morust* és a *Rubus fruticosust*.”

Csokonai bizonyára a *Morust epernek* akarta elnevezni, mert csak így lenne a három növénynek különböző neve. A Tiszántúl valóban *eperjának* hívják, szemben a Dunántúllal, ahol *szederja* a neve.

„A jászmin egy csemete vagy bokor szabású növény, mely Európába Napkeletről származott, és ma már amannak déli tartományaiiban vadonnat is találhatik. A mi kertjeinkben virága kedvéért szaporítatik, amely fehér és sárgás, és kimondhatatlan kellemetes és hathatós illatú. A kertészeknél mintegy 20 fajtája van: de a Linné systemája szerint három nevezetes faja van a többek közül: 1. a patikai jászmin (*Jasminum officinale* L.), ez a közönséges jászmin, melyből az olaszok még ma is igen jó szagú olajat készítenek; 2. a nagyvirágú jászmin (*Jasminus grandiflorum* L.), ez még illatosabb amannál; 3. a legillatosabb jászmin (*J. odoratissimum* L.), ennek törzsöke majd két ölnyi magasságú, és sokszor egy kis élőfa formára nő, levele télen is megmarad, virága világos sárga, és oly nagy ugyan, mint az előbbi, hanem

minden fajanál legkedvesebb illatú, és az ághegyén bokréta módjára áll." Csodálkozik, hogy „Debrecennek jó izlésű fejérszemélei . . . ezt a legszelídebb, leggyönyörűbb, és legillatosabb virágos csemetét" kertjükbe nem ültetik. Pedig „jól kiállja ő a mi Scythiáknak hidegét, s könnyen szaporodik jövésiről, és ledugatott ágairól, bújással is tenyészik, és suhasztással. Csak verőfényes, és egy kevésbé nedves földbe ültessétek; illatjával hálálja ő meg néktek, az ő testvéreinek, dajkálkodástokat."

„Nardusnak hívják közönségesen azt, amit magyarjaink spikinárdnak neveznek (deákul spica nardi, e görög szótól nardu stakhüsz), amely egy kékes virágú, jóillatú kerti bokrocscsa, és a levendulának (*Lavandula stoechas*. Linn.) fajtársa, Linnénél *Lavandula spica*. Ebből igen kedves illatú vizet csinálnak, úgy hogy a franciáknál *narder* átaljában minden szagosítást és parfümírozást jelent. A régiek szagosbort is csináltak véle, amelyet vinum nardinumnak hívtak. Linnénél egészen más nemet tesz a nardus, mely a triandriára tartozik."

A *Dorottyában* gombák szerepelnek két hasonlatban is:

„Mint mikor a rétnék virági kinyílva
Mosolyognak, s köztök áll két rothadt *gilva*."

„Megvette a hideg már benne az ikrát,
Vén üszög a madám, nem vethet már szikrát.
Csak lássák az Urak! a jó lélek mit vár,
Ha a *banya-posz* is virítani akar már?"

Ezekhez is fűz jegyzetet: „*Gilva*, gomba neme, mely rothadásnak indult gyertyán-, bik- és sziltörzsökökön pezdül ki." — „*Banya-posz* néven esmeri a nép némely helyeken a pöfeteget. *Lycopordon Bovista* L."

Azt tudta már Csokonai, hogy a *penész* is a növényvilág tagja, azzal azonban nem volt tisztában, hogy — miként a gombák — nem tartozik a virágos növények közé, és hogy nem maggal, hanem spórával szaporodik. Mindamellett érdekes idézni a *Dorottyá* egyik részletehez tett megjegyzést: „A pálma legelső és legszebb, nemesebb, pompásabb neme a plántáknak; a *penész* pedig legutolsó s legsilányabb. Erről méltó lesz tanulatlan olvasóimat a hely szűk voltához képest megvilágosítani. Azt gondolja a természetet nem esmérő ember, hogy a *penész* csak valami rusnya por és pelyhes nyálkásság, mely a romlásnak és rothadásnak következtében: holott mind az, ami nekünk ilyennek látszik, egy néhány ezer apró plántákból összecsoportozott erdőcske, amelynek gyökerei, szárai, ágai, virági és magvai vagynak s amelyet jó nagyító üvegen szemlélni kibeszélhetetlen gyönyörűség. Ha feketedni kezd, jele, hogy megérett, s már veszni tér. Többnyire hamar felnő (nyáron 1—2 óra alatt, ha nedvességet, meleget s rekedt levegőt kaphat), de némely nemei esztendő-száma is eltartanak. Van pedig, amint a természetírók számlálják, 15 faja, mely fajok közül némelyiknek egyes szára van, némelyiknek ágas-bogas, hata tartós, kilence múlólág való. Nemi neve Linnénél *Mucor* és tartozik a gombák rendébe."

Minthogy a közönségnek akkortájt általában nagyon hiányos fogalmaik voltak a *penész* mivoltáról, azért nem tekinthetjük égbekiáltó tudatlanságnak Csokonai állítását.

Ellenben sokkal tájékozottabb a növények szaporodását illetőleg: „Hogy a plánták is szaporodnak, s magvaikból hasonló fajtát tenyésztenek, azt a paraszt ember is tudja. Hanem, hogy erre a tenyésztésre szintűgy a plántákban is hím és nőstény nemet állított elő a természet, mint az élő állatokban, azt már nem tudja minden ember. A régi bölcssek valamennyiskére sajdították ezt a dolgot: de világosan s határozottan legelőször Millingthon nevű Anglus írt a plántáknak nembeli különbségeiről. Ő pedig élt a XVII-dik század végén. — A növények nemzörészei a virágban vagynak. Itt az én verseimnek megértésére elég ennyit tudni: hosszabban ennek fejtegetésében ilyen helyen nem bocsátkozhatom." (I. 613.)

Ez a jegyzet a *Dorottyának* ahhoz a részletéhez tartozik, mikor Vénusz megjelenik, megfiatalítja a vénlányokat, s elhangzik a szerelem istennőjének ajkáról is Linné neve és műve:

Itt van egy fő nimfám, ki a nagy világban,
A mai dámák közt lábra kelt hivságban,
Mindenhatóságát oly nagyra terjeszti,
Hogy a félvilágnak könnyen esztét veszti.
Ő az ki a régi nemzeti ruhákat
Parasztta, és korccsa teszi a dámákat.
Ő az, ki azokat rakja több formába,
Mint a mi van Ovid Metamorfózzába,
Úgy hogy a dámákról megtudná magát is
Tanulni a Linné históriáját is.

Költészet és tudomány egyesül abban a részletben is, mikor Vénusz előadja, mekkora az ő hatalma a természetben. Kevesen írták meg ily szépen, hogy mi a szerelem az élők világában :

Még a hiéna is, bár szeme szikrádzik,
Foga vérben fered, nékem megjuhádzik.
Elöttem a lajhár friss játékot tészem,
S a leglomhább állat vidám s virgonc léssen.
Béboritom a nagy balénát lángokba,
S párt keres a fagyos grönlandi habokba.
Beönthetem tüzem egy férgesekébe is,
Bár kicsiny a szíve, s hideg a vére is.
Sőt bogaracska nősz másik bogaracsckán,
Sok millió nemzik fiat egy fogacsckán.
Egy szóval, nincs állat, melyben tűz nem érzik,
Sőt ezt a nem mozgó plánták is mind érzik ;
A pompás pálmának, a silány penésznek
Fajtai mind az én híremmel tenyésznek..
Én hozom az ifjú rózsát bíbor színbe
És a liliomot tiszta muselinbe:
Hogy így lakadalmi öltözetben szépen
Fogadják a Zephyr csókját mátkaképen.
Én általam élek s magzanak mindenek,
Nálam nélkül minden dolgok kietlenek.
Cythére vagyok én : ti is mind esmértek :
Bár szájjal titkoltok, de szívvel dicsértek.

BOGNÁR ANDRÁS — LEVÁRDY FERENC

A PÉLDÁK KÖNYVE KELETKEZÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI

„... a kódexirodalom terén a XV. század utolsó évtizedében indulhatott meg élénkebb tevékenység... A lendítő erőket, a kezdeményező egyéniségeket pedig az 1480-as és 90-es évek szervezetvezérei sorában kereshetjük.”¹

A Nyulak-szigeti klostrom reformmozgalmának és egyúttal irodalmának indítóóráját és a mozgalom vezérét ismerjük : 1468-ban a domonkosok római capitulum generale-ján felvetődött a szigeti apácák fegyelmének problémája, akik „a primaeva institutione deflexisse”, azaz az eredeti szabályoktól eltértek. A nagykáptalan felhatalmazta a magyar provinciálist, hogy járjon el az apácák ügyében, s ha nem engedelmeskednek, zárja ki őket a rendből.² — A rendelkezés végrehajtására 1474—80. körül került sor, amikor Váczi Pál a szigeten tartózkodott és az apácák számára lefordította a regulát : ma *Birk-kódex*, a szigeti kódexirodalom elseje.

Ennek a fegyelmező mozgalomnak szerves része a *Példák Könyve* is : a klostrom életét irányító férfi szerzetes — esetleg maga Váczi Pál — latinból lefordította, vagy magyar nyelvű prédikációgyűjteményekből összegyűjtötte azokat a történeteket, amelyeket az apácák hibáinak megszüntetésére leginkább alkalmasaknak tartott —, s lemásoltatta az apácákkal, közöttük Ráskay Leával. Ezt bizonyítja a kódex jellege : a regulát illusztrálja, és általánosan bevezet a szerzetesi életbe. Szervesen hozzátartozik tehát a példairodalom ama részéhez, amely Caesarius Heisterbacensis *Dialogus Miraculorum*-ából eredve számtalan ágra szakadt — éppen a szerzetesrendek céljainak megfelelően —, de mindvégig megtartotta a célra-irányozottság, tudatos szerkesztettség jegyeit. A példairodalom gyűjteményeinek más része a prédikátorok számára készült ; kevésbé rendszeres és sokszor betűrendben közli anyagát. Egyes példák tekintetében természetesen vannak találkozások — ezért tekintik a *Példák Könyve* időforrásának Herolt, *Promptuarium Exemplorum*-át —, de a szerkesztett gyűjtemények éppen

¹ HORVÁTH JÁNOS : A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Budapest 1944. 121.

² J. QUETIF-J. ECHARD : *Scriptores Ordinis Praedicatorum recensiti...* Lutetiae Parisiorum. 1719. 849. Idézi a capitulum generale aktáit. — FERRARIUS SIGISMUNDUS : *De rebus Hungariae Provinciae Ordinis Praedicatorum...* commentarii. Viennae 1837. 449., 529. — THEINER : *Vetera Monumenta Hist. Hung. sacr. illustr.* II. 352., 359. — KLUCH JÁNOS : Ismeretlen magyar nyelvemlék 1474-ből a bécsi udvari könyvtárban. Magyar Könyvszemle 1889. 1—23.

azáltal választhatók el utóbbiaktól, hogy anyagukat — ha van is egy rendi jellegű főforrás — több gyűjteményből szedegetik össze a célnak megfelelően.

Ha a *Példák Könyve* kódex lapjainak rendjét helyreállítjuk — azaz külső bizonyítékok alapján a 69—86. lapokat helyezzük a kódex elejére, az 1—68. lapokat pedig ez után³ — jól áttekinthető szerkezetet nyerünk, amely kiválóan alkalmas ebédői felolvasásra,⁴ vagy capitulum céljaira. —

A kódex egy csonka elmélkedéssel kezdődik — amely lehet egy példa magyarázata is — : Isten ingyenes ajándéka az örök élet, „hogy — ti, az örök életet — nem vállalhatjuk mi érdemünkben, de csak istennek irgalmasságából” (35a—35b).

A főredék után példák következnek — szám szerint 24 —, amelyekben lehetetlen fel nem ismernünk a határozott célirányos szerkesztést.

A három apáca példája szerint a *szűzi életet jutalmazza Isten azzal a boldogsággal*, amelyet akkor sem lehetne elmondani, „ha mind teljes világ hártya volna és tenger tenta volna és fáknak minden levelei, fűveknek minden magjai irók volnának” (35b—37a). Az *örök boldogságra az igaz bűnbánat vezet el*, amint azt a bűneit őszintén megbánó tolvaj és a sok esztendőit penitenciában töltő irigy remete példája tanítja (37a—37b). A *bűnbánat minden bűnt eltöröl*: „minden bűnek akár minémű szernyők legyenek, Isteni Irgalmassághoz képest semmik volnának, mikoron ember azokat terelemességgel meggyónnája és bánnája” (37b—, 39a). *Még a szegénységre jutott gazdag vitéznek is megbocsát Isten penitenciatartása végett, pedig az „Lucipernek” adta el magát* (39a—40a). A pogány szűzet a „bineknek minden fertettségéből” megszabadító *remetét elhagyja védenice, utcalány lesz*, de a remete utána megy és újból megtéríti. Végül még ő is elnyeri jutalmát (40a—43b). *A jó úton való megmaradásban Isten kegyelme segít, amint azt a bűjtől szerzetes esete példázza* (1a—2a), *de a jó úton való állandó megmaradáshoz kell a test jegyelmezése*: Szent Benedek veréssel gyógykezelt a bujdosó elméjű frátert (2a—3b), *szüksége az igaz gyónás*, amint Tamás doktor példája tanítja, „hogy az igaz gyónás igen árt a pokolbeli ördögöknek” (3b—4b). *Az igaz gyónás és erősfogadás megörzi a lelket jó úton*: a három igazat mondó vitéz példája (4b—6b).

A szerzetesélet apró buktatóit, a közösségi szellemet rontó bűnök is büntetést érdemelnek a túlvilágon, amint a példák következő — tisztán gyakorlati, az examen particulare megkönnyítésére szolgáló — csoportja tanítja.

A scurrilitást, a *gyakori nevetgélést* súlyosan megszenvedte az a fráter, akit az ördögök kínoztak bűnéért. „Ő szerető atyámfiai, mit mondhatok az egyéb nagy bűnekről, hacsak ilyen apró bűnekről, nevetésről és ilyen nagy kénokat kell szenvednők.” (7a—7b). A *torkosságot* példázza a következő történet: „Vala egy szerzetős apáca, hogy mely apáca gyenyerőséges étet eszik vala az egyéb apácáknál”, de nem is ízelheteti „Asszonyonk Mária licitáriomát” (8a). Az őt szerzetes példája arra tanít, hogy az a legötletesebb, „ki senkit meg nem szomorított, meg nem bántott”, azaz *az alázatos és a szeretet gyakorlója* (8b—9b). A három remete példája arra hívja fel a figyelmet, hogy *a szeretetben Krisztus a példa*, „ki én-érettem ő mennyei szent Atyját és mennyei országát elhagyá, az ő testét adá kénokra, olyha engömet tartana, tudna drágábbnak ömagánál” (10a—10b). A közös életben felbecsülhetetlen érték a *vesztésgéztartás, a csöndesség szeretete*. Ezt a három pogány bölcs tanításával példázza kódexünk (10b). A *csöndesség óv a haragosságtól*, amelyet nyilván az érzékenykedő apácákra való tekintettel több példával is kárhoztat kódexünk. Az első ilyen példa Izsák apát tanítása: „hogy az haragosság az én torkomnak kivüle soha ki ne menjen” (11a). Illárion apát és a püspök vetélkedéséből is az derül ki, hogy utóbbi élete azért értékesebb, mert soha „el nem aluttam ha valakit én megbántottam, mignem megengeszteltem őtet” (11a—11b). A haragosságot tartó szűznek „szűvét, epéjét, nyelvét és kezét tűznek miatta megemésztetvén” találták halála után mert azokkal vétkezett haragjában (11b). A haragosság legjobb ellenszere az önzetlen szeretet: ha valaki ellenszolgáltatás nélkül is tud segíteni másokon: az ifjú fráter tizenkét esztendeig szolgálta beteg testvérét, pedig „soha az vén szent atya az ifjú fráternek mind az tizenkét esztendeig sem monda csak egy édös beszédet” (12a). A szerzetes élet mérgezője a pletykaság, a hamis beszéd, — s legtöbbször a harag forrása is. Ez ellen szól a jeruzsálemi pátriárkáról és vádlóiról szóló példa (12b). A tünyn, keseredett szívvel zsolozsmázó szerzetesekről csudálatos példa olvastatik: a rosszul imádkozóknak purgatóriumban sokat kell szenvedniök (13a—14b).

Ezzel a példával tulajdonképpen le is zárul a kódex első része. A későbbi másolatató bejegyzése „a vége vagyon” is mutatja, de Ráskay Lea kolofonja is: „Ezt írták urnak eszten-

³ ILLÉS LÁSZLÓ 1841-ben másolatot készített a most öt kötetből álló, de akkor még együtt őrzött Cornides-kolligátumról. Ebben a *Példák Könyve* sorrendje az említett volt. — Vö. VOLF: NyTár. VIII. Bevezetés: XXXII—XXXIII.

⁴ Még 1641-ben is szokás volt a cisztercieknél a *Dialogus Miraculorum* ebédői felolvasása: „Habet ordo Cisterciensis librum Dialogorum Caesaris valde ineptum, qui in coenobiis eiusdem ordinis solebat ad mensam legi.” — Idézi: A. MEISTER: Die Fragmente der Libri VIII. *Miraculorum* des Caesaris von Heisterbach. — Rom. 1901. p. XXIX.

dőjében, 1510 esztendőben. Ezen esztendőben kezdték csinálni, boltozni az egyházbeli sanctuariumot.” — A soron következő lapot Ráskay Lea az egy időben másolt Margit-legendával összecserélve, kódexünkbe ide írta be.⁵ A kolofon, a lapzavar, a tinta színének változása együttesen azt mutatják, hogy az eddig egyvégben folytatott munkát Lea nővér itt félbehagyta s csak hosszabb szünet után folytatta: Furzeosz példájával, „hogymely veszedelmes legyen szerzetes embernek hamis marhát venni valakitől és vele élni” (15b—16a).

A kódex ezután következő — második — része az elmélkedési anyagot nyújtó példagyűjtemény után közvetlenül a gyónásra készítő elő. A Theodulusok, Tullius moralis-ok, Donatusok csatornáján egészen a XIX. századig leszivárgó verses formában tanító és emlékeztető gyónó tükör felidéz: 1. a törvények útját, 2. az evangéliumi tanácsok szerint élő szerzetes számára pedig maximákat közöl.

A végső fokon Joannes de Verdena-ra — Dormi secure prédikációk — visszavezethető verses tízparancsolat után a hét halálos bűnök eltávoztatására tanít. A következő versszakok is arra intenek, hogy „uronk iesusnak öt mély sebéét gondolván... öt érzékenységet retesz alatt tartunk.”

Ez a vers — bár latin versekre utal — a feldolgozás formájában önálló utakon járó szabad átköltésnek tekinthető. Valószínű, hogy a verseket az apácák a kapitulumban — esetleg a hívek is a templomban — hangosan imádkozták (a középkorban a Tízparancsolatot is imádkozták!) vagy énekelve emlézték. Lehetséges, hogy a kapitulumban fatáblákon kifüggesztették a verseket s az apácák ezeket olvasták vagy talán éppen ezeken tanultak olvasni.⁶

A következő lap kerek, nyolc pontba foglalt lelkiismeretvizsgálati sémát tartalmaz, a következő kettő pedig tanításokat közöl a szerzetesélet eszközeiről. Végül összefoglalja azokat a vétkeket, amelyek elejtik a szerzetesembereket, s ismerteti a jó úton megtartó erőnyeket.

A kódex eddig tárgyalt része szervesen kiépített egész, határozott szerkesztést mutat. Feltétlenül közösségi használatra készült. Példákban gazdag elmélkedési anyagot nyújt, amelyből akár a megadott sorrendben, akár az előljáró válogatása szerint naponként felolvastak egy-egy fejezetet; ezt követte a parancsolatok elmondása, a lelkiismeretvizsgálat, majd rövid tanítás és esetleg a közösséget érintő hibák nyilvános megvallása.

A kódex soron következő lapjaira már inkább ráillik Horváth Cyrill megállapítása, hogy ti. a forrásból az érdekesebb részek vannak kiválogatva. Ráskay Lea három — teljesen szerkezeten kívüli és erkölcsi tanítást sem igen tartalmazó — feltétlenül később bemásolt példát közöl: Az első az ártatlan gyerekekről szól, aki mindvégig megőrizte keresztiségi ártatlanságát. Ez a gyűjtemény legterjedelmesebb darabja. Utalásai és sajátos hangulata révén a ferences irodalom termékének kell tekintenünk. Valószínű — bár Heroltnál is megvan —, hogy az óbudai klarisszákkal való kapcsolat termékeként került a kódexbe. A második, rövidke példa arra oktat, „hogypokolra mennek, kik mindenkoron pokolnak ajtaján ülnek, azaz, kik mindenkoron bűnben vadnak” (22a—22b). A harmadik a kisdéd korától fogva kolostorban élő ártatlan apácáról szól, „mely szőror idővel nem vála ifjú, de ez velági dolgokban oly igen ifjú vála és gyermek vála, hogyselági embert alég választhat, esmérhet vála meg baromtul.” Halálos ágya körül „sok szép aranyas fegyveresek” jelennek meg. Az agonizáló nővér hangosan kiáltja: „adjakot helt, adjatok helt, hagyjátok ide júni ez urakat” (22b—23b). Tanulásra sehol sem utal.

A Ráskay Lea kezevonására valló rész ezzel véget ér. A továbbiak ismeretlen apáca könnyű, finomszálú, nőies írásával kerültek a kódexbe. A 24b—28a lapokon az Élet és Halál párbeszédét olvashatjuk hozzá csatlakozó elmélkedéssel. A 28a—34b lapokon végül teljes szövegű haláltáncot találunk hozzá kapcsolt tanítással: „mennyeivel inkább emberek nevednek, hogylegyenek, annyéval inkább sietnek, hogynelgyenek.”

A kódex forrásaival Horváth Cyrill foglalkozott először tüzetesebben.⁷ Kimutatta, hogy a főforrás Herolt *Promptuarium Exemplorum*a. Ezt azonban aligha állíthatjuk minden további nélkül. A szerkesztést irányító férfi szerzetes — aki alighanem egyúttal a fordító is — céljának megfelelően válogatta össze több helyről a latin történeteket; ill. egy hasonló latin szerkezetet fordított le. (A lényegesen ez sem változtat, hiszen akkor ennek a szerkesztője válogatott több helyről.)

A kódex jelenlegi állapotában utolsó helyen közölt rész (III. kéznek nevezik az irodalomban) — amely azonban a kódex elejére való! — szinte szó szerinti fordítása Herolt textusának. (Ez arra látszik utalni, hogy a szerkezet először ilyen fordított formában készült és Herolt volt a főforrás.) Ezzel kapcsolatban nem látszott szükségesnek a források további kutatása.

⁵ VOLF I. H.

⁶ VÖ. MIHÁLYFI ÁKOS: Az Igehirdetés. Bp. 1927. 31., 128—129. stb.

⁷ HORVÁTH CYRILL: Codexirodalmunk példái és a Példák Könyve. A ciszterci rend bajai káth. főgymnasiumának értesítője. Baja. 1892. 1—28.

Ráskay Lea munkája azonban (I. kéz) már kevésbé pontosan egyezik meg Herolttal — bár a legtöbb helyen nála is a legközelebbinek a *Discipulus* történetei tűnnek —, s ez már eleve némi kétséget ébreszthet Horváth Cyrill megállapításai iránt. — A Szent Benedek életrajzából vett példa forrásul pl. Horváth a *Discipulust* jelöli, de a két szöveg összevetéséből nyilvánvaló, hogy nem onnan való. Herolt inkább az érdekességet tartja szem előtt — ez a szempont Horváthnak is a kedvence! —; az igazi forrás Nagy Szent Gergely Szent Benedek-életrajza. Heroltnál valamivel bővebben tárgyalja az esetet a *Legenda Aurea*, majdnem szó szerint közli az eredetét a *Speculum Exemplorum*.⁸

A „mondj három igazat” történet forrásait Katona Lajos mutatta meg: A *Gesta Romanorum* vulgáris szövegének 58. elbeszélése a forrás. Katona az Oesterley-féle Gesta-kiadást használta, amelyben a király neve: Berengarius, Lampadius, Asmodemus. A magyarban viszont Asmodeus. Két régebbi Gesta-kiadásban azonban Asmodeus szerepel, mint a magyarban. Nyilván ennek a szövegszaládnak egy tagja feküdt a kódex szerkesztője előtt.⁹

Már ez a két eset is mutatja, hogy a szerkesztő bizonyos mértékben válogatott. Ha ehhez hozzávesszük még, hogy a történetek azonos szöveggel sok más példagyűjteményben is előfordulnak — *Vitae Patrum*, Aegidius Aurifabri: *Speculum exemplorum* — módosítanunk kell Horváth C. állítását, hogy ti. Herolt a főforrás.

A források részletes ismertetése nem tartozik e cikk kereteibe; ennek ugyanis az a célja, hogy a szerkesztettségre hívja fel a figyelmet. Más, közösségi használatra készült kódexekben is előfordulhat ugyanis hasonló eset. A források feldolgozását és részletes összevetését a közeljövőben megjelenő — faksimilét és párhuzamos latin szövegeket is közlő — „Példák Könyve” c. kiadványunkban tesszük közzé.

ECKHARDT SÁNDOR

BALASSI BÁLINT UTOLSÓ HADJÁRATA

Mit tett, hol járt Balassi Bálint az esztergomi ostrom előtti időkben, mikor a török elleni háború megindult? Erre a kérdésre csupán Erdélyi Pál kísérelt megfelelni (*Balassa B.* 217), szerintünk meglehetősen tévesen. Abban igaza van, mikor kiemeli, hogy 1592-ben Pándy Zsigmondnak, a hű és higgadt várnagynak Plostint adományozza, ami az Újvár körüli tevékenységének jutalmazása vagy talán pénzzavarban levő urának megsegítése fejében járt ki neki. Ugyanez az oka lehet annak, hogy a nógrádi Kis-Stracint 1593-ban Kalanth György nevére íratja, hiszen pénzzavarai fedezésére adja oda Fánchy Györgynek a nógrádi hódoltsági Bussát és Szentét, amiről bizonyítékaink is vannak. (Vö. *Új fejezetek B. B. viharos életéből.* 57.) Amiket Erdélyi a Gyurikovits-gyűjtemény regestáiból vett adataihoz fűz, tiszta kitalálás, hiszen Balassi már 1591-ben itthon volt és Kalanth nem szolgálhatott közvetítőül Krakkó felé.

Annyi bizonyos azonban, hogy 1593 májusában még folyadódik, hogy 24 hordócska bort szállíthasson ki Krakkóba harmincad lefizetése nélkül (ItK, 1902. 348), talán Wesselényiné Zarkándy Anna (Celia) költségére.

Más kérdés azonban, hogy jutott ő ahhoz, hogy részt vegyen azokban a csatákban, melyek folyamán Divény várát, az ősi birtokot visszafoglalta. Erről csak közvetett tudósításunk van: Habardy László egri kanonok Esztergomban őrzött misekönyvében olvassuk ezt a feljegyzést 1533. nov. 21-ről: „Nuntium est, Divin a Valentino Balassi esse recuperatum, eodem die penes Zechen nostri castra Turcarum invaserunt et in fugam converterunt, caesi sunt illic ad 300 Turci”. (Erdélyi idézi a *Tudomány-Tár* alapján, 1842. évf. XI. 129–130).

Mezjegyzem még, hogy forrásom alapján Habardyt korábban *pankotai* földiakonusnak neveztem, holott szerintem v. sz. *palojta* papról lehet szó s éppen Divény visszafoglalásánál volt érdekelve, mert Palojta Kékkő és Divény szomszédságában van (Vö. *Összes m.* I. 416 és 278), és Palojtát emlegette Bálint apja is ránk maradt versében.

⁸ Vö. MIGNE: PL. 66. 142. (Ex libro II dialogorum S. Grenorii Magni excerpta. — JACOBUS A VORAGINE: *Legenda aurea*, vulgo *Historia Lombardica dicta*. Dresdae et Lipsiae. 1846. — *Recensuit Dr. Th. Graesse*. 205. — *Speculum exemplorum*. I/XXI.

⁹ KATONA LAJOS: A *Gesta Romanorum* történeti kódexeinkben. EPhK. 23 (1899) 306–318. — *Gesta Romanorum*. Venetiis 1507. — *Gesta Romanorum cum applicationibus moralibus ac mysticis*. Hagenu Henr. Gran. 1508.

Balassi észrevételének magyarázatát olyan forrás adja meg, mely mindig előttünk volt, de senkinek nem jutott eszébe, kritikai szemmel ellenőrizni.

Ez pedig Illésházy István naplója, melyet még 1863-ban Kazinczy Gábor adott ki a *Magyar Történeti Emlékek* (Monumenta Hungarica Historica) hetedik kötetében. Kézirata megvan a Széchényi-könyvtárban (Fol. Hung. 44). Itt ezt a címet viseli: *Gróf Illésházy István magyar Diariuma 1585 esztendőitől 1600-ig*. A bevezetésben Kazinczy elmondja, hogy a kézirat csak egy Jankovich Miklóstól származó másolat; az eredetit pedig Jankovich átadta Dubnicon Illésházy vele egykorú utódjának, Istvánnak. Itt olvassuk, hogy mikor a török ellen induló hadsereg összeállt, Illésházy, a likavkai főispán tíz vármegye nemességét gyűjtötte össze s olyan úriak voltak köztük mint „Balasa Menihard, Czobor Mihály, Révay András, Gábor és Forgách”. Kazinczy jegyzetben hozzászét, hogy Forgách Zsigmondról, a leendő nádorról van itt szó, aki akkor Losonczy Anna ura volt, s akihez írt levelében — tegyük hozzá — Anna 1594 augusztusában Pálffy Miklósról gúnyos megjegyzéseket tesz (vö. *Ismeretlen B. B.* 190).

A napló szövegét így pontosan nem tudjuk ellenőrizni. Van azonban egy másik másolat is, eddig azonban alig vették figyelembe.¹ Mivel ez teljesebb, érdemes jobban szemügyre venni. A Magyar Tudományos Akadémia kézírattárában van és a Tört. ivr. 159 jelzetet viseli; az írásáról ítéelve Toldy Ferenc Ring Adorjánál készítette el.² Címe: *Illésházy István Magyarországi Palatinus Emlékezetre való Jedzsi Leirattak 1667 esztendőben*. Tehát a diarium csak a másolat másolata. Itt többek között szerepel egy dialógus alakjában írt gúnyirat, ahol a szerencsétlen esztergomi ostrom német vezetői, Hardegg Ferdinánd, győri kapitány, Ungnád Dávid, a hadi tanács elnöke, Gall Bernát Leó, tábornokszerény és Praun Erazmus, komáromi kapitány beszélgetnek kb. afféle cinizmussal mint a Balassa Menyhárt árultatásának szereplői vagy a Sztárai-féle gúnyos dialógusok. Címe: *Dialogus summorum Capitaneorum ministratorum obsidionis et oppugnationis Strigoni. Interlocutores sunt: David Ungnád, Preses Consilii Bellici, Comes Hardek Praefectus Jauriensis, et Narzalcus (!) Praun Praefectus Comaroniensis: Gal, Magister Artellaricrum Bellicorum*.³

Ez a párbeszéd, mely újabb adatokat nyújt ahhoz a kritikához, melyet Illésházy a németekről naplójában mond, véres realizmussal mondja el a vezetők összes bűneit. Így elmondja, hogy Hardegg Cicero Harpulusának vagy Cacus mintájára lovakat, barmokat, rengeteg ökröt, bikát harácsolts össze és vitt ki saját birtokára (*in meam speluncam*) és még a harmincadot se fizette meg. Gall pedig elmondja, hogy elbocsátotta a sereget és haza készül, hadd vesszen a magyarok földje.

Illésházy klasszikus műveltsége itt is kilátszik, mint verseiben; Homérosz olvasását Ulysses nevének említése és az Ovidiusból vett, de a másolatban félreolvasott *lycaonia fraude* (= *lycaonia fraude*) kifejezés is tanúsítja, mint ahogy verseiben is mindenütt megtaláltuk Homérosz reminiscenciáit (vö. ItK 1955. 420). Itt is Ulysses nevét olvassuk pl. a *Ferendum et Sperandum* című versben.

A minket érdeklő rész azonban csak a 18 b lapon kezdődik. Itt közlöm újra teljes terjedelmében a szöveget:

„Dunant Szinán Bassa Tata ellen indula, ez allat az Varmegyekkel Nádasdi Ferencz es Zrini György az töb urakis az Varmegyekkel az Győri Kapitány is Groff Ferdinand Hardék az végbeli szolgáló néppel és Austriai 700 fegyveressel mint hat ezerrel egybe gyöltek vala. Inen is az Dunan, Pálffy Mikós Ország Kapitánysaga allat valo tíz Varmegye föl tamada, kiket főkeppen Illeshazy Istvan futa, kéré és inte őket hogy ne hadnak magokat így veszteni, latvan hogy semmi idegen segítzegek nem győnne. Ezek föl tamadvan io es szep szerrel 1000 Lovas, Gyalogh es 14 octobris Magyarokon ugyan ő Illésházy István megh mustrala őket es azutan az ország kapitania kezeben presentala őket. Ezekkel és az végbeliekkal edgyütt Pálffy ment Komaromba ot taborba szalot, és groffal, az föllől megh írt Dunan tull valo Urak, Varmegyé és végbeli had: Ezekkel szalank tata felé az Dunan. Valanak ot az iffiu Urffiak is io vitez-szolgaiokkal, *Ballasa N.* (sic!) Czobor Mihály Revay Andras, Revay Gábor, Forgach N. (sic!)

Ezt meg értvén Szinán Bassa nem szala megh Tatát, hanem visza tere Budara, es onnan eloszlot hagyvan ot... Eőt ezer valogatot Janczart és 4 ezer lovast.

19 octobris Komarom allul indult ell az Keresztény Tabor Feirvarnak az Bezlia varosat ejeli ostrommal tölze megh vette, de az belső varosának semmit sem artottak, hanem el szallottak alola mas nap ejel el inditvan az szekereket haza fele tertek.

Ez alat az Török ki igen vigiazo ellensegh, az Budai hozon (= Hasszán) Bassa föl győlekezven 20 ezeren, azon ejel egy kis mérföldön szalot az Keresztényektől.”

¹ L.: RMKT XVII. század I, 613.

² Megállapítottam, hogy a *Fü és Kertéske* másolata, melyből a művet kiadtam (Összes m. II. 7.) szintén R ng Adorján írása.

³ KAZINCZY GÁBOR kiadta említett kötete függelékében.

Akart Hardegg elmenni, de az magyarok nem akarták és főképpen Pálffy intették, hogy „hátat ne mutassanak”. Most azonban már csak 7—8000-en voltak, mert a tábor jobb része elment. Hardegg azt akarta, hogy Hartmannál elmenjenek ők is. De a magyarok maradtak és Hasszán boszniai (nem budai) pasa 20 000 emberrel rájuk csapott. November 3-án történt a viadal, melyet a történetírók „pákozdi csata” néven ismernek. Más forrásokból tudjuk, hogy Pálffy a legszélső balról a veres és sárga kabátosokkal az ellenség hátsó oldalába fúrta be magát.⁴ A diadal tökéletes volt. Illésházy szerint 12 000-nél több törököt levágtak, míg tíz keresztényenél több nem esett el, de a modern hadtörténészek 1500 emberre teszik a veszteséget. Minden falu végén egy-egy török fejet függesztettek ki, „kit onnaji hoztak”.⁵

„A szerény Pálffy Miklós álgyu nekül az ő alatta valo néppel, mivel én is Illésházy István véle voltam Drégel alá vonult.” A törökök azonban nem várták meg az ostromot, hanem a várat felgyújtották és elfutottak a várból. „Az mi népünk is el oszlék mert hideg vala, az Ur Isten anira megremetette vala az Pogant, hogy ő magok Kékköt, Divint pusztán hagyák, azonképpen Somosköt, Buiakot, Holloköt és egyéb apro Castellokatis el hagyának.” (Kazinczy kiadása hozzáteszi: kiszökvén belőle).

Tieffenbach azonban nem volt hajlandó Kassát elhagyni és Nógrádra kimenni s így téves Istvánffy és őt követő Erdélyi állítása, hogy ő alatta foglalták el a nógrádi várakat.

Az egész történet azért érdekes, mert Kazinczynál Balassa Menihard, Ring Adorján másolata szerint pedig Balassa N. is részt vett a hadjáratban.

Mármost nyilvánvaló, hogy Balassa Menyhárt, ebben az időben már nem élt. Az ismert Menyhárt 1568-ban halt meg, fia István pedig 1590-ben (Összes m. II. 150). Tehát Ring Adorján betűjelzése közelebb jár az ősmásolat szövegéhez: Kazinczy Gábor önkényesen Menyhártra egészítette ki. Mi állt az eredetiben, azt ma már nem tudhatjuk, az N. épp oly értelmetlen mint a Forgách neve utáni N., mely Sigmond rövidítése lehetett.

Két Balassa jöhet szóba csupán: András fia Zsigmond, kit azonban senkiséme emleget és Bálint. A költő öccse Ferenc ugyanis mint tokaji kapitány, az ország más részén harcolt.

Itt kell idéznünk azonban Habardy kanonok bejegyzését, mely pontosan megmondja, hogy Balassi Bálint 1593. november 21-én elfoglalta Divényt és hogy a magyarok Szécsén közelében megugrasztották a törököket. Ez pedig egybevág Illésházy elbeszélésével, mely 1593 őszére teszi a hadjárat első fázisának befejezését. Ezért írja: „Az mi népünk is eloszlék mert hideg vala” és a török rémületében üresen hagyta a környékbeli várakat.

Ebből tehát következik, hogy a téli hadjárat első, diadalmas részében Pálffy vezetése alatt Balassi Bálint is részt vett és végül is vissza tudta hódítani ősi várait, bár Kékkőben nem tudott megülni, mert a törökök felrobbantották és Balassa Zsigmond csak 1610 táján kezdte az udvar segítségével helyreállítani. Illésházy elbeszélésének megfelel az is, hogy első helyen szomszédját és jó barátját Balassi Bálintot emlegeti s csak aztán Czobort, a Révayakat és Forgách Zsigmondot, akik távolabbi szomszédjai voltak. Azt kell hinnünk, hogy a telet Bálint a komáromi várban töltötte s onnan vonult aztán Esztergom alá halált keresni 1594 tavaszán.

Igy kitelt hát egy jelentős hézag Balassi Bálint életéből. Hadra kelt ő már kezdettől fogva, részt vett a félig sikerült fejevári ostromban és vitézül szabdalta a pákozdi csatában, Pálffy oldalán, majd tovább kergette a pogányt Nógrádban, ősei földjén. Esztergomban is Pálffy mellett tör a falakra, de míg Istvánffy szerint Pálffy a golyózáporban meghúzódott, ő bátran előretört, míg két golyó át nem fúrta két combját.

Szemünk előtt volt tehát nagy költőnk életének egyik kihasználatlan forrása, csupán nem jártunk el az ügyben kellő kritikával. Most minden összeillik és Habardy kanonok adatát is megértjük: a híradás eddig eléggé a levegőben függött és nem tudtuk Bálintot hová tenni az egész hadjárat lefolyásában, sőt az indokolatlan és meglepő bejegyzés gyanút is kelthetett volna az életrajzíróban, aki csak arról tudott, hogy Bálint Esztergom falai alá ment a halálba

⁴ Hadtört. Közl. 1896. 460.

⁵ Itt említjük meg, hogy az Itk 1959. 105. közlött besztercebányai levelet JURIKOVICH EMIL már a Hadtört. Közl. 1902. 578. lapján közölte, mint ezt utólag megállapítottam. Nem adott azonban fordítást és nem emelte ki a bennünket érdeklő részeket, úgyhogy a közlés mindenképpen indokolt.

Az Intézetünkben készülő Petőfi életrajz munkálatai szükségessé teszik, hogy megnyugtató módon, véglegesen tisztázódjék a költő születési helye körüli vita, bár irodalomtörténészeink többségének álláspontja egyértelmű ebben a kérdésben.

Mezősi Károly az általánosan elfogadott nézettel szemben különvéleményt képvisel. Mezősi Kiskunfőlegyháza mellett nagy anyagtudással rendelkező, az „évszázados per” történetét részletesen tárgyaló hosszabb dolgozatot is készített nemrégiben, melyet irodalomtörténeti folyóirataink (a kézirat nagy terjedelme következtében) nem tudtak publikálni.

Mezősi különvéleményét — úgy véljük — nem szabad hallgatással mellőzni, s ezért szerkesztőségünk elhatározta, hogy tanulmánya rövidített változatának közreadásával napirendre tűzi folyóiratunk hasábjain a Petőfi szülőhelye kérdésében szunnyadó vitát. A kérdés tisztázását indokolta teszi, hogy a közvéleményben is érezhető kisebb bizonytalanság e téren. Mezősi cikke a szülőhely problémája mellett nem egy értékes adatra is felhívja a figyelmet (különösen a költő családi kapcsolatainak tárgyalásánál).

A szerkesztőség kéri a Petőfi-szakértők hozzászólását Mezősi Károly most közreadott cikkéhez.

MEZŐSI KÁROLY

PETŐFI VITATOTT SZÜLŐHELYE

Petőfi szülőhelyének kérdéséről 1954-ben *Az évszázados Petőfi-per* címen részletes tanulmányt írtam. Ebben ismertettem a per történetét, az irodalomtörténet állásfoglalásának kialakulását, majd az érveket és ellenérveket a vitában érdekelt helységek szerint összesítettem, s végül azzal a kérdéssel is foglalkoztam, hogy a Petőfiről feltételezett „szülőhelytagadás” helytálló-e, Petőfinek kiskunsági, főlegyházi születésére vonatkozó kijelentéseit igazaknak lehet-e és kell-e elfogadnunk.

Említett tanulmányom megírását az a körülmény is indokolta, hogy a szülőhely vitájának részletes, tudományos feldolgozását irodalomtörténetírásunk eddig még nem végezte el. Ferenczi Zoltán is csak kisebb tanulmányt írt a kérdésről.¹ A *Petőfi-Könyvtár* sorozat (1908—1911.) a vita ismertetését ugyan programjába felvette, s előre hirdette, hogy egyik kötete Ferenczi Zoltán: *Petőfi születésének és eltűnésének irodalma* c. tanulmánya lesz, a tervezett munka azonban már csak *Petőfi eltűnésének irodalma* címen jelent meg.² Ferenczi nem adott magyarázatot arról, hogy a költő szülőhelyéről szóló vitairodalom feldolgozását miért hagyta el.

Ferenczi korábban, *Petőfi életrajza* c. munkájában a szülőhely problémájával csak röviden foglalkozhatott. Megállapításainak lényege az, hogy a kérdés jogosan csupán 1857-ig volt vitás. Ekkor a kiskörösi keresztlevél közzététele „az ingadozásoknak végét vetette.” Ferenczi az adatokat, érveit a kiskörösi születés igazolásának szempontjából csoportosította, és használta fel. Petőfi kiskörösi születése elfogadott irodalomtörténeti adattá vált.

Abból a tényből kiindulva, hogy *Petőfinek szülőhelye, szülővárosa kérdésében határozott állásfoglalása volt*, a Kiskunságban, Főlegyházán történt születését ő maga kortársai körében tudatosította, férfikorában, mint „meglett ember” hirdette — nyilvánvalóan az utókor számára is, és azért, hogy ezt neki el is higgyék — tanulmányom alaptétele az, hogy *Petőfi szülőhelyéről az igazságot írta, vallotta, tehát nem volt szülőhelytagadó*.

Ez az egészen egyszerű, szinte természetes álláspont azonban egy évszázad alatt dogmává szilárdult tanítást támad, dőngtet.

Irodalomtörténeti tekintélyektől a múltban és ma is annyira védelmezett állásfoglalás megdöntése valóban nehéz feladatnak tűnik fel. Hatvány Lajos szerint a „főlegyháziak vetélkedése” nem volt más, mint „donkihótei, meddő küzdelem.”⁴

Mivel sok dilettáns hozzászólás, riportokban kiszínezett, tévedésektől hemzsegető tudósítás a tudományos vizsgálok szemében a kérdést jogosan elköptatottá, unottá tette, érthető, ha az irodalomtörténész minden, a közismert tanítással ellenkező fellépést gyanakvással fogad, s benne mindenekelőtt lokálpatrióta szándékot keres. Ilyen előítélettel nekem is szembe kell néznem. Ennek bizonyára nem kis része volt abban, hogy említett tanulmányom már négy év óta kiadatlanul hever.

Anélkül, hogy részletes feldolgozásom kiadásának reményét feladnám, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete vezetőségének felhívására a szülőhely problémáikájának rövid vitatanulmányban való összefoglalására vállalkoztam.

¹ A Petőfi szülővárosáról folyt viták. Petőfi-Múzeum VII. évf. 86—89. és 126—131. (1894.)

² Petőfi-Könyvtár XXIX. köt.

³ Petőfi életrajza I. 28.

⁴ Így élt Petőfi I. 104.

A kérdést *Petőfi álláspontjából vizsgálom*. Ettől az „elfogultságtól” eltekintve, a kétségkívül igaz adatok és helytálló érvek felhasználásával törekszem a teljes tárgyilagosságra. Bizonyítási eljárásom pontosan az ellenkező, mint Ferenczi Zoltáné és más Petőfi életrajzíróké volt. Ők a szülőhely megtagadásának álláspontját fogadták el, a költő kiskőrösi születését kívánták igazolni, s a „valódi” szülőhely megtagadásának okára kerestek magyarázatokat.

Felfogásom szerint Petőfi iránt ebben a kérdésben is tartozunk annyival, hogy *állításainak ne a megcáfolására, hanem azok valóságának bebizonyítására kell törekednünk*, s nem lenne helyes, ha ezt a szándékot eleve elfogultnak ítélnék.

A sokat szerepelt kérdésről egyébként egy század óta ez lesz az *első nyílt irodalomtörténeti vita*, irodalomtörténeti folyóiratban.

A múlt században a problémával jobbra napilapok foglalkoztak. Az irodalomtörténet, főképp Gyulai Pál és Toldy Ferenc ingadozása után — ők egy ideig Félégyháza mellett álltak ki —, a Pákh Albert és később Jókai Mór írói tekintélyével, jelentős egyházi, politikai, köz-igazgatási és társadalmi befolyással rendelkező emberek közreműködésével hirdetett és védelmezett álláspontot tette a magáévá. A Kiskunfélegyházáról Petőfi állításainak igazolására a múlt század 60-as és 70-es éveiben többször felszólalt *Pásztor Ferencről* Ferenczi Zoltán csupán megjegyezte, hogy neki „állítólag csalhatatlan adatai voltak birtokában,”⁶ de arra már nem vállalkozott, hogy mint Petőfi életrajzírója, ezeket az adatokat meg is vizsgálja. Pedig a *Petőfi szülővárosáról folyt viták* c. ismertetése (1894) előtt még megtehetette volna, mert Pásztor csak 1898-ban halt meg. A meg nem hallgatott Pásztor adatgyűjtését felkutatnom nem sikerült, s valószínű, hogy ez végképp elveszett.

Hatvany Lajos ugyanerről a Pásztor Ferencről kellő tájékozódás híján egészen téves képet rajzolt, s öt alaptalanul hamisításokkal vádolta meg. Benne csak helyi perpatvarkodót látott, törekvését „rossz ügy”-nek nevezte.⁶ Pedig Petőfi álláspontjának védelmét tárgyilagosan bizonyára nem lehet „rossz ügy”-nek bélyegezni. Erről a kérdésről nemrég megjelent vitacikkemben részletesen szóltam.⁷

Remélem, hogy irodalomtörténészek hozzászólása a most megindult vita mennél szélesebb kiterjedését és alaposágát biztosítja.

1. *Petőfi álláspontja*

A régi és új Petőfi-életrajzokban egyaránt olyan megállapítások olvashatók, hogy a költő szülőhelye megnevezésében *nem volt következetes*, több helységet is: Kiskőröst, Szabadszállást, Félégyházát más-más alkalmakkor szülővárosának hirdetett. Ebből a felfogásból teljesen jogos lenne az a következtetés, hogy nem Petőfi kijelentései, hanem egyéb adatok és körülmények döntik el a szülőhely vitáját. Az irodalomtörténet másrészt a múltban Petőfinek Félégyházán történt születéséről tett vallomásait csak egyetlen adatra, a *Szülőföldemen* c. költeményre igyekezett leszűkíteni.

Így Ferenczi Zoltán, midőn 1908-ban Gyulai Pál: *Petőfi Sándor és tyrai költészetünk* c., először 1854-ben megjelent tanulmányát újból kiadta, Gyulainak ahhoz a közléséhez, hogy Petőfi „Félégyházán a Kiskunságban” született, cáfolatul ezt írta: „Petőfi nem a Kiskunságban, hanem a régi Pest-Pilis-Kiskun-Solt vármegyében, Kiskőrösön született... A költő mintegy tiltakozásból a szláv eredet ellen, *egy alkalommal* szülőföldjének Félégyházát mondja („Ez a város születésem helye.” L. *Szülőföldemen* költeményét), máskor szabadszállásinak mondja magát.”⁸

Az imént idézett szövegben azt, hogy Petőfi csak „*egy alkalommal*”, egy versben mondtotta Félégyházát a szülővárosának, a nyomatékosság kedvéért még kurzívval is szedette. Ezt a megállapítást 1908-ban tette. Ekkor pedig pl. már Petőfi házassági anyakönyvi bejegyzése is ismert volt. Ferenczi *Petrovitsék Félégyházán* c. közlésének bevezetőjében előbb még ezt is írta: „a legneveltségesebb mendemondák... közt nem a legutolsó, hogy a költő Félégyházán született is.”⁹ Vagyis Ferenczi azt, amit Petőfi is állított, egyenesen komolytalan nak, neveltségeseznek tüntette fel.

Petőfi életrajza c. munkájában viszont Ferenczi ismételten azt állította, hogy Petőfi „komoly alkalmakkor”, — „ha komoly bevallásról van szó”, mindig kiskőrösi születésűnek

⁶ Petőfi életrajza I. 30. l. — „Közölte-e aztán Pásztor az ő adatait a Kisz. — társasággal vagy az Akadémiával, megvilljuk, sehol sem olvastuk. Különben az elmondottak után épen a költő születéséről újat nem igen tartalmazhattak” — írta még FERENCZI, anélkül, hogy Pásztor adatgyűjtését ismerte volna. — Petőfi Múzeum 1894. évf. 131.

⁷ Így élt Petőfi I. 95.

⁸ Petőfi szülőhelyének kérdése HATVANY LAJOS: Így élt Petőfi c. könyvében. — It. 1958. I. sz.

⁹ Petőfi-Könyvtár V. köt. 99. l.

⁹ Petőfi-Múzeum VIII. évf. 37. (1896.)

vallotta magát.¹⁰ Ferenczi részéről azonban nem hűséges beállítás sem az, hogy Petőfi félegyházi születésének tétele csupán egyetlen verses megnyilatkozáson alapuló „mendemonda”, sem az, hogy „komoly” alkalmakkor mindig kiskőrösi születésének vallotta magát. Az alábbiakban látni fogjuk, hogy életének milyen jelentős helyzeteiben, tehát valóban „komoly alkalmakkor” tett hitet kiskunsági, félegyházi születéséről.

A probléma szempontjából fontos a *Kiskunság területének és fogalmának* történetű, helyes, Petőfi korában még csak egyféle értelmezésének ismerete is. Petőfi korában a Kiskunság nem tájfogalom, hanem különálló, a szomszédos vármegyéktől élesen elhatárolt közigazgatási egység, régi történelmi múltú kiváltságos terület volt. A Kiskunság különállása 1876-ig maradt meg. Ekkor egyesítették törvényhozási úton a szomszédos vármegyékkel.

Ferenczinek az a fentebbi vélekedése, hogy egy „rég” *Pest-Pilis-Kiskun-Solt* vármegye is létezett, téves és egészen összekuszálja a kérdést. Azt határozottan tudnunk kell, hogy *Kiskőrös nem tartozott a Kiskunsághoz*. Midőn pl. Sárkány János 1857-ben Petőfi „elpörlését” megindította, maga is nagyon tisztában volt azzal, hogy amikor Petőfi szülőhelyéül Kiskőröst állította, a költő kiskunsági születését kellett tagadnia. Sárkány János ugyanis ezt írta: „Petőfi nem Kis-Kunságban, hanem Pest-megyében . . . Kis-Kőrösön született.”¹¹ A Kiskunság elkülönülését a szomszédos vármegyéktől, Pest megyétől is, egykorú térképek jól szemléltetik. Kiskőrös és pl. Izsák község is a Kiskunság határán kívül, Pest megyébe esett.¹²

A Kiskunság korabeli viszonyait *Petőfi is nagyon jól ismerte*. Ezt nemcsak azért állíthatjuk, mert atyja két évtizedig volt kiskunsági lakos, ebből egy évtizedig szabadszállási redemptus birtokos, és mert Petőfi gyermekkorát és ifjúkora jórészt a Kiskunságban töltötte, hanem azért is, mert erre *adataink vannak*.

Bankós Károly írta 1853-ban Kunszentmiklósról Kelemen Mórnak, a *Divatcsarnok* akkori segédszerkesztőjének: „Igaz bizony! még egy jellemvonást Petőfi életéből majd elfeledék. Sándor még minek előtte a követségre nálunk tényleg fellépett volna, egy levelet kapott Izsákról, melyben — ha jól emlékszem — Csemniczky által felszólítottat arra, hogyha ők követül elválasztának, vajon elfogadná-e a követséget? Melyre Sándor itt az én szobámban válaszolt *előttem* kerekén és határozottan: miszerint a követséget sehol széles e világon el nem fogadja, kivéve ha születése helyén Kiskunságon megválasztatnék.”¹³ Izsák község Szabadszállás tőzsomszédságában, kiskun területek közé ékelődve fekszik, mégis ennyire a Kiskunságtól különállónak számították.

A kiskunhalasi születésű Szuper Károly színész leírta Petőfivel történt együttutazását Székesfehérvárról Kecskemétre, 1843 januárjában. Naplójában többek közt ezt olvashatjuk: „Éjjelre aztán Szabad-Szállásra s így Kunföldre jutottunk, itt aztán én is együtt mulattam Petőfivel annak öröme, hogy most már otthon Kunságban vagyunk.”¹⁴ A kiskunsági származású emberekben ennyire élt nemcsak a Kiskunság területének ismerete, hanem helységeik otthonuknak való elismerése, a hozzá való ragaszkodás is.

Petőfinek tehát minden olyan megnyilatkozását, amelyben a Kiskunságot szülőhelyének nevezte, helyesen csak úgy lehet értelmezni, hogy ezek mindegyike kiskőrösi születésének cáfolatát jelenti.

Egy kérdést még mindjárt itt kell tisztáznunk. Azt, hogy bármilyen gyakran szolt is Petőfi általában kiskunsági születéséről, *Szabadszállást soha szülőhelyének nem állította*. A nyolc kiskun helység közül *szülővárosának* egyedül *Félegyházát* nevezte! Ferenczi, Hatvány és mások, akik azt állították, hogy Petőfi egyszer félegyházi, máskor szabadszállási születésének vallotta magát, nagyon tévedtek. Igaz, hogy a vitairodalomban Szabadszállás, mint Petőfi feltételezett szülőhelye sokat szerepelt. A szabadszállásiak a költőt ma is szülöttüknek vallják. A szabadszállási tanácsháza falára 1923-ban, Petőfi születésének centenáriuma márvány emléktáblát helyeztek el a *Szülőföldemen* c. versből vett idézettel: „Ez a város születésem helye.” Pedig tudvalevő, hogy Petőfi éppen ebben a költeményben Félegyházát vallotta a szülővárosának.

Egyes könyvek és cikkek még a nagyobb viták megindulása előtt, 1851—1856-ban Szabadszállást írták Petőfi szülőhelyének.¹⁵ A bizonytalanságra jellemző, hogy pl. az *Ujabbkori Ismeretek Tára* 1855-ben azt írta, Petőfi „állítólag Szabad-Szálláson” született (1855), Jókai Mór pedig 1856-ban csak ennyit tudott írni: „Petőfi szegény szülőkől született a Kis-Kunság

¹⁰ I. köt. 29—30. 1.

¹¹ V. U. 1857. 12.

¹² A Kiskunság múlt századi területi kiterjedését jól szemléltető térképek pl. ÖRKÉNYI FERENCZI JÓZSEF: *Pest, Pilis és Solt* törv. egyesült Vármegyék és a Kis Kunság Föld-képe 1834-ből, vagy PALUGYAI IGNÁC és LUKÁCS IGNÁC: *Juhász-Kun-Kerület* térképe 1854., Ifj. PALUGYAI IMRE: *Magyarország legújabb leírása* c. munkához.

¹³ HATVANY LAJOS közlésében az Irodalmi Újságban jelent meg, 1956. jún. 30-i sz.

¹⁴ Kiszakított lapok egy veterán színész naplójából, Színészeti Közlöny 1880. évf. 23. sz.

¹⁵ Így a SZARVADY-HARTMANN-féle, 1851-ben Darmstadtban megjelent Petőfi-fordításhoz közölt német nyelvű életrajz, a FERENCZY JAKAB-DANIELIK JÓZSEF: *Magyar Írók. Életrajzgyűjtemény* I. köt., Pest 1856.

egyik városában.”¹⁶ SÁRKÁNY JÁNOS is még Szabadszállástól kívánta Kiskőrös számára Petőfi szülőhelyét elvitatni, Gyulai Pál viszont 1854-ben és az 1857. évi vita kezdetén is határozottan Félégyháza mellett állt ki. Ettől kezdve a múlt század vitáiban Szabadszállás nem is játszott szerepet. Csupán Jókai írta egy alkalommal, hogy „Petőfi megbukott saját szülőtte városában, Szabadszálláson,”¹⁷ de a következő évben már maga Jókai vezette Kiskőrösre, az ottani „szülőház” átvételére az írók küldöttségét, ő mondta itt az ünnepi beszédet. Az első per után, 1858-ban is már Kiskőröst fogadta el Petőfi szülőhelyéül.¹⁸ Jókainak tehát, bár Petőfi baráti köréhez tartozott, Petőfi szülőhelyéről nem volt biztos tudomása. A költő szülőhelyéül írói témájának megfelelően írta hol Kiskőröst, hol Szabadszállást. Jókai ezt megtehetette, de tévedés volt ugyanilyen eljárás feltételezése és állítása Petőfiről. Jókait a szülőhely vitája során tanúul mind Kiskőrös, mind Szabadszállás részéről idézték, de a fenti bizonytalanságból kitűnik, hogy mindkét fél indokolatlanul.

A szabadszállási születés bizonyítására felhasználták a pápai főiskola 1841–42-ből származó anyakönyvi bejegyzéseit is. Ezekben Petőfit valóban *négyszer szabadszállási születésűnek írták*. Ugyanekkor azonban a szülők lakóhelyéül is Szabadszállást jegyezték be, pedig innen nem előbb elköltöztek, s ekkor Dunavescsén laktak. Az adatok bemondója tehát Petőfi semmiképpen nem lehetett sem ezért, sem pedig azért, mert két bejegyzés atyja nevét is tévesen írta Sándornak, majd Ferencnek, foglalkozását pedig asztalosnak. Ezzel megdől az az állítás, hogy Petőfi szabadszállási születésének bizonyítására okmányadatok vannak, de az is, hogy Petőfi vallotta magát „még okirataiban is” (Hatvany Lajos) szabadszállási születésűnek. Petőfi bizonyára nem mondott okmánybejegyzés számára olyan adatot, amely sem atyja lakóhelyét, sem nevét, sem foglalkozását nem a valóságnak megfelelően tünteti fel.¹⁹

Ferenczi Zoltán a Petőfi szülőhelyével kapcsolatos, „irodalomtörténetileg éppen nem érdektelen zavarok” előidézését magának a költőnek tulajdonította.²⁰ Úgy vélte, Szabadszállás is és Félégyháza is „a költő nyilatkozatai alapján csakugyan joggal” tekintette Petőfit a szülőltténnek.²¹ Másról pedig Ferenczi nyíltan ezt írta: „a születése helyéről szóló vitákat legkevésbé ő maga okozta.”²² Az iskolai anyakönyvek adataira való hivatkozáson kívül Ferenczi fontos adatként említette, hogy Petőfi: „már Selmeczen a képztársaság könyvébe saját kezével szabadszállási születésűnek írta be magát.”²³ Ferenczi a „születésű” szót ismét kurzív szedéssel emelte ki. Petőfi életrajza c. munkájában is azt állította, hogy Petőfi Selmecen „a magyar társaság jegyzőkönyvébe már szabadszállási születésűnek írta be magát, noha csak illetősége szerint volt odaváló.”²⁴

Az a közlés, hogy Petőfi a selmeci „Magyar Társaság jegyzőkönyvébe maga saját kezével Szabad-Szállást írta be születése helyéül” — Szeberényi Lajos állítása volt, és csupán emlékezésén alapult.²⁵ Ezt az állítást a Petőfi életrajzi irodalomban sokszor idézték, Ferenczi is Petőfitől származó bejegyzésként szól róla, az irodalom azonban nem ismer ilyen hiteles közlést, hanem csak mint Szeberényi állítását vették át az életrajzírók. Ferenczi, aki a Petőfi-múzeumban olyan odaadón közölte a költő életrajzi adatait, a selmecbányai „Magyar Társaság” jegyzőkönyvének Petőfi szülőhelyére vonatkozó állítólagos bejegyzését sohasem hozta nyilvánosságra. E jegyzőkönyv Petőfiről szóló bejegyzéseit a selmecbányai ev. liceum történelmét feldolgozó munka ismertette, de a Petőfi szülőhelyére vonatkozó adatról szintén nem tud.²⁶ Sőt később, midőn Ferenczi a költő selmecbányai tanulóéveiről szólt, már maga sem állította, hogy a Magyar Társaságba mind szabadszállási „születésű” diák iratkozott be, hanem csupán ezt írta: „A társaság jegyzőkönyvébe szabadszállásinak iratkozik be...”²⁷

Egyszóval: nem ismerünk olyan hiteles bejegyzést, amely szerint maga Petőfi, sajátkezűleg Szabadszállást írta a szülőhelyének, hanem erről csak Szeberényi tudósítása terjedt el, s a Petőfi életrajzi irodalom kapva kapott rajta, hogy a költőt szülőhelyéről tett vallomásairól következtelennek állíthassa.

Petőfi 1848 júniusában, midőn a Kiskunságban követjelöltnek fellépett, választási proklamációjában magát ismétellen a Kiskunság szülőltténnek írta. Ezeket a megnyilatkozásait

¹⁶ V. U. 1856. 9. sz.

¹⁷ Üstökös c. lap 1879. aug. 3. sz.

¹⁸ Sylvester-éjszakák, Hölgyfutár 1858. 1. sz.

¹⁹ A pápai anyakönyvi bejegyzéseket közölte FERENCZI ZOLTÁN: Adatok Petőfi pápai életéhez címen, Petőfi-Múzeum V. évf. 1. sz. — Ferenczi a költő atyja nevével és foglalkozásáról szóló hibás bejegyzéseket „másolói tévedések”-nek minősítette.

²⁰ A Petőfi szülőhelyéről folyt viták, Petőfi-Múzeum VII. évf. 80.

²¹ Petőfi életrajza I. 26.

²² Petőfi-Múzeum VII. évf. 81.

²³ Uo.

²⁴ I. 27.

²⁵ Néhány év Petőfi életéből c., 1861-ben megjelent tanulmányában.

²⁶ BREZNYIK JÁNOS: A selmecbányai ágost. hitv. egyház és lyceum története, II–III. füz. 292. 49–450., 1889.

²⁷ Petőfi életrajza I. 115.

azouban *tevésen értelmelték Szabadszállásra*. Annak ellenére, hogy a választás Szabadszálláson volt, Petőfi nem ezt a várost, hanem (ugyanebben az időben) Félégyházát hirdette a szülővárosának. A szabadszállási választással kapcsolatban tudnunk kell, hogy Petőfi *nem ebben a városban* lépett fel követjelöltnek, hanem a *Kiskunságnak abban a kerületében, amelynek a választási középpontja Szabadszállás volt*. Bankós Károlynak írt leveléből az is nyíltan kitűnik, hogy mindenekelőtt Kunszentmiklóson kívánt fellépni. A választási kerületi beosztás szerint 1848-ban Félégyháza és Halas népes kiskun városok külön választottak 1—1 követet, a többi 6 kiskun helység pedig együttesen szintén egy követet. A jászkun kerületi hatóságok ennek az utóbbi kerületnek a székhelyéül a választás alkalmára Szabadszállást jelölték ki.

Az a vélekedés, hogy Petőfi nevezetes választási röplapjában Szabadszállást a szülőhelyének vallotta, éppen olyan félreértésből és félremagyarázásból származik, mint Hatvany-nak e megállapítása: „ráolvasták az igazságot, hogy . . . még csak nem is az ő földjük szülötte.”²⁸ — Ezt nem olvasták rá. A szabadszállási bíró — Bankós Károly közlése szerint — azt mondta: „ez a Petőfi csak olyan sehoncai ember, redemptiója sincs neki, mégis követ akar lenni.”²⁹

Petőfiről tehát sem azt nem mondta a szabadszállási bíró, hogy nem kiskunsági születésű, sem maga nem állította, hogy Szabadszálláson született. *Kiskunságot* igen, gyakran, de ennek helységei közül *egyedül Félégyházát* vallotta a szülővárosának!

A továbbiakban sorra vesszük Petőfinek azokat a megnyilatkozásait, amelyekből a *Kiskunságban, Félégyházán történt születéséről* vallott *leghatározottabb állásfoglalása* kitűnik.

a) Ezek közül a legismertebb és a születési vitában legtöbbet szerepelt a *Szülőföldemen* c. költemény. Petőfi saját kézírásában maradt fenn, maga írta alá szerzésének helyét: *Félégyháza*.³⁰ A költő benne félreérthetetlenül közölte: „*Ez a város születésem helye!*” E vallomást csak egyféleképpen lehet értelmezni.

A költő határozott állásfoglalásáról a figyelem elterelését már Pákh Albert megkísérelte, midőn Gyulai Pállal folytatott polémijában ezt írta: „Mert p. o. Petőfi egy Félégyházán írt költeményében ezt mondja 'Itt születtem; itt ezen a tájon,' e költői szabadsággal írt sorból éppen úgy lehet kiolvasni Félégyházát, mint Kis-Kőröst, mely valóban ott azon a tájon fekszik.”³¹ Világos azonban, hogy ezt csak akkor lehetne kiolvasni, ha Petőfi nem írta volna ezt a sort is: „*Ez a város születésem helye*”, s ha a vers alá nem írta volna oda: „*Félégyháza*.”

Jól tudták ezt pl. a kiskörösi „Petőfi-ház” múzeumi kiállításának rendezői is, midőn a *Szülőföldemen* c. költemény fényképmásolatát megcsontkítva állították ki, eltüntették róla a „Félégyháza” megnevezést. — A Pákh Alberttől napjainkig megfigyelhető félremagyarázás és retusálás nyilvánvalóan a valósággal és Petőfi szándékával is ellentétben áll.

A költeményt az alkotó művész lélektana szempontjából is érdemes egy kicsit megvizsgálnunk.

Petőfi 1848. június elején Pestről Nagykörösről át utazott Félégyházára. Kis jegyzet-füzetébe Nagykörösről írta be ceruzával az *Úton vagyok s nem vagy velem* . . . c. versét, majd a következő lapra feljegyezte, még cím nélkül, a *Szülőföldemen* c. költemény első versszakának *első fogalmazását* ebben a variánsban:

Most először vagyok itten.
Husz év óta, hol születtem,
Ugy menék el, mint kis gyermek,
És mint férfi, úgy jöttem meg.
Itt az alföld, a lapályos,
Közepében áll a város,
Áll merengő nyugalomban
Messze földön egymagában.³²

Ez a verstörödé a múlt század születési vitáiban nem szerepelt, mert csak később vált ismeretessé. Havas Adolf: *Petőfi Sándor összes költeményei* c. 1892—1896-ban megjelent kiad-ványa már közölte.³³ A jelentősége Petőfinek szülőhelyéről való tudomása és ennek megvallása szempontjából bizonyára még nagyobb, mint a végleges formába öntött *Szülőföldemen* c. versé. A benne kifejezett alap gondolat és alapérzés: a költő két évtized elmúltával, most először ismét gyermekkorában elhagyott *szülővárosába* érkezett. Petőfinek milyen más szándéka lehe-

²⁸ Így élt Petőfi IV. 427.

²⁹ Pesti Hírlap 1848. jún. 27-i sz.

³⁰ A kézirat az Orsz. Széchényi Könyvtár kéziratgyűjteményében van, PE. 8. sz. 69.

³¹ V. U. 1857. évi 26. sz.

³² A verstörödé *eredetiben*, Petőfi tárcájában, ceruzairással szintén fennmaradt. Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirattár PE. 85. sz.

³³ III. köt. 635.

tett volna, mint az, hogy egy versnek ebben az első koncepciójában, még csak önmagának feljegyzett néhány sorában tudomását, érzését ne őszintén írja le?

Ha Petőfi csak arról a *kedves városról* kívánt volna emlékezni, verset írni, amelyikben *boldog gyermekéveit töltötte*, megtehetné volna ezt anélkül is, hogy Félégyházát a szülővárosának hirdesse. A példa erre előtte állott: Petőfi maga fordította le 1846-ban *Gyermekkori emlékek* címen Béranger francia költőnek a *Szülőföldemen* c. költeménnyel tartalomban és érzésben annyira rokon versét.

Vidéék, hol egykor ringatott reményem,
Im ujra látlak ötven év után,

Köszöntlek, ti kiskorom barátai!...

szól Petőfi fordítása. E két vers összevetéséből is látszik, hogy *Petőfi Félégyházán határozottan a szülővárosáról kívánt írni*, és nem gyermekkori kedves emlékeinek városáról.

Ha a *Szülőföldemen* c. vers csupán a „beleélés” álélmelmét fejezte volna ki, vagyis Petőfit „szerepjátszó” oldaláról mutatná be, bizonyára nem lett volna belőle az a művészi tökéletességű alkotás, amelyről Horváth János ezt állapította meg: „Petőfi lyrai érettségének kétségkívül egyik legtökéletesebb s legjellemzőbb költeménye: a lyrai emlékezés remekműve.”³⁴

Az a szabadságharc utáni első évtizedekben *Nagykőrösön tömörült híres tanári kar*, amelyről Arany János jegyezte meg: „A fél akadémia Nagykőrösön lakik”, Jókai Mór pedig ezt írta: „A fiastyukban nincs annyi csillag, mint akkor Nagykőrösön volt”, mindenesetre *Petőfinek hitt a szülőhely kérdésében*. Ilyen értelemben nyilatkozott Arany János és Losonczy László, mert magától Petőfitől hallották, hogy Félégyháza a szülővárosa. Reálisan értékelte azonban Petőfinek a *Szülőföldemen* c. költeményben tett megnyilatkozását *Salamon Ferenc* is, szintén a nagykőrösi tanári kar tagja.³⁵

Ferenczi Zoltán nagyon szépen megrajzolta Petőfi jellemét. Róla, „Az ember”-ről, művészetéről a *Költészet és valóság* címen ilyen megállapításokat tett: „élete tisztán tükröződik vissza műveiben”. Az *őszinteséget* két szempontból is követte: mint „költői elvet”, s mint „társadalmi és erkölcsi kötelességet.”

— A logikai követelmény ezután az lenne, hogy Petőfinek a *Szülőföldemen* c. versben tett megnyilatkozását is őszintének, igaznak fogadjuk el. Érthetetlen azonban, hogy Ferenczi Petőfiről kétféleképpen tudott vélekedni; másképpen akkor, midőn a szülőhely kérdése nem került szóba, és ezzel ellenkezőleg, midőn a költő kiskőrösi születését bizonyította.

Jellemző, hogy Ferenczi *nem magának Petőfinek* a megnyilatkozásait tekintette „komoly bevallás”-nak, hanem azokat, amelyeket Petőfire való hivatkozással *mások állítottak*. Így Sárkány János és Várady Antal közléseit. Előbbi a kiskőrösi keresztlevél szövegének közlésekor azt írta, 1848 „táján” találkozott Petőfivel, s ő „szentül megígérte, hogy szülőföldét s itteni barátait legközelebb meglátogatandja.” — Sárkány János azonban két hét múlva már csak ennyit írt: „... megígérte, miszerint Kis-Kőröst legközelebb meglátogatandja.”³⁶ Vagyis a legfontosabb „szülőföldjét” szót már maga Sárkány hagyta el.

Várady Antal csak 1872-ben szólt hozzá a kérdéshez. Azt állította, Petőfitől „több ízben hallotta”, hogy Kiskőrösön született. Várady közölte azt is, hogy Petőfi kiskőrösi születésének elismerésekor mindig hozzátette: „csak azt röstellem, hogy lutránusnak.” Petőfi szavahihetőségének erősítése céljából Várady még megállapította róla: „Soha még tréfából sem hazudott...”³⁷

Mindebből azonban az következnék, hogy Petőfi csak egy-két barátja előtt ismerte el az „igazságot”, a többi barátját — Arany Jánost, Losonczy Lászlót, Szeberényi Lajost, Lisznyay Kálmánt, a kiskunsági Bankos Károlyt és Szuper Károlyt — akiknek Petőfi magát kunsági, félégyházi születésűnek vallotta, s akik erről nyilatkoztak, mind félrevezette. A nagy nyilvánosság előtt sem szólt már őszintén, a közvéleményt megtévesztette. Vajon nem a felnőtt korban, nagy nyilvánosság számára tett kijelentéseket kell-e inkább felelősségteljeseknek, „komoly alkalmakkor” hangoztatott állításoknak minősíteni, mint egy-két a vitában Kiskőrös oldalán érdekelt, a gyermekkorra és egy találkozásra bizonytalanul visszaemlékező hozzászólók közléseit?

b) *Petőfi megtagadta ifjúkori okmánybejegyzéseinek valóságát.* — A gyermek *Petőfiről* esetleg még Várady Antal, a gyermekéveket vele együtt töltő kortárs is úgy tudhatta, hogy

³⁴ Petőfi, 486. 1922.

³⁵ Petőfi Sándor újabb költeményei c. tanulm., Budapesti Szemle 1858. IV. köt. 504.

³⁶ Pesti Napló 1857. jan. 14-i sz.

³⁷ Hol született Petőfi Sándor? — Magyar Politika 1872. 210. sz.

kiskőrösi születésű. Petőfi több gyermekkori és ifjúkori okmánybejegyzése is ezt az adatot tünteti fel.

A *kecskeméti* ev. iskolában töltött idő során (1828/30) ugyan Petőfit kétszer *félegyházinak* írták be, de mivel ezek a bejegyzések nem külön és felirattal megjelölt rovatba kerültek bele, nem dönthető el, hogy a születés helyét vagy csupán a lakóhelyét kívánták-e feltüntetni. — Petőfi sárszentlőrinci tanulásának iskolai anyakönyve ismeretlen. — A pesti evangélikus iskolájában (1833/34) a születés helyét nem jegyezték be, csak az apa lakóhelyét (Szabadszállás). — A következő, 1834/35. iskolai évben járt Petőfi a *pesti piarista gimnáziumba*. Az evangélikus vallású gyermek beírása bizonyára *keresztelesi anyakönyvi kivonat alapján történt*. Ilyent a kis Petrovits Sándor csak Kiskőrösön kaphatott. A pesti piaristáknál és más felekezeti iskolákban Petőfi iskolai anyakönyveibe és bizonyítványába a keresztelek helyét könnyen beírhatták a születés helyét, mert a keresztelek általában a születés helyén szokott történni. Okmányadata arról, hogy nem a keresztelek helyén született, nem lehetett, mert hisz akkor nem volt még állami anyakönyvezés, hanem csupán az *egyházak vezettek keresztelesei anyakönyvet*. Ennek kivonata volt a múlt század első felében a *személyi igazolás* legfontosabb okmánya. Csak egy helyen kellett Petőfit beírni keresztlevele alapján kiskőrösi születésűnek, s ezt az adatot természetesen vitte tovább felsőbb osztályaiba is. Aszódon és később két esetben Pápan is kiskőrösi születésűnek anyakönyvezték.³⁸

Midőn Petőfi 1839-ben, 16 éves korában katonának jelentkezett, a katonai törzskönyvnek az „Élethivatás” (Lebensberuf) rovatába „Student”-nek, vagyis diáknak jegyezték őt be. Nem valószínű, hogy a katonasághoz történt felvétel is minden bizonyítvány, személyi igazolás nélkül történt, Petőfi személyi adatait pusztán „bemondás”-ra jegyezték be a törzskönyvbe. Annál a feltevésnél, hogy Petőfi most még „őszintén” megmondta a szülőhelyét, sokkal valószínűbb, hogy keresztlevele vagy iskolai bizonyítványa nyomán írták be születési helyét.

Tudvalevő, hogy a katonai törzskönyv Petőfi születési évét tévesen írta (1821), öt két évvel idősebbnek tüntette fel. Ugyanilyen jelenségekkel iskolai anyakönyveiben is találkozunk. Ferenczi ezt így magyarázza: „A költő ekkor, első ifjúságában némileg tetszelgett is e magavénítéssel; utóbb azonban 1844-től nem ismerjük nyomát annak, hogy életkorát titkolta volna.”³⁹

Ahogy felhagyott Petőfi az életkoráról történő hamis adatközléssel, a „magavénítéssel” — így tárgyalja ezt az irodalomtörténet —, megkezdődött szülőhelyének titkolása, tagadása, sőt egyesek szerint vallásadatának megváltoztatása. Pedig a tévedést elkövethették az anyakönyvek vezetői is, egyszerűen felületességből. Mivel a 16 éves gyenge szervezetű ifjút, akit a szüleit ért anyagi romlás, tanulmányainak megszakítása kényszerítőleg sodort a katonának való jelentkezés elhatározására, katonának felvenni az életkor miatt szabályosan nem is lehetett volna, a születési év megváltoztatását, Petőfi két évvel való öregbítését a felvétel jogosságának igazolásul a sorozóbizottság is elkövethette. Nem szükséges mindjárt Petőfi rovására írunk a hamis adatközlést.

Arra, hogyan kerülhettek bele Petőfi gyermekkori és ifjúkori okmányaiba szülőhelyéről és életkoráról is olyan bejegyzések, amelyek tévesek, s amelyeket *ő később nem ismert el igazaknak, megtagadott*, a fentiek szerint ésszerű, elfogadható magyarázatokat is találunk. Az kétségtelen, hogy később az ifjúkori okmánybejegyzések valóságának tudatos megtagadásával állunk szemben. Petőfi felnőtt korában a szülőhelyéről egészen mást hirdetett, mint amit az iskolai és katonai anyakönyvek tartalmaznak. Vagyis mindenképpen megdőlt az a feltevés, hogy Petőfi félegyházi születésének hirdetésében „tévedett... igen könnyen és akaratlanul is tévedhetett”, miként azt Gyulai Pál az első vita idején vélte.⁴⁰

Petőfi álláspontjának igazolására el kell fogadnunk annak lehetőségét, hogy gyermekkori és ifjúkori okmányaiba a kiskőrösi születésről szóló bejegyzések *tévedés folytán* kerültek bele, mert a keresztlevelet egyszerűen születési helyének bizonyítékaul használták fel. Petőfi részéről azonban semmiképpen sem lehet szó tévedésről, midőn szülőhelyének a Kiskunságot, szülővárosának Félegyházát hirdette, hanem csak tudatos állásfoglalásról.

Arra a feltétlenül jogos ellenvetésre, hogy a fentebbi érvelés csupán *lehetőségekre utalt*, de nem bizonyított, szintén jogosan azt válaszolhatom: mivel Petőfinek a szülőhelyéről férfikorában határozott és igen következetes állásfoglalása volt, *szülőhelyének hirdetésére ő volt a legilletékesebb*, arra, hogy valóban az igazat hirdette, az egyes részletkérdésekben a *lehetőség bizonyítlansága is elegendő*.

³⁸ Az iskolai anyakönyvek bejegyzéseit BARÓTI LAJOS: Petőfi legrégebbi bizonyítványai (Nemzet 1884. 19. sz.) alapján közölte FERENCZI ZOLTÁN: Petőfi életrajza I. köt. 60–61. és 94.

³⁹ Petőfi életrajza I. 26.

⁴⁰ Pesti Napló 1857. jan. 31. sz.

c) *Petőfi házassági anyakönyvi okmánybejegyzése*. — Ezért már valóban ő volt felelős, mert jelentősebb, „komolyabb” alkalom aligha kínálkozhatott életében, amikor személyi adatait az igazságnak megfelelően kellett közölnie.

A múlt század születési vitái során Petőfi házasságkötésének hivatalos és hiteles okmányadata még nem került nyilvánosságra. Nagyon érdekes és jellemző, hogy midőn a múlt század végén, 1897-ben, az ún. egyházpolitikai harcok idején ennek az erdői róm. kat. egyházban kötött házasságnak okmánybejegyzését nyilvánosságra hozták, a sajtó csak olyan értelemben foglalkozott vele, hogy Petőfi a házasságkötés alkalmával reverzálást adott. Ez volt a szenzáció, nem pedig az, hogy a házasságkötés alkalmával Petőfi szintén félegyházi születésűnek vallotta magát.⁴¹ A *Vasárnapi Ujság*, amelynek lapjain a szülőhely vitája Kiskőrös érdekében megindult, s a múlt században részben folytatódott, minden megjegyzés nélkül, csak hűvös híradásként közölte a házassági anyakönyv bejegyzéseit.⁴² *Ferenczi és az irodalomtörténetírás* pedig Hatvany Lajos munkájának a közelmúltban történt megjelenéséig egyszerűen nem vett róla tudomást, hogy ilyen okmánybejegyzés létezik, és ez Petőfi félegyházi születésének bizonyító dokumentuma lehet.

Az anyakönyv az „Életnemők származások és Lak helyek” c. rovatban Petőfiről ezt tartalmazza: „Nőtelen, Félegyházi, Pest.” — A származási hely rovat semmiképpen sem vonatkozhat a lakóhelyre, mert ezt külön feltüntették (Petőfi ekkor Pesten lakott), hanem csak a szülőhelyre.⁴³ A hiteles másolat és megküldőjének kísérő levele a kiskunfélegyházi Kiskun Múzeumban van.

Hatvany Lajos ezzel az okmányadattal kapcsolatban nem vitatja, hogy a születési helyre vonatkozó adatközlés Petőfitől származott, csak éppen azt nem akarja elismerni, hogy Petőfi az igazat mondta. Hatvany szerint azonban Petőfinek ez a magatartása „érthető, tehát megbocsátható.” Az érthetőséget Hatvany abban látja, hogy a „tót” származású Petőfi „a fajtája miatt elszenvedett annyi igaztalan megaláztatás után... végre — magyar fővel akart — magyar menyasszonya mellett az oltár mellé állni.”⁴⁴

Ez a magyarázat azonban Hatvannak nagyon egyéni vélekedése. Petőfi nem volt megalázott ember, hanem ekkor már országszerte ünnepezték költő. Nem volt neki szüksége ilyen képmutatásra.

Ez az okmányadat szervesen beleillik Petőfi egyéb, a szülőhelyéről tett nyilatkozatainak sorozatába, s azt bizonyítja, hogy Petőfi *jérlikorában* következetesen, a legjelentősebb alkalmakkor, felelőssége tudatában Félegyházát vallotta a szülővárosának.

a) A másik vers, amelyben Petőfi nyíltan, határozottan hirdette, tudatosította a Kiskunságban történt születését, a *Kis-Kunság* c. költeménye. Ezt is 1848-ban írta, közvetlenül a *Szülőföldemen* c. költeménye után, de már Pesten, miután a kiskunsági választókerületben tett utazásáról a fővárosba visszaérkezett. — A költemény így kezdődik:

Hova szívem, lelke
Mindig, mindenholnan vissza-visszavágyott,
Ujra láttam végre születésem földét,
A szép Kis-Kunságot! ...

Petőfi korában Félegyháza, Halas, Kunszentmiklós, Fülöpszállás, Szabadszállás, Lac-háza, Majsa és Dorozsma, s e 8 helységen kívül 34 pusztá területe volt a Kiskunság.

A feltevések szerint ebben a költeményben is csak egy hamis megnyilatkozás van, az, hogy a költő a Kiskunságot születése földjének írta. Vagyis Petőfi a kis részletek ábrázolásában ezek szerint a valóságot a leghívebben követte a kiskunsági táj jellegzetességeinek hű leírásával, de szülőföldje megnevezésében már megtagadta az igazságot.

Hadd idézzük azonban e helyen *Petőfi esztétikájának alapelvét*, úgy, amint Arany Jánosnak ő maga megírta: „... én az az ember vagyok, ki az igazért a szépet is fölládozom... A mi igaz, az természetes, a mi természetes, az jó és szerintem szép is. Ez az én aestheticám.”⁴⁵ Irodalomtörténeti és esztétikai munkák mennyit foglalkoztak Petőfi őszinteségével, realizmusával, s fenti szavait teljesen igazoltnak látják! Kivéve csak azt az egy esetet, hogy szülőföldjéről is a valóságot írta.

⁴¹ Magyar Hírlap 1897. nov. 11-i sz.

⁴² V. U. 1897. nov. 14-i sz.

⁴³ Az anyakönyv 1933-ban kiállított hiteles másolatának fényképét részletes tanulmányomban közltem. Ezt annakidején dr. Nagy Sándor erdői ügyvéd, a nagykarolyi ref. egyházmegye főgondnoka küldötte meg Kiskunfélegyházára. Az anyakönyv Erdődön ma is megvan, az itteni róm. kat. plébánia az anyakönyv adatainak hiteles bejegyzését 1954-ben kéresemre megküldötte.

⁴⁴ Így élt Petőfi IV. 71.

⁴⁵ Petőfi ezt a gyakran idézett esztétikai elvét 1848. ápr. 18-án írta. — L. HALASI ALADÁR: Petőfi reliquiái, Bpest 1878. 13.

e) Az 1848. júniusában megtartott országgyűlési képviselőválasztás alkalmával *Petőfi a Kiskunságban követjelöltként lépett fel.* Ebből az alkalmából ismételten nyilatkozott arról, hogy *szülőföldje a Kiskunság,* sőt éppen azért kívánta itt a megválasztását, hogy az országgyűlésen *szülőföldjét képviselhesse.* Erről szólnak alábbi megnyilatkozásai.

1. Petőfi azt a szándékát, hogy követjelöltként fellép, először *Bankós Károly kunszentmiklósi barátjával közölte.* 1848. máj. 25-én kelt levelében Bankósnak ezt írta:

„Barátom Károly! Szándékom követné lenni a küszöbön álló országgyűlésen, ha elválasztatom. Fordulhatnék többfelé, de egyenesen és csak szülőföldem ajtaján kopogtatok, Kis-Kunságban. Leszsz olyan szíves, ugy-e barátom, hogy azonnal megírod, hol fog Kunszent-Miklós választani, helyben-e vagy máshol? remélem, ti meg fogtok választani, s ha megválasztotok, úgy hiszem, nem vallotok szegyént velem...”⁴⁶

A fentiekből világosan kitűnik, hogy Petőfi a *kunszentmiklósi* lakosoktól remélte követné való megválasztását. Mikor Bankós Károlyhoz tájékoztatásért fordult, még nem tudta, Kunszentmiklós hol fog választani. Nem kétséges, hogy Petőfi azért választotta Kunszentmiklóst, mert itt barátai éltek, e városban többször megfordult. A kunszentmiklósiak részéről élvezett baráti fogadtatás, ünnepeltetés hatására Petőfi már 1845-ben ezt írta:

Kiskunsági Szentmiklósnak

Ifjú népe!

Benyitottál a szívemnek

Középébe;...

(Búcsú Kunszentmiklóstól)

A Jászberényben 1848. május 1-én tartott jászkun kerületi közgyűlés úgy határozott, hogy 6 kiskun helység: Szabadszállás, Kunszentmiklós, Fülöpszállás, Lacháza, Majsa és Dorozsma egy választókerületet alkot, „főhelye a választók összeírásának és a választásnak Szabad-Szállás.” E határozatát május közepén küldte meg a kiskun helységeknek.⁴⁷ Szabad-Szállást tehát a jászkun kerületi közgyűlés jelölte ki a választás főhelyévé, Petőfi azonban eredetileg nem itt, hanem Kunszentmiklóson kívánt fellépni.

Kiskun városban tisztségviselő barátjának írta először levelben, hogy „*egyenesen és csak szülőföldre*” ajtaján kopogtat a követséget. Korábban már említettük Bankós Károlynak azt a tudósítását, hogy Petőfi a Kiskunsággal szomszédos Izsákról érkezett felhívást is azzal utasította vissza, a követséget „*csak születése helyén Kiskunságon*” hajlandó vállalni.

„Fordulhatnék többfelé” — írta Petőfi. — Pontosan oda fordult volna, ahol meg kellett tévesztenie egy egész választókerület népét? Hatványtól meg is kapta Petőfi a „korteség”, — „fortély”, „hamisság” vádját, de az irodalomtörténészek nagyobb táborra hivatott annak eldöntésére, hogy Hatvány vélekedését el lehet-e fogadni.

2. Még mielőtt Petőfi a Kiskunságba választási útjára lement volna, a *Marcius Tizenötödike* c., legforradalmibb napilap 1848. jún. 3-i számában *hosszú vezércikkben* foglalkozott a költő követjelölti fellépésével. „Petőfi követi székét ott keresi, hová őt lelkének és szívének minden hajlamai vezérlik, a hol született, boldog gyermekkorát tölté... Petőfi a kis kunság... népének akar követe lenni...” — A cikk jellemzést is adott a költőről: „*lelke tükrén az önérdék daemonának még párája sem látszik*”. Bejelentette: „*Ifju költőnk e napokban az érdekelt helyekre le fog menni*”, s kérte „*Kun-Szent-Miklós, Szabad-Szállás, Lacháza stb.*” népétől, fogadják őt szívesen.

Előre bejelentett, a Kiskunság és az ország népének tudomására hozott szándék volt tehát, hogy Petőfi *szülőhelyén, a Kiskunságban* keresi „követi székét”.

3. Petőfi felkészülten indult a választókerület beutazására. Nyomatott proklamációt, választási felhívást intézett a kiskun népéhez. Ezt, mint maga megírta, *szétosztotta a nép között.*

A *Kis-kunokhoz* c. nyílt levél a múlt század négy nagyobb vitája idején még szintén ismeretlen volt, mert csak 1881-ben került napvilágra. Petőfi ebben az írásában *szülőhelyéről ismét határozott és nyílt vallomásokat tett:*

„*a Kis-Kunságban születtem... még gyermek koromban elszakadtam közületek s azóta csak nagyon ritkán jutottam ahhoz az örömhöz, hogy szülőföldemet meglátogathassam...*”

Majd így folytatta: „*Miért óhajtom épen azt, hogy ti válasszatok meg? — azért, mert ez a föld, melyen ti laktok, ez a szép Kis-Kunság, az én szülőföldem és bármily közel*

⁴⁶ Eredetiben az Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirattárában PE. 125. sz. alatt. Ide Hentaller Lajos gyűjteményéből került. A levelet már ZILARY KÁROLY is közölte 1864-ben, Petőfi Sándor életrajza c. munkájában, 112.

⁴⁷ A rendelet Kiskunfélegyházára május hó 16-án érkezett le. — Kiskun Múzeum, 1848. évi iratok 10. sz.

áll az ember szívéhez az egész haza, még közelebb áll az a hely a hazában, a hol született.”
— A Kiskunságról kétszer szerepel itt a „szülőföldem” és kétszer a „születtem” szó.)

Petőfi ugyanebben a proklamációjában nyilatkozott a maga őszinteségéről, igazmondasáról: „Abban a pillanatban vágnám ki nyelvemet, a melyben nem úgy szólna, mint érez szívem.”⁴⁸

4. A szabadszállási bukás után Petőfi maga írta meg az elkövetett törvénytelenégeket, erőszakosságokat, a választás lefolyását.^{48a}

Cikkének mindjárt a második bekezdésében ezt írta: „Lejöttem szülőföldemre Kiskunságba, proclamatiot osztottam szét a nép között...” — Petőfi tehát a választás után is nyíltan a Kiskunságot vallotta szülőhelyének! Ezt már igazán nem lehet „kortesfogás”-nak sem minősíteni.

A Szabadszálláson lezajlott követválasztás alkalmával nem Petőfi csapta be „kortesfogással” a népet, hanem — miként ezt Tócsics Mihály lapja, a *Munkások Ujsága* megírta —: „ördögi mesterseggel a népet gonosz lelkűek ellene lázították... a népet rútul megcsalták, elámitották... meg vagyok róla győződve, hogy az elámitott kis-kunsági nép rövid idő múlva átlátja hibáját, megszégyenülve kér bocsánatot szeretett emberétől, s megfogja átkozni azokat, kik a nép jóságával oly rútul visszaéltek.”⁴⁹ Nem azt az „igazságot” olvasták rá — mint Hatvany egészen tévesen állítja — hogy „még csak nem is az ő földjük szülőtte”,⁵⁰ hanem a redemptus birtokosok és a városvezetők „a kaputos osztály kiirtásával, pórlázítással és földosztással vádolták.”⁵¹ Ha Petőfinek valóban a szemére vetették volna, hogy nem a Kiskunság szülőtte, bizonyára nem állította volna ugyanezt a választás után is.

2. A kortársak tudomása

A kortársak nem cáfolták Petőfit, hanem hittek a szülőhelyéről tett kijelentéseiben, sőt 1857-ig Kiskőrös fel sem merült, mint a költő esetleges szülővárosa. Erről alább egész sor közlést, nyilatkozatot említnék fel.

a) Az *Életképek* 1848. június 18-i számában, Petőfinek a választás előtt tett utazásáról így kezdte tudósítását: „Petőfi Sándor a napokban Félegyházáról, szülőföldjéről visszautazóban...” — A hírt Cs. Gábor közölte abban a szépirodalmi lapban, amelynek *Jókai és Petőfi* volt a szerkesztője.

b) Szeberényi Lajos azt állította, hogy „tanulótársai előtt mindig kis-kunsági születésűnek mondta magát.”⁵² Ugyanő még 1872-ben is ezt írta: „a legújabb időig magam is azokhoz tartoztam, kik e szülőhelyet Félegyházán keresték... a Vasárn. ujság 1857-diki januári számának valamelyikében Sárkány János által közölt kivonat a hiedelmekben meg nem tántorított Szeberényi Petőfi nyilatkozatait tekintette döntő jelentőségűeknek, s bár maga is ev. lelkész volt, így vélekedett: „Mert hiszen, hogy Petőfit Kis-Kőrösön keresztelték, az még legkevésbé sem zárja ki Félegyházán történt születését, sőt igen természetesnek találhatta bárki, hogy Félegyházán sem lutheranus, sem reformatus egyház nem lévén, Petőfinek vallásos érzülettől áthatott szülői kedves gyermeköket a kis-kőrösi evang. templomba küldték el megkereszteltetni.” Szeberényi, miként írta, Petőfi születésének 50. évfordulójára röplapban kívánta a költő félegyházi születését bizonyítani. „De mindezen szép combinatióim tervét lerontotta Petőfi keresztatyjának Szécsényben a múlt nyáron hit alatt tett vallomása. Ez előtt kénytelen vagyok elnémulni...”⁵³ — Pedig Martiny Károly keresztiszülő, akit 1872-ben mint elaggott, mindkét szemére vak és nagyothalló embert betegágyából vezettek a szécsényi bíróság elé tanúvallomás végett, a legkevésbé sem volt hiteles tanú. Esetleg a keresztelésre emlékezhetett, de a születésre semmiképpen sem. Állításait részben már Petőfi István cáfolta atyjáról tett közlése miatt, s az „aggságtól s nyomortól sujtott elme” kifejezést használta.⁵⁴ — Martiny Petőfi születése idején Mezőberényben tanuló 17 éves ifjú volt. A kereszteléskor a karácsonyi vakációt töltötte otthon, Kiskőrösön. Az első három vita idején nem tett vallomást, csak az 1872. éviben, fél évszázaddal Petőfi születése után. A bírónak arra a

⁴⁸ A proklamációt dr. LESTÁK AMBRUS kunszentmiklósi orvos őrizte meg. Először közölte BENKE ISTVÁN a *Nemere* c. lapban, majd innen a *Koszorú* 1881. évi VI. köt. 269–270.

^{48a} A *Marcius* Tizenötödike 1848. jún. 19-i, *Pesti Hírlap* jún. 21-i, *Életképek* jún. 25-i sz.

⁴⁹ 1848. jún. 25-i sz.

⁵⁰ Így élt Petőfi IV. 427.

⁵¹ HENTALLER LAJOS: Petőfi mint követjelölt. Bpest 1895. 16.

⁵² L. FERENCZI ZOLTÁN: Petőfi életrajza I. 27. — SZEBERÉNYI közlése: „... Jól emlékszem, miszerint előttnk tanulótársai előtt is mindig kunsági születésűnek mondá magát.” — Nehány év Petőfi életéből, Szeged, 1861. 6.

⁵³ SZEBERÉNYI LAJOS: Petőfi Sándor születése 50-ik évfordulóján 1823–1873. c. cikke a *Magyarország* és a *Nagyvilág* 1872. dec. 29-i sz.

⁵⁴ V. U. 1872. 40. sz., Petőfi szüleiéről c. közlés.

*kérdésére, kik voltak Petrovitsék szomszédai, egyáltalában nem adott feleletet. A „szülőház”-ról is csak azt mondta, „*talán*” meg tudná mutatni. A születésre azonban már emlékezett! Hihetetlen az ilyen egyoldalú emlékezőképesség.

Ebben a rövid összefoglalásban a *tanúvallomásokra* általában nem térek ki, mert a vitában érdekelt várások későn kihallgatott tanúi sokszor nem bizonyultak megbízhatóknak. Olyan esetben azonban, amidőn az *irodalomtörténet* megbízhatatlan vagy hamis tanúvallomásokat Petőfi kiskörösi születésére bizonyító értékűeknek fogadott el, a téves felhasználásra rá kell mutatnom. Ez történt Martiny Károly vallomásával is. Nemcsak a *Fővárosi Lapok*, melynek hasábjain folyt leginkább az 1872. évi vita, zárta le a vitát ezzel a megállapítással: „... az ügyet véglegesen eldönti a költő keresztatyjának, Martiny Károlynak hit alatt tett vallomása”.⁵⁵ hanem Martiny vallomását Ferenczi Zoltán is úgy értékelte, hogy ez „megerősítette az ismert adatokat”, és hogy „mind oly adatokat közölt vallomásában, melyek más adatokból is igazolhatók”.⁵⁶ — A valóság azonban az, hogy Martiny csupa olyan adatot közölt, amely a *korábbi születési vitákból már ismeretes volt*, így az egyezés természetesen és nem bizonyító erejű. Ez a kihallgatása idején „*élő krónikának*”, perdöntő tanúnak felmagasztalt Martiny Károly midőn új dolgot mondott, kihívta maga ellen a költő öccsének igen kemény cáfolatát. Arra, hogy hol áll a „szülőház”, kik laktak a szomszédságában, nem tudott felelni, de hogy a ház „*valami Makovinyi nevezetű borbély mesterember tulajdona volt*”, azt már tudta. Nyilvánvaló azonban, hogy *ezt sem régi emlékezésből tudhatta*, mikor magára a házra és a szomszédokra sem emlékezett.

Az 1872. évi utolsó és legkiterjedtebb születési per koronatanúja tehát, akinek vallomására Szeberényi Lajos is „*elnémult*”, *csupán a keresztapa szerepében* s nem tudomása alapján érdemelte ki azt, hogy reá az irodalomtörténet is mint a kérdést eldöntő személyre hivatkozhatott.

c) Szuper Károlynak, Petőfi színésztársának nemcsak a költő szülővárosáról írásban közölt adata, hanem az is figyelemre méltó, hogy az életrajzírás, irodalomtörténet ezt az adatot hogyan változtatta meg.

Szuper Károly „A maga korában hírneves komikus volt. Nevezetes arról is, hogy mi a színészeknél éppen nem gyakori, életéről naplót vezetett.”⁵⁷ — Ennek a naplónak egyes részeit maga Szuper Károly 1880-ban a *Színészeti Közönyben* „Sz. K.” névjelzéssel közölte.⁵⁸

Petőfi Sándorról valóban naplófeljegyzéssel, a beírás helyének és idejének közlésével ezt írta:

„*Székesfehérvár 1842. november 11-én. A napokban érkezett hozzánk egy pápai diák, ki minthogy kunsági, mint én, félegyházi születésű lévén, engem keresett fel, hogy mint földije ajánljam őt az igazgatónak... E fiatal diák neve: 'Petőfi Sándor'...*”

A szülőhely vitái már az előző évtizedekben lezajlottak, Szuper Károly mégis 1880-ban kiadott naplójában Petőfi kiskunsági, félegyházi születésének tudatát tartotta fenn, s azt hogy hozzá, a kiskunhalasi születésű emberhez Petőfi mint „*földijéhez*” fordult. Kétségtelen tehát, hogy Petőfi Szuper Károly előtt valóban félegyházi születésűnek mondta magát.

Ahelyett, hogy az irodalomtörténet ennek az adatközlésnek is fontosságot tulajdonított volna, *jobbna látták az adat eltüntetését.*

Szuper Károly naplóját először közlés végett Egervári P. Ödön „szabad rendelkezésére” bocsátotta. Egervári a naplónak Petőfire vonatkozó részét a *Vasárnapi Ujságban* Petőfi mint színész címen már 1881-ben közölte. Egervári Szuperről megállapította, hogy „*pontosan és hiven írt*”. Ő maga azonban a naplónak Petőfi szülőhelyére vonatkozó részét így írta át:

„Ép akkor érkezett hozzánk — írja Szuper Károly naplójában — egy pápai diák, a ki, miután kunfi, miként én, mert félegyházi gyerek, engem keresett fel, hogy mint földije ajánljam az igazgatónak...”⁵⁹ A „félegyházi születésű” adatot tehát már Egervári megváltoztatta „félegyházi gyerek”-re.

A napló második kiadója Váli Béla dr. volt. — Egervári „átdolgozás-kivonat”-áról megállapította, hogy az a „magasabb irodalmi színvonalú feldolgozást nélkülöző” kiadvány, benne „az idegen elem ügyesen rá van hímézve az őszanyagra.” Ilyen esetben „*Sajnálandó a történetíró helyzeté.*” — E megállapítás után azt vártuk volna, hogy Váli visszatér az „*őszanyag*”-hoz, Szuper Károly közléséhez. E helyett azonban ő másik variánsban írta át az eredeti szöveget, így:

⁵⁵ Fővárosi Lapok 1872. 210. és 211. sz. — A lap szerkesztője VADNAI KÁROLY író, az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagja, FERENCZI ZOLTÁN: Petőfi életrajza c. munkájának később egyik fő bírálója volt a mű megjelenése előtt.

⁵⁶ Petőfi életrajza I. 30. és 63.

⁵⁷ FERENCZI ZOLTÁN emlékezése Szuper Károlyról, Petőfi-Múzeum V. köt. 124.

⁵⁸ Kiszakított lapok egy veterán színész naplójából címen, 1880. máj. 6-i (23) sz.

⁵⁹ V. U. 1881. szept. 25-i sz. — A V. U. Pákh Albert óta következetesen a költő kiskörösi születése mellett állt ki.

„1842. Székesfehérvár, november hó 11-én... A napokban érkezett hozzánk egy pápai diák, ki minthogy kunsági mint én, — mert félegyházi — engem keresett föl, hogy mint földije ajánljam az igazgatónak... Ez Petőfi...”⁶⁰ — A „félegyházi születésű” helyett tehát itt egyszerűen „mert félegyházi” változattal találkozunk. Váli a többi kiadásokban is ezt közölte.

Ferenczi Zoltán még ismerte és használta Szuper Károly naplóját, mert megállapította róla: „van olyan adat Szuper naplójában, mely világosan módosított s olyan is, mely későbbi betoldás, az idő nem elég pontos megjelölésével,”⁶¹ de a „félegyházi születésű” szavakat ő is megváltoztatta „Félegyházáról származó íjjú” kifejezésre.⁶² Ferenczi itt a napló valamennyi kiadását felsorolta, csak éppen Szuper saját kiadását nem, az elsőt, amelyekben az eredeti, „félegyházi születésű” kifejezés olvasható. Pedig a Petőfi életrajzi bibliográfia erre a kiadványra még Ferenczi munkájának megjelenése előtt, 1887-ben hivatkozott.⁶³

Hatvány Lajos sem Szuper Károly eredeti kiadását, hanem Váli Béla szövegváltozatát idézte.⁶⁴

A fent ismertetett átirások a mai irodalomtörténeti kutatót bizonyára elgondolkoztatják a Petőfi szülőhelyének megállapításában követett módszerekről, s a jelenlegi irodalomtörténetírás talán nem veszi rossz néven az elődök semmivel sem menthető eljárásának leleplezését.

d) Petőfi költőtársa volt Lisznay Kálmán. A *Pesti Divatlap*nak abban a számában, amelyik 1845-ben Petőfi arcképét is közölte, Lisznay *Petőfi Sándorhoz* című verse jelent meg.⁶⁵ A vers jellemrajz a költőről, jellemzés költészetéről. Néhány életrajzi vonatkozást is találunk benne, mert a cél az volt, hogy a *Pesti Divatlap* Petőfit olvasóinak bemutassa. Lisznay is ezt írta:

Sokan kértek, hogy beszéljek

Felőled:

Ki vagy? mi vagy...

Az első, amit Lisznay Petőfiről közölt, hogy *kunfiu*, midőn versét így kezdte:

Lelkemadta teremtetve

Kunfia!

e) A Petőfivel való közeli baráti és családi kapcsolat folytán fontosnak kell tekintenünk Arany János közléseit.

Arany János tudomására először Gyulai Pál hivatkozott, az 1857. évi, első vita alkalomával. Gyulai ugyanis 1854-ben, a költőről írt tanulmányában Petőfi szülőhelyéről ezt közölte:

„Petőfi Sándor Félegyházán a Kiskunságban... született.”⁶⁶

A kiskőrösi keresztlelél közzététele után Sárkány Jánossal kezdődött vitájában Gyulai Pál álláspontját többek közt ezzel indokolta:

„Ezelőtt három évvel tudakozva Petőfi szülővárosát, barátjai és tanulótszerei hol Szabad-Szállást, hol Félegyházát emlegették. Ez utóbbit fogadtam el, nemcsak mert Petőfi egyik rokona is ugyanezt erősíté, hanem leginkább azért, mert maga Petőfi is e várost vallotta szülővárosául egyik költeményében.”⁶⁷ — A továbbiakban Gyulai még ezt írta: „Hitelt adtam e soroknak s hitelt adok maig is. Nem tudtam s nem tudok okot képzelni, mely Petőfi őszinteségét e pontra kétségbe hozza.”

Gyulai a továbbiakban azzal érvelt, hogy Petőfi szülővárosa megtagadásával szülei sláv eredetét úgysem leplezhette, a Kiskőrösön történt keresztelest pedig indokolja az, hogy Félegyházán csak katolikus egyház volt. Arany János közléséről Gyulai ugyanitt ezt írta:

„Arany János ezelőtt pár nappal figyelemreméltó felvilágosítást nyújtott nekem e kérdésben. Szerinte Petőfi többször beszélt neki szülői és gyermekéveiről, miről ő ugyan nagyrészt megfeledezett, de arra tisztán emlékszik, hogy nem ott keresztelestnek mondá magát, hol született.”

⁶⁰ Magyar Salon 1887. évf. VI. köt. 83–89., Petőfi mint vándorszínész címen. — Váli a naplót és annak Petőfiről szóló részét többször kiadta. A Hazánk 1888. évf. X. kötetében (302–317. és 374–385.) a napló „történeti használhatóságát” Váli abban domborította ki, hogy „minden sora... évszám által jelölt mozzanatot.” — Részleteket közölt belőle a Budapesti Hírlap 1888. nov. 14-i számában, majd „Szuper Károly színészeti naplója 1830–1850.” címen külön is kiadta. Bpest, 1889.

⁶¹ Petőfi-Múzeum V. köt. 124.

⁶² Petőfi életrajza I. 270.

⁶³ BARÓTI LAJOS: Petőfi újabb reliquiái 159. A Petőfi-irodalom c. fejezetben.

⁶⁴ Így élt Petőfi II. 135., „ki minthogy kunsági, mint én, mert félegyházi...”

⁶⁵ 1845. júl. 3-i (14) sz. — A verset közölte FERENCZI ZOLTÁN a Petőfi-Múzeum II. évf. 100.

⁶⁶ Petőfi Sándor és lírai költészetünk c. értekezésében, Új Magyar Múzeum 1854. folyam I. köt. 25.

⁶⁷ Pesti Napló 1857. jan. 14-i sz., Petőfi szülővárosáról c. cikkben.

Arany János közlésének lényege tehát az volt, hogy *Petőfit Kiskőrösön csak keresztelték, de nem ott született*, s Arany János arra *tisztán emlékezett*, hogy ezt *Petőfi beszélte el neki*.

Petőfi Istvánnak 1857-ben a *Vasárnapi Ujságban* közölt és a továbbiakban még sorra kerülő levele, továbbá Sárkány Jánosnak az a közlése, hogy Petőfi szülei a költő születése idején a kiskőrösi mézárszéket bérelték, Kiskőrösön laktak, Gyulai Pált álláspontja feladására bírták.

Az azonban érthetetlen, hogy midőn Gyulai Pál néhány év múlva, 1862-ben a szülőhelyről Szeberényi Lajossal vitázott, az 1857. évi vitára utalva ezt írta: „É mellett felemlíttem, hogy Petőfi egyik barátja homályosan úgy emlékszik, mintha hallotta volna Petőfitől, hogy nem ott született, hől keresztelték.”⁶⁸

Midőn Gyulai 1857-ben még azt írta, „*ezelőtt pár nappal*” szerezte Arany Jánostól értesülését, akkor Arany közlését a „*tisztán emlékszik*” szavakkal erősítette. Öt év múlva elsősorban Gyulai Pál nem emlékezett arra, mit írt 1857-ben, mert Arany János szavaira egészen más értelemben hivatkozott: „*homályosan úgy emlékszik*”.

f) Losonczy László nagykőrösi költő-tanárra szintén Gyulai Pál hivatkozott, Arany János tudósításának közlésével egyidejűleg. Arany János közlésével „*Hasonlót állít Losonczy is, azon különbséggel, hogy ő tisztán Félegyházát hallotta magától Petőfitől szülővárosául említetni*” — írta Gyulai Pál.⁶⁹

Mindezeket az Aranytól és Losonczytól származó közléseket Gyulai Pál a megnevezettek életében rájuk való hivatkozással, a legelterjedtebb újságban jelentette meg, tehát feltétlenül hitelesnek tekintendő.

Gyulai Pálon kívül azonban Pesti Frigyes neves történétíró is a nagykőrösi tanároktól szerezte azt az értesülését, hogy Petőfi Félegyházán született. Erről az 1857. évi vita idején egyik cikkében így nyilatkozott:

„— Midőn több mint fél esztendővel ezelőtt egy tisztelt nagy-kőrösi tanárhoz a végett írtunk, hogy emez ingadozó, tévelygő kérdésben bizonytságot nyerjünk, és mi ezen forráshoz bizalommal nyomós okokból viseltettünk, a nyert válasz szintén csak Félegyháza mellett tanúskodott, a tisztelt válaszdó azt is megjegyzé, hogy az ő állítását (miszerint Petőfi Félegyházán született) több tanártársai is megerősítik, kik közelebből ismervén a költőt, a mondotakat (Petőfi) saját szájából hallották és tudják.”⁷⁰

A fentiek szerint Arany Jánoson és Losonczy Lászlón kívül a nagykőrösi jeles tanári karban még mások is voltak, akik közvetlenül Petőfitől hallották, hogy Félegyházán született.

g) Gyulai Pálnak az e) pontban idézett szavai szerint „*Petőfi egyik rokona*” is azt erősítette, hogy a költő Félegyházán született. Sajnos Gyulai Pál ezt a rokont nem nevezte meg.

h) Bankó Károlynak azt a közlését, hogy Petőfi a követválasztás előtt határozottan úgy nyilatkozott, hogy a követséget csak „*születése helyén a Kiskunságban*” fogadja el, a 3. fejezetben már idéztük.

A kortársak tudomása tehát Petőfi selmecbányai tanulásának idejétől követjelölti fellépéséig ellentmondás nélkül az volt, hogy a költő a Kiskunságban, Félegyházán született.

Ebből az időből egyetlen olyan hiteles adatot sem ismerünk, amely kortársai részéről a kiskőrösi születést elismerte, vagy akár csak ismerte, állította volna.

Hol voltak azonban azok, és miért nem nyilatkoztak 1857-ig, a kiskőrösi keresztelési anyakönyvi adat közzétételének idejéig, akiknek Petőfi kiskőrösi születéséről volt tudomásuk? Mert 1857-ig csak *Félegyháza és Szabadszállás*, és a gyanítások kezdeti időszakában még Kunszentmiklós és Dunavecse merült fel, mint Petőfi feltételezett szülőhelye, Kiskőrös azonban egyetlen egy alkalommal sem!

3. A „szülőhelytagadás” magyarázatai

Akik a költő szülőhelyéről tett megnyilatkozásaiban nem az igazmondást látták, hanem Petőfi igazolására kerestek érveket, hogy miért is „tagadta meg” Kiskőröst, a „valódi” szülőhelyet, ennek okául számos elméletet kidolgoztak. Az alábbiakban ennek rövid összefoglaló gyűjteményét közöljük. Meg kell jegyeznünk, hogy a feltevéseket a legtöbbször csupán a *Szülőföldem*-c. költeményre vonatkoztatták, mert nem is ismerték, mennyire következetes volt Petőfi kiskunsági, félegyházi születésének hirdetésében.

⁶⁸ SZEBERÉNYI LAJOS: Néhány év Petőfi életéből c. tanulmányáról írt bírálatában, Szépirodalmi Figyelő 1862. évi II. félév 1–3. sz.

⁶⁹ Pesti Napló 1857. jan. 14-i sz.

⁷⁰ Pesti Frigyes cikke 1857. jan. 6-án kelt Temesvárról, és a Magyar Sajtó 1857. évi 14. számában Petőfi születéséről címen jelent meg.

a) *Pákh Albert* Petőfinek szülővárosáról tett kijelentését „*költői szabadsággal megírt sor*”-nak minősítette.⁷¹ — Arról Pákhnak még nem volt tudomása, hogy Petőfi állítása nemcsak egy alkalomra és egy sorra korlátozódik, hanem egész vallomássorozattal állunk szemben.

b) *Gyulai Pál*, mint már előbb közöltük, a „*tévedés*”-nél többet nem mert Petőfiről feltételezni. Ezt lehetségesnek is tartotta, s szerinte Petőfi úgy „*hitte*”, hogy Félégyházán született. Szülőföldjéről a gyermekkori emlékek „*zavarhatták meg tudomását*”⁷². — Hitről és tévedésről azonban azért nem lehet szó, mert Petőfi férfi korában, tudatosan, igen felelősségteljes alkalmakkor nyilatkozott a szülőhelyéről.

c) *Zilahy Károly* 1864-ben megjelent Petőfi-életrajzában már azt a véleményt fejezte ki, hogy Petőfi kiskörösi születéséről „*eleitől fogva tisztában volt*”. Szerinte Petőfi „*születés-helyét csak megengedhető kedves szeszélyből tette költeményében Félégyházra*” — „*Nem csuda, hogy életírót ily categoricus kifejezés darabig tévuttra vezetett születése tulajdonképeni helyét illetőleg*” — állította még Zilahy Károly.⁷³ Ő tehát feltételezi, hogy Petőfi tudatosan valótlanul állított, az életrajzírókat megtévesztette. Ennek indítóoka Zilahy szerint csupán a „*szeszély*”, ez azonban nemcsak „*megengedhető*”, hanem „*kedves*” is. Csupán a Szülőföldemen c. költeményről is bajos azonban elfogadnunk, hogy ennek megírásához a szeszélynek bármi köze is lett volna.

d) *Toldy Ferenc* nézete szerint is Petőfi magát csak félégyházi kunnak „*negédlette*”. Ennek okát Toldy abban látta, hogy Petőfi Félégyházán nevelkedett, ide fűzték őt gyermekkori emlékei. Másrészt Toldy Ferenc hangoztatta először azt a nézetet, hogy Petőfi Kisköröst annak „*tőnyelvűsége*” miatt tagadta meg.⁷⁴ Ez az elmélet igen tetszetősnek mutatkozott, s a feltevésben később is uralkodó helyet foglalt el.

e) *Pesti Frigyes* Petőfi szülőhelyének rejtélyét azzal az elmélettel vélte „*megfejtethető*”-nek, hogy „*némi büszkeségnek tartotta, miszerint kis-kunnak tartassék*”. — Pesti Frigyes szerint Petőfi ezért „*majd azt állította, hogy Szabadszálláson, majd azt, hogy Félégyházán született*”⁷⁵ — A fentiekben kimutattuk, hogy ez a Petőfiről állított következtetés a valóságnak nem felel meg.

f) *Áldor Imre* szerint az, hogy Petőfi a Szülőföldemen c. versében szülővárosának Félégyházát írta, vagy csak „*ártatlan tréfa*”, vagy pedig „*a jólhevíült fantázia tévedése*”. Áldor ezt a nézetét még megtoldotta azzal, hogy mindez Petőfinek „*könnyen megbocsátható, mivel — egy sor az egész*”. Amit pedig a Szülőföldemen c. költeményében ezen kívül írt, az mind „*betűi szerint igaz*”. — A „*poetica licentiát*” hangsúlyozva, Áldor Imre úgy véli, hogy ez „*a költői elmét*” felmenti a „*tér és idő korlátaival*”, a „*geografia valóságától*”⁷⁶ is. — Aki azonban így írt, annak nagyon kevés ismerete volt Petőfi egyéniségéről és esztétikájáról, túlságosan romantikusnak képzelte el Petőfit.

g) *Fischer Sándor* úgy vélte, hogy a *Kis-kunság* és a *Szülőföldemen* c. „*költemények által a közönség félrevezettette*”, gondolta majd Félégyházát, majd Kisköröst, majd Szabadszállást a költő szülőhelyének. „*A meddő versenynek ... Sárkány János kiskörösi evang. lelkész vetett véget 1837-ben*.” Utóbb azonban Fischer azt írta, „*A hetvenes évek végéig egész biztosan Petőfi születés-helye megállapítva nem volt*”. — Annak főokát, hogy Petőfi szülővárosának Félégyházát írta, Fischer a boldog gyermekkorban, szülei félégyházi jólétében, az ebből eredő „*hálás megemlékezés*”-ben látja.⁷⁷ — A *hála* szép jellemvonás, de nem kielégítő magyarázat.

h) *Ferenczi Zoltán* tulajdonképpen a Toldy-féle elméletet, a „*tőnyelvű*” Kiskörös megtagadását emelte ki élesebben. Másrészt Zilahy nézetét cáfolta: „*Petőfinél ez a tagadás nem folyt sem szeszélyből, sem affectatióból; nála ez a szenvedély kérdése volt s kapcsolatban állt léte gyökereivel*.” Ferenczi szerint a „*szláv eredettől való ellenszenv*”, a tiltakozás „*minden szláv eredet ellen*” indította Petőfit a szülőhely megtagadására, hogy magát „*kun eredetűnek*” vallja, s így őt „*tősgyökeres magyarnak*” tartsák.⁷⁸ — A nacionalizmus szempontjából ennél tetszetősebb magyarázatot aligha gondolhattak volna ki. A kiegyezés utáni nemzeti felbuzdulás és faji gyűlöletszítás idején sokak szemében rokonszenves lehetett ez a magyarázat. De elfelejtették, hogy Petőfi 1848-ban, amikor kiskunsági, félégyházi születését a legnyil-

⁷¹ V. U. 1857. évi 26. sz.

⁷² Pesti Napló 1857. jan. 31-i sz., Még egyszer Petőfi szülővárosáról c. cikkében.

⁷³ Petőfi Sándor életrajza 4.

⁷⁴ TOLDY FERENC: Összegyűjtött munkái IV. köt., Magyar Költők élete, Pest 1871. 367.: „Ha még is magát hol szabadszállási, hol félégyházi kunnak negédlette, annak okát éppen csak születési helyének tőnyelvűségében találhatjuk fel” — írta TOLDY FERENC, vagyis Petőfit szülőhelye megváltásában szintén ingadozónak tüntette fel.

⁷⁵ A világtörténelem napjai a legrégibb időkől kezdve napjainkig c., 1870-ben megjelent munka 8.

⁷⁶ Lant és kard, vagy Petőfi élete és halála c. cikkében, Tarka Világ és Képes Regélő 1869. I. 3.

⁷⁷ FISCHER először (1888) német nyelven megjelent, Jókai előszavában „korszakalkotó”-nak értékelte munkáját két év múlva Petőfi élete és művel címen magyar fordításban is kiadták. Az idézet a 13. lapról van.

⁷⁸ Petőfi életrajza I. 30–33.

tabban hirdette, a „tisza igazság és humanizmus bardjai” nevében tiltakozott a faji elfogultság ellen.⁷⁹

Ferenczi Zoltán pendítette meg másrésről elsőnek a ma legkedveltebb „szellemi szülőföld” gondolatát: „Félegyháza mintegy szellemi szülőföldje volt...”⁸⁰ Erről az elméletéről a későbbiekben még szólnunk.

i) *Rexa* Dezső csak feltevésenként írta, hogy a szülőhely megtagadásának mi lehetett az oka: „Táldán játszik benne némi szerepet tiszteletreméltó hiúsága.” Beszél ezután *Rexa* Petőfi „makacs magyarságá”-ról, „erőszakosságtól sem visszarettenő akaratosságáról”, amellyel „maga változtatott a sors intézkedésén és kierőszakolta azt, hogy higgyük, hogy nem Kiskőrösön született.” *Rexa* szerint is a szülőhely problémája „maga Petőfi által vitássá tett kérdés”.⁸¹

Rexa felemlítette, hogy Petőfi más alkalommal is „korrigálta élettörténetét”. Ezt abban látta, hogy Petőfi „demokrata felfogásában... dacára annak, hogy kétségtelenül a nemzet-fenntartó, történelmi osztályhoz tartozott, és tudott is róla, — mégsem élt annak előnyeivel, jogaival és mint ilyen nem is tartotta magát a vármegye karai és rendei közé tartozónak...”⁸² — Petőfi születésének centenáriuma Pest megyében a nemesi kiváltságok hagyományát még így tisztelték, s azt, hogy Petőfi semmibe vette a maga nemesi eredetét, analóg esetként használták fel az életrajzi adatoknak a feltételezett szülőhelytagadáshoz hasonló „korrigálására.” Megdöbbenő, hogy Petőfi szavahihetőségét ilyen érveléssel is kétségbe lehetett vonni.

j) *Ilyés Gyula* a kiskőrösi születés irodalomtörténeti adatának elfogadásával a már Ferenczről említett „szellemi szülőföld” gondolatát hirdeti: „A gyermek ezen a földön áll meg először a lábán, ezen teszi az első lépést, itt ejti ki az első értelmes, emberi szót. Neki van igaza, amikor később, dacolva az okmányok bamba adataival a köznap: lélekelen igazsággal ezt a várost vallja szülőföldjének... Lelke itt született meg és magyarnak született!”⁸³

A „lelki születés” elmélete látszott a legalkalmasabbnak arra is, hogy a vitát helyi vonatkozásban, a perlekedő városok közt nyugvóponttra segítse. Petőfi születésének centenáriuma előtt, 1922-ben a per ismét megkezdődött. Ekkor *Porst Kálmán* kiskunfélegyházi gimn. igazgató is ezt írta: „A test születetett Kiskőrösön, de a költői lélek az Félegyházáé... Petőfi Sándor lelke, szelleme révén lett a nemzet halhatatlanja, nem teste útján.”⁸⁴ A vita tehát elvezetett e „test” és „lélek” szétválasztásához. Petőfi azonban nyilvánvalóan sohasem gondolt arra, hogy nyilatkozatai kimondottan a lelki születésre is érthetők, így ez a magyarázat is csupán tetszetős elmélet.

k) Az elméletek kialakulásának történeti sorrendjét vizsgálva, napjainkig eljutottunk. *Hatvany Lajos* a már említett „önzsuggesztio” teóriájával egészítette ki a fenti sorozatot, hozzátéve: „Petőfi valóban legföllebb ha önmagát tévesztette meg, de sohasem hazudott.” Az „önzsuggesztio” eredetét *Hatvany* abban látta, hogy Petőfi szégyellte a „tót” származását, s benne „a származása miatt megbántott embernek lázadó önérzete kavargott.”⁸⁵

Ha Petőfi „megtévesztő” szándékát egyáltalában elfogadjuk, akkor ezt a megtévesztést legkevésbé önmaga, hanem első sorban a maga és az utókor köztudomása felé irányulónak kell minősítenünk. Az „önzsuggesztio” csak egy újabb mentő gondolat, igazolásra szánt elmélet, hogy Petőfit ne kelljen nyíltan valótlán állításával, szavahihetősége kétségbevonásával, kereken kimondva: hazugsággal vádolni.

Pedig sokkal egyszerűbb megoldása is van a kérdésnek: higgyük el Petőfi állítását, döntsük meg az ennek ellentmondó érveket, leplezzük le a megtévesztéseket!

4. A kiskőrösi születés álláspontja és érvei

Az irodalomtörténet Petőfi nyílt és határozott kijelentései ellenére a költő szülőhelyéül Kiskőröst fogadta el. Az ellentmondást Petőfi és az irodalomtörténet álláspontja közt még Kiskőrösön is tisztán felismerték. Jól látható ez a kiskőrösi *Petőfi Irodalmi Kőr* kiadásában 1927-ben, a Petőfi-bronzszobor leplezése idején megjelent könyv előszavából:

⁷⁹ L. a Koszorú 1882. évf. 381–382. — Petőfit a kortársai is a legdemokratikusabb jellemű embernek ismerték. A Reform c. lap 1848. ápr. 13-i számában pl. így írt róla, annak ellenére, hogy szerkesztői Petőfi politikai ellenfelei voltak: „Petőfi tökéletes demokratikus jellem; erő, nyíltság és szilárdság teszik fővonásait. Rendíthetetlen becsületesség legfőbb erénye.”

⁸⁰ GYULAI PÁL: Petőfi Sándor és lyrai költészetünk c. tanulmányának kiadásában, Petőfi-Könyvtár V. köt. 99.

⁸¹ Petőfi és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. Bpest 1922–23. 13.

⁸² Uo. 17.

⁸³ Petőfi, 1952. évi kiad. 8.

⁸⁴ PORST KÁLMÁN DR.: Petőfi Sándor születése, Félegyházi Hirlap 1922. márc. 25-i sz.

⁸⁵ Így élt Petőfi II. 352. és 405.

„Petőfi Sándor, a hányt-vetett sorsú költőfejedelem maga nem állított önmagának emléket Kiskőrösön. Kincseket érő szellemi hagyatékának nincs olyan darabja, melyet itt Kiskőrösön hagyott volna ránk örököül. Nem ismerjük oly versét, amelyre Kiskőrös ihlette volna, nem olyan írását, melyből a szülővárosi emlékek melege sugároznék felénk.”⁸⁶

Amit a kiskőrösi születés tételével kapcsolatban Petőfi nyilatkozataiból megállapíthattak, az valóban csak a tagadás álláspontja.

Az alábbiakban mindazokat a dokumentumokat és érveket megvizsgáljuk, amelyek következtében a költő szülőhelyeül mégis Kiskőröst ismerték el.

a) A kereszteleési anyakönyv. — Kétségtelen, hogy ez csak a kereszteleés és nem a születés tényét örökítette meg. Petőfi születése idején még csak az egyházak vezettek anyakönyveket a maguk híveinek nyilvántartására. A születés helyének nem feltétlenül kell egyeznie a kereszteleés helyével. Ha egy gyermek születése helyén a megfelelő egyház nem működött, vagy a gyermeket kellett elvinni olyan helyre, ahol megtalálták a szükséges egyházat, vagy a lelkész szállt ki házi kereszteleésre.

Arany János közléséből ismerjük, hogy vele Petőfi közölte: nem a szülőhelyén keresztelezték meg.

Gyulai Pál ugyan álláspontját 1857-ben feladta, de évtizedek múlva is hirdette: „Keresztelevele Kiskőröst ítélte nyertesnek, de nem ez döntötte el a vitát, mert máshol is keresztelehették volna, nemcsak szülőhelyén, hanem a városi jegyzőkönyv, mely szerint atyja 1823-ban a kiskőrösi mézsárszéket árendálta.”⁸⁷

Szeberényi Lajos evang. lelkész és teológiai tanár, mint fentebb láttuk, „igen természetesen” vélte, hogy a Félégyházán született evangélikus gyermeket Kiskőrösre vitték el megkereszteltetni. A „Sárkány János által közölt kivonat é hiedelemben meg nem tántorított” — írta azzal kapcsolatban, hogy ő is a költő félégyházi születését ismerte el.⁸⁸

Az igen pontos, II. József-kori katonai térképek szerint is már három úton lehetett Kiskunfélegyházáról Kiskőrösre eljutni: 1. Jakabszállás, Bugac, Bócsa pusztán át, 2. Jakabszállás, Kőncsög, Orgovány, Páhi, Kaskanlyu pusztákon és 3. Mőricgát, Bodoglár, Bócsa pusztákon keresztül. A XVIII. századi térkép is Félégyháza és Kiskőrös között a pusztákon át már járt utakat jelöl.⁸⁹

Petrovits István székárendás vásárokra járó, a pusztai utakat ismerő ember volt. Az utazásnak nemcsak kisebb, de nagyobb nehézségeitől sem riadt vissza. Példa erre az, hogy 1848/49. telén unokája látására Pestről Debrecenbe ment el, amint ezt maga Petőfi leírta. Pedig akkor a Tiszánál állt a front.⁹⁰ Azt a Félégyháza és Kiskőrös közötti mintegy 45 km-es távolságot jó lovakkal — már pedig Petrovits Istvánnak jó lovai voltak — néhány óra alatt meg lehetett tenni. Az utazás fődeles, sátoros kocsikon történt, a csecsemőnek sem történhetett semmi baja. Egy ilyen téli utazást csak azok vélnek lehetetlennek, akik nem az egykori viszonyok szerint mérlegelnek.

Az időjárást is pontosan ismerjük Sényi János dr. kecskeméti városi orvos meteorológiai feljegyzéseiből. E szerint 1822. dec. 28-án „Jókora sűrű hó esett.” — 1823. jan. 1-én: „Tiszta téli idő” volt, délelőtt 08, délután 05 fok hideggel.⁹¹ Nem volt tehát „farkasordító hideg”, az időjárás utazásra alkalmas volt. Félégyházán utazó és borral kereskedő embereknek 1822. dec. 27-én és 1823. jan. 2-án „Túl a Tiszára”, Szabadkára, Pestre állítottak ki útleveleket.⁹² Az élet rendes kerékvágásban haladt.

A XIX. század folyamán az újszülött mielőbbi megkeresztelése egyházi követelmény és népszokás is volt. Kiskunfélegyházán is ezt látjuk, még a század második felében is. A gyermek vagy még a születése napján, vagy ha este történt a születés, másnap megkeresztelték. Az egykori anyakönyvek bizonyossága szerint így történt ez a születések 99%-ában.

A távolság, időjárás és egyéb körülmények tehát nem zárták ki annak lehetőségét, hogy a Félégyházán megszületett csecsemőt Kiskőrösön megkereszteljék. Evangélikus szülők esetében viszont ennek szükségszerűen kellett bekövetkeznie.

⁸⁶ ZOLTÁN JÁNOS: Petőfi-könyv, Kiskőrös vázlatos történetével. Egyetemi Nyomda kiadása, III. 1.

⁸⁷ SZÁDECEKY LAJOS kiadásában Gyulai Pál költészete c. 1878/79. évi egyetemi előadás és ugyanennek közlése a Budapesti Hírlap 1882. okt. 15-i számában.

⁸⁸ Magyarország és a Nagyvilág c. lapban megjelent cikke, 1872. dec. 29-i sz.

⁸⁹ Josephinische Aufnahme, 1783. a kiskőrösi (Collo. XV. Sectio 28.), izzáki (Collo. XV. Sectio 27.) és félégyházi (Collo. XVI. Sectio 27–28.) lapok. — Az eredeti térképek fénymásolatai a Szegedi Tudományegyetem Földrajzi Intézetében.

⁹⁰ PETŐFI írta: „Apám a tél folyamán egyszer Pestről Debrecenbe szökött, s ott látta Zoltánt s határtalan gyönyörre tett benne...” — Zoltán fiam élete hét hónapos koráig. — GYULAI PÁL: Petőfi Sándor vegyes művei 1838–1849. III. 160.

⁹¹ „Dr. Sényi János városi orvos meteorológiai feljegyzései 1808–1858.” — Kecskeméti Állami Levéltárban.

⁹² Kiskunfélegyházi Levéltár, Protocollum Passualium. — Főbírói Hivatal 1822–1855. L. 73. cs. 7. sz. 1–4. köteggben.

Arra az ellenvetésre, hogy közelebb — Kecskeméten és Soltvadkerten is találhattak volna protestáns egyházat, azt válaszolhatjuk: a kiskőrösi kapcsolatok (mészárszékbérlet, az ottani lelkésszel, Martiny Mihállyal való közeli ismeretség, kiskőrösi keresztszülők) azt indokolták, hogy a gyermeket itt kereszteljék meg. A kereszteleési anyakönyvben pedig szükségtelen volt annak feljegyzése, hogy a gyermek máshol született, mert a szülők ekkor állandóan Kiskőrösön laktak, itt ismeretesek voltak. Az anyakönyv nem születési, hanem kizárólag kereszteleési anyakönyv volt.

A félegyházi tanúk: özv. Vagner Józsefné, Petrovits István előtt az egyik mészárszékbérlő felesége, Rádi György, Petrovits István alkalmazottja és felesége, Ivanics Rozália arról vallottak a múlt században, hogy Petrovits István az 1824-ben kezdődött főbérleti idő előtt bérlőtárs volt, Félegyházán Petrovitséknak gyermekük született. Más tanúk a kereszteleés végett Kiskőrösre történt utazásról vallottak. Pásztor Ferenc ismételtén kérte nyíltan, újságban az illetékes tudományos intézményeket, hogy e tanúkat ők is hallgassák ki. Nem tették meg. Az irodalomtörténet csupán kiskőrösi tanúkra alapozott. Alább látni fogjuk, milyen megtevésztől tanúkra. Az ma már nem dönthető el, hogy a félegyházi tanúk vallomása lényegükben fedte-e a valóságot. Az a körülmény, hogy Petőfi nyilatkozataival, álláspontjával összhangban levő tanúvallomások is voltak, a vita szempontjából nem egészen közömbös.

b) A Kiskőrösi mészárszékbérlet. — Gyulai Pál megítélése szerint a vitát Kiskőrös javára az döntötte el, hogy okmányok bizonyítják: Petőfi atyja „1823-ban a kiskőrösi mészárszéket árendálta”. — Hozzátehetjük még azt is, hogy Petőfi szülei 1821—1824-ben bizonyíthatóan Kiskőrösön is laktak. 1821-ben Kiskőrös adott 6 kocsi, hogy Petrovitsékat Szabadszállásról Kiskőrösre költöztesse, 1824-ben pedig Félegyháza hét lakost rendelte ki kocsijával Kiskőrösre „Petrovits István Szék Árendás holmijainak ide hozása eránt.”⁹³

Ha azonban abból, hogy egy székárendás valamely községben mészárszéket bérel, ott van a lakása, szükségszerűen és törvényszerűen következnek, hogy ez időben gyermeke csak a bérlet és a lakás helyén születhet, akkor István nevű gyermeküknek Félegyházán kellett volna születnie. 1825-ben ugyanis, Petőfi István öccsének születése idején a szülők Félegyházán bérelték a mészárszéket, itt is laktak: István mégis Szabadszálláson született, miként ő megírta: „vitzben”. Vagyis csak az a biztos, hogy a gyermek ott születik meg, ahol édesanyja a szülés idején tartózkodik.

Petrovitsné pedig a szülés miért ne érhetne volna Félegyházán?

Petrovits István ugyan 1824-ben egymaga vette bérbe a félegyházi két mészárszéket, de előtte a társas bérlet volt szokásban. 1821-ben három bérlő „egy Compániában össze állván”, jelentkezett a mészárszékbérlet elvállalására. Ezek voltak: Gösszein János, Pruckner János és Vagner József. A tanács csupán a két előbbi fogadta el bérlőnek, kikötötte: „Vagner József azonban hozzájuk nem értetődővén.”⁹⁴ E kikötés ellenére az 1821—1824. évi bérleti időszakban Vagner Józseffel többször is mint harmadik bérlőtársal találkozunk. — A kiskunfélegyházi levéltári adatok bizonyossága szerint az 1822. év végén az egyik mészárszékbérlő, Gösszein János tönkrement, adósságai miatt vagyonát lefoglalták. Ugyanekkor, 1822 decemberében a „Hattyú” vendéglő bérlője, Krisztman Mihály is „temérdek adósságokkal terhelten” megbukott. 1823. januárjában Vagner József kapta meg a „Hattyú” vendéglő bérletét is.⁹⁵ Ezek a körülmények lehetővé teheték, hogy Petrovits István mint bérlő betársuljon az 1822. év végén, a félegyházi bérletbe, amint ezt tanúk is vallották. Így Petrovits István feleségével átmenetileg, vagy csak a bérlet felől érdeklődve, Félegyházán tartózkodhatott, a gyermek itt megszülethetett.

A kiskunfélegyházi levéltárban nem találtam olyan adatot, amely igazolta volna, hogy Petrovits István az 1822. év végén Kiskunfélegyházán bérlőtárs lett volna. Az ilyen társulásnak azonban nem is mindig maradt nyoma, hisz a tanács nem működött közre a bérlőtársak megválasztásában, összeállításában. Néha csak véletlenül bukkant fel egy-egy ilyen bérlőtárs neve. Pl. csak 1829-ben, a volt bérlők közt folyt perből tűnt ki, hogy az 1815—1818-as bérleti időszakban olyan ember is társ volt az akkori „Compániában”, akinek nevét a bérleti időszakban az okmányok soha sem említették.⁹⁶ A társas bérlőség Petrovits Istvánnak is szokása volt, mert a tanács a vele kötött szerződésben is kikötötte: „Nékie más Külső Arendással, egy Keresetre s egy Compániában állania. . . szabad ne légyen.”⁹⁷

Petrovits Istvánnak az 1824-ben kezdődött félegyházi bérlet előtt e várossal való kapcsolatai még felderíthetetlenek. Bizonyos, hogy e jelentős bérletre, amelybe elődei sorra bele-

⁹³ A Kiskőrösre költöztetést a haszonbérleti szerződésbe is belevették. — L. FERENCZI ZOLTÁN közlésében a Petőfi-Múzeum 1892. évf. 111. — A Félegyházára költöztetésről a Kfh. Ltár. Protocollum Politicum Sub No. XIV. 655—657.

⁹⁴ Kfh. Ltár. Protocollum Politicum XIII. 322. 1. 1821. szept. 1.

⁹⁵ Uo. 1822. nov. 29. 501. és 528. — 1822. dec. 7., és dec. 14-i 540. sz. határozat.

⁹⁶ Uo. Prot. Pol. Nro. XV. 1829. évi 351.

⁹⁷ Uo. Prot. Pol. Nro. XV. 116—117. 1. 1827. aug. 9.

buktak, s amelyért maga a korábbi bérlőknél jóval magasabb évi bérleti összeget ajánlott meg, nem minden előzetes kapcsolat és tájékozódás nélkül vállalkozott. Különösen tisztázásra vár a Petrovits Borbálával való rokonság kérdése, aki Kiskunfélegyházán 1823-ban kötött házasságot, s akinek leszármazottai körében máig él a költővel való rokonság tudata.⁹⁸

Éppen Petőfi családjából ismert analóg eset, István szabadszállási születése figyelmeztet tehát arra, hogy a bérlet és lakóhely a születés helyét nem határozza meg. Az olyan nyugtalan, lakóhelyét gyakran változtató, egyidőben több helyen és többféle bérletre vállalkozó ember családjában, mint Petrovits István volt, a születés bekövetkeztét abban a helységben is, amelyet Petőfi a maga szülővárosának ismert el, hirdetett.

c) *Petőfi István nyilatkozatai.* — Az 1857. évi, első születési vita alkalmával Petőfi István Brünnből küldött levelében szintén hozzászólt a kérdéshez. Ebben Pákh Albert szerkesztőnek ezt írta: „Sárkány János úrnak tökéletes igaza van, minthogy a keresztelési anyakönyv nem hibázhatik. Sándor Kiskőrösön született 1822. év december 31-én, pontosan éjjeli 12 órakor. Hosszú életük folytában szüleim soha kedvesebb új évet nem értek, mint az 1822-ikét. Öt évi házasságuk után végre az ég egy fiúval áldotta meg őket. Ezt szüleimtől nem egyszer hallottam, s midőn felnőttem, számtalanszor olvastam a „Nagy Biblia” melléklapján atyám jegyzetét.” „Sándor fiam született stb. hol harmadfél év múlva saját nevem is ragyogott.”⁹⁹

A fenti idézetből kitűnik, hogy Petőfi István bátyja szülőhelyéről azért állította Kiskőröst, mert úgy vélte, „a keresztelési anyakönyv nem hibázhatik”. — A „Nagy Biblia”-ból közölt emlékezése éppen azt nem tartalmazza, hogy Sándor hol született. Egyébként a szüleitől hallottakra való hivatkozás csak a születés idejére és a szülők örömeire vonatkozik.

A második vita alkalmával, 1864-ben Zilahy Károly a félegyházi tanúvallomásokról és Pásztor Ferenc közléseiről azt állította, hogy az „lényegben igaz lehet ugyan, de nem Petrovicsék első szülötté jára Sándorra, hanem másodikra, Istvánra vonatkozik. Tudni kell ugyanis, hogy ez már csakugyan Félegyházán született.”¹⁰⁰ — Zilahy tehát úgy vélte, hogy Félegyházán összetévesztették a két gyermek születését. Tévedésére Petőfi István ekkor nem mutatott rá.

A harmadik vita a kiskunfélegyházi Petőfi-házban elhelyezett emléktábla 1867-ben tartott leplezési ünnepségével volt kapcsolatos. Ezen az ünnepségen részt vett Petőfi István is, a Petőfi-házban lakott.

Pásztor Ferenc az 1872-ben folyt vita idején közölte, hogy „a költő testvéröccse: Petőfi Istvánnak hozzám intézett sajátkezű levele is Félegyháza mellett tanúskodik. Ez érdekes és nyomós levelet szintén az adatok közt találandja majd a közönség.”¹⁰¹ Ugyanekkor Pásztor megírta, hogy 12 évi kutatásai eredményét kívánja kiadni. A bíróság előtt, eskü alatt kihallgatott újabb tanúk vallomásán kívül Petőfi István levelét is közli.

Pásztor összefoglaló tanulmánya azonban sohasem jelent meg. Petőfi István említett levelét is csak 1883-ban közölte a *Koszorúban*.¹⁰² Itt megírta, hogy az 1867. okt. 18-án tartott félegyházi Petőfi-ünnepélyen adatokért Petőfi Istvánhoz fordult. Ő néhány nap múlva Csákokról válaszolt. Ebben megírta, hogy ő nem Félegyházán, hanem Szabadszálláson született, ahova anyja nővére látogatására ment el. „Ezt édes anyámtól tudom. E szerint vizitben jöttem a világra.” — Petőfi István még ezt írta: „Ha tanúk emlékeznek arra, hogy Félegyházán születtemnek gyermekük született, az Sándor és nem én.” Megírta azt is pontosan, hogy ő augusztus 18-án született, de az 1827-es év bizonyára sajtóhiba folytán téves, mert István 1825-ben született.

Petőfi István tehát ahelyett, hogy a félegyházi tanúk vallomása iránt kétségét fejezte volna ki, 1857. évi levelének tartalmával ellentétben elismerte bátyja félegyházi születésének lehetőségét! — Ahogy István, levele szerint, édesanyjától tudta születése körülményeit, bizonyára Sándornak is volt ilyen tudomása, ezért hirdette Félegyházát a szülővárosának.

Petőfi Istvánnak bátyja szülőhelyéről írt második levelére Pásztor Ferenc 1872-ben csak röviden utalt, de már ez is feltűnést keltett. A *Fővárosi Lapok* a következőt közölte: „Vácról is kaptunk meg ügyben levelet, melynek írója azon ütközött meg, hogy Pásztor Ferenc állítása szerint: Petőfi István is levélben nyilatkozott Félegyháza mellett, holott éppen ő tőle a Vasárnapi Újság 1857-diki folyamában következő levél jelent meg Brünnből. . .”¹⁰³ — A levél beküldője azután közölte Petőfi István akkori nyilatkozatát.

A vita nagy részben a *Fővárosi Lapok*ban folyt. Petőfi István ekkor még élt, csak nyolc év múlva halt meg, de nem cáfolta Pásztor közlését a kérdéses levélről.

⁹⁸ Erről részletesebben Petőfi nyomában címen a Félegyházi Közlöny 1957. nov. 24-i számában írtam (V. közl.).

⁹⁹ VU. 1857. évf. 42.

¹⁰⁰ Fővárosi Lapok 1864. évi 10. sz.

¹⁰¹ Fővárosi Lapok 1872. aug. 27-i sz. — HATVANY LAJOS is közölte így élt Petőfi I. 102.

¹⁰² Petőfi családi viszonyairól címen IX. sz. 146.

¹⁰³ 1872. évi augusztus 31-i sz.

Pásztor Ferenc 1883-ban, Petőfi István levelének közlésekor megemlítette, hogy e levelet 1870-ben *Reményi Ede hegedűművész* Jászberényben elkérte tőle, és sürgetései ellenére sem kapta vissza. — Ha Pásztornak ez az állítása nem lett volna igaz, Reményi is cáfolatot írhatott volna, mert csak 1898-ban halt meg. Reményi Ede sem cáfolt.

A Petőfi életrajzírásnak ismét volt egy támpontja, amelynek alapján Petőfi álláspontjának igazságát kereshette volna. E helyett azonban Ferenczi Zoltán pl. a vita ismertetése során sem *A Petőfi szülővárosáról folytat viták* c. tanulmányában, sem *Petőfi életrajzában* nem vett tudomást Petőfi István leveléről. Sőt Petőfi Istvánnak Martiny Károly vallomásaival kapcsolatos helyreigazításaihoz Ferenczi hozzáfűzte: „Petőfi István ... a születéshely kérdéséhez, mint főlétséges ügyhöz, nem szól hozzá.”¹⁰⁴

Hatvany Lajos Félégyháza szempontjából Petőfi István második levelét „megjöllebezhette” bizonyító levélnek” írja — ha ez a hozzászólás megtörtént volna. Hatvany azonban a levél bizonyító értékének elismerése helyett inkább Pásztor Ferencet vádolta meg, hogy a levél az ő „gyártmánya”, „hamisítványa” volt, sőt nem véve tudomást arról, hogy Pásztor már 1872-ben hivatkozott a levél fontos tartalmára, s e levéllel már az akkori vitában is foglalkoztak, Hatvany megkérdezte: „S éppenséggel mi oka lehetett Pásztor Ferencnek, hogy ezzel az okmányal a negyedik, 1872-es perben ne éljen?”¹⁰⁵ Pásztor igenis erre a levélre már 1872-ben hivatkozott, de ennek Hatvany sem szentelt figyelmet. Inkább vádolt: „Petőfi István ... Pásztor Ferenchez intézett leveléről, remélem, egyszer s mindenkorra sikerült megállapítanom, hogy merő hamisítvány.”¹⁰⁶

Itt csak egy megállapítás a helyénvaló: ha olyan bizonyíték került elő, amely a kiskőrösi születésnek ellene mondott, Petőfi álláspontját igazolta, a költő életrajzírói a múltban ezt vagy elhallgatták, vagy pedig bizonyító értékétől valamilyen magyarázattal, ha kellett váddal megfosztották.

Pontosan az ellenkezőjét tették azonban a kiskőrösi születés igazolásának érdekében történt nyilatkozatokkal: ezeket minden ellenőrzés nélkül igazaknak fogadták el.

d) *A kiskőrösi tanúvallomások.* — Pákh Albert már 1857-ben „legdöntőbb bizonyítvány”-nak egy olyan „keresztstül” vallomását tüntette fel,¹⁰⁷ akinek neve a kiskőrösi keresztelési anyakönyvben nem szerepel (özv. Kovácsay Ferencné szül. Dinka Anna). Láttuk, mennyire túlértékelték a kiskőrösi születés igazolására Martiny Károly vallomását. A megtévesztő tanúkihallgatás és ennek irodalomtörténeti felhasználása még több esetben előfordult.

„A kihallgatott tanúk egyike volt özv. Dinka (Dinga) Jánosné, Fekete Anna, a költő egyik keresztanyja is” — írta Ferenczi Zoltán.¹⁰⁸ — A költő születését Ferenczi is *Neugebauer László* 1880-ban készült feljegyzése alapján mondta el. „Petőfinck még élő keresztanyja a kilencvenegy éves Dinka Jánosné beszélt el, ifjúi hévvel emlékezve meg világhírűvé lett keresztfiáról. Csikorgó téli éj volt ...” Dinka Jánoséknál töltötték a Szilveszter estét stb. Ez a leírás minden Petőfi-életrajzból ismeretes.¹⁰⁹

Ferenczi azonban Dinka Jánosné vallomását *Dinga Sámuelné* elbeszéléseként közölte, hisz a keresztelési anyakönyvből tudta, hogy így hívták az egyik keresztstülöt, fel is sorolta ezeket. Itt azonban Ferenczi Dinga Sámuelné *Eva* keresztnevét elhallgatta.¹¹⁰ Vagyis Ferenczi a *Dinga*—*Dinka* névcserén kívül a keresztnevek: *Eva* és *Anna* különbözősége felett is elsiklott.

A kiskőrösi egyházi anyakönyvekből megállapítottam, hogy Dinga Sámuel izsáki mézsáros 1822-ben *Petykó Évával* kötött házasságot.¹¹¹ A valódi keresztanya tehát nem *Fekete Anna* volt.

Özv. *Dinka Jánosné* mint tanút már 1872-ben is kihallgatták, a kiskőrösi járásbírószágon folyt tanúkihallgatások során. Ekkor feltűntették leánykori nevét is: *Fekete Anna*, megírták, hogy róm. kat. vallású, s még egyáltalában *nem írták, hogy keresztstül volt*, hanem csak azt, hogy a „magyar komaságot” tartották, mert a gyermekágyas asszonynak többször ebédet is küldött. A bíróság előtt Dinka Jánosné a születés körülményeit így beszélt el: „Élénken emlékszem arra, hogy Petrovitsné a szülés ideje előtt a kiskőrösi mézsárszékre volt, sáros lévén az idő járás csizmában — és ott lett rosszul hirtelen — haza szaladt —, s a szülés valóban be is következett; — nagyon jól emlékszem különösen arra, hogy Petrovicsné előttem többször mondta — miként a mint a székből haza futott alig bírta levetni csizmáit, olly hirtelen lepték

¹⁰⁴ Petőfi-Múzeum VII. évf. (1894) 131.

¹⁰⁵ Így élt Petőfi I. 135.

¹⁰⁶ Uo. I. 337.

¹⁰⁷ VU. 1857. febr. 6-1 sz.

¹⁰⁸ Petőfi-Múzeum VII. évf. 131.

¹⁰⁹ Először a Fővárosi Lapok közölte 1880-ban, 1193., a hírek között.

¹¹⁰ Így élt Petőfi I. 22–23.

¹¹¹ Kiskőrösi ev. lelkései hivatal, Eskettek anyakönyve IV. köt. 1822. máj. 29: „Nrus 29. Nobilis et honestus viduus, Samuel Dinga, Lanio Izsacensis, cum Nob: et honesta virgine Eva, Nob: Joannis Petyko, et Evae filla.”

meg a szülési fájdalmak.”¹¹² Özv. Dinka Jánosné e vallomástétel idején 75 évesnek írták. Vallomására „meghiteltetett”, vagyis megeskették.

Neugebauer László Dinkánét nyolc év múlva már 91 évesnek írta. Ekkor már azt vallotta, hogy Petrovitsné a szülés előtt náluk lett rosszul, nem a mézárszékekben, csikorgó hideg tél, féltős hó volt, nem sáros idő. Több új részletet is elmondott: hogy Petrovitsné belesüppedt a mély hóba, segítségért kiáltott, a toronyór éppen éjfélét kiáltott, mikor a gyermek megszületett, az apa pedig ugrált örömben, hogy fia született. — Mindezek a részletek, mint Petőfi kiskőrösi születését bizonyító adatok, egy ál-keresztszülő nyilvánvalóan hamis, mert az 1872-ben bíróság előtt tett vallomásával teljesen ellentmondó közlések bekeverültek az irodalomtörténetbe. Ferenczi Petőfi-életrajzába is. Mindebből a legérthetetlenebb az irodalomtörténetírás eljárása, módszere, az a kritikanélküliség, amellyel a kiskőrösi vallomásokat fogadták.

Még jellemzőbb Kurucz Szusanna szerepeltetése nemcsak a kiskőrösi Petőfi-kultuszban, hanem az irodalomtörténetben is.

Ferenczi Zoltán és Endrődi Sándor 1908-ban Kéry Gyula: *Friss nyomon* c. munkájával indította útjára a *Petőfi-Könyvtár* sorozatot. Kéry Gyula bevezetőjében megemlítette, hogy évek óta a Petőfi-Társaság megbízásából járja az országot, kutatja a Petőfi-emlékeket; értesüléseit „szavahihető emberektől” szerezte. Könyve első fejezetének címe: *Petőfi dajkája*. Őt, Kecskeméti Mihályt szül. Kurucz Szusannát Kéry 1894-ben hallgatta ki. Elmondta, hogy először 15 éves korában ment férjhez. Kisfia néhány hetes korában meghalt. Így Petrovits István kérésére elvállalta Petrovitsék újszülött gyermekének szoptatását. A csecsemő olyan gyenge és beteges volt, hogy „szülei lemondtak életéről”, Petrovits István azonban „sült hússal tartotta a dajkát és eget földet ígért, ha fiát életben tartja”. Egy-két hónap múlva, Kurucz Szusanna táplálásának eredményeként, a kis csecsemő meg is erősödött. — Kéry végül közölte, hogy Kurucz Szusanna 1897-ben, 89 éves korában halt meg, a kiskőrösi temetőben nyugszik.

A kiskőrösi anyakönyvek azonban Kurucz Szusannáról a következő adatokat tüntetik fel: a) 1813-ban született, jún. 10-én keresztelték meg, tehát Petőfi születése idején még csak 9 és fél éves volt.¹¹³ b) 1833 november 27-én ment férjhez először, mint hajadon (puella), Hegedűs Pálhoz.¹¹⁴ Férjhezmenetelekor tehát 20 éves leány volt. — c) Másodszor 1842-ben ment férjhez, mint özvegy, Kecskeméti Mihályhoz.¹¹⁵ — d) 1897. március 26-án hunyt el 84 éves korában. Idősb Blázy ev. lelkész temette el.¹¹⁶ Vagyis mikor meghalt, nem 89 éves volt, miként Kéry Gyula írta, hanem csak 84 éves. Mert ha 89 éves lett volna, akkor születése évét 1808-ra számíthatnánk, így még lehetett volna szoptatódajka.

Kéry Gyulát esetleg még csak a felületesség vádja érheti, amit azonban Kiskőrösön Kurucz Szusanna sírfelirata feltüntet, az már tudatos megévesztés. A sírkövön ugyanis ez olvasható: „Itt nyugszik Petőfi dajkája: Kurucz Szusanna. Élt 84 évet”. — Utána a *Szülföldemen* c. versből idézet: „Hazamegyek, ölébe vesz dajkám...”

Vagyis a sírfelirat sem Kurucz Szusanna születésének sem halálának évét nem tüntette fel, mert ebből mindenki egyszeri látásra megállapíthatta volna, hogy nem lehetett szoptatódajka. A Félégyházán írt, itteni dajkájáról való emlékezés sorainak idézése is rendkívül visszatetsző.

A múlt században a Kiskőrösön Petőfi-emlékeket kereső zarándokok nemcsak a „szülőház”-ba mentek el, hanem az életmentő dajkát is meglátogatták. A „Nótás Szuszi” néven ismert dajka kedvenc nótája volt: „miként azt Petőfi maga is megénekelte a *Szülföldemen* c. költeményében, a Cserebogár, sárga cserebogár c. dal” Így törekedett a helyi hírverés arra, hogy Kurucz Szusannát még Petőfivel is igazolja. „Eképpen írta be magát Kurucz Szusanna — öntudatlanul is — a magyar irodalom történetébe s megdicsőült lelke ez oknál fogva ölébe kerül most a halhatatlanságban a költővel” — írta Zoltán János, a kiskőrösi „Petőfi Irodalmi Kör” elnöke.¹¹⁷ Lampérth Géza, a Petőfi-Társaság tagja még dicsőítő ódát is írt róla. S midőn

¹¹² A kiskőrösi járásbírósnak 1872-ben történt tanúkihallgatások jegyzőkönyvét egyéb, a születés igazolására készített másolatokkal Pest megye 1874-ben a Magyar Tudományos Akadémiának küldte meg. A jegyzőkönyvet, nyomon követve a kiskőrösi járásbírósnak, Pest megyei levéltár (11. sz. Állami Levéltár) adatait, az Akadémia kézírattárában meg is találtam. Itt Levelezés O 125. sz. alatt található. Az évszázados Petőfi per c. munkámban (1954) ezt a jegyzőkönyvet elsőnek kívántam közölni. Az 1955. év elején Kiss Béla kiskőrösi nyug. tanítóval Kecskeméten történt találkozásom alkalmával közöltem a jegyzőkönyv őrzésének helyét, mert ő úgy tudta, hogy ez elveszett. Petőfi emlékek Kiskőrösön. Ismeretlen adatok Petőfi Sándor születéshelyéről c. posthumus kiadványban a jegyzőkönyv és a róla készített egyes fényképmásokat Kiss Béla kutatásai eredményeként jelentek meg (1956).

¹¹³ A kiskőrösi ev. egyház 1798–1814. években történt kereszteléseit tartalmazó III. sz. anyakönyve. — Ezt az adatot először Sándor József hozta nyilvánosságra. L. Petőfi Sándor Szabadszálláson született c. munkája 6. (1947.)

¹¹⁴ Uo. „Eskedtetek 1814-től 1850-ig” IV. köt. Nr. 69.

¹¹⁵ Uo. 130. 14. sz. bejegyzés: „özvegy Hegedűs született Kurucz Susanna 28 éves.”

¹¹⁶ Uo. Halotti Anyakönyv VIII. köt. 472., 42. sz. bejegyzés.

¹¹⁷ Petőfi-könyv..., 1927. 7.

Kurucz Zsuzsannát Kiskőrösön díszsírhelyre temették el, ezt az ódát szavalták, Radics Jancsi cigányzenekara a „Cserebogár, sárga cserebogár” kezdetű dalt játszotta. A kiskőrösi *Petőfi-könyv* a sir képét egy neves ev. püspök látogatása alkalmából közölte.¹¹⁸ Ezek a kérdések azonban már a helyi propaganda fejezetébe tartoznak.

A kiskőrösiek rajongását Petőfi iránt abban a tudatban, hogy a költő valóban az ő helységük szülőtte, csak elismerés illetheti. A kritikai vizsgálatnak azonban a valóságot szigorúan el kell választania a lelkesedéstől, s az ebből eredő hírveréstől.

e) *A kiskőrösi „szülőház”*. — A történelmi nevezetességű, kegyeletes helyeknek annál nagyobb tisztelője vagyok, semhogy ezek iránt alaptalanul még csak kétséget is mernék támasztani. A valóság azonban az, hogy Petőfi emlékmúzeumá berendezett „szülőházát” egy olyan helységben mutatják fel ország-világ előtt, amelyet Petőfi a szülőhelyének el nem ismert. Az irodalomtörténeti kutatás feladata tehát, hogy e ház, mint „szülőház” hitelességét is megvizsgálja.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy irodalomtörténetírásunk a kiskőrösi „szülőház” hitelességének bizonyítását is elmulasztotta. A Petőfi-irodalomból nem állapítható meg az a tény, hogy Ivánka Imre, annak a kerületnek országgyűlési követe, amelybe Kiskőrös is tartozott, 1862-ben milyen bizonyítékok alapján jelöltette meg ezt a házat evvel a szövegi emléktáblával: „Itt született Petőfi 1822. Dec. 31.”

Ferenczi Zoltán abból az alkalomból, hogy Kiskőrösön járt, *Petőfi szülőháza* címen kis értekezést írt. Mellékletként „*Petőfi szülőháza*” fényképét is közölte.¹¹⁹ Ferenczi szövege Petrovitsék Kiskőrösre költözéséről, a város települési viszonyairól, arról a meghatottságról, amelyet benne a költő emléke ébresztett, a „szülőház” 1880-ban történt megvételéről, csak egyről nem, ami az irodalomtörténetet leginkább érdekli: *mi bizonyítja azt, hogy Petőfi valóban e házban született, vagy szülei ebben a házban egyáltalában laktak*. Ferenczi azt írta itt, hogy Petőfi életrajzához „minden földeríthető adatot” felkutat, a kérdéses házról azonban csak ezt közölte: „Petrovics István 1821—1824-ig Makovinyi borbélytól tartotta bérben”, a mézárszékhez tartozó egy szoba, konyha és kamrából álló lakásban pedig „a székálló legény lakott”.

A kritikus kérdése tehát az, *Petőfi szülei Kiskőrösön hol laktak*, mert ha igaz az, hogy a költő e városban született, a szülőháznak a lakóházzal kell azonosnak lennie.

Arról, hogy Petrovits István 1821-ben Kiskőrös mezőváros előjáróságától hol kapott lakást, *okmányadat* szól. Ez a *haszonbérleti szerződés*. Benne ez olvasható: „... ki adjuk árendába, Mészár-Székünket, s azzal kaptsolt javakkal egyetemben, nevezetesen Vágó Széknel lévő egy Szoba, Kamra, és Konyhából álló Lakást, Két Veteményes kertet, Vágó hidat, s mellette felállítandó egynéhány Marhára, és Lóra való Istállót...”¹²⁰

A mézárszékberlő tehát kapott közvetlenül a mézárszék mellett, vele egy épületben, a *piactéren, központi helyen, községi épületben természetbeni lakást*, hozzá veteményeskerteket, istállókat. Mindenki azt találhatja természetesnek, hogy az árendás ezt a lakást el is foglalja, hisz minden anyagi érdeke azt kívánta, hogy a mézárszék mellett lakják. Miért ment volna el lakni bérbe egy távolabbi kis *szellérházba*, s miért adta volna át a maga természetbeni lakását a székálló legénynek?

Arról, hogy Petrovitsék Kiskőrösön a Makovinyi-féle házban laktak, itt gyermekük született, *csupán tanúvallomásokat ismerünk*. E vallomásokat 50 évvel a születés után, 1872-ben a kiskőrösi járásbírósgon vették fel. A Makovinyi-féle házban ekkor már 10 év óta hirdette az emléktábla, hogy Petőfi itt született. A tanúknak erre a kérdésre kellett felelniük: „Tudja-e tanú melyik házban lakott Kiskőrösön Petrovics István családjával?” — A kihallgatott 6 tanú közül négy egyöntetűen vallotta: „Igen is tudom a Makovinyi-féle házban.” — Korábbi ismerősünk, özv. Dinka Jánosné ezt mondta: „Egy ideig a városi fogadóban lakott”, itt két szobás lakása volt, „később” abba a házba ment lakni, amelyiken „Petőfi Sándor emlékévé van”. — özv. Dukai Pálné Jeszenszki Zsuzsanna tanú is úgy emlékezett: „Eleinte laktak a vendégfogadó alatt, később átmentek az úgy nevezett Makovinyi-féle házba... a vendégfogadó alatt csak rövid ideig laktak.”¹²¹

Ezekkel a tanúvallomásokkal azért kell itt foglalkoznunk, mert a haszonbérleti szerződéssel kiutalt lakás adatával ellentmondóan állították, hogy Petrovitsék lakása a Makovinyi-féle házban volt. Csupán két tanú emlékezett úgy, hogy Petrovitsék egy ideig a *vendégfogadó* épületében laktak. A piactéren álló vendégfogadó épületében volt ugyanis a mézárszék, a hozzá tartozó lakás és még a községi *bolt* is. Ezeket berlők használták.

A *bolt berlője* Petrovitsék kiskőrösi lakása idején a *Hausern-család* volt. A kiskőrösi járásbírósgon 1872-ben kihallgatott egyik tanú, Klein Salamon nevezte meg a Szegeden lakó özv. Hauserné szül. *Rosenfeld Rebekát*, mint olyan személyt, aki a költő kiskőrösi születésé-

¹¹⁸ Uo. 8.

¹¹⁹ Petőfi-Múzeum 1892. évf. 49—51.

¹²⁰ A szerződés szövegét kiadta FERENCZI ZOLTÁN a Petőfi-Múzeum V. évf. 110—111. (1892).

¹²¹ A Magyar Tudományos Akadémia kéziratárchában levő jegyzőkönyv i. h.

nek bizonyítására alkalmas tanú lehet. A kiskőrösi járásbíróság ennek alapján a *szegedi törvényszéktől* átiratban kérte Hauserné kihallgatását. Ez meg is történt, hamarosan a kiskőrösi tanúk kihallgatása után, 1872. október 11-én. A vallomás szerint Hauserné ekkor 70 éves volt, már 17 év óta Szegeden lakott. Bizonyára nem tudta, mint a többi kiskőrösi tanú, hogy Kiskőrösön már emléktáblával megjelölt ház hirdeti 1862 óta, hogy Petőfi hol született, mert Petrovitsék lakásáról ezt vallotta:

„Ösmertem igenis a Kis Kőrösi Petrovits Istvánt és nejét Hrusz Máriát kikkel egy udvarba laktam. Petrovics Istványnak mészár széke volt árendába ugyanazon házba hol ő és én is laktam vele egy üdőben... ezen ház akkor is most is a Nagy Vendég Fogadó felé ház a nagy piarczon.” — A továbbiakban Hauserné Petrovitsék lakásáról még ezt vallotta: „... a piarczon levő Nagy Vendég fogadó Házban lakott Petrovics István családjával és pedig az első kaputól balra az utcára egy szobából egy kamrából és konyhából állott lakása nevezett Petrovics Istv. családjának — a mészárszék a sarkon volt a szoba mellett és ugyanezen ház másik sarkán laktam mint akkoron boltosné.” Végül Hauserné megemlítette, hogy Petrovics István családjával „Kis-Kőrösön folyton az említett házban” lakott. Az időtartamban, hogy Petrovitsék meddig laktak Kiskőrösön, Hauserné tévedett, mert azt vallotta, 8—9 évig.

Mindenekelőtt kétségtelen, hogy Hausernének semmi érdeke nem fűződött ahhoz, hogy Petrovitsék kiskőrösi lakását ne a legjobb tudomása szerint nevezze meg. Erre ő is volt a legilletékesebb, mert maga is a vendégfogadó épületében, amint vallotta, Petrovitsékkal egy udvarban is lakott. Végül vallomása a mészárszékhez tartozó lakásról, annak helyiségeiről pontosan megegyezik a haszonbérleti szerződés adataival. Pedig Hauserné ezt a szerződést nem ismerte. Arról sem tudott, hogy ebben a lakásban a székálló legény és nem Petrovitsék laktak.

Hauserné vallomása tehát Petrovitsék kiskőrösi lakásáról *ellene mondott a többi kiskőrösi tanú vallomásának*, de az emléktáblával megjelölt „szülőház” hitelességének is. Ezért ne csodálkozzunk a jegyzőkönyv további sorsán. Míg a 6 kiskőrösi tanú vallomásának jegyzőkönyvét Kiskőrös „örök emlékezetül” eljuttatta Pest megyéhez, ez pedig az Akadémiahoz, Hauserné vallomását a kiskőrösi járásbíróság irattárában felejtették. Több mint 80 évi lappangás után hoztam napvilágra 1954-ben elkészült tanulmányomban.¹²²

Hauserné eltitkolt vallomása helyett *fia, Hauser Lipót* nyilatkozatai láttak napvilágot az 1864. és 1872. évi vita alkalmával. Hauser Lipót a *Fővárosi Lapok*nak beküldött levelében ezt állította: „*Petőfi velem egy házban, Kis-Kőrösön született.* Erről édes anyám is, ki még életben van Szegeden, s a költő anyjával legjobb barátságban állt, bizonyosságot tehet.”

A *Fővárosi Lapok* 1872-ben Hauser Lipót vallomását ezzel a címmel közölte: „*Új döntő adat Petőfi Sándor kiskőrösi születéséhez.*”¹²³ Hauser Lipót nyilatkozatát az *irodalomtörténet* is a kiskőrösi bizonyítékok közé sorolta. Így Ferenczi Zoltán, a viták ismertetési alkalmával.¹²⁴ Hatvány Lajos külön dicséréssel szólta Hauser Lipótról, mint „okos ember”-ről, aki a szülőhelyi vitáinak okát „vizsketegnék” tulajdonította. Hatvány Hauser még „méláttalanul elfeledettnek” is írta.¹²⁵

A fentiekből pedig egyszerűen csak az következtethető, hogy Hauser Lipót csak akkor születhetett Petőfivel egy házban, mégpedig a Petőfi „szülőházának” hirdett házban, ha Hauserné is ide költözött be, hogy a fiát megszüljje. Ez a ház pedig bizonyára nem volt szülőotthon, ahova a vendégfogadó épületében lakó mészárosné és boltosné bevonult gyermekük megszülése végett. Vagy pedig akkor, ha Petőfi a vendégfogadó épületében született (Hauserné ezt is vallotta), ebben az esetben azonban a „szülőház” hamis. *Ezért* érdekes Hauserné és a fia vallomása, nyilatkozata, nem pedig Hauser Lipót „gyermeteg egocentrizmusa” miatt amikor azt írta: „*Petőfi velem egy házban született*”, és nem azt, hogy ő született Petőfivel egy házban, amit Hatvány említésre méltatott.¹²⁶

E pont fejtegetései arra az eredményre vezetnek, hogy a kiskőrösi „szülőház” hitelességét lényegesen aláátmozó bizonyítékok nincsenek, ellenkezőleg az adatok arról szólnak, hogy Petőfi szülei Kiskőrösön nem a Makovinyi-féle házban, hanem a *piactéren*, a mészárszék mellett levő lakásban laktak.

Ez a megállapítás azért jelentős, mert a kiskőrösi „szülőház” mindenkor a *legfontosabb dokumentálást képviselte* a költő ottani születésére, ez volt az országos ünnepek és a helyi propaganda központja. Míg 1857 előtt Kiskőrös még csak Petőfi gyanított szülőhelyeként sem merült fel soha, ettől az évtől kezdve a lelkes helyi vezetők tevékenysége és nyilatkozatai elhitették, hogy nem Petőfi szava az igaz. Kétségtelen, hogy a kiskőrösi keresztelési adat,

¹²² A Hauserné vallomásáról felvett jegyzőkönyv a kiskőrösi járásbíróság elnöki iratai közt 1703/72. sz. alatt.

¹²³ 1872. évi 205. sz., Hauser Lipót Eszékről, szept. 5-én beküldött levele.

¹²⁴ Petőfi-Múzeum 1894. VII. évf. 129.

¹²⁵ Így élt Petőfi I. 126.

¹²⁶ Uo.

mészárszékbérlet, ifjúkori okmánybejegyzések a kiskőrösi álláspont számára komoly érveket jelentettek, de egyáltalában nem döntő érvényességűek. Előző fejtegetéseim célja volt, hogy ezt bizonyítsam.

Sárkány János fellépését jelentős *egyházi támogatás* követte. Az ev. lelkészek egymás után szólaltak fel Kecskemétről, Madocsáról, Szécsényből, közölték a korántsem perdöntő adatokat, tanúvallomásokat. Ezeket azonban, mint láttuk, a lapok a kiskőrösi születés igazolásaként közölték. Pákh Albert maga is ev. teológus volt. Sárkány János egyik testvére püspök. Nem lekiacsinylendő ez a támogatás és befolyás az irodalomtörténeti álláspont kialakítására abban a korban, amikor minden ügyből felekezeti kérdést csináltak. Szeberényi Lajos szegedi ev. lelkész is feladta ellenkező álláspontját, még Gyulai Pál is, aki éppen 1857-ben a pesti ref. teológián lett a magyar irodalom tanára.

A *politikai támogatást* az „elpörlés” idején Ivánka Imre országgyűlési képviselő biztosította. Ő jelöltette meg emléktáblával a „szülőházat”. Ismert közéleti ember és katona volt: 1848-ban Batthyány Lajos miniszterelnök titkára, a dunántúli nemzetőrök parancsnoka, a pákozdi csata győztese. 1861-től Pest megye vezető tisztviselője, ugyanekkor országgyűlési követévé választották. Mint katonai szakértő vett részt a kiegyezést megelőző tárgyalásokban. Tisza Kálmán személyes híve, évtizedekig országgyűlési képviselő, az ev. egyház világi elnöke, a magyarországi szabadkőműves páholyok nagymestere, több kapitalista vállalkozás vezérigazgatója, végül belső titkos tanácsos és főrendiházi tag volt. Az az emléktábla, amelyet ő tettetett fel, az ő életében nem kerülhetett le a kiskőrösi „szülőház” faláról. Akkor halt meg, amikor már Ferenczi Zoltán is megírta *Petőfi-életrajzát* (1896).

A *közigazgatás* védelmét Kiskörös Pest megye, „az ország első megyéje” részéről élvezte. A múlt század vitái idején a Kiskunság még nem tartozott Pest megyéhez. A megyei vezetők is a maguk helyi ügyének tekintették, hogy Petőfi az ő megyéjükben született. Különösen az 1872. évi vita idején harcolt Pest megye a kiskőrösi Petőfi-ház megvételének indítványával, a szülőhely kérdésének tisztázása végett *bizottság kiküldésével* azért, hogy Petőfi szülőhelyét véglegesen Kiskörös ismerjék el. Bizottság útján tehát az *érdektelt megye és nem a pártatlan irodalomtörténeti vizsgálat* működött közre a vita eldöntésében. Pest megye részéről főképp Rakovszky István vezető tisztviselő, később szintén igen tekintélyes országgyűlési képviselő és társadalmi befolyással rendelkező ember buzgálkodott Kiskörös jogának elismertetése érdekében. A vizsgálat iratait az Akadémiának is megküldték.¹²⁷

A már említett *bíróági tanúkihallgatások* azt a tudatot erősítették, hogy a kihallgatott és megeskötött tanúk vallomása igaz, hitelt érdemlő. Szélűtött, vak, süket, betegágyból bíróság elé támogatott tanúkat hallgattak ki. A vallomásokban előforduló sok valótlán adatközlés, a tanúk, mint özv. Dinka Jánosné ellentmondó állításai győznek meg arról, hogy a tanúkihallgatások módszere sem az igazság tárgyilagos megállapításának útja, hanem a helyi hírverés eszköze volt. Az 1872. évi kiskőrösi járásbíróági tanúkihallgatást pl. Raksányi Kálmán kiskőrösi lakos kezdeményezte. Beadványában ezt írta: „a kételkedők, félrevezetettek és irigkedők előtt hiteles adatokkal s megdönthetetlen okokkal kívánom bizonyítani, hogy Petőfi Kiskörös szülőtte s a dicsőség a mienk!” — Am „Félegyháza ezen dicsőséget tőlünk konokul elvitatni, s az osztlopnak melyet Petőfi születése emlékének s nevének áldozattal emeltünk, — jogosságát meghazudtolni törekszik.” Hangsúlyozta a „történeti igazság” kiderítésének szükségességét.¹²⁸ A tanúk adatközlését azonban éppen a történelmi kritikai vizsgálat találja értékteleneknek.

A Raksányi Kálmán beadványában említett „*oszlop*” a Kiskörösön 1862-ben felállított Petőfi-szoborra vonatkozik. Valóban Kisköröst illeti a dicsőség, hogy az országban Petőfinek először itt emeltek szobrot, a szülőhely dokumentálására. Az 1861. év elején a kiskőrösi ev. lelkész „pendítette meg” az emlékmű létesítésének gondolatát. A lelkes kiskőrösi lakosok és előljárók mindjárt összeadták a pénzt, a szobor céljára hangversenyt, táncmulatságot rendeztek.¹²⁹ A következő évben az emlékművet már fel is állították, a „szülőházat” is megjelöltették. — 1880-ban az „Írói és Művészi Kör” reprezentánsait Jókai Mór vezette Kiskörösre a *Petőfi-ház ünnepélyes átvételére*. A küldöttséget görögtűzzel fogadták, Jókai mondta az ünnepi beszédet. A sajtó részletesen foglalkozott az ünnepséggel, a Petőfi-házat nemzeti ereklyének nevezték, ahová a magyar nép Petőfi iránt érzett minden kegyelete összpontosul.¹³⁰ — 1926-ban a kiskőrösi Petőfi Irodalmi Kör és a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége helyi csoportjának kezdeményezésére a Petőfi-házban *múzeumot* létesítettek. Az úgy támogatása

¹²⁷ A bírósági vizsgálat iratai a Budapesti II. sz. Állami Levéltárban I. 3276/1952. sz. a. „Petőfi emlék” c. köteggben.

¹²⁸ Kiskörösi járásbíróág, elnöki irattár 1703/72. sz.

¹²⁹ Erről szól a VU „—Kiskörösről írjak” c. hiradása, 1861. évf. jan. 27-i sz.

¹³⁰ ACSÁDY IGNAĆ cikke a Pesti Napló 1880. okt. 19-i számában.

érdekében az országos múzeumokhoz felhívással fordultak.¹³¹ A budapesti Petőfi Sándor Irodalmi Múzeum összegyűjtött Petőfi-ereklyéi javarészt a kiskőrösi múzeumnak adta át kiállítás céljára. A nevezetes évfordulón ez a ház volt az országos ünnepek színei. Két alapvetően fontos dolog azonban időközben egészen elfelejtődött:

az, hogy *Petőfi Kiskőröst szülőhelyének el nem ismerte* és az, hogy a „szülőház” *hitelessége történelmileg nem igazolható*. Bármennyire tiszteletre méltó is a helyi rajongás, a kritikai vizsgáltnak elsősorban azt kell megállapítania, mi a valóság.

A fentebbi fejtegetések során kitűnik, hogy az *irodalomtörténet*, Petőfi-életrajzírás is mennyit tévedett, mennyire figyelmen kívül hagyta a kiskőrösi születésnek ellentmondó adatokat, elsősorban Petőfi megnyilatkozásait, hogyan igyekezett hiteleseknek feltüntetni olyan közléseket, amelyekről kiderült, hogy nincs bizonyító értékük.

Kétségtelen, hogy a kérdés eldöntésének sarkpontja az, hogy *mennyire hiszünk Petőfi szavai, következetes állásfoglalása igazságában*. Voltak, akiket a múlt században sem ingatott meg a kiskőrösi születés érdekében folyt hangos hírlapi vita. Ezek közé tartozott Mikszáth Kálmán. Ő 1882-ben, a budapesti Petőfi-szobor leleplezésének ünnepsége alkalmával is ezt írta:

„Eljött Félegyháza is. Megnézni, amint lehull nagy szülőtjtéről a lepel. Milyen viszonttalálkozás ez.”¹³²

A probléma eldöntése *Petőfi jellemének megítélésével* is szorosan összefügg. Ő a maga korát „hypokrita világ”-nak nevezte, a „képmutatást” olyan mesterségnek, amelyhez „minden bitang ért”. Magáról viszont ezt írta: „Születésemkor a sors az őszinteséget bölcsőmbé tette pólyának s én elviszem magammal a koporsóba szemfedőnek.”¹³³

Petőfi élete és halála jellemének egyenességét, szilárdságát bizonyítja. Szavai hitelt érdemlők, kijelentéseit történelmi forrásértékeknek tekintik. Miért ne lenne ez érvényes arra is, amit a maga élettörténeti adatáról állított?

Vitatanulmányomat Arany János megállapításával fejezem be:

„... oly író, mint Petőfi, megérdemli, hogy tiszteletben tartsák meggyőződéseit, s ha ő feketét mond, ne igyekezzenek fehérre mázolni.”¹³⁴

¹³¹ ZOLTÁN JÁNOS: Petőfi-könyv... 39.

¹³² Budapesti Hírlap 1882. okt. 15-i sz., Petőfi Sándor — Budapesti szobrának felállítása alkalmából c. cikkében.

¹³³ Uti levelek Kerényi Frigyeshez, XIV. levél, Petőfi Összes költeményeihez írt előszavában. — Kiadta KÉRY GYULA: Petőfi ismeretlen kézirat. 1908.

¹³⁴ Arany Jánosnak a Szépirodalmi Figyelőben megjelent bírálatából idézte FERENCZI ZOLTÁN, Petőfi-Múzeum 1889. évf. 50.

MOLNÁR ISTVÁN

ISMERETLEN IRODALMI LAP 1919-BŐL

A Magyar Tanácsköztársaságnak és az első népi államhatalmat előkészítő öszirózsás polgári forradalomnak gazdag és sokszínű irodalmi—művészeti életét nem helyes csupán a megjelent művekkel felmérni. Az irodalomtörténet serpenyőjébe kell helyeznünk a kéziratban maradt, kiadatlan terveket, torzókat is, hogy hiteles képet nyerjünk az első magyarországi kulturális forradalom lenyűgöző távlatairól, proletárhumanizmusáról.

Az 1919-ben kiadott művek és a megfogalmazott tervek együttesen mutatják a proletárdiktatúra szellemi életének, a haladó értelmiség forradalmi alkotókedvének magvetését; a művészi alkotótevékenységnek a társadalmi fejlődés eszméitől fogant megtermékenyülését.

Most, hogy a 40 éves jubileum alkalmából a hiteles dokumentumok javarészből összegyűlnek, most bontakozik ki előttünk teljes nagyságában a magyar nép szocialista forradalmának történelemformáló eszmei gazdagsága, a munkásosztály hatalmának, a proletárdemokráciának dicsősége.

A közelmúltban feltárt irodalmi dokumentumok közül kiemelkedik jelentőségével az *Emberiség* című, 1919-es művészeti és társadalmi hetilap. A lap egyetlen, korigált nyomdai levonatát Hevesy Iván, a neves filmesztéta és művészettörténész, az egykori társszerkesztő őrizte meg. Az ő szíves hozzájárulásával ismertetem ezt az igen jelentős művelődéstörténeti dokumentumot.

Az *Emberiség* irodalomtörténeti értékét meghatványozza az a körülmény, hogy úgy szólván az egyetlen, fontosabb szépirodalmi lapvállalkozás a proletárdiktatúra idejéből. Az ismeretlenség miatt azonban még senki nem dolgozta fel anyagait.

A lap felelős szerkesztője Barta Lajos, a neves író és újságíró, az irodalmi direktórium egyik vezető tagja. Munkatársai a Tanácsköztársaság kulturális életének kiemelkedő egyéniségei. A lap irodalmi részéért a szerkesztő, a képzőművészeti részért Hevesy Iván, a színházi részért Alkalay Ödön, a zenei részért Hammerschlag János, a külföldi szemlékért Kuncz Aladár, a világpolitika részért Boross László „viseli a felelősséget”. A borítólap tervét Bortnyik Sándor készítette.

A lap tehát a munkás-paraszt állam irodalom- és művészetpolitikájának legfrissebb hajtásait konzerválta. Ez azért nagyfontosságú, mert hiszen az írói törekvések, irodalmi művek minden kor közvéleményének legérzékenyebb mérőműszerei.

Az írások címe, szerzőinek neve már önmagában is mutatja a proletár irodalom és művészet törekvéseit, az új kultúra virágainak szárbaszökkenését. Ezek, sorrendben :

Harashty Zoltán : *Platten* (megemlékezés)

Barta Lajos : *Irodalmi megújulás*

Marcel Martinet : *Rabszolganép!* (Vers, Sas László fordítása)

Boross László : *Új világháború vagy világforradalom?*

Storfer A. József : *Német forradalmi irodalom*

Nagy Andor : *A hold alatt* (elbeszélés)

Hevesy Iván : *Az új kritika útja*

Kodály Zoltán—Berzsenyi D. : *Magányosság* (dal)

Z. I. : *Még csak két regényt* (glossza)

B. L. : *Az író* (tárca)

Szucsich Mária : *A szétrombolt föld* (vers)

Kuncz Aladár : *Feljegyzések*

Boranyai István : *A diktatúra tisztulása*

Hevesy Iván : *Új Internationale* (Komját Aladár versei)

Barta Lajos : *Polgárháború* (regényrészlet)

Alkalay Ödön : *Színház és társadalom*

H. Z. : *Napos őszi délután volt* (Emlékek Leninről)

H. I. : *Greco*

A 24 oldalas, 20×30 cm-es formátumú hetilapon, amely a Pallas nyomdában készült, nem szerepel a megjelenés ideje. Csupán a cikkek hivatkozásából következtethetünk a megírás idejére. Egyrészt a Greco-ról szóló műkritika a szocializált műkincsek műcsarnoki kiállítása alkal- mából íródott, amelynek megnyitása a *Vörös Újság* szerint 1919. jún. 18-án volt. Másrészt azonban Boranyai cikkében utal a monitor lázadásra, ez pedig jún. 24-én történt. Hevesy Iván maga úgy emlékezik vissza, hogy a lap júliusra készült el, de a gazdasági blokád okozta papírhány következtében már nem jelenhetett meg. A betördelt első példányt azonban sikerült megmentenie és megőriznie!

A lap — és közvetve a Tanácsköztársaság kulturális életének — irodalmi és művészeti céljairól így ír az egész oldalas szerkesztőségi cikk: „Ennek a lapnak ezt a címet adtuk: *Emberiség*. Azt akartuk ezzel mondani, hogy fajok, népek, országok fölött az emberiség kultúráját akarjuk szolgálni. Az új kultúra teremtésében akarunk részt venni, a világot, a dolgokat, az embereket mindig az *emberiség egyetemes érdekeinek szempontjából akarjuk nézni*. Ez nagy biztonságot ad nekünk a dolgok és a jelenségek megítélésében. Bizonyos, hogy sohasem fogunk ártani és kevesebbet fogunk tévedni. Magyarország most körül van zárva, nemcsak fizikai, de szellemi kiéheztetésre is van ítélve. Iparkodni fogunk, hogy ezen a *szellemi blokád*on ahol lehet *rést üssünk*... Kritikával akarjuk nézni az életet, elsősorban a művészetet. *Szakítani fogunk avval a régi renddel*, mely Magyarországon írásról, képről, szoborról, zenéről, színésről, rendezésről, színházról *nem mer*te vagy *nem akarta megmondani az igazságot*. ... ebbe a lapba a művészet sokféle hangján lehet írni, itt a *legellentétesebb jelfogásokat kifejezhetik az írók a maguk felelősségére*. Ez hozzájárul az eszmék tisztulásához...” (Eredeti kiemelések)

Már e programból is, de méginkább a lap marxista és radikális polgári művészeinek, tudósainak írásaiból új, szocialista kultúra széles és lelkesítő távlatai nyílnak meg előttünk. Mindez annak ellenére, hogy a proletárdiktatúra még csak néhány hetes tapasztalattal rendel- kezik és az országban sok a baj. Az ország határterületein az entente csapatok pusztulással fenyegetik a fiatal munkás-paraszt államot. Az énnivaló fogytán, kapkodás is van és zűrzavar... Az értelmiség mégsem csügged, sőt legjobbjai, a lélek mérnökei a jövő tervet szövegetik és a művészet fegyverével harcolnak a nép oldalán az Entente imperializmusa ellen. A forradalmi lendületnek és írói felelősségnek, az újért való küzdelemnek és hagyománytisztletnek ez az összeforrottsága máig is példamutató. Ezek az írások egyúttal bizonyítják azt is, hogy a magyar értelmiség milyen lehetőségeket kapott és legjobbjai mit reméltek a Tanács-Magyar- ország kulturális forradalmától.

A lap anyagának nagyobbik része a szépirodalommal kapcsolatos. És mert a lap forrongó történelmi átalakulásban született, ez a körülmény fokozta az első számokban különben is szokásos elvi cikkek szerepének hangsúlyát. A szerkesztőknek nemcsak művekben, hanem az idő sürgetése, az „eszmék tisztázása” miatt irányelvekben is ki kellett fejezni a maguk művészetszemléletét. Ezért foglalkozik több írás a proletariátus vezetése alatt kibontakozó új, szocialista társadalom művészi életének, a proletár irodalomnak feladataival. Barta Lajos- nak *Irodalmi megújulás* című vezércikke szinte összegezése és harci programja annak az új irodalomnak, amelyet radikális írók a századforduló óta folytattak a Habsburg monarchia és a feudális arisztokrácia ellen a nép irodalmi és politikai jogaiért. Barta gyűjtő szenvedéllyel ostromozza a polgári irodalom individualista elszigeteltségét, mert „nem lehet emberi dologhoz hozzányúlni az összes emberi dolgok megértése nélkül. Nem lehet a részt megérteni az egésznek megértése nélkül. Nem lehet a dologról írni, ha az összes dolgokat nem tudjuk közös gyökerű szempontok közé foglalni. Csak a világnézet, csak az összes jelenségeket mindig egy központi és mindig azonos megértésből szemlélő értelem lehet az alapja annak a bátorágnak, mellyel az író merhet az élet dolgaihoz hozzányúlni”. Majd a kapitalista rend nyomorító hatásáról és az új erkölcsről, annak világnézeti megalapozottságáról ír. „Az az irodalom, mely felismerte az emberi lét alaptörvényeit, a világ egységes szemléletéből indul ki! Márpedig egységes világszemléleti kiindulási pont csak az egész emberiség boldogsága lehet. Az egész emberiség boldogságából való kiindulás: a *szocializmus*! Ez az irodalom tehát csak szocialis irodalom lehet. A szocialis irodalom több mint mulattatás, több mint hangulat, több mint a művészet üzése a művészkedés kedvéért. Az ilyen irodalom mélységes beleavatkozás az életbe, mert az ilyen irodalom az összesség boldogságából kiinduló világszét- bontás és világteremtés. Az ilyen irodalom cselekedet. Az új irodalom mindig cselekedet, mindig agitáció és mindig politika is lesz.” Már ez a szemelvénny is mutatja, hogy a proletár- diktatúra irodalmi vezetőitől és legjobb íróitól mennyire távol állt az irodalmat napi agitációra szűkítő és szűrkítő sémaszerűség és a „szűk proletár érdekek szolgálata”.

De a szerkesztőség nemcsak az írói alkotó-szemlélet forradalmi megújodásáért haco- l, hanem egyszersmind hadat üzen az impresszionista, szubjektív és tudománytalan kritikai szemléletnek is. A kritika bonckése alá veszik az irodalom és kultúra ügyszólván minden fontosabb területét, hogy féltő gondnal megmentsék az új kultúra hagyományait a konser- vatív és reakciós salaktól. Szakítva azzal a régi gyakorlattal, amely a műalkotásokról „nem

merte vagy nem akarta megmondani az igazságot", újraélesztik az objektív kritikai vizsgálódásnak, a műbírálat tudományának bajzajózsefi hagyományait.

Bár több cikk érint kritikai részfeladatokat, a műelemzés jövő munkáját Hevesy Iván programszerűen is összefoglalja *Az új kritika útja* címen. Ez a rövid tanulmány nagy műveltség és meggyőző érvelés logikájával bizonyítja a polgári műkritikák erőnyeit és fogyatékosságait. Hevesen támadja az impresszionista kritikai irányt és vázolja az objektív kritika feladatait. „A kritika ideálja tudománnyá válni. A kritika, mint mondtuk, elválaszthatatlan a művészetelmétől és a művészettörténettől. Egyes műalkotások felmérése: kritika, az összes műalkotások problémája: művészetelmélet, az evolúció problémája, a formák egymásból eredése és egymásra gyakorolt hatása: művészettörténet.” Fejtegetéseinek befejező része a naturalizmus és a mechanikus materialista művészetszemlélet kimondatlan kritikája: „Nem szabad örökkön csak az életet keresni és okolni a művészetért, hanem fordítva is: társadalmi, tehát létezőtények okát a művészetben lehet keresni. Tehát a művészet nem az életet reprodukáló jelenség, hanem maga is ható része, megnyilvánulása az életnek, nem életmásolás, hanem életkiélés, nem passzív tükör, hanem az élettel egyenrangú eleven és aktív erő.”

A szépirodalmi anyagból kiemelkedik Barta Lajos: *Polgárháború* c. folytatásos regényének első részlete. A Duna-kanyarban töltött gyermek-évek, a pécsi szerkesztői élet élményei, amelyek már ezt megelőzően is számos novellában megmutatkoztak, itt nagyobb lélegzetű műben érnek be. A polgárosodással, illetve a polgárság hanyatlásával foglalkozó mű sorából Pécs levegője áramlik, ahol az egyik templom „hatalmas bizánci kupolát hordott sokszögletű, majdnem dőbbentően, de művészi összefogott, terebélyes testén” és ahol „az egyetem a milliméter milliommód részével szintén tovaöröklődött századokon át az agyvelőkben”. A lap tehát nemcsak értékes adalék Barta Lajos még feldolgozandó szépirodalmi munkásságához, hanem a neves író irodalomszervező, irodalomirányító tevékenységének is fontos okmánya.

A hetilap egyedülálló zenetörténeti dokumentációs anyaga Kodály Zoltán: *Megkésélt melódiák* című dalciklusának egyik szerzeménye, Berzsenyi Dániel: *Magányosság* c. versének megzenésített változata. A két teljes oldalt betöltő mű — tudomásom szerint — ekkor jelenik meg először nyomtatásban. Emeli a kiváló alkotás történeti értékét, hogy az Kodály eredeti kéziratának és aláírásának facsimile nyomásával készült! A publikáció elismerését és támogatását jelenti annak a zeneszerzői és zenepedagógiai munkásnak, amelyet Kodály már addig folytatott és aki ekkor Bartók Bélával és Dohnányi Ernővel együtt a zenei direktórium tagja. (E mű Eöszé László Kodály életrajza szerint csak 1923-ban jelent meg nyomtatásban hat másik dallal együtt.)

A német forradalmi irodalom legújabb termékeiről: Wedekind, Heinrich Mann, Leonhard Frank, Karl Kraus műveiről Störfer A. József számol be.

Komját Aladár: *Új Internationale* c. kötetének verseit és Greco festészetének forradalmiságát Hevesy Iván ismerteti. Alkalay Ödön: *Színház és társadalom* c. értekezése az új színház és új közönség művelődéspolitikai feladataival és a színházi kritika céljaival foglalkozik. „Az értékes művészet és az értékes dráma mellett van egy tisztán mulattató is, melyet nem lehet és nem kell elnyomni. . . Csak nem szabad megengedni, hogy a mulattató színpad elfoglalja a művészeti színpad számára szükséges helyet, a legelső, a legjobb, a legmesszebb ható, a legtávolabbról látható helyet.” A színikritikáról pedig a többi között így ír: „Mind a közönséggel, mind a művésszel szemben a kritika semmiesetre sem elégedjék meg ítéleteinek pusztá kijelentéseivel. Nem akarunk csak szép kritikát még akkor sem, ha olyan szép, mint az Alfred Kerr-é. A kritika legyen tanító, oktató, értékelő a közönség számára, útját megmutató, fáklyával bevilágító a művész számára.”

Fiatalos, forradalmi hevület és műveltségéből eredő bölcsesség mutatkozik a lap tárcáiban is. Az *író* című és a jelzet szerint Barta Lajos által írott cikk Marx, R. Luxemburg és Lunacsarszkij írókra vonatkozó nézeteit idézve fellép az egyes írókat ért túlkapások ellen, mert az igazán írók a proletariátusért és a népért irnak!

Elvi szilárdság, de józan megértés jellemzi azt a glosszát is, amely vitába száll a félrehúzó Gárdonyi Gézával, aki már csak két regényt akar megírni. Közönség és irodalom ugyan többet vár még tőle, de még így is tiszteletreméltó az a „nyugalmas, rendes ember, aki simán akarja megcsinálni a nagy betakarítást . . .”

Kuncz Aladár: *Feljegyzések* c. jegyzetrovatának filológiai érdekessége, hogy első nyomtatásban megjelent csiráját itt találjuk a *Fekete Kolostor* c. híres művének. *Felocsúdas egy őtves rémdomból* a címe a francia internálótáborból való megszabadulása leírásának. További jegyzete a pesti kisember választójáról és Molnár Ferenc: *Lililom* c. darabjának előadásáról szól, különös tekintettel Csontos Gyula és Varsányi Irén feledhetetlen alakításaira és az új közönségre.

A lap, mely művészeti és társadalmi hetilapnak nevezi magát, természetesen foglalkozott a belpolitika és a világpolitika időszerű kérdéseivel is. Ezek a sorok is marx-lenini

tudást, megfontolt, józan politikai valóságglátást tükröznek. Boross László, a *Vörös Újság* egyik szerkesztője *Új világháború vagy világforradalom?* című fejtegetéseiben a burzsoázia nemzetietlen politikáját és imperialista lényegét fejtegeti. A hatalomért való harc a wilsoni békekötés után is folyik tovább, amely szükségszerűen új világháborúra vezet, hacsak a proletariátus világforradalma azt meg nem akadályozza. (A világforradalom utópiája ekkor még igen élénken élt a forradalmárok körében.)

Haraszthy Zoltán kis írásai Leninre és Plattenre, a svájci kommunisták vezetőjére emlékeznek szeretettel és tisztelettel.

Belpolitikával Boranyai István foglalkozik *A diktatúra tisztulása* c. írásában. Jogos büszkeséggel tekint a magyar proletárdiktatúrára, mely „a példa és a megtevőség erejével, az eseményekre való hatásával befolyást gyakorol a világforradalom kialakulására”. Ismerteti a forradalmak történelmi szükségszerűségének marxista törvényét, a proletariátus és burzsoázia osztályellentétét és harcát. Befejezésül a tanácskormány reálpolitikai céljairól és a magyar Vörös Hadsereg döntő fontosságáról érvel és bizonyít.

Ezek a főbb szemelvények jellemzik az eddig ismeretlen irodalmi és művészeti hetilapot. Sokoldalúság és sokrétűség a témában, elvi szilárdság és új szín a megírásban. Ha ez a lap egyedül maradt volna meg 1919-ből, akkor is halomra döntené az ellenforradalmi rendszernek a Tanácsköztársaságra és kultúrpolitikájára szórt hamis vádjait. Ez a lap terméke annak a kulturális tervnek, amelyről Dienes László így írt a *Vörös Újság* 1919. május 4-i számában: „A kommunista kultúrpolitika célja elsősorban önállóságra nevelni az embereket, ezért nevelési eszközei között az eddigénél sokkal nagyobb szerepet fog játszani az önálló művelődés eszköze: a könyv.”

KOSJÁR MÁRTON

KAZINCZY ELFELEJTETT ZRÍNYI-ÉRTÉKELÉSE

A szegedi Somogyi Könyvtár 172. jelzésű kötete három nyomtatványt tartalmaz:

1. Zrínyi költői műveinek első kiadását: *Adriai Tengernek Syrenaia, Groff Zrini* Miklos. Bécs 1651.¹

2. A *Török Áfiumot* Zrínyi összes műveinek Kazinczy-féle kiadásából: *Zrínyinek minden munkái. Kiadta Kazinczy Ferencz. Pesten, Trattner János Tamás betűivel s költségeivel, 1817. II. 154—205.*

3. Egy *Gróf Zrínyi Miklós* c. kétfelvelés ismeretlen nyomtatványt. A könyvet — mely eredetileg csak az Adriai Tengernek Syrenaiát tartalmazta — valószínűleg a XVIII. század folyamán kötötték (egészbor, 19×14 cm), a *Török Áfiumot* utólag fűzték, a 2 18,5×13 cm nagyságú, 1—4 lapszámzású levelet utólag ragasztották bele. Mérete valószínűleg más volt, de beragasztáskor a könyv méreteihez vágták, kissé pontatlanul. A rajta olvasható dátum szerint 1819-ben jelent meg, *külön nyomtatványként*, mert semmi sem utal arra, hogy valamelyik korabeli folyóiratról vagy Zrínyi-kiadásból (mint ott szereplő előszót) emelték ki: fűzés nyoma nem látható rajta. Kazinczynak egy Zrínyiről írt kis dolgozatát tartalmazza:²

[1. 1.]

GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS.

Györgynek fija, 's egy másik Györgynek, a' Szigeten elesett halhatatlan Miklós' fijának, unokája, 's a' szerencsétlen végű Péternek, az Ilona' atyjának, testvér bátyja, nagy volt közöttünk mint Polgár, nagy mint Katona, nagy mint Poeta és mint Prosaista. Pázmánnyal és Káldival együtt minden régibb Íróink között ő volt a' leglelkesebb; nem olly könnyű és sima mint a' később élt Gyöngyösi: de ennél sokkal tanultabb 's poetai teremő erőben sokkal gazdagabb, 's nyelvére nézve is sokkal tiszteletesebb. A' Bucolicumokban is ő volt, és az ötöt követő Faludi, közöttünk legnagyobb, 's a' Mezei Muza épen úgy lelkesítette, mint a' Hadi. — Azt a' szerencsét, hogy Verseit és Ne bántsd című könyvét ismét bírjuk, a' Haza Trattner Nyomtatónk' hűségének köszönheti, mert az 1651 esztendei kiadásnak minden nyomtatványai régen elfogytak, 's kőtyavetyéinken egy exemplár, már 1790 előtt, tizen egy pengő forintot költ-el. Minthogy az újabb nyomtatás mellől, a' Kiadónak Erdélyi útja miatt, elmaradt a' Zrínyi' Élete, és az a' Parallela, a' melyben ez Zrínyit, a' Virgil' és az Olasz Epicus Tasso' tanítványát, és Gyöngyösit, az Ovidét, öszve hasonlítja: közöljük itt poetai képét, melyet Zrínyinek tulajdon festékével festettük.

¹ Pontos könyvészeti leírását lásd: SZABÓ KÁROLY: RMK. I. 842.

² Szövegét az eredeti helyesírás szerint közöljük.

[2. 1.]

Mártnak sisakjában giliczék koeltenek,
'S ez jele, hogy ő 's Vénus nem ellenkezik.
Életemet én is Mártnak dedíáltam,
De, nem tagadhatom, Vénust is szolgáltam ;

A' hazámért,
'S Júliámért,
Sok nagy bajt próbáltam,
Vitézül kiálltam.

Heában! kiálték, úgy akarta Isten!
Ne fuss, én Violám! juttassad eszedben :
Péneus' leánya eoltözött tőrökben ;
Mert kegyetlenségért Isten is kegyetlen.

Jaj, szerelmes Violám, ójad magadat!
Hangya meg ne chipje szép fejr lábadat,
Ne szakasza szeđerj in arany hajadat ;
Álichd-meg, álich-meg, kérlek, futásodat.

A' Dráva partyai meg hallák keservem',
'S együtt siránkoztak kinyaimon velem.
Meddig futz, kiáltám, te én Szerelmesem!
Meg álasz e, térded hogy eoelhessem? (ECHO.) Nem.

Mint ama' könnyű köd a' forgó szél előtt,
Violám úgy futott én szemeim előtt ;
Mint hideg hó-harmat nap' melege előtt,
Mint für (fürj) karvaly előtt, mint árniék nap előtt :

Szerelmem eránt így súlyedvén kétségben,
Mit ér rugódozni, mondám, öztön elen?
Röttenetes szablyámat vövém kezemben,
'S fölléptem vitéz Mártnak hős seregében.

Igazabb Isten ez, meg attá a' szép bért,
Mivel nem kéméltem a' mit tőlem ő kért,
'S csatában magamat kitettem ötvenért ;
Ez szörze nekem fényt, 's el nem halható hírt.

[3. 1.]

Péch 's az Eszéki híd, ha szólhatna, szolna,
'S ha idegen társam* meg nem gátolt volna,
Roszabbúl lett volna a' pogány eb' dolga,
'S mondaná irigység : Ez nem volt roszt szolga.

A' Lengyel koronát ámbár felvőhettem,
Mivel hazámat 's nemzetemet szerettem,
Félelem 's kevélység nélkül megh vetettem.
Elég vala nekem hogy meg érdemeltem.

Még egy Isten nyujtá nekem adomániát,
Ki mint Király bírja Helicon' országát.
Föllebb böchülöm én az ő szép charnokját,
Mint, melyet hord nyakam, Spanyol' arany gypját.

Aeneidost Mára írta tíz tél alatt,
Szép-atyám' nagy tettét én csak egy tél alatt.

* Montecuculi

Nem hasomlítom én Máróhoz magamat,
De én professióm versnél vár nagyobbbat.

Az kit írtam, írtam czupa mulatságért ;
Jutalmat nem vártam, nem is várok azért.
Írtam a' mint tulttam. Ha gúnyolsz munkámért,
Tökéletességre, gondold, hány dolog ért?

Én soha munkámat meg nem corrigáltam,
Hattam, a' mint elsőben írni találtam.
Néhol fabulákkal azt fel is czifráltam ;
Követni Homérust ebben is próbáltam.

Idegen szók vannak keverve versemben,
Mert tenni nekem vagyon azt jó kedvemben ;
Szegéni a' magyar nielv, ezt vettem eszemben ;**
Írj, és velem lésszesz egyes értelemben.

[4. l.]

Magyar, még eggy munka marad reád tőlünk;
Ezt tanítja neked : Van erőnk, nincz lölkünk,
Ki holt a' iámborságh és az hűséghe bennünk.
Szeresd hazád, 's föl kél is mégh. Isten velünk.

Bár a' mi Trattnerünk, kit a' Zrínyi Verseinek kiadására nem a' nyereség' reménylése indított, (mert előre lehetett látni hogy Zrínyit sok Olvasó még rosz Verselőnek is fogja tekinteni a' nem tiszta rímek és a' nem mindenütt követett vágvány miatt) úgy segéltetett volna, hogy a' két Kötetnek mellé adhatta volna Zrínyinek gyönyörű magyarsággal írt Chroniconját is. (azt Zrínyi Pethő Gergely neve alatt adta-ki) — Horvát-országi Bán volt, Magyar-országi Fő-Lovászmester, Szala és Somogy Várm. Fő-Ispán, Légrádi és Muraköz-Szigeti Kapitány, Slayoniai Generális ; III. Ferdinándot a' Svédoktól, Egernél Csehországban, ő szabadtotta-meg ; V. Filep Spanyol Király az Arany-Gyapj Rendével, a' Franczia Király Francziai Pairi méltósággal tisztelte-meg, 's halálát pompás halotti-innepléssel ; a' Pápa és Barberini Cardinális esztendőnként fizetett zsolddal. Megholt vadászatjában, a' mint mondják, eggy vad kan által 1664. Nov. 18-dikán Krusanecz falu mellett Csáktornyai birtokának Otok nevű erdejében, hol a' gyászos helyet eggy kő emlék ékesíti.

Sz. Mártz. 11-dikén 1819.

— G.H.I. —

*

A szövegből kiderül, hogy a cikk az 1817. évi Kazinczy-féle Zrínyi-kiadás pótlásaként, az onnan elmaradt előszó helyett készült, és külön nyomtatványként terjeszthették. Valószínű, hogy a dátum nemcsak a megírás, hanem a kiadás évét is jelenti, hiszen a még későbbi kibocsátás egyáltalán nem lett volna aktuális.

A cikk jellegéből és megjelenési körülményeiből világosan látható, hogy megírására Kazinczy volt a legilletékesebb. A dolgozat stílusa és felfogása is órá vall. Ő írt G.H.I. betűk alatt más alkalommal is³, és övé a szövegbe foglalt vers, még 1811-ben írta.⁴

Maga a tanulmány — leszámítva a korabeli Zrínyi-kutatás fejletlenségét (pl. Pethő Gergely „Chroniconját” is neki tulajdonítja) — nem jelentéktelen Zrínyi utóélete és értékelése szempontjából. Az új kiadás szükségességéről szólva népszerűségére tesz fontos utalást ; Pázmányhoz, Káldihoz, Gyöngyösihez és Faludihoz mérve irodalmunk fejlődésvonalának megfelelő helyére állítja ; utal írói munkásságának széles skálájára és jól látja verselésének fő problémáját. Ha néhány mondatban is, de lényegében helyesen vázolja a költő, politikus és hadvezér Zrínyi arcképét.

Igaz, hogy Kazinczynak ez a nyomtatásban ugyan megjelent, de lappangó és ezért szinte ismeretlen munkája nem mond újat a mai Zrínyi-kutató számára, de adalék a Zrínyi-kép kialakulásának történetéhez és újabb oldaláról mutatja be a literátor Kazinczyt.

** Zrínyi' szavai az előbeszédben.

³ Kazinczy Levelezése. XV. 494, 649 ; XVI. 37, 217, 558, 584. (Utal rá GULYÁS PÁL : Magyar Írói Álnév Lexikon. Bp. 1956. 180.)

⁴ Kazinczy Ferencz levelezése Berzsenyi Déniellel. Kiadta KAZINCZY GÁBOR. Pest 1860. 122.

KISFALUDY SÁNDOR KÉT ISMERETLEN VERSE

Egy dunántúli község lakosa *Kisfaludy-verskéziratoikat* juttatott kezeimhez, melyeket eddig becses relikviaként őrzött. A kézirat két, felébe hajtott 24×38 cm nagyságú, kékes színű, merített gyártású, „MOHELNA” feliratú, illetve a régi koronás magyar címert ábrázoló vízjeggyel ellátott ívlepből áll; az összehajtás következtében tehát négy 24×19 cm nagyságú levelet tartalmaz, a behajtásnál az egykori összefűzés nyomaival. A levelek alsó széle kissé szakadozott, de ez nem érinti a szöveg épségét.

A könnyen, tisztán olvasható szöveg tintája a régebbi írásokra jellemző barna csersavtinta. Az első levélben két vers van: *A' Sas és a' Varjú* és a *Leforrázott Szerelem*. Ezután következik *A' Tyránn Poéta* című hosszabb versezet, mely teljes öt lapot tölt be. Végül az utolsó lapon van a *Férjválasztás* c. vers. Ez alatt pedig a következő — más kéztől és észrevehetően későbbi időből származó — pár sor: *Kisfaludy Sándornak „Elegyes Költemények” cím alatt önkezüleg összeírt gyűjteményéből — emlékül. Tata, szptbr 24. 869 Kisfaludy Árpád n. v. pap.*

A kézirat hitelességéhez nem fér kétség. 1. A hitelesnek elismert Kisfaludy-kéziratokkal való egybevetés alapján különösebb hozzáértés nélkül is megállapítható az írás egyezése.¹ — 2. A kézirat jelenlegi tulajdonosa és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára között 1956 augusztus és szeptember hónapban lefolyt levélváltásokból kitűnik, hogy a kéziratok hitelességét az Akadémia illetékes szervei is elismerték.² — 3. A kéziratok fentebb idézett zárósorai ugyancsak alátámasztják a hitelességet. Az ajándékozó Kisfaludy Árpád ugyanis egyáltalán nem ismeretlen személyiség. Másodunokaöccse Kisfaludy Sándornak (nagyapja és a költő-Kisfaludyak testvérek voltak). 1847-ben született a dunántúli Gyömörén, a papi pályára lépett, 1873-ban szentelték pappá, s így a kézirat elajándékozása idején valóban növendék-pap volt.³

Kisfaludy Árpád később magas ívelésű egyházi pályát futott meg: győri teológiai majd pesti egyetemi tanár lett, a Szent István Társulat elnöke, egy ideig a *Katholikus Szemle* szerkesztője. Kisfaludy Sándor több kézírata az ő hagyatékaként került a Széchényi Könyvtár kéziratárába⁴ — és az Akadémia kéziratárába is.

Az ismertetett kézirat versei közül a két első eddig ismeretlen, nyomtatásban nem jelent meg sem a Toldy-, sem az Angyal Dávid-féle kiadásban, és tudomásunk szerint máshol sem. A másik kettő, *A Tyránn Poéta* és a *Férjválasztás*, megtalálható mind Toldynál, mind Angyalnál, de némi szövegtelréssel. S jelen alkalmat hadd használjuk fel arra is, hogy (nem tekintve a jelentéktlenebb helyesírási különbségeket) a szövegtelrésekre is rámutassunk:

*A' Tyránn Poéta*Angyal-kiadás szövege:⁵

cím alatt évszám: 1823.

24. sor: Őt nem tudák, hogy a' Valót

77. sor: önhittséggel

107. sor: fogadgy el engemet!

Kéziratunk:

évszámot nem jelez

Őt nem tudák, hogy a' Valót, Igazt

meghittséggel

fogadgy el annak engemet.

Ezen kívül 25 kisebb helyesírási eltérés van, s ez egy 107 soros költeménynél a még kialakulatlan helyesírás korában olyan csekély számnak tekinthető, hogy éppen a helyesírás feltűnő egyezéséről beszélhetünk, s ez önmagában véve is a kézirat hitelessége mellett szól.

A másik ismert versben, a mindössze 10 soros *Férjválasztás*ban az Angyal-szövegtől csak két jelentéktelen helyesírási eltérés van (Nagy Birtokos — Nagy birtokos; becület — becület), azonkívül kéziratunkban itt is hiányzik az Angyal-féle (ezúttal: 1822-es) évszám.⁶

¹ A Széchényi Könyvtár kéziratárában Quart. Hung. 1613. számú „Kisfaludy Sándor: Vegyes iratok” c. kézirat-kötet 24–25. lapján olvasható „Tzafoló Versek” c. töredékes vers ugyanolyan papírlapra van írva, hasonló írással.

² Az Akadémia leveleinek iktatószáma: 4116/956., 4129/956., 4143/956.

³ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VI. k. 398.

⁴ Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái. Kiadta GÁLOS REZSŐ, Győr 1931. — Bevezetés, VII.

⁵ Kisfaludy Sándor minden munkái. (IV. kiadás). Kiadja: ANGAL DÁVID, Bpest, Franklin 1892. — II. k. 21–24.

⁶ Fentebb idézett mű, II. k. 18–19. — TOLDY FERENC változtatott, javított helyesírással közli a két verset (Kisfaludy Sándor Hátrahagyott Munkái. Pest, Heckenast 1870. II. k. 209., 210–13.)

Felér holon inkább tömöre lehatár, madártól
Mint maga, bár sen varjútól is mint maga, olyant
Léte csokorú díszösszefűrésse kesere nemének. —

A' testekre felleng a' Terméket magasabb, rebb,
Létezt könyűben, lángszarajain a' tűzűt Ének
A' nemesebb, jobb, rebb & tehetsétebb emberi Lélek. —
A' dögező varjúkint — kirozj csak te Recensens!

Leפוראצטע שרעלען.

Egy szép & nagy, és mellette gardag Ur
Belékeretvén egy kezény, de szép
Leányke, őt minden kiemelhető
Szerekekkel ostromolta vintalan.

Lángolt, könyörgött, és ígért, — Hasonlatos:
A' ház kőve, csendes, nyugodt maradt.

„Mondom, mi által juthatok tehát

Már birtokodba, Kezdeten? (Kérde az Ur)

„Óh kedély! I ne hássz vony illy sokáig engemet.”

„Horra az út (imígy felelt meg a' Leány)

A' templomra meg csak keresztül, jó Uram.”

S most lássuk szöveghű közlésben a kéziratunk másik két versét, amelyek eddig még nem jelentek meg gyűjteményes kiadásokban, sem Toldynál, sem Angyal Dávidnál, sem Gálos Rezsőnek a 4. sz. jegyzetben jelzett Kisfaludy-kiadásában, s tudomásunk szerint egyebütt sem:

A' Sas és a' Varjú

A' Madaraknak erős, nemes, és nagy büszke Királya,
A' Sas, kizsátozván a' néki tulajdon erőtlől,
Bátor Szárnyakkal felemelkedik a' magas Égbe,
'S nagy karimákba, kerengve lebeg fenn a' levegőben ;
A' Föld' életadó, nevelő tüze, a' ragyogó Nap,
'S Szemmel meszszehatás mérész reptének iránnya.
Míg a' felséges, kit más nem képes elérni,
Mint csak az őhozzá hatalomra 's erőre hasonló
Sasfaj, pályáját, inkább rokon a' magas Égnek
Csillagival, mint a' nyomorultt 'Föld' ronda porával,
Fenn, nem öröm nélkül ugyan, ám de gyakorta nem is baj
Nélkül, járja, — eladdig alatt a' nemtelen, és csak
Dögre sovár, döggel teli bélű, 's jobb eledelt nem
Esmérő, 's ezen okból a' dögbűz levegőtől
Csak nehezen való Varjú Sereg a' dög után jár.
Látván a' dögevő a' csillagokat közelített,
Károg, mint ez irigy torkától csak kikerülhet ;
Károg, irigyelvén Saslétét a' tehetősnek ;
Károg azért, mert a' dögöt a' tehetős erejétől
Félti : holott inkább örömeire lehetne, madártól
Mint maga, bár nem varjútól is mint maga, olytant
Látni cselekve dicsősségére becsére nemének. —
A' Sasként felleng a' Természet' magasabb, szebb,
'S tisztább környeiben, lángszárnyain a' tüzes Észnek
A' nemesebb, jobb, szebb, 's tehetősebb emberi Lélek. —
A' dögevő Varjúként — károgj csak te Recensens!

Lejorrázott Szerelem

Egy szép s' nagy, és mellette gazdag Űr
Belészeretvén egy szegény, de szép
Leányba, Őt minden kitelhető
Szerekekkel ostromolta úntalan.
Lángolt, könyörgött, és ígért ; — Haszontalan :
A' Szűz hideg, csendes, nyugodtt maradt.
„Mond meg, mi által juthatok tehát
Már birtokodba, kegytelen? (kérdé az Űr)
Óh Szólyl!'s ne húzz vonny illy sokág engemet!”
„Hozzám az út (imígy felelt meg a' Leány)
A' templomon megy csak keresztül, jó Uram.”

A versekről — kézirat anyagunk szükségszerűsága miatt — semmi közelebbit nem tudunk mondani. Keletkezésük időpontját illetően semmi megbízható támaszpontunk nincsen. A velük egy füzetben szereplő másik két költeménnyel kapcsolatosan Angyal Dávid által jelzett évszámok (1822., 1823.) nem keletkezésük, hanem az *Auróra* évkönyvben nyomtatásban való megjelenésüknek az időpontjai.⁷ — Ezek tehát ennél későbbben nem íródhattak. De az általunk közölt két ismeretlen versre ez nem lehet irányadó, mert a kéziratunk jellege határozottan nagyobb egybegyűjtött anyag utólagos letisztázására vall.

Igy inkább csak belső érvekre vagyunk utalva. A négy vers stílusban, műfajban, gondolatkörben meglehetősen egyezést mutat, s így a mi két versünk keletkezésének határ-idejéül is elfogadhatjuk az 1822/23-as évszámot. Bölcselkedő tartalmuk érettebb korra utal, s így bizonyára a *Himfy szerelmei* és a *Regék* után írta őket a költő, valószínűleg abban a korszakban, amikor ismerkedőben volt a drámai jambussal, mert a négy közül három vers (a

⁷ Férjválasztás : *Auróra* 1822. 305. 1. — A Tyrann Poeta : *Auróra* 1823. 299.

Lejorrázott Szerelem, s a már ismert másik kettő) ezt a formát tünteti fel. Márpedig Kisfaludy Sándor Hunyadi Jánosa, az első jambusos magyar dráma, 1816-ban jelent meg.

A *Sas* és a *Varjú* ugyan hexameteres — s mint ilyen, külön figyelmet érdemlő unikum Kisfaludy Sándor költészetében,⁸ — ám tartalmából következtetve csak olyan későbbi korban keletkezhetett, amikor már a komolyabb magyar kritikai irodalom bontogatni kezdte szárnyait (a költő szerint: varjú-szárnyait). Tehát semmi esetre sem 1810 előtt. S irodalomtörténeti adatokkal szinte dátumszerűen nyomon tudjuk követni a költő kritikaellenes hangulatának, érzületének kialakulását és elmélyülését, amely levelezéséből is visszatükrözik. 1809-ben jelenik meg német nyelven Kazinczy Himfy-bírálat a bécsi *Annalen*ben, ugyanitt 1810-ben a *Regék* recenziója, 1811-ben a *Tövis* és *virágok*ban az ismeretes Himfy-epigramma, a Himfy-bírálat 1814-ben az *Erdélyi Múzeum* első füzetében is napvilágot lát. Az akkori fejletlen irodalmi viszonyok mellett Kisfaludy minderről természetesen késve értesül, de a Ruszek József keszthelyi apáttal és Dessewffy József gróffal az 1816–17. években folytatott levelezése⁹ már teljes elhidegülést, sőt ellenszenvet mutat a kritikus Kazinczy, s általában a ledorongoló kritikai szellem iránt. Mindezt betetőzi Buczi Emilnek az 1817-es *Erdélyi Múzeum* 7. füzetében megjelent, a Hunyadi-dramáról szóló elmarasztaló kritikája, melyben a dráma teóriájában való járatlanságot veti a szerző szemére. Tárgyunk szempontjából érdemes megemlítenünk, miként reflektál erre Kisfaludy Sándor Dessewffy József gróffhoz 1817-ben írt levelében: „a Dráma theoriájának nem tudásából azt következtetni, hogy jól nem is lehet írni, vagy azt következtetni, hogy a ki a theoriát tudja, mingyárt jól is ír, nem egyéb, mint azt vitatni, hogy a potrohos Degen jobban értette a repülés mesterségét, mint a sas, mert a sasnak az csak természete, Degennek pedig sokáig nyomorgatott theoriája volt”.¹⁰ (Ez a „potrohos Degen” azonos Jakob Degen bécsi mechanikussal (1756–1848), aki a XIX. század elején repülési kísérletekkel foglalatoskodott. — Wurzbach: Biographisches Lexikon III. 191.) — Ime, itt már felbukkan a tárgyalt költemény költői képe: a sasként magasban keringő lángész, szembeállítva a földön csúszó teoretikussal!

Így tehát az egyik versnél formai, a másik versnél tartalmi szempontú vizsgálatból levont következtetés — egybevetve a másik két ismert vers megjelenési dátumával — oda utal, hogy a most felfedezett és fentiekben ismertetett két Kisfaludy-vers gyaníthatóan a XIX. század tizes éveinek második felében, vagy a huszas évek legelején íródott, és — szerencsés véletlen folytán — egy későbbi időből származó eredeti tisztázati kézírásban maradt korunkra.

Esztétikai értékük nem különösebb. Az egyik, a *Lejorrázott szerelem*, inkább csak versbeszedett anekdotának tekinthető, a másik ügyes, fordulatos allegorikus állatneme, de verselésé és nyelvbeli előadása kissé nehézkes. Ám mindenesetre hozzájárulnak egy-egy újabb vonással Kisfaludy Sándor költői portréjának teljesebbé tételéhez, s így köszönet és elismerés illeti a kéziratoknak az ismeretlenség homályában szerényen meghúzódó jelenlegi tulajdonosát, hogy lehetővé tette a versek publikálását.

STOLL BÉLA

SZTÁRAI MIHÁLY ISMERETLEN BIBLIAI HISTÓRIÁJA

A szöveget megőrző énekeskönyv eddig sajátos módon elkerülte a figyelmet, pedig 1908 óta az Orsz. Széchényi Könyvtárban van. (Oct. Hung. 642.) Létrejöttében négy személynek volt szerepe. Az I., legkorábbi kéz az 5a—23b, 41a—53a, 57a—72b, 77a—106b és 110a—180b lapokat írta tele 1615. dec. 22. — 1616. febr. 23. között, Bölönben (Háromszék vm.). Csak nevének kezdőbetűit: „GK.” írta le többször is a másolás különböző dátumai mellé. A kötet tokján tévesen szerepel a „Bölönyi János Zsigmond-kodex” elnevezés. A 112b. lapon ugyan ez olvasható: „finis 25 die Januarii 1616. GK. In Beoleon R. Joanni Sigmond. Bölönien.”, de ez azt jelenti, hogy a leíró, GK, ezt az éneket Bölöni János Zsigmondnak írta le, vagy ajánlotta. A kötetet az énekek többségének összeírási helyéről *Bölöni-énekeskönyv*nek nevezzük el. A 32a—b és 53a—b lapokat a II. kéz írta tele 1617-ben. A III. kéz 1618—9-ben dolgozott az 1a—4b, 31a—34b, 73a—76b és 107a—109b lapokon. Végül a IV. kéz munkája a 24a—31b, 35a—40b és 54a—56b lapokon látható. A 40b. lapon elárulja nevének kezdőbetűit és a leírás helyét: „Finis in Kereztur Siculorum Anno Domini Milesimo Sexcentesimo Vigesimo. J. B. Z.”

⁸ E versnembben csak két kisebb distichonban írt epigrammatikus versét ismerjük: „Midőn Gr. Reviczky Ádám cancellár lett” és „I. Ferencz, Magyar Királynak.”

⁹ ANGVAL-féle Kisfaludy-kiadás V111. k. 280–355.

¹⁰ Uo. 331.

Mint látható, a különböző kezek nem kronológiai rendben váltogatják egymást. A bőrkötés korabeli, az eredeti lapszámozás is folyamatosan halad 53—417-ig, s ezért a kötet jelenlegi állapota csak úgy magyarázható, hogy a legutolsó tulajdonos 1621 táján egy vagy két szétesett énekeskönyvet újrakötetett és kiegészített. A kötet eleje és közbül is néhány levél ezután eshetett ki.

Az énekeskönyv 103 éneket tartalmaz, közülük néhány csonka. Többségük az ismert XVI. századi vallásos anyag. Mintegy 12 éneke az 1607 k. megjelent unitárius ék.-ben jelent meg először nyomtatásban; Balassi: Bocsásd meg úristen . . . kezdetű énekét is innen másolhatták be a kötetbe. (105a). Ez és az összeírás helyei (Bölon, Székelykeresztur) kétségtelenné teszik, hogy unitárius kézirat. Az énekek között akad néhány, mely eddig ismeretlen volt. Közülük legjelentősebb Sztárai bibliai históriája, melyet az 54a—56b. lapokra írt be a IV., 1620—1621-ben dolgozó kéz:

Historia 3. Esdr. 3. Melodiam quaere.

1. Mayd zep dolgot mondok kerlek meg hallyatok,
Es tü mind feienkent azt meg tanollyatok,
Es mindeneknek nagy bizodalommal meg praedikallyatok.
2. Iria az Esdras pap ezt az eö könyueben,
Regi nagi wdöben még az ö törüenben,
Az igassaghoz ualo zerelmében es remensegeben.
3. Chioda nagy hatalmas az Darius vala,
Ki az Persiában pogan chiazar vala,
Nagy lakodalmot az ö zolgaynak kezittetet uala.
4. Hogy az lakodalmot el uegeztek volna,
Es felseges chiazar es el niugot uolna,
Zep három iffiu az chiazar feienel imezt mongyak vala.
5. Az ki mentöl nagiob bölcz bezedet mondhat,
Ez nagyöb iutalmat az chiazartol uehet,
Job keze felöl az chiazarnak ülhet es eö orzagolhat.
6. Erös igen az bor, chiazar erösb bornal,
Az azzonyallat erösb¹ az chiazarnal,
De ez uilagon ninczen erösb allat az egy igassaggnal.
7. Lam zepen meg irak ez három bezedet,²
Chiazar feie ala az nagy bölcseseget
Teuek, hagi erröl uennenek ö tölle igaz iteletet,
8. Sok fele zolgait chiazar be giütete,
Itelö birait reggel le ültete,
Ez három irast eleiekben vete, uelek iteltete.
9. Teöruenyben hiuata az három zep iffiat,
Nagy zepen kerdezi tölleök, hagi mit irtak,
Es az legh első, ki az borrol³ irt uolt, monda az vraknak:
10. Az io bornak, vgymond, nagy hatalma uagion,
Hagi ö mindeneket meg bolondithasson,
Chiazart es aruat, zegent es kazdagot eggyüe zamlallyon.
11. Rezegeben ember lam mind forintra zol,
Semmit nem bankodik, senkiuel nem gondol,
Sem biraiauol, vraual nem gondol, chiazarral sem gondol.

¹ A kéziratban: *erös*

² A kéziratban: *bezezedet*

³ A kéziratban: *borról*

12. Igen hiualkodik, igen fualkodik,
Igen morgolodik, igen uiaskodik,
Salamonkodik, masod nap ezekről meg sem emlekezik.
13. Nem mondhatnak uala ezeknek ellenne,
Azert hogy az iffiu immar uezteglene,
Az masik iffiu, ki czazarrol⁴ irt uolt, allapek előue.
14. Vrak, sok emberek ez uilagon uadnak,
Kik nagi sok marhakkal, kazdagsaggal birnak,
Azert mind ezek chiak az eggi chiazarnak minniaian zolgalnak.
15. Az harmadik iffiu es előue alla,
Kinek az ő neue Zorobabel vala,
Az vrak előt az azzonyallatrol igassagot zola.
16. Vgi uagion az, vrak, az chiazar hatalmas,
Azonkeppen esmeg az io bor hatalmas,
De az azzonyallat mind bornal, chiazarnal higgietek, hatalmasb.
17. Ki zwlte az chiazart, hanem azzony allat ?
Ki zült minnyaiunkat, hanem azzony allat ?
Ki tartot mynket, es ki neuelt mynket, hanem azzonyallat ?
18. Azzony allat zülte, kik zölöt kapalnak,
Minden embereknek kik inget czinalnak,
Es nallok nélkül ez feöldi emberek meg nem maradhatnak.
19. Aranyal, ezüstnel lam ő dragalatosb,
Draga gyöngynel, könél nyluan keuanatosb,
Minden szepsegnel, minden ekessegnel nyluan zerelmetesb.
20. Ha kinek ezüsti, arannya sok leyend,
Es annak eleöue egy zep azzony menend,
Minden marhayat ottan el fel ejti, ha rea tekintend.
21. Ezert attiat, annyat az ember el haggia,
Ki kiczinkorabol eötet fel tartotta,
Es önön magat felesege melle köti es foglallya.
22. Azert ne banniatok, hagi tü ezt hallyatok,
Birnak tü ueletek, azt nyluan tuggyatok,
Es en ezt iobban mayd meg bizonyittom, hogy ha keuannyatok.
23. Hatalmas a chiazar, ki mindennek zolgal,
Senki eöt nem bantya, sem ellenne nem zol,
Söt minden ember chiazar előt aluan igen rezketue all.
24. De zememmel lattam az chiazarne⁵ azzont,
Hogy kiraly feieböl coronat ki uötte,
Feieben tötte s gyenge bal kezeuel ütet arczul verte.
25. Chiazar zaia tatua chiak rea nez uala,
Mert ő zerelmeben almelkodik uala,
Söt méég öneki hizelkedik vala, keduet oya uala.
26. Ez bezedet haluan egy masra nezenek,
Semmit ük ezekre nem felelhetenek,
Az igassagrol még azon iffiuotol illyen szot ueuenek :

⁴ czazarrol-ból javítva

⁵ A kéziratban : *chiazare*

27. Az igassag, vrak, nagyob mind ezeknel,
Erösb es hatalmasb minden embereknel,
Azzony embernel, bornal es czazarnal, mert vagyon Istennel.
28. Lam mind az egez feöld keuan igassagot,
Az egis peniglen aldgia igassagot,
Mert nem talaltak lam az igassagban semmi hamissagot.
29. Chiazar penig bwnös, es minden emberek,
Azon keppen penig az azzony emberek,
Az hamissaggal nyluan rakua uagyon eö czelekedetek.
30. Es hamissagokban lam ök mind el ueznek,
Ha az igassagnak ök nem engedendnek,
Mert az igassag igaz uallast keuan minden emberektöl.
31. Az igassag lezen öreöккеөн öreкке,
Mert az Isten lezen öreккеөн öreкке,
Es az igassag meg marad öuele öreккеөн eöreкке.
32. Az chiazar ezt halla, ollj igen cziodala,
Az iffiat azonnal meg ayandekoza,
Melle ültete, es ö orzagaban feö emberre teue.
33. Ezt az nagy Vristen meg iratta nekünk,
Hogí az igassagnak minniaian eneggiwnk,
Hogí my mindniaian az igassag által öreкке elhessünk.
34. Ezer eöt zaz utan az negyuen kilenczben
Az Sztaray Mihaly zerze ezt versekben,
Az igassagghoz ualo zerelmeben es remensegeben. finis.

A szöveg — néhány jelentéktelen másolási hibától eltekintve — pontosnak látszik ; a másoló az elég szokatlan versformát (6/6/6/6/5/6/6) sem rontotta el sehol. A versfőszöveg azonban nem teljes : a STARINVS utolsó, S betűje nincs meg. Az eredetijével, Esdrás 3., apokrif könyvének 3—4. részével való összevetés is azt mutatja, hogy itt a szövegből valami hiányzik, bár Sztárai nem szedett versbe mindent, amit forrásában talált. (3. Esdr. 4, 23—27-nek sincs a magyar szövegben megfelelője.) A história az igazság erejéről szól ; ezt Sztárai különösen aktuálisnak érezhette 1549-ben, hiszen egy másik énekének tanúsága szerint éppen akkor volt „tar papokkal ... nagy itkezetben”.

A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE 1849-IG

Szerkesztője: Bóka László és Pándi Pál. A kötet szerzői: Bán Imre, Gerézdi Rabán, Klaniczay Tibor, Pándi Pál, Szauder József, Tóth Dezső és Vargha Balázs. Bibliotheca. Budapest. 1957. 492 l.

A kötet megjelenése fontos állomása irodalomtörténeti kutatásunknak, jelentős eseménye irodalmi és kulturális életünknek. A mű arra vállalkozott, hogy a magyar irodalomról a felszabadulás után először összefoglaló képet adjon a művelt nagyközönség és általában az irodalom barátai számára. A marxista szempontokat egyre nagyobb mértékben magáévá tevő kutatás 1945 óta jelentékenyen gazdagította és formálta irodalmi örökségünk képét. Az összefoglalás igazán nem volt elhamarkodott tett, még inkább a késlekedés vádjá illetheti meg.

Elég a kötetet a Horthy-korszakban készült hasonló művekkel egybevetni, és a haladást anyagban és szemléletben azonnal lemérhetjük. A könyv egy tudományterületnek a felszabadulás óta megtett előrehaladásáról szóló reprezentatív mű. Valóban tudományos közügy, nemcsak egyszerű könyvkiadói vállalkozás. Nemcsak lezár, hanem meg is nyit egy bizonyos folyamatot. Összefoglal és tájékoztat, de munkára és vitára is ösztönöz. A kutatók számára is világosabbá teszi a hiányokat és a további feladatokat.

Az egészében igen szép és sikerült könyvnek legfontosabb erénye, hogy benne *egységes marxista szemlélet érvényesül*, annak ellenére, hogy hét kutató munkája. — A többszerzős megoldás szükségesnek látszott, hogy ki-kij sajátos kutatási területéről adhassa tudása legjavát. (A legfontosabb eltérés az elvtől, hogy Zrinyiről nem Klaniczay Tibor, hanem Bán Imre ír — de nem kevesebb sikerrel.)

A *kollektív munkamódszer* több pozitívummal járt, mint amilyen mennyiségben hibaforrássá vált. Az egyes részek szerkesztés és stíl szempontjából néhol mégis olyan egyenetlenségeket mutatnak, amelyek az olvasót zavarják a mű élvezetében. A kötet a tudományos ismeretterjesztés legnemesebb szándékával íródott, és így még inkább felállítható vele szemben a szemlélet egységessége mellett a didaktikai egységesség és egyöntetűség követelménye is. — Ahol az egyes szerzők egy-egy nagyobb korszakról írnak megszokás nélkül, nem érezni any-

nyira a követett módszer hátrányait. Annál inkább viszont, amikor a szerzők két-három laponként váltakoznak, mint pl. a humanizmusnál, vagy a felvilágosodásnál. Egy újabb kiadás esetében ez a hibaforrás könnyen elkerülhető lesz.

A *Kortárs* kritikusa kifogásolta, hogy az írói portrék nem azonos szerkezettel íródtak meg. Némelyiket bevezeti egy általános összefoglalás, másokat nem. Véleményem szerint ez nem is olyan nagy baj, hiszen a könyv (helyesen vagy helytelenül) írói arcképek sorozatából áll nagyrészt, s a szerkezetbeli változatossággal az egyhangúság veszélyét kerüli el. Azt azonban már kívánatosnak tartottam volna, hogy az egyes szerzők a *korszak-bevezetők* szerkezetére és tartalmára vonatkozólag jussanak közös nevezőre. Bán Imre (szerintem helyesen) műtörténeti korjellemzést is ad a XVII. és XVIII. századhoz írt bevezetőjében. Szauder József és Tóth Dezső ugyanezt nem teszik meg a felvilágosodás és a reformkor esetében, holott ez itt még sokkal szükségesebb lenne. A korszak-bevezető fejezetek címe mindenütt egységesen „történeti, társadalmi, műveltségi viszonyok” áttekintését ígéri. Az egyes szerzők azonban vagy igazodtak a címhez, mint elsősorban Bán Imre, vagy pedig nem, mint Klaniczay Tibor és Szauder József. Különösen „Az egyházi és lovagi irodalom kora” kívánna társadalomtörténeti és művelődéstörténeti bevezetést, és ez az eljárás a cím második felét is sokkal kézzelfoghatóbban alátámasztaná, mint a magyar Trója-regény megemlézése.

Az irodalmi *korszakhatárok* körül sok vita folyt már, és ilyen vita lesz még a jövőben is. Nem tudományos érvekkel kívánok itt vitázni, de mégis problematikusnak látom a kötetben pl. az eddig elfogadott 1711 helyett 1703-at venni korszakhatárnak, csak azért, hogy a XVII. és a XVIII. század is kikerekedjék. A korszakhatár előbbrevételének nyilvánvaló hátránya a tárgyalásnál pl. a kurucköltészet két jelentős korszakának szétszakítása. Így a Rákóczi-szabadságharc

költészete is csak azután következik, miután a szerző végigvezette Rákóczi az emigráció útjain.

A *stílusok*, az irodalmi ábrázolásmódok didaktikus jellegű megvilágítását méltán várónk a kötet szerzőitől. Eljárásuk azonban e tekintetben különösen nem egyéses. A rokokó vagy a klasszicizmus fogalmairól összefoglaló felvilágosítást nem kap az olvasó. Bán Imre a barokkról tömör összefoglalást ad, Tóth Dezső pedig részletesen elemzi a romantika változatait. — Annál is fontosabb ez a probléma, mert itt nyílna bőven alkalom az európai és a magyar irodalmi élet kapcsolatainak megmutatására.

Az új összefoglalás irodalomtörténetírásunk hagyományaihoz híven elsősorban a nagy írói egyéniségek arcképeiből áll. Lényegesen kevésbé sikerült ilyen formán az *irodalmi élet folyamatainak* érzékeltetése. A legtöbbet nyújt ilyen szempontból a régi irodalom néhány fejezete, valamint Tóth Dezső és Pándi Pál részlet-összefoglalásai a reformkorral. Az irodalmi élet folyamatának érzékletesebb bemutatása érdekében is kívánatos lenne, hogy ebben a részben is, de különösen a mű második részében egy-egy szerző egy-egy nagyobb részt összefüggően írta meg.

Minden összefoglaló mű lehető *teljességre* és emellett természetesen *tömörségre* is igyekszik. A két szempont együttes érvényesülése bizonyos veszélyeket rejt magában, melyeket e kötet szerzői sem mindig kerülhettek el. Különösen nehéz problémákat jelentenek a kisebb írókról szóló közös fejezetek. Viszonylag szerencsés megoldás, ha Mészáros Ignác, Könyi János és Báróczi Sándor kerülnek egysorba ilyen címmel: „Régi és új szépirodalmi tendenciák a 70-es években”. Már sokkal problematikusabb Szauder Józsefnek az az eljárása, amikor Orczit, Barsait, Anyost Gvadányival és Dugonicsal tárgyalja együtt („A 80-as évek nemesei ellenállásának írói.”) — De ha több író közös fejezetbe szorítása félreértéseket okozhat is, amellett sem szól sok érv, hogy Pálóczi Horváth Ádám egy külön kis fejezetbe kerüljön, mely kevesebb, mint egy oldal. Nem sokkal több érv sorakoztatható fel Virág Benedeknek külön fejezetben tárgyalása mellett.

A szűkre szabott terjedelem miatt olykor a szerzők túlságos *tömörségre* törekszenek. Ennek az eljárásnak a veszélyeit különösen „A magyar irodalomtörténetírás kezdetei” és „A reformkor és szabadságharc politikai és elméleti irodalma” c. részeknél észlelhetjük. Az ilyen terjedelemben adható tájékoztatás a művelt nagyközönségnek kevés, a szakembernek pedig csaknem felesleges. Az a veszély is fennforog, hogy a szerző a rendelkezésre álló néhány sorban nem a leg-

lényegesebb mozzanatokat ragadja ki, megfogalmazása eltúlozza az illető tudós vagy író jelentőségét. Így érzem ezt a Rotarides Mihályról és a Wallaszky Pálról szóló sorokban. Horarik Jánosról viszont mégiscsak meg kellett volna említeni, hogy materialista filozófiai nézeteket vallott. — A teljesség kedvéért Pándi Pál a Szentjóni fejezet végén Aszalay Jánosról 7 sorban emlékezik meg. Ez azt hiszem, ilyen formában teljesen felesleges.

Külön szempontként lehet felvetni, hogy az irodalomtörténetírás többé-kevésbé biztosított eredményeiből mit lehet és kell bevenni egy ilyen igényes, széleskörű hatásra méltán számító összefoglalásba. Véleményem szerint pl. a magyar Trója-regény problémája még nem eléggé tisztázott ahhoz, hogy erre messzebbmenő következtetések lehetne alapítani. Egy más területről véve a példát, Csokonainak a Földi János feleségéhez fűződő állítólagos kapcsolatai tisztázódásukig nem tarthatnak igényt az ismeretterjesztés bármily igényes fókán álló publikálásra sem, mert így csak zavarólag hatnak.

Igen helyes törekvése az a kötet szerzőinek, hogy a kényszerű tömörség mellett is illusztrálják *verses és prózai idézetekkel*. Csak helyeselhető az idézetek nagyobb száma a XVII. század kéziratok énekköltészeténél, mert ez szélesebb körben nem nagyon ismeretes. Ugyanez áll lényegileg Rimay Jánosra is. A nagyobb mértéktartást és a rövidebb idézeteket Balassinál vagy Petőfinél (különösen ez utóbbinál), indokolja e költői művek feltételezhetően ismert volta. Ugyani akkor szívesen látnánk néhány mondatnyi idézetet nyelvemlékeinkből és a huszita Bibliából. Egyes helyeken viszont, pl. Földi Jánosnál egy-két versszakkal kevesebbrel is beértük volna. Bod Péternél a magam részéről nem stílusára és felekezeti elfogultságára hoznék fel idézettel példát.

Az *arányok* kérdését általában véve helyesen oldották meg a szerkesztők és a szerzők. Nagy íróink terjedelemben is megfelelő méltatásban részesülnek.

A kötet modern irodalomtudományunk eredményeit jól olvasható, sok helyen szép *stílusban* tárja az olvasók elé. Nemesyszer a tárgyiránti lelkesedés valósággal szárnyalásra készíti a tudós szerzők tollát. De a stílus tekintetében is mutatkoznak különbségek. Szép fejezetek kevésbé sikerült részekkel váltakoznak. Pándi Pál stílusának annyi jó tulajdonsága van, hogy érdemes volna sokszor kissé bántóan ható idegen szavainak jó részét kigymólni. (A 427. lapon 10. soron belül olvassuk: polarizál, konvencióknak, attitűddel, rekvizitumaival, konszolidál, bohémia!)

A következőkben a *tárgyalás sorrendjében* kívánunk kritikai megjegyzéseket tenni. Ezek

a kötet jellegét és célját figyelembe véve csak részben tárgyi, részben azonban módszertani természetűek. Az erények mellett mégis inkább a hibákra és hiányokra szeretném a figyelmet felhívni. A szép és eredményes vállalkozás megérdemli, hogy az apróbb hibáktól is megtisztítsuk. A kötet kollektív alkotás. Legyen még inkább azzá, azáltal is, hogy a kritikusok is hozzájárulnak egy biztosan elkövetkező második kiadás még sikerültebb formájának kialakításához.

Ideológiai szempontból jelentős, hogy irodalmunk története a magyar *ősköltészet*ről szóló fejezettel kezdődik. A polgári irodalomtudomány szempontjaival szemben ez az eljárás a nép művészi alkotóerejét hangsúlyozza. — „Az egyházi és lovagi irodalom kora” c. részben a „lovagi” kifejezés használata nem érzik kellően megalapozottnak. Az egyes fejezetek ugyan meggyőzően mutatják meg, hogyan hatotta át a magyar nyelvű szóbeli költészet a latin nyelvű egyházi irodalmat, s hogyan tör be a világi tartalom a vallásos ihletettségű művekbe is. A krónikák a nemzeti szempontú irodalom kezdetét jelzik. De verses művekben is megszólal a haza ügye. Mindez azonban még nem feltétlenül a nyugati értelemben vett lovagi kultúra hatása és jelenléte. A Trója-regényről pedig keveset tudunk. — Egyébként a középkori lovagregény jellemzése kissé sematikus. Chrestien de Troyes-nál pl. meglepően modernül hangzó strófák találhatók a szövönők sorsáról. A nyugati lovagregények igen változatos képet mutatnak, és az egyszerű emberek mindennapi életének rajza sem hiányzik belőlük teljesen.

Gerédy Rabán Janus Pannoniusa kellemes stílusban, világos és érdekes portrét ad. Janus nevét egyébként nemcsak egy századig emlegették büszkén a magyarok.

„A reformáció és a reneszánsz második szakasza” Klaniczay Tibor tollából az egész kötetnek talán egyik legszebb és főleg leg-egységesebb fejezete. Megkapóan bontakozik ki előttünk pl. a XVI. századi énekmondók alkotta irodalom, mikor a három részre tépett ország valósággal a nyelvek és a ritmusok Babelévé válik. Tinódi szép és lelkesült jellemzése külön kiemelés érdemel.

A reformáció irodalmának kibontakozását tárgyaló két kitűnő fejezet igen üdvös tisztulást eredményezhet az átlagosan művelt közönség tudatában, mely itt eddig csak vallásos és művészi gyenge alkotásokat látott. Az egyre inkább elvilágiasodó és polgáriasodó irodalmi életet Bornemisza Péter bonyolult és modern egyénisége képviselte a legjobban. Kár, hogy oly jelentős énekeskönyve meg sincs említve. — A reformáció lendületének ellanyhulása és irodalmi életünk elsőkélyesedése e fejezetben az 1570-es évhez kötődik. Így azonban komoly időrendi problémák

merülnek fel. A konzervatív Melius ugyanis 1572-ben meghal, Bornemisza Péter pedig még csaknem másfél évtizedig publikál. Az előbbinek fontos munkái a reformáció fénykorával egyidőben jelennek meg. A korszokolás tehát így erősen vitatható, és szerencsésebb lenne Melius saját belső fejlődésével igazolni az elsőkélyesedés folyamatát.

Lendületes, szép fejezet szól *Balassi Bálintról*. Klaniczay azonban szerintem túlzottan eszményíti a költő szerelmi líráját, ezt tekinti költészeté leglényegesebb tartalmának. Ezért kevés hely jut a vítezi énekeknek, pedig Balassi életének legfőbb értelme mégiscsak a vítezi humanizmus igaz hogy ritkán és kevés versben elért eszményi magaslatra. — Klaniczay meggyőző erővel fogalmazza meg, hogy Balassi eszményei a szabadság, a boldogság, az igazi emberség. De idézetekkel kevésbé sikerül ezt neki igazolni. Véleményem szerint túlzás azt mondani, hogy Balassi „nagy lázadó” szerelmi költészetében, s túlzás ezt egyvonalba helyezni a Dantéval és a Petrarcaéval. Sokkal meggyőzőbbek azok a mondatok, melyekkel Balassit a korabeli európai költészet fő sodrába állítja Klaniczay, egy Ronsard, egy Kochanowski és mások mellé. (A fejezetben az utóbbi néhány év kutatásának fontos eredményei hiányoznak, s ezeket egy újabb megfogalmazásnál pótolni kell: az életművet összefoglaló epigrammák, a Fulvia-probléma stb.)

A XVII. század irodalmáról Bán Imre tollából kapunk egységes és mozgalmas képet. Jól megválasztott idézetek is segítenek elénk vetíteni olyan ragyogó életpályákat, mint a Senczi Molnár Alberté. A Zrínyiről írt fejezet harmonikus egységbe foglalja az életrajzot és az életmű elemzését. Az csak természetes, hogy szép fejezet szól Apáczai Csere János működéséről. — De a problematikusabb egyéniségeket is helyesen és igazságosan értékeli Bán, így Pázmányt és Gyöngyösit. Túlzásnak tartom viszont midőn Pázmány nyelvét Rabelais-éval és Shakespeare-éval hasonlítja össze. Gyöngyösinél érdekes az „ornatus” beszéd megvilágítása, de túlzás itt egyszerre négy latin költő nevét is felsorakoztatni.

A XVIII. századról is Bán Imre szól, szerencsés kézzel ragadva ki a lényeges mozzanatokat. Igen hasznos fejezet a XVIII. század énekköltészetének bemutatása, mert egy kevésbé ismert területen ad útbaigazítást. Mikes Kelemennél megemlítettem volna egyéb műveit is a *Törökországi leveleken* kívül. Faludi jellemzése méltányos és igazságos, de utalni kellene fordításainak reakciós tartalmára. Az *Udvari embert* aligha azért fordította, mert a főúri rendből kiábrándult. — Még egy ilyen rövid összefoglalásban is teljesebbé tenné a XVIII.

század képét, ha szó esné a magyar nyelvű tudományos és ismeretterjesztő irodalom szárnypótlásairól. Egy ilyen irányú rövid összefoglalás sok mindent jobban megérthetővé tenné a felvilágosodás-kori magyar irodalom gyors eredményeiből.

A felvilágosodás történetét Szauder József írása vezeti be. A korszak belső ideológiai mozgását és irodalmi életét ismerteti, kiemelve a nemzeti mozgalom túlsúlyát a felvilágosodás elterjedése felett. Benda Kálmán legutóbbi publikációi után már kissé pontosabban lehetne írni az 1790–94-es évekről, főleg ami a tömegek támogatását illeti a köztársasági mozgalom esetében. A felvilágosodás elterjedésére sokkal előbből hoznék fel példát, nem Alexovics Vazult említénem 1795-ből. Bessenyeiről nem mondanám azt, hogy nem ábrázolta a nép életét. Gondoljunk csak *A természet világa* számos kedves részletére. Kár, hogy Szauder a felvilágosodás három nagy programjának (magyar nyelvűség — eredetiség — nyelvújítás) keretébe szorítja be adatait a kor folyóiratairól, színházi életéről. Ezzel az összefüggés megszakad, a bekezdések tördelése sem szerencsés. — A tömörség miatt érthetetlen számomra az a mondat, mely a magyar felvilágosodás gyöngeségéről rója fel, hogy „egyidőben az egyház elleni harc foglalta magába a nemzeti és társadalmi törekvések egészét”. (205. l.) Szerintem ilyen időszak nem volt, hiszen pl. a magyar nyelv ügye az egész korszakon keresztül az érdeklődésnek és a törekvéseknek a középpontjában állt.

A Bessenyeiről írt szép fejezet általában helyes képet ad a felvilágosodás vezető alakjáról. De korrekcióra szorul Szaudernek az a megállapítása, hogy a nemzeti nyelvű tudományterjesztéssel Bessenyei túllép a felvilágosodás idegen mintáin. Ne csak a francia példára gondoljunk, hanem pl. Leibnizre, Lomonoszovra, vagy az elmaradottabb műveltségű országokra! Nem hiszem, hogy Bessenyei materializmusának csúcspontja *A holmi* lenne, inkább *Az értelem keresése*. Az öreg Bessenyei eszmei töréséről szóló megállapításokkal sem tudok egyetérteni. Elszigetelten él az öreg Bessenyei könyveivel, nem szellemi kortársa többé Európának.

Szauder szerint „Bessenyei roppant hatása főleg az ideológia, az irodalomszemlélet, az irodalomszervezés síkján érvényesül — lényegesen kevésbé a szépirodalom fejlesztésében”. Pedig a kortársak nem álltak ideológiai szempontból Bessenyei befolyása alatt, még barátai sem, mint erre Szauder is utal (217., 221., 222. l.). A magyar nyelvű irodalom diadalra juttatása érdekében, egymástól részben függetlenül, a magyar írók egész nemzedéke lép fel. — Itt mi Bessenyeinek vezető szerepét tulajdonítunk, a kortársak ezt másképp látták. Benne nem is a filozófiai

író, inkább csak a nemzeti nyelv ügyében buzgólkodó hazafit becslték (Batsányi, Rác Sámuel, Révai Miklós).

Batsányiról Vargha Balázs szól. Versről versre megy a költő munkásságának bemutatásában egészen a *Kufsteini elégiáig*. Nagyobb takarékoszággal és tömörítő erővel teljesebb képet lehetne adni a költőről. Fontos elméleti munkáiról és Ossian-fordításáról pl. nem esik szó. — Pándi Pál Szentjóni Szabó Lászlóról írt két oldala friss, ötletes, a lényegét kiemelő. Kár, hogy meg sem említi Szentjóni kitűnő széppróza kísérletét: *Első Mária magyar király élete* címmel. (Remélem ugyanis, hogy a 241. lapon említett történeti értekezéssel nem ezt a töredékben maradt szépprózai kísérletet akarja Pándi megjelölni.)

Vargha Balázs *Kármán*-portréjához van néhány megjegyzésem. — Kármán életére vonatkozóan kevés pontos adattal rendelkezünk, de azt tudjuk, hogy nem Pesten, hanem Bécsben fejezi be tanulmányait. Irodalmi működésének egészére a köztársasági mozgalom szervezkedése körüli hónapok légköre nyomja rá a bélyegét. Rendkívül fontos tehát éppen az 1794-es esztendő politikai mozgalmainak tisztázása. Az *Uránia* megindítása még nem a túlsúlyra jutott reakció elleni ellentámadás, hanem a republikánus mozgalom kultúrpolitikájának eszköze. Lényegében ugyanez mondható el Kármán valamennyi művéről, így *A nemzet csinosodásáról* is. Az, hogy mint Vargha Balázs állítja (274. l. „Kármán egyes kérdésekben kompromisszumra is hajlandó lett volna”, semmivel sem igazolható. — A nagy tanulmány gondolatmenetét különben sokkal pontosabban és a kor viszonyaival való dialektikus összefüggésben kellene felvázolni. Vargha szerint Kármán „egyéni nézeteket vall” a nyelvművelés kérdésében. De hiszen 1795 előtt az irodalom vezető egyéniségei, Bessenyei, Batsányi, Kazinczy egyként elítélik az erőszakos szógyártást, a purizmust. Nemcsak Kármán, hanem már Bessenyei is hirdeti azt, hogy a nyelv a tudománnyal együtt fejlődik. — A fejezetben különben hiába keressük Kármán stílusának akárcsak egész rövid elemzését is.

Vargha Balázs legsikerültebb írása érthető módon a *Csokonairól* szóló fejezet. Csak egyes megállapításaival kívánunk vitatkozni. — A *Dorottya* igazi helyét és valódi szándékát nehéz megtalálni, és Vargha összefoglalását sem érezzük elég meggyőzőnek. A *magánosság*hoz írt költemény lényege nemcsak az, hogy „akinek a világ nyakára hágott, a magánosságban kaphat vigasztaló előleget az örök megnyugvásból, a sír magánosságából”. Csokonai ugyanitt gyönyörű sorokat ír le az ihlető magányról, melyben a gondolkodók és a költők magukra találának

és merész alkotásaikhoz nyerne inspirációt. Felületesnek érzem a *Cultura vagy Pofók* elemzését. Ennek a témája nem „a németeskedő, tudálékos Szászlaki felsülése, s a kuruc emlékeket őrző nemes urak diadala”. Szász-laki felsül a darabban, de a vele szemben-álló Tisztes házában nemcsak a kuruc tradíciókat őrzik, udvarában nemcsak népi dallamok és dudaszó hallatszanak, hanem ápolásra találnak a modern magyar és külföldi kultúra remekei. Csokonai ebben a darabjában a „művelődjünk vagy magyarok maradjunk” dilemmáját úgy oldja fel, Kármán gondolatainak továbbfejlesztésével, hogy igazi kultúra a modern külföldi és hazai értékeknek, a magyar szabadságharcos és népi hagyományoknak nemes ötvözte. Ne feledjük el, hogy az is benne van ebben a darabban, hogy az antiszemitizmus sem kultúra!

Kazinczyról a kötet egyik igen értékes, sokoldalú fejezete szól. Az életrajzot nem olvasztja egységbe az írói pálya elemzésével. Ez előnyökkel, de ugyanakkor bizonyos hátrányokkal is jár. Különösen gondos és finom elemzését kapjuk a fogságból hazatérő Kazinczynak. A nyelvújítás igen helyesen mint egy új irodalmi ízlésért folyó harc bontakozik ki. Kazinczy lírájából csak az epigrammák és az epistolák kerülnek elő. A fordítás vagy eredeti alkotás körüli hosszas vitánál talán világosabban kellene utalni arra, hogy a fordításhoz való ragaszkodás Kazinczynál nem is elsősorban irodalmi elv, hanem tehetsége határainak felismerése.

Kazinczy „Pesti Triászát” Pándi mutatja be igen elevenen és érdekesen. Vitkovics levélregényével Kazinczy *Bácsmezeijének* nyomába lép Pándi szerint, holott Vitkovicsnál sokkal inkább Kármán *Fannijának* a hatása érezhető. Vitkovics le is fordítja szerbe Kármán regényét, és kiadja név említése nélkül.

Az erdélyi tudományos és irodalmi kezdeményezések rövid áttekintése után Vargha Balázs *Berzsenyi Dániel* költészetét elemzi. Újszerű a beosztása ódákra, idillekre és elégiákra. Hiányolható, hogy a szerelmi költészetről igen kevés szó esik, pedig a költő életében nagy szerepet játszott a rendkívüli erővel fellángoló, de gyorsan hamvába hanyatló erotikus szenvedély. Szerintem, több más tényező hatása mellett, ez a valósággal biológiai fordulat ihleti őt elégiáinak megírására. A 299. lapon Berzsenyi: „ifjúkori vonzódásáról a felvilágosodás iránt” tesz említést Vargha Balázs, de hogy ez miben áll, arra már nincs tere hivatkozni. Azt, hogy Berzsenyit „a magyar líra történetében... kiemelkedő helyi illeti meg”, tudjuk, de ez a tanulmány nem siet alátámasztani valóságos élményekkel ezt a végső megállapítást.

Kisfaludy Sándort az öt megillető rangra helyezi a róla szóló rész. Nem világos viszont,

hogy a *Kesergő szerelem* elemzését miért kell strofátípusok igen részletes tagolásával kezdeni.

A Katona Józsefről szóló tanulmány szerkezeti hibája, hogy a *Bánk bánról* alig ír többet, mint a mégiscsak jelentéktelen, kisebb Katona-drámákról. A nagy tragédia elemzése nem könnyű feladat. Különösen Bánk tragikumának nehéz világos és félreérthetetlen magyarázatát adni. Ez Varghának sem sikerült.

A *reformkori* fejezet élén Tóth Dezső elemlyült elemzését adja az egész korszak irodalmi életének és belső problematikájának. — Nem egészen világos, miért kell a szép és tömör elemzést a kritikai realizmussal kezdeni, és azután térni rá a romantikára. Egyébként nagyon hasznos a gazdagon kifejtett világ-irodalmi háttér. A reformkor három nagy szakaszának gondos elemzéséből hiányoznak az irodalmi élet formáira, folyóiratokra, szalonokra, írói tömörülésekre tett célzások.

Kisfaludy Károly írói munkásságát Szauder új fényben ragyogtatja meg. A felszabadulás után már-már kezdett Kisfaludy az irodalmi köztudatból és a nemzeti klasszikusok sorából kiesni. Most nemcsak mint irodalmi vezér, hanem mint író és költő is megérdemelt méltánylást talál.

Az egész kötetnek talán legszebb és legmegrázóbb fejezete *Kölcsey Ferencről* szól és Szauder József tollából ered. Sokoldalúságával, finom árnyaltságával ez az emberi és írói portré még azokat is megragadja, akik a szerző Kölcsey könyvét már ismerik. Emeljük ki különösen azt a részt, amikor Kölcsey arcvonásaiból elemzi ki egész lényét, vagy midőn a Kazinczyval való szakítás háttérét analizálja. — Hadd említsük meg mégis, hogy olyan közismert nagy versek, mint a *Huszt* és a *Zrínyi dala* kimaradnak a líra elemzéséből, sőt a *Rebellis vers* is. Ugyanakkor a *Vadászlat* c. elbeszélés kétszer is előkerül. A Csokonai-kritikáról a 331. lapon azt emeli ki Szauder (nyilván nem pontosan fogalmazva), hogy ezzel születik meg „a szigorú, részrehajlás nélküli kritika irodalmunkban”. Szauder maga is tudja, hogy ez nem egészen így van, hiszen 4 sorral lejjebb megírja, hogy Kölcseyt nem esztétikai érzéketlenség vezette bírálatában, „hanem túlzó Kazinczy-partiság”.

A Kölcseyről szóló, s szinte költőivé forradó lapok után hideg zuhanyként hat az olvasóra a *Széchenyiről* írt rendkívül hűvös és adatot adatra halmozó cikk. Szinte csak a közgazdászról szól, és alig utal az irodalomra tett hatására, vagy az irodalommal való kapcsolataira (Vargha Balázs).

Vörösmarty Mihály a terjedelmet tekintve méltó helyet kap a kötetben. Tóth Dezső hivatott búvárlója a nagy költő életének és költészetének. Egészében érdemes tanul-

mányt nyújt a reformkor nagy lírikusáról. Sajnos, a tehetséges fiatal kutató csak néhány helyen tud eszményképéhez stílusban felemelkedni. Nehézkes mondatainak bonyolult szövedéke sokszor inkább elválaszt Vörösmartytól, ahelyett, hogy közelvinne bennünket hozzá. A *Szózat* elemzését nem érzem igaznak és meggyőzőnek. Éppen a nagy lírai költemények elemzésénél mutatkozik meg a tanulmányíró nyelvének erőtlensége. Ezen az sem segít, ha ilyen kifejezéseket használ, mint „monumentálisan hatalmas” stb. A 361. lapon Vörösmarty „lázadó ateizmusáról” hallunk anélkül, hogy ezt a valóban szokatlan megállapítást valami is alátámasztaná. — Sokkal inkább sikerültebb szerintem Vörösmarty gondolati lírájának elemzése. Különösen a *Merengőhöz* c. versről irt szép sorokat emelem ki.

Tóth Dezső érdeme, hogy a reformkorszak irodalmi életéről, a lapokról, folyóiratokról, a kritikáról, a színházról és a drámai irodalomról igen megbízható és tanulságos oldalakat ír le. A reformkor regényeiről, elbeszéléseiről Pándi Pál emlékezik meg. Rendkívül eleven, lendületes, érdekes stílusa a Petőfi-fejezetben kívül itt csillog talán a legjobban. Néhány szóval igazságot szolgáltat félig elfeledett érdemes íróknak. Egy mozdulatával letörli a feledés porát régi regényekről. Ugyanezek az erények Eötvös József írói pályáját is felrajzolják. Különösen mesteri legnagyobb regényének, a *Magyarország 1514-ben*-nek elemzése.

Kossuth Lajosnak politikai pályáját rajzolja fel Vargha Balázs. Ezek a tények a nemzeti köztudatban más forrásokból eléggé ismertek. Helyettük érdemes és tanulságos lenne inkább Kossuth és az irodalom kapcsolatairól beszélni.

A reformkor és a szabadságharc költőit Pándi Pál tollán kapnak szárnyat és sorakoznak fel az óriás Petőfi mellé. E fejezetben módot talál Pándi arra, hogy az irodalmi élet folyamatairól is adjon képet.

A könyv utolsó s egyben egyik legszebb, legsikerültebb fejezete Pándi összefoglalása *Petőfi Sándor* költészetéről. 25 oldalon keresztül a szerző költője iránt érzett szeretete, bámulata, stílusának magával ragadó sodra egy pillanatra sem lankad, és természetesen ugyanígy az olvasó figyelmé sem. Pándi felhasználja a gazdag Petőfi-irodalom eddigi eredményeit, de szembehelyezkedik a legnagyobb magyar költő életművét eltorzítani akaró kísérletekkel. Leszámol a fiatal Petőfi ún. „szerepjátásáról”-val, stb. Szép magyarázatot ad Petőfi romantikus korszakáról. Külön örömtől jelentett számomra *A helység kalapácsának*, mint kimagasló nyelvi-stiláris teljesítménynek az értékelése. Pándi olyan figyelemre alig méltatott töredékek is, mint *A táblabíró*, meg tudja láttatni külön-

leges erényeit. — A kritikus még egy ilyen kiváló összefoglalásban is fedez fel hiányokat és hibákat. Úgy gondolom, méltán felróhatjuk, hogy a *Szeptember végén* vagy az *Európa csendes, újra csendes* az anyag kínálkozó bősége miatt kimaradtak az előadásból.

A szerkesztők, Bóka László és Pándi Pál, nem könnyű feladatukat igyekeztek jól megoldani. A kötet hosszú ideig készült, az egyes szövegrészek több változatban is megíródtak, s így a kívánatos egységesítés nem kis nehézségeket okozott. — Engedtessek meg, hogy a szűkre szabott helyen ismét inkább kritizáljak, mint dicsérjek. A szöveg gondos elolvasása arról győzhet meg mindenkit, hogy a hét szerző közös nevezőre hozása alapvető szempontokból sikerült, de nem minden tekintetben. Az egyes szerzők egymás szövegét nem ismerték. Innen *díjfedések*, felesleges *ismétlések* és *ellentmondások* származnak.

Mutassunk rá ezek némelyikére. Jagelló-kori humanizmusunkról Gerézdi Rabán ír egy rövid betoldást Klaniczay szövegei közé. Az ezt folytató fejezetben („Humanista irodalmunk Mohács után”) azt olvassuk, hogy Brodaries a Jagelló-kor főpap-humanistáinak íróművészetét folytatja. Sajnos, Gerézdinél ilyenről nem esett szó. Ugyanezen okokból a 49—50. és a 61—64. lapokon, vagyis húsz lapon belül kétszer is olvashatjuk kevés változtatással ugyanazt énekmondóink rétegződéséről és működéséről. S hogy egy jóval későbbi időből vegyünk példát, Szauder szerint (330. l.) Berzsenyinek életeleme volt a vidéki gazdálkodó-élet. Vargha Balázs Berzsenyi-fejezetéből viszont korántsem ez derül ki. Ismét Szauder a 239. lapon felvillanás-szerűen három sorban egészen más képet rajzol Szemere Pálról, mint Pándi Pál (289—290. l.). Hiába utalja az olvasót Pándi a „Pesti Triász”-ról szólva a Kazinczyas németes lírára, ha ennek az elemzése Szauder Kazinczy-portréjából éppen kimaradt.

De egy és ugyanazon szerzőnél is előfordul néha a felesleges ismételtetés. Szauder József pl. nagy jelentőséget tulajdonít Beszenyei politikai fejlődését illetően az 1764—65-i országgyűlésnek. Nem szükséges viszont ezt néhány lapon belül négyszer is elmondani. (A 199., 200., 206. lapokon.) Pándi Pál is kétszer mondja el a *Lúdas Matyi* kiadásának történetét (267., 270. l.). Az 1823—25-ös évek politikai életének jellemzése háromszor kerül elő Tóth Dezső szövegeiben szinte ugyanazon szavakkal. (315., 334. és 350. l.) Kétszer mondja el Tóth Dezső a *Zalán futása* keletkezéséről is (315., 350—51. l.). — Ezek a felesleges ismételtetések és apró következtelenségek az új kiadásban gyorsan kiküszöbölhetők.

Végül mutassunk rá néhány apró tévedésre, vagy inkább elírásra. Balassi János példája a XVI. és XVII. század fordulóján

lefolyó „felségárlási” perekre helytelen, hiszen az 1569-ben kezdődött és Balassi János 1577-ben már halott. (105. l.) A 108. lapon előbb emliteném Bacon-t és azután Descartes-ot és velük együtt Spinozát is. A 119. lapon Mars és Pallas egyaránt a hadakozás isteneként szerepelnek, nyilván csak elírásból. Mikes Kelemen nem főnemesi családból származott (176. l.). Benyovszky gróf mai tudásunk szerint nem nevezhető egyszerűen „kalandor”-nak. (225. l.) Baróti Szabó Dávid vitairata a hangmérséklésről és nem a hangmértéklésről szól. (231. l.) Időrendileg félrevezető felsorolás a 407. lapon a következő: Lamennais, Sismondi, Saint-Simon, Owen. Az *Egy gondolat bánt engemet* c. versben a megrázó belső lüktetés a jambust nem futó daktilusokba, hanem anapestusokba lendíti-perdíti át. (444. l.) A 456. lapon *Vesztett csaták, csúfos futások* olvasandó a „csúfos butaságok” helyett.

A kötetet Fazekas László *képekkel illusztrálta*, és ezzel is színesebbé, változatosabbá tette. Kár, hogy Bessenyei Györgyről a hitelesnek nem mondható testőr-kép került be. Azon is lehetne vitatkozni, hogy pl. Kazinczy Ferencnek vagy Kossuth Lajosnak éppen az itt közölt képét és nem valamely másikat, jellemzőbbet kellett volna közreadni. — Nyomdatechnikai szempontból lehetnének szebbek a képek. Különösen kifogásolhatók a faksimilék. Csak megemlítem, hogy a II. gimnáziumi tankönyv (szöveg-

gyűjtemény) képanyaga hasonlíthatatlanul szebb és tisztább.

A kötetet *bibliográfia* egészíti ki, egy *időrendi áttekintés* pedig a történelmi adatokat és a világirodalom korszakait veti össze a magyar irodalom korszakaival. Helytelen azonban az íróknak azon az alapon való besorolása egy korszakba, hogy pl. aki 1700 előtt született, mint Voltaire, az a XVII. századba kerül. Ebből az eljárásból ugyanis sok zavaró hiba származik és az olvasó nem tud mit kezdeni az egybevetéssel. Egy új kiadásban szerkezetileg és tipográfiailag is egészen másként kell ezt a kérdést megoldani.

A kötetet pedagógusok, egyetemi, főiskolai hallgatók és az irodalom barátai forgatják. Kíváncsú, hogy egy újabb kiadás megszabadítsa a művet attól a néhány tucat súlyos *helyesírási hibától*, amely jelenleg lapjait elcsúfítja, és amelyről már most is lehetett volna „errata corrigenda”-t kiadni.

Végül elemzésben *A magyar irodalom története 1849-ig* a szerzők és a szerkesztők nemes tárgy szeretetét, tudását és lelkesedését dicséri. Megjelenése mindenképpen *jelenlét eredmény*. A szép kötet hozzá fog járulni nemzeti irodalmunk megszerkesztéséhez és a marxista irodalomszemlélet megismertetéséhez a művelt nagyközönség körében. De hasznos segítséget nyújt a középfokú, sőt egyelőre még a felsőfokú oktatásnak is.

Némédi Lajos

KARDOS PÁL: NAGY LAJOS ÉLETE ÉS MŰVEI

Bibliotheca, Budapest. 1958. 416 l.

I.

XX. századi irodalmunk tudományos feldolgozása újabb állomásához érkezett: megjelent az első, alapos és részletes monográfia olyan alkotóról, akinek életműve szinte a mába nyúl át. A XX. századi írókat tárgyaló monográfiák sorát Nagy Péter úttörő jelentőségű *Móricz Zsigmondja* nyitotta meg; utána látott még napvilágot Kispéter Andrásnak Juhász Gyuláról és Földes Annának Móra Ferencről szóló érdemes munkája, s Bóka László nagyszabású, de még befejezetlen Ady-könyve után Kardos László szép Tóth-Árpád könyve zárta eddig a sort. Már az eddigi teljesítmény sem válik marxista irodalomtudományunk szegényére; s tudjuk, hogy egyetemeken, intézetekben már befejezve vagy befejezés előtt állnak újabb művek.

Kardos Pál — valljuk meg — minden elődjénél bonyolultabb, s főleg: kényesebb

feladatra vállalkozott; s éppen vállalkozásának ezt a tiszteletre méltó merészségét kell bevezetőben kiemelniünk. Csak aki megkísérelte már, hogy a márt is érintő kérdéseket irodalomtörténeti módszerekkel tisztázzon, az tudja, hogy mennyi akadályt — filológiai feldolgozatlanyságot, politikai és eseménytörténeti tisztázatlanságot, személyi, rokoni, baráti érzékenységet — kell legyőznie annak, aki akár egy vázlatos életrajzot akar megírni.

A Nagy Lajos-monográfia szerzője évek szorgalmas és alapos gyűjtőmunkájával megteremtette a Nagy Lajos-filológia alapját. A művek keletkezési idejének, s történetének megállapítása, az életrajz megkonstruálása, a korabeli bírálatok összeszedése és értékelése volt első feladata. S ha a későbbi kutatások talán egyben-másban módosíthatják is, s főleg kiegészíthetik adatait — az úttörés, a Nagy Lajos-filológia megalkotásának érdeme Kardos Pálé —, s nyilván még

hosszú ideig az ő adatai alapján fogunk tovább dolgozni; bíráló megjegyzéseink is nemegyszer az ő általa feltárt s rendszerbe állított tényanyagon nyugsznak. Nagy segítséget jelentett számára, hogy munkájához rendelkezésére állott a Nagy Lajos-hagyaték — s főleg Nagy Lajos özvegyének, Szegedi Boris írónőnek segítő jóakarata. Csak ilyen szilárd filológiai megalapozás után vált lehetségessé — s lesz a jövőben is lehetséges — egy XX. században élt szerző életútjának megrajzolása.

Kardos Pál munkája alapján igen részletes életrajz; kronológiai rendben tárgyalja az egyes műveket is, beillesztve őket az író életébe s a kor eseményeibe; igen alaposan, néha nagy terjedelemben foglalkozik nemcsak a regényekkel, hanem egy-egy elbeszéléssel s cikkel is, részletesen ismertetve a hozzájuk fűződő vitákat s eszmei-művészi problémákat; könyve végén pedig egy összegező jellegű, elvi, eszmei s művészi kérdéseket summázó fejezet zárja be a 26 íves munkát. Az életműnek ezt az alapos ismertetését Kardos Pál higgadt, világos stílusban adja, helyel-közzel esszéisztikussá, sőt egyenesen lírai forróságúvá hevül hangja. A monográfia azonban alapján a higgadtan magyarázó alaptónust tartja meg, néha talán túlságosan is kibontó, olykor már-már a népszerűsítéshez közel járó jelleggel.

Nagy Lajos életművének és pályájának feldolgozásában Kardos Pál szilárd marxista módszerrel él. Gondosan számbaveszi a művek magyarázatához a gazdasági-társadalmi körülményeket, a bonyolult kor útvesztőiben a marxista történetírás eredményei alapján tájékozódik, a művek elemzésében, általában a művészi kérdések tárgyalásában a marxista esztétika kategóriáit használja. Szaktudományunkat már — bátran állíthatjuk — áthatotta a marxizmus szelleme, legalábbis a marxizmus alkalmazásának igénye; s Kardos Pál egész munkásságában egyike e módszer leglelkesebb alkalmazóinak. A marxizmus szelleméhez hí akkor, amikor hajlékony és árnyalt tárgyalásmódra is törekszik; bátran nyúl hozzá az ellentmondásokhoz, nem kerdőzve el a hibát s mulasztásokat sem.

Mindezek alapján bizvást állíthatjuk, hogy Kardos Pál tekintélyes méretű Nagy Lajos-monográfiája nemcsak egy érdemes s lelkes tudós-egyénség szorgalmas munkájának gyümölcse, hanem arról is szólhatunk, hogy nem egy eredményének ott a helye a marxista irodalomtudomány jövő szintéziseiben, hogy műve nyeresége egész irodalomtudományunknak. Mindebből már szinte önként következik, hogy a könyv legtöbb megállapításával egyetértünk, fővonalait (tehát Nagy Lajos pályájának rajzát, kiemelt műveinek elemzését, a fontos csomópontok megjelölését)

helyesnek tartom. Nem is ezek ismertetését tartom feladatomnak.

II.

Kardos Pál Nagy Lajos-monográfiájának olvasásakor felvetődik néhány elvi kérdés, általános érdekű probléma, amelyeknek további tisztázását érzem szükségesnek. Hadd emeljek ki közülük kettőt.

Az elsőt — durván — így lehetne megfogalmazni: *realista vagy naturalista-e Nagy Lajos?* Kardos Pál sokszor foglalkozik ezzel a kérdéssel (amely egyébként a Nagy Lajos-kritikáknak is állandó témája); s mindig olyan hangsúllyal, hogy tisztázni akarja hősét a naturalizmus „vád”-ja alól (pl. 371. l.). Úgy tartja, hogy Nagy Lajos realista (többször utal rá, hogy a szocialista realista irodalom előkészítője, sőt egyes műveiben az, bár ebben a kérdésben álláspontja nem egyértelmű), s „akik elismerőleg szóltak Nagy Lajos naturalizmusáról, azok igazában realizmust értettek ezen a szón”. (Uo.) Abban a bizonyítás-sorozatban, amely Nagy Lajos realista voltát van hivatva igazolni, abból indul ki, hogy „a realizmus céltudatosan, eszmei szempontból válogat a jelenségek között, a naturalizmus nem tud vagy nem akar különbséget tenni a lényeges és lényegtelen közt... a tények fáitól nem látja a lényeg érdekét... A naturalizmus válogatatlán tényeinek sűrűjében vajmi nehéz eligazodni; ha föltárulnak is a bajok s a javító törekvések, a tömérdék egyéb ábrázolt anyag elfüdi igazi jelentőségüket...” (371—2. l.). Ha a naturalizmust ilyen egyszerűen definiálható módszerként értékeljük, akkor valóban kimutatható lesz, hogy Nagy Lajosnak semmi köze sincs a naturalizmushoz. De ha a naturalizmust árnyaltabban, a maga történelmi szerepét is tekintetbe véve, különböző fajait s módosulásait is megfigyelve szemléljük, akkor legalábbis egy fokkal bonyolultabbnak kell, hogy lássuk a kérdést. Czine Mihály tanulmánya (*A századforduló naturalizmusa. Kortárs* 1959. 5. sz. 701—710.) figyelemre méltó kísérlet arra, hogy az ezen a téren újabban felbukkant meggondolásokat összegezze, s különösen a naturalizmus magyarországi, s általában kelet-európai hatását s megjelenési formáit megvizsgálja. A századvégi naturalizmus — Zola és Hauptmann neve hadd jelezze az irányt — szorosan kapcsolódott a társadalmi elégedetlenségen túl az új világ megteremtésének igényéhez is; s a naturalizmus megtermékenyítő s forradalmasító hatással volt nemcsak az írókra, hanem pl. a munkásmozgalomban formálódott dolgozók seregére is. S a legnagyobbaknál — egy Zolára gondoljunk ismét — a tények éppen nem fedték el a lényeges és lényegtelen közti különbséget; éppen az esz-

mei szempontú válogatás — néha erőltetetten túl is hajtott módon — jellemzi a műveket. Igaz, a naturalizmusból vezettek utak a dekadenciához, s vezettek utak a realista művészethez is; s Nagy Lajos indulásán — s érzésem szerint bizonyos vonatkozásokban egész pályáján — ott van a naturalizmus nyoma, termékenyítő (s néha fékező) hatása. Írói alkatával egybehangzóan: a fantázia lebecsülését, a kiemelkedő alakok megteremtésének kerülését, bizonyos akart szárazságot, s tudományosságot a túlzott biologizmus s szexualizmus egyes nyomait — ugyanakkor persze a naturalizmustól hozott (s ismét csak írói alkatával egybehangzó) előrelendítő vonásokat, a valóság-tiszteletet, a könyörtelen józanságot, az alapvetően társadalmi látásmódot — mindvégig fellelhetjük nála. Talán inkább úgy lenne helyesebb jellemezni, ha egyként hangsúlyozzuk művészetének naturalista vagy a naturalizmusból kinövő — s realista elemeit, s a kettő sajátos-egyéni egybeolvózkodásában látjuk művészi jellemzőjét. (Nem „vád” az, ha egy, a naturalizmustól erősen befolyásolt kritikai realistáról szólnunk.) S ezért is hangsúlyoznám erősebben azokat a mozzanatokat, amelyek a fiatal Nagy Lajost Zolához kötik (ismét csak nem „vád” ezek felfedése, mint ahogyan Kardos Pál az 53. és 66. l. erre utal); s ezért nem tartom helyesnek, ha jellegzetesen a századeleji haladó naturalizmusra valló eszmei-művészi vonásait realistának igyekszik magyarázni; hiszen például általánosítás, kombinálás, fantasztikum, harc a társadalmi igazságért — egyként jellemzője lehet a naturalista s realista írói módszernek is; s az, hogy szocialista realista mű jön-e létre ezekkel a módszerekkel, az eszmei tartalom kérdése; mint ahogy a szimultánizmus, a keresztmetszet-technika, az apró, de általánosítható tények felsorakoztatása lehet nem szocialista-realista művészet alkotóeleme is.

Általában azonban nehéz lenne egyetérteni avval, hogy Nagy Lajos a szocialista realizmus előfutára, sőt megtestesítője volt. Nagy Lajos hangsúlyozottan a leírás, a magyarázat nélküli tényfelsorolást tartotta feladatának; s habár persze a tényanyag eszmei célzatú csoportosítása nála is fellelhető (nehéz is lenne másképp elképzelni), vallott írói célját, különösen a 30-as évek közepétől fogva másképpen fogalmazza. (Vö. pl. az oroszországi útinaplóról írt soraival: „csupán szemléltöttem, nem kutattam a jelenségek előzményeit, s nem igyekszem kitalálni következményeket... Szemléletem, módszerem maradt ugyanaz, amellyel a 3 magyar város és később a Kiskunhalom c. regényem készült... Csak leírok. Semmit nem akarok megmagyarázni...” Nagy Lajos nyilatkozata útinaplója közlése előtt. Szabadság 1934.

szept. 30.). S habár ebben a nyilatkozatban van egy eleme a cenzúrával szembeni előre-védekezésnek, maga a napló ennek az írói módszernek alkalmazásán épült; s a rá talán legjellemzőbb írói magatartás talán éppen ez — azaz a kritikai realizmusnak egy módosult formája a 30-as évek viszonyai közt. Nem lenne helyes a szocialista realizmust csak egyfajta stílushoz kötni, de Nagy Lajos alkotásmódjának vannak olyan vonásai, amelyek a legtágabb értelmezés szerint sem kapcsolhatók hozzá. Kardos Pál megállapításai, műelemzései is — akaratlanul — az általa realistának tartott naturalista elemekre hívják fel a figyelmet. Hadd tegyem hozzá, hogy még kevésbé meggyőző az az állítása, hogy az író már legelső műveinél is „művészi eszközeinek teljes birtokában van”, eszmeileg s művészileg is szinte tökéletes.

*

A másik általános kérdést így tennénk fel: *mindvégig harcos, következetes szocialista, illetőleg kommunista író volt-e Nagy Lajos?* Úgy érzem, helyesen emeli ki ezzel kapcsolatban Kardos Pál Nagy Lajos alapvetően társadalmi érdeklődését, a „szegények és elnyomottak” iránti mély együttérzését, harcos szocialista meggyőződését, ennek kialakulását, s általában: a társadalmi igazságtalanság, a társadalmi ferdeségek ellen élete végéig folytatott heves harcát. Meggyőzően és helyesen — új tények seregével — mutat rá, mikor kapcsolódott szorosan az illegális Kommunista Párthoz, mennyiben hatott rá a munkásosztály világnézete s a párt politikája. Mindezt ki kell emelnünk, nemcsak a Nagy Lajos-életrajz szempontjából, hanem a magyar kommunista irodalom története szempontjából is. De egy kérdés ez; s más az, vajon valóban mindvégig következetes kommunista, meg-nem-alkuvó forradalmár volt-e Nagy Lajos, sőt (mint azt nem Kardos Pál állítja, de nem egy cikkben s felszólalásban elhangzott) a kommunista író ideáltípusa?

Felfogásom szerint: Nagy Lajos legalapvetőbben kispolgári demokataként jellemezhető, olyan következetes kispolgári demokratának, aki a történelmi fejlődés egyes szakaszaiban közel került a munkásmozgalomhoz, sőt az illegális párt politikájához s céljaihoz is, akinek műveit egyes periódusokban áthatotta ez a kapcsolat — de más időszakokban, különböző történelmi erők nyomására, eltávolodott ettől a kapcsolattól, megmaradva demokrata álláspontján. A párt-hoz közel álló időszakokban született művekre (1919-től a *Leckén* át a *Kiskunhalomig*) teljesen érvényes, hogy a magyar proletár-irodalom elidegeníthetetlen részei, ezekre teljesen áll az a Kardos Pál által idézett megállapítás, hogy „kommunista módon” ábrá-

zoltak, s segíthették a párt harcát; az illegális munkásmozgalom életéhez hozzátartoztak, neveltek s formáltak; a Nagy Lajos-i oeuvre-nek egy része — része együttal annak a közkincsnek, amit a földalatti mozgalom létrehozott és éltetett.

A fenti megállapítás ismét csak nem „vád”, csak a tények más értelmezése. S meg kell jegyezni: a két világháború közti időszakban nálunk ritka is az olyan író, akinek pályája csak egy mozgalommal érintkezett volna, aki nyílegyenesen járt volna útját a kor buktatói közt. Igen sok alkotónk pályája érintkezett a kommunista párttal is; Nagy Lajos talán sokuknál hosszabb ideig s következetesebben, harcosabban állt meg a maga álláspontján, de ő sem mindvégig. Másrészt: a mi sajátos viszonyaink között a következetes kispolgári demokratizmus is ritka s kiemelendő jelenség (alig is volt osztálybázisa), s éles ellenállást jelentett a reakció s a fasizmus minden formájával szemben. Ha így tekintem át Nagy Lajos pályáját (nem utolsósorban a Kardos Pál könyvében felsorakoztatott tényanyag alapján), akkor úgy látom, hogy ez a harcos kispolgári demokratizmus már pályája kezdetén kibontakozik nála, hogy azután 1918 végén s 1919-en át eljusson előbb szocialista, majd kommunista álláspontra (s itt Kardos Pál adatait még meg is toldhatnók, pl. József Farkas legújabb gyűjtése alapján felbukkant cikkek alapján), s egy igen nehéz periódusban, a 20-as évek elején — kisebb ingadozásokkal — megmaradt a szocializmussal rokonszenvező baloldali írónak. (Hadd jegyezzem itt meg, hogy az ellentmondásosabb fejlődésre utaló jelenségeket kevés figyelemre méltatja Kardos Pál: a 123. lapon megtudjuk, hogy a *Magyarság* 1923-ban közölte Nagy Lajos írásait, de hogy miért történt ez, milyen írások jelentek meg ott, mit képviselt ekkor pontosan a *Magyarság*, arra Kardos nem tér ki, csak megemlíti, hogy Nagy Lajos „be akarta csempészni” a lapba a társadalomról vallott nézeteit.) A forradalmi felindülés idején, 1928 és 1932 között, Nagy Lajos az illegális KP-hoz került közel, hogy azután — több tényező hatására — sokfelé keresse útját, végül is egy (kissé már fáradt s resignált) kispolgári demokratizmus álláspontján maradjon meg — lényegében élete végéig. (Itt megint hadd jegyezzem meg, hogy Kardos Pál nem kutatja, pontosan meddig tartott a kapcsolat az illegális párttal, inkább csak kezdetét jelzi.) Mindezzel együtt — ismétlem — a magyar haladó — s egyes korszakaiban a magyar kommunista — író-tábornak kimagasló tagja Nagy Lajos.

Ha ehhez az eszmei jellemzéshez még figyelembe veszem Nagy Lajos sajátos életformá-

ját, egyéni jellemvonásaiból és sorsából fakadó székszezsét, pátosz- és romantika-ellenességét, azt, hogy végeredményben a városi kispolgárok világában élt, s tagadvádolva őket, nemegyszer azonos vonásokat mutat velük izlésben, ítéletben, szemléletben — még megerősödik a meggyőződésem: Nagy Lajos a kispolgári demokratizmus kimagasló képviselője irodalmunkban.

S mivel így látom, bizonyos tények értelmezésében sem értek egyet Kardos Pállal: Gorkij- és Móricz-ellenessége ilyen magyarázattal érthetőbbé válik; s a *Tízezer kilométer Oroszország földjén*, a *Budapest nagykvéház* s a *Jalu álarca* értékelése is talán elfogadhatóbb, ha éppen a munkásmozgalomtól elszakadóban levő kispolgári demokrata műveit látjuk bennük. 1934 körül indult meg az a folyamat, amely — elsősorban a fasizmus egyre erősödő nyomásának hatására — kiábrándulás- és úttalanság-hangulatot hozott magával a magyar szellemi életben is, s ekkor indul meg az új tájékozódás, útkeresés, amely sok íróra a „népi” mozgalomhoz, másokat a polgári baloldalhoz vitt közel. Ilyen folyamat játszódott le Nagy Lajosnál is; tanúi az oroszországi útinapló, az 1935-ös időleges csatlakozása az Új Szellemi Front-hoz, s fő tanúja: az 1936-os *Budapest nagykvéház*. Ez utóbbit is hosszan elemzi s magyarázza Kardos Pál; s bár elismeri, hogy az író „egy lépést visszahúzódik” (269. l.) korábbi álláspontjától, mégis arra törekszik, hogy bebizonyítsa: az író „kommunista álláspontja” fejeződik ki benne. (268. l.) Nehéz lenne ezt a megállapítást elfogadni; kortársak s utódok, jobb s bal oldalon egyaránt éles harapós leszámolásnak érezték ezt a művet az egész budapesti szellemi élettel, köztük a rendkívül gúnyosan rajzolt kommunista írókkal is. Kissé bonyolult ezt azzal magyarázni, hogy: „Nagy Lajos azért is rajzolt ilyen ’kommunistákat’, mert igazságot, a maga elgondolása szerintieket szeretett volna látni”. (270. l.) S ugyancsak nehéz Gerleiben nem József Attila torzképét látni. (Nem ellenérv a Kardos Pál által említett Agárdi Ferenc-cikk s Nagy Lajos emlékeztetése; mindkettő korábbi időszakról szól.) S ha úgy fogjuk fel ezt a művet, mint kiábrándult-dühös leszámolást a néhány évvel ezelőtti barátokkal s az általuk képviselt eszmékkel, nem fogjuk olyan egyöntetűen helytelennek tartani Gergely Sándornak — valóban nem éppen szerencsés hangú — cikkét a *Párizsi Munkásban*. S ha hozzátesszük, hogy ezután íródott a *Jalu álarca* (amelynek magyarázata ugyancsak kissé túl-mentegető, túl-bonyolult a monográfiában), a *Három boltoskisasszony*, s még később az *Új Idők* novellák, a közreműködés a *Híd*-ban, — csak úgy tudjuk magyarázni a történeteket, hogy egy, a történelmi körülmények

nyomása alatt bekövetkezett, a kor s a betegség által is támogatott — visszahúzó-dásról, visszafejlődésről van szó; egy olyan író útjáról, aki ugyan sohasem érintkezett a fasizmussal, de fáradságában s hitetlenségében már-már régi írói erejét is elvesztette. Látja ezt Kardos Pál is; csak nem vonja le így a következtetést. Pedig — az életút ilyen értelmezésével, a viták ilyen megvilágításával — érthetőbbé válnak azok a bizonyos, valóban elkövetett, s jóváteendő, bár az 1956 előtti hangulatkeltésben mértéktelenül felnagyított irodalompolitikai hibák is vele kapcsolatban. A két világháború közti kor nehéz s megpróbáló idő volt; nehezek voltak Nagy Lajos életkörülményei is; s a 30-as évek közepétől valóban nemigen lehet kommunista írónak nevezni, inkább kissé fáradt s megtört, de demokratizmusát, az igazság-talanság s a társadalmi elnyomás elleni gyűlöletét őrző kispolgári demokratának (ami akkor nagy rang s nagy érdem volt). A felszabadulás után elkövetett mulasztások persze mulasztások maradnak akkor is, ha ahelyett, hogy azt mondjuk: a mindvégig következetes kommunista íróval szemben követtük el őket — így fogalmazunk: irodalmunk egyik legharcosabb kispolgári demokrata írójával szemben voltunk időnként méltánytalanok, akit életútja, igazságszerete, társadalmi élményei közel vittek a kommunista mozgalomhoz, s szerencsebb körülmények esetén még tartósabban közelebb vihettek volna.

III.

Kardos Pál általam vitathatónak érzett két alaptételét: (Nagy Lajos mindvégig kommunista meggyőződésű, realista író) következetesen végigviszi könyvében. Az ezekkel a tételekkel ellenkező tényeket igyekszik megmagyarázni, innen a könyvnek sokszor mentegető, olykor túlzottan apologizáló hangja; nemegyszer sajátos gondolatmenetek, hosszú magyarázatok szükségessé válnak; az egész monográfián végigvonul ez az apologizáló-vitatkozó jelleg. Egy-egy helyen talán túlságosan is részletesen magyaráz, szétbont egy-egy eléggé érthető írást (pl. 111., 176—177. l.); ismét máskor az ilyen műelemzések már-már a közhelyesség határait súrolják (pl. a börtön-ézésről, 134. l., az 1919 május elemzésének nem egy helyén, 188. l., A *tanítvány* magyarázatánál, 324. l.)

Hadd említsék még röviden néhány olyan kérdést, amelynek megoldása talán nem sikerült teljesen, mindenesetre további kutatásra szorul. Nem eléggé kidolgozott a külföldi kortársakkal, áramlatokkal való viszonya (csak egy példa: a nemiség, a nemi élet problémái iránti fokozott érdeklődés — egyéni életkörülményein túl —

általános koráramlatból is magyarázható); a német Neue Sachlichkeit-tel, pontosabban a német munkásmozgalmi irodalom dokumentumfajával való kapcsolatot is szorosabb, mint Kardos Pál véli (l. a könyvében is idézett nyilatkozatot, 148. l.). Nem eléggé tisztázott a magyar irodalmi csoportosulásokkal, folyóiratokkal, általában az irodalmi élettel való kapcsolata sem; a Nagy Lajos által szerkesztett *Együtt*ről pl. csak sommás ismertetést kapunk (140. l.), de nem látjuk, mik voltak szerkesztői elképzelései, kiket közölt; a *Nyugattal* való viszonya sem elég világos; de különösen hiányoljuk a „népi” írókkal s mozgalmukkal való kapcsolatainak árnyalt elemzését. Különösen azért kell ezt hiányolnunk, mert Kardos Pál munkájából úgy tűnik, mintha leginkább Illyés Gyula és Veres Péter értették volna meg az író; Illyés bírálatainak szinte mindig külön fejezetet szentel, hatását erősen kiemeli (243. l.) — a kommunista kritikát viszont csaknem mindig „szektáns”-nak tartja (még az igazán néprfrontos szellemű *Gondolat* mai szemmel is igaz s méltányos hangú megjegyzését is A *falú átlarcáról*, 290—291. l.). Ide tartozik, hogy nem mutat rá: A *falú átlarca* nemcsak a dogmatikus marxizmus ellen van kieleve, hanem egyúttal a „népi” írók szociográfiái elleni visszahatás is — körülbelül a *Szép Szó* platformjáról. Furcsa kettősség, sajátos kép alakul ki így a könyv olvastán: a mindvégig következetesen és harcosan kommunista Nagy Lajosról, akit igazán és mélyen csak a „népi” írók értettek meg, s a kommunisták 1934-től szektás módon bíráltak. A „népi” mozgalom nem eléggé reális értékelése, Nagy Lajos kissé „baloldali” jellegű apologizálása így fonódik össze a kommunista kritika lebecsülésével (amelynek egyenesen kínos példája a *Korunkról* mondott igaztalan ítélet, 181. l.).

Még egy hiányérzetemnek hadd adjak hangot: a könyv zárófejezete alapján nem helyezi el végleges, megnyugtató módon Nagy Lajost a két világháború közti magyar irodalom szinképében, s nem tisztázza eléggé meggyőzően helyét az írói értékrendben.

Kardos Pált, a monográfia-író talán a könyve tárgya iránti szeretet, az anyag bő-sége ragadta el. Ha a festő egy-egy ecsetvonást tesz művén vagy befejezte festményét, egy lépést tesz hátra, hogy összehatásában szemlélje, hogy távlatot kapjon; Kardos Pál nem teszi meg ezt az egy lépést, s ezért talán nem is látja teljes összetettségben és reális arányaiban tárgyát. Szinte mindnyájunk hibája ez, ha egy alkotóval foglalkozunk; a recenzens tisztte viszont, hogy kissé hátrább lépjen a képtől, felmérje arányait, észrevegye kidolgozatlanabb részeit is.

Szabolcsi Miklós

Európa Könyvkiadó, Budapest. 1959. 424 l.

A szerény cím mögött egy rendkívül érdekes és gazdag tanulságokat kínáló tudós és forradalmár élet négy évtizede tárul az olvasó elé. Ha azt hinné egy irodalmár, hogy Hevesi akadémikus emlékiratait csupán műszakiak, pártmunkások és történészek forgathatják nagy haszonnal, súlyosan tévedne. Igaz, hogy az író csak futólag érint közvetlenül irodalomtörténeti vonatkozásokat; de vajon nélkülözhetné-e a huszadik század magyar irodalmának bármely területét kutató ezt a nagy jelentőségű dokumentumot, ha komolyan meg akarja érteni a kort, amelyből művészet és irodalom sarjadtak? Semmiképpen nem nélkülözheti. Annál inkább nem, mert hiszen — sajnos — hosszú évekig nem állt módunkban, hogy a magyar proletárforradalom történelmi és irodalmi hagyományainak minden értékét, teljes gazdagságát feltárhassuk. A közelmúltban végre elhárultak az akadályok a dicső és magyar Tanácsköztársaság emlékének és tanulságainak teljes fényű ragyogása előtt. Regények, novellák és verseskötetek sora jelent meg, bizonyítván, hogy a magyar szocialista irodalom nagy árama bontakozott ki 1919 emlékéből az emigráció évtizedeiben. S a művészet emlékei közt elsőrendű jelentőségű minden személyes vallomás, krónika is, amely hozzájárul e sorsdöntő négy évtized történetének mind mélyebb megértéséhez.

Hevesi Gyula sokban hasonló úton jutott el a kommunista mozgalomhoz, mint az írók közül pl. Illés Béla, Komját Aladár vagy Barta Lajos. A kárpátori szomszédos magyar határvidék kisvárosi, kispolgári világából érkezett Budapestre, s a háborús évek megpróbáltatásai és a nagyüzemi munkásság közelsége nevelte a fiatal mérnököt harcos szocialistává, kommunistává. Pedig, miként egy Gábor Andornak, neki is nyitva állhatott volna az útja a polgári élet sikerei felé. Eredeti ötletei, találmányai voltak, a magyar izzólámpagyártás kitűnő szakértője lett. Mi indította hát mégis arra őt, hogy teljes erejével belevesse magát a politikai életbe? Elsősorban is az a felismerés, hogy az emberi értelem, a tudományos gondolat értékeinek kibontakozását megakadályozza, eltorzítja a tőkés rendszer. Hevesi Gyula számára hamar világgá vált, hogy a néptömegek életének megjavítása nem lehetséges a tudomány és a termelés szoros kapcsolatából származó termelékenységemelkedés nélkül. Ez pedig a polgári világ, a tőkés termelési rend radikális átalakítása nélkül el sem képzelhető. E gondolat valóráváltása vezette hallatlan nehézségek között, amikor mint a

szociális termelés népbiztosa dolgozott, s akkor is, amikor a Szovjetunióban mint egyszerű üzemmérnök vagy a Nehézipari Népbiztosság vezető beosztású szakembere tevékenykedett. A felismerés, hogy a tudomány a nép szolgálatának eszköze, vitte őt közel a munkásokhoz, a gyárak egyszerű dolgozóihoz. Hatalmas szervező munkát végzett Hevesi még a háború alatt a budapesti műszaki értelmiség, a Gyárközi Bizottság megszervezése terén, s ezzel nagymértékben segítette elő a forradalmi mozgalom kibontakozását.

Fáradhatatlanul törekedett arra, hogy meggyőzze a műszaki értelmiséget: nem a tudást kizsákmányoló tőkésnek, hanem a proletárokhoz köti valamennyiüket társadalmi helyzetük. A szellemi és fizikai munkások mesterségesen támasztott ellentétei idején hangoztatta és írta le gondolatait, amelyek arról szóltak, hogy a proletárdiktatúra egyaránt nagyra becsüli mindannyiuk munkáját, minden lehetőségét és segítségét megad az értelmiség alkotó tevékenységéhez: de ugyanakkor a proletariátus vezetés szerepe nélkülözhetetlen feltétele az értelmiség szabadságának is.

Hevesi életútjának nem kevésbé tanulságos vonása szinte szenvedélyes vonzódása az újhoz, a jobbhoz, a kísérletezéshez és kereséshez. A munkástömegek életével való egygyőforrás, a fáradhatatlanul mozgékony intellektus sok nehézség legyőzésében segítette őt. Tudatlansággal, bürokratikus akadékoskodással vagy kártevő rosszakarattal nemegyszer kellett megküzdenie, de kommunista elvhűséggel, konok elszántsággal mindig elérte kitűzött célját.

Természetesen általános elvi tanulságok mellett igen nagy segítséget nyújt ez a valóságból szőtt életregény akár a Tanácsköztársaság, akár a bécsi, olaszországi vagy a szovjetunióbeli viszonyok közt sarjadzó magyar irodalom és publicisztika létrejöttének, születési helye atmoszférájának teljesebb megértéséhez is. Hevesi sok érdekes dolgot mond el a szocialista írósoportról, amely közel állt a forradalmi mozgalomhoz; különösen Komját Aladról, akivel együtt szerkesztették a párt első tudományos folyóiratát, az *Internacionálét*. Sok közös munkában vettek részt, s egy úton jártak az olaszországi emigrációban is. Hevesi Gyula is elítélte a bukás után fellángolt frakcióharcokat, ami ellen Komját politikában és irodalomban szintén nehéz küzdelmet folytatott. Révai Józsefről, Lengyel Józsefről, Matheika Jánosról, a krisztianizmus útjáról

tért Sinkó Ervinről s sok más, a magyar irodalomban és irodalomelméletben szerepet játszó kortársáról olvashatunk érdekes adatokat. Találó szavakkal jellemzi a művészi formák álforradalmait és meleg színekkel festi a haladó gondolat minden üttörőjének arcképét, még akkor is, ha kritikusan teszi ezt.

Mint önéletírás is jellegzetes mű Hevesi Gyula könyve. A saját életútját rajzolja meg, de ez az élet a történelemmel fonódott össze; ez az út vezetők csupán egy nagy és széles áradásban, a magyar forradalmak, a Tanácsköztársaság, a kommunista emigráció gazdag krónikájának folyamában. Sok esemény itt teljesen új aspektusból kerül izgalmas közelségbe az olvasóhoz. (Csak éppen megemlítjük pl. a salgótarjáni szénmedence ellen támadó fehér cseh csapatok támadása elhá-

rításának, vagy a júniusi Tanácskongresszus lefolyásának történetét.) Hevesi Gyula kiemelkedő, hű harcosa volt és maradt a magyar kommunista munkásmozgalomnak; ugyanakkor elvitte és átadta más népeknek. a Szovjetunióknak is saját tudását és a magyar forradalom tapasztalatait. 1945 után pedig két és fél évtized alatt szerzett sokszorosán gazdag tapasztalatokkal tért haza hazájába. Hevesi életműve, a proletár internacionalizmusnak a tudományban is jelenvaló erejét dokumentálja.

Hevesi Gyula könyvéből szocialista eszméiséget, elvhűséget, a nép javáért munkálkodó tudományos szenvedélyt, céltudatos és rendszeres, szívós munkára serkentő erkölcsiséget tanulhat valamennyi olvasója.

Illés László

NAGY PÉTER : SZABÓ DEZSŐ INDULÁSA

Akadémiai Kiadó. Budapest. 1958. 148 l. (Irodalomtörténeti Füzetek, 22.)

A tekintélyes mennyiségű Szabó Dezső-irodalomban meglepően kevesen vállalkoztak arra, hogy kitegyék magukat — bármilyen bíráló szóval — frecskelő gyűlöletének. Király György, Fülel Lajos, Kosztolányi Dezső példás bátorságú kritikáin kívül alig érdemel említést más kritikai mű; Erdély Ernő sikerületlen doktori értekezése (*Szabó Dezső regényköltészete*. Pécs, 1936. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó. 66 l. 8°.) és Varga Károly *Szabó Dezső ideológiája* című tanulmánya (*Debreceni Szemle* 1934. I.) pedig inkább egyetemeink felszabadulás előtti színvonalára jellemzőek. A helyzet a felszabadulás után sem változott lényegesen e téren. Egyoldalú bírálatot s rehabilitációs kísérletet láttunk nem egyet, de olyan marxista értékeléssel nem találkoztunk, mely úgy tette volna mérlegre Szabó Dezső munkásságát, hogy abban elvi-ideológiai hibáinak könyörtelen leleplezése társuljon művészi erőneinek és hatásának elemzésével. Az Erdei Sándor *Kortársbeli* cikke nyomán kirobant vita volt az első biztató ígéret arra, hogy az úgynevezett „kényes kérdések” megválaszolására is sor kerül lassan.

Nagy Péter tanulmányát a tudományos feldolgozás igénye emeli ki a Szabó Dezső-irodalom tömkelegéből s módszere és eredményei érdemlik meg a méltatást és bírálatot.

Nagy Péter az egyedüli járható utat választotta: Szabó Dezső fejlődésének történeti ábrázolásából indul ki, ebből akarja kibontani értékelését. A szintetikus ábrázolás, melyet nem előz meg történeti fejlődésrajz, mindig torzít, mivel azonos jellegű, de időben

össze nem tartozó jelenségeket társít. Az olvasót ugyan mehökkenti az, hogy Nagy Péter Szabó Dezső fejlődését csupán 1919-ig követi, de indokolása meggyőző. „Ez a korszak Szabó Dezső életének, művészi és gondolati fejlődésének felfelé ívelő szakasza: ez az az idő, amelyben eszméi és eszközei kiforrálnak. A következő negyedszázadban lényegében az ekkor felhalmozott tőke forgatásából él; gondolatilag, művészileg egyaránt inkább csak variál, mintsem gazdagszik. Ha e korszakának kulcsait jó helyen keressük, a következő periódus zárai is nyitva állnak előttünk” — írja (7. l.). Ha ezt úgy érti Nagy Péter, hogy Szabó Dezső 1919-ig tartó fejlődése megszabja további útja irányát, de magát az utat — kitérőt, zsákutcáit, kanyarulatait — ugyanúgy lépésről lépésre kell követni, akkor egyetérthetünk vele. Mert amilyen nyilvánvaló, hogy a Szabó Dezső-kérdés nyitja első fejlődési korszakában rejlik, ugyanolyan nyilvánvaló, hogy a további korszakok azért adnak új problémákat. Hogy mindjárt előlegezzünk valamit a várható tapasztalatokból: Szabó Dezső első sikerei más természetűek, mint a későbbiek. Szabó Dezső 1919 előtt, bizonyos értelemben üttörő jelenség, műveiben olyan eszmecsirák lelhetők, melyeket a két világháború közötti időszak bontott ki s növelt fel az expresszionizmusnak, aktivizmusnak olyan ábrázolási eszközeivel, melyek csak a húszas években lesznek igazán populárisak. Végzetes elhanyaglásának, jobbra-balra való vagdalkozásának, kétségbeesett túlkompenzálódásának alapvető oka nyilvánvalóan az volt, hogy legsajátabbnak vélt eszméi közéletű

koreszmékké váltak, művészi eszközei popularizálódtak és elavultak s az a törekvése, hogy még egyszer eszméssel s művészi kifejező eszközökkel hökkentse meg kortársait, soha többé nem sikerült: ő hökkent meg realizálódott eszméi láttán, mint deres fejű bűvészinas. Ennek a fordulatnak, nyomon követése Nagy Péterre vár még — hogy nem hiába, azt ez a kötet megnyugtatóan bizonyítja.

Nagy Péter könyvének van két szembeötlő tulajdonsága, mely elkülöníti az azonos szándékú átértékelő munkáktól. Az átértékelést ugyanis azzal kezdi, hogy nem az eddig feldolgozott irodalom eredményeiből indul ki, nem a már publikált adatok és nézetek elé tesz plusz helyett mínusz-jelet, hanem szélesebbé tágitja ismereteinket is — magyaráz mondva: *az átértékelést forráskutatással kezdi*. Szabó Dezső-portréja többek között azért valóságosabb minden eddiginél, mert egyrészt Szabó Dezső kéziratok önletrajztát (*Életem*) is felhasználja, másrészt felkutatta Szabó Dezső vidéki publicisztikai munkásságának termékeit, a *Fejérmegyei Napló* hasábjain sárguló-porló cikkeket, kibányászta a székesfehérvári főreál értesítőjében rejlő adatokat, konzultált Szabó Dezső ma élő kortársaival. A marxista értékelés fölényét tehát nemcsak a helyesebb szempontokkal, hanem az alaposabbra fundált bázissal bizonyítja.

Nem kevésbé lényeges sajátja művének az sem, hogy nem éri be a közkeletű patronok alkalmazásával Szabó Dezső ideológiai fejlődésének rajza során. Ha harmadikutasságról, sovén nacionalizmusról, antiszemizmusról, végletes individualizmusról, romantikus naturalizmusról beszél, ezek a fogalmak nem maradnak üres címszók, hanem behatol a század első évtizedei ideológiai vegykonyhájába s gondos kortörténeti és filozófiai tanulmányok alapján bontja ki ezekből, Marie-Jean Guyau, Nietzsche, Barrès, Maurras, Gide elméleteiből és művészi gyakorlatából azt a légkört, melyben a Szabó Dezső-i ideológia megszületett. Tanulmányának filozófiai és világirodalmi megalapozottsága és távlata előnyösen különíti el művét attól a primitív és provinciális gyakorlattól, mely a kozmopolitizmus látszatát, a szellemtörténeti módszer buktatóit azzal próbálja elkerülni, hogy megkerüli az irodalom filozófiai alapjait s nem vesz tudomást a világirodalomról. Nagy Péter tanulmánya azzal bizonyítja a marxista módszer fölényét, hogy a szembeütköző és sajátosan magyarnak látszó jelenségek mögött megmutatja a mélyebb ideológiai okot és a jelenség másodlagos, nem magyar társadalmi talajból kelt mivoltát.

Nem is tudom, nem is akarom titkolni, hogy mindezt nem csupán a recenzens referáló kötelessége mondatja el velem, hanem az az aggodalom, melyet egyre gyak-

rabban érzek irodalomtörténeti tanulmányok olvastán, melyekben a kutatást az átrendezés pótolja, a világnézeti elmélyedést a patronok alkalmazása, a világirodalmi távlatot pedig semmi.

A tanulmány első fejezete Szabó Dezső életútjának vázlata negyvenéves koráig. Ez a rövidségében is frappáns és gazdag anyagú fejezet, melyben családi környezetének hatásáról, diákéveiről, az Eötvös-Collegiumban és Párizsban töltött idejéről, valamint hányatott tanári pályafutásáról először kapunk valóságos képet, különösen egy szempontból rendkívül jelentős. Rajongók és ellenfelek, különbözőző előjellel, mitologizáltak Szabó Dezső emberi egyéniségét. Nagy Péter lépésről lépésre haladó, tényfeltáró munkája realissá teszi Szabó Dezső emberi figuráját s meggyőzően mutatja ki, hogy a felfokozott becsvágy és az élettől, valóságtól való idegenség hogyan fordul benne elvtelen opportunizmussá. Ahogyan ifjú álmaiban alternatív lehetőségként szerepel az, hogy k. u. k. tiszt lesz, vagy új Kossuth, úgy válik az antiszemita, szocialistaellenes, klerikális székesfehérvári tanárból néhány hét alatt radikális, antiklerikális, a szocializmus igazát hirdető publicista. A tények egyszerű feltárása úgy lemezteleníti Szabó Dezső világnézeti fordulatát, hogy későbbi belső ellentmondásait is nagyobb óvatossággal kell kezelnünk, sőt publicista bátorságáról, szókimondásának morális értékéről is alább száll véleményünk. Az életrajzi tények és dokumentumok, ideológiájának elemzése során, minduntalan aktualizálódnak az olvasó tudatában, ott is, ahol Nagy Péter rá sem mutat élet és mű korrespondenciájára. Kár, hogy e bálványdöntő életrajzi fejezetben egyhelyütt megfutott Nagy Péter tolla. A Szabó-család alkoholizmusának magyarázata (10—11. l.) erőszakolt s nem meggyőző: az alkoholizmus nem korlátozódott sem a vidékre, sem a magyar úri osztályok alsó rétegeire s így a hozzáfűzött okoskodás is sántít. Az alkoholizmus a XIX. század végének nemzetközi jelensége; a statisztika adatai nélkül, pusztán világirodalmi dokumentumokkal is bizonyítható, hogy így van.

A második fejezet az életrajzi fejezet elmélyítése, azoknak a művelődési hatásoknak elmélyült elemzése, melyek Szabó Dezső fejlődése során érték, melyekről tanulmányai, vitáik — még a művészi megformálási lehetősége előtt, valósággal a fogantatás pillanatában, vallanak. Ennek a fejezetnek az a szembeszökő értéke, hogy bármilyen részletesen is ábrázolja Szabó Dezső bekapcsolódását a kor kulturális áramlataiba, egy percre sem veszi el a szem elől azt a társadalmi talajt és történelmi folyamatot, mely bizonyos értelemben meghatározza, milyen hatások és indítások iránt volt fogékony s

megmagyarázza, hogy ezekből az ihlető indításokból milyen konzekvenciákat vont le. A Szabó Dezső-legendát ebben a fejezetben nem kevésbé súlyos csapások érik. A Szabó Dezső által szuggertált, de még nyomaiban ma is élő Ady—Szabó Dezső-párhuzam például teljesen képtelenné válik e tanulmány tükreben. Nagy Péter kimutatja, hogy polgári fejlődésünk elmaradottsága, a feudalizmus gyökereinek sajátos utóélete hogyan fordítja Szabó Dezső útját — minden problémaazonosság ellenére — egy Adytól sarkosan különböző irányba: egy retrográd, középkori kollektivitás s egy paraszti faj-mítosz útjára. Különös figyelmet érdemel az, amit Szabó Dezső középkori koncepciójával kapcsolatban a katolicizmushoz és a misztikához való közeledéséről mond. Nemcsak azért, mert innen érthető igazán Szabó Dezső anti-racionalista útja, Barrés és Maurras útjával való érintkezése s egyes nézeteinek a náci ideológiába való torkollása. De azért is fontos ezeknek a szálaknak felfejtése, hogy a magyar értelmiség egy jelentős része fasizálódásának is itt lehetjük előképét és magyarázatát. Általában: az egész fejezetnek van egy ilyen, Szabó Dezsőn túlmutató jellege. Szabó Dezsőnek a szocializmushoz való viszonya például érthetőbbé teszi, hogy az értelmiség egy része, radikalizmusa, a szocializmus iránti szimpátiája ellenére hogyan esett bele a fasizmus veremébe, hogyan vált a csak eszközként felfogott szocializmus egy faji totalitarizmussá, „nemzeti” szocializmussá.

A harmadik fejezet Szabó Dezső művészi fejlődésének elemzése, az első szépprózai kísérletektől *Az elsodort jaltig*. Ebbe torkollik az életrajzi fejezet adatai s mindaz, amit Szabó Dezső tanulmányainak elemzése során ideológiai fejlődéséről mondott. Ez a gondos elemző munka viszi legnagyobb lépésekkel előre a Szabó Dezső-filológiát. Első jelentős, Szabó Dezső művészetének jellegzetességeit először felvillantó novellájának elemzése során (*Don Kisott penitencián*) Szabó Dezső alkotómódjának legfontosabb problémáira tapint rá. Kimutatja — találó párhuzamot vonva Ady és Szabó Dezső szimbolizmusa között —, hogy Szabó Dezső újnak ható expresszionista-aktivizmusának legjellemzőbb eszköze „valójában csak egy régi művészi eszköz megújításából álló fogás: az allegória — méghozzá a mennél plasztikusabban átlátszó allegória — felhasználása... nem az író sajátos szimbolikus világlátásának kifejezése, nem egy egységes (és talán a valóságnál is erősebb) szubjektív víziórendszer kifejezése, hanem elsősorban társadalmilag adott elvontságok abszolutizálása, köznyelvi példák és hasonlatok hirtelen eredeti jelentőségükre redukálása és ezen keresztül felduzzasztása, pszeudó-jelrendszer-

ré változtatása... Ugyanerre a — valójában csak az allegóriáig felérő — ál-szimbolizmusra árukkodik az irodalmi alakok, helyzetek rendkívüli jelentősége: saját legbensőbb érzéseinek és indulatainak kifejezésére nem tud önálló alakzatokat teremteni, megszólaltatásukra kénytelen Cervantes, Swift zsenijéhez, Mohamed legendájához folyamodni. S ez az egyedi szimbólumrendszer helyébe lépő közhelyes allegória-használat azért is fokozott sikert biztosított, mert az olvasó számára sokkal kisebb erőfeszítést kíván a megértése, mint Adyé; igaz, hogy általában kisebb művészi élvezetet is okoz” (87. l.). Ennél pontosabban, lemezletlenül nem lehetne Szabó Dezső művészi módszerét jellemezni s Nagy Péter arra is ügyel, hogy a módszer leleplezése — igaztalanul és történetietlenül — el ne homályosítsa alkalmazásának politikai, irodalomtörténeti szerepét és azt, hogy egy páratlan, a maga nemében robusztus erejű művész él vele. Találón mutat rá, hogy a Szabó Dezső-i elbeszélő-stílus „a szépprózában azt a szerepet játssza körülbelül, mint a költészetben a korai szabadvers. Sajátos műfajtalanságával új műfaji igények felé tapogat; a naturalista, impresszionista és szimbolista elbeszélés lehetőségeivel elégedetlenül feszegeti a műfaj kereteit azzal, amiből a legtöbb és legszenvedélyesebb áll rendelkezésre: lírával, gondolattal, újfajta kifejezéssel” (89. l.). Az alapvető szempontok tisztázása mellett arra is ügyel, hogy az olvasó sem a magyar, sem a világirodalmon belül ne veszítse el Szabó Dezső jelentőségének mértékét, rámutat, hogyan hangzik egybe sok merőben eredetinek vélt Szabó Dezső-i vonás Révész Béla, Balázs Béla, Kassák Lajos munkásságával, milyen megdöbbentő megfelelések lehetők André Gide gyakorlatával, Hermann Bahr gyakorlatával és elméletével. A gondos elemzések során egy-egy terminus technicusa is mélyre-világít: Szabó Dezső hőseit „lírai-retorikai hősök”-nek nevezi például, *Az elsodort jaltu*-val kapcsolatban „epizodikus zsúfoltság”-ról beszél, magát Szabó Dezsőt — az önmagának szánt szerepe alapján s a szó teljes jelentését kihasználva — „magyar Redemptor”-nak nevezi. — E fejezet legnagyobb értéke *Az elsodort jaltu* részletekbe ható, értékelő elemzése (108—127. l.), ebben, mint egy gyűjtőlencsében, egybevillannak az előző fejezetek s az első művek során feltárt Szabó Dezső-i tulajdonságok, de ebben tárul fel teljes világossággal ennek a faji mítoszra épült, — ha szabad halál-esztétikáját így neveznem — negatív egzisztencializmusra épült művészetnek értelmi-ellenessége, antibolsevizmusa és aktív ellenforradalmi szerepe, sikerének nyitja és Szabó Dezső magába-hullásának magyarázata. De itt válik először dubiózussá Szabó

Dezső indulásának elhatárolása későbbi működésétől: Az *elsodort jutó* elemzését a *Segítség* elemzése tenné teljessé, amint hogy a *Boldog Misi* elemzése valósággal aktualizálja a *Csodálatos életet*. Ezek bizonyítanak igazán meggyőzően, hogy első, sikeres műveinek a legrosszabb tulajdonságai élnek tovább.

Az összefoglaló zárófejezetben Nagy Péter megkísérli meghatározni Szabó Dezső „groteszk nagyságát.” Véggövezetetésének egy részével fenntartás nélkül egyetérthetünk. „Az a fajta kapitalizmus-ellenesség, mely a szocializmust is elutasítja magától, az a fajta népszerűség, mely a faj eszméjén keresztül akarja megváltani a népet — ezen egyedül és kizárólag a parasztságot értve — mindig vissza fog találni nálunk Szabó Dezsőhöz, ezeknek a gondolatoknak első megfogalmazója, legszínvonalasabb és legeredetibb képviselője a magyar szellemi életben ő volt. De ezek az eszmék döntő vereséget szenvedtek 1945-tel — utóvédharcaik sem fogják feltámasztani tudni őket” — írja (144. l.). Azzal nehezebben érthetünk egyet — éppen példái nyomán —, hogy művészete azért tartozik irodalmunk máig ható, tápláló humuszrétegébe, mert „olyanokra is hatott, akik gondolatilag, irodalmi és eszmei téren tőle távol, esetleg vele ellenkező táborban harcoltak és alkottak” (uo.). Peldái ugyanis csak a népi írók köréből kerülnek ki s nem is mind találóak (én sehogy sem tudom például felfedezni a rokonságot Szabó Dezső és Szabó Pál képalkotó művészete között).

Szabó Dezső művészetének hatását én egyetemesebbnek látom, de történetien lezártak. A maga korában az irodalmi konvenció kerekeinek áttörésével, a nyelvkinccs szabadabb és gazdagabb használatával, olyanokra is hatott, akik távol álltak tőle. Ez a hatás az 1919-et követő ellenforradalmi hullámban kulminált, ott, ahol forradalomellenes világnézete egybehangzott aktivista-expresszionista stílusával. Az ellenforradalom lassú lelepleződése, a fasiszta veszély megnövekedése idején ez a hatás egyre csökkent, egyre szűkebbre korlátozódott s a felszabadulás után már csak — az elhallgatás, a bírálat elmaradása következtében — a Szabó Dezső-legenda élt s eszméi burjánzottak reakciós körökben, művészi hatása irodalmi életünk peremén is csak olykor villant fel, mint a sekélyes, szittyós partvidéken a lidércfény. Mindezt annál könnyebben és határozottabban állapíthatom meg, mert Nagy Péter kitűnő könyvéből is ez következik.

Jelképi jelentőségűnek érzem, hogy Nagy Péter ott és abban a kérlelhetetlen szellemben folytatja Szabó Dezső értékelését, ahol és ahogy azt Fülep Lajos 1919-ben megkezdte. Az *elsodort jutó*ról szóló, máig is időtálló bírálatában. *Szabó Dezső indulása* a Szabó Dezső-filológiának alapvető műve, az ideológiai és művészi bírálatnak és értékelésnek szerencsés találkozás. Bizalommal várjuk, hogy Nagy Péter az úttörés érdemét megszerzi a folytatás és befejezés érdemével is.

Bóka László

BÁN IMRE: APÁCZAI CSERE JÁNOS

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. 606 l. (Irodalomtörténeti Könyvtár 2. sz.)

E dicséretes munkáról túlzás nélkül állíthatjuk, hogy irodalomtudományunk méltó tiszteletadását jelképezi Apáczai Csere Jánossal szemben, halála háromszázadik évfordulóján. Elismerés illeti meg érte elsősorban a szerzőt, akinek sok éves eredményes munkája ebben a nagy terjedelmű monográfiában kapott megfelelő formát. De észre kell vennünk azt is, hogy noha már évtizedek során hivatkoztak Apáczaira, nagy szavakkal ünnepelték, egyaránt idézték emlékét jó és rossz ügy érdekében, s életműve feltáráshoz több esetben becsületes munka sem hiányzott; mégsem jöhetett létre a múltban Bán Imre könyvéhez fogható alapos, teljességgel megközelítő feldolgozás. Abban, hogy ez a nélkülözhetetlen összefoglaló mű ma rendelkezésünkre áll, egész tudományos életünk tisztelete is kifejezést nyer Apáczai igazi jelentőségével szemben.

Apáczai nem kimondottan szépirodalmi munkáinak ismeretében, elsőrendűen vetődik fel a kérdés, milyen célkitűzések vezették az irodalomtörténész szerzőt e páratlan sokrétű anyag vizsgálatában? Vajon az irodalomtörténet eszközei elegendőnek bizonyultak-e az összefoglaló mű megalkotásához? Bán Imre célja az előszó szerint irodalomtörténeti szintézist adni. Nem kíván ugyan a mindent tisztázás igényével fellépni, minthogy a különböző szakterületekre továbbra is számos feladat vár, de előbb szerinte „az akadályokat az irodalomtörténeti vizsgálódásnak kell az útból eltávolítania”, s így írásával végeredményben „filológiai teljességre” törekszik. Mátrai László, ugyancsak e monográfiáról írott bírálatában (Magyar Tudomány 1959. I.), több irányú következtetést von le ebből a szándékok megvilágító nyilatkozatból. Rámutat többek

között arra, hogy a filológiának az irodalomtörténettel való azonosítása, vagy inkább annak csupán az irodalomtörténet körébe vonása milyen veszélyekkel jár együtt. Kétségtelen, hogy Apáczai esetében — számolva a jónéhány tudományág (pedagógia, filozófia stb.) szükségszerűen felvetődő problematikájával — az irodalomtörténész nem maradhat meg kizárólag a maga területén, saját vizsgálati módszereinél. Szerzőnk sem teszi ezt, s nyilatkozata nem fedi teljesen a tényleges megvalósulást. Többre vállalkozott ugyanis pusztán irodalomtörténeti vizsgálatnál, amidőn a különböző tudományágakhoz kapcsolódó források tisztázását végezte el, s főleg, mikor művével átfogó, filozófiára, pedagógiára stb. kiterjedő elemzést nyújtott. Mindemellett a könyv alapvető jellegét az irodalomtörténeti vizsgálat határozza meg. Jogos ez, s minden tekintetben nagy szükség volt rá, hiszen ezen a területen csupán a kezdő lépések történtek még meg. E kötet eredményei mindenesetre bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy a lehetőség határán belül az irodalomtörténeti szempontok végigvitelének mennyire fontos szerepe lehet az összkép kialakításában, ilyen szerteágazó életmű esetében is.

A mű egészéről kialakítható általános vélemény minden bizonnyal kedvező, még ha teszünk is néhány szerény észrevételt a vitatható pontok alkalmával. Lényegét tekintve e kötet olyan alapvető, szinte zsúfoltságig gazdag, erősen filológiai alapozottságú, és tartós értékű kézikönyv valósult meg, amely egybeolvasztani képes a szakirodalom revideált anyagát a szerző új eredményeivel, s főként az Apáczai-szövegek ez ideig meg nem valósított teljes feldolgozásával. Ami főképpen hiányolható, az a határozottabb Apáczai-összkép.

Egyszerre végigolvasni a könyvet, s ily módon hasznosítani minden pontjában lehetetlen. Hosszabb idő kell még az Apáczai-irodalomban járatosabb olvasónak is a szerteágazó kérdés-komplexumok kellő felismeréséig. Az újból és újból adódó problémák kapcsán ismételtén vissza kell majd térnünk hozzá, hogy legtöbbször biztos útbaigazítást kapjunk, de egyébként könnyen elmerül az olvasó — a szilárd elrendezés ellenére — a távolról sem egyszerű ismeretek áradatában. Mindennek alapoka Apáczai munkáinak sajátos arculata is, ahol pl. a matematikát és a geometriát váltják fel irodalmibb szövegek. Minthogy újat hozó tudományos művet alkotni csak az adott szövegek alapján lehet, és ha a szerző nem akarja az Apáczainál sajnálatosan sokáig divatozó dagályos ömlengések sorát gyarapítani, kénytelen számolni azzal, hogy sorait kevésbé találják majd „olvasmányosnak”. Bán Imre ebben megtalálja a helyes mértéket, bár talán a

tudományosság érdekében egy árnyalattal többet is feláldozott a megengedhető színeségből.

A monográfia beosztása, szerkezeti váza a művek és az életpálya adottságait szem előtt tartva a lehető legáttekinthetőbb megoldást kapja. Hat főrésze tagozódik: I. Származás, ifjúkor, iskolázás. II. Hollandiai évek. III. A Magyar Encyclopaedia. IV. A hazai puritánus mozgalom sodrában. V. Kolozsvári évek. VI. Az Apáczai-mű utóélete (és függelék). — A részek átlagban 70—80 lapra terjednek, kivéve a *Magyar Encyclopaedia* (III.) fejezetét, mely 230 lapnyi szöveggel terjedelemben is messze kiemelkedik a kötetből. E látszólagos aránytalanságot indokolja, hogy Apáczainak e főműve teljességében ezúttal kerül először részletekbe menő elemzésre, s így az még nem annyira az összefoglaló, mint inkább a feltáró munka jellegét viseli magán.

Az I. fejezetben belől a szerző Apáczai szülőfalujának múltjával kezd foglalkozni. Oklevelek és egyéb adatok vizsgálatának sűrű egymásutánjából jelentős következtetést tud levonni. Apáczai község lakossága szabadsággal bíró várjobbágy nép lehetett, akik kezdetben kedvezőbb körülmények között éltek, de később lényegében szabályos jobbágysorba süllyesztésük következett be. Ezzel sikerült megvilágítania, hogy Apáczai ősei milyen társadalmi környezetben élhettek, s Csere János politikai öntudata miként kap igazolást ez „osztályharcos föld” ismeretében. Ennek a részkérdésnek elemzése mutatja Bán Imre módszerének másutt is kísértő jellegzetességét, hogy helyenként az adatok halmozása és aprólékos, kevésbé célratörő boncolgatása már-már túlnő a tétel kellő bizonyításának határán, s a végső következtetést háttérbe szorítva, szükségtelenül nehezíti szövegét. Ugyanakkor persze az értékes, új adatok felszínre hozását, megbecsülését, és ez esetben is a tárgyhoz fűzött helyes állásfoglalását elismerés illeti meg. Kevés kérdésben volt ugyanis a múltban annyi bonyodalom és célzatos ferdítés, mint a „származás” megítélésében. Különösen „nemessége” körül formálódtak ellentétes vélemények. Most megbízható módon tisztázódik a kérdés. E szerint Apáczai némi szabadsággal élő, de szegény szülők gyermeke volt; azaz miként Apáczai-falu lakossága bizonyos formális kiváltságtudat ellenére valóságos jobbágysorban élt, ennek megfelelően ironk családja esetében nem lehet szó valamiféle nemzeti privilégium gyakorlati szerepéről, már csak az anyagi alapok hiánya miatt sem.

A továbbiakban a szerző körültekintően mérlegeli a sokat vitatott és megnyugtatóan nem lezárt név-írási változatok kérdését (Csere vagy Cseri stb.). Következtetései

nyomán, úgy gondoljuk, véglegesen megállapodhat az irodalomtörténet. Hasonlóképpen rendet tud teremteni az életrajzi anyagban is: a hazai, ifjú évek szinte napjainkig kuszált eseményeiben, az időpontok zűrzavarában, az itthon végzett tanulmányok pontjain stb. Általában mindenütt szilárd tényekre támaszkodik, szembenállva a szakirodalom sokhelyütt anarchikus, légből kapott, egymásnak ellentmondó megállapításáival. E fejezetben belül kap helyet a Bethlen Gábor és I. Rákóczi György korabeli magyar irodalom áttekintése is, mintegy az Apáczai-életmű előzményeinek megvilágítása céljából. Sikerült összefoglalás ez, szükségszerűen főként a protestáns vallásos, politikai és tudományos jellegű irodalomra szorítva. Nem egy gondolatában új, eredeti felismeréssel találkozunk. Ha nem is érezzük teljesen bizonyosnak, hogy Apáczai számára az itt ismertetett anyag valamennyi esetben közelebbi olvasmány-élményt jelentett volna, lényegesnek tartjuk a monográfiának ezt a részletét. Minden bizonnyal egyetértéssel találkozik a Szenczi Molnár Albert és Alvinczi Péter, majd pedig a Medgyesi Pál által képviselt irányzat hangsúlyozása, valamint a kegyességi és prédikációs irodalom kiemelése. A kor történeti, politikai, állambölcseleti munkáinak értékes vázolását, minden egyes utalásában már kevésbé érezzük meggyőzőnek Apáczaihoz viszonyítva. A prédikációgyűjtemények vizsgálatakor, éppen az Apáczainál is felelevenedő hagyomány megmutatása érdekében kiemelendőbb szerepe lenne azoknak a prédikáció-típusoknak, amelyekben egyrészt még a reformáció harcos hagyománya folytatódik, másrészt az egyidejű társadalmi állapotok bírálata, ábrázolása jelentkezik. Bizonyos tekintetben a puritánus Medgyesi Pál is ennek az eszméiségnek és formának betetőzője, s ez pl. a hazai állapotokról szóló részekben Apáczainál is felismerhető. Ebből a szempontból viszont megragadó a kevésbé ismert Kecskeméti Alexics János művének a puritánus eszmékör irányába állítása. Hiányolnunk kell azonban a hazai puritanizmus kezdődő irodalmának Medgyesin túlmenő, részletesebb összefogását.

Apáczai hollandiai éveinek tárgyalását (II.) a kiutazás élénk, érdeklődést felkeltő rajza nyitja meg. Minthogy erre vonatkozólag adatok nem állnak rendelkezésre, kénytelen a szerző más ilyen tárgyú íráskor analógiájához fordulni. (Szenczi Molnár, Szepsi Csombor.) Annak ellenére, hogy a feltételezésnek és elképzelésnek nyílik itt tere, dicsérnünk kell a szerző eljárást, melyet nemcsak ebben az esetben alkalmaz. Ennek oka abban rejlik, hogy az életrajzi adatok rendkívül hiányosak, és a művek létrejöttét megvilágító körülmények sok esetben ismeretlenek. Gyak-

ran szükségszerű tehát az úrök betöltésére az analógiák, feltételezések alkalmazása. A többször előforduló „nem lehetetlen”, „valószínű”, „alighanem” kezdőszavak azonban, túlnyomólag a hitelesség igényével a szigorú történeti hűség keretében folytatódnak. Helyenként azonban ezek a hézagpótlások kissé feszítik, széthúzzák a mű egyébként közvetlen tényekre támaszkodó eresztékeit, másutt viszont színességet, változatosságot hoznak.

A holland gazdasági élet vizsgálata, a polgári berendezkedés magas fokának megmutatása után, átfogó kép tárul elénk az Apáczait fogadó ország pezsgő, kulturális, szellemi életéről, főleg az egyetemi viszonyokról. Ebbe ágyazódik ezután az itt tanuló magyar diákok szerepe. Világosan kimunkált Apáczainak Franeker, Utrecht, Harderwijk egyetemén végzett tanulmányrendje, doktori értekezésének tematikája stb. Régi mulasztást pótol azzal, hogy a Hollandiában írt tudományos leveleit alapos elemzésben részesíti, majd két hexaméteres versét értékeli. Bebizonyítja, hogy állítólagos professzori meghívása Utrechtben nem lehetett valószínű.

A hollandiai évek legfontosabb hatásának, a puritanizmus és karteziánizmus megismerésének Bán Imre is elsőrendű jelentőséget tulajdonít. Noha a tárgy ismertetése kiemelő, s ha még ide számítjuk az *Enciklopédia* ezzel kapcsolatos utalásait is, bizonyos tekintetben elégedetlen marad az olvasó ennek a fontos kérdésnek kifejtésével. Az e témában elért eddigi kiváló eredményeknek (Turóczy-Trostler József kutatásai) nem pusztán filológiai előrevitelt várunk ugyanis, hanem további elemzést, állásfoglalást szeretnénk a ráhatások következtében változó nézetek alakulásáról. Ha a szövegek bármik miatt az előremutató és visszahúzó nézetek kettősségét is mutatják, valamely konfliktusnak mindenképpen be kellett következni Apáczai tudatában az „új tanok” megismerése folyamán, s ennek felvetése hiányzik. Ha pl. nem is akarjuk az író karteziánizmusának tudatosságát többre tartani, mint ezt a szerző teszi, s a puritanizmus ellensúlyozásával is számolunk, a mentő körülmények ellenére magyarázatlanak, megfoghatatlannak érezzük, hogy pl. magának Descartes-nak és heves ellenfelének, az ortodox Voetiusnak nézetei békésen összeférhetnek Apáczaira való hatásukban. De ha még kellő indokok miatt megfértek is, lehetetlen, hogy e kettősségen belül nem merült fel a nézeteknek valamiféle ellentéte. Hiszen ugyanezen sorok között olvashatunk arról, hogy a hollandiai szellemi életet a vita, a harc légköre jellemezte, hogy pl. adott esetben egy ortodox felfogásban tanító egyetem milyen „szorgalmasan és éberen” ügyelt az

„új tan” távoltartására. Egyetérthetünk a szerzővel abban, hogy az író nyugodtan alkalmazza még műveiben a skolasztika eszközeit, ugyanakkor, midőn már az ortodoxiát törekszik szétzúzni. A hangsúlynak azonban akarva, nem akarva már a harcra, s a születő újra kell esnie, mivel ez az, ami Apáczait ebben a vonatkozásban is kortársai fölé emeli. Ezzel még távolról sem akarnánk Apáczait a „haladás bajnokának köntösében szemlélni”, amitől való okokkal óv a szerző, de éppen az általa felfedett, kiugróan haladó megnyilvánulások volnának nehezen összeegyeztethetők emez ellentéteket enyhítő felfogással. Mátrai László idézett cikkének egyik passzusa szerint Bán Imrénék „mintha egyenest az volna a törekvése, hogy tompítsa az ellentéteket”. Szerintünk nem annyira a törekvés, mint inkább az Apáczai-szövegekhez való túlzott tapadás eredményeként áll elő más vonatkozásban is ez a helyzet, s mi valójában az ellentmondások határozottabb kifejezését hiányoljuk. Rá kell mutatnunk ugyanakkor arra is, hogy Apáczai forma szerint bőven szolgáltatja az olyan eseteket — különösen *Enciklopédiájában* —, amikor az azonos tárgyról kifejtett gondolatok egymásnak tökéletesen ellentmondók eszmiségükben, de mégis háborítatlanul megérnek egymás közelében. Példának elég, ha utalok egyrészről az *Enciklopédia* csillagászati fejezetében vallott kiemelkedő karteziánus kozmogóniai elméletre, másrészről a teológiai fejezet bibliai hatnapos teremtés történetére. Vagy végeredményben ugyanezt mutatják a modern természettudományi ismeretek egyrészről, másfelől pedig a babonák, hiedelmek sokasága stb. Ez a magatartás azonban egyáltalán nem valami lezárt, végérvényes állapot, hanem a változás, a fejlődés jegyeit viseli magán. Jól mutatja ezt az elsőnek említett példa, mihez Bán Imre nyújt értékes adatot műve végén a *Philosophia naturalis* tárgyalásakor. Ebben a munkában ugyanis Apáczai már végeredményben a felismert ellentmondástól indítva a karteziánus kozmogóniát törekszik — természetesen távolról sem kizárólagosként elfogadni — csupán egyeztetni a mózesi teremtéstörténettel, amit e tekintetben már fontos lépésnek tarthatunk.

Nincs helyünk arra, hogy a *Magyar Encyclopaedia* tárgyalásának (III.) páratlan értékű teljesítményét érdeme szerint elemezzük. Ez a kötetnek csaknem egészében újatmondó része, annál is inkább, mivel e nagy műnek még csak most történik meg első részletes feltárása. Fő vonalakban a forrás és a szövegvizsgálat köti le a szerző figyelmét. Nem lehet elég elismerés azzal az erőfeszítéssel szemben, mellyel fejezetről fejezetre s ezeken belül Apáczai beosztását követve, a „vágaték”-ok szerint aprólékos figyelemmel

elemzi a filozófiai, mennyiségtani, földrajzi, orvostudományi, történelmi, teológiai, pedagógiai és más megannyi féle tudományág nehéz szövegét. A ma már oly sokszor érthetetlen terminológiát általában helyesen oldja fel, úgy, hogy az *Enciklopédia* új kiadása után az itt elért eredmények valóban elhárítják az akadályokat a további vizsgálódás elől. Jóllehet bármennyire is teljes a filológiai tisztázás, az egyes tudományágak szakembereinek még maradnak tennivalóik. Részletekbe bocsátkozás nélkül csak annyit jegyeznénk meg, hogy a precíz feltáró munka tömkelegében valamennyire elhalványul a mű egészéről formálódó egységes, átfogó kép, talán az *Enciklopédia* természetéből is adódóan részekre töredezik. E szempontból ítőképesebb, meggyőzőbb hatású a szerzőnek egy más igényű, ugyane kérdéssről írt összefoglalása. (It. 1953. 1—2. sz.)

Ámbár az *Enciklopédia* nem szépirodalmi alkotás, a szerző helyesen ismeri fel a nyelvi és formai eszközök jelentős szerepét, s ennek megfelelően jár el: Külön „Nyelv- és stílus a *Magyar Encyclopaediában*” c. fejezetet illeszt be. Hogy mennyire alapos a nyelv kérdéseinek vizsgálata, mutatja az Apáczai-terminológiának mind ez ideig legteljesebb, bár még korántsem teljes és hibátlan szótárszerű feldolgozása. Ami az *Enciklopédia* stílusát illeti, szerzőnk kiemeli, hogy az egyszerű és racionális jellegű; leírásokban gazdag, s a túlzott retorikai díszítést elkerülni látszik. Megállapításaival egyetérthetünk, ez az írás valóban az első kísérletek egyike az objektív értékelő próza kialakításához. Maradnak azonban még aggályaink. Szól ugyan a szerző azokról a stíluselemekről is, amelyek helyenként Apáczai stílusát széppé, élményszerűvé teszik, tehát a személyes megjegyzésekről, az érzelmi kitérősekről, a szenvedélyes állásfoglalásokról hazája elmaradottságával szemben stb., de ezt az oldalt kissé háttérbe szorítottak érezzük. Lehet, hogy az e fajta, Apáczaira annyira jellemző forma „csak önkéntelen, mesterkedés nélkül teremtett stílusérték, nem tudatos írói szándék eredménye”, mindazonáltal az ilyen szubjektív gondolatok formai tükrében fedezhetők fel prózáknak azok a jellegzetes stílusjegyei, melyeket Magyar Istvánnál, Zrínyinél, Bethlen Miklósnál vagy másoknál elismeréssel illetünk. Itt tehát azt a pontot is megragadhatnók, ahol bizonyos mértékben Apáczai a stílushagyományokhoz kapcsolódik.

Az egyéb művek stílusvizsgálatát is jellemzik bizonyos mértékig az *Enciklopédiáról* elmondottak. Egyetértünk, amikor a magyar nyelvű *Tanács* c. munkát tekintti szerzőnk Apáczai „legszebb írásának”, és stílus-elemzését is a legsikerültebbnek tartjuk. A továbbiakban viszont az *Enciklopédia*

előszava és a két *Székfoglaló beszéd* többlet érdemelte a jelen feldolgozásnál. Igaz, hogy teljes elismerésre méltó, színvonalas képet kapunk pl. a székfoglalók esetében az antik retorika szabályainak alkalmazási módjáról. Ezeknek a műveknek legsajátosabb stíluserejét azonban — az általában egyéni, a megrendültségig igazgató, hazai mondanivalóval együttjáró szenvedélyes, érzelmeiktől fűtött, szubjektív hangot — csak a retorika mellett veti fel. A témát következetesen ilyenféleképpen indítja: „Nem akadályozza meg az antik retorika Apáczait abban, hogy személyes érzelmeit tolmácsolja” stb. És mi tagadás, ezeknek a részeknek többoldalú, színesebb formai elemzését várnánk, amellyel, hogy gondolati anyaguk kifejtését is keveseljük.

Apáczai életének legmozgalmasabb szakaszát, a hazai aktív tevékenységet két fejezetben adja szerzőnk; Gyulaféhérvár, illetőleg Kolozsvár körül vonva össze anyagát. (IV., V.) A gyulaféhérvári állapotokat a puritanizmus szemszögéből nézve rajzolja meg. Itt készült munkáinak (*Székfoglaló beszéd, Magyar Logikácska, Fortius Tanácsa*) elemzése után a Basire-ral folytatott, írónkra nagy csapást jelentő vitát ismerteti, majd a Kolozsvárra tolódo eseményeken belül ismét a művek kerülnek sorra. (*Beköszöntő beszéd, Disputatio de mente humana, Akadémiai tervezet, Philosophia naturalis.*) Ebben a fejezetbe illeszkedik még — igaz, kevésbé szervesen — a lényegre törekvő összefoglalás Apáczai pedagógiai eszméiről, ahol különösen a Comeniushoz fűződő viszony elemzésében jut jelentős eredményhez. — Lehetetlen volna most e sokrétű, legtöbb esetben helyesen interpretált anyagot behatóbban vizsgálat tárgyává tenni. Mellőzhetetlen azonban legalább kiemelése azon művek bemutatásának, amelyek ez ideig méltatlanul elkerülték a tudományos érdeklődést. Ilyen pl. a *Disputatio...*, amelyben a vita tárgya a lélek (gondolkodás) és a test viszonyának kérdése. Regius és Descartes nézeteinek egymáshatásában. Hasonló értelemben új feladatot vállalt szerzőnk Apáczai legkésőbbi művének, a kéziratban maradt *Philosophia naturalis*-nak ismertetésével. Ennek a mondhatni ismeretlen munkának fontosságát többek között abban jelöli meg — amiként már utaltunk rá —, hogy a legérettebb karteziánus gondolatok itt találhatók meg.

Szólnunk kell azonban részletesebben a puritanizmus tárgyában lezajlott nevezetes vita értelmezésének kérdéséről, mivel azt nem érezzük egészen megnyugtatónak. Mátrai László is utal erre a részre, s itt találja legfeltűnőbbnek a „kibékítő” szemléletet. Apáczai új, polgári világból hozott felfogásának és a hazai feudalizmusnak ebben a nyílt összeütközésében — való igaz, hogy

Bán felfogásában az enyhítő, mérséklő körülmények kelleténél nagyobb szerepet kapnak. Így pl. arra a következtetésre jut szerzőnk — hogy az a régi, ismert hagyomány nélkülözi az alapot, miszerint a fejedelem Apáczait Marosba hányatással és toronyból letaszítással fenyegette volna meg elveiért. Majd folytatva a gondolatmenetet, hangsúlyozza, hogy az író sohasem volt halálveszedelemben; ideiglenesen elvesztette ugyan az állását, de helyette a fejedelmi udvar számára egyenesen kedvezőt adott Kolozsváron, ahol az alsóbbrendű iskola, amit a feudális hatalom nem szánt lefokozásnak, Apáczainak az igazi lehetőségeket nyújtotta. E beállítást Bán Imre saját, ezt megelőző helyes gondolataival sem tudjuk mindenben egyeztetni. Hogyan értsük akkor a nem sokkal ezeltört írt szavakat, melyek szerint Apáczai „nagyon jól tudta, hogy súlyos harcok várnak rá” Holandiából történt hazatérése után? Vagy miért utal az *Enciklopédiában* a puritán etikának „martyromság szenvedést” vállaló pontjánál arra, hogy Apáczai majd éppen ezen a vitán bizonyítja be a tétel nem csupán elméleti megértését? A jelen értelmezéstől eltérően szerintünk sokkal inkább a harc, az összeütközés jellemezte a helyzetet. Ha nem is mindjárt Apáczai halálós ítéletét kell látnunk a fejedelem szavaiban, de mindenestre a megfélemlítő, zsarnoki, hatalma érdekében mindenre kész nyilatkozatból nagyon is a feszült légkört érezhetjük, amit a hagyomány nagyon jól jellemez. Tudott dolog, hogy e nyilatkozat mellett volt törvény is a halálbüntetés kilátásba helyezésére az „újítók” ellen, az angliai „rút zűrzavar”-hoz hasonló eset elhárítása érdekében. Semmi alap nem indokolja tehát a fejedelem vezette és ez esetben Basire által szított feudális erők szerepének enyhítését.

A kolozsvári évek magyarázata sem egészen megnyugtató. Többek között olvashatjuk, hogy a város „szeretettel várta és fogadta”. Sok esetben igaz mindez, a polgári felfogású Váradi Miklóstól, hozzá hasonlóktól, tanítványaitól, a kolozsváriak nagyrésztől nem is várnánk mást, de köztudomású az is, hogy a szembenálló erők — például ortodox egyházi részről — itt is megvoltak. Ezeknek háttérbe szorítása pedig nehezíti a reális képalkotást.

Apáczai magatartását nehéz volna megérteni, ha nem számolnánk azzal, hogy bizonyos kérdésekben a vele szembenálló erőket látva, hallgatnia kellett. De kevésbé visz közel a valóság megismeréséhez az ilyen magyarázat is: „Apáczai öntudatos puritán volt: eszmeileg a bibliai tanításban belül, még a zsarnokölés jogosságát is ki merte mondani, eszébe sem jutott azonban, hogy mindezt a magyar viszonyokra alkalmazza”. Igaz, hogy a jobbágyság elleni szenvedélyes

kitörés mellett találunk utalást ironk sorai-
ban az úr és szolga régi viszonyának elisme-
résére is, de társadalmi felfogása a kényszer-
rítő körülmények ellenére hazai vonatko-
zásban is vitathatatlanul előremutató, ha
természetesen nem is a zsarnokölés gyakor-
latáig. És ha nem így volna, Apáczai jelentő-
ségét tagadnánk. Tagadnánk azt az alap-
magatartást, amely oly meggyőző erővel
árad pl. a *Székfoglaló beszédeiből*, az *Enciklo-
pédia Előszavából* stb., hogy a hazai elmara-
dott állapotokon akar változtatni a külföld-
ről hozott eszmék felhasználásával.

Itt jegyzem meg, hogy többek között az
imént említett *Székfoglaló beszédek* és az
Enciklopédia Előszó nyilvánvaló eszmei
anyaga — a szenvedélyes állásfoglalás a
magyar feudális hátramaradottság jónéhány
tünetével szemben — bizony a vártnál sze-
rényebb elemzést kap a kötetben. Az ide-
vonatkozó gondolatok valamennyire a for-
rások filológiai vizsgálatának árnyékába ke-
rülnek. Már említettem, itt csak az össze-
benyomás szempontjából tartom jellemző-
nek, hogy éppen ezeknek a részeknek for-
mai vizsgálatát is egyéb tényezők hátrál-
tatják.

Összefoglalóan, a kötetből kapott Apáczai-
értékelésről elmondhatjuk, hogy Bán Imre
rendkívül komoly eredményeket hozott e
tekintetben is. Szolid, reális összkép alakul
ki gazdag anyagából, amelyben a marxizmus
sikeres alkalmazásának is jelentős szerepe
van. Ezen belül helyenként, kívánnánk az
Apáczai-kép határozottabb megrajzolását.
Van szerzőnk gondolatmenetében — helye-
sen — bizonyos óvakodás az osztályharc
elméletének túlzott, hibás alkalmazásától,
ami a múltban, Apáczai esetében sem járt
eredménnyel. De már kevésbé válik a marxista
igényű értékelés előnyére az a mód, ahogy
a források és szövegek filológiájában most az
osztályharc tételei bizonyos mértékig fel-
oldódnak. Nincs szó arról, hogy forradalmi-
ságot, vagy más túlzott felfogásbeli tudatos-
ságot akarnánk Apáczainál kimutatni. Elis-

merjük szerzőnk helyes megállapítását, mi-
szerint a puritánus vallásos ideológia meg-
határozó jelentőségű egész világnézetére, s
nála a puritanizmuson belül jelentkeznek
az egyéb haladó nézetek is. A helyes mérté-
ket azonban magasabbra emelnék: egyéni-
ségének, szemléletének rajzában hangsúlyo-
zottabban szeretnénk látni az új jelenségek
felé törekvő, az elgondolásaiért a maga mód-
ján küzdő embert, akit a tenni-, megváltoz-
tatni-akarási új, haladó célok elérésére hevít,
ha az eszmei tudatosodást különböző okok
hátráltatják is. Szerintünk ezt igazolják a
szövegek s ezeknek filológiai vizsgálata is
ehhez hozhat adalékokat.

Igencsak meglepődésünkre szolgál, hogy
végre, reméljük végérvényesen sikerült e
kötettel elutasítani, felszámolni a dics-
himuszos, tudománytalan nacionalista és
egyéb káros irányú ábrándokat, amelyek az
Apáczai-irodalmat oly nagy arányokban
jellemzték. Kissé hiányoljuk azonban annak
a nemes pátosznak, lelkesültségnek, szenved-
élynek kisugárzását, ami mind Apáczait,
mind írásait nemcsak az észhez, de szívünk-
höz is közel hozza.

Lehetséges, hogy hatásosabb összkép válo-
sul meg, ha a monográfia szerkezeti megol-
dása — amely bár világosan, de mégis csak
széttagozza az idevonatkozó anyagot —
másként alakul, vagy egy kiegészítő, össze-
foglaló fejezettel bővül.

Végezetül dicsőretek kell megemlékeznünk
az Apáczai-mű utóéletének összefoglalásáról.
(VI.) A közvetlen tanítványokra, majd a
XVIII. sz.-ra tett hatás vizsgálata mellett,
különösen fontos eredményekkel jár a *Ma-
gyar Encyclopaedia* második (1803), győri
kiadásának vizsgálata (A fordító kiléte:
Kőszegi Rájnis József; a korabeli cenzúra
következtében kihagyott „veszélyes” részek
megjelölése stb.) Röviden, de elvi határozott-
sággal jellemzi a szerző befejezőként a szak-
irodalom megállapításait, visszautasítva a
sok torzító véleményt.

Gyenis Vilmos

ZRINSKI, PETAR: ADRIJANSKOG MORA SIRENA

Priredio Tomo Matić. Zagreb 1957, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. 416
[2] l. (Stari pisci hrvatski 32.)

Zrínyi Péter (1621—1671) bátyja, Zrínyi
Miklós *Adriai tengernek Syrenaia* horvát
fordításával, átdolgozásával írta be nevét
a XVII. századi horvát irodalom történetébe.

Az *Adriai tengernek Syrenaia* eme korabeli
horvát fordítása a közelmúltban látott nap-
világot Tomo Matić gondozásában és beve-
zető tanulmányával a zágrábi Jugoszláv Tu-

dományos és Művészeti Akadémia kiadásá-
ban, a *Régi Horvát Írók* sorozat 32. köteteként.
A zágrábi Akadémiának ez a jelentős és nagy-
értékű sorozata, amelyben kritikai kiadásban
a XV., XVI., XVII. és XVIII. századi
írók művei látnak napvilágot, kerek kilencven
esztendővel ezelőtt, 1868-ban indult meg s az
eddigiek során a megjelent harmincegynehány

kötet közül a két világháború közötti években több már új, bővített és javított kiadásban is a kutatók kezébe jutott.

Zrínyi Miklós *Adriai tengernek Syrenaia* 1651-ben jelent meg Bécsben. Kilenc évvel rá, 1660-ban Velencében került kiadásra horvát fordítása, az *Adrijanskoga mora Sirena*, amely a *Szigeti veszedelem* (Opsida sigetska) mellett egy híján Zrínyi Miklósnak a kötetben szereplő valamennyi lírai költeményét is tartalmazza.

A horvát fordítás rendeltetése ugyanaz volt, mint a magyar eredetie: buzdítani a török elleni harcra. Ugyanakkor Zrínyi Péter a horvát olvasónak anyanyelvén kívánta elérhetővé tenni azt a költői alkotást, amely nagyapjának és katonáinak, Szigetvár magyar és horvát védőinek hősi tetteit dicsőítette, vagyis a követendő példa erejével hatott a kor törökellenes hangulatában.

Zrínyi Miklós művét a magyar nemességnek ajánlotta. Öccse az eposzhoz írott egészében új ajánlásban a horvát vitézeknek mutatja be s a fordításban következetesen arra törekszik, hogy azt ne csak horvát nyelven, de horvát felfogásban és szellemben is nyújtsa olvasóinak s az egyébként meglehetősen hű fordításban általában előszere-ttel emeli ki Szigetvár védőinek horvát voltát. Amennyiben eltérés van (eltékelvte a bővítésektől) az eredeti és a fordítás szövegében, az rendszerint onnan ered, hogy a mondanivalót a horvát olvasó szemszögéhez közelíti és igazítja.

A *Szigeti veszedelem* Zrínyi Péter által készített horvát fordításának két változata ismeretes. Az *Adrijanskoga mora Sirena*ban 1660-ban Velencében nyomtatásban megjelent szöveg mellett Bécsben, a Nemzeti Könyvtárban található kéziratban az eposz első nyolc énekének a fordítása (Codex 10. 122). Ez a kézirat bizonyára Zrínyi Péter bebörtönzése és elítélteése kapcsán jutott Bécsbe. Ebben a fordításban a VIII. énekből csak 80 strófa van meg, ugyancsak hiányzik — a velencei kiadáshoz képest — a *Szigeti veszedelem* első hét strófája, tekintve, hogy a kézirat első lapja elveszett. A kézirat címe más kéztől ered.

Matić sajtó alá rendezte mind az *Adrijanskoga mora Sirena* teljes velencei kiadását, mind a *Szigeti veszedelem* bécsi töredékes kézirat fordítását.

Zrínyi Péter közvetlenül bátyja könyvének megjelenése után gondolhatótt és készülhetett annak horvát nyelvi kiadására. Így a bécsi kézirat az *Adriai tengernek Syrenaia* megjelenését követő években keletkezhetett, s Zrínyi Péter valamikor 1655 táján szakíthatta félbe munkáját, tekintve, hogy 1660-ban már nyomtatásban jelent meg a teljes horvát *Adriai tengernek Syrenaia*, ehhez pedig nemcsak teljes egészében átdolgozta a

kéziratban maradt első nyolc éneknek a fordítását, hanem horvát nyelvre ültette át a *Szigeti veszedelem* további hét énekét, valamint a könyvben szereplő költeményeket is.

A kéziratban csak itt-ott vannak apróbb javítások s nem hat első fogalmazványként, hanem a már javított első kézirat másolatának a benyomását kelti. Fennáll annak a lehetősége, hogy a kézirat esetleg nem Zrínyi Péter tulajdon kezétől ered, Matić azonban nem tartja kétségesnek, hogy itt a fordító saját kezével írott (másolt) szövegről van szó.

A *Szigeti veszedelem* horvát fordítását — mind a velencei kiadásút, mind a kéziratban maradt töredékes változatot — Dr. Franjo Iveković (*Hrvatska Zrinijada prema magjarskoj*, 1866.) és Aleksandar Pisarević (*A magyar és horvát Zrinijász*, 1901; *Madjarska i hrvatska Zrinijada*, 1907.) vetette egybe a magyar eredetivel. Az összevetés során arra a megállapításra jutottak, hogy a kézirat szövege lényegesen közelebb áll az eredeti magyar szöveghez a fordítás késeiabb, nyomtatott változatánál. Az utóbbi ugyan lényegesen elrendezettebb, ennek ellenére azonban maga a fordítás, átdolgozás még így is elmarad az eredeti mögött.

A kézirat és a nyomtatott fordítás között helyenként igen feltűnő strófa-szám ingadozás tapasztalható. A *Szigeti veszedelem* nyomtatásban megjelent fordítása — egészében véve — egyébként száznál is több strófát számlál a magyar eredetinel, vagyis a fordított szöveg gyarapodása kerekén egy egész ének terjedelmét teszi ki. A strófák gyarapodása az első tizenegy és a XV. énekre jellemző. A horvát fordításban helyenként egy-egy strófa helyett itt kettő s három is szerepel, s a strófák számának különbsége esetenként a harmincat is megközelíti. Ennek a fordítottja áll azonban a XII. és XIV. énekre. Ezeket az énekeket a fordító egész strófák kihagyásával vagy azok összeolvasztásával, összevonásával kurtította. A XIII. ének strófáinak a száma megegyezik az eredetivel.

Bevezető tanulmányában Matić kiemeli a strófák gyarapodásának egyik jellemző helyét: a magyar eredeti VI. éneke 28–31. strófáinak horvát tolmácsolását. Ezen a helyen Zrínyi Péter a horvát fordításban bátyjánál lényegesen erőteljesebben kívánta aláhúzni a németek iránti gyűlöletét, ezért a 28. és 29. strófa közé a kéziratban maradt fordításhoz kettőt hozzáírt (26–27.):

VI. 26.

Ako li u nimšku pomoć ti ban ufaš,
da će te izručit, od njega to čekaš,
on tebe pod zemljom rad vidil, to znaš,
hoće ti pomoći, kad jur žitak pušćaš.

27. Al gdo je, ki nimšku prijazan jur ne zna, suprot Ugrom ona kako je nesložna, i Horvatu takaj vazdar je nazlobna, vnoga na to pelda mogla biti znana.

Azonban később, amikor a velencei kiadás-hoz átdolgozta a fordítást, még ezt is keveselhetette, mert még egyvel (33.) megtoldotta a közbeiktatott strófák számát (32—34.):

VI. 32.

Ako se pak ufaš, bane, v pomoč nimsku, da od nje prijimaš tvoju sriču Zrinsku, veruj Nimcu, da znaš, kako suncu zimsku, od njega moč imaš, kad primeš smrt tmínsku.

33.

Još i sam to bolje moreš razumiti, da bi te rad glublje pod zemljom viditi, neg da živa sablje moraju sliditi: take j' Nimac volje tebi ugoditi.

34.

Malo j' ki prijazan jur nimsku ne spozna, Ugrom je protivian i kruto dotožna, Hrvat ki j' već viran, tomu j' već nazlobna, vnoga j' za to vsak dan vsud prilika složna.

Ezek a közbeiktatott strófák tulajdonképp nem teljes értékű hozzáköltések. Ugyanis a kézirat 26—27. és a velencei kiadás 32. és 34. strófája tulajdonképp a magyar eredeti 29—30. strófájának a szabadabb horvát átköltése, némileg a horvát szemszöghöz közelítve (fokozottabban áll ez a velencei kiadású szövegre). Ugyanakkor a magyar eredeti 29—30. strófájának a *hű fordítása* is szerepel a horvát átdolgozásban (a kéziratban a 28—29., a velencei kiadásban a 35—36. strófa). Teljes értékű hozzáköltés egyedül a velencei kiadás VI. énekének 33. strófája:

Magad is azt jobban megértheted, hogy szeretne mélyebben a föld alatt látni, sem hogy élt kardok kell, hogy kísérjenek: a német így akar a kedvedben járni.

A bécsi kézirat a sorok és a versszakok szerkezete szempontjából is hübb. A kéziratban a versszakok négy tizenkettes sorból tevődnek össze, amelyek mind összecsengenek. Ezzel szemben a velencei kiadású szöveg nemcsak a sorvégeken rímél, hanem ún. metszetrímje is van. Ez tette szükségessé a kézirat teljes átdolgozását. Zrínyi Péter itt a tenger melléki horvát költők példáját követte, s mintha csak Brno Krnarutć *Vazetje Sigeta grada* c. eposzának (1584) metszetrímes alexandrínusait utánozná.

A fordítás *kaj-horvát* elemekkel kevert *ča-horvát* nyelvjárásban készült.

Bevezető tanulmánya végén Matić a horvát kutatók (Bosanac, Fancev, Ivšić, Laszowski és mások) jelentősebb újabb tanulmányai mellett felsorolja Bajza József, Csapodi Csaba, Ecsy Ö. István, Iványi Béla, Klaniczay Tibor, Markó Árpád, Sik Sándor, Széchy Károly, Szegedy Rezső, Várady Imre és Zolnai Béla idevágó, az utóbbi évtizedekben megjelent tanulmányait is.

Matic figyelemre méltó munkát végzett Zrínyi Péter munkája kritikai igényű kiadásának az előkészítésével. Szöveggondozó munkája nem hagy maga után kívánnivalót, s helyeselni tudjuk, hogy a szöveg az ún. horvát *akadémiai* ábécével került kinyomtatásra, amely az ilyen és ehhez hasonló jellegű kiadásokra igen alkalmas és célszerű. Egy szempontra azonban rá kell mutatnunk, amely érzésünk szerint a hasonló kiadványoknál szem előtt tartandó. Matic bevezetője egészen rövidre szabott megfogalmazásban tartalmazza ugyan mindazt a legfontosabbat, amit a művel kapcsolatban ezen kiadás használatának tudnia kell, nem kielégítő azonban a kötet apparátusa, amely emellett csupán a szöveg homályos helyeinek lábjegyzetes magyarázatára szorítkozik (számos esetben a magyar eredeti segítségével). Tekintve, hogy Zrínyi Péternek nem kimondottan *eredeti* munkája, hanem *fordítása, átdolgozása* került kiadásra, a bevezető tanulmányban megítélésünk szerint elmaradhatatlan és nélkülözhetetlen lett volna annak az eredetivel való részletes, elemző összevetése. Emellett szól az idevágó meglehetősen gazdag irodalom is. Legkomolyabb hiányossága a bevezető tanulmánynak, hogy szinte teljesen figyelmen kívül hagyja Zrínyi Miklós lírai verseinek fordítását, amelyek a *Fantasia poetica* kivételével mind ott szerepelnek a horvát fordításban s igen érdekes verstani kérdések megoldását kívánják meg. Az *Adriai tengernek Syrenaia* horvát fordításának a szóban forgó kritikai igényű kiadása azonban épp ezeknek az összehasonlító munkálatoknak az elvégzését teszi lehetővé.

Matic Zrínyi Péter horvát *Syrena*-átdolgozását így értékeli: „a horvát irodalomban a költői alkotásban nem jelentett jelentős lépést előre, számunkra (értsd: a horvát nép számára — V. D. Sz.) inkább nemzeti és kultúrtörténeti jelentőséggel bír annak bizonyosságaként, hogy feudális uraink rétegeiben is volt érdeklődés a népnyelv és a könyv iránt, mert míg tenger melléki városaink patriciusainak soraiból a horvát irodalom története tekintélyes írókat tart számon, a báni Horvátország feudális urai közt nyomaik igen gyérek”.

Vujicsics D. Szoján

(Arckép a magyar felvilágosodás előtörténetéből.) Akadémiai Kiadó, Budapest. 1958. 99 l.
(Irodalomtörténeti Füzetek 16. szám.)

Sükösd Mihály jó felkészültséggel, történeti és irodalmi jártassággal fogott feladata megoldásához, és egészében helyesen rajzolta meg Wespzrémi alakját. Elhihetően mutatja be a külföld polgári társadalmából hazakerült debreceni orvos vergődését az ott megismert-hez képest elmaradott hazai viszonyok között, érzékelteti Mária Terézia vallási türelmetlenségének és a református ortodoxiának kihatásait, jól veszi észre a terézianizmus és jozefinizmus nyomán minden művelt magyarban felvetődő problémát, és megpróbálja azt Wespzrémiel kapcsolatban elemezni is; helyesen ítéli meg hőse magyar nyelvű könyveinek népfelvilágosító jellegét és megnyugtatóan sorolja Wespzrémi főművét, a magyarországi orvosok életrajgyűjteményét a XVIII. századi historia litterariák elég népes családjába. Sükösd lényeges új anyagot is mutat be munkájában: a fiatalság éveinél feldolgozza Wespzrémi naplóját; hosszan foglalkozik az orvos filozófiai értekezésével; az öregek tárgyalásánál azzal lép meg, hogy Wespzrémi saját kezével lemásolta és a jakobinus-per keltette országos rémület légkörében is megőrizte Hajnóczy nevelésügyi megjegyzéseit. Egyetlen jelentős forrásanyag maradt felhasználatlanul, Wespzrémi levelezése, melyet az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára őriz.

Sükösd portréja azonban számos kiválósága, maradandó eredménye mellett is eléggé „madártávlatból” felvett kép benyomását teszi az olvasóra, s ez a szemlélet a helyesen felismert fővonások kidolgozásának elhanyagolásában, kézenfekvő, sőt kézben levő adatok összekapcsolásának elmulasztásában éppúgy tettenérhető, mint a könnyen javítható tárgyi tévedések fölötti átsiklásban, a stílus helyenkénti pongyolaságában és a latin szövegek magyar fordításának hibáiban. Egy recenzió keretében nem térhetünk ki minden kérdésre, ami Sükösd Wespzrémi-képével kapcsolatban felmerülhet; hivatottság nélkül nem beszélhetünk olyan dolgokról sem, melyeknek elbírálására a filozófia- vagy orvostörténet művelői az illetékesek. Nem hagyhatjuk azonban szó nélkül a munka azon részeit, amelyek hiányos környezetrajzuk miatt nemcsak Wespzrémi életútjának bizonyos szakaszait mutatják be hiytelenül, hanem olykor a XVIII. századi magyar művelődés kutatóinak szélesebb körét is zavarba ejthetik. A terézianizmus és jozefinizmus magyarországi érvényesülésére, az ettől elválaszthatatlan hazai népfelvilágosító irodalom kérdéseire és a historia litterariakra gondolunk elsősorban.

Sükösd Mihály igen határozottan és tudunk szerint elsőnek mutat rá a Mária Terézia és II. József uralkodása alatt érvényesülő „felvilágosult abszolutizmusnak” Wespzrémi gondolkodására tett jelentős hatására. Az ezt tárgyaló fejezetben azonban a szerző jobbára az idegen uralkodóház és a magyar nemzeti törekvések ellentétét hangsúlyozza, és Wespzrémi lojalitásának tanúbizonyságai után csak utalásokat olvashatunk az új bécsi egyházpolitikáról, deizmusról, racionalizmusról, amik pedig a XVIII. század leghaladóbb magyarjait tették ideig-óráig a kormányzat híveivé, s mikor ez a tény mégis szóba kerül, mentőtanúként a jozefinista Kazinczynak pusztá neve idéztetik meg. Sükösdnek e kérdéssel kapcsolatban nem lett volna szabad említetlenül hagyni olyan tényeket, mint a hazai közoktatási szervezet kialakítása, az egyetem reformja és Budára, majd Pestre helyezése, a gazdasági politika, amely a gyarmati sorsra kárhordozó vámrendszer mellett a mezőgazdaság színvonalának emelésére is törekedett, és főleg nem lett volna szabad megfeledkeznie III. Károlynak, a királynőnek és fiának „népjóléti” politikájáról, s ezen belül is a gyógyszerárak és az orvosképzés megszervezéséről. A kérdést már több disszertáció feldolgozta (Ember Győző, Gönczi Magdolna), a rendeleteket pedig hatalmas forráskiadványban publikálta Linzbauer Ferenc.

Az osztrák felvilágosult abszolutizmus eme vonatkozásainak elhanyagolásával függ össze, hogy Sükösd nem tárgyalja megfelelő összefüggésben Wespzrémi népfelvilágosító munkásságát. Úttörő jelentőségű az a megállapítás, hogy ilyen, a szó szoros értelmében vett felvilágosító irodalom létezett Magyarországon, amellyel érdemes lenne foglalkozni; még jelentősebb talán, irodalomtörténeti szempontból, az a felismerés, hogy e népszerűsítő művek valószínűleg rendkívül jelentősek lesznek még a Bessenyei nyelvi programjának előzményeit feltáró kutatásokban. Nem igaz azonban, hogy Pápai-Páriz *Pax corporis*a lenne az első ilyen jellegű magyar könyv, tévedés azt állítani, hogy utána Wespzrémi az első felvilágosító szándékú szerző. A régi szlovák irodalom történetében kiemelkedő hely illeti meg Weber Jánost, aki a három legfontosabb magyarországi nyelven pestis ellen védő *Amuletum*ot adott ki (1645); ide tartoznak a felvidéki olajokat ajánlgató kiadványok és a Schola Salernitana egészségi szabályainak fordítása is: mindez még Pápai-Páriz előtt vagy vele egyidőben. Wespzrémi közvetlen előzményeire

magából a *Biographiából* gyűjthetett volna adatokat Sükösd. Gömöri Dávid, Madai Dávid Sámuel, Neuhold János Jakab és Perliczi János Dániel könyvecskéit a debreceni orvos jól ismerte, Neuhold munkájának újabb kiadását annak idején Debrecen városa fontolára is vette. A felsoroltak (és a nem említettek) persze nem mind képviselik a felvilágosító irodalomnak azt a tiszta típusát, amit Wespzrémi könyvei: egy részük nyereségre vágyó patikusok és gyógyszer-előállító orvosok üzleti reklámjai voltaképpen, s a kétféle kiadványfajta különbségét, valamint ezek szerepét a felvilágosító irodalom hazai fejlődésében a jövő kutatásának kell megállapítania. A lényeg véleményünk szerint az, hogy már Wespzrémi felépése előtt voltak orvosi könyvek magyarul (és más hazai nyelveken) Magyarországon a „nép”, közelebből a „cselédész gazdák”, voltaképpen a latinul nem tudó olvasókörzéség használatára.

Miben áll akkor Wespzrémi jelentősége? A helyes felelet megadásához néhány tényre kell felhívunk a figyelmet. A *Bábamesterség* eredetijének szerzője, Heinrich Johann Crantz nem egyszerűen német szülésztanár volt, hanem a Mária Terézia alatt átszervezett bécsi egyetem professzora, műve a birodalom népeinek szánt felvilágosító munka; Van Swieten sem egyszerűen „tudós barát és pártfogó”, hanem az említett átszervezés tervezője és végrehajtója, a királynő tanácsadója, Bécs egyik legbefolyásosabb embere. Legyünk tisztában vele: Van Swieten levele nem „véletlenül” került a *Rövid oktatás* elé és ne tagadjuk le azt sem, hogy a *Bábamesterséget* a bécsi „pártfogó” ajánlotta a lefordításra, azért, mert a munka magyar nyelvű kiadása megfelelt a birodalmi politika legújabb törekvéseinek. Van Swieten pontosan tudta, mit nyújt át Mária Teréziának, és Wespzrémi jól kiérdemelte az aranyérmet, amit egyébként élete végéig sem szegyeült mutogatni, és *Biographiájának* végén épp úgy kiadta a képét, mint bécsi pártfogójának hozzá intézett hét levelét. Wespzrémi mindezzel elsőnek vállalt közösséget a Habsburg-politika említett törekvéseivel, s ebben azután más hazai orvosok is követték (Dombi Sámuel, Rác Sámuel). Úgy gondoljuk, meg kellett ezt ilyen világosan mondanunk Wespzrémiről: a maga helyén és megfelelő összefüggésben. Hajnóczyról is meg szoktuk mondani, hogy II. József alatt alispáni tisztséget viselt, és nem titok Kazinczyról sem, hogy hivatali szolgálata idején a császár német nyelvi rendeletének végrehajtásában működött közre. Más kérdés azután, hogy Wespzrémi mennyire elégedett meg a kormányzat intézkedéseivel, és milyen reformterveket érlelt ki a hazai viszonyok megjavítására. Sajnos, ezzel a kérdéssel ke-

veset foglalkozik Sükösd. Valószínű pedig, hogy így lehetne magyarázni Wespzrémi Terézia és József uralkodása alatti magatartását. Talán érthetőbbé válnék az is, hogy az orvos — népfelvilágosító munkásságát abbahagyva — életrajzgyűjtemény írására adta magát, és megmagyarázható lenne az a Sükösdnél nyomatképpen kiemelt tény, hogy a *Biographia* végül túllépett műfaja keretein. Nem lehetetlen, hogy ez az elformatlanodás azért következett be, mert a mű egyre inkább a nemzeti történelem adatainak tárházává bővült, mint ahogy Wespzrémi is élete végére orvosból történésszé fejlődött, s mint ilyen a nemzeti politika és művelődés legaktuálisabb kérdéseire szolt hozzá. (*Elmékedések a koronáról* — II. József halála után!)

Lenne néhány megjegyzésünk a *Biographia* tárgyalásával kapcsolatban is. Amilyen világosan látja Sükösd, hogy az orvos főműve a század historia litterariának csoportjába tartozik, olyan értetlenül áll szemben azzal a korhoz kötött szemlélettel, amely e művekben természetszerűen megnyilvánul. A szerző nagyon jól tudja, hogy a XVIII. századi historia litterariák íróinak felfogása szerint a „magyar irodalomba tartozik... minden, amit valaha a legtagabb értelemben vett Magyarországon — tehát Erdélyben, Horvát- és Szlavonországban; sőt: Dalmáciában, Moldvában és Olahországon — magyarországi születésű ember bármilyen nyelven írt”. A nagyobb világosság kedvéért hozzá kellett volna tennie, hogy az írók a Regnum Hungariae középkori, történeti határait tartották szem előtt, és ezen terület irodalmiságának adatait igyekeztek műyükben összefoglalni. Egyáltalán nem „hallatlanul ösztönös” folyamat ez, mint Sükösd véli, hanem az akkori magyarországi tudat megnyilatkozása. Az egykorú tudomány és közvélekedés egyaránt vallotta például a hun—avar—magyar rokonságot, sőt azonoságot: Abaris és Anacharsis tehát magyaroknak voltak tekinthetők, és annak vette őket Wespzrémi is. Moller Dániel Vilmost, az orvos Moller Károly Ottó nagybátyját, teljes joggal magyar írónak lehetett és lehet is tekinteni: ha valami kifogása lett volna ugyanis e cím ellen, biztosan szolt volna, hogy a mellette dolgozó Czvittinger ne vegye fel a lexikonába. Tény azonban, hogy nemcsak nem emelt kifogást, hanem támogatta fiatal honfitársát. Szó sincsen tehát itt „tágkeblű és fesztelen „nacionalizmusról” az írók magyarságkonceptiója semmiképpen nem „minden átgondoltság nélküli emocionális fűtöttség”, melynek „szálait értelmileg nem is próbálják felfejteni”. Sükösd maga is tudja, hogy Czvittingernél és társainál a „kezdődő nemzeti öntudat” jelenségével áll szemben. Miért gúnyolódik hát ennek megnyilvánulásain, miért hasonlítja a szélsőséges

nacionalizmusához szemléletüket, ahelyett hogy határozottan elválasztaná attól, és miért nem próbálja inkább megérteni?

A távlati szemlélet okozza, hogy a szerző a historia litteraria keretén belül nem nagyon tud mit kezdeni Weszprémi *Biographiájával*. Fel sem veti a kérdést, hogy miért éppen az orvosokról készült speciális bio-biográfia a XVIII. századi Magyarországon, és nem próbálja meg tisztázni, milyen viszonyban van Weszprémi munkája Horányi *Memoriájával*, amely az ő művével egy időben készült. Nem nyomozza a magyar orvosi rend, mint az értelmiség egyik rétege kialakulásának kérdését, kapcsolatban a kor természettudományos érdeklődésével, a kormánypolitikához fűződő kapcsolatokat, ami pedig az Anton Störcknek szóló ajánlásból nyilvánvaló. Sükösd látását ebben a részben tárgyi tévedések is homályosítják. Bél Mátyás nem Jéna, hanem a hallei egyetem hallgatója volt; tisztázták már azt is, hogy Francke *személyének* az államismereti iskola magyarországi pályájában vajmi kevés szerep jutott; a *Notitia* célja egyáltalán nem „ama életfeltételek megállapítása, melyek mind ez ideig a magyarság kereteit adták”, hanem nagyon is a jövőbe mutató: az ország sokoldalú, tudományos leírása, alapvetésül a várvavárt modern gazdasági és társadalmi fejlődéshez. Cornides Dániel nem jezsuita, nem vallástörténész, még csak nem is katolikus; Wagner Károly nevében a P. patert jelent, tekintve, hogy ő jezsuita volt; a Rádayak még köznemesi sorban gyűjöttek könyvtárukat, különösen gazdagok soha nem voltak, a főúri címet a tolerancia-rendelet után, II. Józseftől kapták. S ha már itt tartunk, hadd tegyük szóvá azt is, hogy Fekete János váltott ugyan leveleket Voltaire-ral, de azért még nincs okunk azt mondani, hogy „elárasztotta” leveleivel; csak feltevés, hogy Weszprémi levelezett Batsányival, túlzás az olyan megfogalmazás, hogy „cikket írt a Magyar Múzeumba”: az igazat megvallva nem tudjuk, hogyan került a magyar koronáról írott *Elmélkedés* a kassai folyóiratba; alighanem túlzás az a kitétel is, hogy Spielenberg Pál materialista nézeteket vallott.

Ez utóbbiak azonban a stílus lendületének tett engedmények inkább, mint tárgyi hibák. Sükösd ti. jól, elevenen ír, csak olykor felüle-

tesen és pontatlanul. Legyen szabad a szerzőt néhány hibára figyelmeztetnünk. Nem értjük, miért nevezi „homályos”-nak Weszprémi életét azért, mert bizonyos szakaszai kevésbé ismerjük; a szónak ugyanis „obscurus” értelme van, ami éppen nem illik a debreceni orvosra. Vannak más pongyolaságok is: a császári rendelet „likvidálja” a protestáns egyházközséget, a Habsburg-párti Weszprémi „elveti” II. Rákóczi Ferenct stb.

Végezetül néhány szót Sükösd latin idézetéről. Helyes, hogy azokat magyar fordításban hozza a szerző, hiba azonban a jegyzetben sem közölni az eredeti szöveget. Ezt kívánná meg a filológiai pontosság, s ha ott lennének, nem kellene az olvasónak az eredetit megkeresnie, ha kétsége támad a magyar fordítás hűsége tekintetében. Meg kell mondanunk, hogy több helyen gyanút keltenek e szövegrészek, s az eredetivel összevetve azokat, a gyanú nem bizonyul alaptalannak. A 61. lapon pl. Sükösd Weszprémi egyik Prayhoz intézett levelének részletét adja magyarul, amely nem rég jelent meg eredeti nyelven. (MKSz 1957. 167.) Ebből az derül ki, hogy Weszprémi nem Pray két művét kéri, hanem két *instrumentum litterariumot*, vagyis oklevelet, s ezek természetesen nem Pray könyvtárában, hanem „in scriniis tuis”, tehát *szekrényében, ládjában, fiókjában* vannak meg; ugyanitt ezt a kifejezést: „per communia Reipublicae litterariae Hungaricae nostrae sacra” semmiképpen nem lehet úgy fordítani, hogy „a magyar írói közösség üdvé érdekében” kér valamit Weszprémi. (Egy lappal később a „republica litteraria” kifejezést már *tudományos élettel* fordítja a szerző.) Hasonló pontatlanságok, kihagyások más idézetek fordításában is akadnak.

Mindezek a hibák korántsem rontják le a könyv értékét, amelyet véleményünk szerint nagy haszonnal forgatnak majd a szakemberek. Az élesszemű, művelt és igen tehetséges szerzőtől azt várjuk, hogy alapos és körültekintő anyagfeldolgozó munkával tovább folytatja a magyar felvilágosodás előtörténetében elkezdett kutatásait, és reméljük, hogy a továbbiakban még számos eredménnyel gazdagítja tudományos ismereteinket.

Tarnai Andor

A históriás énekmondásról az irodalomban járatosaknak a XVI. század legnépszerűbb énekes műfaja, a históriás ének és Tinódi ötlík eszébe. Kevesen gondolnak azonban arra, hogy e műfaj paraszti változata nálunk néhány évtizeddel ezelőtt még többfelé virágzott. Maga a néprajzi szakirodalom is éppen csak a létezésükről emlékezett meg eddig. Takács Lajosnak szinte a tizenkettedik órában sikerült még a műfaj életéről hiteles adatokat maguktól az énekesektől összegyűjteni, s az énekesek életformájával is közelebbről megismerkedni. Ma már a falusi históriások közül egy sem tevékenykedik; 1953-ban négyen éltek még, közülük is ketten túl a nyolcvan esztendőn. Takács Lajos tanulmányának érdekessége és igazi jelentősége éppen abban rejlik, hogy „élő forrásai” alapján részletesen mutatja be a históriák alkotását, előadását, életét, s igyekszik e műveknek a régi énekhagyományhoz való kapcsolatát is felderíteni. Nemcsak a néprajzos, az irodalomtörténész számára is izgalmas kérdés ez, hiszen a história, avagy egykori elődje az igaz történetet elbeszélő históriás ének, a könyvnyomtatás korának az a tipikus átmeneti műfaja, amely egy meghatározott időszakban valamely az írás-olvasást éppen elsajátító világi társadalmi rétegnek ének- és olvasmányigényét hivatott kielégíteni. Ennyiben ez a műfaj a nép egy-egy társadalmi rétegében mindaddig eleven, amíg az olvasás igénye el nem nyomja az éneket és feleslegessé nem teszi a históriást. Így volt ez nálunk első ízben a XVI. században, amikor a főúri, nemesi és polgári rétegek szélesebb körében terjedt el az írás-olvasás. A XVI. századi históriás ének műfaja azonban a XVII. század első felében elhal. A históriázásnak milyen kapcsolatai, összefüggései és útjai vezetnek innen a XIX. század közepéig, a paraszti históriákig, az bizony még alapos kutatásra szorul. Takács is azt írja: „Hogy mikor szálltak le paraszti szintre, azt pontosan nem is tudnánk megmondani. Akkor szaporodtak el nagyobb mértékben, amikor az írás-olvasás elterjedése a műfaj paraszti kibontakozását is lehetővé tette. Ez pedig a múlt század közepétől következett be... A história múlt század végi nagy fellendülése egyúttal a műfaj utolsó fellebbbanása is volt...” (71. l.)

A tanulmányunk több mint felét a históriások működésére, életére vonatkozó fejезetek alkotják. Ezekből részletesen értesülünk a históriások vándorlásáról, amelyek során állandóan új témák, események, hírek után kutattak, hogy hallgatóságukat szüntelenül

aktuális históriákkal lehessék meg. A híranyag nagyobb részét, amelyből énekeiket írták, közvetlen utánjárással szerezték meg, akárcsak a XVI. században Tinódi. De merítették helyi és vándorhagyományokból, élő és régi írásos anyagból, sőt a századforduló óta egyre gyakrabban a napilapokból is. Az előadott témák: szerelmi történetek, gyilkosságok, szerencsétlenek, árvák, bajba jutottak esetei, az elnyomott paraszti nép helyzetét és szemléletét tükröztető események. Az újságoló históriát, amint a hírről értesültek, azon nyomban versbe szedték. De nem mindig kellett ilyen hirtelen megírni a históriát, akadtak szép számmal időtállóbb témáik is. Persze a szerzők sem voltak egyformán tehetségesek. Volt olyan énekes is, aki nem tudott verset írni, viszont nem volt ritka az olyan szövegíró sem, aki maga sohasem históriázott. A históriák írásában erősen érvényesült a hagyományos forma és kompozíció, emellett azonban a népi balladastílusnak is igen jelentékeny hatása figyelhető meg a históriák egy részén. A legkedveltebb versforma a páros rímű négy soros 11-es és 12-es strófa volt, de akadtak nagy számban bonyolultabb szerkezetek is. A szöveg dallamban született, s amíg írták, dúdolták hozzá a dallamot. Egy szövegre alkalmazhattak több dallamot és ugyanazt a dallamot ráhúzhatták több históriára is. Az elkészült históriát azonnal kinyomtatatták, mégpedig legalább ezer, de gyakran mindjárt négy-ötezer példányban. Egy kétleveles históriát kettő-öt krajcárért adtak, tehát kb. tízszeres haszonnal. Rendszeresen jártak velük a vásárokat, piacokat, búcsúkat. A históriákat jól megválasztott forgalmas helyen énekelték, de az énekes előadásnak valójában már csak az a szerepe volt, hogy a közönséget a kinyomtatott história megvásárlására indítsa.

Nagy vonásokkal így foglalhatjuk össze a paraszti históriák születésének és terjesztésének módját. De az itt vázlatosan előadottakból is kitétnünk: mennyi rokonság fűzi össze a XVI. századi históriás éneket a XIX–XX. század paraszti históriájával és a históriást XVI. századi őseivel. A részleteket vizsgálva még inkább nyilvánvalóvá válik, hogy az eltérő kor és társadalmi viszonyok következtében szükségszerűen fellépő számos különbség ellenére, analógiás alapon a XVI. századi históriás ének igen sok olyan jelenségére találunk a mai históriások gyakorlatában magyarázatot, amelyek eddig rejtve maradtak előttünk. Irodalomtörténeti szempontból Takács dolgozatának ez egyik leg-

nagyobb értéke, még akkor is, ha csak futólag érinti, vagy olykor meg sem említi a vonatkozásokat. Leírásaiban azonban az irodalomtörténész rengeteg hasonlítható, gondolatébresztő megfigyelésre lel, mégpedig nemcsak a már említett első részben, hanem a történelmi témákról, a kompozícióról, a kezdő- és záróformulákról, vagy a műfaj felbomlásáról szóló fejezetekben is. Kutatásai tehát mind a folklór, mind az irodalomtörténet számára egyrészt sok újat mondanak, másrészt az eddig csak sejtéseken vagy feltételezéseken alapuló következtetések helyességét a gyakorlatból, a tapasztalatból merített érvekkel igazolják, illetőleg cáfolják.

A szerző úttörő jelentőségű tanulmánya bármennyi komoly eredményt mutathat fel máris, azzal Takács maga is tisztában van, hogy a felmerülő kérdéseknek csak egy részét oldotta meg. Nem is a téma lezárására törekedett, hanem a figyelem felkeltésére, a történelmi bemutatására. Valóban ebben van munkájának fő erőssége. Bár úgy érezzük, hogy leíró részében sem mondotta el mindazt, amit tárgyáról tud, s deskriptív fejezeteiben is vannak egyenlenségek: a történelmi életkörülményeinek részletezésében néha túlságosan is elmerül, máskor pedig egészen váratlanul nagyon is tömörre, sőt fukarrá válik a közlendőkben. Holott nyilvánvalóan lett volna még mondanivalója a problémáról, ha következetesebben vagy elmélyültebben végiggondolja. A történelmi dallamáról néhány eléggé külsőséges, bár nem lényegtelen megfigyelésen kívül semmit sem mond. Alig hihető pedig, hogy (énekes műfajról lévén szó!) éppen dallamuk gyűjtéséről és vizsgálatáról feledkezett volna meg. Hiszen az ilyen kérdések: a történelmi milyen dallamokra énekelték, milyen eredetűek ezek a dallamok, a történelmi honnan vették át, vagy örökölték azokat, módosítottak-e rajtuk, szereztek-e a történelmi maguk is önálló dallamokat? — e kérdésekre adott válasz nem csupán a paraszti történelmi dallamvilágának feltárása szempontjából fontos. Nem lehetetlen, hogy az általában konzervatívabb viselkedésű dallamok vezetnek el esetleg a paraszti történelmi történelmi előzményeinek, korábbi rokon műfajokkal való közvetlenebb kapcsolatainak felderítéséhez. E példa egyúttal azt is

megvilágítja, hogy a tanulmány leíró részének fogyatékosai a történelmi összefüggések kibontásának lehetőségeit is elfojtják. Pedig ez amúgy sem erős oldala a dolgozatnak. Történelmi utalásai legtöbbször túlságosan szűkszavúak; ennek következtében helyenként homályossá és félreérthetővé válnak. Így például, amikor azt írja: „A történelmi útja tehát elég világos: a főúri környezetből indult ki az énekes-verses szöveg a paraszti közönség felé, ahol a kulturális változásnak megfelelően egyre jobban olvasmányosra vált.” (9. l.) Sajnos, az előzőekben mindössze annyit mond el, hogy a *történelmi* szó a XVI—XVII. században olyan igaz történelmet jelölt, amit énekelve előadhattak. Ebből, valamint a történelmi paraszti értelmezéséből azonban még egyáltalán nem világos a történelmi útja a főúri környezetből a paraszti közönség felé, hisz éppen ez az út mind a mai napig felderítetlen. De van a mondatban egy másik félreérthető kijelentés is: annak második fele ugyanis úgy értelmezhető, mintha az énekes-verses szöveg *csakis* a paraszti közönség körében vált volna egyre jobban olvasmányosra. Takács Lajos azonban nyilván nem ezt akarta mondani, hiszen a történelmi ének korábban a nemesi és polgári közönség körében szintén egyre inkább olvasmányosra vált.

A túlzott tömörségre törekvésből eredő ilyenféle félreérthető fogalmazások, azt hiszem, talán eleve eltűnnének Takács munkájából, ha a történelmioknak és történelmiaknak nem egy ilyen rövidre fogott tanulmányt szentelne, hanem egy teljes monográfiát, amint azt a téma nagyon is megérdemelné. Ebben módja nyílnék egyrészt arra, hogy alaposan és részletesen kidolgozza azokat a kérdéseket, amelyeket most egy vagy más oknál fogva még csak vázlatosan vagy egyáltalán nem érintett, másrészt, hogy majd a történelmi vonatkozásoknak is szélesebb és biztosabb távlatú rajzát nyújtsa. Összegyűjtött bő anyaga, a szerző felkészültsége és a kérdések megoldásához való kitűnő érzelme egyaránt biztosítékai annak, hogy mind a folklór, mind pedig az irodalomtörténet számára komoly nyereség volna, ha megkezdett munkáját monográfiává bővítené.

Varjas Béla

ANTAL ÁRPÁD: SZENTIVÁNI MIHÁLY

Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó Bukarest, 1958.

Vannak írók, akiket újra és új-a fel kell fedezni. Antal Árpád elmélyült, adott lehetőségeit mértéktartóan, ám lényegében alaposan kihasználó Szentiváni-tanulmánya ezt juttatja az olvasó eszébe.

Igaz, hogy Szentiváni kulcsfontosságú életművéről eddig is voltak helytálló, ismeretünk, mégis: munkásságának szakszerű, az élettrajzi vonatkozásokra is ügyelő marxista feldolgozását mindmáig joggal hiányoltuk.

Szabó Anna közismert disszertációja (*Szentiváni Mihály összes költeményei*. Budapest 1930) csak az életmű legkézenfekvőbb adatainak összegyűjtésére vállalkozott, s ezzel egyidejűleg — akkor megbízhatónak hitt filológiai munkával — közzétette Szentiváni mindaddig zsebkönyvekben, újságokban meghúzódo verseit, összesen huszonnégyet. Szabó Anna munkája nyomán Horváth János vette bonckés alá Szentiváni költészetét és állapította meg aforisztikus tömörséggel: az Petőfi fellépését közvetlenül készítette elő, mégpedig nemcsak a „szegénység s a népen belüli társadalmi tagozódás által kitermelt lírai helyzetek” hosszú időkre „természetesként ható kifejezésével, hanem annyiban is, hogy Szentiváni dalai egyike-másikából már „tökéletes szabotossággal halljuk előzengetni... a tiszta magyar ritmust” (*A magyar irodalmi népiesség*... 347). Mármint, ha Antal Árpád könyvét eme előzmények ismeretében nézi az olvasó (arra is tekintettel, hogy irodalomtörténetünk két nagy egyénisége, Kemény Zsigmond és Gyulai Pál fontosnak tartották Szentiváni életművének tüzetes feldolgozását), vizsgálódásainak eredménye csak örömeire szolgál; Antal Árpád kismonográfiája több szolgálatot tett a Szentiváni-kutatásoknak, mint elődeinek munkásságaeggyüttvéve. Szentiváni fiatalkori verseinek gondos felkutatásával ezek száma ezzel 65-re emelkedett és időrendbe sorolásával Antal Árpád meggyőzővé tette az eddig csak gyanított tételt, hogy tudniillik az erdélyi irodalmi népiesség legelső magyar nyelvű kísérletei — sorukban Szentivánié, mint Kriza mellett a legrangosabbé — a Székelyföldről, a couleur locale tekintetében oly jellegzetes tájegységről, és az 1830-as évek elején Kolozsvárott kezdeményezett vers- és dallamgyűjtő kísérletekből — az Erdély „felfedezését” célzó vándorlásokon szerzett folklór-élményből sarjadtak. Ugyanez vonatkozik a Szentiváni ifjúkorával kapcsolatos, életrajzi vonatkozású eredményekre is (lásd *Az országgyűlési ifjúság szervezője és A vándor* c. fejezeteket), valamint ezen új ismereteinknek Szentiváni költészetével történő egybevetésére is. Antal Árpád bizonyította be végérvényesen: Szentiváni verseiben nem a véletlen, ellenkezőleg, a tudatos feladatvállalás ötvözi egygyé a politikailag népi érdekű nemzeti költészet korai hajtásait az esztétikai tekintetben népi jellegű, népies költészet hagyományaival.

Antal Árpád igen nagy figyelemben részesítette Szentiváni életművének belső összefüggéseit; marxista módszeréből következően azt állította vizsgálódásai középpontjába, hogy Szentiváni munkássága a Reménymozgalom után hovatovább tematikai vonatkozásokban is feloldódni készült az erdélyi reformkor patriotizmusában és demok-

ratikus-politikai eszmekörében. Legfőbb tanulságul azt állapíthatjuk meg: immáron bizonyos, hogy az erdélyi reformkor irodalomtörténetének Szentiváni a maga szintetikus egyéniségével költészeti, kritikai és esztétikai vonatkozásokban éppen olyan kulcsfontosságú szereplője, ahogyan a regény tekintetében Kemény Zsigmond és Jósika Miklós. És áll ez a tétel a történettudományokra is: ezen túl az sem kétséges, hogy a nemzetiiségi kérdés reformkori szakaszát kutató történészek többé nem nélkülözhetik sem a Szentiváni-publicisztika tanulmányozását, sem Antal Árpád korrekt, tárgyias megállapításait (lásd *A politikus és publicista* c. fejezetet), mind a nemzetiiségi kérdést, mint a történeti fejlődés egyéb területeit illetően. A mi számunkra — tekintettel persze a történeti érdekű kutatási eredményekre is —, az irodalomtörténetet illető eredmények a fontosabbak. A monográfia legelső oldalain már nyomban ilyenekkel találkozhatunk. A könyv első négy fejezete (*A „satyrikus” diák*”, *Az országgyűlési ifjúság szervezője*, *A vándor* és *A Remény szerkesztője*) ékesen bizonyítja, hogy Szentiváni komplexebb egyéniség volt, mint akármelyik magyarországi kortársa — a kényszerű erdélyi viszonyok nevelték azzá; szükségből, ám lényegében szerencsésen, egymaga látta el nemzedékek feladatát; egyaránt művelte a politikát és a tudományt, az esztétikát és a szépirodalmat, és mindezt kellő színvonalon, érdemben. Az erre vonatkozó, adatok tömegével dokumentált bizonyítékok néha egyenesen megdöbbentőek! Hiszen már *A „satyrikus” diák* c. fejezetből (évek: 1831—34) kitűnik, hogy Szentiváni nagyjában olyan szigorú és következetesen elyszerű kritikai elveket vallott magáénak, mint Bajza József — évek múlva.

Antal Árpád azonban, sajnos, a kutatásai-
ból önként adódó analógiák vizsgálatára, így a magyarországi és az erdélyi fejlődés eltérő mozzanatainak még alaposabb számbavételére nem mindig kerít sort. Pedig nem kétséges, ha egy-két bekezdést szentelt volna a Kisfaludy Társaság oly gyakran idézett 1841-es pályatételének (*Mit értünk nemzeti-
ség és népiesség alatt a költészetben?*) és e pályázat magyarországi visszhangjának érdemi vizsgálatára, illetve, ha az így kapott eredményt egybevetette volna Szentiváni jól kihüvelykeztető esztétikai nézeteivel, könyve még tárgyyszerűbben bizonyíthatná Szentiváni kulcs-szerű, összetett egyéniségét.

Vannak persze érintkezési pontok — és bőven —, ahol Antal Árpád alaposabban elemzi az Erdélyben történteket és azok Királyhágón túli megfelelőit, mint például *A novellista* c. fejezetben is. Itt mintha ellensúlyozni akarná Szabó Annának és Szinnyi Ferencnek Szentiváni novelláit illető, méltánytalanul elmarasztaló, igaztalan ítéletét,

de mértéktartóan; Antal is tudatában van, hogy e novellák távolról sem remekművek, mivel Szentiváni „csak zsenit, első próbálkozásait írta meg”.

A fejlődéstörténeti kép, melybe e novellákat beágyazza, általában meggyőző, noha a kelleténél szűkszavúbb. Mindössze tematikai vonatkozásokban vizsgálja Szentiváni műveit és eképpen is főleg úgy, mint a Csátó- és Kovács-féle novellák ellendarabjait. Így részben ebből adódik, hogy tételnekek egyike: az 1830-as évek derekától a komolyabb, társadalmi és történelmi tárgyú szépprózát újabb törekvések kezdik hatalmukba keríteni; hogy a romantika francia változata (Szentiváni első novelláit, helyesen, ide sorolja) mindinkább kiszorítja a német hatást mutató romantikus irányzatot — ugyanúgy helytálló, ahogyan vitatható, hogy a legelső Szentiváni-novellák példaként említett Vörösmarty-elbeszélések vajon mindenben a francia romantika hatását tükrözik-e. Talán nem lett volna felesleges ezt a párhuzamot csak a Csiga Mártonra vonatkoztatni, mivel eképpen vizsgálódásai körét általában is tághatja volna. Nem hagyható figyelmen kívül ugyanis, hogy a romantikus és a realista elemek egymásba játszása ezekben az években és épp legjobban esetében általánosnak mondható; hogy a szertelenül csapongó szerkezet, a motivációk stb. és az általuk megtestesülő, számunkra oly fontos társadalmi mondanivaló nemcsak Szentiváni novelláiban ötvöződnek egybe (*Ételvivő leány*, *Megbüntetem az atyáknak véikeit a fiakban*), és nemcsak Vörösmarty egyes darabjaiban figyelhetők meg, — megtalálható az, általában mint a realizmus és a romantika francia válfájának keveredése akár a fiatal Jókai munkásságában is (*Nepean sziget*).

Az analógiák ilyesfajta elmulasztása tekintetében a *Mindenütt rossz, de legrosszabb otthon* c. novella elemzését is meg lehetne említeni, annak ellenére, hogy a novella társadalmi mondanivalójának taglalása alapjaiban helyes, legfeljebb a megírás módját tekintve hagy kívánnivalókat. Ami itt a legfeltűnőbb, talán az, hogy Széchenyi munkásságára, annak minden bizonnyal megvolt hatására Antal Árpád sehol sem utal. Pedig Szentiváni oly helyesen dicsért, valóban szemléletes leírása (79—80. lap) voltaképpen nem előzmény nélküli; a *Világnak* a nemesi birtok külsőségeit tárgyazó részei már előlegezik, sugallják ezt a módszert. Nem kétséges: Antal Árpád effajta, munkájából hiányzó vizsgálódásokkal jobban körülhatárolhatta volna Szentiváni szépprózájának osztálytartalmát, társadalmi mondanivalóját. Így az egészében igen értékes mondanivalóját néha feleslegesen meg-megszakító általánosításokat is elkerülhette volna; — csak példaként: szerinte Szentiváni társa-

dalmi mondanivalóját jellemzik a „közvetlenség, frissesség és szellemesség”, „frappáns, szellemes fordulatok”, a „hanyagul odavetett, de céljukat soha el nem tévesztő gúnyos megjegyzések”, a „kitűnően alkalmazott pointírozás” (77. lap) stb. — továbbá: „Szentiváni szemléletét alapvetően jellemzi a megsemmisítő kritika, az igazság könyörtelen kimondása, a hamis illúziók hiánya”, mivel „nagy erényei: gyökerében kritikai, a feudális nemesség irányában illúziótlan szemlélete, kitűnő környezetrajzoló és típusalkotó képessége” adják munkái értelmét (76., 77. lap) stb. Szinte elkerülhetetlen, hogy az ilyen, a novellaelemzés önkörében folytatott vizsgálat néhol ne vezessen vulgáris megoldásokra, s ebből következően zsurnaliszta írásmódra is, mint ahogyan a 79—80. lapokon, ahol ez áll: „hangsúlyoznunk kell Szentiváni szatirájának kíméletet nem ismerő, az együttérzés legparányibb elemét is nélkülöző, veséig ható élességét. Valóban a gyűlölet indulata izzik ezekben a sorokban minden ellen, ami ósdi és elavult, s embertelen törpességével, hitványságával útját próbálja állani az új győzelmenek. Művészi szempontból is figyelmet érdemel (!) a szatirikus ábrázolásnak itt alkalmazott eljárása”.

Ezek az elírások irodalomtörténeti szemléletünk, munkastílusunk korábbi éveit idézik, de csak elvéve, a monográfia egészére nem ez a látásmód jellemző. Megemlítjük is csupán a példa okáért szükséges, a jövő érdekében, tanulságul mindannyiunk számára. A könyv olvasójának sem ezek, a jövőben egykönnyen kijavítható hibák maradnak meg emlékezetében, hanem egy, a könyv olvasására alapozott sokkal fontosabb következtetés: Antal Árpádnak hozzá kellene fognia e kor erdélyi irodalmának általában vett feldolgozásához. Felkészültsége erre nemcsak hogy alkalmassá teszi, valósággal predesztinálja is. Antal Árpádra várna Szentiváni írásainak immár égetően sürgős közlése is, hiszen könyvének filológiai eredményei már-már így is egy tudományos igényű, szövegkritikai kiadás jegyzetanyagába kíváncsognak. Jegyzetei, megjegyzései ugyanis példásan tárgyszerűek (egy esetet kivéve, amikor bizonyára véletlenül, Horváth Jánost is azok közé sorolja, akik tagadták az 1834-es önképzőköri szervezkedések és a kolozsvári politikai megmozdulások kapcsolatát — lásd a 15—16. lapokat és e megállapítás jegyzet-részt); holott Horváth János erről sohasem írt; ha tekintettel volna azokra fektetett munkájára, s elvállalná a szöveg-gondozás immáron órá haruló gondjait is, igen nagy szolgálatot tenne a történeti és az irodalomtörténeti kutatásoknak egyaránt, mind a testvéri Román Népköztársaságban, mind hazánkban.

Somogyi Sándor

Szépirodalmi Kiadó, Budapest 1958. Sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Sőtér István. (Magyar Klasszikusok sorozat.)

A világirodalom számos művében bukkanhatunk talányos részekre. Ezek azonban legtöbbször nem teszik talányossá magát a művet. Ha Milton vagy Berzsenyi, Ady vagy Majakovszkij egyik-másik túltömörített képét nem is tudjuk megnyugtatóan feloldani, ez mitsem változtat író és olvasó viszonyán. Van azonban arra is példa, hogy magát a művet, tehát annak gondolati főtengelyét ítéltek talányosnak esetleg századokon át a korok egymásutánjai. Ilyen mű például a *Hamlet*, a *Bánk bán* és nem utolsósorban Az ember tragédiája.

Felbecsülhetetlen érdeme a marxista irodalomtudománynak és egyik lényeges bizonyítéka a pozitivizmussal és szellemtörténettel szembeni magasabbrendűségnek, hogy egymás után oldja meg az úgynevezett talányos művek százados rejtélyeit. Többek között a Tragédiáját is, amelynek az elmúlt negyedszázadban számos részletkérdését tisztázták ugyan kiváló tudósok, de nem oldhatták meg a mű egészét abban a rendszerben, amely többek között a két prágai szín egybevonásával olyan otrombán torzító prizmán át láttatta a nézőkkel a drámát.

A felszabadulásunkat követő termékeny évek irodalomtörténeti vitáinak egyik központi kérdése lett a Tragédia. Sok értékes részlettanulmány után (Waldapfel József, Horváth Károly stb.) Sőtér István alkotta meg az első tudományos igényű szintézist akadémiai székfoglalójában. Ezt a tanulmányt látjuk viszont átdolgozva és rövidítve, élén a Magyar Klasszikusok újabb kötetének, Madách válogatott műveinek, amely az igaz Madáchot hivatott megismertetni az olvasóközönséggel.

Maga a válogatás is tudományos igényű és szépen illusztrálja a bevezető tanulmány téziseit, mindenekelőtt azt, hogy Madách nem egyművű író, hogy a Tragédia csak a korszakviszonyokba, illetőleg a költő életébe és össz munkásságába beleágyazva érthető meg. Ezt szolgálja a bőséges lírai válogatás is, amely Madách politikai és esztétikai gondolat- és érzélemvilágába nyújt gazdag, mellőzhetetlenül fontos bepillantást. Itt elsősorban nem az olyan már-már közismertnek tekinthető versekre gondolok, mint például a *Mária nővérem emlékezete*, amely többek között Madách népszemléletére ad pontos választ: „A népszabadság eszményképe volt zord éltetekben a vezérfonal” — vallja egész családja nevében a költő, aki azért kárhoztatja népét, mert szabadságra érdemtelen. A válogatás olyan sajnálatosan

sokáig homályban rejlő kérdésre is felhívja a figyelmet, mint például Petőfi hatása Madáchra. Itt magyarázatra sincs szükség. Kinek ne jutna eszébe az *Európa csendes, újra csendes a Sári dal* sorairól: „Ők szegyeneljék, kik nem jöttek, Elhagytak önzőn, gyáva felfogással. Te elbuktál, de együtt szent zászlóddal, S az önző népek ők rettegjenek.” És ki ne idézné fel az annyira szeregett tájverseket az *Alföldi utazás* olyan sorában, mint: „Hosszú nádkerítés nyúlt az utca mellett, Általszötte azt a tők lankadt indája... Távolabb aranyzott dús kalász borítá a félig levágott végtelen mezőt el.” Viszont éppen a válogatás gazdagsága veti fel a kérdést: helyes-e a *Tábori képek* teljes mellőzése? A jegyzet — indokolás nélkül — mindössze ennyit közöl zárójelbe téve: ebből a ciklusból válogatást nem közlünk (60). Bár a *Tábori képek* nem tartozik Madách legjelentősebb ciklusai közé, és fennáll annak a veszélye, hogy egyik-másik olvasó túlbecsüli a „Mindennap fegyverünk éle Lapot ír a történetbe”-szerű sorokat, mégis szívesen vettünk volna legalább egy verset a ciklusból.

A drámaszövegek közül a *Csák*-részlet és a *Mózes* régi mulasztást pótol. A *Csák* negyedik felvonásának eleje (kár, hogy csak a jegyzet tünteti fel, hogy az egyes részletek melyik felvonásból valók) legnagyobb lírikusainkra emlékeztető hőfokon sugároz hazaszeretetet és politikai szenvedélyt. Helyesen emeli ki az előző, hogy „a szemlélet, mely Petőfi Csák-eposzának tervében testet ölthetett volna, Madách drámájában ugyancsak kifejezésre jut”. Rendkívül öröndetes, hogy a *Mózesnek*, ennek a mind a mai napig közkincsé nem vált remekműnek teljes szövegét közli a könyv. Sőtér a bevezető tanulmányban a Tragédiával egybevetve jelöli ki a *Mózes* helyét a madáchi életműben. A *Mózes* főkonfliktusát is a tömegek és a történelmi hős ellentéte képezi. De amit Ádám nem ismerhetett föl, annak tanulságát Mózes le tudja vonni: „E népben élni, halni megtanultam.” És bár nyilvánvaló, hogy ebben a terjedelem gátolta a szerzőt, mégis sajnáljuk, hogy legalább néhány mondatot nem olvashattunk a *Mózes* formanyelvéről, amelynek nemcsak drámai tömörítése, hanem lírai és retorikai pátosza is a legmagasabb csúcsoakat éri el helyenként.

A bevezető tanulmány tekintélyes része foglalkozik a Tragédia elemzésével. Ennek a résznek főértéke talán nem is a számos új eredményben rejlik, hanem a mű oly sok

rétű, bonyolultan összetett eszmei-gondolati anyagának világos, áttekinthető elrendezésében. A műben újra és újra egybeszővődnek a fideizmus és mechanikus materializmus, reális történelemszemlélet és fantasztikus utópia, optimizmus és pesszimizmus annyira ellentétes, ellentmondásos szálai, amelyeket Sötér könnyű és biztos kézzel fejt föl, utbagyázva az olvasót, biztos kulcsát adva a mű „titkainak”. Hangsúlyozza a Tragédia tárgyának „kozmosz”-jellegét, de kiemeli, hogy „a Tragédia azoknak az eszméknek drámai kifejezése, amelyek Madách korát, illetve az ötvenes éveket foglalkoztatták” (35.). A dráma tehát nem magát a történelmet, hanem a történelem vezérlő gondolatainak alakulását ábrázolja, legalábbis azokat, amelyek Madách korában, mindenekelőtt a forradalom és az önkényuralom idején is eleven erőként hatottak. Ez ad magyarázatot arra, hogy miért csökken a konfliktus drámaisága a történelmi színek után, amikor Ádám cselekvő hősből passzív szemlélővé válik; hogy miért változik ugrásszerűen Lucifer szerepe már a negyedik színben és halványul, erőtlenedik fokozatosan a továbbiakban. Így értjük meg igazán Éva alakját — nem utolsósorban a Földszellem segítségével —, Madách annyi kínos tépelődésben fogalmazott véleményét a nőről, a szerelemről, amely tévedéseivel és bűneivel együtt, sőt azok ellenére lírát sugározva enyhíti a férfiellet zord utait. Éva alakjához, aki végülis visszarántja Ádámot a halálos szírtől, a két szeretett nő, az anya és feleség állt modellt. („Anyámnak köszönheti Éva, hogy kirívóbb színekben nem állítottam elő” — mondta a költő Bérczy Károlynak.)

Itt kapunk választ Madách pesszimizmusának százados kérdésére is. A nagy eszmék „szabadság, egyenlőség, testvériség” eszméi... együttesen testet öltenek a párizsi színben”, utána azonban fokozatosan háttérbe szorúlnak, sőt a falanszter, amelyben „a kapitalizmus érkezik el a fejlődés egy torz és meddő fokára” — létjogosultságukat is tagadja. A mű egésze mégis előre mutat és nem is a fideista csengésű utolsó sorral, hanem Éva anyaságával, amely ha nem is ad választ a gyötrő „Megy-e előbbre majdan

fajzatom?” kérdésre, mégis törvényszerű, szükségszerű, tehát cáfolhatatlan és el nem utasítható életigenléssel zárja a Tragédiát, „Ádámot Éva anyasága mentette meg — Madáchot a csüggedéstől, a pesszimizmustól, a kiábrándulástól a nemzet sorsa és jövője szólítja vissza a küzdés, s bizás elvéhez.”

A szép tanulmány olvasása közben két ponton akad meg a figyelmes olvasó. Bizonyára a terjedelem kötöttsége okozta, hogy Sötér két fontos tézisének — a Madách antikapitalizmusát meghatározót és a költő népszemléletének Solferinohoz kapcsolását — nem indokolja, nem támasztja alá kellőképpen. És ha már a terjedelemtől tartunk: több helyet kellett volna biztosítani a különböző példamutató filológiai pontossággal készített jegyzetek számára. Nem tudományos hanem népszerű kiadásról lévén szó — bár, sajnos, csak 4600 példányban jelent meg — figyelembe kellett volna vennie a kiadónak, hogy milyen távol áll a mai olvasótól Madách nyelvezete és műveltsége. Hogy csak találmokra emeljünk ki egyet a sok közül: vajon hányan értik meg a ma átlagolvasói közül a *Mózes* ilyen sorát: „Kiált az is, kit a gyil elkapott?”

A bevezető tanulmány tudományos igényű és olvasható. Lendületét nem fékezi le lépten-nyomon a filológiai apparátus, de érződik, hogy nagy anyagot felölölő, elmélyült kutatómunkára épül. Sötér nem idézi lapszám szerint a forrásokat, de a könyvtárra rúgó Madách-irodalom csaknem valamennyi jelentős alakjának legalábbis nevét felvillantja. A bevezető tanulmányban többek között Arany János, Balogh Károly, Barta János, Bérczy Károly, Erdélyi János, Greguss Ágost, Pais Dezső, Trencsényi Waldapfel Imre, Waldapfel József, Voinovich Géza idevágó munkásságára történik utalás. Sötérnek Madáchról vagy Jókairól szóló tanulmánya filológiailag is megüti *A magyar romantika* (1954) mércéjét, nem utolsó sorban ez teszi olyan jelentős művé a *Romantika és realizmust*.

Végül meg kell emlékeznünk arról a francia esszén iskolázott stílusról, amely a tudományos nyelvet irodalmi rangra emeli.

Szilágyi Péter

TOLNAI LAJOS: VÁLOGATOTT MŰVEI

Szépirodalmi Kiadó, Budapest. 1958. 464 l. 1 t. Sajtó alá rendezte és a bevezetést írta: Gergely Gergely (Magyar Klasszikusok sorozat.)

Tolnai Lajos műveinek a Magyar Klasszikusok sorozatában megjelent válogatása az érett korszakok egyik jellegzetes regényén, az *Eladó birtokokon* kívül novellákat és rajzokat tartalmaz. Nemcsak az alkotóerő ki-

teljesedett esztendőiből, hanem az előkészület kezdő éveiből is, és az ezerszeresen meg-hurcolt, öregedő ember fáradt, de még inkább a kenyérkereset hajszájának kényszeréből sokat termelő író utolsó, hanyatló

korszakából. A kötet sajtó alá rendezője arra törekedett, hogy áttekintést nyújtson az író egész pályájáról a minden alkotói szakaszról kiválogatott novellák tükrében.

A kötet bevezetése alapos tanulmányt igyekszik nyújtani Tolnai életművéről, olyan apparátussal, ami azt sejteti, hogy a szerző íróasztalában van egy készülő vagy már el is készült Tolnai-pályakép, monográfia, ami nagyon fontos könyv lenne, mert az író életművének minden részletre kiterjedő feldolgozása még mindig a magyar irodalomtörténetírás nagy adósságainak egyike. Sokrétű taglalásait kapjuk itt a bevezetésben a Tolnai-problémának. Tanulssággal olvashatják mindnyájan, akiket a Tolnai-kérdés foglalkoztat és általában, akiket a múlt század második felének igen bonyolult, igen szétágazó, ellentétekkel és ellentmondásokkal túlszűfolt problematikája újabb és újabb kutatásra ingerel. (Talán kevésbé olyanok, akiket nem a tudományos elmélyedés szenvedélye fűz a korhoz és közelít az íróhoz, hanem egy ilyen, bizonyára inkább népszerűsítő, mint főként tudományos igényű kiadványban elsősorban az írói arckép érdek, inkább szépirói, mint tudományos tollal megrajzoltan.)

„Egy író, nagy író, a legnagyobb regényírószem...” írta róla Móricz Zsigmond a *Kelet Népe*-ben. És „zászlóhajítása” nyomában rögtön felhangzik a vita is. Erdei Ferenc ezt követő cikkében így ír: „Nem nagy író. Jelentékeny író, érdekes író, csak éppen nem nagy...”

A döntő szó azóta sem hangzott el. Hogy Tolnainak Tompáról mondott szavait alkalmazzuk saját művei sorsára is „...alkotásainak becseit aggodó tanulmányok, összevetések hazai vagy idegen költők remekebb műveivel kellő mértékben nem latolgatták”.

Az utóbbi években kezd egy vélemény kijegecsedni körülötte és a bevezetés — egészében — szintén ennek a véleménynek ad hangot, összegyűjtve pillanatnyilag életképesnek látszó megállapításokat az íróról, művéről, alkotói módszeréről. — Elismeri bátor realizmusra törekvését, de azt is hozzáteszi, hogy bírálata elfogult, sokszor egyenesen gyűlölködő, ami elhomályosítja tisztánlátását és meggátolja a teljes értékű művészi forma kialakítását. Annaira csak a megfigyelt és pellengérré tűzött visszataszító jelenség lebeg a szeme előtt, hogy más oldalát nem is látja meg a dolgoknak, csak a komor vigasztalant, így ábrázolásmódja egysíkúvá, egyoldalúvá válik, írásai nem tükrözik a sokszínű élet változatos arculatát. Regényeinek a konfliktusát sem alakítja ki eléggé. Cselekményei egyszínűek, már az első oldalakról beláthatók. A leleplezés, a pellengérré állítás szándéka miatt lemond az érdekességről, elhanyagolja a mesét is.

Szatírárt ír, de hiányzik belőle a satíra legfontosabb alkateleme, a fölény, a kinevetetés fölénye.

Itt ér véget pillanatnyilag a bevezetés írója által is elfogadott Tolnai-értékelés. Az így kirajzolódott Tolnai-képet azonban nem találjuk minden vonatkozásban hitelesnek. Tolnai több is ennél, íróilag sokszor kevesebb is. Ha sorozatosan, egymás után olvassuk regényeit, novelláit, rajzait és sok tekintetben igazat is kell adnunk ezeknek a megfigyeléseknek, más gondolataink is támadnak közben, nem elégít ki ez a sommázás. Leegyszerűsítettséget érzünk, hiányérzetünk támad. Valóban pusztán arról lenne itt szó, hogy Tolnai elront valamit, túlzottan kiömlő felháborodásból, szubjektivitásból, esetleg személyeskedő hajlamból, bizonyára elsie-tettségből is, amit egyébként jól is csinálhatna, ha túrtöztetni tudná haragját, ha mérsékelni tudná személyeskedő hajlamát? Már maga az a tény, hogy harmincnál több regényében és megszámlálási is sok novellában tapasztaljuk ugyanezt, gyanússá válhat előttünk. Ilyen tömegű azonos alkotói mű már inkább azt a kérdést ébresztheti bennünk, hogy nem állunk-e itt egy sajátos regényformával szemben. Több alkotói tudatosságot is fel kell tételeznünk az íróról, minthogy pusztán az esetlegességn. k tulajdoníthassunk egy könyvtárnyi életműben megfigyelhető azonos módszerbeli jellegzetességeket. Fel kell tennünk azt is, hogy határozott alkotói eszmények vezették tollát írás közben. (Ő maga is „empirikus realizmusnak” nevezte művészi törekvését.) Nem járunk-e közelebb az igazsághoz, ha egy sajátos — túlerős kifejezéssel élve — formabontó elvet és szándékot látunk művészetében? Ha nemcsak a klasszikus realista regényeszmény alapján ítéljük meg, hanem megkíséréljük saját törvényszerűségeit is kideríteni, de mindenesetre számításba venni? Az máris világos, hogy ezek a törvényszerűségek eltérnek, érezhetően és következetesen attól, amit a klasszikus realista regényszemlélet megfogalmazott, hogy az író az életet széles területen mutassa be, az alakokat sokoldalúan jellemezze, sőtét színt megfelelő arányban keverjen világossal, erős központi konfliktusba csomózza az esemény-szálakat stb. Elemezni kell aztán részletesen, hogy milyen saját eszközökkel ér el az író esztétikai hatást, szentesíteni képes-e művészi hitelével az eljárását. Ez a legfontosabb egy műalkotás megítélésében, hiszen egy bármilyen szilárdnak és megingathatatlan-nak látszó esztétikai tétel is csak addig irányadó, amíg egy író egyéniségének súlyával nem hitelesít egy új alkotási eljárást. Péterfy Jenő kiváló és a nagy magyar realista regény kívánságában fogant kritikájának az értékét Jókaival szemben is az

csökkenti, hogy a világ egyik nagy romantikus (de annak is sajátosan az) regényírójától a polgári nagy realista regényt kéri számon. Thomas Mann regényei nehezen követhető szerkezeti építmények, és bár-hogyan igyeksznünk is elfogadtatni ezt az állítólag zenei, kontrapunktos szerkesztési módot, néha egyenesen fászsztóan haladnak, rengeteg kitérővel, vánszorgó cselekménnyel. Thomas Mann művei mégis a világirodalom nagy írói alkotásai. Sikerre viszi sajátos regényformáját problémalátásának sokszínűsége, áradó gondolatgazdagsága, csodálatos stílusa, a fametszők és kontúrjaival dolgozó felejthetetlen alakábrázoló művésze.

A Tolnai satírájának is megvan a különleges jellege. Ami éppen nem jelenti azt, hogy nem tekinthető satírának. Nem főlényes és nem nevetető, az igaz, sőt távol áll tőle legtöbbször a nevetetés szándéka, de annál keserűbb és mélyebben vágó, az öszövségi próféták átkait visszhangozó. Nem az dönti el értékét, hogy kimeríti-e a satíra meghatározásának ismérveit, hanem hogy milyen a jellegzetessége, az átfogó hatása, a mélysége, eszmei iránya. Tolnai ilyen értelemben óriása lehet a satírának.

És sajátos művészi eszközeivel rendkívüli hatást is kelt. Olyat, hogy csak Móríc elragadtatott zászolóhajtásával illethetjük. Mint bíráló szem, ami Móríc szerint egyenlő a regényírószemmel, a legnagyobbak közül való, és mint bátor magatartás, a legtisztelre méltóbb. Bírálata, satírája veséig ható, félelmetesen őszinte, átfogó és kifejező. Pamfletszerű ez a kipellengérezés? Pamfletszerűek a regényei? Sokkal inkább el kell fogadnunk a bírálatát, minthogy a „pamflet” megjelölésben rejlik lekiészinylést tudomásul vehetnénk. Nagyszerű a szenvedély is, ami benne lobog az igazság keresésében és kimondásában. Hogy az igazságot személyes indokokból is kereste, és hogy a keserűség személyes okokból is kiümlött a lelkéből, az ismét másodrendűvé válik ebből a szempontból. Kereste hatalmas, félelmetes szenvedéllyel és nem fáradt bele az igazságtalanságok leleplezésébe. Az is kérdés, hogy lehet-e kevesebb szenvedéllyel, szabad volt-e az utókor ítélőszéke előtt kíméletesebben megítélni ezt a kort. A kíméletes hangok ezzel a korszakkal szemben nagyon kevéssé indokoltak, és így a pártatlan ítélet Tolnai szenvedélyes és bátor igazságkeresését támogatja. Ez a korszak, amelyben kétségbeesett erőlködés után — hogy beleilleszkedjenek — menthetetlenül összetörnek a Péterfy Jenő-szerű lelkiismeretek, konok vélemény-szűkítésbe zárkoznak az Ambrus Zoltán-féle érzékenységek, ez a korszak szerette magát Donau-valceres, műmagyarnótás, népszín-műves idilli kornak feltüntetni. És sokan esnek ma is abba az illúzióba, hogy bizonyos

eredményei alapján ítéljék meg a kiegyezés világát, olyan eredmények alapján persze, melyeknek a kapitalizmus általánossá válásával világszerte, a mi gyarmati helyzetünkben is el kellett következniök. De ez a kérdés, hogy kik számára volt ez a kor idilli és kiknek a számára érték be ezek az eredmények. A fejlemények megmagyarázzák Tolnai sötétlátását és igazolják „embergyűlöletét”. Tóth Béla azonban 1894-ben, egy hozzáírt levelében így látja ezt a sokat hangoztatott embergyűlöletet: „Az igazi nagy és fönséges Misanthrope közöttünk él és nevetve gyűlöl bennünket. Ez Ön. Hódolok nagy igazságosságá előtt. Csodálom, mert az embert meglátja az emberben.”

Tolnai gyengéit sem világítja meg elég mélyen a „Magyar Klasszikusok” kötetének bevezetése. Sokkal részletesebb, körültekintőbb elemzés szükséges ehhez is, mert alapvető írói gyengeségekről van itt szó. Olyanokról, amelyek ugyanúgy végigkísérik írói működését, mint egy sajátos, egyéni ábrázolási mód. Míg azonban sajátos írói alkátával nagy művészi hatást is ér el, ezek a gyengeségek az olvasó szemében határozottan befolyásolják írói arculatát.

Gyengéje például, hogy nem tud közvetlenül érzékelhető alakokat kifaragni. Az *Eladó birtokok* szereplői közül például nem rajzolja eléggé hiteles körvonallakkal még az öreg Clemenset és a fiát sem. (Leghitelesebb a három paraszti betyár: Varga Mihály, Pörge és Jércze figurája. Keveset mutat belőlük ahhoz, hogy erőlködés nélkül elképzelhesse őket az olvasó. Nem lesi el sem jellegzetes gesztusaikat, mozdulataikat, sem beszédmodorukat. A Farkasházy-család tagjait első megjelenésükkor a regény színterén, Clemens és fia látogatása közben, egészen másként láttatja, mint később. A két Erdős-fivér, Antal és Gusztáv urak például első találkozásunkkor a szénitítés határán járó, cselekvésre alig képes öreg embereknek látszanak. Egyenesen meglepően hat aztán, amikor ugyanez az Erdős Antal a gyarapai ispán takarékbetétjét igyekszik megkaparintani igen furge aktivitással, hogy egy négylovas hintót pöndörítsen a más keservesen megtakarított pénzéből és elkápráztassa a vármegyét a legközelebbi beiktatáskor. Talán még meglepőbb, hogy az első jelenetekben motyogni is alig tudó Erdős Gusztáv úr fiatalos lelkesedéssel és lendülettel rendez be otthon a szép kis Milikének.

A bevezetés Tolnai stílusára azt az egyetlen, spártai egyszerűségű megállapítást teszi, hogy legszembevetőbb sajátága a felsorolás. Ez is egyik sajátága kétségtelenül, de stílusát is alapos vizsgálat alá kell venni.

A párbeszédei például akkor sikerülnek a legjobban, amikor népi alakjait beszélgeti. (Kitűnően jellemző, népi ízű párbeszédeket

kapunk *A tinó* című elbeszélésében.) A társalgási nyelvet azonban szinte alig látszik ismerni. (Persze nekünk is alaposabban kellene ismernünk a század második felében a társalgási nyelv alakulását.) Egészen nagy a különbség a Jókai jellemző, hangulatos, szellemesen pergő párbeszédei, és a Tolnai reccsenő, néha egyenesen furcsán suta dialógusai között. A Farkasházy—Erdős-famíliában például ilyen társalgás folyik, miközben a pénzes-zsák — hitelező Clemens Jánost és Adolf fiát várják): „Mind a három férfi egyszerre hangoztatta:

— Hogy legyen, Livia, mint véled?

— Meddig úszunk?

— Meddig úszunk benn? Talán nem is mi úszunk? Vagy *A moslohaanyában*: „... a kisasszonyra igen szép hivatás vár, anyja fog lenni néhány neveletlen árvának.” „Mit szólni erre” mondják *Az ötforintosban*. És amikor a szegény úrgator-írnok megszorultságában néhány forintnyi előleget kér az ügyvédőtől: „Barátom, nekem is igen igénybe van ám véve minden pénzem, most nem tehetek az ön ügyében valamit;” Tolnai nem jellemezni akar ezekkel és a hasonlókkal valamilyen beszédmodort, hanem úgy adja személyei szájába, mint az általa legtermészetesebbnek tartott társalgási fordulatokat. Ugyanakkor: csodálatosan tömény magyar nyelven, érzékletes képekben, gazdag, zsúfoltan egymásra torlódó jelzőkkel, fokozó-sodró lendületű hatalmas lírai kitörésekkel ontja ki gyűlöletét a levitézlett, de magát mégis mindenáron az úri felszínen tartani akaró dzsentrin ellen: „A férfiak intenek gavalléros kalaplengetésekkel, derült, egészen kiderült adósságmentes, biztos, jókedvű mozdulatokkal, hogy ők mennek egy kicsit az istállókba, ólakba, cserényekbe, hogy a barátom uramnak (a díszmagyarba öltözött öreg péknek) mindeket megmutogassanak és gazdasági eszméikkel őszinte támogatására legyenek), (csak a nyolevanezer forintoz ne nyúljon), hogy ők most mennek egy kicsit hazudozni, gyáván, nemtelenül, férfiatlan cudarsággal elárulni, hová sülyed a munkátlan, tanulatlan, nagyevő, préda, lelketlen, csak kiabálni és kevélykedni, országot kormányozni tudó, eladósodott, tönkreégetett, nyavalyás, svihák-tisztes, becsületes magyar, orcájával, sarkantyús csizmájával, rojtos, aranyos,

nyakkendőjével, tollas kalapjával és minden munkát lenéző göggyével, hogy ők egy-két percre ott a szabad ég alatt, a friss levegőn, a hűvös vén magyar fák alatt, a viruló, eleven kerítés mellett, az ide erőszakolt fenyők, platánok, amerikai kőrisek sovány levelei alatt kitekintenek a gazdaságra, hogy betekinthesse neknek a vén cseh baromnak a buta szívébe, hogy mit lehetne neki jó áron vagy akárhogy, csak készpénzfizetés mellett eladni...” (*Eladó birtokok*.)

Mintha ez a félelmetesen áradó tiráda is azt a megfigyelésünket látszana igazolni; hogy éppen amikor legkevesebb művészi leplezéssel tör a célja felé, itt és sok más helyen még, a regény művészi kompozíciójába bele nem tartozó egészen szubjektív kirohanásokkal — tehát egészen egyéni módon alkotva — nyelve, stílusa akkor a legmegragadóbb, akkor éri el a legnagyobb művészi hatást.

A „Magyar Klasszikusok” Tolnai-kötetének válogatása, hisszük, az *Eladó birtokokkal*, novellákkal, mint *Az ötforintos*, *A megjavult adófelügyelő*, *A tinó* jól hirdeti a Tolnai-életmű értékeit és megmutatja sajátságait. A többi novella és rajz már nem rak fel újabb szint az írói arcra, nem domborít ki további szatirikus vonásokat a szemléletben. Helyettük — nagyjából meg is felelne az elhagyandó íráskor terjedelmének — szívesebben láttuk volna *A sötét világ* megjelenését, hiszen ez a kordokumentumként is nélkülözhetetlen, rendkívül becses mű Magyarországon csak a 40-es évek elején jelent meg először és utoljára, így nehezen megszerezhető.

Végül csak azt ismételhetjük meg, hogy várva-várjuk a nagyon hiányzó Tolnai-monográfiát. Ez a kötet ismét sok megoldatlan problémát érzett körülötte, főleg olyanokat, melyek arra utalnak, mintha az eddigi kutatások nem jutottak volna eléggé közel hozzá. Egy íróról pedig bizonyára sok érdekes dolgot állapíthatunk meg úgy is, ha kész szempontokkal közelítünk életművéhez, helyesen értékelni, írói alkatát a maga valóságában felmérni azonban csak akkor leszünk képesek, ha behelyezkedünk korába, az író valóságos helyzetébe, lelkivilágába és — nem utolsósorban — művészetének öntörvényeibe.

Harsányi Zoltán

Terjedelmére nézve kis füzet, de megérdemli a figyelmet. Elsősorban Vajda szempontjából. Közelebb visz Vajda élete három mozzanatának jobb megértéséhez. Ezek: előfizetők gyűjtése műveire, képviselősege és az ún. Ábel-féle cikk. Ez utóbbit a levelek kiadóinak sem sikerült teljesen tisztáznunk saját bevallásuk szerint. A magunk részéről ahhoz a felfogáshoz hajlunk, hogy Vajda nem „megírta” saját művéről, munkásságáról az ismertetést, hanem csak „nyersanyagot” küldött Milkónak. Egyik levelében (18. sz.) annyira hangsúlyozza Vajda, hogy Milkó ismételtén kívánta ezeket az „adalékokat”, hogy talán elihetjük a költőnek, nem tőle, hanem szabadkai barátjától származik az „önbírálat” gondolata. Képviselősegre való erőtlenség kísérletének időpontját rögzítették Scheiber és Zsoldos, mégpedig elsőként. Sajátságos, mennyire tájékozatlan, sőt naiv volt Vajda, hogy képviselőseget remélt hozzá még pénz nélkül, éppen Szabadkán, ahol mindig fejtett napi politikai élet folyt, és ahol végeredményben rokon, vagyoni és párt- meg klikk-érdekek döntöttek ilyen ügyekben. Egyébként azonban megható a szabadkai kiállása a népszerűtlen Vajda mellett, és lehetetlen megilletődés nélkül olvasni, hogy ez a mogorva, emberkerülő hírében álló nagy magányos milyen kínosan udvarias, szerény, helyenként szinte a megalázkodásig szerény ezekben a levelekben. Halála előtt két évvel írja: „könyör adományként fogadnám egy kedves levélkéjét” (45). És mennyire ragaszkodik szabadkai barátaihoz, hogy remeg szeretetük elvesztésétől. Milyen emberi az is, hogy amikor a szabadkai előfizetők sorában fölfedezi vendéglősnéje nevét, lelkifurdalást érez, hogy nem bánt vele elég finoman: „Ez a kedves vendéglősné nekem kedvesebb, mint egy tucsat mágnás vagy gentry! És én még kifogásoltam egy némely ételét” (33). A levelek címzettjét, Milkó Izidort ma már a szakemberek közül se mindenki ismeri, a délvidekiek idősebb korosztálya azonban szívesen és Kosztolányi értékelésével emlékezik vissza a századvég e sokszor bátor hangú tárcáírójára. Vajda körüli érdemei miatt is

számot tarthat arra, hogy ne feledjük sem őt, sem „társát az irántam való szeretetben” (Vajda szavai, 24.) Miloszavlyevits Milánt, a költő önzetlen pártfogóját.

Figyelemre méltó e kiadvány azonban Vajdától függetlenül is mintaszerű filológiai apparátusa miatt. Nincs az az apró részlet, amelynek magyarázatát szorgalmas kutatómunkával ki ne nyomozták volna. A források szinte kínosan pontos közlési módja is lelkiismeretes munkára vall. A bő jegyzeteléssel sikerül e leveleket nemcsak Vajda életébe beleágyazni, de háttérül a kort magát is odavázolni. A levelek keltezetlenek vagy hiányosan datáltak, a kiadók időben rögzítették őket, nem csekély fáradsággal. Egy-két helyen az az érzése azonban az olvasónak, hogy a kiadók némileg a kelleténél is szorgalmasabbak voltak. Így a latin szöveksoknál elég lett volna a magyar megfelelőt közölni, és inkább az eredeti lelohelyet feltüntetni — ha lehet —, mint azt, hogy Margalits Florilegiumában hol található. A nehezen olvasható szöveget híven közölték, de Vajda interpunkcióját nem mindenütt tartották meg. Kár, mert akkor kritikai kiadásnak tekinthetők volna. Igaz viszont, hogy az az olvashatóság, a közérthetőség rovására ment volna. Ezek azonban csak apróságok, és nem csökkentik a kiadvány érdemeit, melyek közül nem az utolsó a figyelmeztetésük: „elérkezettnek látszik az idő, hogy meginduljanak Vajda János Összes Művei kritikai kiadásának előmunkálatai. Bisztray Gyula kiemeli a sürgős tennivalót: „Közölni kell a költő teljes levelezését és felesége emlékiratait”. Ez az a szempont, amiért minden érdemtől függetlenül is különös örömmel üdvözljük ezt a kiadványt: ráirányítja a figyelmet általában is a levelek, emlékiratok felkutatásának, összegyűjtésének, kiadásának szükségességére. Egészítsük ki: jobban fel kellene karolni a memoárirodalmat, a nagy időket megélt kortársakat buzdítani emlékeik megírására, lehetőséget nyújtani a megírt emlékek kiadására. Sietni kell, mert a nyomok hamar elmosódnak, és mert nemcsak a mű a fontos, de az ember is, aki alkotta.

Zimándi P. István

VITA A FELSZABADULÁS UTÁNI MAGYAR IRODALOM KÉRDÉSEIRŐL

Június 1-én az Irodalomtörténeti Intézet és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság vitaülést rendezett az MSZMP kulturális elméleti munkaközösségének „A felszabadulás utáni magyar irodalom néhány kérdéséről” című vitaindító tézisei felett (lásd: Társadalmi Szemle 1959. 2. szám). Az ülést *Kardos László*, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság ügyvezető alelnöke nyitotta meg, majd *Sötér István*, az Intézet igazgatója mondta el bevezető előadását a tézisek jelentőségéről, s az irodalomtörténészek, valamint az Intézet ezzel kapcsolatos feladatairól. Ezután három referátum hangzott el: *Tolnai Gábor* egyetemi tanár a modernizmus problematikájáról beszélt, s ennek során beszámolt a szovjet írók III. kongresszusának tapasztalatairól is; *Kiss Lajos* egyetemi adjunktus a kommunista kritika felszabadulás utáni fejlődéséről és problémáiról, különösen *Lukács György* helytelen nézeteiről, tartott előadást; *Diószegi András* pedig felszabadulás utáni szocialista irodalmunk maradandó értékeiről nyújtott sokoldalú áttekintést.

A referátumot követő vitában a hozzászóló egyetemi oktatók és intézeti kutatók helyeselve a tézisek megállapításait, az azokban taglalt különböző kérdéseket érintették, egészítették ki, vagy gazdagították új szempontokkal. *Nagy Péter* szocialista realista irodalmunk gazdagodásának lehetőségeiről, *Szauder József* a kritika utóbbi évekbeli fejlődéséről, *Bóka László* a modernizmus fogalma pontosabb meghatározásának szükségességéről, *Weber Antal* irodalmi kritikánk mai helyzetéről, *Tóth Dezső* a szemantizmus problémájáról, *Ungvári Tamás* szocialista irodalmunk mai egységének lehetőségéről, *Miklós Pál* az ellenforradalom utáni irodalmi folyóiratok munkájáról, *Bessenyei György* novellairódalmunk mai kérdéseiről, *Rejtő István* az 1948. évi Lukács-vitáról, *Illés László* szocialista irodalmunk hagyományairól, *Nyíró Lajos* a szocialista realizmussal kapcsolatos néhány elméleti kérdésről, *Bodnár György* pedig az 1953–1956 közötti időszak irodalmának problematikájáról szólott. *Tolnai Gábornak* a hozzászólásokra adott válasza után, *Sötér Istvánnak* a vitát értékelő és az abban felmerült főkérdéseket, különösen a modernizmus problémáját részletesen elemző zárszava fejezte be a vitaülést.

Az alábbiakban, rövidítésekkel közöljük néhány felszólalás szövegét.

Nyíró Lajos:

A pártdokumentum a felszabadulás utáni magyar irodalom fejlődésének tüzetes vizsgálatával megvilágítja azt a harcot, amelyet pártunknak meg kellett vívnia a szocialista irodalom megteremtéséért. A fordulat évéig küzdeni kellett a burzsoá irodalom különböző irányzatai ellen. 1948-tól a szocialista realista igényű irodalom hatalmas fellendülését látjuk. Irodalmunk zseni hajtásainak izmosodását keresztettk szubjektív tévelygések és nem utolsósorban a marxista mezbe öltöztetett revizionisták tudatos aknamunkája is. Ezt a szakaszt irodalmunk mindenfajta bukdacsolása ellenére is eredményesnek kell tekintenünk. A szocialista eszmék, a szocialista tartalom visszavonhatatlanul behatoltak irodalmunkba. A revizionisták legdühödtőbb támadásai sem tudták megingatni annak alapjait. Ezt az ellenforradalom óta kibontakozó irodalmi élet is tanúsítja.

A szocialista realista irányú irodalom további kibontakozása érdekében azonban meg kell világítani azokat a gátló, káros tényezőket, amelyek fékeztek irodalmunk egészséges fejlődését. A párt az ellenséges törekvések kíméletlen leleplezésén túl, őszinte nyíltsággal napvilágra hozta azokat a szubjektív hibákat is, amelyek kerékkötői voltak szocialista irodalmunk fejlődésének. A pártokmány nagy figyelmet szentel az irodalmi hagyományok különböző értelmezésének, azok elemzésének. Ez a kérdés különösen a fordulat éve után került előtérbe, amikor a szocialista irodalom tartalmi és formai problémái hangsúlyozottabban napirendre kerültek. E fontos kérdés összekuszálásában szerepe volt *Lukács Györgynek* is

A párt Lukács esztétikai szemléletében lát pozitív vonásokat, azok tárgyalásába nem bocsátkozik, hiszen nem ez a feladata, hanem világosságot derít Lukácsnak arra a káros, opportunista ténykedésére, mely szerint „a magyar irodalmat nem a szocialista realizmus megteremtésére, hanem a polgári demokrácia célkitűzéseinek megfelelő, úgynevezett „nagy realizmus”-ra orientálta”.

Lukács konzervatív nézetei nem egy vonatkozásban értetlenül álltak a szovjet irodalom eredményeivel szemben. Így fékező erővé váltak nálunk is, mert szocialista irodalmunk új növéseit, új csiráit nem értékelték még, nem támogatták. Az irodalmi tradíciók tekintetében lényegében hasonló hibába estek Horváth Márton és Révai József is, akik nem a legközelebbi hagyományokra, nem József Attilára és a proletárköltőkre irányították az írók figyelmét, hanem Petőfihez kanyarodtak vissza. Ezek a hibák odavezettek, hogy az írók az új tartalomnak nem kerestek új, megfelelő formákat, hanem régi formákba kényszerültek...

A párt irodalmi platformjának megjelenése óta két jelentős irodalmi esemény zajlott le. A moszkvai Gorkij Intézetben megrendezték a szocialista realizmusról szóló vitát, amelyen a szocialista realizmus alapvető elméleti problémáit tárgyalták meg és másfél hete fejezte be munkásságát a III. Szovjet Írókongresszus. E kongresszuson csak néhány elméleti kérdést tárgyaltak meg, de annál többet beszéltek arról, hogy a kommunista társadalom felépítésében milyen feladatot kell vállalnia az íróknak a pozitív hős ábrázolásában, az új problémák megírásában és az új írónemzedék nevelésében.

Mindkét tanácskozáson elhangzottak olyan vélemények, amelyeket hasznosítani lehet a mostani vitán. A pártokmány iránya a két tanácskozás fényében is megállja a helyét.

A hagyomány kérdése a szovjet tanácskozásokon is felmerült. E vitákból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a klasszikus hagyományok felhasználása nélkül nem jöhet létre új irodalom, de a múlt hagyományait kritikus átdolgozással kell használnunk, másként éket verünk az új tartalom és a forma közé. Az íróknak azonban az irodalmi hagyományok figyelembevétele mellett is törekedniük kell az új tartalmakhoz illő új formák megteremtésére; csak így alkothatnak értékeset. Fegyin a kongresszuson elhangzott megnyitójában így vetette fel ezt a kérdést: „Igaza van-e annak az írónak, aki saját művész-mesterségét illetően megelégszik a XIX. századi irodalom ábrázolási módszereivel, s ily módon alkotott új könyvét átadja olvasójának, az atomhajtású motorokat gyártó újítónak?” Fegyin, aki rámutat erre a paradoxonra, — mely egyébként felelet Lukács konzervativizmusára is —, kijelenti, hogy az új életanyag sztfésztí az irodalmi formák elavult kánonjait, új öltözetet követel magának. Az újítás problémáját nem tekinthetjük megszűntnek. Ellenkezőleg, napirinden kell tartanunk azt. — Számtalan hasonló gondolatot lehetne idézni a két tanácskozás anyagából. Am azt is hangsúlyoznunk kell: a szovjet irodalom ezen új törekvései nem az általános formabontást szolgálják, hanem az a céljuk, hogy az új tartalmaknak megfelelő új formákat találjanak. A szovjet irodalomtól idegenek a Nyugaton tapasztalható öncélú formabontások, általában a nyugati formalizmus. Például, azokkal a nyugati teóriákkal, melyek szerint a regény, vagy más, napjaink olvasóit szolgáló műfajok elavultak, — a Szovjet-unióban egyáltalán nem értenek egyet.

Elszberg a szocialista realizmus vitán az irodalom formáinak újításaival kapcsolatban kifejtette, hogy: „Ezeket az új művészi megoldásokat csak abban az esetben tekinthetjük valódi újításoknak, ha nem bomlik meg az egység a művészi tartalom és a művészi forma között, ha szoros kapocs fűzi össze az eszmeiséget és a művésziességet”. Úgy vélem, egyetérthetünk Elszberg állásfoglalásával, az írók ez elvből kiindulva kísérletezhetnek új művészi megoldásokkal. Hasonlóképpen Ivascsenko a szocialista realizmus-vitán felolvasott referátumában kitért arra a kérdésre, hogy milyen művészi eszközökkel gyarapodhat a szovjet irodalom: Megmondjuk őszintén, a szocialista realista költészet nem zárkozhat el a XX. századi külföldi költészet eredményeitől, pl. a képtársítástól (ассоциативный образ), de kell-e, hogy ez legyen költőink fejlődésének legfőbb útja? Annak alkalmazása csak ott lehetséges, ahol az ábrázolt emberi érzés vagy helyzet objektív realista értelme szerint indokolt. Az asszociatív művészi gondolat valószínűleg behatol korunk költői eszközeinek tárába, de természetesen nem válik öncélúvá, mint például a mai modernistáknál. A mai modernisták az asszociáció fogalmát, eltérőleg annak valódi értelmétől, a költő és az olvasó ködös önkifejezési eszközének használják fel.” Ivascsenko e szavaiból is láthatjuk, hogy a szovjet költőknek nem kell elrettentniök semmilyen művészi eszköztől, amely hozzájárulhat a valóság mind mélyebb feltárásához.

A fentiekből láthatjuk, hogy a szovjet tudósok minden olyan művészi formát elfogadhatónak tekintenek, amellyel ki lehet fejezni a kommunizmust építő társadalmat, a szovjet ember egyre sokoldalúbb életét, egyre gazdagabb lelkületét. De ugyanakkor szembeszállnak mindazokkal a törekvésekkel, amelyek a formalizmushoz vezetnek. Lényegében ugyanazt fejezik ki pártunk irodalmi tézisei is: „A szocialista realista irodalom egyenesen megköveteli, hogy az új mondanivalónak megfelelő művészi formákat dolgozzanak ki az írók és művészek.

Ugyanakkor elvetjük az olyan törekvéseket, amelyek a modernségre hivatkozva, valójában a századeleje elavult izmusait felélesztő, a néptől távolálló, a művelt olvasó számára is hozzáférhetetlen, néhány irodalmi sznobhoz szóló dekadens írásokat propagálnak." Ezt a megállapítást azonban ki kell egészítenünk. Úgy vélem, ma az írókat nem annyira a századeleji izmusok veszélye fenyegeti, hanem mindinkább a ma Nyugaton virágzó különböző modernista irányzatoké. Ne hunyjunk szemet afelett sem, hogy az utolsó pár esztendőben nálunk is megjelentek Kafka, Apollinaire, Sartre, Dürrenmatt és más hasonló írók művei. Nincs szándékomban hibáztatni azok megjelenését, de arra fel kívánom hívni a figyelmet, hogy ezeknek a termékeknek határozott, félreérthetetlen és szilárd marxista elemzését kell adnunk. A közelmúltban az Irodalomtörténeti Könyvtár sorozatában megjelent egy James Joyce-ról szóló kis terjedelmű monográfia. Megítélésem szerint a könyvecskének James Joyce legbonyolultabb alkotásáról, az *Ulysses*-ről szóló fejezete bizonyul a legkevésbé kidolgozottnak. Fel kell készíteni kritikusainkat arra, hogy ezekre az oly bonyolult kérdésekre egyértelmű marxista választ adhassanak. A pártokmány hangsúlyozza, hogy irodalmunknak a lenini pártosság elvén kell állnia, a valóság ábrázolásánál a szocializmus győzelmének szemszögéből kell kiindulnia. Ha a szovjet írók és irodalomtörténészek tanácskozásainak fényében vizsgáljuk e kérdést, akkor azt a megjegyzést tehetjük, hogy a pártokmány nem elég határozottan veti fel a pozitív jelenségek és főleg a pozitív hős művészi ábrázolásának kérdését. A Szovjet Írókongresszuson a pozitív hős művészi megjelenítésének kérdése állt a tárgyalás középpontjában. E kérdés előtérbe állításának semmi köze sincs a szírupos optimizmushoz, amelyet Révai elvtárs oly határozottan elítélt. Miért nem nyerhetnének művészi alakot a valóságban rejlő pozitív jelenségek? Itt le kell szögeznünk, hogy csakis az életben létező pozitív jelenségekről lehet szó. Csak a valóságban is létező pozitív hős kaphat polgárjogot az irodalomban.

Nem kaphat menlevelet az az író, aki csak „eszmei síkon” mutat fel eredményeket. A szovjet tanácskozásokon nyomatékosan hangsúlyozták a művészi megformálás színvonalának emelését. Úgy érzem, hogy a mi párt-dokumentumunk nem szorgalmazza eléggé az alkotói művésziesség emelésének igényét. Pedig az eszmeileg helyes művek is csak magas esztétikai értékű köntösben tarthatnak igényt jelentős hatásra és maradandóságra. Az optimizmuson alapuló szocialista irodalom nem jelenti az irodalom műfaji elszegényítését. Pozitív hőseink nem egy megpróbáltatáson mennek keresztül, sokszor sok keserűségnek, bánatnak, szenvedésnek vannak kitéve. Mindez nem maradhat ki az irodalmi alkotásokból, a pozitív hős ábrázolásából. Az oly sokat vitatott tragédiának is megvan a polgárjoga a szocialista realista irodalomban. Ezt szűrhetjük le tanulságként abból a vitából is, mely a Szovjetunióban Solohov Meljehov-ja körül zajlott. Ezekhez a kérdésekhez merészen és helyesen csak azok tudnak nyúlni, akik jól ismerik az életet és a marxista-leninista ideológiával vannak felvértezve. Ezt bizonyítják a szovjet irodalom legújabb tapasztalatai is. A XX. Kongresszus táján, amikor az irodalmi élet bizonyos megtorpanását tapasztaltuk, feltűnt egy pár új írói név: Ovecs kiné, Tendrajkové, Trojepolszkijé s másoké. Ezek az írók komoly eredményeket értek el a valóság ábrázolása terén a karcolat műfajában. A valóság helyes ismeretével, a pártosság helyes értelmezésével, bátor kiállással fejezték ki mondanivalójukat. Nem véletlen, hogy a szovjet írókongresszuson oly sokat foglalkoztak a tehetséges fiatal szovjet írókkal. Kuznyecov, Tendrajkov, Nyikitin, Jevtusenko, Gyik és sokan mások igazi tehetségeknek ígérkeznek. Már kezdeti jelentős eredményeik titka is abban rejlik, hogy a szovjet emberek életét élük, közelről, belülről, a környezethez való viszonyukban látják a kommunizmust építő embert. Nem kívánom az ifjú nemzedéket a toll idősebb mesterei fölé helyezni, csak azt kívánom éreztetni, hogy kialakulóban van egy új írógárda a szovjet irodalomban, amelyhez méltán fűzhetünk nagy reményeket...

Nagy Péter :

A párt elméleti munkaközössége vitaindító téziseinek legfőbb jelentőségét abban látom, hogy világosan felrajzolja annak a koordináta-rendszernek az abszcisszáját és ordinátáját, amelyen belül a mai irodalommal kapcsolatos elméleti és gyakorlati munkának mozognia kell.

E koordináta-rendszer egyik tengelye a fordulat éve utáni periódus elemzésének az a mondata, amely szerint az akkor kifejtett elvek nem szorulnak revízióra, bár ma már árnyaltabban lehet megfogalmazni őket. Mivel ebben a korszakban már magam is meglehetősen kritikai tevékenységet fejtettem ki, engedjék meg, hogy e tétel igazolására a magam tanúságát is felhozzam: az ebben az időben folytatott elméleti és gyakorlati kritikai tevékenységemben elvi síkon nem sok revidálni valót találok, bár a fogalmazás, formulázás merevsége, nyerssége sokszor megszegyenít. Meggyőződése, hogy — ha talán már vajtabb füllel, érzékenyebb tollal — de ma is azt folytatom, amit akkor megkezdtem.

A marxizmussal ellenségesen szembenállók fő támadási felülete a szocialista realizmussal szemben 1948-tól máig mindig az volt, hogy ennek elmélete, csakúgy, mint gyakorlata, importceikk, amelynek nincs gyökere a magyar irodalom múltjában. Nyugodt önkritikával megállapíthatjuk, hogy az ilyen fajta támadásoknak nem csekély tápot adtunk magunk is, amikor — különösen eleinte — túl mereven és túl türelmetlen kizárólagossággal hivatkoztunk a szovjet irodalom példájára. Amellett ennek a türelmetlenségnek a kiegészítője egyfajta lustaság vagy féltékenység is volt. Részben az anyag feltáratlansága, részben az azzal kapcsolatos személyi problémák tisztázatlansága és tisztázhatatlansága volt az oka annak, hogy az SZKP XX. Kongresszusa előtt komoly kutatómunka úgyszólván nem folyt a szocialista realizmus felé kezdettben még csak ösztönösen, majd mind tudatosabban törekvő magyar szocialista irodalom múltjára vonatkozólag. E mulasztás, tudjuk, súlyos károkkal járt, s pótlására éppen az utóbbi években komoly erőfeszítések történtek, nem kis mértékben az Irodalomtörténeti Intézet XX. sz. osztályán. József Farkas kutatásai és reméljük, mihamarabb megjelenő szöveggyűjteménye világosan be fogja bizonyítani, hogy milyen gazdag és eleven gyökerekből sarjad magyar földön is a szocialista realizmus elmélete és gyakorlata. De ugyanezt a tapasztalatot, benyomást erősíti a két háború közötti hazai és emigráns szocialista irodalom eredményeinek feltárása is.

Visszakanyarodva egy pillanatra az ötvenes évek eleji kritika kérdéseire, a tézisek helyesen mutatnak rá arra, hogy ebben az időszakban a személyi kultusz milyen káros következményekkel járt az irodalomban is. A kritikában hatása talán még súlyosabb volt, mint az irodalomban általánosságban; mert nemcsak a bátor és önálló elméleti munkának volt kerékkötője, hanem b zonyos ízlés-monopóliumok kialakulásával nagymértékben hozzájárult az akkor kritika élet szürke uniformizálódásához, nemcsak elvi, hanem ízlésbeli részletkérdésekben való — nemegyszer meggyőződés nélküli — egyhangúságához. Ezzel párhuzamosan hatott az, amit a tézisek is részletesen elemeznek, hogy a szematizmus és a dogmatizmus közötti eszmei rokonságot nem vettük és nem vehettük észre hosszú ideig, s ezért a szematizmus elleni, k zárólagosan esztétikai jellegű harcunk menthetetlenül komoly eredmény nélkül maradt.

Nem hiszem, hogy bárki is, akinek kedves a szocialista kultúra, vagy szűkebben a művészet, az irodalom ügye, s ne üdvözlőnő örömmel a munkaközösségnek ama téziseit, amelyek az irodalmi termés eszmei és művészi színvonalának emeléséről szólnak s ezzel kapcsolatban lándzsát törnek a különböző, változatos stílus-lehetőségek létjogosultsága mellett. Hadd tegyem ehhez hozzá, hogy nemcsak az irodalom belső természetes fejlődésének, a különböző író-egyénségek szabad és mennél teljesebb kibontakozásának érdekében van erre szükségünk, hanem sokkal parancsolóbb szükség is diktálja ezt: az olvasóközönség, mely az elmúlt másfél évtizedben a korábbihoz képest hihetetlenül megnőtt, kiszélesedett, s különösen az utóbbi esztendőkből kezdve tömegében is egyre igényesebbé vált. E megnövekedett és differenciált igényesség is követeli a stílári változatosság mennél szélesebbre tart lehetőségeit.

A szocialista realizmus realizmus-igényét meggyőződésem szerint elég hosszú ideig szűken, sőt szűkösen értelmeztük. Abból az igaz és helyes felismerésből kiindulva, hogy a XIX. század közepe táján részben Nyugat-Európában, részben Oroszországban, elsősorban a szépprózában kialakult egy olyan realista iskola, mely minden eddiginél mélyebben, gazdagabban, árnyaltabban tükrözte a kor s a társadalom valóságát, hajlottunk arra, hogy ebből a stílusirányzatból abszolút, az időtől függetlenített művészeti normát alkossunk magunknak. Már pedig amilyen kétségtelen az, hogy a mi századunk gazdasági, társadalmi, technikai viszonyai lényegesen mások, a változások rohamosabbak, mint voltak a XIX. században, oly nyilvánvaló az is, hogy ezeknek adekvátan gazdag és árnyalt kifejezése más stílust követel meg, mint ami a XIX. század világának adekvát irodalmi kifejezése volt.

Ebből a felismerésből kiindulva elemzik a tézisek igen helyesen, miért volt helytelen Ady és József Attila eleven hagyományával szemben szinte kizárólagosan visszairányítani irodalmunkat, főként líránkat a XIX. század hagyományához, Petőfi lobogójához, sőt verselési technikájához. De az újat keresve — amire feltétlenül szükségünk van —, ne essünk bele a régi hibákba, mert arra semmi szükségünk nincs. A stíluskísérlet fontos és helyes, a magasabbra emelkedés nélkülözhetetlen eszköze. De stíluskísérlet címen se az egyes íróknál, sem különösen irodalmunk, líránk egészénél ne nyugodjunk bele abba, ha pusztán megismétlődnek már korábban, tán húsz-harminc évvel ezelőtt lefolytatott, s nemegyszer zsákutcának bizonyult kísérletek. A biológia általában azt tapasztalta, hogy az ontogenezis megismétli a filogenezis nagy fázisait. Ez, úgy látszik, az egyes művészek fejlődésútjára is igaz: jó példája ennek Picasso vagy Hans Erni útja a képzőművészetben, s az irodalomból, a lírából is tud bőven példát hozni mindenki, aki valamely nagy költőnk kritikai kiadását készítette, vagy akár csak alaposan tanulmányozta. Az egyes írónak, különösen a fiatal lírikusnak szüksége van arra, hogy minden előtte zengett húrt megpróbáljon ő is megszólaltatni a maga

hangszerén; de Ady vagy József Attila hangvételét normává merevíteni éppolyan kárára lenne irodalmunknak s az egyes alkotóknak, mint a kizárólagos Petőfi-kultusz volt egy pár évvel ezelőtt. S a prózáról ugyanez mondható el: ma már tisztán látszik, hogy Mikszáth és Móricz kizárólagos példaképpé emelése elszegényítette szépprózáinkat, s hogy az utóbbi években különösen a fiataloknál jelentős színvonalemelkedésre vezetett, hogy bátran nyúlhattak Kosztolányi, Gelléri, Nagy Lajos példájához is ösztönzésért.

A ma irodalmát támogató, segítő kritikai és elméleti munkáinknak meggyőződéseim szerint ennek tudatában kell következetesen folynia: türelemmel és megértéssel az egyes írók egyéni fejlődésének különböző fázisai, sőt fáziseltolódásai iránt, de annak szemmel-tartásával és okos ösztönzésével, hogy a ma világa adekvát művészi kifejezésének, a korunkat mélyen és maradandóan tükröző szocialista realista alkotásnak azokat magába-olvasztva kell túllépni a nagy elődök mintáján s a marxizmus eszmei alapjáról kell a művészileg újszerűt kisarjztatnia, mely valóban méltó és hű kifejezője korunknak.

Illés László:

Röviden, a teljesség igénye nélkül, néhány megjegyzést szeretnék tenni az elméleti munkaközösség által közzétett vitaindító tézisekhez, mégpedig a magyar szocialista irodalom hagyományainak értékelése kérdésében. Mint ismeretes, a magyar forradalmi munkásmozgalom legértékesebb múltbeli hagyományainak feltárása éppúgy a legutóbbi évek eredménye, amiként e korszak irodalmának egyes kiemelkedő jelentőségű alkotásai is csak mostanában jelentek meg, s amiként e kor írói mozgalmainak tanulságai is csak a legutóbbi időben kezdenek felszárni teljes fényben. E jelenség oka az irodalom területén, mint arra a tézisek is rámutatnak, egyrészt az a Lukács György nevéhez fűződő politikai és irodalom-elméleti felfogás, amely lezárta az utat a szocialista irodalom kibontakozása előtt, másrészt — és ezt sem árt figyelembe venni — oka volt az is, hogy mind irodalompolitikánk, mind irodalomtörténetünk a gondolkodási kényelmesség módszerével élve, ahelyett, hogy szívós és következetes munkával feltárta és elemezte volna akárcsak a két háború közötti hazai vagy emigráns magyar szocialista irodalom történetét; levonta volna annak teljes tanulságát, lebecsülte ezt az örökséget, megelégedett egy-két szavas deklaratív meghatározással. S aztán e csodálatra méltó felfogás nyomán kialakult helyzetben később természetesen meglepetésekkel kellett találkozunk, amikor kiderült, hogy a múltból még jelenvaló eszmei problémák nem adminisztratív, hanem eszmei legyőzése nélkül, a szocialista írói-irodalomtörténeti tanulságok tekintélyes támogatást jelenthető segítsége nélkül akartunk teljes magyar irodalmi egységet, szocialista realista irodalmat inkább kijelenteni, mint a valóságban sikeresen létrehozni.

A hazai határokon kívül élő és alkotó magyar szocialista irodalom rövid úton történő jellemzése ugyanaz volt, ami az 1919-es forradalmi hagyományoké. Valaki egyszerűen megállapította, hogy e hagyományok *szelektáltak*, s így a jövőendő ügyéhez felhasználhatatlanok... Pedig nemcsak az a szelektálás álláspont, amikor valaki nem becsüli meg a múlt haladó polgári, forradalmi történelmi és irodalmi hagyományait, hanem az is, amikor még a szocialista irodalom nagy értékekkel teljes korszakától is elzárkózunk. „Nálunk a forradalmat megelőző években és évtizedekben nem alakulhatott ki olyan számottevő munkásirodalom, amely az osztály forradalmi célkitűzéseit, új társadalom teremtésére irányuló igényeit, az ellenforradalmi elnyomás éles és következetes kritikáját tartalmazhatta volna” — olvashatjuk egy e szakaszból származó összegező, alapvető tanulmányban. Ma már, amikor József Attila, Nagy Lajos, avagy Illés Béla, Gergely Sándor mellett már Gábor Andor, Komjádi, Barta Lajos, Barta Sándor, Zalka, Hidas, Karikás, Madarász, Forbáth Imre, Balázs Béla s az itthoniak közül hogy csak igazán a legkiválóbbakat említsük, mint Lukács László, Salamon Ernő, Zsigmond Ede, Forgács Antal és még számtalan név kezd mind ismertebbé válni, e nézetekkel felesleges vitakozni.

Természetesen a felszabadulás előtti két és fél évtized munkásmozgalmának és proletár-irodalmának teljes arcúlatá rendkívül bonyolult és pozitív vonások mellett negatív mozzanatok is tartalmaz. Ez azonban nem lehet ok arra, hogy a legsürgősebben ki ne bontsuk s meg ne mutassuk egyszerű, ma is hasznosítható tanulságait, és hogy irodalmunk is ne tanuljon eredményeiből és kritikusán feltárt hibáiból. A proletármozgalom még hibáiból is tanulságokat, tehát újabb fegyvereket kovácsolhat küzdelméhez.

Lássuk talán először röviden az emigráns magyar irodalomról illő ún. szektariánizmus vádját. Ez a megkövetített legenda elsősorban a *Sarló és Kalapács* c. Moszkvában 1929-től 1937-ig megjelent lap köré csoportosult írókat, a lapban megjelent nézeteket illeti. A lap a RAPP magyar szekciójának volt orgánuma, s nem vitás, hogy minden helyes törekvése, igen jelentős — röviden nem is jellemezhető eredményei mellett — érezhető volt munkájában

az Averbach-féle irányítók és a bogdanovi nézetek nem egy jele. Legyen szabad azonban megjegyezni, hogy pl. a múlt haladó hagyományainak lebecsülői közt ekkor olyan kritikus nevét is megtaláljuk, aki később éppen a nagy realista hagyományok értékeinek felmutatásában vezetőszerepet játszott. Másrészt nem árt emlékeztetni arra, hogy ez a hagyományellenesség, ha tetszik, a polgári kultúra elvetése, nem olyan egyértelmű kultúrnihilizmus, amiként azt egyesek — megint a gondolati kényelmesség jogán — hinni szeretik. Erre vonatkozóan — a Sarló és Kalapácsra még visszatérek — most egy hazai példát szeretnék felhozni. Azért teszem ezt, mert e korban — ha még ma nem is teljesen feltártan — Bécsből, Berlinből Magyarországon keresztül a Szovjetunióig a magyar proletáriradalomnak létezett egy bizonyos egysége. Valószínűleg sokan ismerik a magyar szocialista irodalom hagyományainak sorából szintén nagy igyekezettel, de hozzátehetjük sikertelenül kiiktatni szándékozt Nagy Lajos Lecke c. novellájának idézőjeles kultúra-ellenességét, s főleg Shakespeare ellen című, még a Kékmadárban megjelent tanulmányának kifakadásait a konszolidálódó Horthy-rezsim Shakespeare-kultusza ellen. Ezt írja itt Nagy Lajos: „Kimondom mármost... olyasmit sejtek én itt, hogy arról van szó: nem Gorkij, hanem Shakespeare. Nem a Takácsok, hanem a Lear király.” A polgárok pedig „ott ülnek a nézőtérben és gyönyörködnek a királyokban, a hercegekben és lovagokban, nemes urakban, nemes hölgyekben. Ó szép idők! Nekik Shaw, France, Gorkij, Barbusse — ezek mind idejüket múlták!”, „Nem is akarok igazságos lenni” — teszi hozzá indulatosan Nagy Lajos —, mert a cél: egy a Shakespeare tisztelőivel és tiszteltetőivel ellenkező nagy akarat érvényesülése.” E pár sorból világosan kiderül, hogy az irodalomtörténeti kutatás haszonnal vizsgálhatja meg ezt a nevezetes kultúra- és hagyományellenességet. Nem egy esetben meg fogja találni, hogy a proletáriradalom szándékai nem az emberi kultúra nagy értékei ellen irányultak, hanem azok ellen, akik ezeknek az értékeknek a formális elemeit felhasználva, a társadalmi haladás ellenében velük operáltak.

Ami pedig a dekadenciát illeti: ne sajnáljuk és főleg ne szégyelljük megvizsgálni a magyar proletáriradalom alkotó művészeinek a műformákhoz való viszonyát sem. Világosan el kell választanunk az ő szándékaikat, amelyekkel a kollektivitás korának új, forradalmi életérzéseihez keresték a kifejező új eszközeit, azoktól a formarombolásoktól, amelyekkel a minden hit, és forradalmi tudatosság nélküli kispolgári egzaltált pszichózis feszegette az értelmetlenné látott világ gondolati kereteit. Így lesz érthető az is, hogy mind a hazai, mind az emigráns magyar szocialista irodalom, akár Komjátra gondolunk Párizsban, akár a moszkvai emigrációra, a szocialista rendszer konszolidálódása nyomán miként tér meg a realizmus új módon felfogott nyugalmasabb művészi tisztaságához; és miként zúlik tovább ugyanakkor a kispolgári formaforradalmiság a harmincas években ugyanúgy, mint napjainkban.

S ami a további legendákat illeti, vajon valóban légüres térben, zárt világban éltek és alkottak-e magyar szocialista emigráció írói? Nem élt-e vajon az emberek között pl. Forbáth Imre, a költő, a morawka—ostrawai szénbányászok orvosa; nem vette-e körül a Sarló és Kalapácsot a Szovjetunióban élő és dolgozó sok-sok ezer magyarból kialakult széles munkáslevegő-gárda? A lap közel háromezer példányban jelent meg, s ebből több, mint ezer jutott el a szovjet határokon túlra. Az Új Hang szintén 2500—3000 példányban jelent meg, s Kanadától Dél-Amerikáig, Franciaországtól Törökorszáig, Svédországtól Afrikáig áramlottak szét példányai, és bejutottak Magyarországra is. Hogy egy példával is éljek, talán nem mindenki előtt ismeretes, hogy még egy Babits Mihály is ismerte, hogy mit ír róla az Új Hang, s reflektált is erre a kritikára, amint az olvasható a Nyugat 1938-as évfolyamának 463. oldalán; bár hozzá kell tenni, hogy elutasítóan reflektált egy nem is lényegtelen kérdésben. S hogy az ún. hazai levegő hiányzott-e az emigrációban született művekből, azt ma már megjelent művek alapján ellenőrizheti bárki, aki elolvassa Karikás, Illés Béla vagy Gergely Sándor legjobb írásait.

S hogy visszatérjünk a szektariánizmus megkövesített legendájához, vajon ki volt az, aki a szovjetunióbeli emigráns irodalom helyett elvégezte a valóságban meglevő irodalmi szektánsság, hagyományellenesség és az írói népfront-politika ellenzőinek nézetei felett a kritikát? Nos, ezt senki más nem végezte el, mint maguk a Sarló és Kalapács írói! Az 1932-es irodalmi párthatározat, az 1934-es írókongresszus, majd a Komintern VII. kongresszusának határozata, ha nem csekély megrázkódtatás árán is, de érvényesült a magyar forradalmi emigráció életében. A szovjet élet és nem utolsósorban a szovjet irodalom eszmei hatására fokozatosan végbement ez a folyamat már a Sarló és Kalapács hasábjain belül, s teljes eredményeit majd az Új Hang antifasiszta népfront-politikájának irodalmi-irodalomelméleti eredményeiben éri el. A régi hibás nézetek leküzdésének, az új történelmi és irodalmi feladatok mély megértésének jeleit mutatja Fonyó Sándor, Barta Sándor, Illés Béla, Hidas Antal, Hajdu Pál, Matheika János nem egy írása, amely a Sarló és Kalapács hasábjain megjelent. Ez arra figyelmeztet, hogy senkinek sincs jogában újra meg újra fegyvert kovácsolni egy irodalmi áramlat ellen olyan hibák miatt, amelyeket éppen annak részvevői küzdöttek le.

S ez a korszak ugyanakkor olyan művészi eredményeket is hozott, amelyek maradandó értékei az egész magyar irodalomnak. Nagyrésztük nem régen látott napvilágot, hogy csak Illés Ég a Tiszájára, Barta, Karikás; Hidas köteteire utaljak, és könyvkiadásunk nem nagy dicsőségére még ma sincs az olvasóközönség kezében pl. Hidas Grazsdanyin Ficzekje, vagy Kiss Lajos annak idején oly nagy sikert aratott Vörös városa. Ha tehát irodalmunk és irodalomtörténetünk túllép az esetleges személyi ellentéteken és avas legendák misztifikálásán, azt hiszem, nem lesz érdektelen az eredmény, amit a húszas évek végének, a harmincas évek elejének magyar emigráns-irodalma kutatása során mint értéket felfedezhet. S a téveszmék eloszlása mellett olyan értékekre is bukkanhat, s ez eléggé túl nem becsülhető, mint a szocialista eszmiség, a pártos életszemlélet, a forradalmas értelmű népiesség, s az élet gazdag bemutatásának nemcsak igénye, de megvalósulása is. S ezen értékek között talán nem utolsó az a felismerés sem, hogy éppen a szovjet irodalom kisugárzó eszmei hatása volt az, aminek segítségével a nehézségeket legválték az emigráció írói...

A szovjet irodalom eszmei befolyásának, eredményei bemutatásának pedig különösen gazdag helye lett az 1938-tól 1941 júniusáig, a hitlerfasizták támadásáig megjelent *Új Hang*. Nem is szólva arról, hogy a népi szabadságvágy olyan több évszázados vagy évezredes emlékeiig nyúlt vissza, mint a Dzsangár kánról szóló kalmuk, vagy a Szasszuni Dávid c. örmény népeposz, avagy a nemzeti-népi egység gondolatának világában született Igor-ének; s emellett, hogy bemutatta, elemezte Gribojedovtól Puskinon, Lermontovon, Nyekraszovon, Tolsztojon át Csehovig a realista, demokrata nagy orosz irodalmat, bemutatta ugyanakkor Gorkijtól és Majakovszkijtól kezdve A. Tolsztojig és Solohovig a fiatal szovjet líra és próza egész sereg alkotóját, olyanokat, akik többnyire itt szóltak meg először magyarul. A szocialista szovjet irodalom, mint az eljövendő felszabadulás nyomán majd kibontakozó magyar szocialista irodalom tükré *itt*, az *Új Hangban* tárult ki oly gazdagságban, hogy biztos kezdetétől szolgálhatott az 1945 után kibontakozó átáramlásnak. Nem egy költői, prózai alkotás él ma is nem fakuló fénnel a magyar olvasók előtt, amely az *Új Hang* hasábjain szólt meg először. S ebben kiemelkedő érdemei bannak Gábor Ancornak, Lányi Saroltának, Sik Endrének, Molnár Renének, Vujovics Lizának s másoknak is. Vajon ha ezeket a közvetlen, akkor alig pár éves hagyományokat, s e hagyományokat megszemélyesítő alkotókat, egy Gábor Andort, egy Kemény Alfrédet, Balázs Bélát és a szovjet irodalom, művészet tanulságainak feltárásában végzett jelentős munkájukat személyükön keresztül nem szorítja félre, vagy felejt el egy szűkkeblű irodalompolitika; nem lehetett volna-e ellensúlyozni olyan szándékokat, amelyek nem látták érettnek a magyar társadalmat a szocialista előrehaladásra, és egyúttal az irodalomban a szocialista realizmusra való irányvételre...

S ha már az *Új Hangról* beszéltünk, szabadon végezetül arra is rámutatni, hogy mikor Révai József, Gábor Andor, a máig méltatlanul szinte teljesen elfelejtett Kemény Alfréd, aki mint a szovjet hadsereg katonája halt meg 1945-ben már magyar földön, Gergely Sándor és még sokan mások szenvedélyesen küzdöttek a burzsoá dekadencia zűrzavara ellen, a realista művészetek győzelméért, mindezt az antifasiszta népfront-politika szellemében egy új módon felfogott népiesség nevében cselekedték. S ugyanakkor, amikor semmilyen engedményt sem tettek jobboldali nézeteknek, vagy nacionalista fertőzésnek, sőt sokszor igen-igen éles polémia folytattak a hazai magyar irodalomban megmutatkozó ilyen jelenségek ellen — fáradhatatlanok voltak az írói, értelmiségi népfront-politika megvalósításában, minden igyekezetük arra irányult, hogy eszmei ráhatásukkal bővítsék, erősítsék a progresszív írói tábor. (Csak zárójelben említem meg, hogy még szűkebb irodalomtörténeti körünk előtt is nagyrészt ismeretlenek ennek a két háború közötti magyar irodalom oly szenvedéllyel elemző irodalmi csatározásnak dokumentumai.) S vajon ma, amikor egy tragikus megrázkódást okozó, súlyos ellenforradalmi lázadás után szétzilálódott irodalmi életünk az egészséges gyógyulás útján jár, nem aktuális-e a magyar szocialista emigráns irodalomnak ez az intő-figyelmeltető tanulsága is; az nevezetesen, hogy ugyanakkor, amikor másfél évtized hatalmas szocialista vívmányainak alapján mind erőteljesebben haladhatunk egy szocialista realista magyar irodalom kialakulásának útján, mégpedig feltárva és segítségül hívva a magyar haladó irodalom minden múltbeli értékének egyidejű megbecsülése mellett elsősorban az elmúlt évtizedekben itthon és a határokon kívül létrejött szocialista irodalom minden jelentős eredményét; ugyanakkor a téveszmék elleni szenvedélyes elvi viták mellett is tudatában kell lennünk annak, hogy a nép mellett áll, ahhoz hí írói rétegek iránt, akik a fejlődés különböző fokán állnak, állandó segítő és ugyanakkor türelmes politikát kell folytatni, mert az eszmei meggyőzés őszinte, mély megvalósulása nélkül semmilyen erőltetés sem hozhatja létre a magyar szocialista realista irodalom teljes egységét, amely irodalompolitikánk legfontosabb célja.

A tézisek kemény és vádló szavakkal szólnak felszabadulás utáni irodalmunk 1953/56 közötti időszakáról: a történeti áttekintés ebben a fejezetben válik a legkritikusabbá, itt sűrűsödnek a hibákról, tévedésekről s bűnökről szóló megállapítások. S ez érthető is: hiszen az új magyar irodalom történetének ezen a tájékán már a „Kortárs” is árnyékokat rejthetett, a visszatekintőnek pedig azt is látnia kell, hogy azok — a közeledő tragédia jelei voltak. S az is érthető, hogy ezeket az éveket idézve a tézisek elsősorban az irodalmi életre és a publicisztikai irodalomra figyelnek, s az így leszűrt tanulságoknak nagyobb súlyt adnak az értékelésben, mint amennyit az elemzett irodalmi *események*, hamar hervadó irodalmi *melléktermékek* egyébként az igazi művek mellett érnek. Érthető, mert a valóságban is egészségtelenül megnőtt akkor az ilyen elemek jelentősége, mintegy a „műfaj” megválasztásával jelezve, hogy igen sok magyar író az egyéni politikai mindentudás üres göggyével akarta felcserélni azt a hazafias, társadalmi feladatvállalást, amelyre a nagy elődök példája és a szocialista irodalom eszménye kötelezi. De ha átlépünk a művek világába, valamivel egészségesebbnek látjuk irodalmunk fejlődésének ezt a szakaszát is. Igaz, a fordulat éve utáni egészséges lendület megtört, s az alkotásban is nyomot hagyott az a kóros izgalom, amely az irodalmi élet eseményeiben vibrált különösen 1955—56-ban, de ugyanakkor szembetűnő, hogy mihelyt a mű határához érkezett az író, maga a művészi teremtés igénye és logikája kényszerítette közelebb az élet mélyebb és történelmileg jelentősebb összefüggéseihez. Éppen ezért a művek java arról vall, hogy irodalmunkban ebben a három évben is értékes, új vonások kirajzolódására figyelhetett fel az irodalmi közvélemény. Csupán az emlékezet felfrissítése végett említek néhányat ama írások közül, amelyek 1953 és 56 között az irodalmi fejlődés nyugodtabb, kiegyensúlyozottabb menetét jelzik. Ebből az időszakból valók Veres Péter Almáskert c. elbeszéléskötetének érdekes, az író életművében újszerű írásai, Szabó Pál Hajdu Klárijá, Tamási Áron szép történelmi regénye: a Hazai tükör. Ekkor születtek Karinthy Ferenc híres riportjai, a Sarkadi Imre fejlődését dokumentáló Verébűlő-kötet jórésze, Hubay Miklós két drámája, Szeberényi Szalmácskája, Illyés Gyula Kézfogások kötetének nagy része, Benjámin Egyetlen Élet-e, Simon István emlékeztetés versei, köztük a Himnusz az értelemhez; ebben az évben bontakozik ki Nagy László, Csanádi Imre költészete. De beletartozik e három év termésébe Illés Béla Szásája, Gergely Sándor önéletrajzi regénye, Rideg Sándor néhány azóta is szívesen olvasott elbeszélése, Erdős László Veszélyes művészet c. érdekes és értékes kísérlete is. Ez a három év indította el azt a tehetséges fiatal novellista nemzedéket, amelyet Tóth László, Szabó István, Santa Ferenc, Moldova György és Csúrka István neve és munkássága tett ismertté. De az általánosabb vonásokra figyelve is láthattunk biztató jeleket. Azokban az években a szocialista irodalom fejlődése követelte, hogy az írók nézzenek szembe az új élet konfliktusaival is. Ma már talán nehezebb átérzeni, mit jelentett akkor a témakör szélesedése. De 1953 után a fejlődés jele volt az a törekvés, amely az új világ emberének rejtettebb vonásait, érzéseit és gondolatait is meg akarta hódítani s fel akarta kutatni azokat az apró emberi mozzanatokot, amelyekben sokszor kevésbé közvetlenül, de annál tapintathatóbban jelenik meg a történelem mozgása...

A magyar szocialista irodalom megteremtéséért végzett munka eredményei fellelhetők ebben a három évben is, amelynek értékes törekvései a fordulat éve után megindult új irodalmi életben gyökereznek. Az irodalmi gazdagodás elválaszthatatlan akár a sematizmus elleni küzdelemtől, akár az ún. kétfrontos harcától. De ugyanilyen élő szálak vezetnek a szovjet irodalomhoz is, amely — mint kezdettől fogva — ekkor is érezte az ösztönző hatását. Közismert, hogy a konfliktusok ábrázolásának igényét az új magyar irodalomban a szovjet drámai vita is formálta s szatíráiról törekvéseink sem függetlenek a szatíra körül kialakult szovjet vitáktól és kísérletektől. S ezek mind a mai napig új irodalmunk fejlődésének megalapozását szolgálták. Teljesebb lenne tehát a kép, ha — az elvi következetességet megőrizve — a tézisek elemeznék ezt a gazdagodást is.

Természetesen, a ma legmakacsabb kérdése ezután is az marad: hogyan csúszott félre irodalmunk ebben a három évben. S az értékes lehetőségek felmutatása még zaklatóbbá teszi a vizsgálódást, az értékelést, hiszen így nemcsak a törésről kell szólni, hanem az elmulasztott lehetőségekről is: miért nem jutott uralomra ez a továbblendítő, gazdagító erő? A tézisek a válaszkérés közben igen sok érvet, tényt, gondolatot gyűjtenek össze. Ezek közül talán a legfontosabbak a párt írói bázisának megrendülésével foglalkoznak. Két írói típus kialakulása, sorsa mutatja ezt a szomorú folyamatot. Az egyiket — legtöbb képviselője azóta elhagyta hazáját — még tragikomikusnak is aligha minősíthetjük. E típus kialakítói azok közé tartoztak, akik fő részesei a hibáknak, melyek agresszív korrigálására közben igyekeztek ismét az irodalompolitika élére lendülni. A fordulat éve után a hurraóptimizmus hívei, 1953—56 között „társadalomkritikai” írók: a hangváltás könnyen ment nekik, hiszen ugyanazzal a felületességgel vállalkoztak bizonyos hibák *leírására*, amellyel néhány éve a

szocialista optimizmust kompromittálták. Ők azok, akik jobban mozogtak az irodalmi élet eseményeiben, mint az alkotás járatlan útjain, s akiknek különösen kedvezett a publicisztika egészségtelen uralma a szépirói munka felett. S ők azok, akiknek neofita túlbuzgósága csupán új formát kapott az agresszív renegátságban. Ha más nem is, az ő hangosságuk, egyre nagyobb szerepük s az a szótjanság, amellyel értékesebb írók is tűrték, hogy kétes törekvéseik keveredjenek az övéikkel, sokakat aggasztott már azokban az években is. — A másik típus lényegesen, bensőleg különbözik ettől. Részese az irodalmi fejlődés eltorzulásának, de a szocializmus eszményétől, az igazi irodalom felelősségétől csupán távolabb sodródott, el nem szakadt. Az ide sorolható költők, írók fejlődésének ezt a szakaszát az önvizsgálat, a vívódás jellemzi. Sokan úgy érezték ezekben az években, hogy mögöttük, „fölkérdez az út”, s harcukat csak önmaguk tudják megvívni. De az önvizsgálat eszmei értékét az dönti el: sikerül-e végigharcolni a belső harcot, túljutni a válságon, nem szokta-e meg a magával küzdő költő szeme a vívódás homályát úgy, hogy már észre sem veszi a kifelé vezető utat? Nem „a beteg, kórosra duzzadt lelkiismeret, a lélek mérge” sodorta-e az írókat a vívódásba? A költői, írói válaszok nem voltak megnyugtatók. Volt, aki az örök kétely létezéselméletének tanításával igyekezett lezárni vagy állandósítani válságát. Mások kerülők nélkül jutottak el a pesszimizmushoz. S ha maradt valami előttük, az az eszme volt, az *elront eszme*. Gyenge kapaszkodó! Hiszen ennek az eszmének, a szocializmus eszméjének éppen az a lényege, hogy nem választható el a megvalósítástól, hogy elsődleges feladatának tartja a harc és győzelem formáinak, feltételeinek szervezését, hogy sohasem általában szól a népről, sohasem általában buzdít a forradalomra és sohasem általában küzd a demokratizmusért. — Ez a válság talán még most sem vezetett el a megnyugváshoz. De a mögötte meghúzódó őszinte emberi érzelem még mindig biztató lehet: azt hiszem, igazuk van azoknak, akik továbbra is újrainduló szocialista irodalmunk egyik lehetséges támogatóját látják ebben a típusban.

A közelmúlt magyar irodalmának áttekintése, értékelése roppant nehéz feladat: szinte az élveboncoláshoz hasonlítható. Hogy a párt mégis vállalta ezt a feladatot, az — szerintem — az irodalom megbecsülése, jelentőségének elismerése. Az irodalom elvi problémáinak szigorú elemzéséből sokan azt a következtetést vonták le, hogy: megvagyunk irodalom nélkül is. A tézisek alapossága, szigora, s a széleskörű vita, meggyőzően bizonyítja az ellenkezőjét.

VITA A SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ 1958. ÉVI KIADVÁNYAIRÓL

Az Intézet kollektívájának a kritikai életben való részvétele terén jelentős állomás volt a Szépirodalmi Könyvkiadó egyéves munkásságáról lefolytatott vita. Május 13-án, a Kiadói Főigazgatóság rendezésében találkoztak a különféle kiadók szakemberei és az intézet kutatói. A Könyvklubban megrendezett ülésen lehetőség nyílt arra, hogy az 1958-ban, a Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelent művekről s az általuk felvetett problémákról a recenzióknál nagyobb igényű, nagyobb áttekintésre törekvő referátumok hangozzanak el s kerüljenek megvitatásra, éppen a legilletékesebb lektorok között. *Köpeczi Béla*, a Kiadói Főigazgatóság vezetője megnyitójában erre célzott, amikor kifejtette, hogy ez az összejövetel első próbálkozás és kísérlet az átfogó igényű kritika megerősítésére és azoknak a módszereknek az elsajátítására, melyekkel az irodalomtörténet művelői hathatósabb támogatásban részesíthetik a könyvkiadók munkáját.

A megbeszélés első részében az Intézet munkatársai olvasták fel referátumaikat, melyek néhány fő kérdés körül csoportosultak.

Czine Mihály a klasszikusok és az irodalmi hagyományok kérdéseiről szólott. Először a Magyar Parnasszus-sorozatban megjelent könyveket (Ady, Arany összes verseit, Zrínyi összes műveit, Tóth Árpád összes verseit és műfordításait) említette, mint jó példákat klasszikusaink megismertetésére s ugyancsak dicsőően emlékezett meg az Olcsó Könyvtárban megjelent József Attila-válogatásról. „A Magyar Klasszikusok sorozatában megjelent művek is külön örömet jelentenek az olvasónak: Tolnait, Keményt, Madáchot, Mikest — tehát a közelmúltban nem különösebben méltányolt írókat adta közzé, fontos kérdéseket tisztázó vagy legalábbis felvető tanulmányokkal... Ha kívánságunk van e sorozatokkal kapcsolatban, az olyan, ami tetézné az olvasók örömét: gyorsítsa meg a Szépirodalmi Kiadó a Magyar Klasszikusok kiadását, vegye be Nagy Lajost, Radnóti is; s a sorozat mielőbbi befejezése után adja közzé a bevezető tanulmányokat egybekötve, hogy azok is megszerezhesék, akiknek a teljes sorozat nincs meg. Hiszen ezek a tanulmányok többnyire színet jelentik az utóbbi tíz esztendő irodalomtörténetének s kicsit talán kézikönyvként lehetne használni az új irodalomtörténet megjelenéséig.” A továbbiakban örömmel üdvözölt több irodalomtörténeti érdekességű és értékű más kiadványt: Balázs Béla, Nagy Imre, Szép Ernő, Dsida Jenő verseit, Szabó Lőrinc műfordításait, Kaffka Margit novelláit, Juhász Gyula és

Kosztolányi Dezső tanulmányait, majd a Kiadó 1958-as munkásságának új vonásait, illetve törekvéseit elemezte. Elsőként a proletár forradalmi, általában a forradalmi és demokratikus hagyományok erőteljesebb feltárásáról beszélt. Legjelentősebbnek Balázs Béla verseinek gyűjteményes kiadását és a Gábor Andor műveiből megjelentetett három kötetet tartja. „Szinte érthetetlen, hogy miért csak most került erre sor. A szocialista realizmusról évek óta folynak a viták, előzményeit a legkülönbözőbb helyeken kerestük; a magyar forradalmi proletárirók műveivel azonban meglehetősen mostohán bánt a könyvkiadás... Most, a gyűjteményes kiadások megjelenése után minden lelkiismeretnek kötelessége szembenézni esetleges előítéleteivel. E gyűjteményes munkák segítségével nemcsak a szocialista realizmus proletárforradalmi irodalmi előzményeit ismerhetjük meg, de mód nyílik arra is, hogy meg-rajzoljuk azokat az utakat, amelyeken a legkülönbözőbb helyről elinduló, legkülönbözőbb alkatú művészek a szocializmusig jutottak; lássuk azt az emberi, politikai, művészi többletet, amelyet éppen a szocialista világnézet adott és szembenézhetünk azokkal az esetleges tévedésekkel is, amelyek művészetük teljesebb kivirágzását egy-egy ponton akadályozták.” E kérdéssel kapcsolatban felhívta a figyelmet Karikás Frigyes írásaira, a *Korunk* körül kialakult szocialista eszméiségű irodalomra (Szilágyi András, Salamon Ernő, Balogh Edgár, Brassai Viktor, Korvin Sándor neveit említette meg), s a 30-as évek szocializmus felé tájékozódó magyar íróira is, majd Nagy Imre verseinek és Tömörkény novelláinak megjelent kötetéről szót, utóbbinak gondos összeállítását dicsérve.

Másodszorra a *Het* és a *Nyugat* liberális íróinak kiadásáról beszélt. Üdvözölte a második vonalbeli tehetségek újbóli megjelentetését (Heltai Jenő, Molnár Ferenc, Nagy Endre, Szép Ernő), hiszen ebben a hagyományok szélesebb értelmezését fedezhetni fel. Ugyanakkor Karányi Frigyes humoreszkjeiből négy kötetet kiadni luxusnak tart, éppúgy, mint Heltai karcolatainak terjedelmes kiadását is, akkor, amikor Kóbor Tamás, Kabos Endre, Szini Gyula, Csáth Géza, Szomory Dezső, Kuncz Aladár műveiből is az értékeket közzé kellene tenni.

Harmadik új tulajdonságnak, illetve törekvésnek az írók tanulmányainak kiadását tartja. Juhász Gyula és Kosztolányi Dezső „írói irodalomtörténetének” megjelentetése az irodalomtörténészek és az olvasóközönség számára egyaránt nyereség. Kosztolányi tanulmányainál „sok vita volt a kötet körül: szerintünk csak részben volt jogosult. Az Utószava valóban könnyű magyarázatokat kereső és liberális színezetű, de a jegyzetek alaposak, kritikai pontosságúak”. Végezetül megemlítette, hogy hasznosnak látszana Ady tanulmányainak mielőbbi közzététele is.

Illés László az ellenforradalom tematikájával foglalkozó műveket elemezte. Megállapította, hogy íróink közül igen sokan átérték és művészetté olvasztották e tragikus megrázkódtatás élményeit. Dobozy Imre filmjére, Darvas József drámájára, a *Tűztlenc* című antológiára célzott, majd a novellairodalomra tért át (*Szüreti fiúrt* című antológia, Cseres, Urbán és Gerencsér kötetei), végül a regények közül említett meg néhányat. A legtöbb sikeres kísérlet a lírában és a regényirodalomban történt. Ez utóbbiról szólva, bevezetőjének summázataként megjegyezte, hogy sajnos „feltűnően hiányoznak a Kiadó által szárnyukra bocsátott művek közül olyan írások, amelyek valójában mutatnák meg azt a megrázkódtatást, ami az értelmiség lelki világában végbement, vagy akár olyan regények, amelyek a munkásszótálya életében, soraiban lezajlott események hű krónikái lennének... Gerencsér egy-két novellája s Katkó regényének néhány utalásán kívül azt hihetnénk, hogy Budapesten misem történt 1956 őszén; azt hihetnénk, hogy az ellenforradalom csak falun garázdálkodott.” „Bántóan hiányoznak olyan művek, amelyek a küzdelemben helytállt kommunista hősöknek állítanak emléket. Amilyen elismerésre méltó, hogy sok írónk a történelmi távlatokra várakozás helyett segítő szándékkal, gyorsan nyúlt az égető témákhoz, annyira nem lehetünk megelégedve általában, sem tematikailag, sem művészi színvonal tekintetében az eddig megírt, kiadott művekkel.”

Illés László hét művet vett közelebből szemügyre. *Erdős László* és *Palotai Boris* regényei (Lelkiismeret, ill. Keserű mandula) lényegében még 1956 előtt születtek, s az 1953-as évekből meríti témáját Galabárdi Zoltán regénye is (Papsajt). Ez utóbbi igen olvasmányos és sokat ígér alkotás, „jelentősége annál nagyobb, mert a szocialista szándékú szatíra nem túl népes családjába tartozik”. Kár, hogy a cselekmény bonyolítása alárendelt jelentőségű”, s így áll elő, hogy „a cselekmény kibontakozásában nagyobb szerepet játszik az írói deklaráció, mint a szocializmus 1953–54-ben Lesfán is jelenvolt erőinek a kártevő elemek és a tragikomikus szektáns hibák feletti megsemmisítő kacagása”. *Palotai Boris* regényének súlyos mondanivalója lehetne, „de az ellenforradalom előtti atmoszféra nyomasztó hatása eltorzítja az írói látást... Így a *Keserű mandula* sokkal inkább az ellenforradalom előtt egyes értelmiségiekben kialakult téves szemléletnek, mintsem történelmi valóságnak a dokumentuma”. *Erdős László* Lelkiismerete „teljesen más, pártos aspektusból megírt mű. De az 1956 előtti idők bélyegét mégis magán viseli... Az események tragikus ellentmondásai feloldásának útja homályosan, íróilag elnagyoltan bontakozik ki és lélektanilag semmi sem indokolja,

hogy Petrárnak miért kell a pozitív kibontakozás után lelki válságba kerülnie. Erdős azért járat értelmetlenül kálváriát hőisével, mert az író maga nem tudott megbirkózni azzal a bonyolult kérdéssel, hogy hősei miért is váltak üldözöttekké, s hogy miképpen lett volna lehetséges, hogy becsületes kommunista világosan lássanak és mindent érten dolgozhassanak azokban a nehéz években." Ezek után Illés László az ellenforradalom létrejöttében szerepet játszó jelenségekről szóló írásoktól az 1956 nyarat és őszét tárgyaló művekhez fordult. Urbán Ernő Forgószél című kötetében a haladás és a reakció erőinek falusi összecsapását mutatja be s ennek talán legjobb képviselője — minden riporter gyorsaság ellenére is — a *Kutya szorító* című írás. „Ha Urbán politikai tisztánlátásával, éles megfigyelőképességével, gazdag tapasztalataival nyugalmasabban hőmpölygő epika írásához lát, egyike lehet azon íróinknak, akikről legtöbb reménnyel várhatunk e nehéz hetek és hónapok történelmét ábrázoló nagy regényt. Hasonlóképpen örvendetes írás a fiatal Gerencsér Miklós kisregénye, az Ember a mezsgyén is... Felszabadulás utáni parasztabrázoló prózáink legjobb hagyományaihoz nyúl vissza”, s könyve „a szocialista realizmus örvendetes eredménye. Kevesebb jót mondhatunk Katkó István: Féliszívű apostolok c. regényéről”. „A jelentős célkitűzés és kitűnő íráskészség ellenére lényegében sikertelen vállalkozás, mert meg nem nevezett problémákat akar irreális utakon és módon megoldani. Katkó regénye a realizmus főlényének negatív előjelű bizonyítéka.” Végezetül javasolta, hogy a Kiadó kezdeményezze és támogassa olyan műveik létrejöttét, amelyek összehatásukban teljesebbé teszik az ellenforradalom által felvetett problémák irodalmi tükörképét.

K. Nagy Magda élő íróink több prózai alkotását vizsgálta meg: Szabó Pál, Keszi Imre, Goda Gábor, Tamási Áron, Lengyel József, Sziráky Judit könyveit s a Szűreti fűrt novelláit, s örömmel állapította meg, hogy a Szépirodalmi Kiadó ezeknek a műveknek a közzétételével is szélesítette az egyre jobban kibontakozó irodalmi életet. A fent említett öt író jelentős új mozanivalóval lépett 1958-ban a közönség elé, s a Szűreti fűrt negyven írója is a valóságot közelíti meg. „Érdekes megfigyelni, hogy az ellenforradalom előtti évek kapkodó, válságos világnézeti deformáltságával alig találkozunk. Higgadtabb, okosabb alapról szemlélik és ábrázolják íróink a világot. Nagyon fontos dolog, hogy a szocialista realista irodalom követelése nem jár együtt kizárólag a napi politikai élet azon melegében való ábrázolásának követelésével. Belefeér a nagyobb távlat, mind előre, mind évtizedekkel hátrább való keresése életünk problémáinak.” Minden azonban úgy történik, hogy ezzel éppen a jelen kérdéseire akarnak választ adni. „A mi 58-as irodalmunkra egyáltalán nem jellemző a múltba menekülés, mint ahogy igen sok nyugati országban, sőt Jugoszláviában is a jelen ábrázolása elől mind távolabbi és távolabbi tájakra szorulnak.”

Szabó Pál önéletrajzának negyedik kötete sokkal bonyolultabb és mégis letisztultabb mű, mint a megelőzők voltak. „A Nyugtalan élet 58-ban kiadott kötete nem tartalmaz a nemzetiségi kérdésben homályos teóriákat, hanem éppen ellenkezőleg, lírai szép rajzát adja a román és magyar nép közös sorsának.” Néhány esetben azonban mai állásfoglalását és nézeteit vetíti vissza a felszabadulás előtti időkbe s így művében egyenletlenségek támadnak hangulatilag is. „Művészileg az önéletrajz legszebb, világnézetiileg is legtisztább része a negyedik kötet első fele, amelyben párjának kiválasztásáról ír. Goda Gábor szatíráiban (melyek A planétás ember és a többiek címen jelentek meg) jórészt a Horthy-korszak antifasiszta, antikapitalista bírálatát találjuk. „A furcsa, groteszk, máró szellemességgel megírt szatírák haladó polgári szemmel meglátott észellenességek bírálatai”, de a megírásuk utáni években nem jelenhettek meg. Azonban a rendszer elleni tiltakozást „rendkívül elvontan és túlságosan csak intellektuális síkon” gyakorolja néhány alkotás. „Önmaga is foglya a polgárság céltalan lázadozásának” még. A fogyatékoságok ellenére is értékes része közelmúltunk irodalmának. Nem volt szerencsés a külön kötetet is elfoglaló *Planétás embert* a harmincas években született írásokhoz kapcsolni, mert négy-öt évvel ezelőtt meglevő hibák pellengérezésében kevésbé meggyőző s gúnyolódása nem mindig indokolt. Lengyel József Prenn Ferenc hányatott életében biztos kézzel nyúlt a Tanácsköztársaság korának megfestéséhez, történelmi pikareszk-regényével. „Nagyon tanulságos, hogy a mese könnyedsége, izgalma nem tette felületessé az írói ábrázolást és gondos jellemrajz egészíti ki a világnézetében marxista, ábrázolásmódjában szocialista realizmusra törekvő művet. Keszi Imre Elysium című regényében a Horthy-korszak huszonöt évének jó rajzát adja, „gondosan felépített cselekményű, lélektanilag is finom munka”. „Igaz és megrázó ez a regény, éppen azért jobban számon kellett volna kérni az írótl a környeztet, a történelmi légkört, a politikai levegőt... Az élettel való kontaktus hiánya néha egészen zavaróan hat s a regénynek túlságosan laboratóriumi légkört ad.” Sziráky Judit Orkan című elbeszéléskötete „méltó folytatója Krúdy, Kaffka finomművű művészetének... impresszionizmusa és kitűnő lélektani érzéke külön színnel gazdagítja élő irodalmunkat. Tamási Áron összegyűjtött novellái (az Elvadult paradicsom és a Világ és holdvilág c. kötetekben) mellől hiányzik az előszó, nem úgy, mint a korábbi kiadásokból. S az előszóra elsősorban a novellák egy részének problematikussága miatt lett

volna szükség, egyes novellák ugyanis misztikus nacionalista érzelmekkel színezettek. Fontos lett volna az író pályaképének bemutatása azért is, mert az utóbbi évtized mélyen emberi, humanus korszakára is felhívhatta volna a figyelmet. Végezetül a *Szűreti jürről* szólott. E kétkötetes válogatásnak az az érdeme, hogy „igen sok író szolgáltattot meg... s a valóság megközelítésének számtalan útját felcsillantja”. A gyűjtemény tematikai elemzése után hiányolta, hogy egyre kevesedik a munkásság és a parasztság életéről szóló írás.

Szaunder József három verseskötetről: Szécsi Margit: *Páva a tűzjelen*, Szabó Magda: *Neszek és Györe Imre: Zuhog csak ár* című gyűjteményeiről beszélt, igen nagy érdeklődés közepette. „Szécsi Margit szép kötetének költői világát a káprázat és eszmélet közti vergődéssel lehetne jellemezni; ha tehát még túlnyomónak érzik is benne az a „népies szürrealizmus”, mely — József Attila költészetének egy rétegéből merítve — dalszerűséget és mítikus víziókat olvaszt egybe magas hőfokon, nyugtalanul, van ennek a fantasztkumba burkolódzó világnak is szemléleti valósága, ami szinte „áttűnik” a mindenkori transzfiguráción. Költői hitelű tehát e líra, mert „kis világa” fölött a felismert, de még dédelgetett káprázat s a vágyott eszmélet közti feszültségből robban ki; de a költő nem képes még önmaga (vágyai, emlékei) távlatát valamiképp az olvasó (közösség) szempontjával összeegyeztetni, ezért nem is „szerkeszti” a verset, szaggatott-mereved romantikus vibrálással lesz az; a tárgyas, gondolati költészet idegen tőle, s még személyekhez szóló verseit is frázisokkal rontja el: a személyességnek még nem azzal az öntudatával s távlatával lép fel, amely a nagy költészet felé vezethet. Úgy tetszik, határaihoz érkezett ez a szemlélet, új stílust már nem teremthet, csak a szemlélet, a koncepció változásával.

Szabó Magda élményvilága sem gazdagabb, de a szembenézés vele, költői formálása annál gazdagabb, összetettebb, fölényesebb. Az egyéni létet, felelősséget bomlasztó ember telenség elleni görcsös védekezés, majd a „Vissza az emberig” oldódása, megkönnyebbülése egy oly stilisztikai fejlődéssel párhuzamos, melynek kezdetén a szentenciás tömörség minduntalan tömörködésbe csapott át, konstrukciót, mesterkedést hozott magával (elárulva a lírai gondolat erőtlenségét is), míg verse most — egy József Attila-i s babitsi, kosztolányi-szakaszon át megerősödve — szépen ível, gazdag hangszereléssel, az érzelmet meg nem szakadó, oldott áramával. Példája a remek *Szigliget* (mely már meg is haladja Kosztolányi s Babits iskoláját) vagy a *Szörnyeteg* (az önmagával szemben elfoglalt, érzelmileg is erősen színező távlatnak kitüntetésével), vagy a *Pocsolya*. E lassú, de biztos fejlődés után az olvasó nagy versek sorozatát meri remélni Szabó Magdától.

Györe Imre fejlettségében Szécsi és Szabó között áll. Hogy makacsul és tudatosan követi József Attilát, nem feltétlenül gyöngeség jele. Az *Aggódó éjjeli vers* bravúros József Attila idézése egyben a hűség éneke is, a kontinuitást erősítve az elbátortalanodáskor is. Ilyen szándékos irodalmi alkalmazkodás van pl. a Ballada egy asszonyról-ban is. E komoly formai igénye, a nehéz feladatok vállalása éppen önála, a politikai költőnél esik súlyosan latba. Győrért máris jelentős költővé tette a politikai költészetét jellemző, tápláló, differenciált érzésvilág — ért a tárgyas lírához is, forma és tárgy kínzó feszültségéből áradó agitációhoz, de főleg a sokhangú vallomáshoz, amilyen 1956 rettenetes idejét a komorság alatt is sokféle hangmenben tükröző lírája. Pontatlanság, erőtlenség, néhol stíluszavar olyan itt-ott még felőlő hibái, melyeket éppen feltűnő igényességével fog leküzdni. Legjelesebb versei a „korális”, variálva ismétlődő formájú, népies dikciójú típusban s az önszemlélet, számadás tárgyszerűbb típusában készültek, úgy lehet, ezek irányába gyűlik össze költői energiája, gazdagodnak tovább formái.

Kispéter András néhány prózai műrőlmondotta el megjegyzéseit. A szocialista esz-meiség szempontjából elsősorban Móricz Virág: Pókháló és Gergely Mihály: Józsaék című regényeit emelte ki: az előbbi a régi értelmiség, az utóbbi pedig a munkásság soraiból felnövő új értelmiség problémáit vizsgálja. Vidor Miklós Idegenek című regényében már kevésbé sikerült szerves egységbe fogni a cselekmény szálait és „bizonyos kiforratlanság érzik az író stílusán is, a sokszor már keresetten összeválogatott képek, jelzők valamiféle stíliromantikára emlékeztetnek”. Gergely Sándor Pereg a dob című regénye „már inkább mint kordokumentum érdekes”. „Van benne valamiféle hősi romantika, amely sokkal inkább az akkori szovjet életre jellemző, mint a hazaira és a regény egyes részei azt mutatják, hogy Gergely a húszas évek elejének benyomásait, amit maga is átél, transzponálja át egy évtizeddel későbbre. Természetesen mindez nem változtat azon, hogy a könyv alapvető mondanivalója igaz. Sásdi Sándor könyve, az Árnyék, „inkább mint lektűr, érdekes olvasmány érdemel figyelmet”. Végezetül a távollevő Somogyi Sándor hozzászólását olvasták fel a Magyar Századok-sorozat két kötetéről (Pulszky Ferenc Életem és korom, valamint Teleki Sándor Emlékezései). Somogyi Sándor alapos filológiai megjegyzései után mindkét kiadványról az elismerés hangján nyilatkozott s irodalomtörténeti szempontból igen hasznosnak nevezte őket.

Szünet után elsőnek Illés Endre válaszolt a Kiadó dolgozóinak nevében s bár néhány tétellel vitába szállt, az elhangzottakat lényegében helyesnek ítélte s örömmel állapította

meg, hogy a referátumok nagy segítséget jelentenek majd a következő évek kiadói munkájában. *Bóka László* a vita megszervezésének néhány technikai hibájáról szólott, majd néhány érintett kérdésben vitába szállt az előadókkal. Felszólalt a Fővárosi Szabó Ervin könyvtár egy dolgozója is, aki az olvasók néhány kérését továbbította s néhány adalékkal járult hozzá az 1958-ban megjelent művek utóéletéhez. *Sötér István* zárószavában összegezte a vita eredményeit s elsősorban azt kutatta, milyen lehetőségek nyílnak a megbeszéléseken túl az irodalomtörténészek és a könyvkiadók szorosabb együttműködésére. A találkozóról magáról pedig megállapította, hogy az eredményesnek és hasznosnak bizonyult s az elkövetkező években is — már nem több rész-referátum, hanem egyetlen összefoglaló, értékelő s már korábban hozzáférhető tanulmány alapján — megrendezésre kerül az irodalomtörténészek és kiadói szakemberek tanácskozása.

Sz. Gy.

VITA AZ IRODALOMTÖRTÉNETÍRÁS POZITIVISTA IRÁNYÁRÓL

Az Intézet 1959. február 16-án vitaülésen foglalkozott a pozitívizmus kérdésével. Ezzel kezdetét vette az a vitasorozat, melynek keretében az Intézet az irodalomtörténetírás különböző irányzataival, illetve ideológiai problémáival kíván foglalkozni. Az ülést *Sötér István* igazgató nyitotta meg, hangsúlyozva, hogy bár irodalomtörténetírásunk pozitívista korszaka már lezárult, a pozitívizmus bizonyos jelenségei még ma is élnek és károsan, fékezően hatnak a marxista irodalomtudomány fejlődésére. A vitaindító referátumot *Horváth Károly* tartotta. Részletesen foglalkozott a pozitívista filozófia és irodalomtörténet európai kialakulásával és fejlődésével, majd vázolta a magyar irodalomtudomány pozitívista irányának történetét. Ennek során ismertette és bírálta a pozitívizmus elméleteit és módszereit, s megvilágította a pozitívizmus és a filológiai kutatás egymáshoz való viszonyát.¹ Az előadást követő vitában a hozzászólók főként a pozitívizmusnak a magyar irodalomtörténetírásban betöltött szerepével foglalkoztak és számos ponton kiegészítették *Horváth Károly* tanulmányának megállapításait. A vita menetét az alábbiakban ismertetjük.

Az első hozzászóló, *Hopp Lajos* a pozitívizmus tudományos színvonalú bírálatának szükségességét hangsúlyozta, s részletesen kitért arra, hogy miért csak a marxista irodalomtörténetírás képes ennek elvégzésére. A tudományos vizsgálódás lehetőségeit, határait és eredményeit filozófiai alapjuk különbözősége szabja meg, melyet az agnoszticizmusnak és a materializmus ismeretelméletének gyökeres ellentéte képez. Ez azonban nem zárja ki, hogy a pozitívista filozófia módszertani elveinek a filozófiával történt találkozása ne hozott volna a szaktudomány számára a korábbi fejlődési tendenciákhoz képest eredményeket. Az előadásban rövidre fogott irodalomtörténeti háttér vázlatos kiegészítésével, *Villemain, Sainte-Beuve* stb. munkásságának idevágó jellemzésével igazolni próbálta, hogy a korai irodalomtudomány természetes fejlődése önmagában is szükségessé tette a kutatásnak a tényeken alapuló kritikai vizsgálódási módszerre való irányulását.

Vargha Kálmán a pozitívizmus és a szépirodalom viszonyának kérdését vetette fel. Nem kerülhető ki annak vizsgálata, hogy a pozitívista filozófiához kapcsolódó irodalomtörténet, esztétika és kritika milyen összefüggésben van a szintén pozitívista elveket valló naturalista szépirodalommal. A századforduló idején érvényesülő pozitívista hatások elemzése még sok figyelmet érdemel. Tisztázni kellene, miként érvényesül a pozitívista gondolkodás a magyar tudományos életben. Többek között hivatkozott *Haraszi Gyulára*, *Pekár Károlyra*, *Ballagi Mórra* és a szabadelvű bibliakritikus irányzatra, az *Urániára*, a *Nyugat* nemzedékére, *Babitsra*, *Szerb Antalra* stb. Felhívta a figyelmet a XX. század első két évtizedének magyar regényírásában főleg *Török Gyula*, *Móricz*, *Kafka* regényeiben észlelhető, sőt döntő szerepet játszó környezet-mitológiára. Ha nem is a *Taine*-féle teória közvetlen hatásáról van szó, számolni lehet az előtérbe kerülő miliő-fogalom sajátos metamorfózisával.

Szabolcsi Miklós megállapította, hogy a magyar pozitívizmus konzervatív ága, mely a *taine*-i tényezőkből a nemzetit egyoldalúan emelte ki, nem a két világháború között vált reakcióssá, hanem már a század tízes éveiben. A magyar pozitívizmus egyrészt az eléggé gyenge polgári radikalizmusnak lett az ideológusa, másrészt egyre határozottabban a magyar uralkodó osztályok, a konzervatív vezető értelmiség hivatalos ideológiájának része lett. (Példaképpen a *Huszedik Század* és az *Irodalomtörténet* c. folyóiratokra hivatkozott.) Ezután azt vizsgálta, vannak-e a pozitívizmusnak nyomai mai irodalomtörténeti életünkben. Utalt a szintézis és az adatfeltárás harmonikus egységének, a szintézisbe illeszthető részfeladatok,

¹ *Horváth Károly* tanulmányát folyóiratunk e számában közöljük.

adatközlések helyes kiválasztásának szükségességére, az irodalomtörténeti magatartás világnézetű fontosságára, valamint az olyan téves nézetekre, melyek a mai kritikai szöveg- és adatfeltáró munkát valamilyen fajta pozitívizmusnak tekintik.

Somogyi Sándor kifejtette, hogy azok az eszmék, melyeket a pozitívizmus foglalt össze, nem voltak teljesen újak és ismeretlenek. Az egyes gondolatok részben az előző filozófiai, irodalomtörténeti és irodalmi irányzatokban is megtalálhatók s így a talaj elő volt készítve. Ennek kapcsán részletesen foglalkozott a hazai pozitívista esztétika egyik érdemtelenül mellőzött előfutárának, Brassai Samunak munkásságával.

Nagy Péter a szellemtörténet és a pozitívizmus viszonyával, s az előbbinek a pozitívizmussal szembeni szenvedélyes, de következtelen bírálatával foglalkozott, és egyúttal kiemelte a marxista irodalomtörténetírás főlenyét mindkét irányzattal szemben. Fontos feladatként jelölte meg a tudományos és filozófiai pozitívizmus, valamint az irodalmi naturalizmus és a képzőművészeti impresszionizmus összefüggéseinek kiderítését.

Varga Imre a kuruc költészet kutatásának problémáján keresztül világította meg a pozitivisták munkásságának néhány vonását. Arra a megállapításra jutott, hogy csak kis mértékben végeztek el a történeti és irodalomtörténeti forrásgyűjtés és publikálás munkáját. Jórésztük nacionalista szemlélete miatt, a tények és adatok ellenére sem tudott megszabadulni a Thaly teremtette kuruc romantikától. E költészeti termékek társadalmi mondanivalóját pedig egyáltalán nem vizsgálták.

Rejtő István a XIX. század utolsó évtizedeinek és a század elejének magyar pozitívista irodalomtörténetírásához fűzött megjegyzéseket és kiegészítéseket. A francia és német pozitívista irányzat hazai követőire jellemző a filozófiai alapvetéstől való elzárkózás, és a technikai jellegű részletek előtérbe helyezése. Riedl talán kivétel, de Péterfy is ide sorolandó. Választ próbált adni arra a kérdésre, miért támadt olyan élesen a korabeli magyar pozitívista irodalomtörténetírás és kritika a közismerten taine-i alapokról elinduló Zolát. Részletesen foglalkozott a túlsúlyba került német pozitívista iskolával és hazai követőivel. Különösen Heinrich tevékenységét jellemezte, kiemelve hatását és gátló szerepét a későbbi fejlődés szempontjából. Heinrich nevéhez fűződik a pozitívista kutatási irány teljes leszűkítése; tanítványainak többsége az ő módszerét és felfogását követte. Ebben nem kevés szerepe volt hatalmi pozíciójának.

Klaniczay Tibor részletesen kitért a pozitívizmus szó használatával kapcsolatos értelemzavarra és rámutatott a téves fogalomhasználat tényleges okaira. A történeti problémák terén kissé hiányolta a referátumból a két világháború közötti pozitívista nemzedék bővebb taglalását. Az ide kapcsolódó hozzászólások után még további kiegészítéseket tett, jellemezve Császár Elemér, Pintér, Alszeghy, György Lajos, Gálos stb. tevékenységét. A pozitívizmus negatív oldalainak megmutatására e nemzedék munkássága fokozottan alkalmas (pl. a történetietlenség, az abszolút tekintélyi elv, elavult filológia, reakciós politikai szempontok stb.). Ami a pozitívizmusnak mint történeti iránynak továbbélését illeti — mondotta —, a maga valóságos nyílt formájában már nem élő jelenség, de az időnként felbukkanó agnoszticizmusban és történetietlenségben még kísért a hatása. Indirekt módon, a lényeges kérdések vizsgálata alóli kitérésben, még mint tendencia ma is jelen van és ezért nem veszélytelen a tudományos kutatás szempontjából. Ezután a filológiai munka új módszereivel s a filológiának a marxista irodalomtudomány keretében való új fellendülésével foglalkozott. Állást foglalt a pozitívizmus és a filológiai munka azonosítása, ill. a két fogalom összekeverése ellen, mivel a pozitívizmus mint történeti irányzat a maga korában sokkal több volt, mint filológia, de másrészt a filológia megelőzte és túl is élte a pozitívizmust. A filológiára ma is szükség van, de marxista filológiára, a pozitívizmusnak és maradványainak viszont már semmiféle létjogosultsága nem lehet.

Sziklay László a pozitívizmus és a nacionalizmus összefüggéseit magyar—szlovák viszonylatban világította meg. Többek között Jaroslav Vlček szlovák irodalomtörténeti kézikönyvét és Ludovít V. Rizner bibliográfiai munkáját jellemezte, a század elején pedig Pavel Bujnáč és František Votruba működésére hivatkozott.

Kemény G. Gábor nem tartotta az előadás által teljesen megoldottnak a magyar pozitívizmus társadalmi-történeti megalapozását, mert ezen belül nem rajzolódott ki eléggé szemléletesen a magyar pozitívizmus szerepe a nacionalizmus hazai századvégi retrográd fejlődésében. A pozitívista áramlatok hazai befogadása sajátos körülmények között történt, s a magyar pozitívizmus fejlődésében vannak olyan fajta egyenetlenségek, melyek a nyugati polgári fejlődés következtében pl. francia vagy angol vonatkozásban nem találhatók.

Komlós Aladár nem tartotta meggyőzőnek Horváth ama véleményét, hogy Bodnár Zsigmond pozitívista. Szerinte inkább szellemtörténésznek nevezhető. Az előadás nem győzte meg arról sem, hogy Taine módszere pozitívista. Pusztán egy természettudományos módszer elismerése és érvényesítése az irodalomtörténetírásban még nem teszi azt a módszert pozitivistává. Helyesebb volna úgy eljárni, hogy volt a XIX. században a tudomány szellemének,

eredményeinek bővületében álló irány, amelynek egyik iránya a pozitívizmus, a másik ez a taine-i stb. irányzat.

Horváth Károly a hozzászólásokra adott válaszában elsősorban a vitás pontokkal és az előadást kiegészítő, újonnan felvetett problémákkal foglalkozott. Válaszolt a Szabolcsi, Nagy Péter, Klaniczay, Komlós stb. által érintett kérdésekre, részletesen kitért a XX. századi irodalomtörténetírás helyzetére, a naturalizmus, a nacionalizmus és a pozitívizmus összefüggéseire.

A vita zárszavában *Sötér István* mint fontos eredményt emelte ki a pozitívizmus és a filológia összefüggésével kapcsolatos kérdések sokoldalú megvilágítását, melynek során elvileg és történetileg egyaránt bebizonyosodott, hogy mennyire téves a filológiai munkának a pozitívizmushoz tartozó jelenséggént való lenézése. Ugyanakkor megállapította, hogy sem az előadás, sem a vita nem foglalkozott elég alaposan a magyar pozitívista irodalomtörténetírás XX. századi fejlődésével, s főként a pozitívizmus mai továbbélésének kérdésével. Rámutatott arra is, hogy több hozzászólásban bizonyos fogalomzavar és a múlt századi filozófia, valamint tudományos irányok nem kellő ismerete volt megfigyelhető. Így történhetett, hogy többen a pozitívizmushoz soroltak olyan szerzőket, akiknek ahhoz semmi közük, vagy pedig ez irány jellegzetes képviselőiről kétségekbe vonták, hogy pozitivisták. Figyelmeztetett végül arra, hogy az irodalomtudomány elvi kérdéseivel kapcsolatos további vitákban a tudománytörténeti előzmények részletes megvilágítása mellett, jobban középpontba kell majd állítani az ideológiailag legfontosabb kérdéseket.

H. L.

ADY-DOKUMENTUMOK GYŰJTÉSE

Már az „*Ady-Múzeum*” megindulása idején, 1924-ben arról panaszkodtak a szerkesztők, hogy az Adyra vonatkozó dokumentumok forrásai „mintha bedugultak volna; nem is vékony erekben szivárognak, csak apró csöppekben”. És 35 év múlva még mindig nemcsak hogy nem dugultak be teljesen ezek a források, hanem szinte elemi erővel zúdulnak a gyűjtőre, sok érdekes és értékes adatot, adalékot dobva felszínre. Az Intézet dokumentumsorozata, az „*Új Magyar Múzeum*” szerkesztőinek felhívására olyan tömegben gyűlnek össze az Adyra vonatkozó emlékezők, hogy *Kovalevszky Miklós*nak gondos és fáradságos szerkesztői munkával kell ebből az anyaghalmazból mintegy 80–100 ívnyit kiválogatnia az „*Új Magyar Múzeum*” kiadványa számára. Az emlékezők összegyűjtésén kívül nagy apparátussal indította meg az Eötvös Loránd Tudományegyetem és az Irodalomtörténeti Intézet Ady-bizottsága az Ady napjaira vonatkozó biográfiai adatgyűjtést is, *Hegedűs Nándor* szerkesztésével. Ady műveinek bibliográfiai feldolgozása befejezéséhez közeledik. A bibliográfia összeállítói: *Orosz László* és *Vitályos László* most az Adyra vonatkozó művek feldolgozását kezdik meg.

Az Ady Bizottság felhívására érdekes és értékes dokumentumokra hívták fel figyelmünket. Ezek lefényképezése, megvásárlása, illetve feldolgozása folyamatosan történik. Tájékoztatásul közöljük, hogy a következő Ady-dokumentumokról kaptunk hírt:

Ady levele Magas Emilhez 1912. XII. 28. kelettel.

Ady két levele Tabéry Gézához 1915. XI. 17. és 1914. kelettel.

Ady levele Gerő Ödönhöz 1910. kelettel.

Számos Ady-levél Márffy Ödön birtokában.

Két Ady-levél Landtné Ady Mária birtokában.

Ady levele Ráfael Viktorné sz. Mányoky Vilmához.

Ady levele Guba Pál nagykarolyi tanárhoz zilahi gimnazista korából.

Különféle Ady-iratok Godányi Tiborné, Ady Olga birtokában.

Ady-levél- és lev. lap-másolat Molter Károlyhoz.

A következő kéziratokat sikerült regisztrálnunk:

A „Hét krajcárról” szóló cikk Gellért Oszkár birtokában.

A *forradalmár Petőfi* Gellért Oszkár birtokában.

Goga Oktávián vádjai Gellért Oszkár birtokában.

16 Ady-vers Gellért Oszkár birtokában.

En jó hiszekegyem Gelejiné dr. Gerő Zsófia birtokában.

A *sár dicsérete* Révész Antalné birtokában.

Áldozás piros kedvvel dr. Heinrich János birtokában.

Előkerült A minden titkok versei Lédának dedikált példánya a következő dedikációval: „Adélnak sohasem lankadtató emlékezéssel s halálomig növe szeretettel Ady Bpest 1911. január elején.”

Rendkívül érdekes emlékkönyveket hoztak be az Ady-bizottságnak, melyek már az Akadémia kéziratárának tulajdonában vannak. Az egyik Ady zilahi diáktársának, Tötös Györgynek emlékkönyve, melybe Ady mellett a többi osztálytársak és Ady Lajos is jegyzett emléksorokat. Ady megemlékezése így hangzik: „A barátság és szeretet A két legszebb érzemény. Irántad kedves barátom Mind a kettőt érzem én! Zilah 1894. okt. 7. Ady Endre VII. o. tanuló”. A másik emlékkönyv Brüll Berta kalapszalonzójának egyik kalaposlányáé volt, melybe Ady a nagyreszt német és francia bejegyzések mellett A magyar udvaron német fordításának utolsó szakaszát írta be dátum nélkül. Az emlékkönyv érdekessége még, hogy később, 1931-ben Csinszka saját versét jegyezte bele.

A gyűjtés még nem zárult le, s fentiek közlésével csupán ösztönözni kívántuk azokat, akiknek birtokában további Ady-dokumentumok vannak.

V. E.

INTÉZETI HIREK

(1959. január 1—október 31.)

Január 13-án rendezte meg a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya és a Tudományos Minősítő Bizottság Pirnát Antal „Az erdélyi szentháromságtagadók ideológiája az 1570-es években” c. kandidátusi disszertációjának vitáját. Az értekezés opponensei Klaniczay Tibor, az irodalomtudomány doktora és Bán Imre, az irodalomtudomány kandidátusa voltak.

A bíráló bizottság egyhangúlag javasolta, hogy a megvédett értekezés alapján a Tudományos Minősítő Bizottság Pirnát Antalnak az irodalomtudomány kandidátusa fokozatot adjon meg. — Az értekezés egy fejezete a Lengyel Tudományos Akadémia Filozófiai és Szociológiai Intézetének egyik kiadványában, az egész értekezés pedig az Intézet kiadásában német nyelven fog megjelenni.

*

A Slovenské Pohľady (1958., 98—116. l.) közli Vargha Kálmán intézeti munkatárs tanulmányát Cesty Sigmonda Mórica po Československu címen.

*

Az Intézet XX. századi osztálya január 14-én és február 4-én a mai magyar irodalom egy-egy antológiáját vitatta meg. A Tűztánc című lírai antológiát Szabolcsi Miklós ismertette. Elemzésében kitért mind a fiatal költőket foglalkoztató világnézeti-erkölcsi kérdésekre, mind pedig a különféle s nagy érdeklődést kiváltó formai kísérletekre. A vitában sikerült megnyugtató módon szétválasztani a köteten belül fellelhető stílusirányzatokat s generációkat is, feltárni a néhány esetben megmutatózó (s a kötet összhatását zavaró)

kispolgári megnyilatkozásokat s azokat az eredményeket is, amelyeket a fiatal költők jórésze — éppen a formai igényesség és a korszerűség összekapcsolásával — biztatóan elért. (Szabolcsi Miklós bírálata megjelent az Élet és Irodalom 1959. január 16. számában.) A Szüreti fűrt címen, Bodnár György válogatásában megjelent kétkötetes novellagyűjteményről Diószegi András referátuma alapján kezdődött meg a vita. Az osztály tagjai mind a tematika, mind pedig a különféle stílusirányzatok elemzése révén voltaképpen az egész mai elbeszélő-irodalmat tekintették át. Különösen a prózai hagyományok és a fiatal írók témaválasztásának kérdéseivel kapcsolatosan hangzottak el értékes hozzászólások.

*

Az Intézet Bibliográfiai Osztályának munkatársa, Szabó György, 1959. januárja óta intézeti munkája mellett részt vesz az Élet és Irodalom c. hetilap szerkesztésében és ott a prózai rovat ügyeit intézi. Ezzel tovább erősödött az Intézet és az irodalmi folyóiratok kapcsolata.

*

Február hó 11-én az Intézet XX. századi osztálya megbeszélésre hívta össze a proletáriródlom kiemelkedő résztvevőit, hogy velük a tudományos kutatás rendszeres megindításához szükséges együttműködés kérdését megbeszélje. Az értekezleten számos kiváló író, valamint a Párttörténeti Intézet képviselői jelentek meg. A vita eredményeképpen több határozat született; többek között: egyes emlékezők kiadásáról, az Országgyűlési Könyvtár, a Párttörténeti

Intézet, valamint az Irodalomtörténeti Intézet szoros együttműködéséről, a proletáriródlalmi folyóiratok lelőhely-katalógusának elkészítéséről, egyes munkamegbízások kiadásáról.

*

1959. febr. 18-án meglátogatta Intézetünket a Csepeli Szerszámgyár Fogaskeréküzeme pártszervezetének és az üzem dolgozóinak három képviselője, akik a gyár igazgatósága nevében átadták Intézetünk kutatójának, *Illés Lászlónak*, aki azelőtt közel nyolc évig az üzem esztorgályosa volt, a hatodik sztahanovista oklevelet, amelyet azzal érdemelt ki, hogy közvetlenül intézetünkhöz való átkerülése előtt brigádjával másodsor nyerte el az üzemben az ellenforradalom után újjászervezett munkaverseny első helyezését. Az Intézet részéről *Szabolcsi Miklós* osztályvezető, *K. Nagy Magda* és *Tóth Dezső* fogadták a küldöttséget, majd hosszabb beszélgetés alakult ki az üzem és az Intézet problémáiról, a „Tegnap” c. film csepeli fogadtatásáról, a munkások életéről és kulturális kérdésekről.

*

A Régi Magyar Osztály 1959. január 30-án és február 27-én a Világirodalmi Osztállyal együttesen tartott értekezletet. Az első alkalommal *Bor Kálmán* D. Lihacsov szovjet irodalomtörténész két tanulmányát ismertette. (A régi orosz irodalom irányzatainak problémája. — Az orosz realizmus ősforrásai.) Másodsor *Miklós Pál* tartott előadást A régi kínai irodalom kutatásának néhány kérdéséről címmel.

*

Február hó 27-én és 28-án az Intézet képviselőjében *Szabolcsi Miklós* osztályvezető és *Diószegi András* aspiráns a szegedi Tudományegyetem bölcsészeti karának Magyar Irodalomtörténeti Intézetében tárgyalásokat folytattak a Tanszék és az Intézet együttműködéséről. A *Király István* egyetemi tanár és *Tóth Dezső* docens részvételével lefolytatott megbeszélések eredményeképpen a szegedi Intézet egy-egy tagja ezentúl részt fog venni a megfelelő osztályok vitáulésein; az Intézet pedig munkatervébe és kiadványtervébe iktatta a szegedi tanszéken dolgozók munkáit és az együttműködés egyéb formáit is tisztázta.

*

Március 2-án az Intézet Tudományos Tanácsa ülést tartott s ezen az Intézet 1958. évi munkájáról szóló jelentést és 1959. évi munkatervét vitatta meg. A Tanács tagjai konkrét bírálatot mondtak az Intézet múlt

évi munkájáról és több javaslatot tettek ez évi munkatervével kapcsolatban. Különösen élénk vita alakult ki az Intézetben mint a hazai irodalomtörténetírás központi műhelyében és az egyetemeken, valamint más tudományos és nem tudományos intézményekben dolgozó kutatók munkájának összehangolásáról, az irodalomtörténész káderutánpótlás helyzetének felméréséről és a fiatal kutatók nevelésének módozatairól, az Intézet idei plenáris vitáuléseinek tematikájáról, valamint az Intézet egyik fő feladata, az egyetemi tankönyv megírásának meggyorsításáról. — A Tanács termékeny és beható vita után elfogadta és jóváhagyta a jelentést és a munkatervet. Javasolta, hogy az egyetemi tankönyv egyes fejezetei önálló kötetekként, elkészülésük sorrendjében jelenjenek meg, és hogy az Intézet 1959 végén, vagy a következő év elején rendezzen ülészakot az irodalomtörténetírásban jelentkező revizionizmus problematikájáról.

*

A Bibliográfiai Osztály március 9-én megemlékezett a Magyar Tanácsköztársaság könyvtár-ügyéről. *Szabó György* előadásában részletesen ismertette mindazokat az intézkedéseket és eredményeket, melyek a hazai könyvtárügy és a bibliográfia terén mind a haladás, mind pedig a korszerűség tekintetében az elsőközé emelték a magyar kultúra ezen ágazatait, nemzetközi viszonylatban is. Az ülés végén a jelenlevők több kérdést külön is megvitattak.

*

L. Sz. Szaboljev, az OSZSZK Írószövetsége vezetőségének tagja március 16-án ellátogatott az Intézetbe. Előadásában válaszolt a kutatók írásban feltett kérdéseire. Többek között arról beszélt, hogy a szocialista realizmus rendkívül széles, átfogó fogalom, amelyet elsősorban hatóereje jellemez. Egy alapvető eszme egyesíti a műveket a tartalom tekintetében, a formára viszont nincs dogma, az a legfőbb, hogy az író a gondolatot világosan fejtsse ki. A kísérletezéseknek megvan a maguk helye, csak az a lényeges, hogy az új formában kifejtett tartalom érthető legyen, megragadja az olvasót. Röviden úgy lehetne jellemezni szerinte a szocialista realizmust, hogy az a valóság hű ábrázolása, bolsevik, pártos szemmel. Értékes felvilágosításokat nyújtott a szovjet irodalmi élet szervezeti kérdéseiről, valamint a közelgő szovjet írókongresszus előkészítéséről. *L. Sz. Szaboljev* látogatásáról és előadásáról részletes beszámoló jelent meg az Élet és Irodalom március 20-i számában.

*

A Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulójának tiszteletére az Intézet MSZMP szervezete március 20-án nyilvános ünnepi pártnapot rendezett, melyen az Intézet egész tagsága részt vett. A pártnapon Palotai Erzsébet előadóművész és Nagy Lajos egyik 19-es tárgyu elbeszélését olvasta fel. Az ünnepi megemlékezést Klaniczay Tibor igazgatóhelyettes tartotta.

*

Az Intézet MSZMP-szervezete március 23-án taggyűlés keretében megvitatta az Intézet világirodalmi folyóiratának, a Világirodalmi Figyelőnek 1958. évi folyamát. E taggyűlésre a pártszervezet meghívta a Világirodalmi Osztály tagjait, s részt vett azon Turóczi-Tróster József akadémikus, a Tudományos Tanács tagja is. A folyóirattal kapcsolatos problémákat Szabolcs Miklós, Nyíró Lajos és Hopp Lajos ismertette, bírálva a folyóirat szerkesztésében megmutató ideológiai következetlenséget, s rámutatva arra, hogy a folyóirat nem fordít elég gondot a külföldi marxista irodalomelméleti kutatások ismertetésére. Stréitvén igazgató hozzászólásában hangsúlyozta, hogy a Világirodalmi Figyelő rendkívül fontos tudomány- és irodalompolitikai szerepet tölthet be, ha gyorsan reagál a Szovjetunióban folyó irodalmi és irodalomelméleti vitákra és ha rendszeresen ismerteti a szovjet irodalomtudomány nálunk általában nem ismert, legjobb új alkotásait.

*

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa április 4-én Szabolcs Miklóst, az Intézet osztályvezetőjét, kritikai működéséért a József Attila-díj II. fokozatával, Diószegi András aspiránst pedig szintén kritikai munkásságáért a József Attila-díj III. fokozatával tüntette ki.

*

A XX. századi osztály április 8-án vitatta meg Vargha Kálmán készülő disszertációjának Móricz Zsigmond diákkori olvasmányai-val és az író ifjúkora szellemi környezetével foglalkozó fejezetét. Nagy Péter elősorban a fiatal Móriczra nagy hatást gyakorolt Pallagi Gyula tudományos munkásságának alapos feltárását érzi eredményesnek, de hiányolja a kisújszállási szellemi környezet élénkebb rajzát. Pallagi evolucionista-darwinista világnézetének itt történő tisztázása arra hívja fel a figyelmet, hogy az evolucionista, darwinista világnézetnek Móricz gondolatvilágára gyakorolt hatását e dolgozat kezdeményezéseinek tovább haladva újabb

vizsgálatok tárgyává kell tenni. Czirne Mihály a Jó szerencsét c. Móricz-regény determinista felfogására, Diószegi András pedig a 70-es, 80-as évek magyar darwinista gondolkodóira hívta fel a figyelmet. E problémához szólt hozzá a vendégként jelenlevő Waldapfel József akadémikus is. Szabolcs Miklós szerint tisztázásra szorul még az a kérdés, hogy Móricznál iskolai tanulmányainak befejezése után mutatkozik-e valami visszakanyarodás a konzervatív világnézethez, vagy pedig arról van szó, hogy diákkorában Büchner, Darwin stb. hatása nem volt elég mélyreható.

*

Csehi Gyula, a kolozsvári egyetem irodalomtörténész professzora, magyarországi tartózkodása során április folyamán többször meglátogatta intézetünket, és részt vett a XX. századi magyar irodalomtörténeti osztály több értekezletén. Megbeszéléseket folytatott az osztály vezetőjével, Szabolcs Miklóssal, továbbá K. Nagy Magda, József Farkas és Somogyi Sándor tud. munkatársakkal a magyar proletáriródalom különböző kérdéseiről.

*

Április 15-én a XX. századi osztály ülésének keretében Király Gyula, a debreceni egyetem adjunktusa beszámolt a moszkvai Gorkij Intézetben rendezett szocialista realizmus-vitáról. Ismertetette az erre az alkalomra készült referátumokat, valamint a hozzászólásokban felvetődött legfontosabb kérdéseket.

*

Április 16-án az Irodalomtörténeti Társaság megbízásából Horváth Károly és Tóth Dezső intézeti munkatársak Székesfehérvárra az ottani pedagógusok továbbképzési napján előadást tartottak a Vörösmarty-kutatások mai helyzetéről. A beszámoló után a fehérvári pedagógusok számos kérdést tettek fel, ezekre részletesen válaszoltak.

*

A Régi Magyar Osztály április 17-én foglalkozott a régi magyar nyomtatványok facsimile-kiadásának kérdésével. Varjas Béla, a sorozat szerkesztője ismertette az Akadémiai Kiadóval folytatott tárgyalások eredményét és bemutatta a Sylvester Újtestamentumáról készült próbanyomatot. Az Akadémiai Kiadó és Nyomda munkatársainak sikerült kitűnő új technikai eljárást kidolgozniuk, mely lehetővé teszi a facsimile-kiadások viszonylag gyors és olcsó előállítását. Varjas Béla előterjesztése alapján az osztály megvitatta ezután a sorozat első 15

kötetének tervét. A legkorábbi kiadásra kerülő XVI. századi ritka nyomtatványok között szerepel Sylvester Új-testamentuma, Tinódi Cronica-ja, a Heltai-Cancinonálé, Benczedi Székely világrónikája, a Hofgreff-éneke könyv, Ozorai Imre munkája, a XVI. századi históriás énekek külön kiadásainak gyűjteménye stb.

Ljudmilla Boriszovna Sargina, a moszkvai Gorkij Világirodalmi Intézet népi demokratikus országok irodalmával foglalkozó osztályának tudományos titkára, a Magyar Tudományos Akadémia vendégeként április második felében két hetet töltött hazánkban. Ez alatt az idő alatt több megbeszélést folytatott az Intézet József Attila-kutatóival, részt vett a Világirodalmi Osztály értekezletén, valamint az orosz–magyar irodalmi kapcsolatokról készülő tanulmánykötet (amely a budapesti és a moszkvai intézet közös munkája) szerkesztő bizottságának ülésén.

A Tudományos Minősítő Bizottság *Miklós Pál*, a Világirodalmi Osztály tudományos munkatársát 1959 áprilisában a művészettörténeti tudományok kandidátusává nyilváníttotta „A kínai művészet századunkban” c. disszertációja alapján.

Az Írószövetség május 13-án megalakult előkészítő bizottságának *Söter István* igazgató mellett tagja lett az Intézet munkatársai közül *Szabolcsi Miklós* osztályvezető és *Diószegi András* aspiráns.

Május 15-én bocsátotta vitára a Világirodalmi Osztály, a Régi Magyar Osztály tagjainak és külső vendégeknek részvételével *Sziklay László* készülő szlovák irodalomtörténeti kézikönyvének a régi szlovák irodalomról szóló részét. A több mint 200 lapos fejezet egészen a felvilágosodásig tárgyalja a szlovák irodalom történetét. A hozzászólók (*Gerézi Rabán*, *Hopp Lajos*, *Pirnát Antal*, *Dobossy László*, *Szalatnai Rezső*, *Klaniczay Tibor*, *Tarnai Andor*, *V. Kovács Sándor*) megállapították, hogy *Sziklay* eredményes munkával tekintette át a régi szlovák irodalom fejlődését, de készülő könyve arányaihoz képest ez a fejezet igen túlméretezett, s szerkezete sem a legmegfelelőbb. Nem történt meg eléggé az egyes irodalmi jelenségek társadalmi alapjának és összefüggéseinek feltárása sem.

A Régi Magyar Osztály május 29-én vitatta meg *Varga Imre* Felvinczi György-tanulmányát, mely e sajátos XVII. századvégi író bemutatásán túl, a XVII. század unitárius énekszerzésének egész problematikáját is megvilágította. A tanulmány megállapításait különösen *Stoll Béla* és *Tarnai Andor* egészítette ki értékes megjegyzésekkel, rámutatva arra, hogy miképpen lehet a tárgyalt jelenségeket még szélesebb irodalomtörténeti összefüggésekbe állítani.

Június 5-én, a Régi Magyar Osztály értekezletén *Klaniczay Tibor* bemutatta „A magyar későreneszansz problémái (Stoicizmus és manierizmus)” című tanulmányát, melyet a júliusban esedékes wittenbergi reneszánszkonferenciára írt. A tanulmányhoz a vendégként jelenlevő *Bóta László*, *Keserű Bálint* és *Heckenast Gusztáv*, valamint az Intézet tagjai közül *Varjas Béla* és *Jenei Ferenc* szóltak hozzá.

1959 első felében az Intézetnek hat új kiadványa jelent meg. A kritikai kiadások közül napvilágot látott a Régi Magyar Költők Tára XVII. századi sorozatának I. kötete. Az Új Magyar Múzeum sorozat 3. köteteként *Babits Juhász* és *Kosztolányi* egymással váltott levelezésének gyűjteménye jelent meg; az Irodalomtörténeti Könyvtár pedig *Weber Antal*nak „A magyar regény kezdetei” című munkájával gyarapodott. Az Irodalomtörténeti Füzetek keretében *Pogány Péter* „A folklór és irodalom kölcsönhatása” és *Fónagy István* „A költői nyelv hangtana” című értekezései kerültek kiadásra; s végül a *Galambos Ferenc* által összeállított „Nyugat-repertórium”-mal megindult az Irodalomtörténeti Bibliográfiák régóta nélkülözött sorozata is.

Július folyamán az Intézetet meglátogatta *Vera Thiess*, a berlini Aufbau Verlag magyar ügyekkel foglalkozó referense és megbeszélést folytatott a XX. századi osztály kutatóival.

Augusztus 26-án az Intézetben látogatást tett *Csapláros István* és *Ján Komarovskij*, a varsói egyetem magyar tanszékének docensei, valamint a varsói egyetem számos magyar szakos hallgatója. A lengyel vendégek ismertették munkáikat, az Intézet kutatói pedig felvilágosításokkal és tanácsokkal nyújtottak nekik segítséget.

Kazimierz Lepszy akadémikus, a krakkói egyetem történész professzora szeptember 4-én meglátogatta az Intézetet és megbeszélést folytatott a reformáció és a humanizmus irodalmával kapcsolatos kérdésekről.

*

Szeptemberben megkezdte munkáját az Intézet irodalomelméleti csoportja. A csoport vezetője Nyíró Lajos lett. A csoport terveinek ismertetésére később visszatérünk.

*

A római Società Italiana Amici dell'Ungheria kiadványsorozatában megjelent Szabolcsi Miklós „Attila József e la lirica europea moderna” című tanulmánya; a Sinn und Form c. német folyóirat ez évi 3. számában pedig német nyelvű József Attila-tanulmánya látott napvilágot.

*

Az Intézet XX. századi osztálya szeptember 16-án vitatta meg Illés László tanulmányát „Az Új Hang kritikai munkásságáról”. A dolgozathoz Bodnár György, Czine Mihály, Diószegi András, Nagy Magda, Nagy Péter, Patyi Sándor, Szabolcsi Miklós, valamint a vendégként jelen levő Vértess György szóltak hozzá, s a tanulmány érdemeinek elismerése mellett több részletkérdésben további elemzést és kiegészítést kívántak. A tanulmány a magyar proletárirodalom történetének egyes kérdéseit tárgyaló, előkészületben levő tanulmánykötet számára készült, de folyóiratunk 1960. évfolyamában külön is megjelenik.

*

Szeptember 28-án látogatást tett az Intézetben Szentiványi Béla a berlini Humboldt-egyetem magyar nyelv és irodalomtörténet professzora. Az Intézet kutatói előtt ismertette a berlini finn-ugor intézet munkáját és termékeny beszélgetés alakult ki az együttműködés lehetőségeiről.

*

A XIX. századi osztály október 9-én megbeszélést tartott egy Petőfi-tanulmánykötet tervének összeállítására érdekében. Az értekezleten, melyen Pándi Pál egy. docens is részt vett, összeállították a legfontosabb problémák megoldásához szükséges témák jegyzékét és kialakították a kötet előzetes tervét.

*

Október 9-én Intézetünkbe látogatott a Német Demokratikus Köztársaság tízéves fennállása alkalmából Magyarországon tartózkodó német kulturális delegáció: Robert Alt professzor, a Humboldt egyetem dékánja, Harry Wünsche professzor, a „Walter Ulb-

richt” Politikai és Jogtudományi Akadémia rektorhelyettese, valamint Helmuth Holzhauer professzor a Nationale Forschungs- und Gedenkstätten in Weimar igazgatója. A német vendégek válaszoltak az Intézet kutatóinak kérdéseire, s különösen a mai német irodalom és irodalomtörténetírás problémáit ismertették.

*

Szabolcsi Miklós osztályvezetőt október elején intézeti munkájának érintetlenül hagyásával az „Élet és Irodalom” felelős szerkesztőjévé nevezték ki.

*

Október 12-én kibővített ülést tartott az Intézet Tudományos Tanácsa. Az értekezlet tárgya a kritikai kiadások és forráskiadványok elvi kérdéseinek megvitatása volt. Részt vett a tanácskozáson Köpeczi Béla, a Kiadói Főigazgatóság vezetője és több kiadványtallat képviselője is. A napirenden levő kérdéssről a bevezető referátumot Klaniczay Tibor igazgatóhelyettes tartotta, s számos javaslatot tett a szövegkiadásokkal kapcsolatos politikai, ideológiai, szervezeti és technikai problémák megoldására. A felvetett kérdésekhez Köpeczi Béla, Bóka László, Szabolcsi Miklós, Nagy Miklós, Koczás Sándor, Nagy Péter, Horváth Karoly és mások szóltak hozzá. Az értekezleten hozott határozatok ismertetésére később visszatérünk.

*

Az Intézet Régi Magyar Irodalmi osztálya október 23-án megvitatta Tarnai Andor tanulmányát Szekfű XVIII. századra vonatkozó koncepciójáról. Az értekezleten részt vett Sőtér István igazgató is. Hopp Lajos, Jenei Ferenc, Klaniczay Tibor, Pirnat Antal, Sőtér István, Varga Imre és Varjas Béla hozzászólásaikban számos ponton kiegészítették, illetve kisebb részletekben módosították az értékes dolgozat eredményeit, mely folyóiratunk 1960. évfolyamában fog megjelenni.

*

Szeptember—október hónapokban az Intézet négy új kiadványa jelent meg. Az Irodalomtörténeti Könyvtár 4. köteteként napvilágot látott Nemeskürty István Bornemisza-monográfiája, az Irodalomtörténeti Füzetek pedig három új számmal gyarapodott: Mišianik — Eckhardt — Klaniczay: Balassi Bálint szép magyar komédiája — a Fanchali Jób-kódex magyar és szlovák versei; Hegedűs Nándor: Ady elnyeri a főváros szép-irodalmi díját; Rejtő István: Mikszáth Kálmán, a rimaszombati diák. Ugyancsak október elején jelent meg a Gondolat-kiadó kiadásában Komlós Aladár könyve: „A magyar költészet Petőfitől-Adyig”, mely az Intézet munkatervének keretében készült.

Helyreigazítás

Folyóratunk 1959. évi első számába a 155. lapon hiba került be. Az egri pedagógiai főiskola 1957. évi évkönyvében az ismeretlen Kazinczy-levél nem Bakos József, hanem Bihari József közlésében jelent meg.

A kiadásért felelős: Bernát György, az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Pataki Ferenc

Kézirat érkezett: 1959. VIII. 15. — Példányszám: 1550. — Terjedelem: 16 (A/5) ív

---

1559.49807 — Akadémiai Nyomda Budapest. V. Gerlőczy u. 2. — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

József Farkas: Gondolatok a Tanácsköztársaság irodalmáról II.	369
Szauder József: Kazinczy útja a jakobinus-mozgalom felé	388
Horváth Károly: A pozitívizmus a magyar irodalomtörténetírásban	403
Pirnát Antal: Az alap és felépítmény problémái a régi magyar irodalomban	416
Fenyő István: A Kesergő Szerelme	431
V. Kovács Sándor: A Dózsa-háború humanista eposza	451

Kisebbségi közlemények

Kókay György: Kazinczy és az első magyar újságok	474
Beke Ödön: A botanikus Csokonai	478
Bognár András—Levárdy Ferenc: A Példák Könyve keletkezésének körülményei	482
Eckhardt Sándor: Balassi Bálint utolsó hadjárata	485

Vita

Mezősi Károly: Petőfi vitatott szülőhelye	488
---	-----

Adattár

Molnár István: Ismeretlen irodalmi lap 1919-ből	512
Kosjár Márton: Kazinczy elfelejtett Zrínyi-értékelése	515
Kunszery Gyula: Kisfaludy Sándor két ismeretlen verse	518
Stoll Béla: Sztárai Mihály ismeretlen bibliai históriája	520

Szemle

Némedi Lajos: Bóka László—Pándi Pál, A magyar irodalom története 1849-ig	524
Szabolcsi Miklós: Kardos Pál, Nagy Lajos élete és művei	530
Illés László: Hevesi Gyula, Egy mérnök a forradalomban	535
Bóka László: Nagy Péter, Szabó Dezső indulása	536
Gyenis Vilmos: Bán Imre, Apáczai Csere János	539
Vujcsics D. Sztóján: Zrínski, Petar, Adrijanskog Mora Sirena	544
Tarnai Andor: Sükösd Mihály, Tudós Wessprémi István	547
Varjas Béla: Takács Lajos, Históriaok, históriák	550
Somogyi Sándor: Antal Árpád, Szentiváni Mihály	551
Szilágyi Péter: Madách Imre, Válogatott művei	554
Harsányi Zoltán: Tolnai Lajos, Válogatott művei	555
Zimándi P. István: Scheiber Sándor és Zsoldos Jenő, Vajda János levelei Milkó Izidorhoz	559

Az Intézet életéből

Vita a felszabadulás utáni magyar irodalom kérdéseiről	560
Vita a Szépirodalmi Könyvkiadó 1958. évi kiadványairól	568
Vita az irodalomtörténetírás pozitívista irányáról	572
Ady-dokumentumok gyűjtése	574
Intézeti hírek (1959. január 1—október 31.)	575

СОДЕРЖАНИЕ

Ф. Йожеф: Размышления о литературе Венгерской Советской Республики. II.	369
Й. Саудер: Как Казинци стал приверженцем якобинцев.	388
К. Хорват: Позитивизм в венгерских историко-литературных произведениях. ...	403
А. Пирнат: Проблемы базиса и надстройки в старой венгерской литературе.	416
И. Феньё: Горюющая любовь.	431
Ш. В. Ковач: Гуманистический эпос войны Дожа.	451

Краткие сообщения

Дь. Кокаш: Казинци и первые венгерские газеты.	474
Э. Беке: Ботаник Чоконан.	478
А. Богнар—Ф. Леварди: Обстоятельства возникновения Книги Примеров.	482
Ш. Екхарт: Последний поход Балинта Балаши.	485

Дискуссия

К. Мезши: Оспоренное место рождения Петёфи	488
--	-----

Документация

И. Мольнар: Неизвестный литературный еженедельник из 1919 года.	512
М. Кошьяр: Забытая оценка Казинци о творчестве Зриньи.	515
Дь. Кунсери: Два неизвестных стихотворения Шандора Кишфалуди.	518
Б. Штол: Неизвестный библейский рассказ Михая Старан.	520

Обзор

Л. Немеди: Ласло Бока—Пал Панди: История венгерской литературы до 1849 года.	524
М. Саболич: Пал Кардош: Жизнь и творчество Лайоша Надь.	530
Л. Иллеш: Дьюла Хевеши: Инженер в революции.	535
Л. Бока: Петер Надь: Начало деятельности Дежё Сабо.	536
В. Дьениш: Имре Бан: Янош Ападаи Чер.	539
С. Д. Вуйичич: Петер Зринский: Адрианског Мора Сирена.	544
А. Тарнаи: Михаль Шюкэнд: Учёный Иштван Веспреми.	547
Б. Варьяш: Лайош Такач: Былины и их певцы.	550
Ш. Шомоди: Арпад Антал: Михаль Сентивани.	551
П. Силади: Избранные труды Имре Мадач.	554
З. Харшаньи: Избранные труды Лайоша Толнаи.	555
И. П. Зиманди: Шандор Шейбер и Йенэ Жолдош: Письма Яноша Вайды к Изидору Милко.	559

Из жизни института

INHALT

Farkas József: Gedanken über die Literatur der Ungarischen Räteregierung II.	369
József Szauder: Kazinczy's Weg zur Jakobinerbewegung.	388
Károly Horváth: Der Positivismus in der ungarischen Literaturgeschichtsschreibung.	403
Antal Pirnát: Die Probleme der Basis und des Überbaus in der alten ungarischen Literatur.	416
István Fenyő: Klagende Liebe.	431
Sándor V. Kovács: Der humanistische Epos des Dózsa-Krieges.	451

Kleinere Mitteilungen

György Kókay: Kazinczy und die ersten ungarischen Zeitungen.	474
Ödön Beke: Csokonay der Botaniker.	478
András Bognár—Ferenc Levárdy: Die Begleitumstände der Entstehung des Beispiel-Buches.	482
Sándor Eckhardt: Bálint Balassis letzte Feldzug.	485

Diskussion

Károly Mezősi: Der umstrittene Geburtsort Petőfis.	488
--	-----

Dokumentation

István Molnár: Unbekannte literarische Wochenschrift aus dem Jahre 1919.	512
Márton Kosjár: Eine vergessene Zrinyi-Wertung Kazinczy's.	515
Gyula Kunszery: Zwei unbekannte Gedichte von Sándor Kisfaludy.	518
Béla Stoll: Eine unbekannte biblische Geschichte von Mihály Sztárai.	520

Rundschau

Lajos Némedi: László Bóka—Pál Pándi: Geschichte der ungarischen Literatur bis zum Jahre 1849.	524
Miklós Szabolcsi: Pál Kardos, Das Leben und die Werke von Lajos Nagy.	530
László Illés: Gyula Hevesi, Ein Ingenieur in der Revolution.	535
László Bóka: Péter Nagy, Beginn der literarischen Tätigkeit Dezső Szabó.	536
Vilmos Gyenis: Imre Bán, János Apáczai Csere.	539
Sztoján Vujicsics: Zrinski, Petar Adrijanskog Mora Sirena.	544
Andor Tarnai: Mihály Sükösd, István Wespzprémi der Gelehrte.	547
Béla Varjas: Lajos Takács, Historiensänger und Historien.	550
Sándor Somogyi: Árpád Antal, Mihály Szentiváni.	551
Péter Szilágyi: Imre Madách, Ausgewählte Werke.	554
Zoltán Harsányi: Lajos Tolnai, Ausgewählte Werke.	555
István P. Zimándi: Sándor Scheiber und Jenő Zsoldos, Die Briefe von János Vajda an Izidor Milkó.	559

Aus dem Leben des Instituts